THE

COMPLETE WORKS

OF

RAO BAHADUR K. VEERESALINGAM PANTULU.

VOL. X-TELUGU POETS, PART 1.

2ND EDITION.

PRINTED BY P. PRAKASA RAO & BROS.,

AT THEIR

SREE RAMA PRESS, RAJAHMUNDRY.

1937

రాజమహేంద్రవరము

[illegible]

శ్రీ [illegible] ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియెను.

SRI RAJAH
RAVU VENKATA KUMARA MAHIPATHI SURYARAO
BAHADUR GARU.
MAHARAJAH OF PITHAPURAM

To

Sri Rajah Ravu

Venkata Kumara Mahipathi Surya Rao

Bahadur Garu,

Maharajah of Pithapuram,

This book is most respectfully dedicated

by the author.

గీ. ఏను శ్రీపీఠికాపురాధీశ్వరునకు
నాంధ్రకవులచరిత్రంబు నతిశయాను
రాగమున నంకిత మొనర్తు రావు శ్రీకు
మారమహీపతిసూర్యరాణ్మనుజపతికి.

విషయసూచిక.

కవులు. పుట.

పీఠిక.

నే నీకవులచరిత్రమును వ్రాసి ప్రకటించి యిప్పటికి ముప్పది సంవత్సరములు దాటిపోయినది. నే నప్పటికి దొరకినసాధనకలాపముతో కవులకాలనిర్ణయాదులను జేయుచు నేదో యొకరీతిని గ్రంథము సాంతముచేసితిని. ఇప్పటివలె నప్పుడు గ్రంథాలయములులేవు; ఇప్పుడు ముద్రింపఁబడి యెల్లవారికిని సుసాధ్యము లయి యున్నగ్రంథములలో నూఱులకొలఁది కాకపోయినను పదులకొలఁది యైనను తెలుఁగుగ్రంథము లప్పుడముద్రితము లయి తాళపత్త్రైకశరణ్యములయి దుస్సాధ్యము లయి యుండెను; ఇప్పుడు ప్రకటింపఁబడియున్న శిలాతామ్రశాసనాదులలో ననేకము లప్పుడు ప్రకటింపఁబడ కుండెను. ఇట్టిస్థితిలో కవులచరిత్రమును వ్రాయుట యప్పు డెంతకష్టకార్యముగా నుండునో నేను చెప్పనక్కఱ లేకయే బుద్ధిమంతు లూహించుకోవచ్చును. అయినను నేను వ్యయప్రయాసములను వెనుకదీయక పుస్తకసంపాదనమునకయి చెన్నపురి తంజాపురి మొదలయినదూరప్రదేశములకు సహిత మరిగి యిచ్చినవారియొద్దనుండి తాళపత్త్రపుస్తకములను సంపాదించియుఁ గొన్నిటికి మాతృకలను పుత్త్రికలు వ్రాయించియు నియ్యనివారికడ జీర్ణతాళపత్త్రపుస్తకముల నెరవుగాఁ గొని చదివి వానినుండి కావలసిన చరిత్రాంశములను వ్రాసికొనియు నెలలకొలఁది చెన్నపట్టణములో నుండి యచ్చటి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమున కనుదినమును బోయి యందలిపుస్తకముల నెల్లఁ బరిశోధించి వానిలోనుండి యావశ్యకభాగములను వ్రాసికొనియు శక్తివంచనలేక పాటుపడి నా కప్పటికి లభించిన పరికరసాహాయ్యమున నాంధ్రకవులను గూర్చి యేదో తోఁచినదానిని వ్రాసి ప్రకటించి కవులచరిత్ర మనిపించితిని. క్రొత్తగా పూనుకొని

పనిచేయుట కష్టము; చేసినదానిలో తప్పులు పట్టుట సులభము. నేను వ్రాసినదానిలో తప్పులు కుప్పలు గాఁ గల వని నే నెఱుఁగుదును; బహు స్థలములయందు మార్పులు చేయుట యావశ్యకమనియు నే నెఱుఁగని వాఁడను గాను. అయినను నాకంతకంతకు వృద్ధత్వమునకు తోడు వ్యాధి బాధలును శరీరదౌర్బల్యములునుగూడ హెచ్చుచు వచ్చుటచేత నేమి చేయుటకును శక్తుఁడను గాక పోయితిని. అందుచేత నేను పుస్తకమును మరల ముద్రింపవలసివచ్చినప్పుడు మార్పులు చేయుటమాట యటుండఁగా ప్రూపులు దిద్దుటకు సహితము సమర్థుఁడను గాక సమస్తమునకును ముద్రాశాలలవారినేనమ్మి పుస్తకము నున్న దాని నున్నట్లుగానే పలు తడవలు ముద్రింపింపవలసినవాఁడ నయితిని ఇఁక నేను పుస్తకమును సవరింపఁగలుగుదు నన్న యాశను చిరకాలముక్రిందటనే వదలుకొని నిరాశతో నాయొద్ద నప్పటి కుండిన వ్రాఁతపుస్తకములను సహితము వారు మంచియుపయోగమునకుఁ దెత్తు రన్న యుద్దేశముతో నితరుల కిచ్చి వేసితిని; కవులను గొందఱిని గూర్చి తరువాతివా రప్పుడప్పుడు పత్రికలలో వ్రాయుచు వచ్చినవానిని జాగ్రత్త చేసి యుంచక చదివినవాని నెప్పటి కప్పుడే యొకమూల పాఱవైచి యశ్రద్ధచేసి వాని వలనిలాభమును బోఁగొట్టుకొంటిని. ఇట్లుండఁగా నీనడుమ నొకరిద్దఱుభాషాభిమానులు లోకానొకయాంధ్రకవిని గూర్చి పత్రికలలో వ్రాయుచు తత్కవులను గూర్చి నేను పడినప్రమాదములను నాపుస్తకమునందలిలోపములను సుహృద్భావముతో వ్యక్తీకరింపఁ బ్రయత్నింపక తాము వ్రాసినవ్యాసములలో నాయజ్ఞతను గూర్చి యించుక నిందాగర్భముగా వ్రాయఁజొచ్చిరి. నే నట్టిసందర్భ సంపూర్ణార్హుఁడనే యయినను నాకు మహోపకారము లయినవారిదూషణభాషణములు ప్రకృతిదౌర్బల్యదోషమునుబట్టి నాకుఁ గొంతరోషమును పుట్టించి

ప్రకటింపవలె నన్నబుద్ధిని నాహృదయములో సంకురింపఁ జేసినవి. ఈబుద్ధి పుట్టుటచేత నావఱకే కొంతకాలమునుండి పునర్ముద్రణము నపేక్షించి యున్నకవులచరిత్రము నీసారి దిద్ది మఱి ప్రకటింపవలె నని నిశ్చయము చేసికొంటిని. ఇట్లు నిశ్చయము చేసికొన్న దినముననే యీశ్వరమహిమ యేమోకాని కారణము లేకయే యాకస్మికముగా నాయారోగ్యములో మంచిమార్పు కనఁబడెను. ఈయారోగ్యాభివృద్ధివలనఁ గొంతయుత్సాహవంతుఁడ నయి నే నీపనికిఁ బూనుట యీశ్వరేచ్ఛ యన్నవిశ్వాసమును బొందినవాఁడ నయి శక్యాశక్యవిచారము చేయక "తలఁచుకొన్నప్పుడే తొలిపండుగ" యన్నట్లా దినముననే పని కుపక్రమించితిని. ఇట్లు జరగుట కడచినఫాల్గుణమాసారంభమున. నా కప్పటి కఱువదితొమ్మిదేండ్లు నిండవచ్చుచుండినవి. ఈపనిలో మిత్రులును భాషాభిమానులును నాకు తోడ్పడక మాన రన్నవిశ్వాసముతో నాంధ్రభాషావిషయమునఁ బనిచేయుచున్నయైదాఱుగురుమిత్రులకు లేఖలను వ్రాసి మార్చినెలనడుమను వార్తాపత్రికలలో నొకచిన్నవిజ్ఞాపనమును బ్రకటించితిని. ఈవిజ్ఞాపనమునకు కోరాపుట్టినుండి భాస్కరరావుగా రొక్కరు మాత్రమే స్వాభిప్రాయము నిచ్చుచు బదులు వ్రాసిరి. నేను లేఖలను వ్రాసినమిత్రులలో నొకరు ఈక్రొత్తకూర్పులో నాంధ్రభాషావాఙ్మయచరిత్రను గూడఁ జేర్పవలసినదని వ్రాసిరి; ఇంకొకరు ప్రబంధములకంటె నాటకములే జనసామాన్యములో నెక్కువగా వ్యాపించియుండుటచేత నాటకములను జేసినకవులను గూర్చికూడ నిందొకప్రకరణమును జేర్పవలసిన దని వ్రాసిరి. చేయుట చెప్పినంతసులభము కాక పోవుటచేత నే నీడెబ్బదవయేట నీదేహదౌర్బల్యముతో మిత్రులు కోరినంతచేయఁగలనో లేనో కాని చేతనైనంతవఱకుఁ జేయఁ బ్రయత్నించెదను. వృద్ధత్వదోషముచేత నాయవయవపటుత్వములో విశేషభాగము నశి

పోయినను నాబుద్ధిబల మింకను పూర్ణముగా తగ్గిపోలే దని నే నీప్ర
యత్నమువలనఁ దెలిసికొనుచున్నాఁడను. వ్రాయునప్పుడు నాచేతులు
వడఁకుచున్నవి; కన్నులు మందగించుచున్నవి. అయినను కలము చేతఁ
బుచ్చుకొన్నప్పుడు మునుపటివలెనే చిత్తక్లేశము లేకనే వ్రాయఁగలు
గుచున్నాను. ఈ ప్రథమభాగ మేనో యొకవిధముగా నిప్పటికి ము
గింపఁబడెను గదా! దీనియందు దీనకు కితరు లెఱుఁగని నూతనవిష
యములును చరిత్రాంశములును విశేషముగా లేకపోయినను పుస్తక
పరిమాణముమాత్ర మేలాగుననో మూఁడురెట్లకంటె నధికముగా పె
రిగి యీయొక్కభాగమే యొక్క ప్రత్యేకసంపుటముగాఁ జేయఁబడ
వలసినదయ్యెను.

ఈపనిలో నాకుఁ దోడ్పడినవారిలో నా మిత్రులును విజ్ఞాన
చంద్రికాసంస్థాపకులును నయిన శ్రీ కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావుగా
రగ్రగణ్యు లని చెప్పవలసియున్నది. వారు గ్రంథసంస్కారమును
గూర్చి యనేకసూచనలు చేయుటయే కాక నేను కోరినశాసనము
లను గ్రంథభాగములను వ్రాసినవెంటనే పంపి నాకృతజ్ఞత కత్యంత
పాత్రులయి యున్నారు. ఆంధ్రపరిషత్సంస్థాపకులును పరిషత్పత్రికా
సంపాదకులు నయినమన్మిత్రులు జయంతి రామయ్యపంతులుగారు
యుద్ధమల్లునిశాసనములోనిపద్యములను వ్రాసి పంపియు తాము ప్రక
టించుచుండినకవిజనాశ్రయఛందస్సుయొక్కపీఠికను ముద్రింపఁబడక
ముందే నాకుఁ జేరునట్లు చేసియు నాకు సాయము చేసిరి. ఆంధ్రపరిషత్ప
త్రికాకార్యనిర్వాహకు లైన కొత్తపల్లి సూర్యారావుగారును, చెన్న
పురి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగార కార్యస్థానమునందు పండితులుగా
నున్న వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారును, పంచాగ్నుల దక్షిణామూర్తి
శాస్త్రిగారును, తమ గ్రంథాలయములలో నున్నపుస్తకభాగములను
పద్యములను నేను కోరినవానిని వ్రాసి పంపి నాకెంతో తోడుపడిరి.

పిఠాపురములోని యాంధ్రపుస్తకపరిశోధకమండలివారి గ్రంథాలయ కార్యనిర్వాహకులయిన వంగూరి సుబ్బారావుగారు తమ గ్రంథాలయము లోని పుస్తకములను నేనుకోరినవాసిని దెచ్చి యిచ్చియు కవులనుగూర్చి తాము వ్రాసిన సేకరించినయంశములను దెలిపియు నాకు సాహాయ్యము చేసిరి. వారి కందఱికి నిందుమూలమున నాకృతజ్ఞతాపూర్వకములైన వందనములను సమర్పించుచున్నాను. వారు చేయవలసిన సాయ మింత టితో తీఱిపోలేదు. ఇప్పు డిన్నిటిలో చిన్న దయిన ప్రథమభాగ మొక్కటిమాత్రమే ముగిసి యింకను పెద్దభాగములు రెండును మిగి లియే యున్నందున వారు చేయవలసినసాయ మంతయు నించుమించుగా ముందే యున్నదని చెప్పవచ్చును. మధ్యకవులలోను, ఆధునికకవుల లోను, క్రొత్తగా చేరవలసినవారిపేరులను చరిత్రములను దెలుపవలెను; ఉన్నవానిలో తాఱుమాఱుగాఁ బడియున్నవానిని జూపుటయే కాక యందలిలోపములను గనఁబఱుపవలెను. ఇంకను బహువిధములఁ జేయ వలసినమార్పులను సూచింపవలెను. పైనిపేర్కొనఁబడినవారు గాక గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారును బుఱ్ఱా శేషగిరిరావుపంతులుగారును గూడఁదమకుఁ దోఁచినయభివృద్ధిమార్గములను నాకుపదేశించి నాకృతజ్ఞత కర్హులయిరి. అందఱికంటె నెక్కువగా నాకు చిరకాలమిత్రులును, ఆంధ్రభాషావాఙ్మయము నందు విశేషకృషి చేసినవారును, దేశాటనము చేసి యపూర్వపుస్తకసంపాదనము చేసినవారును, నైన శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు నాకెంతో సాయపడుదురని కొండంతయాశ పెట్టుకొం టినిగాని వారిసాయమును బొందుభాగ్యము నాకింకను లభింపనందునకుఁ జింతిల్లుచున్నాను. కడచినమార్చినెలలో మిత్రుల కైదాఱుగురికిని వ్రాసినప్పుడే వీరికిని వ్రాయఁగా జూన్ నెలవఱకును తాము సాయము చేయుటకు పనులతొందరచేత నవకాశ ముండ దని వా రప్పు డుత్తర మిచ్చిరి. ఒకపనినిచేయవలె నని సంకల్పించుకొన్నతరువాత దాని నారం

భించి ముగించువఱకును నాకు నిద్రపట్టదు. కాల మమూల్య మయినది. నేఁడు వ్యర్థముగాఁ బోఁగొట్టఁబడినకాలము రేపు కలిసిరాదు. చేయఁదలఁచుకొన్నపనిని ఱేపటికని నిలిపి యుంచక నేఁ డన్నదినముననే చేయవలెనని తొందరపడుస్వభావముగలవారిలోఁ జేరినవాఁడను నేను. బ్రతు కస్థిరమగుటచేత ఱేపాదినము మన దగునో కాదో యన్న సందేహముతో వారు వేసఁగిసెలవు వచ్చువఱకు నేను వేచియుండక తోడనే కవిచరిత్రమును సవరింప నారంభించి సవరించినభాగము నెప్పటి కప్పుడె ముద్రింపఁ బొసఁగితిని. అందుచేత నేను పుస్తకముయొక్క సవరణము ముగించునప్పటికి పుస్తకముయొక్కముద్రణము సహిత మించుమించుగా ముగిసెను. ఈలోపల నేను చెన్నపురిమీఁదుగా కడచినయేప్రిల్ నెలలో బెంగుళూరికిఁ బోవుచుఁ ద్రోవలో నీపనిమీఁదనే చెన్నపట్టణములో రెండుదినములు నిలిచి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునకుఁ బోయినప్పుడు వారిపను లనుకొన్నదానికంటె శీఘ్రముగానే తీఱి శ్రీరామకృష్ణకవిగారు చెన్నపట్టణముచేరఁగలిగినందున వారి నక్కడఁ దలవనితలంపుగాఁ జూడఁదటస్థించెను. ఆవఱకు లేఖామూలమునఁ జేసిన ప్రార్థనమునే నే నప్పుడు వారిని స్వయముగాఁ గూడఁ జేసితిని. నేను బెంగుళూరు చేరి పనిచేయుచు నేప్రిల్ నెలకడపట వారివాగ్దానమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచు వారి కుత్తరములు వ్రాసితిని. నాయుత్తరములకుఁ బ్రత్యుత్తరముగా వారు తాము జూన్ నెలతరువాతనే సాయము చేయఁగలుగుదు మని వాగ్దానము చేసితి మనియు, తమకార్యస్థానవుపని సామాన్యముగా నుండుదానికంటె నత్యధికముగా నుండిన దనియు, తమపుస్తకము లన్నియు వనపర్తిలోనే విడిచి పెట్టఁబడిన వనియు, అయినను దమశక్తిలో నున్నంతవఱకు నేను గోరినసమాచారమును మఱునాఁటిటపాలోఁ బంపెద మనియు, నేను వేగిరపాటుతో పని నడపుచున్నందులకు చింతిల్లుచున్నా మనియు,

మొదటిభాగములోఁ జేయఁబడిన ప్రాఁతనిర్దేశము లనేకములు మార్పఁ బడవలసి యున్నవనియు, నూఱుగురు నవకవులు మొదటిభాగములోఁ జేర్పఁబడవలసి యున్నా రనియు, తెలుపుచు మెయినెల రెండవతేదిని వారు నాపేర వ్రాసిరి. నేను వారిని పంపుఁడని కోరినవానిలో విక్రమ సేనము, విజయసేనము, అధర్వభారతము, అధర్వచ్ఛందస్సు మొదలయినవాని యవతారికలు చేరి యున్నవి. వారు మఱునాఁడే పంపెద మన్నసమాచార మేహేతువుచేతనో నా కీవఱకును జేరనే లేదు. అట్లు చేరక పోవుట ప్రోషణకార్యస్థానభటులలోపమువలన నయియుండును. క్రొత్తగా నేను భోజరాజీయమును వరాహపురాణమును ముద్రింపఁ బూనినప్పుడు వాని ప్రత్యంతరములను గద్వాలసంస్థానమున సంపాదించి తెచ్చి నాకిచ్చి ౧౯౦౮ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునందే నాకృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైనపరమమిత్రులు శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు నేను కోరినపుస్తకము లప్పుడు తమయొద్ద లేకుండుటచేతనే పంపలేకపోయి యుందురు గాని నామీఁదియనాదరముచేతఁ బంపక యుండియుండరు. వారు నాకియ్యఁదలఁచుకొన్న కవులనుగూర్చిన సమాచారము నిప్పుడిచ్చినను నేను దానిని కృతజ్ఞతాపూర్వకముగా నంగీకరించి దీని కనుబంధముగాఁ బ్రచురించెదను. ఆంధ్రపరిషత్పుస్తకభాండాగారములోని యసమగ్రమైన యుదాహరణపుస్తకమును నేను వ్రాయించి తెప్పించుటచేత నా కనేకపూర్వకవులనామములును వారిగ్రంథనామములును దెలిసినవి. శ్రీరామకృష్ణకవిగారియొద్ద నున్న జగ్గనకృతమైనప్రబంధరత్నాకరముకూడ లభించి యుండినయెడల నింకను నెక్కువగాఁ బూర్వకవులపేరులును వారిగ్రంథములపేరులును నాకుఁ దెలిసియుండును. ఆపుస్తకమునకుఁ బ్రతికైనను వ్రాయించి తెప్పించుకొనుట కయి నేను బహుప్రయత్నములు చేసియు సఫలమనోరథుఁడను గాలేక పోయితిని. దానిని ముద్రింపించు చుండినట్లు కొన్నిమాసముల క్రిందట

శ్రీవేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కృష్ణాపత్రికలోఁ బ్రకటించిరి గాని గ్రంథముద్రణము పరిసమాప్తమయి కొనఁగోరువారికది లభ్యమయి నట్లింతవఱకును గానఁబడదు. ఇటువంటిపుస్తకములను గలవారు తాము వానిని తమయొద్దనే యడఁచిపెట్టుకొని యుంచక మాతృక నియ్యకపోయి నను పత్రికలనైనను వ్రాయించి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగార ములవంటి ప్రసిద్ధపుస్తకాలయములయం దుంచినచో వానిని జదువఁ గోరెడునావంటివారి కవి సుసంపాద్యములగును.

ఉదాహరణగ్రంథాదులవలన నాకిప్పుడు పూర్వకవులగ్రంథ ములపేరులును వానిలోనిపద్యములును పెక్కులు తెలిసినను, ఆకవులు నేను చేసికొన్నసంకేతమునుబట్టి పూర్వకవులలోఁ జేర్పఁదగినవారో మధ్యకవులలోఁ జేర్పఁదగినవారో యిప్పుడు స్పష్టముగా తెలియరా నందున వాని నీప్రథమభాగమునందుఁ జేర్పక తెలిసినవా రాకవులకాల నిర్ణయాదులు చేసి తెలుపుదు రన్నయపేక్షతో వారిలోఁ గొందఱి నీ పీఠికలోఁ దెలుపుచున్నాను—

1. పెదపాటి సోమనాథుఁడు— ఈతనినే కవిలోకబ్రహ్మ యందురు. ఇతఁ డరుణాచలపురాణము, శివజ్ఞానదీపిక, కేదారఖండము మొద లగు గ్రంథములను జేసెను.

అరుణాచలపురాణములో "వాక్ప్రీతోషితదక్షవాటీమహాస్థాన భీము వేములవాడభీము"

అని భీమకవిని స్తుతించియుంటచేత నాతనితరువాత నుండిన వాఁడు.

ఉ. రాజులు నిక్రమోగ్రమృగరాజులు విశ్రుతదివ్యకాంతిరే
రాజులు రూపరేఖ రతిరాజులు మానగుణంబునందు రా
రాజులు దానశక్తి ధనరాజులు వైభవభోగవృద్ధ స్వా
రాజు లనంగ నొప్పుదురు రాజితతేజులు తత్పురంబునన్—

అరుణాచలపురాణము.

ఉ. కన్నియ రూపు గోరుఁ గనకంబును గోరును దల్లి బుద్ధిమం
వన్నతఁ గోరుఁ దండ్రి కులభవ్యత గోరును బంధుకోటి వ
శ్వాన్నఫలాదిభక్షణము లన్యులు గోరుదు రిట్టు లిన్ని యుం
బన్నుగ నొక్కచో నొదవె భాగ్యము చేసితిఁ గన్య నిచ్చెదన్.—
కేదారఖండము.

2. సూరన్న—ఇతఁడు వనమాలీవిలాసము, ఉదయనోదయము, అను గ్రంథములను రచించెను—

ఉ. ఆతతి రాజమంచనివహాంచలవీథుల కేగుదెంచున
భ్రాతదళాక్షిఁ బల్కె నటుచంద్రనిభానన దాదివట్టి వి
జ్ఞాతసమస్తభూరమణజాతగుణాన్వయ వేత్రదండముం
జేతఁ దెమల్చి మోపు జనసింధురవం బెడలించె వేడ్కతోన్.—వన.

చ. సరభసలీలఁ జిత్రసితసౌధము లొక్కట నిర్గమించి చ
ల్లిరి నరనాథుమీఁదఁ బువ్వులు లాజలు దోయిలించి చె
చ్చెర శరదంబువాహములు చించి బయల్పడుచంచలాలతల్
పరిమితవృష్టిబిందువులఁ బర్విత రాజముఁ గప్పునాకృతిన్—
ఉదయనోదయము.

3. పొన్నాడ పెద్దన్న—ఇతఁడు ప్రద్యుమ్న చరిత్రమును రచించెను—

క. ఘురఘోరకేశరంబుల
గిర మరుఁజెప్ప పద్మరాగకలశము లమరున్
జరమాచిననూపురమ్ము లప్పె
పరిపూర్ణముఁ జూచుసూర్యచంద్రులభంగిన్.

4. పెదపాటియెఱ్ఱాప్రెగడ—ఇతఁడు కుమారనైషధము, మల్హణ చరిత్రము, లక్ష్మీపరిణయము చేసెను.

సీ. అలరెడుఁజెప్ప లలాచ్చినయంగాఁక
యసిమిషకన్య కా దనఁగ వశమె?

యమృతంబు చిలుక మాటాడినయందాఁకఁ
గనకంపుఁ బ్రతిమ కా దనఁగ వశమె?—
[కుమారనైషధము.

సీ. కువలయకమలాభినవమనోజ్ఞం బయ్యుఁ
బంకజీవనపరిప్లవము గాక
ఘనసారపున్నాగకమనీయ మయ్యును
గితవముష్కలితసరియుతము గాక-మల్హణచరిత్రము.

5. బైతరాజుముమ్మయ్య—ఇతఁడు విష్ణుకథానిధానము చేసెను.

చ. వల పెటువంటిదో మునలి వాఁ డనవచ్చునె? యద్దిరయ్య! ప
ల్కులజవరాలు దాఁ జిరుప్రాలోన జనుంబులలోనఁ బాయ ద
గ్గలముగ నిల్లు ప్రొద్దును మొగంబునఁ గ్రొత్తసయుక్తి యుండు నా
నలువకు నచ్చుఁ గాముకులు నప్పువిధాత శుభంబు నీవుతేఁ—
[విష్ణుకథానిధానము.

6. ...కమానిగంగాధరుఁడు—ఇతఁడు బాలభారతము చేసెను.

కలజ్ఞావతి ధౌమ్యుఁ డంపున శిఖి జ్వాలోజ్జ్వలాలిప్త
నోలిఁ వేల్చి వలాజరాజి వసుధాస్పృహ ...శిఖి
చీనోల్లోద్ధతివిస్ఫురూటవి నధిక్షేపించు కట్టాణిము
త్యాజ్యలో నాఁ గనుపట్టె నట్టిమొన సంద్రాజహంసంబుగాఁ—
[భాలభారతము.

7. రాయసముగణపయ్య—ఇతఁడు సౌగంధికాపహరణము చేసెను.

శా. అంతంతం గబళింపఁగాఁ గడఁగె బాలార్కుఁ ఫలభ్రాంతి వే
శంతోల్లంఘనకేళి దాఁటును నరస్వంతుఁ మహాదానవా
క్రాంతారామమహీరుహంబుల నుదగ్రక్రీడఁ ద్రుంచెఁ హనూ
మంతుం డుంగపి యన్యము ల్గపులె సామాన్యాటవీచారముల్—
[సౌగంధికాపహరణము.

8. పోతరాజువీరయ్య—ఇతఁడు త్రిపురవిజయము చేసెను.

సీ. తమ్ముల బెదరించుతళుకువెన్నెలసోగ
కన్నగేదఁగిరేకు గారవింప
పదినూఱుపడగలఁ బరపైనపదకంబు
సవడిముత్యపుఁబన్నసరముఁ గ్రోవ—త్రిపురవి.

9. వాసిరాజురామయ్య—ఇతఁడు బృహన్నారదీయమును జేసెను.

సీ. మల్లికానవసముత్ఫుల్లపాటలఫుష్ప
వల్లరీసౌరభ్యవాసితంబు
కాసారనీరజవ్యాసక్తమధుకరీ
ఝంకారముఖరితాశాముఖంబు—బృహన్నార.

10. గంగరాజుచోడప్ప—ఇతఁడు నందచరిత్రమును జేసెను.

చ. ముదిమికి మందు వాగ్వనితమూగలిజిహ్వ తపఃఫలంబు న
మ్మదనునివాస మింపులకు మారవికారము ప్రోది కామినీ
వదనవిభూషణంబు జనవశ్యము హాస్యరసాబ్ధి లాస్యసం
పదమదిరస్థలంబు మధుపానసుఖంబు జగత్త్రయంబునన్—

[నందచరిత్ర

ఈ ప్రకారముగా సంకలితగ్రంథకర్తలను లక్షణగ్రంథములఁ జేర్చఁబడినవారు జినేంద్రపురాణము రచించినపద్మకవి (ప్రభాచంద్రుఁడు), ముద్రామాత్యము రచించినశివదేవయ్య, ప్రద్యుమ్న విజయము రచించినఘటసిద్ధపుఁడు, జలపాలిమహాత్వము రచించినవడి వాసిమల్లుభట్టు, పద్మినీవల్లభము శంకరనిజయము మంగళగిరివిలాసము రచించినబొడ్డపాటిపేరయ్య, వాసవదత్తోపాఖ్యానము రేవతీపరిణయము రచించినమద్దికాయలమల్లయ్య, ఆడపురాణము రచించినసర్వదేవయ్య, కుశలవోపాఖ్యానము ఐరావతచరిత్రము రచించిన చిరుమూరిగంగాధరుఁడు, పద్మావతీకళ్యాణము రచించినముత్తరాజు, పరమభాగవత

చరిత్రము రచించినయప్పన్న, మొదలైనవారు పలువురున్నారు. ఇటువంటివారికాలము చరిత్రము తెలిసినవారు సకారణముగాఁ దెలిపి నాయుద్యమమునకుఁ దోడ్పడుదురు గాక!

వెనుకటికూర్పులలో నేను ౧౪౫౦ వ సంవత్సరమువఱకు నుండిన కవులను మాత్రమే పూర్వకవులలోఁ జేర్చితిని, ఈకూర్పునం దిప్పుడు కొంచెము మార్చి ౧౪౫౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౫౧౧ వ సంవత్సరమువఱకును నుండినకవులను గూడ నీ ప్రథమభాగమునందుఁ జేర్చి పూర్వకవులనుగాఁ జెప్పియున్నాను. అందుచేత నింతవఱకును మధ్యకవులుగా పరిగణింపఁబడి ద్వితీయభాగములోఁ జేర్పఁబడి యుండినవారు నలుగురైదుగు రిప్పుడు పూర్వకవులుగా నీ ప్రథమభాగములోనికిఁ దీసికొనఁబడిరి. ఇట్టి మార్పుచేయుటకుఁ గల కారణమును గూర్చి విశేషముగాఁ జెప్పవలసినపని లేదు. ౧౫౦౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును గలకాలము పురాణయుగ మని కాని భాషాంతరీకరణకాల మని కాని చెప్పఁబడఁదగినదిగానున్నది. ౧౫౦౯ వ సంవత్సరమునందు రాజ్యమునకు వచ్చి తెలుఁగుకవిత్వమునకు నూతనజీవనమును గలిగించి యాంధ్రభోజుఁ డని పేరొందినకృష్ణదేవరాయని కాలమునుండియు నాంధ్రవాఙ్మయమున కొకనూతనశక మారంభమైనది. కేవలభాషాంతరీకరణములు గాక రాజాదరమువలన నూతనకల్పనలతోఁ బ్రబంధరాజములు పుట్ట నారంభ మయిన యీకాలమును ప్రబంధయుగ మని చెప్పవచ్చును. ఈనూతనప్రబంధనిర్మాణమునకు మార్గదర్శి యయినవాఁడు కృష్ణదేవరాయలయాస్థానకవి యయి మనుచరిత్రమును రచియించి యాంధ్రకవితాపితామహుఁ డని బిరుదొందిన యల్లసాని పెద్దన్న. పెద్దనయే యననేల? విష్ణుచిత్తీయ మనునామాంతరము గలయాముక్తమాల్యద యనెడి మహాప్రబంధమును రచించి కృష్ణదేవరాయలే మార్గదర్శి యయ్యె నని చెప్పినను చెప్పవచ్చును. ఆంధ్ర సారస్వతమునందలి యీనూతనశకారంభమునకుఁ బూర్వమునం దుండినవారిని పూర్వకవు లనియు, ఆకాలము

నకు నిప్పటికాలమునకు మధ్యకాలమునం దుండినవారిని మధ్యకవు
లనియు, విభాగముచేయుట యుక్తిసహము కాక పోదు.

కవులచరిత్రమును సంస్కరింప వలెనని నన్నుబుద్ధి పుట్టినమార్చి నెలలోనే పనికి బూని మార్చుట కారంభించి యెప్పుడు మార్చినదాని నప్పుడే ముద్రణమున కిచ్చుచు వచ్చితి నని యీవఱకే చెప్పి యుంటిని గదా? మార్చుట కారంభించినప్పుడు పుస్తకమునంతను మరల వ్రాయఁగలుగు నవకాశము లేనివాఁడ నయి ప్రాఁతబొంతకు క్రొత్తయతుకులు వేసిన ట్లక్కడక్కడ నచ్చుపుస్తకములోనే క్రిందను మీఁదను ప్రక్కలను హంసపాదములతో క్రొత్తముక్కల నతికించుచు గ్రంథమును సాగింప నారంభించితిని. అందుచేతఁ గొన్నిచోట్ల నీక్రొత్తముక్కలు పూర్వోత్తరసందర్భమున కనుకూలమగు నట్లు చక్కఁగా నతుకక కొందఱిచరిత్రములు కొంతవఱ కతుకుల బొంతలు గానే యుండుట తటస్థించెను. తరువాతచరిత్రములను మార్చుట కయి గ్రంథపరిశోధనము చేయుచు వచ్చినప్పుడు కొన్నిచోట్ల వెనుకటివారిచరిత్రములలో వేసినయతుకులలోఁ గొన్ని తీసివేసి క్రొత్తమాసికలు వేయవలసినయావశ్యకము కనఁబడుచు వచ్చెను గాని ముద్రిత మయినదానిని మొదలంటఁ దీసివేయుట యట్టిపని సాధ్యము కానందున నొక్కొక్కచోట నెందేని పూర్వాపరవిరుద్ధాంశములు సహిత మిందు పడి యున్నవి. అట్టి వేవేని కనఁబడినపక్షమున మొదటఁ జెప్పఁబడినదానికంటెఁ దరువాతఁ జెప్పఁబడినది యధిక ప్రమాణ మని చదువరులు గ్రహింతురు గాక! ఈప్రకారముగా చిన్నవో పెద్దవో యతుకులు వేయుచు బెంగుళూరిలో గ్రంథమును శ్రీనాథునివఱకు నెట్లో యీడ్చుకొని వచ్చితిని గాని యక్కడకు వచ్చునప్పటి కెంతపెద్దయతుకులు వేసినను గుదురక క్రొత్తయల్లిక విశేషముగా కావలసి వచ్చెను. అందుచేత శ్రీనాథునిచరిత్రములో ముప్పాతికమువ్వీసము క్రొత్తగా వ్రాయవలసినవాఁడ నైతిని. ఈప్రకా

రముగానే యీభాగమునందు మున్ను లేనివయి యిప్పుడు క్రొత్తగాఁ చేర్పఁబడిననన్నెచోడుఁడు మొదలైనవారిచరిత్రము లన్నియు నూతనముగానే వ్రాయఁబడినవి. ఇవి యన్నియు బెంగుళూరిలోనే వ్రాయఁబడిన వగుటచేత నచ్చటఁ గర్ణాటకకవిచరిత్రాదులను జదివి వానివలని లాభమును గొంతవఱకుఁ బొందుట తటస్థించెను. నన్నెచోడునిచరిత్రమునందును భీమకవిచరిత్రమునందు నథర్వణాచార్యునిచరిత్రమునందును నేనచ్చటఁ బొందినయీలాభము కొంతవఱకు తేటపడ వచ్చును. శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని యన్నట్లు బెంగుళూరిలో సహితము నా పని నిర్విఘ్నముగా సాగినది కాదు. అక్కడ నావెంట వచ్చినయొక చిన్నదానికి స్ఫోటకము వచ్చెను. ఈయంటురోగమునకు భయపడి మే మక్కడ కుదుర్చుకొన్నబాలసేవకుఁడును పనికత్తెయుఁ గూడ నొక్కసారిగా మమ్మువిడిచి పోయిరి. వారిస్థానమున క్రొత్తసేవకులు దొరకరైరి. అందుచేత నసహాయుల మయి నేనును నావెంట నాసంరక్షణమునకు వచ్చినలోకానుభవము చాలనియువతీమణియు సదా రోగిని కనిపెట్టుకొని యుండి యుపచారములను చికిత్సలను జేయవలసినవారమైతిమి. ఈశ్వరానుగ్రహమువలన రోగి స్వస్థపడెను గాని మనోవ్యాకులతచేతను రాత్రులు నిద్రలేనిపోవుటచేతను నేను జ్వ[illegible] ముక్కులుండ నయి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినతరువాతసహితము నెలదినములకంటె నెక్కువకాలము నేనేమియు పనిచేయ లేక పోతిని. అయిన నాయెడల నీశ్వరానుగ్రహము పూర్ణముగా నుండినందున నేను మరల స్వస్థపడి విఘ్నమృగములబారికి తప్పి బైలపడి యీప్రథమభాగము నొకవిధముగా ముగింప శక్తుఁడ నయితిని. నాయెడలఁ జూపినయీయసాధారణానుగ్రహమునకై నేనీశ్వరునకు భక్తిపూర్వకము లైనవందనసహస్రములను సమర్పించుచున్నాను. మిగిలినరెండుభాగములను గూడ సంస్కరించి ప్రకటించుశక్తిని మానసోత్సాహమును భక్తాభీష్టప్రదాయకుఁ డైనపర

మేశ్వరుఁడు నాకు ప్రసాదించును గాక! జరాభారమువలనను రోగ భారమువలనను ప్రూఫులను తిన్నఁగా దిద్దలేకపోవుటవలన ననివా ర్యముగా పడినయచ్చుపొరపాటులను సరకుగొనక చదువరులు నన్ను మన్నింతురు గాక!

నేను బెంగుళూరిని విడుచుటకు రెండుమూఁడుదినములు ముందు శ్రీనాథునిచరిత్రసంబంధమున సర్వజ్ఞబిరుదాంచితుఁడైన శ్రీరావుసింగభూపాలునికాలనిర్ణయమును గూర్చి యాలోచించు చుండినప్పుడు నా కాకస్మికముగా తద్వంశజులును ప్రస్తుతపీఠికాపురా ధీశ్వరులును సాధారణముగా సమస్తసత్కార్యాభివృద్ధులకొఱకును విశేషముగా నాంధ్రభాషాభివృద్ధికొఱకును సహజనిరంతరాదరౌదా ర్యములను జూపుచున్నవారును నైనమహారాజశ్రీశ్రీరాజారావువేం కటకుమారమహీపతిసూర్యారావుబహదూరుగారు నాకుస్మరణకు వచ్చి యాకవులచరిత్రమును వారి కంకితము చేయు వలె నన్నబుద్ధి పుట్టి నది. అది యీశ్వరాదేశ మని భావించి యాకవిచరిత్రమును వారికిఁ గృతి యిచ్చుట కప్పుడే నిశ్చయము చేసికొంటిని. వారిసుగుణసంప దను గూర్చి యిందు చెప్పుట స్తోత్రపాఠముగాఁ గనఁబడ వచ్చును. గాన నిం దింతకంటె నధికముగా వ్రాయను. లోకరక్షకుఁడైన యీశ్వ రుఁడు లోకోపకారార్థముగా వారికి దీర్ఘాయురారోగ్యైశ్వర్యములను బ్రసాదించును గాక!

నే నీకవులచరిత్రమును శీఘ్రకాలములోఁ బ్రచురింపవలె నని కోరఁగా ప్రతిదినమును రెండేసిఫారములచొప్పున నచ్చుగూర్చియిచ్చి పుస్తక మింతశీఘ్రముగా వెలువడుటకు హేతుభూతులైన శ్రీమనో రమాముద్రాక్షరశాలాధికారులకు వందనములు చేయుచున్నాను.

రాజమహేంద్రవరము.
౧౧ వ అక్టోబరు ౧౯౧౭ సం॥

కందుకూరి-వీరేశలింగము.

రెండవకూర్పునకుఁ బీఠిక.

ఆధునికాంధ్రసారస్వత పితామహుఁడును, శతాధికగ్రంథకర్తయునాంధ్రవచనరచనాచక్రవర్తియునైన రావుబహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు, చిరకాలము క్రిందట నాంధ్రకవులచరిత్రము మూఁడుభాగములుగా రచియించి, యామూఁడుభాగముల నొక సంపుటముగానే మొదట ప్రకటించిరి. పిమ్మట మొదటిభాగములోని కవులనుగురించి నూతనాంశములు పెక్కులు లభించుటచే ప్రథమభాగమును విపులముగాఁజేసి దాని నొక ప్రత్యేకసంపుటముగాఁ బ్రకటించిరి. ఆసంపుటము పండితులయొక్కయు, భాషాభిమానులయొక్కయు, నాదరణముఁబడయుటచే నప్పుడు ప్రచురించిన గ్రంథములన్నియు విక్రయింపఁబడియెను. అందుచేత మూఁడుసంవత్సరముల క్రిందటనే యీ సంపుటము పునర్ముద్రణము కావలసియుండెను. ఈగ్రంథమునుఁ బంపుమని యాంధ్రదేశమునందలి నానాభాగములనుండి పలువురు వ్రాయుచున్నారు. ఆకారణమున నిప్పుడీగ్రంథము రెండవసారి ముద్రింపఁబడి హితకారిణీసమాజమువారిచేతఁ బ్రకటింపఁబడినది.

జగమెఱుంగు బ్రాహ్మణునకు జందెమెందుకన్నట్లు శ్రీ వీరేశలింగం పంతులుగారి గ్రంథముయొక్క గుణములు వర్ణింపనక్కరలేదు. అవి పాఠకమహాశయులకే స్వయంవ్యక్తములుకదా?

రాజమహేంద్రవరము,
20—1—1937.

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం,
హితకారిణీసమాజోపాధ్యక్షుఁడు.
పెద్దాడ సుందరశివరావు,
హితకారిణీసమాజగౌరవకార్యదర్శి.

ఆంధ్రకవుల చరిత్రము

పూర్వకవులు.

నన్నయభట్టు

నన్నయభట్టారకుఁడు సంస్కృతభారతమును దెనిఁగింప నారంభించినకవి. ఇతఁడు ముద్గలగోత్రజాతుఁ డగు వైదికబ్రాహ్మణుఁడు. ఒకానొకరీతఁడు వైదికబ్రాహ్మణుఁడు కాఁడనియు, తెలుఁగు కవిత్వమునకు మొదటినుండియు నియోగులే ప్రసిద్ధు లయియుండుటచేత నీతఁడును నియోగియే యయియుండుననియు, భట్టశబ్దధారణమాత్రముచేత నీతఁడు వైదికయని భ్రమింపఁగూడదనియు, నియోగియైన శ్రీనాథకవిగూడ తనకాశీఖండములోని "చిన్నారిపొన్నారి చిఱుతకూఁకటినాఁడు" అనుపద్యములోఁ దన్నుఁగూర్చి "శ్రీనాథభట్టసుకవి" యని చెప్పికొనియెననియు, వ్రాసియున్నారు. నన్నయభట్టారకునికాలము నాఁటికే యాంధ్రదేశస్థబ్రాహ్మణులలో వైదికనియోగిభేద మేర్పడియుండెనను, నియోగివైదికుల కిరువురకును సమానముగానే "భట్ట" శబ్దము చెల్లుచుండెనను, నన్నయభట్టు తాను రాజుయొక్క కులబ్రాహ్మణుఁ డయినట్టు "తనకులబ్రాహ్మణు ననురక్తు నవిరళజపహోమతత్పరు ....నన్నపార్యుఁ జూచి పరమధర్మవిదుఁడు వరచళుక్యాన్వయాభరణుఁ డిట్టు లనియెఁ గరుణతోడ" నని యాదిపర్వములోఁ జెప్పుకొని యుండుటచేత నన్నయ వైదికశిఖామణి యనియే నిశ్చయింపవలసియున్నది. కులబ్రాహ్మణులయి వంశపరంపరగా రాజపురోహితత్వము నిర్వర్తించుచుండుట వైదికులలోనే కాని నియోగులలో లేదు. ఇంకొకరు చాళుక్యులు పశ్చిమమునుండి వచ్చినవా రగుటచేత నన్నయ

భట్టు మహారాష్ట్రదేశప్రాంతములనుండి రాజరాజనరేంద్రుని పూర్వు వెంటవచ్చిన మహారాష్ట్రబ్రాహ్మణులసంతతివాఁ డయి యుండు న వ్రాసియున్నారు. అదియు విశ్వసనీయము కాదు. నన్నయ వేఁగినాఁ బ్రాహ్మణుఁ డని యూహించుటకుఁ దగినసిదర్శనములు నన్నయార్య విరచితమైన భారతభాగములోనే కనుపట్టుచున్నవి. ఇతఁ డర్జునునితీర్థ యాత్రలను వివరించుటలో నీక్రిందివర్ణనము నాదిపర్వమునందుఁ జేసి యున్నాఁడు—

"సీ. దక్షిణగంగ నాఁ దనరియు నొప్పిన గోదావరియు జగదాదియై యొ
భీమేశ్వరంబును బొడఁగనుచున్న శ్రీపర్వతంబును జూచి యుగ్రలో
సనఘుఁడై సిద్ధాగ్రహారభూయిష్ఠమౌ ధరణీసురోత్తమాధ్వరవిధా
ఘోణ్యాసవన్మహాస్థలు పోలు మెచ్చి దేవవిభవంబునం బొలుచుచువిభుఁడు నకి
గీ. సాంబుదాశితీరంబున నరిగి మరిత
హారియైన కావేరీమహాసముద్ర
సంగమంబున భూసురేశ్వరుల కభిమ
తార్థదానంబుఁ జేసి కృతార్థుఁ డగుచు."

స్వదేశమునం దభిమానము మెల్లవారికని సహజమయి యుండును గదా! ఈతఁడు వేఁగినాటివాఁ డగుటచేతనే మూలగ్రంథమైన సంస్కృతమహాభారతములో లేని వేఁగిదేశ మహత్త్వవర్ణనము నుత్తమ విశేషణములతోఁ దెలుఁగుభారతమునఁ జొప్పించి తనయనూనదేశాభి మానమును గనఁబఱిచియున్నాఁడు.

నన్నయవేదాధ్యయన సంపన్నుఁడు. ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్ర భాషలయందసమానపాండిత్యము కలవాఁడయి, ఉభయభాషలయం దును గవిత్వముచెప్పుటకు సమర్థుఁడయి యుండెను. తక్కిన తెలుఁగు గ్రంథములయందువలెఁ గాక యితఁ డాంధ్రభారతాదియందు దేవతా స్తుతి నిట్టు సంస్కృతశ్లోకములతోఁ జేసి యున్నాఁడు.—

శ్లో. శ్రీవాణీగిరిజా శ్చిరాయ దధతో వక్షోముఖాంగేషు యే
లోకానాం స్థితి మావహ న్త్యవిహతాం స్త్రీపుంసయోగోద్భవామ్
తే వేదత్రయమూర్తయ స్త్రిపురుషా స్సంపూజితా వ స్సురై
ర్భూయాసుః పురుషోత్తమాంబుజభవ శ్రీకంధరా శ్శ్రేయసే.

ఇతఁ డవతారికలో షష్ఠ్యంతపద్యములు వేయలేదు. భాస్కరరామాయణ మీవిషయమున నీతని బోలి యున్నది. స్వప్నకథను షష్ఠ్యంతములను మొట్టమొదటఁ జేర్చినవాఁడు తిక్కనసోమయాజి యని తోఁచెడిని. ఆతనిని జూచి యించుమించుగాఁ దరువాతికవు లందఱును దమ స్వప్నములో నిష్టదేవతా సాక్షాత్కారమును షష్ఠ్యంతపద్యములను దమ గ్రంథములలో వెల్లిగా నేఁటివఱకును వేసికొనుచున్నారు; నన్నయభట్టారకుఁడు భారతములోఁ దన్నుగూర్చి యీయొక్క పద్యమును మాత్రము వేసికొన్నాఁడు.—

సీ. తనకుల బ్రాహ్మణు ననురక్తు నవిరళ
జపహోమతత్పరు విపులశబ్ద
శాసను సంహితాభ్యాసు బ్రహ్మాండాది
నానాపురాణవిజ్ఞాననిరతుఁ
బాత్రు నాపస్తంబసూత్రు ముద్గలగోత్ర
జాతు సద్వినుతావదాతచరితు
లోకజ్ఞు నుభయభాషాకావ్యరచనాభి
శోభితు సత్ప్రతిభాభియోగ్యు

గీ. నిత్యసత్యవచను మత్యమరాధిపా
చార్యు సుజను నన్నపార్యుఁ జూచి
పరమధర్మవిదుఁడు వరచళుక్యాన్వయా
భరణుఁ డిట్టులనియెఁ గరుణతోడ.

ఈభారతమును రచించుటలోఁ దనకు నారాయణభట్టు* సహాయుఁడుగా నున్నట్టు కవియే చెప్పుకొనుచున్నాఁడు. నన్నయ వేఁగిదేశమునకు రాజయినరాజనరేంద్రుని యాస్థానపండితుఁడు. పూర్వ మాంధ్రదేశమునకుఁ గొంతకాలము వేఁగిదేశ మని వ్యవహారము కలదు. నిజమైన వేఁగిదేశము (వేఁగినాఁడు) ౧౦౦౦ చదరపుమైళ్ళ వైశాల్యము కలదయి పడమటను తూర్పుకనుమలకును, తూర్పున సముద్రమునకును ఉత్తరమున గోదావరీనదికిని, దక్షిణమునఁ గృష్ణానదికిని మధ్యస్థముగు తెలుఁగుదేశము. మొట్టమొదట నీ వేఁగిదేశమునకు వేఁగి యనుపట్టణము రాజధానిగానుండెను. ఆవేఁగిపురము హేలాపురి యనఁబడెడి యేలూరున కుత్తరమున నేడుమైళ్లదూరమున నున్నది. ఇది పూర్వము రెండుక్రోశముల పొడవును వెడల్పును గలగొప్పపట్టణమయి యుండియు, మహమ్మదీయులు దండెత్తి వచ్చి నాశనము చేయుటచేతనో మఱియొకహేతువుచేతనో యిప్పుడు బొత్తిగా పాడుపడిపోయి పూర్వపట్టణముయొక్క రెండుకొనలయందును వరుసగా పెదవేఁగి చినవేఁగి యనుపల్లెలను మాత్రము కలిగి యున్నది. ఇక్కడ నిప్పటికిని పాడుపడిపోయిన దేవాలయము లేఁబదికంటె నధికముగా నున్నవి. ఇక్కడిదేవాలయములను పడఁగొట్టి మహమ్మదీయు లారాళ్ళతో నేలూరునం దొకకోటను గట్టిరి. ఈ పెదవేఁగి రాజమహేంద్రవరమునకు దక్షిణమున నలువదియైదుమైళ్ళదూరమున నున్నది. పెదవేఁగి కైదుమైళ్ళదూరములో నున్న దెందులూరిసత్రమునుగూడ ప

* ఉ. పాయక పాకశాసనికి భారతఘోరరణంబునందు నా
రాయణునట్లు, తానును ధరామరవంశవిభూషణుండు నా
రాయణభట్టు వాఙ్మయధురంధరుఁడుం దనకిష్టుఁడు న్సహా
ధ్యాయుఁడు నైనవాఁ డభిమతంబుగఁ దోడయి నిర్వహింపఁగన్ ॥ ఆదిపర్వ

పోయినదేవాలయాదుల చిహ్నములు కొన్ని కనఁబడుచున్నవి. వేఁగీ రాజ్యము నిజమైన వేఁగినాటనుమాత్రమేకాక దక్షిణమునఁ గాంచీ పురము రాజధానిగాఁగల పల్లవవంశజులదైన చోళమండలమువఱకును, నుత్తరమున గింగావంశజుల దయిన కళింగరాజ్యమువఱకును, వ్యాపించి యుండెను. రాజ్యమునకు మధ్యగా నుండునిమిత్తమయి రాజధాని వేఁగిపురమునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు రాజమహేంద్రుఁ డను బిరుదునామము వహించిన యమ్మరాజుకాలములో మార్పఁబడెన దని చెప్పుదురు. ఈపట్టణమునకు రాజమహేంద్రపుర మన్నపే రీతనిని బట్టియే వచ్చిన దనియుఁ జెప్పుచున్నారు. "వేఁగిదేశంబునకు నాయక రత్నంబునుంబోని రాజమహేంద్రపురంబునందు" అని భారతము నందుఁ జెప్పఁబడుటచేతనే చాళుక్యరాజులచేఁ బాలింపఁబడుచుండిన వేఁగిరాజ్యములో రాజమహేంద్రపురము మధ్యభాగమున నున్నట్లు స్పష్ట మగుచున్నది. ఆకాలమునందు వేఁగిదేశమున కధీశ్వరుఁడును చళుక్యవంశసంభవుఁడును విమలాదిత్యునిపుత్రుఁడును నగు రాజనరేంద్రుఁడు రాజమహేంద్రవరము తనకు రాజధానిగా విష్ణువర్ధనుఁ డను బిరుదు పేరితోఁ జిరకాలము రాజ్యము చేసెను. ఈపట్టణమునందలి కోటను కట్టినవాఁ డితఁడే. ఇతఁడు విమలాదిత్యునిపుత్రుఁ డయినట్టును చాళుక్యవంశజుఁ డయినట్టును భారతములోని యీక్రిందిపద్యముచెప్పు చున్నది.—

క. విమలాదిత్యతనూజుఁడు,
విమలవిచారుఁడు కుమారవిద్యాధరుఁ డు
త్తమచాళుక్యుఁడు వివిధా
గమవిహితశ్రముఁడు తుహినకరుఁ డురుకాంతిన్.

ఈరాజమహేంద్రుఁడు శివభక్తుఁడును జంద్రవంశ్యుఁడును నయినట్టు కవినిగూర్చి యతఁడు పలికినరీతిగా నాదిపర్వమునఁ జెప్పఁబడిన యీ పద్యములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.—

మ. ఇవి యేనుఁ సతతంబు నాయెడఁ గరం బిష్టంబులై యుండుఁ బా
యవు భూదేవకులాభితర్పణము నాయుష్కీర్తియుఁ భారతీ
శ్రవణాసక్తియుఁ బార్వతీపతిపదాబ్జధ్యానపూజామహో
త్సవముఁ సంతతదానశీలతయు శశ్వత్సాధుసాంగత్యముఁ.

చ. హిమకరుఁ దొట్టి పూరు భరతేశ కురుప్రభు పాండుభూపతుల్
క్రమమున వంశకర్తలనఁగా మహి నొప్పినయస్మదీయవం
శమునఁ బ్రసిద్ధులై విమలసద్గుణశోభితులైనపాండవో
త్తములచరిత్ర నాకు సతతంబు వినంగ నభీష్ట మెంతయుఁ.

ఆపస్తంబసూత్రుఁడును భారద్వాజగోత్రుఁడును నయినచీదమార్యుఁ డనుబ్రాహ్మణునకు రాజరాజనరేంద్రుఁడు చంద్రగ్రహణపుణ్యకాల మునందు గోదావరీమండలములోని కోరుమిల్లి యగ్రహారము నిచ్చి నప్పటి తామ్రదానశాసనమునుబట్టి చూడఁగా రాజరాజనరేంద్రుఁడు సింహాసనమునకు వచ్చినకాలము మొదలగునవి తేటపడుచున్నవి. ఆశాసనమందు రాజరాజనరేంద్రుని పూర్వుఁడైన విజయాదిత్యుఁ డయోధ్యానగరమునుండి దక్షిణదేశముమీఁద దండెత్తివచ్చి యీదే శమును పాలించుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితో యుద్ధము చేసి రణని హతుఁ డయినట్టును, భర్తవెంట వచ్చినయాతనిభార్య గర్భవతియై యుండియు నాయాపత్సమయములోఁ బురోహితునిని గొంచటుపరిచారి

కలను వెంటఁగొని ముదివేము ఱగ్రహారమునకుఁ దప్పించుకొని పాఱి పోఁగా విష్ణుభట్టసోమయాజి యను బ్రాహ్మణుఁ డామె నాదరించి తన యింటఁ బెట్టుకొని తానుగన్న కొమార్తెనువలెఁ జూచి యామె గర్భమున జనించిన పురుషశిశువునకు రాజోచితము లయిన జాతకర్మాది సంస్కారములు నడిపి విష్ణువర్ధనుఁ డని పేరుపెట్టి పెంచినట్టును, ఆతఁడు తనతల్లివలన సర్వవృత్తాంతమును విని చళుక్యపర్వతమునకుఁ బోయి తపస్సుచేసి తనతండ్రిరాజ్యమును వహించి కదంబులను గాంగులను జయించి నర్మద మొదలుకొని సేతువువఱకునున్న యేడుకోట్లయేఁబది లక్షల గ్రామములు గలదేశమునంతను పాలించినట్టును, చెప్పఁబడి యున్నది. అప్పటినుండియు నాతనివంశమువారికి విష్ణువర్ధనుఁ డను బిరుదు పేరు పరంపరగా వచ్చుచున్నది. ఈచళుక్యవంశపురాజులు రెండుశాఖలవా రయి యొకశాఖవారు కళ్యాణపురమునందును రెండవశాఖవారు రాజమహేంద్రవరమునందును రాజ్యము చేయు చుండిరి. వీరిలోఁ గళ్యాణపురము రాజధానిగాఁగల పడమటిచాళుక్యులు కుంతలరాజులనియు, రాజమహేంద్రవరము రాజధానిగాఁ గలతూర్పు చాళుక్యులు వేఁగిరాజు లనియు, వ్యవహరింపఁబడుచువచ్చిరి. ఈ విష్ణువర్ధనునిముమ్మనుమఁడయిన కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు క్రీస్తుశకము ౬౧౫ వ సంవత్సరమునందు వేఁగిదేశమును మొదటఁ దనయన్నయైన సత్యాశ్రయునిచేఁ బాలకుఁడుగా నియమింపఁబడి పిమ్మటఁ దానే రాజయ్యెను. అతని కిరువదియేడవతరమువాఁడయిన విమలాదిత్యుఁడు ౧౦౧౫ వ సంవత్సరమున సింహాసనమునకు వచ్చి యేడుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసి మృతినొందఁగాఁ దెలుఁగుభారతమును గృతినందిన యాతనికొడుకు విష్ణువర్ధనుఁ డను రాజనరేంద్రుఁడు శాలివాహనశకము ౯౮౮ వ సంవత్సరము శ్రావణబహుళ ద్వితీయాగురువారమునాఁ డుత్తరభాద్రానక్షత్ర

మున *సింహాసన మెక్కినట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. లెక్కవేసిచూడఁగా

---

*స్రగ్ధర. తస్మాచ్చాళుక్యచూడామణి రథ విమలాదిత్యదేవా న్మహీశా
చ్చోడక్ష్మాపాలలక్ష్మ్యా ఇవ రచితతనోః కూండవాయాశ్చ దేవ్యా
జాతశ్శ్రీరాజరాజో రజనికరకులశ్రీమదంభోధిరాజో
రాజద్రాజన్యసేవ్యా మభృత భుజబలా ద్రాజ్యలక్ష్మీం పృథివ్యాః.

వసంతతిలక. యో రక్షితుం వసుమతీమ్ శకవత్సరేషు
వేదాంబురాశి నిధివర్తిషు సింహగేర్కే
కృష్ణద్వితీయదివసోత్తరభాద్రికాయాం
వారే గురో ర్వణిజలగ్న వరేభిషిక్తః.

శ్లో. యస్యోత్తమాంగం పట్టేన సమబంధి మహీయసా
భర్తుం విశ్వంభరాభారం జన్మై రాగోపితం చిరమ్.

* * * *

శా. పిత్రో ర్వంశగురూ బభూవతు రలం యస్య స్ఫురత్తేజసౌ
సూర్యాచంద్రమసౌ నిరస్తతమసౌ దేవౌ జగచ్చక్షుషీ
దంష్ట్రాకోటిసముద్ధృతాఖిలమహీచక్రం మహత్త్రీవరా
విష్ణో రాదివరాహరూప మనిశం స్వన్యాసనే లాంఛనమ్.

స్రగ్ధర. ఆద్యంతాత్యంతమూరాత్ సమజని జగతాం సర్వతిస్ జన్మహేతు
ర్బ్రహ్మా ధామప్రజానా మభవ దథ తతః కాశ్యపో నామవేధా
భారద్వాజ స్తతో భూ న్ముని రథ తపస స్తస్య గోత్రే పవిత్రే
తత్రాపస్తంబసూత్రే శ్రుతిని ధిరుడ గాచ్ఛిదమార్యక్రమేణ.

గద్య......................సకలమునిగణనుతాపస్తంబసూత్రాయ తత్ర సంగీత
భారద్వాజగోత్రాయ..............ధారాకి నృనాగ్రహాకీకృత కోయమల్ల
నామాగ్రామ ఇందూపరాగేదత్తో మయాచంద్రతారకం హింతిష్ఠేత్.

* * * *

నీకాలము క్రీస్తుశకము ౧౦౨౨ వ సంవత్సరము జూలయినెల పందొమ్మిదవతేదితో సరియగును. రాజనరేంద్రునిముమ్మనుమఁడైన రెండవ కులోత్తుంగచోళదేవుఁడు గోదావరీమండలములోని కోరంగికి సమీపముననుండు చెల్లూరుగ్రామమును కొలనికాటనునాయకుని కిచ్చినట్టియు, కాలేరగ్రహారమును దాక్షారామపీఠికాపురసత్రములను జరుపుటకయి ముద్గలగోత్రుఁడును పోతనార్యపుత్త్రుఁడును నయిన మేడమార్యుఁడను బ్రాహ్మణున కిచ్చినట్టియు, దానశాసనములనుబట్టి రాజరాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడైన ప్రథమ కులోత్తుంగచోళదేవుఁడు శాలివాహనశకము ౯౮౬ వ సంవత్సర మనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౦౬౩ వ సంవత్సరమున రాజ్యమునకు వచ్చినట్టు చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందువలన రాజరాజనరేంద్రుఁడు ౧౦౨౨ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౦౬౩ వ సంవత్సరమువఱకు ౪౧ సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసినట్లు సిద్ధాంతమేర్పడుచున్నది. కనుక, * తదాస్థానపండితుఁ డయిన నన్నయభట్టారకుఁడును ౧౦౨౨ వ సంవత్సరప్రాంతము మొదలుకొని యున్నవాఁడనుట స్పష్టము. కాఁబట్టి నన్నయభట్టుకాల మిప్పటికి ౮౬౦ సంవత్సరము లయి యున్నది. భారతరచనమునందు నన్నయభట్టున కత్యంత సహాయుఁడుగా నుండిన నారాయణభట్టునకు రాజరాజనరేంద్రుఁడు తన రాజ్యపరిపాలనముయొక్క ముప్పదిరెండవ సంవత్సరమునందు నందమపూడి యనుగ్రామము నగ్రహారముగా నిచ్చెను. ఈగ్రామము గౌతమీవైనతేయనదుల మధ్యముననున్నదు రెండేరులవాడివిషయమనఁబడెడి యిప్పటియమలాపురముతాలూకాలో నున్నది. "ద్వాత్రింశోత్తమే విజయరాజ్యవర్షే వర్థమానే కృత మిదంశాసనమ్" అని ముప్పది

* తదనుజో విమలాదిత్య స్సప్త, తత్పుత్రో రాజరాజదేవ ఏకచత్వారింశత్. తత్పుత్ర శ్శ్రీకులోత్తుంగచోడదేవ ఏకోనపంచాశత్......... రాజ్యంప్రశాసతి.

రెండవయేట ననియు, "సోమగ్రహణనిమిత్తే........దత్తమ్" అని చంద్రగ్రహణసమయమునం దనియు, దానశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత దానకాలము శాలివాహనశకము ౯౭౫ వ సంవత్సరము మార్గశీర్ష శుద్ధపూర్ణిమా భానువార మనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౦౫౩ వ సంవత్సరము నవంబరునెల ౧౬ వ తేది యగుచున్నది. ఈశాసనమునందు నారాయణభట్టు స్తుతింపఁబడి యున్నాఁడు.—

"శ. య స్సంస్కృతకర్ణాటప్రాకృతపైశాచికాంధ్రభాషాసు
కవిరాజశేఖర ఇతి ప్రథిత స్సుకవిత్వవిభవేన.

శ. కవీ న్మనీషాలవమత్తదర్పా న్మనోహరాభి ర్నిజసూక్తిభి ర్యః
సర్వా న్నిగర్వా న్వ్యధి త్విభః కవిభవవజ్రాంకుశనామసార్థమ్.

౪. తస్మై సకలజగదభినుతగుణశాలినే సరస్వతీకర్ణావతంసా యాష్టాదశావధారణచక్రవర్తినే నన్నినారాయణాయ భవద్విషయే నందమపూడినామగ్రామో గ్రహారీకృత్య సోమగ్రహణనిమిత్తే ధారాపూర్వక మస్మాభి స్సర్వకరపరిహారేణ దత్త మితి విదిత మస్తు వః."

ఇతఁడు సుకవిత్వవిభవముచేత సంస్కృతకర్ణాటప్రాకృతపైశాచికాంధ్రభాషాకవిశేఖరుఁ డనియు, మనీషాలవమత్తదర్పు లయిన కవులను మనోహరము లైన నిజసూక్తులచేత గర్వభంగము నొందినవారినిగాఁ జేసి కవిభవవజ్రాంకుశబిరుదమును సార్థకము చేసికొన్నవాఁ డనియు, అష్టాదశావధానచక్రవర్తి యనియు, పయివాక్యములు తెలుపుచున్నవి. ఇతఁడు హారీతగోత్రుఁడును ఆపస్తంబసూత్రుఁడును పురోడాశపవిత్రవక్త్రుఁడును నగుకాంచనసోమయాజి ప్రపౌత్రుఁడును, కంచనార్యుని పౌత్రుఁడును శౌచాంజనేయసామికాంబలపుత్రుఁడును, అయినట్టు పైశాసనమే చెప్పుచున్నది. ఈనారాయణభట్టాంధ్రసంస్కృతములయందుమాత్రమే కాక కన్నడమునందును మహాకవి యయియుండెను.

చాళుక్యులు కర్ణాటదేశమునకును వేఁగిదేశమునకునుగూడ పరిపాలకు లయి యుండుటచేత రాజాస్థానములయం దుండినయాకాలపువిద్వాంసులు సాధారణముగా కర్ణాటాంధ్రభాషాపండితు లయి కన్నడము నందును తెనుఁగునందును గవిత్వము చెప్పఁగలవా రయి యుండిరి. కర్ణాటకభాషయందు సుప్రసిద్ధకవి యైననాగివర్మ తన ఛందోంబుధిలోఁ దనజన్మస్థలము వేఁగిదేశ మని చెప్పుకొనెను. బహుభాషలయం దసమానపాండిత్యము గలనారాయణభట్టు భారతాంధ్రీకరణమునందు నన్నయభట్టునకు భారతరణమునం దర్జునునికి శ్రీకృష్ణుఁడు సహాయుఁడయినట్టు విశేషసహాయుఁడయియుండును. భారతాంధ్రీకరణమునందు సాహాయ్యకము చుండినహేతువుచేతఁ గూడ రాజరాజనరేంద్రుఁడుఁ నారాయణభట్టున కీదానము చేసియుండవచ్చును. ఈదానశాసనమును రచించినవాఁడు నన్నయభట్టు; రాగితేకులమీఁద జెక్కినవాఁడు గండాచార్యుఁడు. "కావ్యానాం కర్తా నన్నియభట్టో లేఖకో గండాచార్యః" అని శాసనముయొక్క కడపటిభాగమునం దున్నది. దీనివలన రాజనరేంద్రునిపరిపాలనమునందు ముప్పదిరెండవేండ్లవఱకును నన్నయభట్టారకుఁడు జీవించియుండుటనిశ్చయము. ఇతఁడిప్పటికే భారతాంధ్రీకరణము నారంభించి యుండును. ఈతనిమరణముచేతనో కొందఱు చెప్పినట్టు మతిభ్రమణముచేతనో రాజనరేంద్రుని జీవితకాలములోనే యాంధ్రభారతరచనము నిలిచిపోయి యుండును. ఈవిషయమయి చెప్పఁబడెడుకథ లన్నియు విశ్వాసార్హములుకాకపోయినను, తరువాత రాజరాజనరేంద్రుఁడు తెనుఁగుభారతమును బూర్తిచేయింపఁ బ్రయత్నించె నన్నకథను స్థాపించుచున్నవి. మరణమునకుఁ గాని మతిభ్రమణమునకుఁ గాని మనవారు కథలలోఁ జెప్పినకారణములు గాక వేఱుకారణము లుండవచ్చును. మరణము గాని మతిభ్రమణముగాని

కవి యొకపర్వమును సాంతముగా విరచించువఱకును నిలిచియుండవు. అవి కవిని సగము చేయుచుండఁగానే నడుమ నెప్పుడో వాత వేసికొన వచ్చును. ఆశ్వాసమధ్యమున "శారదరాత్రు" లన్నపద్యమునురచించు నప్పటికే మృత్యువాసన్న మయి నన్నయభట్టారకుని గ్రంథరచనమున కసమర్థునిఁ జేసి యుండును. ఈశాసనానంతరమున రాజనరేంద్రుఁడు సహితము చిరకాలము జీవింపక తొమ్మిదిసంవత్సరములలోనే మృత్యు ముఖగతుఁ డయ్యెను. రాజనరేంద్రుఁడు నారాయణభట్టునకు నందము పూడి యగ్రహారమును, పావులూరి మల్లన్నకు నవఖండవాడ యగ్ర హారమును, ఇచ్చినను నన్నయభట్టున కగ్రహారము లేవియు నిచ్చి నట్టు కానఁబడదు. భారతాంధ్రీకరణసమాప్తి యైనతరువాత నియ్యఁ దలఁచె నేమో! ఇట్టియ్యకపోవుట రాజుకాలములోనే నన్నయభ ట్టాంధ్రభారతరచనమధ్యమున లోకాంతరగతుఁ డగుటను సూచించు చున్నది. తిక్కనసోమయాజి విరాటపర్వము నందు

ఉ. ఆదరణీయసారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబు గల్గి య
ష్టాదశపర్వనిర్వహణసంభృత మై పెనుపొంది యుండ నం
దాదిఁ దొడంగి మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితుం డొనర్చె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్.

అనిచెప్పుట నాధారము చేసికొని యిప్పటివారు కొందఱు నన్నయభ ట్టారణ్యపర్వమునంతను సంపూర్ణముగానే చేసె ననియు, అందు చేతనే తిక్కన విరాటపర్వముతో నారంభించె ననియుఁ దిక్కన కాలమునాఁటి కారణ్యపర్వాంతమువఱకు నుండినను దరువాత నేకార ణముచేతనో యది నశింపఁగా, ఎఱ్ఱాప్రెగడ నన్నయభట్టునందలి గౌరవముచేత నాతనిపేరనే పూరించె ననియు, మున్నెవ్వరు కనని వినని క్రొత్తవాదము నొకదానిని నారంభించిరి. ఈవాద మపూర్వ

మయినదే. నన్నయభట్టుమరణానంతరమున నిన్నూఱుసంవత్సరముల కుండిన తిక్కనసోమయాజివఱకును నారణ్యపర్వము సంపూర్ణముగానే యుండిన దఁట! అట్లయినచో వీరి వాదానుసారముగా

ఉ. సారకథాసుధారస మజస్రము నాగళపూరితంబుగా
నారఁగఁ గ్రోలుచున్ జనులు హర్షరసాంబుధిఁ దేలునట్లుగా
భారతసంహితన్ మును త్రిపర్వము లెవ్వఁ డొనర్చె నట్టివి
ద్యారమణీయు నంధ్రకవితాగురు నన్నయభట్టుఁ గొల్చెదన్.

అని మారన తన మార్కండేయపురాణములో నన్నయభట్టును స్తుతించుచు నతఁడు త్రిపర్వము లొనర్చెనని చెప్పి యుండుటచేత, ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యము చేసిన ప్రతాపరుద్రుని దండనాథుఁ డైన నాగనగన్నదండనాథున కంకితము చేయఁబడిన మార్కండేయపురాణ గ్రంథకర్తకాలమువఱకు ననగా ౧౩౨౩ వ సంవత్సర ప్రాంతమువఱకు నన్నయభట్టకృతారణ్యపర్వము పూర్ణముగ నుండెనని చెప్పవలెను. ఎఱ్ఱాప్రెగడవలన హరివంశమును గృతి గొన్నపోలయవేమారెడ్డి ౧౩౮౯ వ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యపాలనము చేసినవాఁడు. వీరివాదమును బట్టి తిక్కనసోమయాజి తరువాత నేఁబదిసంవత్సరముల కుండిన యెఱ్ఱాప్రెగడకాలమునాఁటికిఁ దిక్కన భారతము పదునేనుపర్వములు నశింపకుండఁగా, గతించిన యిన్నూట యేఁబదిసంవత్సరములనుండి నన్నయభారతములోని రెండుపర్వముల మూఁడాశ్వాసములు నశింపకుండఁగా, నిరువది ముప్పదిసంవత్సరముల లోపల నారణ్యపర్వము నాలవయాశ్వాసములోని "శారదరాత్రు" లన్నపద్యమునుండి మాత్రము కారణము లేకయే యొక్కసారిగా నాంధ్రదేశములో నున్నయన్నిప్రతులలోను మాయ మయ్యె నఁట! ఇది వివేకులు నమ్మఁదగినమాట గాదు. నన్నయభట్టు మూఁడవ

పర్వమునఁ గూడ మూఁడాశ్వాసములు పైఁగా రచియించి యుండుట చేతఁ దిక్కనసోమయాజి రెండుపర్వములమూఁడాశ్వాసముల గరత పద్యము లని విశేషముగాఁ జెప్పక సామాన్యముగా మూఁడుకృతు లని చెప్పినవాఁడు. అంతే కాని వేఱేమియు లేదు. లోకవ్యవహారము నందు సహిత మొకసభకు వచ్చిన జనులు లెక్కకుసరిగా ౧౦౩౭ గురే యున్నను మనము సామాన్యముగా వేయిమంది వచ్చి రనియే చెప్పు దుము. మిగిలినభాగమును రచియించినయెఱ్ఱాప్రెగడ,

క. ధీరవిచారుఁడు తత్కవి
తారీతియుఁ గొంత దోఁపఁ దద్రచనయకా
నారణ్యపర్వశేషము
పూరించెఁ గవీంద్రకర్ణపుటపేయముగాన్.

అని తా నారణ్యపర్వశేషమును బూరించితినని చెప్పెను. శేష మనఁగా మిగిలినది యని యర్థముగదా! నన్నయభట్టారకుఁడు రచింపఁగా మిగి లిన దనక పోయినయెడల నిచ్చట శేషశబ్దమున కర్థ మే మగును? ఎఱ్ఱాప్రెగడ సహితము నన్నయభట్టారణ్యపర్వమును గొంత చేసె ననియు, చేయఁగా మిగిలినదానిని దాను జేసితి ననియు, తెలుపుట కొఱకే శేషశబ్దమును బ్రయోగించెను.

ఉ. ఆదిని శబ్దశాసనమహాకవి చెప్పినభారతంబులో
నేది వచింపఁగాఁబడియె నెందును దానినె కాని సూత్రసం
పాదన లేమిచేఁ దెలుఁగుబల్కు మ టొక్కటి గూర్చి చెప్పఁగా
రా దని దాక్షవాటికవిరాక్షసుఁ డీనియమంబు చేసినన్.

క. ఆమూఁడుపర్వములలో
సామాన్యుఁడు నుడువుతెనుఁగు లరసికొని

తాము రచించిరి తిక్కను
ధీమణి మొద లైనతొంటితెలుఁగుకవీంద్రుల్.

అని యెఱ్ఱాప్రెగడ యారణ్యపర్వశేషమును రచించినతరువాత నున్న యప్పకవి మొదలైనవారు సహితము మూఁడుపర్వము లని సామాన్యముగాఁ జెప్పుచున్నారే కాని మూఁడుపర్వములు పూర్తిగా నని చెప్పుట వారియుద్దేశ మెంతమాత్రమును గాదు. పూర్వకాలము నుండియు లిఖింపఁబడుచు వచ్చిన భారతతాళపత్రపుస్తకము లన్నిటిలోను "స్ఫురదరుణాంశురాగరుచి" యన్న పద్యమునకు ముందు "ఇక్కడనుండి యెఱ్ఱాప్రెగడ కవిత్వము" అని వ్రాయఁబడుచువచ్చుట చేత నన్నయభట్టంతవఱకు మాత్రమే చేసె నని తెల్లమగుచున్నది. కలియుగాదిని భారతము తెనిఁగింపఁబడె నని కాకునూర్యప్పకవి వ్రాసి యున్నాఁడు; కాని యావ్రాఁత కాధారము లేవియుఁ గనఁబడవు.

ఆంధ్ర భారతరచనారంభకాలమునం దాంధ్రదేశమునకుఁ బ్రభువుగా నుండినరాజనరేంద్రునియొక్క పూర్వులరాజ్యక్రమము నిందు సంక్షిప్తముగాఁ దెలుపుట యనావశ్యకము కాదు. విష్ణుశర్మచేత సంరక్షింపఁబడి చళుక్యపర్వతమున గౌరినిగూర్చి తపస్సుచేసి సేనలను గూర్చుకొనివచ్చి దక్షిణహిందూస్థానము నంతను జయించిన (విజయాదిత్యపుత్త్రుఁడగు) విష్ణువర్ధనుఁడు తాను పొందినజయములను బట్టి జయసింహుఁ డనుబిరుదనామమును బొందినట్టు కనఁబడుచున్నది. ఈవిజయములు నాలవశతాబ్దాంతమున జరిగి యుండును. ఇతఁడు కాంచీపురము రాజధానిగాఁ గల పల్లవరాజుకొమార్తెను వివాహ మాడి, యామెవలన విజయాదిత్యుఁ డనుకుమారునిఁ గనెను. ఈవిజయాదిత్యునికి రణరాగుఁ డనుబిరుదనామము కల దఁట. విజయాదిత్యునికుమారుఁడు

పులికేశివల్లభుఁడు. ఈ పులికేశివల్లభుని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు కీర్తివర్మ పృథివీవల్లభుఁడు. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము ౫౬౭ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యము చేసెను. కీర్తివర్మయొక్క ప్రథమపుత్త్రుఁ డగుసత్యాశ్రయుఁ డన్నబిరుదనామము గల (రెండవ)పులికేశివల్లభుఁడు తన పినతండ్రి యైన మంగళేశుని తరువాత ౬౧౦ వ సంవత్సరమున రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈసత్యాశ్రయుఁడు మిగుల బలవంతుఁ డయి బహుదేశ ములను జయించి, యాకాలమునందు పిష్ఠపుర మనఁబడెడిపీఠికాపురము నందలి దుస్సాధ్య మయినదుర్గమును బట్టుకొనెను. ఈయుద్ధముల యం దీతనికిఁ దమ్ముఁడును యువరాజు నయినకుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు మిక్కిలి సహాయుఁ డయి యుండెను. కీర్తివర్మయొక్క ద్వితీయపుత్త్రుఁ డయినకుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు ౬౧౫ వ సంవత్సరమునందు వేఁగిదేశమును బాలించుట కయి యన్నగా రయినసత్యాశ్రయునిచే నియమింపఁ బడెను. కాని యతఁడు కొంతకాలములోనే స్వతంత్త్రుఁ డయి తూర్పుచాళుక్యరాజులకు మూలపురుషుఁ డయి పూర్వచాళుక్యరాజ్య స్థాపకుఁ డయ్యెను. వేఁగిదేశము బౌద్ధమతస్థు లగుసాలంకాయనరా జులనుండి కైకొనబఁడిన దగుటచే, ఈకుబ్జవిష్ణువర్ధనునిరాజ్యము తోనే యాంధ్రదేశమునందు బౌద్ధమతమునకు క్షీణత్వమును బ్రాహ్మణ మతమునకుఁ బ్రాబల్యమును బ్రారంభ మయ్యెను. ఈచాళుక్య రాజులు శైవు లగుబ్రాహ్మణమతస్థులు; మానవ్యగోత్రులు.

౧. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు—ఇతఁడు పైనిజెప్పినట్టు ౬౧౫ వ సంవత్సరమున చైత్రశుద్ధపూర్ణిమతరువాత రాజ్యమునకువచ్చి ౬౩౩ వ సంవత్సరమువఱకును బదునెనిమిదిసంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఇతఁడు మొదటి విష్ణువర్ధనుఁడు. ఈవిష్ణువర్ధనుఁడు దిమిలిసీమలోని కళవకొండగ్రామమును దనరాజ్యకాలముయొక్క పదునెనిమిదవసంవ

త్సరమున శాలివాహనశకము ౫౫౫ శ్రావణశుద్ధ పూర్ణిమనాఁటి (క్రీస్తుశకము ౬౩౨ వ సంవత్సరము జూలయినెల యేడవతేది) చంద్రగ్రహణసమయమునందు విష్ణుశర్మ మాధవశర్మ యను బ్రాహ్మణులకు దానము చేసిన ట్లున్న దానశాసనమునుబట్టి యీతనిరాజ్యము విశాఖపట్టణమండలములోని సర్వసిద్ధితాలూకాలోని దిమిలిసీమ పైవఱకును వ్యాపించి యుండినట్టు స్పష్టమగుచున్నది. (కుబ్జవిష్ణువర్ధనునకును తత్పూర్వులకును రణాధిదేవత యయి షాణ్మాతురుఁ డయినకార్తికేయుఁడు (కుమారస్వామి)ను, ఆదిశక్తులైన మాతృకలును, కులదైవతము లయినట్టును తత్కులమువారు వారిచే రక్షింపఁబడుచుండునట్టును ౬౧౬ వ సంవత్సరమునందుఁ జేయఁబడిన సతారాదానశాసనము చెప్పుచున్నది. బ్రాహ్మి, మాహేశ్వరి, కౌమారి, వైష్ణవి, వారాహి, ఇంద్రాణి, చాముండ—సప్తమాతృకలు.)

౨. జయసింహుఁడు—విష్ణువర్ధనుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డయిన (మొదటి) జయసింహుఁడు ౬౩౩ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౬౬౩ వ సంవత్సరమువఱకును ముప్పదియేండ్లు రాజ్యము చేసెను. ఇతనికి సర్వసిద్ధి యను బిరుదనామము కలదు. ఇతఁడు గుడివాడతాలూకాలో పెణుకపఱ్ఱుగ్రామము నొకబ్రాహ్మణుని కిచ్చినట్లు దానశాసన మున్నందున, ఇతనిరాజ్యము నెల్లూరిమండలమువఱకును వ్యాపించియుండెను.

౩. ఇంద్రభట్టారకుఁడు—ఇతఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని ద్వితీయపుత్రుఁడు; జయసింహునితమ్ముఁడు. ఈయింద్రరాజు ౬౬౩ వ సంవత్సరములో నేడుదినములుమాత్రమే రాజ్యము చేసి మృతుఁ డయ్యెను.

౪. విష్ణువర్ధనుఁడు—ఇతఁ డింద్రభట్టారకునికొడుకు. ఇతనికి సర్వలోకాశ్రయుఁ డనియు విషమసిద్ధి యనియు బిరుదుపేళ్ళుగలవు. ఇతఁడు ౬౬౩ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౬౭౨ వ సంవత్సరము

వఱకును తొమ్మిదిసంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఇతఁడు చేసిన యొకదానశాసనమునందు "ఆత్మనో విజయరాజ్యపంచమే సంవత్సరే ఫాల్గునమాసే అమావాస్యాయాం సూర్యగ్రహణనిమిత్తం" అని శక సంవత్సరము ౫౯౦ ఫాల్గునబహుళామావాస్యకు సరియైన ౬౬౮ వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెల ౧౭ వ తేది యితనిరాజ్యములో నైదవయే డని చెప్పఁబడి యుండుటచేత, ఈతనిరాజ్యము ౬౬౩ వ సంవత్సరము ఫాల్గునబహుళములో నారంభ మయినట్లు తోఁచుచున్నది.

౫. మంగియువరాజు—ఇతఁడు రెండవవిష్ణువర్ధనునిపుత్రుఁడు. సర్వలోకాశ్రయుఁ డనియు విజయసిద్ధి యనియు బిరుదనామములు గలవాఁడు. ఇతఁడు ౬౭౨ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౬౯౬ వ సంవత్సరమువఱకును, ఇరువదియైదుసంవత్సరములు రాజ్యపరిపాలనము చేసెను.

౬. జయసింహుఁడు—ఇతఁడు మంగియువరాజునకు ప్రథమపుత్రుఁడు; మొదటి జయసింహుని పౌత్రుఁడు. ఈ రెండవజయసింహుఁడు ౬౯౬ మొదలుకొని ౭౦౯ వఱకును పదుమూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను.

౭. కొక్కిలిరాజు—ఇతఁ డీ రెండవజయసింహునిసవతితమ్ముఁడు. మంగియువరాజునకు ద్వితీయకళత్రమువలనఁ బుట్టిన రెండవకొడుకు; ఇతఁడు ౭౦౯ వ సంవత్సరములో తొమ్మిదినెలలు మాత్రము ప్రజాపాలనము చేసెను.

౮. విష్ణువర్ధనుఁడు—ఇతఁడు కొక్కిలికి జ్యేష్ఠభ్రాత. సవతి యన్నయగు జయసింహునిమరణానంతరమున రాజ్యము నక్రమముగా నాక్రమించుకొన్న కొక్కిలిరాజును సింహాసనవిహీనుని జేసి, ౭౦౯

మొదలుకొని ౭౪౬ వఱకును ముప్పదియేడుసంవత్సరములు దేశము నేలెను. ఇతఁడు మూఁడవవిష్ణువర్ధనుఁడు.

౯. విజయాదిత్యుఁడు—ఇతఁడు మూఁడవవిష్ణువర్ధనుని కొడుకు. విక్రమరాముఁ డనియు విజయసిద్ధి యనియు బిరుదములు గలవాఁడు. ౭౪౬ మొదలుకొని ౭౬౪ వఱకును పదునెనిమిదేండ్లు భూపరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు విజయాదిత్యనామముగల వారిలో మొదటివాఁడు.

౧౦. విష్ణువర్ధనుఁడు—ఇతఁడు విజయాదిత్యుని కుమారుఁడు. ౭౬౪ మొదలు ౭౯౯ వఱకు ముప్పదియాఱుసంవత్సరములు రాజ్యభారము వహించెను. ఇతఁడు నాలవవిష్ణువర్ధనుఁడు.

౧౧. విజయాదిత్యుఁడు—ఇతఁడు నాలవవిష్ణువర్ధనుని కొడుకు; విజయాదిత్యుని మనుమఁడు. ఈ రెండవవిజయాదిత్యుఁడు నరేంద్ర మృగరాజనియు, సమస్తభువనాశ్రయుఁడనియు, చాళుక్యార్జునుఁ డనియు బిరుదుపేరులు వహించి, ౭౯౯ మొదలు ౮౪౩ వఱకును నలువదినాలుగుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. ఇతఁడు గాంగులతోను రాష్ట్రకూటులతోను బహుయుద్ధములు చేసి వారిని జయించి, తన రాష్ట్రమునందు నూటయెనిమిది శివాలయములను గట్టించెను.

౧౨. విష్ణువర్ధనుఁడు—ఈ యైదవ విష్ణువర్ధనుఁడు విజయాదిత్యునికొడుకు. సర్వలోకాశ్రయుఁడు, విషమసిద్ధి యను బిరుదాంకములను గలవాఁడు. ఇతఁడు ౮౪౩ మొదలు ౮౪౪ వఱకు పదునెనిమిది నెలలు రాజ్యము చేసెను. ఈతనికాలమునఁ బుట్టిన శాసనములలోఁ గొంతభాగము తెలుఁగు భాషలో నున్నది.

౧౩. విజయాదిత్యుఁడు—ఈమూఁడవ విజయాదిత్యుఁడు (ఐదవ) విష్ణువర్ధనుని పెద్దకొడుకు. ఇతఁడు గణితశాస్త్రమునందు పండితుఁ

డగుటచేత గణకవిజయాదిత్యుఁడని పిలువఁబడుచు వచ్చెను. ఇతఁడు రాష్ట్రకూటులను జయించి, మంగిరాజు శిరస్సు ఖండించి, ౮౪౪ మొదలు ౮౮౮ వఱకు నలువదినాలుగుసంవత్సరములు ప్రజాపరిపాలనము చేసెను. ఈతనికి యువరాజవిక్రమాదిత్యుఁ డనియు, యుద్ధమల్లుఁ డనియు, నిద్దఱుతమ్ము లుండిరి.

౧౪. చాళుక్యభీముఁడు—ఇతఁడు యువరాజవిక్రమాదిత్యుని కొమారుఁడు. ఇతఁడు తనపెద్దతండ్రియైన విజయాదిత్యుని పిమ్మట రాజ్యమునకు వచ్చి, రాష్ట్రకూటరాజయిన రెండవకృష్ణుని జయించి యావఱ కన్యాక్రాంతమైన వేఁగిదేశముయొక్క భాగమును మరల నాక్రమించుకొని, ౮౮౮ మొదలు ౯౧౮ వఱకు ముప్పదిసంవత్సరములు నేల యేలెను.

౧౫. విజయాదిత్యుఁడు—చాళుక్యభీముని జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డైన యీనాలవవిజయాదిత్యుఁడు కళింగులను జయించి, ౯౧౮ వ సంవత్సరములో నాఱుమాసములు రాజ్యముచేసి దేహవియోగము నొందెను. ఈతఁడు కొల్లభిగండవిజయాదిత్యుఁ డని పిలువఁబడుచుండెను.

౧౬. అమ్మరాజ విష్ణువర్ధనుఁడు—ఇతఁడు నాలవవిజయాదిత్యుని పెద్దకుమారుఁడు. ఈతఁడు రాజమహేంద్రుఁ డన్నబిరుదనామము గలవాఁడు. ఈతనికాలములోనే రాజధాని వేఁగీపురమునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు మార్పఁబడెననియు, ఈతనిపేరనే యాపట్టణమునకాపేరు కలిగిన దనియు, చెప్పుదురు. ఆఱవవిష్ణువర్ధనుఁ డైన యీయమ్మరాజు ౯౧౮ మొదలు ౯౨౫ వఱకు నేడేండ్లు భూపరిపాలనము చేసెను.

౧౭. విజయాదిత్యుఁడు—ఈయైదవ విజయాదిత్యునికి బేటరాజని నామాంతరము గలదు. ఇతఁ డమ్మరాజుయొక్క జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు.

౯౨౫ వ సంవత్సరములో పదునేనుదినములు రాజ్యము చేసిన తరువాత ఈతనిని యుద్ధమల్లునికొడుకైన తాళరాజు రాజ్యపదభ్రష్టునిజేసి చెఱసాలయందుఁబెట్టి రాజ్యమును గైకొనెను.

౧౮. తాళరాజు—యుద్ధమల్లునికొడుకైన యీతాళరాజు రాజ్య మాక్రమించుకొని ౯౨౫ వ సంవత్సరములో నెలదినములు రాజ్యపాలనము చేసినతరువాత చాళుక్యభీమునిద్వితీయపుత్రుఁడును నాలవవిజయాదిత్యుని యనుజుఁడు నైన విక్రమాదిత్యుఁ డీతనిని జంపి రాజ్యమును గైకొనెను.

౧౯. విక్రమాదిత్యుఁడు—చాళుక్యభీమునికొడుకైన యీ రెండవవిక్రమాదిత్యుఁడు వేఁగి త్రికళింగదేశములను ౯౨౫-౯౨౬ సంవత్సరములలో పదునొక్కమాసములు పాలించినతరువాత అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుని కొడుకగు భీముఁ డీతనిని సింహాసనవిహీనునిజేసి రాజ్యముఁ గైకొనెను.

౨౦. భీముఁడు—అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనునికొడుకును నయిదవ విజయాదిత్యునితమ్ముఁడును నైన యీమూఁడవభీముఁడు విక్రమాదిత్యుని జయించి ౯౨౬-౯౨౭ సంవత్సరములలో నెనిమిదిమాసములు రాజ్యము చేసినతరువాత, తాళరాజుకొడుకైన యుద్ధమల్లుఁ డీతనిని జంపి రాజ్యమును జేకొనెను.

౨౧. యుద్ధమల్లుఁడు—ఈ రెండవయుద్ధమల్లుఁడు తాళరాజు కొడుకు. ఇతఁడు ౯౨౭ మొదలుకొని ౯౩౪ వఱకు నేడుసంవత్సరములు రాజ్యము చేసినతరువాత నాలవవిజయాదిత్యుని ద్వితీయపుత్రుఁడైన చాళుక్యభీమునిచే జయింపఁబడి రాజ్యపదభ్రష్టుఁ డయ్యెను. ఈతనికాలపు బెజవాడశాసనములో తెలుఁగుపద్యము లున్నవి.

౨౨. చాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడు — రెండవ చాళుక్యభీముఁడును నేడవవిష్ణువర్ధనుఁడు నైనయితఁడు నాలవవిజయాదిత్యుని రెండవ భార్యకొడుకు; అమ్మరాజు విష్ణువర్ధనుని సవతితమ్ముఁడు. ఇతఁడు గండమహేంద్రుఁడు, రాజమార్తాండుఁడు, అనుబిరుదులు గలవాఁడై, చోళరాజైన లోవబిక్కి, రాష్ట్రకూటప్రభువైన యెదవగోవిందరాజు మొదలైనవారిని జయించి, ౯౩౪ మొదలు ౯౪౫ వఱకు పండ్రెండు సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను.

౨౩. అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు — రెండవయమ్మరాజును నాలవవిజయాదిత్యుఁడును నైన యితఁడు రెండవచాళుక్యభీమునిచిన్నకొడుకు. ఈతనికాలమునందలి యొకదానశాసనములో నితఁడు శాలివాహనశకము ౮౬౭ వ సంవత్సరము మార్గశీర్షబహుళత్రయోదశీశుక్రవారమునాఁ డనఁగా క్రీస్తుశకము ౯౪౫ వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల ౫ వ తేదిని పట్టాభిషిక్తుఁ డయినట్టు చెప్పఁబడి యున్నది. ఇతఁడు రాజపరమేశ్వర త్రిభువనాంకుశాదిబిరుదాంకములను గలవాఁడై ౯౪౫ మొదలు ౯౭౦ వఱకు నిరువదియైదుసంవత్సరములు భూపరిపాలన మొనర్చెను.

౨౪. దానార్ణవుఁడు — ఇతఁడు రెండవ చాళుక్యభీముని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు; అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని సవతియన్న. ఇతఁడు ౯౭౦ మొదలు ౯౭౩ వఱకును మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఒకశాసనములో నితఁడు ముప్పదిసంవత్సరములు రాజ్యము చేసినట్లున్నదిగాని ౯౭౩ మొదలు ౧౦౦౩ వఱకు ముప్పదిసంవత్సరములు దేశమరాజకమైయున్నట్లు బహుశాసనములవలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. ఈకాలములో చోళు లీదేశముపైఁ దండెత్తివచ్చి గెలిచినట్టును, కొంతకాలము వేఁగిదేశమును పాలించినట్లును, కనఁబడుచున్నది.

౨౫. శక్తివర్మ—ఇతఁడు దానార్ణవుని పెద్దకొడుకు. చాళుక్య చంద్రుఁ డన్నబిరుదుపేరు గలవాఁడు. ఇతఁడు ౧౦౦౩ మొదలు ౧౦౧౫ వఱకు పండ్రెండేండ్లు ప్రభుత్వము చేసెను. ఈతని బంగారు నాణెములు ఆరకానుదేశమునందును సయాము దేశమునందును గనఁబడినవి.

౨౬. విమలాదిత్యుఁడు—ఇతఁడు శక్తివర్మతమ్ముఁడు; దానార్ణవుని రెండవకొడుకు. ఇతఁడు రాజేంద్రచోడుని చెల్లెలును గంగికొండయి రాజరాజ రాజకేసరివర్మ కూఁతురును నగుకుండవాంబా దేవి యనుచోడరాజకన్యను వివాహమాడి యామెవలన నాంధ్రభారత కృతిపతి యగురాజనరేంద్రుని గనెను. ఈరాజనరేంద్రునిది మాతామహునిపేరు. విమలాదిత్యుఁడు ౧౦౧౫ మొదలు ౧౦౨౨ వఱకు నేడుసంవత్సరములు ప్రభుత్వము చేసెను.

౨౭. రాజరాజవిష్ణువర్ధనుఁడు—ఇతఁడే భారతకృతిపతి. విమలాదిత్యునిపుత్త్రుఁడైన యితఁడు రాజరాజు లనఁబడెడువారిలో మొదటివాఁడును, విష్ణువర్ధనులలో నిమిదవవాఁడును, అయియుండెను. "విష్ణువర్ధనుండు వంశవర్ధనుండు" అని యాంధ్రభారతములో సహితమీరాజనరేంద్రునకు విష్ణువర్ధననామ మున్నట్టు చెప్పఁబడియున్నది. ఇతఁడు తనమేనమామ యగు రాజేంద్రచోళునికూఁతు రయిన యమ్మంగదేవిని వివాహమాడెను. ఈరాజరాజు శకసంవత్సరము ౯౪౪ భాద్రపదబహుళ ద్వితీయ గురువారము ఉత్తరాభాద్రపదనక్షత్రమున ననఁగా క్రీస్తుశకము ౧౦౨౨ వ సంవత్సరము ఆగష్టునెల ౧౬వ తేదిని పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతని తమ్ముఁడు విజయాదిత్యుఁడు. ఈయేడవవిజయాదిత్యుఁడు కులోత్తుంగచోడదేవుని కాలములో ౧౦౬౩ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౦౭౭ వ సంవత్సరము వఱకును

వేఁగిదేశమునకు పాలకుఁడుగా నుండెను. ఈరాజనరేంద్రుఁడు ౧౦౨౨ మొదలు ౧౦౬౩ వఱకు నలువదియొక్క సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. ఈతని పేరుగల యీతనిరాజ్యకాలపు బంగారునాణెము లీనడుమను ఆరకాను సయాము దేశములలోఁ గనిపెట్టబడినవి.

౨౫. కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు—ఇతఁడు రాజనరేంద్రుని ప్రథమపుత్త్రుఁడు. ఇతఁడే రాజేంద్రచోడుఁడు. ఇతని మొదటిపేరిదియే యైనను, ఇతఁడు వేఁగిదేశరాజ్యభారమును వహించిన మొదటి సంవత్సరములోనే చోళదేశమునకు దండెత్తి దానిని జయించి స్వాధీన పఱుచుకొన్నతరువాత కులోత్తుంగచోడదేవుఁ డనఁబడుచు వచ్చెను. ఇతనికి రాజనారాయణుఁడని బిరుదుపేరు. ఈతనిని కరికాలచోళుఁ డనియు వాడుచువచ్చిరి. మూఁడుతరములనుండి చోళరాజులకూఁతులను వివాహ మాడుచువచ్చుటచేత తమతల్లులనుబట్టియు భార్యలనుబట్టియు చాళుక్యుల కంతకంతకు వేఁగిదేశమునకంటె చోళదేశముమీఁద నభిమాన మెక్కువగుచువచ్చెను. విమలాదిత్యుఁడు రాజరాజుకూఁతురైన కుండవాంబాదేవిని వివాహ మాడి తనకుమారునకు రాజరాజని పేరు పెట్టెను; రాజరాజు తనమేనమామయైన రాజేంద్రచోళుని కూఁతురైన అమ్మంగదేవిని పెండ్లియాడి తనపుత్త్రునకు రాజేంద్రచోడుడనియే నామకరణముచేసెను. తరువాత రాజేంద్రచోడుఁడును రాజేంద్రచోడునికూఁతురైన మధురాంతక దేవిని పరిణయము చేసికొని, చోళదేశముమీఁదనే యధికాదరము గలఁవాఁడయి తానాదేశమును జయించినతోడనే తనరాజధానిని చోళదేశమునకు మార్చుకొని, వేఁగిదేశమును పాలించుటకయి పాలకులను నియమించి రాజ్యాధికారమును వారికి విడిచిపెట్టెను. ౧౦౬౩ వ సంవత్సరమునందు వేఁగిదేశమును పాలించుట కయి కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు తన పినతండ్రియైన విజ

యాదిత్యుని నియమింపఁగా నతఁడు పదునేనుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసి వార్ధకదశలో ౧౦౭౭ వ సంవత్సరమునందుఁ జోడదేశమునకుఁబోయి చేరెను; అటుతరువాత ౧౦౭౭ వ సంవత్సరములోనే వేఁగిదేశపరిపాలనము నిమిత్తము తనరెండవకొడుకైన రాజరాజును బంపి యతఁ డక్కడ నుండ నొల్లక మరుసటిసంవత్సరములోనే తల్లిదండ్రులవద్దకు లేచి రాఁగా, ౧౦౭౮ వ సంవత్సరమునందు శ్రావణమాసములో తనమూఁడవకొడుకైన వీర-చోడదేవుని వేఁగిదేశపాలకునిగాఁ బంపెను. ఈవీర-చోడదేవుఁడు (తొమ్మిదవ) విష్ణువర్ధనుఁ డను బిరుదుపేరితో ౧౧౦౦ సంవత్సరము వఱకును వేఁగిదేశాధిపుఁడుగా నుండెను. కులోత్తుంగ-చోడదేవునికి విక్రమ-చోడుఁడు, రాజరాజు, వీర-చోడదేవుఁడు మొదలుగాఁ గలకొడుకులును, రాజసుందరి యను కూఁతురును గలిగిరి. ఈరాజసుందరి కళింగరా జయినరాజరాజునకు భార్య యయ్యెను. కులోత్తుంగ-చోళదేవుఁడు ౧౦౬౩ మొదలు ౧౧౧౨ వఱకును నలువదితొమ్మిది సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. చాళుక్యులు తాము చంద్రవంశజుల మనియు, చోళులు తాము సూర్యవంశజుల మనియు, చెప్పుకొను చుండినవా రయినను, తండ్రివంశమున శుద్ధచాళుక్యుఁ డయి చోళమండలమును జయించి చోళరాజ్యమును పాలించుచు చోళరా జనఁబరఁగినకాల-చోడుఁ డను కులోత్తుంగ-చోడుని సంతతివారు తాము సూర్యవంశ్యుల మని చెప్పుకొనసాగిరి. ఆకాలమునందు చరిత్రాంశములను దెలిపెడుపుస్తకములు రెండుపుట్టినవి. అందొకటి జయనకొండనిచే నఱవములోఁ జేయఁబడిన "కళింగట్టుపరణి"; మఱియొకటి బిల్హణునిచే సంస్కృతమునఁ జేయబడిన "విక్రమాంకదేవచరిత్ర." ఇందు మొదటిది ౧౦౬౩
వత్సరమువఱకును చోళదేశమును పరిపాలించిన దేవుని

విజయములను దెలుపుచున్నది. రెండవది ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౧౨౬వ సంవత్సరము వఱకును కుంతలదేశమును పాలించిన పశ్చిమచాళుక్యరాజయిన (యాఱవ) విక్రమాదిత్యునివిజయములను దెలుపుచున్నది. ఈ రాజులిద్దఱును జిరకాలము సమకాలీనులుగా నుండుటయే కాక ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౧౧౨ వఱకును ౩౬ సంవత్సరములు సమకాలికప్రజాపాలకులుగాఁగూడ నుండిరి. "కళింగవిజయ" మనునర్థ మిచ్చెడి పూర్వోక్తమయిన యఱవకావ్యములో రెండుసంవత్సరములు కళింగరాజు కప్పము కట్టుట మానివేయఁగాఁ గులోత్తుంగచోడదేవుఁ డతనిని దండించుటకయి తనదండనాథులలో నొకఁ డయినకరుణాకరపల్లవుని సైన్యముతో దండయాత్ర పంపిన ట్లొకచోటఁ జెప్పఁబడినది. చోళరాజ్యవిషయమున విక్రమాదిత్యునకును గులోత్తుంగచోడునికిని పలుమాఱు యుద్ధములు జరుగుచువచ్చి జయాపజయములు పర్యాయమున మాఱుచువచ్చెను. తండ్రియైనప్రథమసోమేశ్వరుఁడు రాజ్యపాలనము చేయుచుండఁగానే యన్న యయినద్వితీయసోమేశ్వరుఁడు యువరాజుగా నుండఁగానే యీవిక్రమాదిత్యుఁడు చోళదేశముమీఁదికి జనకునిచే విజయయాత్రకుఁ బంపఁబడినట్టు విక్రమాంకదేవచరిత్రము చెప్పుచున్నది. మఱియొకసారి యితఁడు చోళులపై దండయాత్ర వెడలినప్పుడు చోళమండలాధీశ్వరుఁ డీతనిధాటికి భయపడి తనకూఁతు నాతని కిచ్చి వివాహము చేసి సంధిచేసికొన్నట్టు చెప్పఁబడియున్నది. ఇటీవల నత్యల్పకాలములోనే దేశవిప్లవము సంభవించి చోళరాజు మరణము నొంది దేశమరాజకముకాఁగా వెంటనే విక్రమాదిత్యుఁడు కాంచీనగరమునకు సేనలతో వచ్చి రాజద్రోహులను పాఱఁద్రోలి తనభార్యసోదరుని చోళసింహాసనమునందు నిలిపి కంచిలోఁ దాను నెలదినములుండి స్వరాజ్యసీమ యైన తుంగభద్రాతీరమునకుఁ బోయెను. అతఁ డుజ్జు...

తీయఁగానే కొన్ని దినములలోపలనే మరల నూతనదేశవిప్లవ మొకటి తటస్థించి యందు రా జయిన తనశ్యాలకుఁడు ప్రాణములు గోలుపోయె ననియు, వేఁగిదేశాధీశుఁ డయిన రాజేంద్రచోడుఁడు కాంచీపురరాజ్య మాక్రమించుకొనియె ననియు, వార్త యాతనిచెవిసోఁకెను. ఇది ౧౦౬౭ వ సంవత్సరమున ననుటకు సందేహము లేదు. ఈసారి శత్రుఁ డల్పుఁడు కాకుండుట తలపోసి మహాప్రయత్నముచేసి విక్రమాదిత్యుఁడు వెంటనే తనయన్నయైన ద్వితీయసోమేశ్వరునితోఁ గలిసి రాజేంద్రచోడుఁ డనఁబడెడు కులోత్తుంగచోడదేవునిమీఁదికి దండెత్తివచ్చెను. ఇరువురు రాజులకును ఘోరసంగ్రామము జగిగినమీఁదట తాత్కాలికజయము విక్రమాదిత్యునకే కలిగి రాజేంద్రచోడుఁడు పలాయనము నొంద వలసినవాఁ డయ్యెను గాని సోమేశ్వరుఁడు ప్రతిపక్షిచేతిలోఁ జిక్కి కారాబద్ధుఁడుగాఁ జేయఁబడెను. ఇటీవల చోళులకును చాళుక్యులకు ననఁగా పూర్వచాళుక్యులకును పశ్చిమచాళుక్యులకును చోళరాజ్యసంబంధమున యుద్ధములు పలుమాఱు జరగుచు వచ్చెను. ఈయుద్ధములు చోళదేశముతో నిలువక వేఁగీదేశమువఱకును గూడ వ్యాపించినట్లు కనఁబడుచున్నవి. ఈయుద్ధములలో నొకసారి విక్రమాదిత్యుఁడు వేఁగీదేశమునుసహితము స్వాధీనము చేసికొన్నట్లు చెప్పఁబడినది. గోదావరీ మండలములోని దాక్షారామములోఁ గల శాలివాహనశకము ౧౦౪౫, ౧౦౫౨ సంవత్సరములనాఁటి విక్రమాదిత్యుని శాసనము లీవిషయమును గొంత స్థిరపఱుచుచున్నవి. సాధారణముగా "కళింగట్టుపరణి" కులోత్తుంగచోడుని విజయములను, "విక్రమాంక దేవచరిత్ర" విక్రమాదిత్యుని విజయములను, పొగడుచుండును.

౨౫. విక్రమచోడుఁడు.— ఇతఁడు కులోత్తుంగచోడు డనఁబడెడు రాజేంద్రచోడుని జ్యేష్ఠకుమారుఁడు. ఇతఁడు కొంతకాలము

వేఁగిదేశపాలకుఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు తండ్రియొక్క మరణానంతరమున వేఁగిదేశము విడిచి చోళరాజ్యమును వహించుటకుఁ బోయెనని యొకశాసనమున నున్నది. ఈతఁడు ౧౧౧౨ మొదలు ౧౧౨౭ వఱకు పదునేనుసంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను.

౩౦. కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు — ఈ రెండవ కులోత్తుంగుఁడు విక్రమచోడునికొడుకు. ఇతఁడు ౧౧౨౭ వ సంవత్సరమున రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు చోళరాజ్యమును ౧౧౫౮ వ సంవత్సరము వఱకును పాలించెను. ఇతనికొడుకు రాజేంద్రచోడుఁడు పండ్రెండవ శతాబ్దాంతము వఱకును, రాజేంద్రచోడునికొడుకు రాజరాజచోడుఁడు ౧౨౩౨ వ సంవత్సరము వఱకును, చోడరాజ్యమును పాలించినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఈ రెండవ కులోత్తుంగచోడదేవునికాలములోనే వేఁగిదేశ మితరచాళుక్యుల యధీన మయినట్లు స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునందు మల్లవిష్ణువర్ధనుఁడు వేఁగిదేశప్రభువుగా నుండిన ట్టొకశాసనమునం దున్నది. ఆశాసనమునందే యాతనితండ్రి విజయాదిత్యుఁడు చిరకాలము వేఁగిదేశమును బాలించినట్లును జెప్పఁబడి యున్నది. దీనినిబట్టి చూడఁగా రెండవకులోత్తుంగ చోడదేవునికాలములోనే విజయాదిత్యుఁడు వేఁగిదేశరాజ్యమును వహించినట్లు తోఁచుచున్నది. ఈవిజయాదిత్యుఁడు పైని వివరింపఁబడిన పదునేడవ తూర్పుచాళుక్యరాజగు బేటవిజయాదిత్యుని కాఱవతరమువాఁడు బేటవిజయాదిత్యుని కొడుకు సత్యాశ్రయుఁడు; సత్యాశ్రయునికొడుకు విజయాదిత్యుఁడు; విజయాదిత్యునికొడుకు విష్ణువర్ధనుఁడు; విష్ణువర్ధనుని కొడుకు మల్లప్పదేవుఁడు; మల్లప్పదేవునికొడుకు వేఁగిదేశప్రభు వైన విజయాదిత్యుఁడు. ౧౨౭౮ వ సంవత్సరమునందు కృష్ణాగోదావరీ మధ్యమునందున్న వేఁగిదేశ మంతయు గణపతిరాజుల యధీన మైనది.

కులోత్తుంగచోడదేవుని కాలమునుండియు చాళుక్యచోడు లందఱును తాము వేఁగిదేశమును విడిచి చోళులబిరుదావళులను వహించి తాము చోళులుగానే పరిగణింపఁబడుచువచ్చుటచేతవారినిగూర్చి యిందు వివరించుట యనావశ్యకము. చాళుక్యులు చంద్రవంశపురాజులు; చోళులు సూర్యవంశపురాజులు. ఈ క్రిందిది చాళుక్యులవంశవృక్షము.

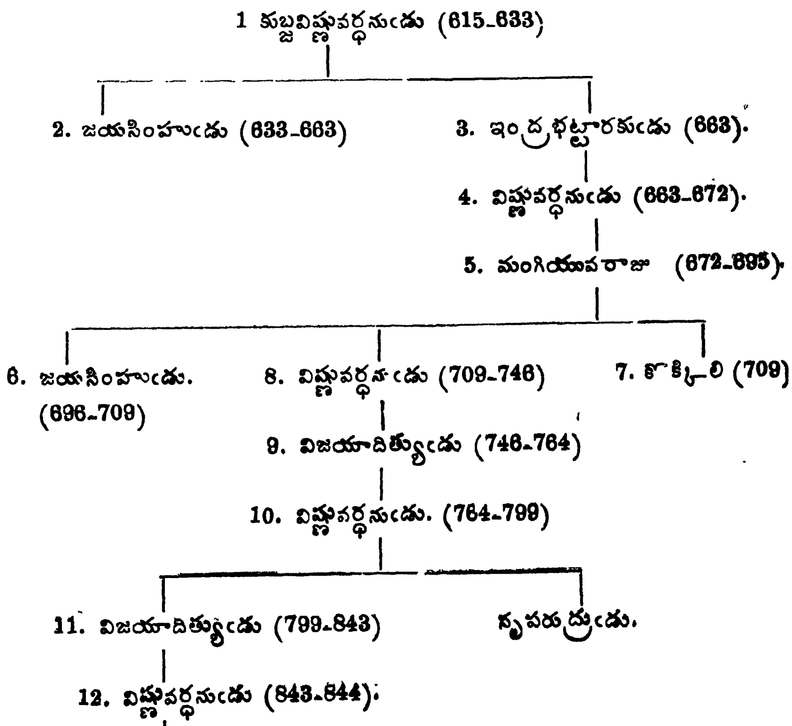

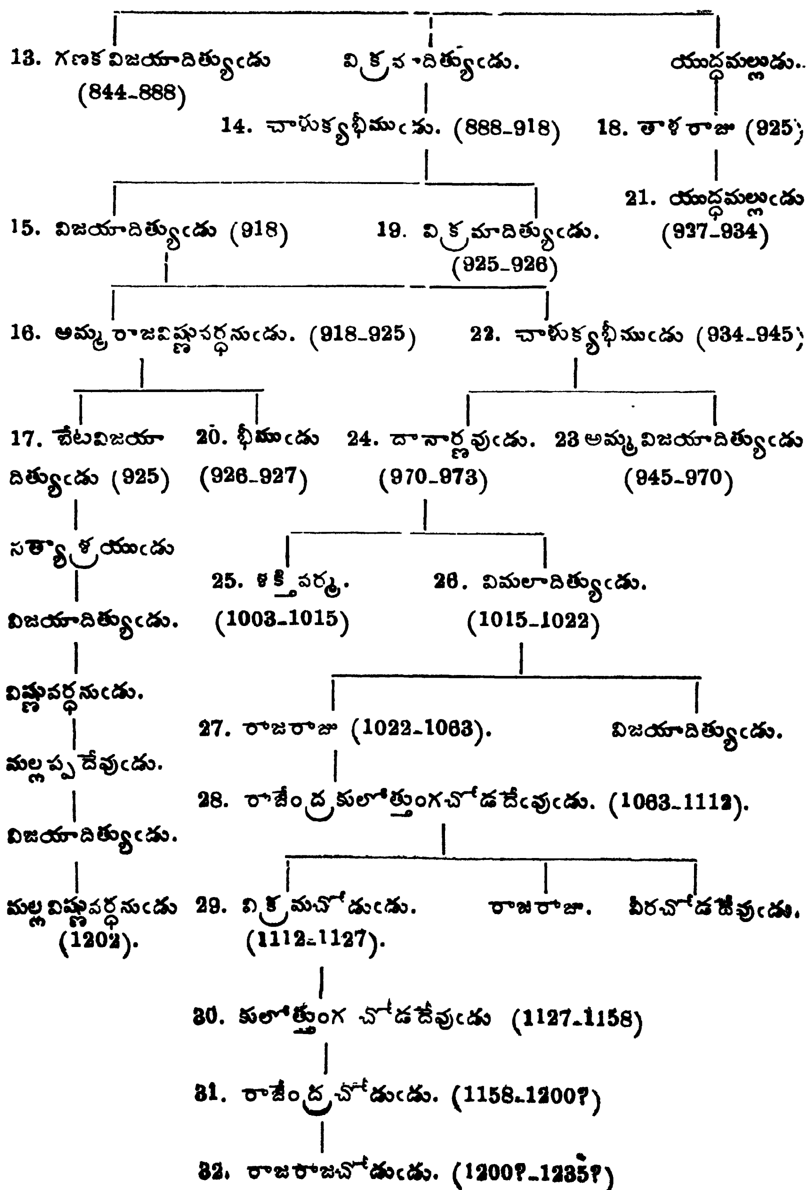
13. గణకవిజయాదిత్యుఁడు (844-888)
విక్రమాదిత్యుఁడు.
యుద్ధమల్లుఁడు.
14. చాళుక్యభీముఁడు. (888-918)
18. తాళరాజు (925)
21. యుద్ధమల్లుఁడు (937-934)
15. విజయాదిత్యుఁడు (918)
19. విక్రమాదిత్యుఁడు. (925-926)
16. అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుఁడు. (918-925)
22. చాళుక్యభీముఁడు (934-945)
17. బేటవిజయాదిత్యుఁడు (925)
20. భీముఁడు (926-927)
24. దానార్ణవుఁడు. (970-973)
23 అమ్మవిజయాదిత్యుఁడు (945-970)
సత్యాశ్రయుఁడు
25. శక్తివర్మ. (1003-1015)
26. విమలాదిత్యుఁడు. (1015-1022)
విజయాదిత్యుఁడు.
విష్ణువర్ధనుఁడు.
27. రాజరాజు (1022-1063).
విజయాదిత్యుఁడు.
మల్లప్పదేవుఁడు.
28. రాజేంద్రకులోత్తుంగచోడదేవుఁడు. (1063-1112).
విజయాదిత్యుఁడు.
మల్లవిష్ణువర్ధనుఁడు (1202).
29. విక్రమచోడుఁడు. (1112-1127).
రాజరాజు.
వీరచోడదేవుఁడు.
30. కులోత్తుంగచోడదేవుఁడు (1127-1158)
31. రాజేంద్రచోడుఁడు. (1158-1200?)
32. రాజరాజచోడుఁడు. (1200?-1235?)

ఈనన్నయభట్టారకుఁడు భారతమునందలియాదిపర్వమును సభాపర్వమును ఆరణ్యపర్వములోని నాలవయాశ్వాసము మూడవవంతు వఱకును రాజనరేంద్రున కంకితముగా తెనిఁగించెను. ఈతఁడురచించిన దానిలో,

ఉ. శారదరాత్రు లుజ్జ్వలలసత్తరతారకహారపంక్తులన్
జారుతరంబులయ్యె వికసన్నవకైరవగంధబంధురో
దారసమీరసౌరభము దాల్చి సుధాంశువికీర్యమాణక
ర్పూరపరాగపాండురుచిపూరము లంబరపూరితంబులై.

అనునది కడపటిపద్యము. ఈపద్యమునందలి నాలవచరణములోని "రుచిపూరము లంబరపూరితంబులై" యని యున్నచోట "రుచిపూరములు + అంబరపూరితంబులై" యనుటకు మాఱుగా"రుచిపూరములం + బరపూరితంబులై" య ని పదవిభాగము చేసి యక్కడనుండి పయిపద్యము లన్నియు నన్నయవి గాక పరపూరితము లన్న యర్థము స్ఫురించు చున్న దని యొకానొకరు చమత్కారముగా వ్రాసి యున్నారు. ఈతనిది మృదువయిన సులభశైలి: కవిత్వము ద్రాక్షాపాకమయి మిక్కిలి రసవంతముగా నుండును. ఈయనకవనమం దించుమించుగా రెండువంతులు సంస్కృతపదములును, ఒకవంతు తెలుఁగుపదములును నుండును. ఈయంశము లీయనకవిత్వధోరణిని జూపుటకయి యిందు క్రింద నుదాహరింపఁబడిన పద్యములవలనఁ దెలిసికోవచ్చుచు.

క. అడవులు నేఱులు నవి నీ
పడసినయవి యెట్లు పుణ్యభాగీరథి యి
ప్పుడమిఁ గలవారి కెల్లను
నొడపక సేవ్యంబకాక యిద్ధి నీయదియే. ఆది, అ ౬.

ఉ. వీరుఁడు వీఁడు పాండవుఁడు వృష్ణికులోత్తము లైనసీరిదై
త్యారు లెఱుంగ కుండఁగ మహారథుఁడై తరుణిన్ సుభద్ర నం
భోరుహనేత్రఁ దోడ్కొనుచుఁబోయెడు నీతనిఁబోవ నిచ్చినన్
ధీరుఁడు మాధవుండు బలదేవుఁడు నల్గుదురంచు నడ్డమై.

ఆదిపర్వము. ఆ ౮.

మ. కురువృద్ధు ల్గురువృద్ధబాంధవు లనేకు ల్చూచు చుండ న్మదో
ద్ధరుఁడై ద్రౌపది నట్లు చేసినఖలున్ దుశ్శాసనున్ లోకభీ
కరలీలన్ వధియించి తద్విపులవక్షశ్శైలరక్తౌఘని
ర్ఝర మూర్వీపతి చూచుచుండ నని నాస్వాదింతు నుగ్రాకృతిన్.

సభాప. ఆ ౨.

ఈయనకవిత్వమంతయు మొత్తముమీఁద రసపుష్టి కలదిగానేయున్నను, ఆరణ్యపర్వమునందలికొన్ని భాగములుమాత్రము నిస్సారములుగా గనఁబడుచున్నవి. అవసానకాలమునకు ముందు రోగబాధచేతనో చిత్తవైకల్యముచేతనో బుద్ధిబలము తగ్గి యున్నప్పు డవి చేయఁబడి యుండ వచ్చును. కవిత్వనైపుణి యెట్లున్నను కథమాత్రము మూలగ్రంథ మగువ్యాసవిరచితసంస్కృతభారతమునకు సరియైన భాషాంతరము కాదు. ఈకవి యొక్కఁడు మాత్రమేగాక సంస్కృతపురాణములను తెనిఁగించినయాంధ్రకవు లందఱునుగూడ తమయిష్టానుసారముగాఁ గొన్నిచోట్ల మూలగ్రంథములోనికథలను సంగ్రహపఱిచియు కొన్నిచోట్ల పెంచియు కొన్నిచోట్ల కథలనుమార్చి వేఱుకథలను చేర్చియు కొన్నిచోట్ల కథలు తాఱుమాఱు చేసియు కొన్నిచోట్ల నూతనకథలను గల్పించియు కొన్నిచోట్ల మునుపున్నవానిని బొత్తిగా తీసివేసియు యథేచ్ఛము లయినవర్ణనలు పెట్టి ప్రధానకథాంశమునుమాత్రమువదలక నానావిధముల మూలగ్రంథములకంటె తమ

గ్రంథములు భిన్నములుగా నుండునట్లు చేసిరి. ఈహేతువుచేతనే సంస్కృతమున లక్షయిఱువదియైదువేలు గలభారతము తెనుఁగున నేఁబదివేల గ్రంథమునకు దిగినది. ప్రతిపదార్థభావప్రధానము లైన కావ్యనాటకములందు మాత్రమే భాషాంతరము సరిగా మూలాను సారముగా నుండవలెను గాని కేవలకథామాత్రప్రధానములైనపురా ణేతిహాసములయం దట్లు గాక వినువారిచీనుల కింపుగా నుండునట్లు కథను యథేచ్ఛముగా వ్రాయుటయే సముచిత మని కొందఱను చున్నారు. అట్లే కావచ్చును. నన్నయభట్టాదిపర్వమునందు సంస్కృ తమున శకుంతలకథతరువాత నున్నయయాతిచరిత్రమును శకుం తలోపాఖ్యానమునకు ముందుంచుటయు, ధృతరాష్ట్రునకు కణికుఁడు చెప్పినట్లున్న జంబుకాదులకథ మొదలయినవానిని తెనిఁగింపక విడిచి వేయుటయు, పయివానికి దృష్టాంతములుగా గ్రహింపవచ్చును. తిక్కనసోమయాజినిగూర్చి వ్రాయునపు డీవిషయము కొంత వివరింపఁ బడును. దుష్యంతునికంటె యయాతి యెంతోపూర్వుఁ డగుటచేత ముందుగా యయాతిచరిత్రమును జెప్పుటయే సమంజసము కా వచ్చును. నన్నయకాలపుభారతప్రతులలోఁ గూడ నొకవేళ పాఠమట్లే యుండిన నుండ వచ్చును. ఈకవులు సంస్కృతశ్లోకములను తెలిఁగిం చెడురీతిని తెలుపుటకయి రెం డుమూడు శ్లోకములును వానికి సమము లయిన పద్యములును మాత్రమిక్కడ నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.—

సంస్కృతసభాపర్వము.

శ్లో. కదలీదండసదృశం సర్వలక్షణసంయుతమ్
గజహస్తప్రతీకాశం వజ్రప్రతిమగౌరవమ్.
అభ్యుత్స్మయిత్వా రాధేయమ్ భీమ మాధర్షయ న్నివ
ద్రౌపద్యాః ప్రేక్షమాణాయా స్సవ్యమూరు మదర్శయత్.

భీమసేన స్తమాలోక్య నేత్రే ఉత్ఫాల్య లోహితే
ప్రోవాచ్య రాజమధ్యే తం సభాం విశ్రావయ న్నివ.
పితృభి స్సహసాలోక్యం మా స్మ గచ్ఛే ద్వృకోదరః
యద్యేతమూరుం గదయా న భేద్యాంతే మహాహవే.

తెలుఁగుసభాపర్వము.

ఉ. అమ్మదిత న్విభీతహరిణాక్షిఁ గలాపవిభాసి కేశభా
రమ్మున నొప్పుదానిఁ దనరమ్యపృథూరుతలంబు నెక్కఁగా
రమ్మని సన్న చేసె ధృతరాష్ట్రసుతాగ్రజుఁ డప్డు దాని దూ
రమ్మునఁ జూచి కౌరవకురంగమృగేంద్రుఁడు భీముఁ డల్కతోన్.

క. లయసమయదండధరని
ర్దయుఁడై ధరణీశు లెల్లఁ దనపలుకులు వి
స్మయసంభ్రమసంభృతులై
భయమున వినుచుండ నాసభం దగఁ బలికెన్.

ఉ. ధారుణి రాజ్యసంపదమదంబునఁ గోమలిఁ గృష్ణఁ జూచి రం
భోరు నిజోరుదేశమున నుండఁగఁ బిల్చినయిద్దురాత్ము దు
ర్వార మదీయబాహుపరివర్తితచండగదాభిఘాతభ
గ్నోరుతరోరుఁ జేయుదు సుయోధనును గ్రరణాంతరంబునన్.

సంస్కృతమున మొదటిశ్లోకమునందుఁ గదళీస్తంభసదృశమని యు సర్వలక్షణసంయుత మనియు గజహస్తప్రతీకాశ మనియు వజ్రప్రతిమగౌరవమనియు దుర్యోధనునితొడ వర్ణింపబడినది. దాని తెనుఁగునందో రమ్యపృథూరుతలం బని మాత్రము చెప్పఁబడినది. చూచుచున్న ద్రౌపదికని సంస్కృతమున నుండఁగా తెనుఁగున ద్రౌపదికి విభీత హరిణాక్షి యనియు కలాపవిభాసి కేశభారమ్మున నొప్పుదాని యనియు

క్రొత్తవిశేషణములు చేర్పఁబడినవి. రెండవశ్లోకముయొక్క పూర్వార్థము లోని రాధేయున కుబ్బుపుట్టించి భీమునకుఁ దిరస్కారము కలుగునట్లుగా నన్నమాటలు బొత్తిగా వదలివేయఁబడినవి. మూఁడవశ్లోకములోని భీమ సేనుఁడు కన్నులెఱ్ఱచేసి దానిని తేఱిపాఱఁ జూచి యన్నవాక్యము 'దానిదూరమ్మునఁ జూచి కౌరవకురంగమృగేంద్రుఁడు భీముఁ డల్కతో' నని తెనిఁగింపఁబడి మూలములో లేని "కౌరవకురంగమృగేంద్రుఁ" డను విశేషణమధికముగా జేర్పఁబడినది. అటుతరువాత సభవారు విను నట్లుగా రాజమధ్యమునం దిట్లు పలికె నని యున్నశ్లోకముయొక్క యుత్త రార్థమునకు "లయసమయదండధరనిర్దయుఁ డయి, ధరణీశు లెల్ల దన పలుకులు విస్మయసంభ్రమసంభృతులై భయమున వినుచుండ నాసభకా దగఁబలికె"నని తెనుఁగుచేయఁబడినది. ఈవాక్యములో 'లయసమయ దండధరనిర్దయుఁ డయి' యనియు 'విస్మయసంభ్రమసంభృతులయి' యనియు మూలములో లేనిమాటలు కవిచేఁ గల్పింపఁబడినవి. నీయూ తొడనుగదచేత మహాయుద్ధమునందు విఱుగఁగొట్టనియెడల వృకో దరుఁడు పితృపితామహాదులతోడి సాలోక్యమునకుఁ దప్పినవాఁ డగు నన్నకడపటిశ్లోకమును 'ధారుణి రాజ్యసంపదమదంబున' నన్నపద్య మునుగాఁ దెనిఁగించుచో "ధారుణి రాజ్యసంపద మదంబునఁ గోమలిఁ గృష్ణఁ జూచి రంభోరునిజోరుదేశమున నుండఁగఁ బిల్చినయుద్ధురాత్ము" నన్నంతవఱకు క్రొత్తగాఁ జేర్పఁబడినది. గదతోనని మూలములో నున్న దానికి "దుర్వారమదీయబాహుపరివర్తిత చండగదాభిఘాత"ముచేత నని పెంచిచెప్పఁబడినది. పితృపితామహులలోకమునకుఁ దప్పినవాఁడ నగుదు నన్నమూలములోని వాక్యము విడువఁబడినది. పరిశీలించి చూచిన పక్షమున భాషాంతరమంతయు నిదేప్రకారముగా నుండునుగాని సరిగా మూలము ననుసరించియుండదు. మూలముతో సరిపోల్పక ప్రత్యేక ముగాఁ జూచునప్పుడు మాత్ర మాంధ్రభారతము మనోహరముగా

నుండుననుటకు సందేహములేదు. కొన్నిచోట్ల మూలమునకంటెను హృద్యతరముగానుండి రసాతిశయము పుట్టించుననుటయు నిర్వివాదాంశమే.

నన్నయభట్టారకుఁడు తాను రచియింప నారంభించిన శ్రీమహాభారతమును సంపూర్ణముఁగా నాంధ్రీకరింపలేకపోవుటకుఁ గారణములు పలువురు పలువిధములుగాఁ జెప్పుదురు. కొందఱు వేములవాడభీమకవిశాపముచేతఁ గలిగినమరణము కారణ మందురు. మఱికొంద ఱథర్వణాచార్యులు - తెలిఁగించుచుండిన భారతమును తగులఁబెట్టించుట చేతఁ గలిగినచిత్తచాంచల్యము కారణ మందురు. ఈరెండు కారణములలో నేదినిజమైనను, ఈకవి పరోత్కర్షమును సహింపఁజాలని దుస్స్వభావము కలవాఁడయిన ట్లూహింపఁ దగియున్నది. ఈయనతోడిసమకాలికుఁ డైన వేములవాడభీమకవి రాఘవపాండవీయమును కవిజనాశ్రయములోఁ జేర్చి యొకవ్యాకరణమును జేసి రాజసన్మానమును బొందుటకయి రాజమహేంద్రపురమునకుఁ దెచ్చి విష్ణువర్ధనునియాస్థానపండితుఁడయి యున్న నన్నయభట్టునకుఁ జూపఁగా నతఁ డాతనికవిత్వము మిక్కిలి శ్లాఘాపాత్రముగా నుండుట చూచి యోర్వలేక యాపుస్తకములు లోకములో వ్యాపించినయెడలఁ దనపుస్తకములకుఁ బ్రసిద్ధి రానేరదనియెంచి వానిని తగులఁబెట్టించినట్లును, అటుమీఁదట నతఁడింట లేనప్పుడు భీమకవి వచ్చి యాతనిభార్యను నీభర్త యేమి చేయుచున్నాఁడని యడిగి యామె తనభర్త రహస్యస్థలమున నుండి యరణ్యపర్వము రచించుచున్నాఁ డని చెప్పినమీఁదట నతఁ డింకను నరణ్యములోనే యున్నాఁడా యట్లే యుండునుగాక యని శపించి తనపుస్తకముల నడఁగఁద్రొక్కి నన్నకోపముచేత నన్నయభట్టు రచించిన ఛందస్సును వ్యాకరణమును భార్య నడిగి పుచ్చుకొని వానిని చించి గోదావరిలోఁ

గలిపివేసి తాను చిరకాలము కష్టపడి చేసిన గ్రంథములు పోయినవన్న దుఃఖముచేత బెంగపెట్టుకొని కాలధర్మము నొందినట్లును, ఆతని శాపము తగిలి నన్నయభట్టు వనములో మృతినొందినట్లును, అట్లు నశించినవ్యాకరణము సిద్ధులలోఁ గలిసిన సారంగధరుఁడు తాను చిన్నతనములో నేర్చుకొనియుండుటచేత మరల బాలసరస్వతి యను బ్రాహ్మణునకుఁ జెప్పినట్లును, లోకప్రవాదము కలిగియున్నది. దీని కుపబలముగా నప్పకవీయమునందు

"గీ. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి వ్యాకరణము
ముందు రచియించి తత్సూత్రములఁ దెనుంగు
బాసచేఁ జెప్పె నన్నయభట్టు తొల్లి
పర్వములుమూఁడు శ్రీమహాభారతమున.

గీ. భారతముఁ దెనిఁగించుచుఁ దా రచించి
నట్టిరాఘవపాండవీయము నడంచె
ఛందము నడంప నీఫక్కి సంగ్రహించె
ననుచు భీమన యెంతయు నడఁచె దాని.

గీ. రాజరాజనరేంద్రతనూజుఁ డార్య
సఖుఁడు సారంగధరుఁడు శైశవమునందు
నన్నయ రచించునెడఁ బఠనం బొనర్చె
నన్య లెవ్వ రెఱుంగ రీయాంధ్రఫక్కి.

క. ఆలోకనుతుఁడు మున్నటి
కీలకసమ నామతంగగిరికడ నొసఁగెన్
బాలసరస్వతులకు నతఁ
డోలిఁ దెనుఁగుటీక దాని కొప్పుగఁ జేసెన్.

క. ఆదిని భీమకవీంద్రుడు
గోదావరిలోనఁ గలిపెఁ గుత్సితమున నా
మీఁదట రాజనరేంద్ర
క్ష్మాదయితునిపట్టి దాని మహి వెలయించెన్"

అనుపద్యములు కనఁబడుచున్నవి. అంతేకాక పింగళిసూరకవి విరచితమైన రాఘవపాండవీయమునందును దత్కృతిపతి యగు వేంకటాద్రి రాజు కవి నుద్దేశించి,

"శా. రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
కుండం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో యనం జేయదే
పాండిత్యం బిఁక నందునుం దెనుఁగుకబ్బం బద్భుతం బంద్రు ద
క్షుం డెవ్వాఁ డిల రామభారతకథ ల్జోడింప భాషాకృతిన్.

ఉ. భీమన తొల్లి చెప్పె ననుపెద్దలమాటయె కాని యందు నొం
డేమియు నేయెడ న్నిలుచు టెవ్వరుఁ గాన రటుండ నిమ్ము నా
నామహిత ప్రబంధరచనాఘనవిశ్రుతి నీకుఁ గల్గుటన్
నామదిఁ దద్వ్యయార్థకృతినై పుణియుం గల దంచు నెంచెదన్."

అని యున్నట్టు చెప్పఁబడి యున్నది. ఈరెండు పుస్తకములలోను వ్రాయఁబడినదానినిబట్టి చూడఁగా భీమకవి రాఘవపాండవీయమును రచించినట్టును, అది యేహేతువుచేతనో నశించినట్టును స్పష్ట మగుచున్నది. ఆపుస్తకము నశించుట కప్పకవిచెప్పినదానినిబట్టి యొకవేళ నన్నయభట్టు కారకుఁ డయిన నయిఁయుండు ననుకొన వచ్చును గాని యీయిరువురు కవులును సమకాలీనులు కాకపోవుటచేత నీ యూహ కవకాశము లేశమును లేదు.

ఈ ప్రకారముగానే యథర్వణాచార్యుని భారతమును గూడ నన్నయభట్టడఁగఁద్రొక్కినట్టు లోకప్రతీతికలదు. అథర్వణాచార్యుఁడు

భారతమును దెనిఁగించి దానికి రాజనరేంద్రుని కృతిభర్తనుగాఁ జేసి బహుమానము పొంద వలయు నని రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి నన్నయభట్టునకు గ్రంథమును జూపి తనకు రాజసందర్శనము చేయింపు మని వేఁడె ననియు, ఆ గ్రంథము సర్వోత్కృష్టముగా నున్నందున దానిని ప్రకటనపఱిచినయెడల స్వగ్రంథప్రాశస్త్యము చెడు నని యతఁ డాలాగునఁ జేయనిచెప్పి త్రిప్పుచు నౌకనాఁ డథర్వణాచార్యుఁ డింట లేని సమయమునం దతఁడు బసచేసియున్న యింటివారికి లంచ మిచ్చి యాపుస్తకమును గాల్పించెననియు, ఇల్లువిడిచిపోవునప్పు డథర్వణాచార్యుఁ డెవ్వరికో చూపుటకయి తనతోఁగూడఁ దీసికొనిపోయిన విరాటపర్వ మొక్కటి మాత్రము నశింపక మిగిలె ననియు, ఈదుర్నయము నన్నయభట్టువలన జరగిన దని తెలిసికొని యథర్వణాచార్యుఁ డాతనిని శపించుచు దుఃఖముతో లేచిపోయె ననియు, సాధుపురుషునకు నిష్కారణముగ ద్రోహము చేసినచింతచేత నన్నయభట్టు మతిచెడి వెఱ్ఱివాఁడయి గ్రంథరచనకు సమర్థుఁడు కాకపోయె ననియు, చెప్పుదురు. కాని యీకథ యెంతమాత్రము విశ్వాసార్హ మయినది కాదు. (అథర్వణాచార్యుఁడును నన్నయభట్టును సమకాలీను లని నిర్ణయించుటకుఁ దగిననిదర్శనము లేవి యుఁ గాన రావు.) అథర్వణాచార్యకృత మయిన వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని నన్నయభట్టవిరచిత మనెడియాంధ్రశబ్దచింతామణిని విమర్శించి చూడఁగా నథర్వణాచార్యుఁడు నన్నయభట్టునకుఁ దరువాతివాఁ డని యూహింపఁ దగియున్నది. అయినను, ఈయూహను వేఱువిధముగాఁగూడ చేయవచ్చును. నన్నయభట్టారకుఁడు భారతమం దారణ్యపర్వమువఱకును దెనిఁగించి కాలధర్మము నొందినతరువాత తిక్కనసోమయాజి పూరింపఁ బూనుకొనకమునుపో పూనుకొన్నసంగతి యెఱుఁగకయుండియో మిగిలిన

భాగమును తా నాంధ్రీకరింపఁ బూని విరాటపర్వమునుమాత్రమే చేసి యథర్వణాచార్యుఁడు తక్కినభాగమును ముగింపకయే లోకాంతరగతుఁ డయి యుండ వచ్చును.

నన్నయభట్టురచియించిన వన్న యితరగ్రంథములు లక్షణసారమను తెలుఁగుఛంద స్సొకటియు, ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యనఁబడు తెలుఁగువ్యాకరణ మొకటియు. ఇంద్రవిజయ మనుగ్రంథము నొకదానినిఁగూడ నన్నయ రచియించినట్లానందరంగరాట్ఛందములో నుదాహరింపఁబడినయొకపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. భీమన నశింపఁజేయుటచేతఁ గాకపోయినను మఱియేహేతువుచేతనో నన్నయభట్టకృత మైనఛందస్సిప్పు డెక్కడను కానబడదు. నన్నయభట్ట విరచిత మైనలక్షణసార మిప్పుడున్నదనియు, దానిలో నితరలాక్షణికు లుదాహరించినపద్యము లన్నియు నున్న వనియు తిక్కనకృత మైన కవివాగ్బంధనమునందువలెనే దీనియందును విశేషవిషయము లేవియు లేవనియు శ్రీవేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలవారు వ్రాయుచున్నారు. లక్షణసారమును, ఇంద్రవిజయమును, నన్నయభట్టవిరచితములుగాక యన్నయభట్టవిరచితము లని మఱియొకమిత్రులు నాపేర వ్రాయుచున్నారు. వేఱొకరు నన్నయభట్టురాఘవాభ్యుదయములోని దని యొక పద్యము నుదాహరించి యున్నారు. (ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి ప్రక్రియాకౌముది యని మఱియొకపేరు కలదు.) దీనిని రచించుట చేతనే నన్నయభట్టునకు వాగనుశాసనుఁ డనుబిరుదుపేరు కలిగిన దందురు గాని యీయంశము విశ్వసనీయము కాదు. ఈ తెలుఁగు వ్యాకరణము సంస్కృతభాషలో నెనుబదిరెం డార్యావృత్తములలో రచియింప బడినది. దీనిని నన్నయభట్టీయ మని సాధారణముగా జనులు వాడుదురు. ఈయాంధ్రవ్యాకరణమున కెలకూచి బాలసరస్వతి

యనుపండితుఁడు మొట్టమొదట తెలుఁగున టీక యొకటి వ్రాసెను. దానికి బాలసరస్వతీయ మని పేరు. అటుతరువాత వాసుదేవుఁ డను మఱియొకపండితుఁ డీవ్యాకరణమునకు వార్తిక మొక్కటి వ్రాసెను. దానిని వాసుదేవవృత్తి యని వ్యవహరింతురు. తదనంతరము కాకు నూర్యప్పకవి యీవ్యాకరణమును దెనిఁగింపఁ బూని సంజ్ఞా సంధిపరిచ్ఛేదములను మాత్రము తెనుఁగున నయిదాశ్వాసములు గల పద్యకావ్యమునుగా రచించెను. ఈతనియనంతర మహోబలపం డితుఁ డాంధ్రశబ్దచింతామణికి సంస్కృతభాషలో నొకవ్యాఖ్యానము చేసి దానికిఁ గవిశిరోభూషణ మని పేరుపెట్టెను. దానినిప్పు డహోబల పండితీయ మని పిలుతురు. పిమ్మట నృసింహపండితుఁ డనునతఁడు కూడ నన్నయభట్టీయమున కొకవ్యాఖ్యానము చేసెను. దానికి నృసింహ పండితీయ మని నామము.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టారకవిరచితముకా దనుటకుఁ గల హేతువులనుగూర్చి యిచ్చటఁ గొంత విమర్శింతము. అప్పక వీయము పంచమాశ్వాసమునందు శబ్దానుశాసనమూలసూత్ర మని "ను మ్చోఁతో హల్యథర్వణాచార్యమతాత్"అనియొకసూత్ర ముదా హరింపఁబడి యున్నది. ఇది నిజముగా నన్నయభట్టీయసూత్రమే య యినయెడల, అథర్వణాచార్యుఁడు నన్నయభట్టునకుఁ బూర్వకాలికుఁ డనియే చెప్పవలెను. అదియే నిజమయినపక్షమున, "అప్రయుక్త త్వదోష స్తు నవిరుద్ధో హలే ర్మతే" యని యథర్వణకారికలలోఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత హరికారికలును నన్నయభట్టీయమునకుఁ బూర్వపువే యయి యుండవలెను. ఇప్పుడు శిష్టు కృష్ణమూర్తిగారిచేత వ్యాఖ్యానము చేయఁబడి చిన్నయసూరిగారిబాలవ్యాకరణములోని సర్వాంశములను గలిగియున్న హరికారికలే నిజమయినహరికారికలయి

యీహారికారికలును అధర్వణకారికలునుగూడ నన్నయభట్టీయవ్యాకరణమునకుఁ బూర్వపువయినపక్షమున నన్నయభట్టీయమున కంతప్రసిద్ధి వచ్చుటకుఁ గాని విశేషాంశములతో నిండియున్న యటువంటి యుత్తమ కారికావళులుండగా నల్పాంశములను మాత్రమే కలిగి వాని ముందర నిష్ప్రయోజకమని చెప్పఁదగిన యాంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టు రచించుటకుఁ గాని హేతు వుండదు. శబ్దానుశాసనమూలసూత్రమని యప్పకవీయములోఁ జేర్కొనబడిన పయిసూత్రమునుమరి కొన్నిసూత్రములును ప్రత్యేకముగా నున్నయిప్పటియాంధ్రశబ్దచింతామణియందుఁ గానఁబడకపోవుటచేత నప్పకవి యుదాహరించినయా సూత్రములు ప్రక్షిప్తములనికొందఱు చెప్పుచున్నారు. ఈసూత్రము మాత్రమే కాక గ్రంథ మంతయు ప్రక్షిప్తమగుట మరింత యుక్తముగానుండును. ఈప్రకారముగానే శిష్టుకృష్ణమూర్తిగారును బాలవ్యాకరణము రచియింపఁబడిన తరువాతనే హరికారికలని పేరుపెట్టి తానాగ్రంథమును రచించి వ్యాఖ్యానము చేసెననియు, అట్లు కానియెడల కేతన, తాతంభట్టు, ముద్దరాజు రామన్న, అప్పకవి, కూచిమంచి తిమ్మకవి, మొదలయిన లక్షణగ్రంథకర్త లొక్కరయిన నీహారికారికలమాట యయినఁ దలపెట్టకపోరనియు, ఇప్పటివారు కొందఱు అనుచున్నారు. ఇది యట్లుండఁగా మఱికొంద ఱాంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్ట విరచితము కాదనియు, అతఁడు చేసిన దైనపక్షమున కేతనాదికవుల కది తెలియక పోవుటయు కేతన తనయాంధ్రభాషాభూషణమునందు

క. మున్ను తెలుఁగునకు లక్షణ
మెన్నఁడు నెవ్వరును జెప్ప రేఁ జెప్పెద వి
ద్వన్నికరము మది మెచ్చఁగ
నన్నయభట్టాదికవిజనంబులకరుణన్.

గీ. సంస్కృత ప్రాకృతాదిలక్షణము చెప్పి
తెలుఁగునకు లక్షణము మున్ను దెలుప కునికి
కవిజనంబులనేరమి గాదు నన్ను
ధన్యుఁ గావింపఁ దలఁచినతలఁపు గాని.

అని చెప్పుట తటస్థింప దనియు, అప్పకవి చెప్పినట్లుగా భీమన యాంధ్రశబ్దచింతామణిని గోదావరిలోఁ గలిపినయెడల నాలుగయిదు వందలసంవత్సరములవఱకు నడఁగి యుండి యిప్పటికి మూఁడు నాలుగు వందల సంవత్సరముల క్రిందట బయలఁబడుట సంభవింప నేరదనియు, బాలసరస్వతులో మరియెవ్వరో దీనిని రచించి తమ గ్రంథప్రసిద్ధికై కర్తృత్వమును నన్నయభట్టునం దారోపించి సారంగధరుఁడు తమ కిచ్చె నన్నకథ కల్పించిరనియు, అభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇది సత్య మనియే తోఁచుచున్నది. కానియెడల, "నుమ్ముచ్చతో"ఇత్యాదిసూత్ర మాంధ్రశబ్దచింతామణియందుఁ జొచ్చుటకు హేతువులేదు. ఈయసం దర్భము నాలోచించియే యిటీవలివా రీసూత్రమును పుస్తకమునుండి తొలఁగించి యుండ వచ్చును.

మొట్టమొదట రాజరాజనరేంద్రునకు సారంగధరుఁ డన్న కొడు కుండె నన్నమాటయే సంశయింప వలసి యున్నది. రాజనరేంద్రునిశాసనములలోఁ గాని యాతని సంతతివారిశాసనములలోఁ గాని రాజనరేంద్రునకు రత్నాంగి యనుభార్య కాని సారంగధరుఁ డను పుత్త్రుఁడుగాని యుండినట్లుచెప్పుటను జెప్పఁబడి యుండలేదు. అందుచేత సారంగధరనామముగల రాజరాజపుత్త్రుఁడే లేఁడనియు, ఇటీవలికవులు చమత్కారార్థముగా సారంగధర చరిత్రమును సారంగధరుని గూడఁ గల్పించిరనియు, చెప్పవలసియున్నది. మొదట సారంగధరుఁడే లేనప్పుడు

వ్యాకరణము నతఁడు పఠించుటయు బాలసరస్వతి కిచ్చుటయు కల్లలే యగును. వేములవాఁడభీమకవి నన్నయభట్టు కాలమునకుఁ దరువాత బహుసంవత్సరములకుఁగాని యుండినవాఁడు కాకపోవుటచేత నాతఁడా వ్యాకరణమును గోదావరిలోఁ గలిపెననుటయు పెద్దకల్లయే.

నన్నయభట్టు క్రీ. శ. ౧౦౨౩ వ సంవత్సర ప్రాంతములయం దున్నవాఁడు. ఆకాలమునం దాంధ్రశబ్దచింతామణి రచియింపఁబడ్డట్లెవ్వరు నెఱిఁగినట్టు నిదర్శనము కానరాదు. తరువాత రెండువందల సంవత్సరములకుఁ బిమ్మటఁ దిక్కనసోమయాజి కాలములో నున్న యభినవదండి యావఱ కెవ్వరును దెనుఁగునకు శబ్దలక్షణమును (వ్యాకరణమును) జెప్పలేదు గనుకఁ దా నాంధ్రభాషాభూషణంబును రచియించెదననుటచేతఁ దిక్కనాదుల కాలమునందును నన్నయభట్టీయ వ్యాకరణము లేదు. శ్రీనాథాదులకాలమువఱకునుఆంధ్రభాషాభూషణమే లక్షణగ్రంథముగా వాడఁబడుచుండఁగా కేతనకు రెండువందల సంవత్సరముల తరువాత వెల్లంకితాతంభట్టు కవిచింతామణి యను లక్షణగ్రంథమును వ్రాసెను. అప్పటికిని నన్నయభట్టీయము యొక్క యునికి యెవ్వరికిని దెలియదు. తరువాత నూఱు సంవత్సరములకు రాఘవపాండవీయమునకు వ్యాఖ్యానముచేసిన ముద్దరాజు రామన్న కాలమునందుఁగూడ కవిచింతామణియు నాంధ్రభాషాభూషణంబును దప్ప తెలుఁగునకు వేఱులక్షణగ్రంథములు లేవు. ముద్దరాజురామన కవిలోకసంజీవని యనులక్షణమును రచియించెను. తరువాత నేఁబది సంవత్సరముల కుద్భవించిన బాలసరస్వతులకాలమునం దనఁగా నన్నయభట్టారకుని మరణానంతరమున దాదాపుగా నాఱువందల సంవత్సరముల కాంధ్రశబ్దచింతామణి బయలఁబడినది. అది బాలసరస్వతులకు లభించిన దన్నవిధముకూడ మిక్కిలి యాశ్చర్యకరముగా

నున్నది. అప్పకవీయములోని యీ క్రిందిపద్యములనుబట్టి నన్నయ భట్టీగ్రంథమును రచించుట యొక్క సారంగధరుఁడు తప్ప మఱి యెవ్వరు నెఱుంగరఁట. అతఁడు తండ్రిచేతఁ గాళ్ళుచేతులు నఱికివేయఁ బడి సిద్ధులలోఁ గలిసినమైదువందలయేఁబదిసంవత్సరములకుఁ దరువాత నెల్లూరిమండలములోని మతంగగిరియొద్దకు వచ్చి పుస్తకము రచింపఁ బడునప్పుడు తాను జిన్ననాఁడు పఠించినజ్ఞప్తినిబట్టి దానిని బాలసరస్వ తుల కేకరువు పెట్టెనఁట. నిపుణముగాఁ బరిశీలించినచో నింతకంటె విరుద్ధమైనకథ మఱియొకటి యుండదు. అప్పకవీయములోనిపద్యము లను జూడుఁడు—

గీ. రాజరాజనరేంద్రతనూజుఁ డార్య
సఖుఁడు సారంగధరుఁడు శైశవమునందు
నన్నయ రచించునెడఁ బఠనం బొనర్చి
నన్ను లెవ్వ రెఱుంగ రీయాంధ్రఫక్కి.

క. ఆలోకనుతుఁడు మున్నటి
కీలకసమ నామతంగగిరికడ నొసఁగెన్
బాలసరస్వతులకు నతఁ
డోలిఁ దెలుఁగుటీక దాని కొప్పుగఁ జేసెన్.

దీనినిబట్టిచూడఁగా నాంధ్రభాషాభూషణాదులను సధర్వణ కారికావళిని సహాయపఱుచుకొని బాలసరస్వతియే యాంధ్రశబ్దచింతా మణిని జేసి దానికి గౌరవము కలుగుటకయి నన్నయభట్టారకునిపేరు పెట్టినట్లు నిశ్చయింపవలసియున్నది. అప్పకవి యాంధ్రశబ్దచింతామణి వ్యాఖ్యానము నారంభించినది శాలివాహనశకవర్షములు ౧౫౭౦ మన్మథ సంవత్సర మనఁగా హూణశకము ౧౬౪౮ వ సంవత్సరము. బాలసర స్వతికిఁ బుస్తకము దొరకినదన్న కీలకసంవత్సరము హూణశకము

౧౬౦౮ వ సంవత్సరమగును. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టప్రణీతము కాదనుట కాపుస్తకములోనే నిదర్శనము లున్నవి. అప్పకవికాలమునం దాపుస్తకములో "సమ్మోచ్ఛ్రితో౽హల్యథర్వణాచార్యమతాత్" అను సూత్ర ముండుటచేతను, దాని నప్పకవి

గీ. సమసనమున నామాంతశృంగముల కెల్ల
హల్లు గదియ స్వార్థంబునఁ బొల్లుద్రుతము
వికృతి నాగమమై ద్రుతప్రకృతిపగిది
గాంచు సంధి నధర్వణకవిమతమున.

అని తెనిఁగించుటచేతను నన్నయభట్టారకుని తరువాతికాలపు వాఁడైనయధర్వణాచార్యునిపే రాంధ్రశబ్దచింతామణియం దుండుట యొక్కటియే యది నన్నయభట్టవిరచితము కాదని స్థాపించు చున్నది. ఈబాధకమును తొలఁగించుట కై తరువాతివారు పయిసూత్రములోని "యధర్వణాచార్యమతా" త్తనుభాగమును దీసివేసినారు. భారతమును జదివినబాలురకు సహితము తెలుఁగున పదాదియందు యకారములేదని నన్నయభట్టమత మగుట కరతలామలక మగును. అట్లయ్యు నాంధ్రశబ్దచింతామణియందు "ఆద్యః క్రియాసు భూతార్థ ద్యోతి సమాద్యగం వినా సర్వః" అను సూత్రములోఁ బదాదిని యకార మున్నట్లు చెప్పఁబడినది.

"సర్వత్రాజ్వ త్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః"

అని యీ యాంధ్రశబ్దచింతామణిసూత్రము ద్రుతప్రకృతికములకంటెఁ బర మయిన యకారమునకంతట నచ్చువలెఁ గార్యమగు నని చెప్పుచున్నది. ఇది భారతప్రయోగముల కెల్ల విరుద్ధమయిన దని యెల్లవారికిని దెలియును. కాఁబట్టి యీ రెండుసూత్రములును నన్నయభట్టు వయి యుండవు.

"నిత్య మనుత్తమపురుష క్రియా స్వితః"

అనెడి యీయాంధ్రశబ్దచింతామణిసూత్రము ప్రథమ మధ్యమ పురుష క్రియాపదములయం దికారమున కచ్చు పర మగునప్పుడు సంధి నిత్య మని చెప్పుచున్నది. ప్రథమపురుష క్రియాపదముల యికారమునకు సంధి వైకల్పిక మయినట్లు భారతమునందలి నన్నయ భట్టారకుని ప్రయోగములే చెప్పుచున్నవి. ఆ ప్రయోగములకు విరుద్ధముగా నున్నయిది నన్నయభట్టుసూత్రము కానేరదు. ఆరణ్యపర్వము లోని యీ క్రిందిపద్యభాగమును జూడుఁడు.

"అంతఁ గొంద అధికహాస్యంబు చేసిరి
యడవి నేమి రోసె దనిరి కొంద
అవ్వ నీవు వేల్చ వౌ దని కొందఱు
మోడ్చుఁ గేలితోడ మ్రొక్కి రంత"

సమస్తభాషలయందును క్రియలలో ననుబంధ మక్కఱలేకయే వర్తమానార్థకమును డెలిపెడిరూప ముండును. "పలికెదును" అనునది వర్తమానార్థకరూపముగాను, "పలుకును" అనునది భవిష్యదర్థక రూపముగాను, ఉన్నట్లు భారతాదిగ్రంథములలోని ప్రయోగములు తెలుపుచున్నవి.

క. అఱపొఱదు కఱుచచేతులు
నొఱవశరీరంబు గలిగి యెుఱులకుఁ జూడం
గొఱ గాకుండియు మన్మథు
నొఱపులఁ బడియెదు నితండు యువతీప్రియుఁ డై.

ఆరణ్యపర్వము, ఆ. ౨.

క. నాయొద్ద నుండు దేనియుఁ
జేయు రథాశ్వములగతులు చిత్రంబులుగా

నీయెడ నావుడు నట్టుల
చేయుదు నని నలుఁడు వాని సేవించెఁ దగన్.

ఆరణ్యపర్వము, ఆ. ౨.

అని నన్నయభట్టారకుఁ డారణ్యపర్వమునందు వర్తమానార్థకమున "పడియెదు" ననియు భవిష్యదర్థకమున "చేయుదు" ననియు, వాడి యున్నాఁడు. ఈ ప్రకారముగానే సభాపర్వమునందును

చ. ఇదియుచితంబుగాదనకయిక్కురుముఖ్యుఁడు చూచుచుండ దు
ర్మదుఁడయి వీఁడు నన్ను నవమానితఁ "జేసెడి" సర్వధర్మసం
విదు లన నున్నయీభరతవీరులవంశము నేఁ డధర్మసం
పద నతినింద్య మయ్యె నని భామిని కృష్ణ దలంచె భీతయై.

ఆ. ౨.

అని వర్తమానార్థమునఁ "జేసెడి" ననియు,

మ. కురువృద్ధు ల్గురువృద్ధబాంధవు లనేకుల్ చూచుచుండ న్మదో
ద్ధురుఁడై ద్రౌపది నట్లుచేసినఖలున్ దుశ్శాసనున్ లోకభీ
కరలీల న్వధియించి తద్విపులవక్షశ్శైలరక్తౌఘని
ర్ఝరముర్వీపతి చూచుచుండ నని నాస్వాదింతు నుగ్రాకృతిన్.

ఆ. ౨

అని భవిష్యదర్థమున "నాస్వాదింతు" ననియు, ప్రయోగించెను. ఈరీతినే యాదిపర్వమునందును

చ. అమితజగద్భయంకరవిషాగ్నియు నప్రతిహన్యమానవీ
ర్యముఁ గలయట్టిసర్పముల కాజనమేజయుచేయుసర్పయా
గమున నుదగ్రపావకశిఖాతతులం దొరఁగంగఁ గారణం
బమలచరిత్ర యేమి చెప్పుమయ్య వినం గడువేడ్క యయ్యెడున్.

ఆ. ౧.

అని వర్తమానార్థకమున "నయ్యెడు" ననియు

క. తనసతి కపకారము చే
సినపాముల కలిగి బాధ చేయుదు నని చి
క్కనిదండము గొని పాములఁ
గనినప్పుడ యడువఁ దొడఁగె గహనములోనన్. ఆ. ౧.

అని భవిష్యదర్థమున "చేయుదు" ననియు, నన్నయభట్టు ప్రయోగించెను. శబ్దశాసను కవిత్వములోనుండి వర్తమానార్థకమున కున్నానుబంధము గాని, భవిష్యదర్థమునకు కలానుబంధము గాని, వచ్చినరూపము నొక్కదానినైనను జూపఁ గలరా? ఇదియొక్కటియే యాంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టవిరచితము కాదని స్థాపించుటకుఁ జాలినంతప్రబలప్రమాణము కాదా?

"ఉ. ఆదిని శబ్దశాసనమహాకవి చెప్పినభారతంబులో
నేది వచింపఁగాఁబడియె నెందును దానినెకాని సూత్రసం
పాదనలేమిచేఁ దెలుఁగుపల్కు మఱొక్కటి గూర్చి చెప్పఁగా
రాదని దాక్షవాటికవిరాక్షసుఁ డే నియమంబు చేసినన్."

క. ఆమూఁడుపర్వములలో
నామాన్యుఁడు నుడువు తెలుఁగు లరసికొని కృతుల్
దాము రచించిరి తిక్కను
ధీమణి మొద లైనతొంటి తెలుగుకవీంద్రుల్.

అనునట్లు తెలుఁగువ్యాకరణము లేకపోవుటచేత నన్నయభట్టారకుఁడు చేసినప్రయోగానుసారముగానే కాని వేఱువిధముగా పదప్రయోగము చేయఁ గూడ దని కవిరాక్షసుఁడు చేసిననియమమును బట్టి తన్మతానుసారముగానే తిక్కనాదులు తెలుఁగుకావ్యములు రచించి రనుటయు,

"శ్లో. ఆథర్వణాని కాణ్వాని బార్హస్పత్యాని సంవిదన్
కౌముదీ మాంధ్రశబ్దానాం సూత్రాణిచ కరోమ్యహమ్.

అని యాంధ్రకౌముది కర్తయు,

"శ్లో. బార్హస్పత్యాని సర్వాణి కాణ్వం వ్యాకరణం విదన్
కరో మ్యాథర్వణం శబ్దం సర్వలక్షణలక్షితం."

అని త్రిలింగశబ్దానుశాసనకర్తయు, లక్షణగ్రంథకర్తలై యితరాంధ్రలాక్షణికులును పూర్వాంధ్రవ్యాకరణకర్తలపేరు లుదహరించి బాలసరస్వతికాలము వఱకు నెవ్వరును నన్నయభట్టుపే రెత్తపోవుటయు, ఇప్పటియాంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయకృతము కాదనసహస్రముఖముల ఘోషించుచున్నవి. పై శ్లోకములలో నుదాహరింపబడిన బృహస్పతి శారదాదర్పణగ్రంథకర్త యని చెప్పుచున్నారు.

తిక్కనసోమయాజికాలమునం దివియే వర్తమానభవిష్యదర్థరూపములుగాఁ బరిగణింపఁబడుచున్నట్టు కేతనకృత మైనయాంధ్రభాషాభూషణ మీక్రిందిపద్యములతో ఘోషించుచున్నది.

క. దును, దరు, లొరులకు; నెదిరికిఁ
దనరంగా దు, దవు, దరులు; తనకుఁ దను, దముల్;
చను నేకబహువచనముల
మనుసన్నిభ! క్రియల వర్తమానార్థములన్.

క. అడిగెదు నడిగెద రనఁగా
నడిగె దడిగెదవు ధనంబు నడిగెద రనఁగా
నడిగెద నడిగెద మనఁ బొ
ల్పడరంగా వరుసతో నుదాహరణంబుల్.

క. ఉను, దురు, లొరులకుఁ జెప్పను;
దనరఁగ దువు, దురు, లెదిరికిఁ; దనకు దును, దుముల్;

తనరఁగ నివి యేకబహువ
చనము లగు భవిష్యదర్థసంసూచకముల్.

క. పలుకును బలుకుదు రనఁగాఁ
బలుకుదువు పలుకుదు రనఁగఁ బలుకుదు నర్థిన్
బలుకుదు మనఁగా నిన్నియు
నలఘుమతీ! వరుసతో నుదాహరణంబుల్.

ఈ ప్రకారముగానే విన్నకోట పెద్దన తనకావ్యాలంకార చూడామణియందు

"వ. ప్రథమపురుషంబునకు వర్తమానార్థమునందు నేకవచన బహువచనంబులకు నెడినెదరులును మధ్యమపురుషంబునకు నెదవెదరులును నుత్తమపురుషంబునకు నెదనెదములును గ్రమంబున నాదేశంబులయ్యెఁ దన్నిరూపణం బెఱింగింతు.

క. అరిగెడి నరిగెద రనఁగా
నరిగెద వరిగెద రనంగ నధిపతిపురికై
యరిగెద నరిగెద మనఁగాఁ
బరువడి నిది వర్తమానఫణితార్థ మగున్.

వ. ప్రథమపురుషంబునకు భవిష్యదర్థంబునందు నేకవచన బహువచనంబులకు నుదురులును మధ్యమపురుషంబునకు దుదువుదురులును నుత్తమపురుషంబునకు దునుదుములును వరుస నాదేశంబులయ్యెఁ దన్నిరూపణంబు లెట్లనిన

క. చేయును జేయుదు రనఁగాఁ
జేయుదు చేయుదువు మీరు చేయుదు రనఁగాఁ
జేయుదుఁ జేయుదు మనఁగా
నాయతనముగ నిది భవిష్యదర్థం బయ్యెన్.

అని చెప్పియున్నాఁడు.

ఇది యిట్లుండఁగా నాంధ్రశబ్దచింతామణియందు

"వసతి రనుబంధక స్స్యా ద్యత్ర లడర్థో వివక్షిత స్తత్ర"

అని క్రియాపదంబునకు వర్తమానార్థము వివక్షిత మగునప్పుడు 'వస' ధాత్వర్థమైన "యున్న" యనుబంధక మగు ననియు,

"అస్తి రనుబంధక స్స్యా ద్యత్ర లృడర్థో వివక్షితో ధాతోః"

అని క్రియాపదంబునకు భవిష్యదర్థము వివక్షిత మగునప్పుడు 'అస' ధాత్వర్థమైన "కల" యనుబంధక మగుననియు, చెప్పఁబడి యున్నవి. అనుబంధము లేక వర్తమానభవిష్యదర్థకరూపము లున్నట్లు చెప్పనట్టియు భవిష్యదర్థమునం దెప్పుడోగాని రానికలజ్యనుబంధమును నిత్యముగా విధించునట్టియు నివి నన్నయసూత్రము లయి యుండవు.

"కవిభల్లటైః క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే
హ్యేషు ప్రథమైకవచనమాత్రేవికృతౌ నాన్తాదయోపిక ధ్యన్తే"

అనెడి యాంధ్రశబ్దచింతామణిసూత్రము (చూడదర్జనులు, విల్చాని, ఇత్యాదిస్థలములలో) క్రియాపదములయొక్కయు నామపదముల యొక్కయు ఉకారము లోపించు నని కవిభల్లటులచేత విధింపఁబడినట్లు చెప్పుచున్నది. నన్నయభట్టునకుఁ బూర్వమునందే యిట్టిసూత్రాంశము లను నహితము దెలుపు తెలుఁగువ్యాకరణము లుండినయెడల నాంధ్ర శబ్దచింతామణితోఁ బ్రయోజనమే యుండదు. కవి భల్లటుఁడు నన్నయ భట్టునకుఁ దరువాతివాఁ డయినట్టు తెలియ వచ్చుచున్నది. ఈకవి విక్ర మార్కచరితమును రచించి యున్నాఁడు. ఇట్లాంధ్రశబ్దచింతామణిలో నిటీవలివారిపేరు లుండుట యది నన్నయభట్టవిరచితము కాదని నిర్వి వాదముగా స్థాపించుచున్నది.

ఇవి యన్నియు నాంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయకృతము కాదని యూహించుటకుఁ దోడుపడు చున్నవి. బాలసరస్వతికిఁ బూర్వమునం దుండినకవులు కొందఱు నన్నయభట్టారకుని "శబ్దశాసన" పదముతోను తదర్థబోధకము లయిన "వాగనుశాసన" నాదిపదములతోను వ్యవహరించుచు వచ్చినందున నాంధ్రశబ్దచింతామణియొక్కయునికి వారికిఁ దెలియుసని కొందఱు భ్రమపడు చున్నారు. వ్యాకరణమును జేయుటచే నీబిరు దాతనికి వచ్చినట్లు దేనివలనను గనఁబడదు. భాష ననుశాసించి సలక్షణ మయినయాంధ్రకవిత్వమునకు దారి చూపుట చేతనే యీబిరుదము నతఁడు వహించి యుండవచ్చును. జక్కనకవి తనవిక్రమార్కచరిత్రమునందు నన్నయభట్టు నీక్రిందిపద్యముతో స్తుతించి యున్నాఁడు.—

ఉ. వేయివిధంబులందుఁ బదివేవురుపెద్దలు సుప్రబంధముల్
పాయక చెప్పి రట్లు రసబంధురభావభవాభిరామధౌ
రేయులు శబ్దశాసనవరేణ్యులు నాఁగఁ బ్రశస్తి కెక్కిరే
యేయెడ నన్నపార్యుగతి నిద్ధర నట్టిమహాత్ముఁ గొల్చెదన్.

ఈకవి నన్నయభట్టును స్తుతించినపయిపద్యములో సుప్రబంధములు చేసినవారు పదివేవు రుండఁగా వారెవ్వరునుగాక యతఁ డొక్కఁడే శబ్దశాసనవరేణ్యుఁ డయ్యె నని వర్ణించుటచేతఁ గొంద ఱనుకొనున ట్లాతనికి శబ్దశాసనబిరుదము వ్యాకరణరచనచేత రాలేదనియు సలక్షణమైన ప్రౌఢకవిత్వరచనచేతనే వచ్చినదనియు స్పష్టపడు చున్నది. తాను విపులశబ్దశాసనుఁడ నని భారతములోనే నన్నయభట్టారకుఁడు చెప్పికొని యున్నాఁడు. ఈపదప్రయోగమునుబట్టియే యాతని కితరకవులు వాగనుశాసనాది విశేషణములు చేర్చియున్నారు. ఇటీవల నాంధ్రశబ్దచింతామణిని రచియించినవాఁడును "విపులశబ్దశాసను"

నన్నప్రయోగము నాధారపఱుచుకొనియే యది నన్నయభట్టకృతమని లోకమును మోహపెట్టి యున్నారు. "విపులశబ్దశాసన" బిరుదము వ్యాకరణరచనచేతనే వచ్చిన దనెడుపక్షమున, ఆంధ్రశబ్దచింతామణి లోని "ఇతి శ్రీసకలభాషావాగనుశాసన నన్నయభట్టవిరచితాంధ్ర శబ్దచింతామణౌ" అను పరిచ్ఛేదాంతగద్యమునుబట్టి యతఁడు సకల భాషలకును వ్యాకరణములు చేసెనని చెప్పవలసివచ్చునుగదా? అట్ల తఁడు చేసి యుండకపోవుట స్పష్టము. అతఁడు తనకుఁ గలపాండిత్య విశేషాదులను భారతములోనే తెలుపుకొని యుండుటచేతఁ దద్విరుద్ధ ముగా నున్న "సకలభాషావాగనుశాసన" పదప్రయోగమువలననే యీపుస్తకము నన్నయభట్టవిరచితము గాక తదన్యకల్పితమనియు, పుస్తకమున కౌత్కృష్ట్యమును కలిగించుటకయి గ్రంథకర్తలీవిశేషణ మును నన్నయభట్టునకుఁ జేర్చిరనియు, గ్రంథము నన్నయభట్టకృతమే యయినపక్షమున, నిట్టివిశేషణ ముండదనియు, దీనినిబట్టి సులభముగాఁ దెలిసికొనవచ్చును. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టవిరచిత మని తమస్వప్నదర్శనవృత్తాంతమునుబట్టి మొట్టమొదటఁ జెప్పినవారుకూడ నేతద్గ్రంథరచనము నొక్కసారంగధరుఁడు తక్క నన్యు లెవ్వరు నెఱుఁగరనియు దాని నతఁ డొక్కబాలసరస్వతి కిచ్చెననియునేకదా చెప్పుచున్నారు. వారిమాటలను విశ్వసించినను, నన్నయభట్టాంధ్ర శబ్దచింతామణిని రచించిన ట్లాతనితరువాతికవుల కెవ్వరికిని దెలిసి యుండనట్టు స్పష్టమగుచున్నది. ఇది యిట్లుండఁగా నప్ప కవికిఁ దరువాత నాంధ్రశబ్దచింతామణికి సంస్కృతవ్యాఖ్య చేసిన యహోబలపండితుఁడు "నుమోచ్చాలో" ఇత్యాదిసూత్రమునందుఁ గల "హాల్యధర్వణాచార్యమతాత్" అను భాగమును వదలివేసి (హాల్యధర్వణస్యమత ఇత్యప్యేకవిపుస్తకపాఠస్తు న తత్పాఠసామంజస్యం

లభ్యేత ఇత్యుపేక్షితః) హల్లధర్వాణమత ప్రకారముగా లభించిన దన్న యప్పకవిపాఠ మీపాఠముతో సరిపోవనందున నుపేక్షింపఁబడిన దని వ్రాసి యున్నాఁడు. అంతయల్పకాలములో నిన్నిపాఠభేదము లెట్లు గలిగెనో దురూహ్యముగా నున్నది. అప్పకవి మతానుసారముగా సారంగధరునియనుగ్రహమువలన బాలసరస్వతి కొక్కపుస్తకము మాత్రమే లభించి యతఁడు చేసినతెలుఁగుటీకతో నతని కది స్వప్నములో సాక్షాత్కరించిన గోపాలకృష్ణుని యనుగ్రహమువలన నొక బ్రాహ్మణునిచే లభించినది. అప్పటికిఁ బాఠభేదములు లేవు. అంతటి యల్పకాలములో బహుపాఠభేదములు కలుగుట కవకాశము సహితము లేదు. ఇఁక నహోబలపండితునిమతానుసారముగా (పాఠభేదాస్తు బహవో దృశ్యంతే పుస్తకద్వయే మయాప్రాయస్సరస్వత్యాః పుస్తకం గృహ్యతే) పాఠభేదము లనేకములు కనఁబడుచుండఁగా నందు బాలసరస్వతిపాఠమే యతనిచేఁ దఱుచుగా గ్రహింపఁబడుచు వచ్చినది. ఈరెండు మతములలో నప్పకవిచెప్పినట్లు సారంగధరుఁడొక్కపాఠము. నొకబాలసరస్వతి కిచ్చినమాట నిజమో! అహోబలపండితుఁడు చెప్పినట్లు పెక్కుపాఠభేదములుండి యందు బాలసరస్వతి దొక్కటి యగుట నిజమో! ఏది యెట్టిదయినను బాలసరస్వతిచేతనో మఱియెవ్వరిచేతనో యాంధ్రశబ్దచింతామణి యాకాలమునందే రచియింపఁబడుట మాత్రమునిజము. అందుఁ గనఁబడుచువచ్చినదోషముల నప్పుడప్పుడు వారువారు తమకుఁ దోఁచినట్లుగా దిద్దుచు వచ్చుటచేత నేర్పడినవే యీపాఠభేదము లయి యుండును. "అద్యః క్రియాసు భూతార్థ ద్యోతినమాద్యగం వినా సర్వః" అనుదానిలోనిదోషమును గనిపెట్టి యప్పకవి దానిని "అద్యః క్రియాసుభూతాద్యర్థసముద్యోతినం సర్వః" అని సంస్కరించినాఁడు. అట్లే యహోబలపండితుఁడును మఱియొకదోషమును గనిపెట్టి "హల్యధర్వణాచార్యమతాత్" అన్నదానిని వదలివేసి యింకొకసంస్కారమును

చేసినాఁడు. కలవన్నపాఠభేదము లన్నియునిట్టివే. ఈపాఠభేదములను గూర్చి యిం దింతకంటె నధికముగా చర్చించుట యనావశ్యకము. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయకృతము కాదని చూపుట కింతయే చాలి యుండును. ఇది యిట్లుండఁగా నీనడుమ ననంతపురమండలపండితు లిరువురు తమకుఁ గ్రొత్తగా నన్నయభట్టీయ ముద్రాపకులు మొదలైన వారి కెవ్వరికిని దొరకని బాలసరస్వతికృతటీకాసహితాంధ్రశబ్దచింతా మణిలభించినదనియు, తన్మూలమున నప్పకవి మొదలైనవారికథ లబద్ధ ములయి సత్యము తేటపడినదనియు, ఆగ్రంథమును జూచి యుండిన యెడల నేను నాకవులచరిత్రములో నట్లు వ్రాసియుండననియు, నుడువుచు బాలసరస్వతి కాగ్రంథము లభించిన మార్గమునుగూర్చి యప్పకవ్యాదు లు చెప్పినదానికంటెను నెక్కువయసంగతముగానున్న కథతోఁగూడిన యీక్రిందియవతారిక నుదాహరించుచు నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక కొక వ్యాసము వ్రాసియున్నారు.—

“ఉ. ఏమి మహాద్భుతం బది! హరీహరి! యెక్కడియాంధ్రశబ్దచిం
తామణిఫక్కి? యెక్కడిమతంగనగంబు? యుగాదిసంభవుం
డై మని చన్ననన్నసమహాకవి యెవ్వడు? సిద్ధుఁ డెవ్వఁ డా
హా! [illegible] యున్నియుఁగా.

మ. ఇలఁ బ్రజ్ఞానిధు లాకవు ల్మనుపు లేరే? వారువ్యాఖ్యాన క
ర్తలుగానోపరె? పెక్కువత్సరము లంతహ్యాతమై యున్నయీ
తెలుఁగువ్యాకరణంబు నాకొసఁగె బ్రీతిం డీక గావింపుమం
చలసిద్ధుండు మదిష్టదేవత విమూపాత్ముండు నిక్కంబుగన్.

వ. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిఁ దెనిఁగించెద నిది తొల్లి సకలకవితాప్రవర్తకం డగుశబ్దశాసనుండు సకలకవిహితంబుగా యథోచితసూత్రగర్భితంబు లగునార్యావృత్తంబుల బంచపరిచ్ఛేదంబుగా సమకట్టె. నేను నానేర్చుకొలఁదిఁ దత్సూత్రవిభాగంబును, దత్ప్రమేయవివరణంబును, దదుదాహరణస్వరూపంబులును నంధ్రమయగద్యపద్యంబుల నేర్పరించి నాయాత్మదేవత యగునంబాదేవి కర్పించువాఁడ."

పయివాక్యము లందుండినవో లేవో కాని బాలసరస్వతీయము మాత్రము వా రనుకొన్నట్లుగాక యెల్లవారికిని నెల్లచోటులను లభ్యమగుచునే యున్నది. బాలసరస్వతీయము చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునం దున్నది. పూర్వ మాంధ్రశబ్దచింతామణిని చెన్నపట్టణములో ముద్రించినవారు పుస్తకముఖపత్రమునందు

"ఆంధ్రభాషను సలక్షణముగా నభ్యసించుటకు
ముఖ్యసాధనముగా నుండెడు నన్నయభట్టప్రణీ
తాంధ్రశబ్దచింతామణి యను
నాంధ్రవ్యాకరణగ్రంథము
ఎలకూచి బాలసరస్వతి యనునుత్తమపండితునిచే
నాంధ్రంబున రచియింపం బడినబాలసరస్వతీయ
మనుటీకతోఁ జేర్చి
పురాణం హయగ్రీవశాస్త్రులుగారిచే
లేఖకప్రమాదజనితదోషంబులవల్లం బరిష్కరింపంబడి
ప్లవంగసంవత్సరాశ్వయుజ శుద్ధాష్టమియందు
వివేకాదర్శ మనుస్వకీయముద్రాక్షరశాలలో
అచ్చు వేయింపంబడెను.
దీనిమూల్యము అణాలు ౧౨."

అనియు, పుస్తకాంతమునందు

"బాలసరస్వతీయ టీకాసహితాంధ్రశబ్ద
చింతామణిగ్రంథము సంపూర్ణము."

అనియు, ముద్రించి యున్నారు. అది యటుండనిండు.

అప్పకవియు నహోబలపండితుఁడును చెప్పినప్రకారముగా నన్నయభట్టు రచించినప్పుడు పఠించినసారంగధరుఁడే సిద్ధులలోఁ గలిసి తనకు ముఖస్థమయి స్వాధీనములో నుండినపుస్తకమును దెచ్చి మతంగగిరికడ బాలసరస్వతుల కిచ్చెను; ఈపుస్తకపీఠికనుబట్టి పుస్తకముతో సంబంధ మేమియు లేనిసిద్ధుఁ డొకఁడు తిక్కనకేతనాది సుప్రసిద్ధాంధ్రకవులకును పెద్దనాదిలక్షణవేత్తలకును నెవ్వరికిని బహుశతసంవత్సరములనుండి పేరైనను దెలియకుండిన తెలుఁగువ్యాకరణసూత్రములను దెచ్చి టీక చేయు మని మతంగగిరికడనే తానావలఁ గెలుఁగని బాలసరస్వతుల కిచ్చెను. దేశాటనము చేయుచుండినసిద్ధుఁ డీయపూర్వాంధ్రవ్యాకరణమును మోక్షదాయక మైనయోగసిద్ధాంతగ్రంథ మని సంపాదించి తెచ్చి యిచ్చెనా? తనకుఁ గలయసామాన్యాంధ్రభాషాభిమానమునుబట్టి వెదకి తెచ్చి యిచ్చెనా? మఱి యేహేతువుచేత తెచ్చి యిచ్చెను? నిజ మారయఁగా బాలసరస్వతియే తాను దీనిని రచియించి గ్రంథప్రామాణ్యసంసిద్ధి కయి సిద్ధునికథను గల్పించి యుండును. గ్రంథప్రాశస్త్యార్థ మైనయెడల, కర్తృత్వమును తానే వహించి యాకీర్తిని తానే పొందక నన్నయభట్టున కేల యారోపింపవలయు ననియు, ఆరోపింపఁ దలఁచినయెడలఁ దనవంశములోనివాఁడైననన్నయ కారోపింపక నన్నయభట్టునకే యేల యారోపింపవలయు ననియు, మనమిత్రు లడుగుచున్నారు. పుస్తకమునకుఁ గలిగినప్రమాణత్వ మంతయు నన్నయభట్టుయొక్కగొప్పతనమువలన వచ్చినదేకాని

స్వయోగ్యతవలన వచ్చినది కాదు. దీనినే బాలసరస్వతీకృతమనికాని తత్రపితామహాకృతమనికాని చెప్పినచో నెవ్వరు ప్రామాణికబుద్ధితో నాదరించి దానిని బహూకరింతురు? గ్రంథముయొక్క యర్హతను బట్టియే చూచెడుపక్షమున, అథర్వణకారికావళి దీనికంటె శత గుణము లధికగౌరవార్హ మయినదిగా నుండును. నే నీపుస్తకము నన్నయకృతము కా దన్నది పుస్తకములోని యంతస్సాక్ష్యమునుబట్టి గాని బీఠికలోఁ జెప్పఁబడిన దానినిబట్టి కాదు. ఇఁకఁ బీఠికలోనివిషయ విచారమునకు వత్తము.

మొదటిపద్యములో "యుగాదిసంభవుండై మని చన్న నన్నన మహాకవి యెవ్వఁడు?" అని యున్నది. అప్పటి కయిదాఱునూఱుల సంవత్సరముల క్రిందట నుండిననన్నయ్య యెక్కడ? యుగాది యెక్కడ? ఈతఁడు కలిగించినభ్రమలోనే పడి యప్పకవి కలియుగమున కాదిని నన్నయ రాజమహేంద్రవరములో నుండెనని చెప్పెను. రెండవపద్య ములో "పెక్కువత్సరము లంతర్హితమై యున్న యీ తెలుఁగువ్యాక రణంబు నాకొసఁగె" నని యున్నది. పెక్కుసంవత్సరము లనఁగా నిచ్చట పెక్కువందల సంవత్సరము లని యేమో! రచియింప బడిన తరువాత గ్రంథము నిజముగానే పెక్కుసంవత్సరము లంతర్హితమై యుండె నేమో! తెలుఁగువ్యాకరణ మనుచో మొదటి దేగణము? గువర్ణ మెట్లు గురువగును? కడపటివచనములో "సకలకవితాప్రవర్త కుండగు శబ్దశాసనుం" డనుట ఆంధ్రశబ్దచింతామణి గద్యములో నున్న "సకలభాషావాగనుశాసన" యనుదాని కనుకూలముగానుండుట కొఱకా? మఱి యెందుకొఱకు? "తత్సూత్రవిభాగంబును......... దదుదాహరణ స్వరూపంబును నంధ్రమయ గద్యపద్యంబుల నేర్పరించి" యని యున్నది గదా? ఇది సత్యమా యసత్యమా? సూత్రవిభాగ

ములు మొదలయినవి యెన్ని పద్యములుగా నున్నవి? పుస్తకములోని యంతస్సాక్ష్యమును నిరాకరించి యీపీఠికలోఁ జెప్పఁబడినదానినే వేదవాక్యముగా నంగీకరించుట యీకల్లపలుకులను నమ్మియా?

నన్నయభట్టారకుఁడు భీమకవియొక్క రాఘవపాండవీయము నడఁచుటచే నతఁడు నన్నయభట్టీయమును గోదావరిలోఁ గలిపె నన్న యప్పకవికథ కల్పిత మనుటను గూర్చి యీసందర్భమున నింకఁ గొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. ఈ క్రిందిశ్లోకములతో నప్పకవికథనే యహోబలపండితుఁడును జెప్పి యున్నాఁడు—

శ్లో. సోయంకృతి ర్వేములవాడభీమప్రబంధకర్త్రా హితమత్సరేణ
గోదాజలే నాశ మవాపితాభూ దిత్యృద్ధతాసీ ద్భువి కింవదంతి

*　　　*　　　*　　　*

రాజరాజతనూజాతః సారంగధరబాలకః
సకృతః పాణిపాదేన రహితో జని హేతునా,
మత్స్యేంద్రనామసిద్ధేంద్ర మహిమ్నా సిద్ధతాంగతః
జగ్రాహ వ్యాకృతిం తస్మా త్కవిబాలసరస్వతీ.
ఎలకూచికులాంభోధిశరద్రాకానిశాకరః
సమస్తకవితా దక్షో వత్సరే కీలకాహ్వయే.

ఈకథ యబద్ధమని చూపుటకు భీమకవికృత మైనకవిజనాశ్రయ ఛంద మొకటి కనఁబడు చున్నది. ఈఛందస్సు మల్లయరేచఁ డను కోమటిపేరఁ భీమకవిచే రచియింపఁబడినది. ఈకవిజనాశ్రయములో

క. పరఁగినవిమలయశోభా
సురచరితుఁడు భీమనాగ్రసుతుఁ డఖిలకళా
పరిణతుఁ డయ్యెను భూసుర
వరప్రసాదోదితధ్రువశ్రీయుతుఁడై.

క. అసమానదానరవితన
యసమానోన్నతుఁడు వాచకాభరణుఁడు ప్రా
ణసమానమిత్రుఁ డీకృతి
కి సహాయుఁడుగా నుదాత్తకీర్తిప్రీతిన్.

క. అనవద్యకావ్యలక్షణ
మొనరంగాఁ గవిజనాశ్రయుఁడు మల్లయరే
చనసుకవి కవిజనాశ్రయ
మనుఛందముఁ దెలుఁగుబాస నరుదుగఁ జెప్పెన్.

అని భీమనాగ్రసుతునితోఁ జ్వాటుతో గ్రంథమును మల్లయరేచన రచించినట్లు చెప్పఁబడినది. భీమనాగ్రసుతుఁ డనుచో "దాక్షారామ భీమేశనందనుఁడన్" అని కవి చెప్పుకొన్నట్లు భీమేశ్వరపుత్రుఁ డగు భీమకవి యనియే యర్థము చేయవలెనుగాని భీమకవిపుత్రుఁ డని చేయఁ గూడదు. భీమకవిపుత్రుఁ డని యర్థము చేసెడుపక్షమునఁ గవిజనాశ్రయము భీమకవికృతమని

గీ. వికటకవులు కొన్నివింతలు కల్పించి
కవిజనాశ్రయమునఁ గలిపినారు
వానిఁ గైకొనంగ వల దప్రయుక్తంబు
నేల చెప్ప భీముఁ డెఱిఁగి యెఱిఁగి.

ఇట్లప్పకవి లోనగువారు చెప్పినవచనము లన్నియు నిరర్థకము లగును గదా? ఇందలి గద్యమునందు "ఇతి శ్రీ వాగీంద్రచూడామణి చరణ సరసీరుహ మధుకరాయమాన శ్రావకాభరణాంకవిరచితం బయిన కవిజనాశ్రయంబున" నని యున్నది. కవిజనాశ్రయములో భీమన కొన్ని చోట్ల

క. విత్రస్తాఘ పవిత్రచ
రిత్ర త్రిదశవర వరధరిత్రీసురస
న్మిత్రాంబుజమిత్ర గుణా
మాత్ర యనుప్రాస మిదియు మల్లయరేచా.

అని యిట్లు మల్లయరేచని సంబోధించియు, కొన్నిచోట్ల

సీ. వివిధచతుష్షష్టివిద్యల నజుఁ డని
విమలనయోపాయవిమలబుద్ధి
నమరేంద్రగురుఁ డని యధికతేజంబున
నాదిత్యుఁ డని సుందరాంగయుక్తి
నంగజుం డని యీఁగి నంగాధిరా జని
యలవున నభిమన్యుఁ డని సమస్త
జనులు ముదంబున శ్రావకాభరణాంకు
సత్కవికవిజనాశ్రయగుణాంకుఁ
బొగడుచుండుదు రని యిట్లు పూర్వరచన
నలరఁ జెప్పిన వడి సీస మయ్యె దీని
పశ్చిమార్థంబు వడి యొండుపాట నిలుప
నదియె యంకిలివడిసీస మయ్యెఁ గృతుల.

అని యిట్లు రేచనను బొగడియు, కొన్నిచోట్ల

సీ. ప్రాసంబు నాలుగుపాదంబులందును
బన్నుగా నిడి పెఱపాదములను
బ్రాసంబు లిడక తత్పాదంబులం దెల్లఁ
బన్నుగా వడు లిట్లు పరఁగ నిలిపి
తెలిసి తెలుంగునఁ దియ్యనినుడువులఁ
దెల్లంబుగా నర్థదృష్టి దెలుపఁ

ప్రాసనీనము దీనిపశ్చిమార్థంబునఁ
బ్రాసంబు వేఱొక ప్రాస మైన
శ్రీసమేతుఁ డైన శ్రీపాదపంకజ
వాసమధుకరుండు వాసవప్ర
హాసభాసి రేచఁ డనుపండితుం డిట్లు
ప్రాసనీన మరసి పరఁగఁ జెప్పె.

అని రేచఁడు రచించినట్లు చెప్పియు, నానావిధపద్యములను జేర్చి యున్నాఁడు. ఇట్టి భీమనకృత మైనకవిజనాశ్రయములోని యతిచ్ఛందోధికారమునందు

క. ద్వీపమునకు నాకమునకు
నాపై శాస్త్రోక్తి నచ్చు లాదేశసమా
సాపత్తి గలుగుటయు వళు
లాపాదింపుదురు కొంద ఱచ్చును హల్లున్. ౮౬.

అనులక్షణమునుజెప్పిలక్ష్యములనుగఁ గావ్యాలంకారచూడామణినుండి

ఉ. ద్వీపులఁ ద్రుంచి విశ్వజగతీపతి యుత్తమశక్తి జాంబవ
ద్వీపమునందు గోవులకు నిమ్ముగఁ జేయుటకుం బ్రసన్నయై
గోపతిధేను వవ్విభునకుం దనవైభవ మిచ్చెఁ గాక యే
భూపతు లీవదాన్యగుణబద్ధుల నిట్లు వహించి రుర్వరన్.

క. నీకరవాలముపాలై
నాకంబున కరిగి రాజనారాయణ యా
భూకాంతు లెంతచనువో
నాకవితోత్తముల దూల నడఁతురు కడిమిన్ * ౮౮

* ఈలక్ష్యములు కొన్నిప్రతులలో లేవనియు, తరువాత నెవ్వరో కవిజనాశ్రయములోఁ గలిపినారనియు, ఒకరు వ్రాయుచున్నారు.

అనుపద్యములను కవి యుదాహరించి యున్నాఁడు. దీనినిబట్టి వేములవాడభీమకవి కావ్యాలంకారచూడామణిని కృతినందిన విశ్వేశ్వరరాజు కాలములోనో తరువాతనో యుండి యుండవలెను. విశ్వేశ్వరరాజు రాజనరేంద్రున కేడవమనుమఁ డగుటచేత, రాజరాజనరేంద్రుని కాలములో నున్న నన్నయభట్టారకునకు తరములతరువాతఁ బుట్టిన విశ్వేశ్వరరాజు కాలములో నుండిన భీమకవి చేసిన రాఘవపాండవీయము నడఁచుట సంభవింప నేరదు. కాఁబట్టి తన రాఘవపాండవీయము నడఁచినపగ మనసులోఁ బెట్టుకొని భీమకవి నన్నయభట్టారకునియాంధ్రశబ్దచింతామణిని గోదావరిలోఁ గలిపెననుటయు దానిని సారంగధరుఁడు మరల నుద్ధరించె ననుటయు నిరాధారము లయిన యసత్యకల్పనము లనుటకు లేశమాత్రమును సందేహము లేదు. (కవిజనాశ్రయములోని యీ పద్యములు భీమకవి నన్నయభట్టున కాఱు తరములతర్వాత ననఁగా నించుమించుగా నిన్నూఱు సంవత్సరముల తరువాత నున్నట్టు నిరాక్షేపముగా స్థాపించుచున్నవి. భీమకవియు నథర్వణాచార్యుఁడును గూడ నన్నయభట్టారకునికిఁ దరువాతికాలము వారని యేర్పడుటచేత నీర్ష్యాగ్రస్తుఁ డని జను లన్యాయముగా నారోపించిన నిందనుండి విముక్తుఁ డయి నన్నయభట్టారకుఁ డనింద్యచరిత్రుఁ డగుచున్నాఁడు)

నన్నయభట్టే యాదికవి యైనట్టుగా నిటీవలి తెలుఁగుకవుల చేతఁ గొనియాడఁబడుచు వచ్చినను, వాగనుశాసనునకుఁ బూర్వము నందుఁ దెలుఁగుకవులు లేకపో లేదు. అయినను పూర్వపుకవులు చేసినగ్రంథములు మాత్ర మిప్పు డేవి యు నేత్రగోచరములు కాకున్నవి. ఏహేతువుచేతనో యాకాలపుపుస్తకము లన్నియు నశించి యుండును. ఆంధ్రదేశమంతయు నొకసారి పరరాష్ట్రాధిపతులచేత

దగ్ధము చేయఁబడినట్టును, అందుచేతనే యీదేశమునకు దగ్ధరాష్ట్ర మనియు వేఁగిదేశ మనియు నామములు కలిగినట్టును చెప్పఁబడి యున్నది. ఆమహాదహనసమయమునం దావఱకున్న పుస్తకములన్నియు తగులఁబడిపోయి యుండవచ్చును. అట్లుగాక యావఱకేమియుఁ బుస్తక ములే లేక యుండినపక్షమున నన్నికట్టుదిట్టములతో నంతనిర్దుష్టముగా నూతనముగా గ్రంథరచన చేయుట నన్నయభట్టునకుఁ గాని మరియెవ్వ రికిఁ గాని సాధ్యమై యుండదు. అయినను మనవారు కొందఱు భారత మునకుఁ బూర్వము తెనుఁగుకవిత్వమే లేదనియు, నన్నయభట్టే భారత రచనచేత నాంధ్రకవనమును బుట్టించె ననియు, పట్టుదలతో వాదించు చున్నారు. భారతరచనారంభమునకు ముందే రాజనరేంద్రుఁ "డుభయ భాషాకావ్యరచనాభిశోభితుఁ"డని తన్నుఁ గూర్చి భావించినట్టు నన్నయ భట్టే చెప్పుకొనియుండుటచేత నప్పటికే సంస్కృతకవిత్వమువలెనే తెనుఁగుకవిత్వము కూడ నున్నట్టు స్పష్ట మగుచున్నది. ఇదిగాక నన్నయ కాలమునందే గణితమును రచించిన పావులూరి మల్లన్నయు, ఆంధ్ర భారతరచనకు తోడుపడిననారాయణభట్టును, తెలుఁగుకవు లుండి యున్నారు. కుమారసంభవమును రచించిన నన్నెచోడుఁడు తనపుస్తక మునందుఁ బ్రథమాశ్వాసములో

"క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమున
జనసత్యాశ్రయుని చోట్టిచాళుక్యనృపుల్."

అను ౨౩ వ పద్యమున సత్యాశ్రయాదు లైనచాళుక్యరాజులు తెలుఁగుకవిత్వమును బుట్టించి వెలయఁ జేసి రని చెప్పి యున్నాఁడు. ఇక్కడ మార్గకవిత యనఁగా సంస్కృతకవిత్వ మని యర్థము.

శ్లో. మార్గదేశివిభాగేన సంగీతం ద్వివిధం మతమ్।
ద్రుహిణేన యదుద్దిష్టం యదుక్తం భరతేన చ॥
తద్దేశీహి యయారీత్యా యత్స్యాల్లోకానురంజనమ్।
దేశేదేశేనుసంగీతం తద్దేశీ త్యభిధీయతే॥

అని సంగీతదర్పణమునం దుదాహరింపఁబడినది. బ్రహ్మచేతను భరతునిచేతను సంస్కృతమున విధింపఁబడినది మార్గకవిత యనియు, కర్ణాటాదిదేశములయందు నాయాదేశభాషలలో నేర్పఱుపఁబడినది. దేశి కవిత యని యు, పయిదానితాత్పర్యము ఈసత్యాశ్రయుఁడు పూర్వ చాళుక్యరాజ్యమును స్థాపించిన కుబ్జవిష్ణువర్ధనునియన్న యేమైన-దో నన్నయభట్టునకుఁ బూర్వ మాఱునూఱుసంవత్సరముల క్రిందటనే తెలుఁగు కవిత్వమారంభమయినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. కుబ్జవిష్ణు వర్ధనుఁడు వేఁగీదేశమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడుటకు ముందు సత్యాశ్రయుఁడు కర్ణాటవేఁగీదేశములకు రెంటికిని నేకచ్ఛ త్రాధిపతియయి, తనరాజ్యకాలములో కర్ణాటాంధ్రభాషలను రెంటిని బ్రోత్సాహపఱిచెను. ఈతనితరువాతివారైన కుబ్జవిష్ణువర్ధనాదిచాళుక్య రాజులు సహితమట్లే చేయుచువచ్చినందున, వారియాస్థానములయం దలి విద్వాంసులు సామాన్యముగ సంస్కృతకర్ణాటాంధ్రభాషావేత్త లగు చుండిరి. నారాయణభట్టువలెనే నన్నయభట్టును తెలుఁగునందు మాత్రమే కాక కన్నడమునందును పాండిత్యము కలవాఁ డయి యుం డెను. కర్ణాటకభాషాసంపర్కముచేతనే యాకాలమునందలి తెలుఁగు కవిత్వములో నక్కరలు మొదలైనవి విశేషముగా వాడఁబడు చుండెను. రాజనరేంద్రునకుఁ బూర్వము నూఱుసంవత్సరముల క్రిందట బేటవిజయాదిత్యునికుమారుఁ డైన వేఱొకసత్యాశ్రయుఁ డుండెను గాని యతఁడు రాజు గాక కేవలమాండలికపరిపాలకుఁ డై యుండుట

చేతఁ గుమారసంభవమునందుఁ జేర్కొనఁబడినసత్యాశ్రయుఁ డీతఁ డయి యుండడు. క్రీస్తుశకము ౯౨౭ మొదలుకొని ౯౩౪ వ సంవత్సరమువఱకు ననఁగా రాజరాజనరేంద్రునికంటె నూఱుసంవత్సరములు ముందుగా రాజ్యము చేసినయుద్ధమల్లుని దానశాసనములలో నొక దానియందు

మధ్యాక్కరలు.

1. స్వస్తి నృపాంకుశాత్యంతవత్సల సత్యత్రినేత్ర
విస్తర శ్రీయుద్ధమల్లు డనవద్యవిఖ్యాతకీర్తి
ప్రస్తుతరాజాశ్రయుండు త్రిభువనభరణుండు సకల
వస్తుసమేతుండు రాజసల్కిభూవల్లభుం డర్థి.

2. పరగంగ బెజవాడ గొమరుస్వామికి భక్తుఁడై గుడియు
నిరుపమమతి నృపధాము డెత్తిచ్చె నెగిదీర్చె మఠము
గొరగ ల్గా కొరులిందు విడిసి బృందంబు గొనియుండువారు
పఱిగాక యబ్బారనాసి వ్రచ్చిన పాపంబు గొండ్రు.

3. వెలయంగ నియ్యోట్టు డస్సి మలినురై విశిసిన బ్రోల
గలతానపతులును రాజు పట్టముం గట్టినపతియు
నలయాం బయ్యావరల వెల్వరించిన నశ్వమేధంబు
ఫల ముపేక్షించి నాలింగబడసిన పాపంబు దమకు.

4. జననుత చేబ్రోలనుండి బెజవాడజాత్రకు వచ్చి
త్రిణయనసుతుఁ డొండుచోటు మెచ్చక తివిరి యిన్నెలవ
యనఘుండు చేకొని యుండు ప్రత్యక్షమైయున్న నచ్చు
గని మల్ల డెత్తించె గుడియు మఠమును గార్తికేయునకు.

× × × × ×

౫. రమణతో బెజవాడ కెల్ల బెడఁగును రక్షయుం గాను
దమతాత మల్లపరాజు వేర్వేలు దాను గట్టించె
క్రమమున దానిక కలశ మిడఁట్లుగా మొగమాడు
వమరంగ శ్రీయుద్ధమల్లు డెత్తించె నమితతేజుండు.

మొదలుగాఁ గలపద్యము లున్నవి. ఇత్యాదినిదర్శనములనుబట్టి నన్నయభట్టాదికవి కాక పోవుట నిశ్చయము. అయినను శ్లాఘ్య మయిన యాంధ్రమహాకావ్యరచనమునం దితఁ డాదికవియే. నన్నయభట్టకృతము లయినలక్షణసారములోనిదియు నింద్రవిజయములోనిదియు నని రంగరాట్ఛందమునం దుదాహరింపబడిన పద్యములలో నొక్కొక్కదాని నిం దుదాహరించుచున్నాను:—

గీ. అచ్చు హల్లును లాపశబ్దాదివర్ణ
మునకుఁ జెప్పిన ఘుక్ యతి యనఁగఁ దనరు
నంబురుహగేహిని సమనులాప యనఁగ
లక్ష్మి వాగ్జితకోకిలాలాప యనఁగ.—లక్షణసారము.

చ. ఒకపలు వాతఁ గొన్నకిటియుం దల లో నిడుకూర్మభర్త నా
లిక లిరుగొన్నసీదరపుతేఁడుఁ బయోధరధారఁ బొట్ట పెం
చుకులనగాలి యీడు ప్రతి జోడని యెంచఁగఁ గూడ దేరి కె
న్నికగ యయాతియందె ధరణీభర ముంచి చెలంగుదానికిన్.—
ఇంద్రవిజయము.

ముందు చెప్పినట్లు నన్నయభట్టు రాఘవాభ్యుదయ మనునొకగ్రంథము జేసినట్టు వ్రాసి యాగ్రంథములోని దని యీ క్రిందిపద్యము నొకానొక రుదాహరించి యున్నారు.

క. వికలుని ఖరదూషణముఖ

ప్పుకకుప్పకు మూఁగెడుమిడు
తుకపిండువితాన బాఁతి తోఁచెడుబుద్ధిన్.

ఈపద్యము నన్నయభట్టారకునికవిత్వమును బోలి యుండక పోవుటచేత నీతఁ డానామము గలమఱియొకయప్రౌఢకవి యయి యుండవచ్చును.

నన్నయభట్టవిరచిత మైన "చాముండికావిలాస" మనుపద్య కావ్య మొకటి నూతనముగా లభించిన ట్లీనడుమ నాంధ్రపత్రికయందుఁ బ్రకటింపఁబడినది. దుర్మతినామసంవత్సరమునం దనఁగా నిప్పటి కేఁబదియైదుసంవత్సరముల క్రిందట పూర్వపుమాతృకను జూచి దొర్ని పేరయ్య యను నాతనిచే వ్రాయఁబడినపుత్రికను దెప్పించి సావధాన ముగా నే నామూలాగ్రముగాఁ జదివితిని. చదివినకొలఁదిని నా కది నన్నయభట్టకృతము కా దన్నయభిప్రాయము బలపడ సాగినది. చాముం డికయనఁగాఁ గౌరీదేవి చాళుక్యవంశజులకు తరములనుండి వచ్చిన కుల దైవత మగుటచేతను, గద్యమునందు నన్నయభట్టవిరచిత మని యుండుటచేతను, రాజనరేంద్రుని ప్రీతికయి నన్నయభట్టొకవేళ భార తాంధ్రీకరణారంభమునకు ముందు దీనిని రచియించి యుండు నేమో యని యూహింపవలసి యున్నను కవిత్వవిధమునుబట్టి యాలోచింపఁగా నాయూహ కవకాశము కలుగ కున్నది. ఈగ్రంథమును రచించినకవి వేఱొక నన్నయభట్టనుకొనుటకును వీలు లేకుండఁ బ్రథమాశ్వాసా రంభమున నున్న యీక్రింది సీసపద్యము బోధించు చున్నది—

సీ. వ్యాసాదిఋషులకు వందన మొనరించి
కవిమల్లులను జాల ఘనత నెంచి
సుకవీశ్వరుల నెల్ల సొంపుగా వినుతించి
గురుపాదయుగ్మము ల్మరవిఁ గొలిచి

యిష్టదేవాళి సంతుష్టత సేవించి
　　మంత్రాధిదేవత మదిఁ దలంచి
సర్వజనాళికి సంతోష మొనరించి
　　పార్థివసభల వైభవము గాంచి
యాంధ్రవాక్యానుశాసనం బతిశయిల్లఁ
జేసి లోకోపకారార్థసిద్ధిఁ జేసి
ఘనత రాజనరేంద్రునికరుణఁ బడసి
నట్టివాఁడను నన్నయభట్ట నేను.

రాజనరేంద్రునికరుణను బడసిన యీకవి యీపుక్తకమును రాజనరేంద్రున కేల యంకిత మొనర్పలేదో! చాముండికావిలాసము శ్రీరామున కంకితము జేయఁబడినది. ఇందలి మొదటిపద్యము "శా. శ్రీవాణీ గిరిజాసమన్వితుల.................. ....సేవింతు న్మది నా త్రిమూర్తులను నాచిత్తంబులో నెప్పుడున్." అని యించుమించుగా నాదిపర్వము మొదటి "శ్రీవాణీ గిరిజా శ్చిరాయ" యనుశ్లోకమునకు భాషాంతరమువలె నున్నది. రెండవపద్యమునందు కవి "యిందిరను వాణిని బార్వతిని" తలంచెను. మూఁడవపద్యమునందు "విఘ్నదేవుఁడు"ను నాలవపద్యమునందు "నాంజనేయుఁడు"ను, స్తుతింపఁ బడిరి. పయిసీసపద్య మయిదవది. "ఆజనకసుతావిభు"నకు మొదలుగాఁ గల నాలుగుకంధపద్యములును (౬, ౭, ౮, ౯) రాముని గూర్చినషష్ఠ్యంతములు. ఆరంభపద్యమునందు రామునిఁ బేర్కొనక, తాను నన్నయభట్ట నని చెప్పుకొన్న వెంబడినే రాముని గూర్చినషష్ఠ్యంతములు వేయుట వింతగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఈగ్రంథము నన్నయభట్టకృతము గాదని తలఁచుటకు నాకుఁ గలకారణముల నిందు క్రింద సంగ్రహాముగా దెలుపుచున్నాను.

(౧) నన్నయభట్టుకాలము మొదలుకొని యించుమించుగా తిక్కనకాలము వఱకును గలకవులు తమగ్రంథమున కాదియం దొక సంస్కృతశ్లోకమును వేసి తరువాత తెలుఁగుపద్యములను వేయుట యాచార మయి యున్నది. నన్నయభట్టాదిపర్వము మొదట

"శ్రీవాణీగిరిజా శ్చిరాయ దధతో వక్షోముఖాంగేషు యే

× × × ×

భూయాసుః పురుషోత్తమాంబుజభవ శ్రీకంధరా శ్శ్రేయసే."

అనుశ్లోకమును వేసెను. ఆకాలములోనే యున్న పావులూరి మల్లన్న తనగణితశాస్త్రమునందు మొదట

"శ్రీకంఠం సగుణం సమస్తజగతాకర్తార మీశం గురుమ్
భూతోయానలచంద్రసూర్యపవనవ్యోమాత్మమూర్తిం విభుమ్
నిత్యానాందమయోపయో రిజయా సార్థం ప్రజావృద్ధయే
మాయాయోగ ముపైతి తం శివకరం వందే శివం శ్రేయసే"

అనుశ్లోకమును వేసెను. కావ్యాలంకారచూడామణిని రచియించిన విన్నకోటపెద్దన్న తనపుస్తకముమొదట

"శ్రీవాగాస్పదయోః పరస్పరయుజోః శ్రుత్యుత్సవశ్లాఘయోః
రాగాలాపనిరూఢయో ర్యతిగణవ్యాపారపారీణయోః
సారస్య ద్గిరిజేశయో రివ సదా సంగీతసాహిత్యయో
ర్విద్వద్విశ్రమహేతుకం విరహతాం చాళుక్యవిశ్వప్రభా."

అనుశ్లోకమును వేసెను. తిక్కన తననిర్వచనోత్తరరామాయణము మొదట

శ్రీరాస్తాం మనుమక్షితీశ్వరభుజాస్తంభే జగన్మండల
ప్రాసాదస్థిరభారభాజి దధతీ నాసాలభంజీ శ్రియమ్

శుండాలోత్తమగండభిత్తిషు మదవ్యాసంగవశ్యాత్మనాం
యాముత్తేజయ తేతరాం మధులిహా మానందసాంద్రాస్థితిః"

అనుశ్లోకమును వేసెను. ఇట్లుండగా చాముండికావిలాసమునం దాదిని సంస్కృతశ్లోకము లేకుండుటచే నది నన్నయకాలపుది కా దనుట స్పష్టము.

(౨) నన్నయభట్టుకాలమునం దాచారములో లేనిషష్ఠ్యంత పద్యము లిందుండుట.

(3) నన్నయభట్టుకాలమునందు విశేషముగా వాడఁబడు చుండినమధ్యాక్కర మొద లగుపద్యము లిందు లేక పోవుట.

(౪) నన్నయ సీసపద్యములకంటె భిన్నవిధ మైనసీసపద్యము లిందుండుట. నన్నయ సాధారణముగా తన సీసపద్యమును వడితో నారంభించినపక్షమునఁ దుదవఱకును వడులనే పెట్టియు, ప్రాసముతో (ప్రాసయతితో) నారంభించినపక్షమునఁ దుద వఱకును ప్రాసములనే పెట్టియు, ఉన్నారు. దీని కొక్కొక్కయుదాహరణమును జూపెదను—

వడిసీసము.

సీ. అడవిలో నేకాంత మతిఘోరతపము మై
నున్నమాగురులపై నురగశవము
వైచుట విని యల్గి వారితనూజుండు
శృంగి యన్వాఁడు కార్చిచ్చువంటి
శాపంబు నీకిచ్చె సప్తాహములలోన
నాపరిక్షితుఁడు నాయలుకఁజేసి
తక్షకువిషమున దగ్ధుఁ డయ్యెడు మని
దానికి గురులు సంతాప మంది

భూతలేశ నన్నుఁ బుత్తెంచి రిప్పుడు
తద్భయంబు లెల్లఁ దలఁగునట్టి
మంత్రతంత్రవిధు లమర్చి యేమఱ కుండు
నది నిరంతరంబు ననియుఁ గఱప.

ప్రాససీసము

సీ. పాండుకుమారులు పాండుభూపతిపరో
క్షంబున హాస్తిపురంబునందు
ధృతరాష్ట్రునొద్దఁ దత్సుతులతో నొక్కటఁ
బెరుఁగుచు భూసురవరులవలన
వేదంబులును ధనుర్వేదాది విద్యలుఁ
గఱచుచుఁ గడలేనిమెఱుఁకఁ దనరు
చున్నఁ దద్విపులగుణోన్నతి సైపక
దుర్యోధనుండు దుష్కార్య మెత్తి
దుర్ణయమున శకునికర్ణదుశ్శాసనుల్
గఱపఁ బాండవులకు నఱయచేయఁ
గడఁగెఁ బాండవులును గడుధార్మికులు గానఁ
బొరయ రైరి వారిదురితవిధుల.

పయి రెండుసీసపద్యములును జదివినచో నాదిపర్వము ద్వితీయాశ్వాసములోని మొదటిదానియందు మొదటినుండి కడవఱకును వడులే యుండుటయు, తృతీయాశ్వాసములోని రెండవదానియందు మొదటినుండి కడవఱకును ప్రాసములే యుండుటయు, మీరు కనిపెట్టి యుందురు. నన్నయభట్టారకుని సీసపద్యము లిట్లుండఁగా, చాముండికావిలాసములోని సీసపద్యములు వడిప్రాససంకరము లయి యుండునట్లు మీ రీక్రిందిసీసపాదములవలనఁ దెలిసికోవచ్చును.

బుధవినుత సర్వవిద్యావిచక్షణ నన్నయభట్ట విరచితం బైన చాముండికా విలాసం బను మహాప్రబంధంబునందుఁ ద్వితీయాశ్వాసము" అనియు, ఆశ్వాసాంతగద్యములు వేఱువేఱు విధముగా నున్నవి. పయిని జెప్పఁబడిన హేతువులనుబట్టి విచారింపఁగా నీచండికావిలాసమును నూఱుసంవత్సరముల క్రిందట దత్తమండలములలోని నందవరీకు లెవ్వరో నన్నయభట్టుపేరు పెట్టి రచించినట్టు నాకుఁ దోఁచు చున్నది. కర్నూలులోని చంద్రమౌళీశ్వర ముద్రాయంత్రములో ౧౯౧౬ వ సంవత్సరమునందు ముద్రింపఁబడిన "చౌడేశ్వరీవిలాస" మను పుస్తకమును నేను గొన్ని దినముల క్రిందటఁజూడఁ దటస్థించినది. ఈచౌడేశ్వరవిలాసము సరిగా చాముండికావిలాసమే; చాముండికావిలాసమని యున్నచోట్లనెల్ల చౌడేశ్వరీవిలాసమని మార్పఁబడి యుండుట తప్ప భేదమేదియులేదు. వ్రాఁతపుస్తకమునందువలెనే యచ్చుపుస్తకమునందును తప్పులు కుప్పలుగా నున్నవి. ఇది నన్నయభట్టుకవిత్వ మగునో కాదో తామేనిర్ణయించుకొనఁగలుగుట కనుకూలముగా నుండు నని యీరెండుపుస్తకములను బట్టి సవరించి నందవరచరిత్రము నిందు క్రిందఁబొందుపఱచుచున్నాను.

"......................సోమవంశసంభవుం డైన నందచక్రవర్తియ న్మహారాజశ్రేష్ఠుండు నందవరపురంబున సకలధర్మాభిజ్ఞుండై సర్వవేదవేదాంగపురాణేతిహాసార్థజ్ఞకౌశలమనీషావిరాజితమహాయశుం డై యొక్కనాఁడు విబుధకవిగాయకపాఠకమాగధవందిబృందసమేతంబుగాఁ గొలువుం బున్నసమయంబున. 26.

సీ. వెన్నెల సదలించి విల్లవీఁగువిభూతి
    పూఁత శృంగార మై పొల్పు మీఱ
యుత్పలసదృశహస్తమండలంబులు హస్త
    పత్రంబులనుసూచఁ బరిఢవిల్ల

మేఘంబులో నుండు మెఱుపుఁదీగలరీతిఁ
బరఁగుచుండెడుజటాపంక్తి మెఱయ
సిద్ధౌషధంబులఁ జెలువొందుకంధయుఁ
గాషాయవస్త్రము ల్గరిమఁ జెలఁగఁ
గీ. జూపరులు నద్భుతంబుగఁ జూచు చుండ
నాకసంబుననుండి తా నతిముదమున
వచ్చుతపసునిభంగి సభాస్థలంబుఁ
జేర వచ్చెను న పు డొక్కసిద్ధయోగి. 27

వ. వచ్చిన నాశ్చర్యానందభయభక్తిసమేతుండై దిగ్గనలేచి యెదుర్కొని జాంబూనదరత్నమయసింహాసనమున సుఖాసీనుం జేసి యర్ఘ్యపాద్యంబు లొసంగి తత్పాదోదకంబు శిరంబున నిడుకొని పుణ్యశరీరుండ నైతి దేవా మీరు వేంచేయుటకు నిమిత్తం బెయ్యది యది సవిస్తరంబు గా నానతీయుం డని విజ్ఞాపనపూర్వకంబుగాఁ బలికిన నమ్మహాసిద్ధలోకేశ్వరుం డి ట్లనియె. 28

మ. కమనీయాత్ములఁ జూచి తెంతయును నేఁ గాళింగకాంభోజమ
త్స్యమహారాష్ట్రపుళిందహూణశకవంగాంగాదిభూమీశుల౯
క్షమలో వారలు నిన్నువంటిసుగుణస్థైర్యాధికు ల్గారు ని౯
గొమ రొప్పన్మరి గంటి నంతసిలి నీగోష్ఠంతయుం జూచితి౯. 29

వ. నీవు పుణ్యాత్ముండ వగుటంజేసి నీకు రేపటినుండి వారణాసి యందు విష్ణుపాదోద్భవ మైనగంగాసుస్నానంబు చేకూరఁగలది యని యభిమంత్రితంబు లైనపాదుకల రెంటి నొసంగి నీ వర్ధరాత్రంబున మేల్కని యాచమనంబు చేసి దృఢభక్తి నొక్కసారి యామంత్రంబు పఠియించి మనస్సున గంగాతీరంబునఁబుణ్యస్థలంబున నుండ వలయు

మాత్రాధిదైవతంబాయవిధ్యానంబుఁజేసి నేత్రంబులుమోడ్చిక్షణమాత్రధ్యానంబుచేసి నమస్కరించి ముహూర్తమాత్రంబునకుఁ గన్నులు విచ్చి చూచిన నంతఁ గాశియందు నీమనస్సంకేతితపుణ్యస్థలంబునందుఁ బ్రవేశించి యమ్మహాగంగాప్రవాహినియందు సుస్నాతుండవై యచ్చటి వేదవేదాంగశాస్త్రపురాణపారంగతు లయినభూసురోత్తముల కనేకస్వర్ణముద్రిక లొసంగి వారలచే నాశీర్వచనంబులఁ బుచ్చుకొని మగుడ నీపురంబునకు వచ్చి నిత్యంబీరీతి నొకండవె పోయివచ్చుచు సకలధర్మంబు లాచరించుచు విప్రోత్తములకు షోడశదానంబులు చేయుచు బుణ్యాత్ముండవై యుండు మిందుల కనృతంబుగా దీవాక్యంబమోఘం బని యవి యొసంగి యతండు తిరోహితుండయ్యె నంతట. 30

మ. అతఁ డాశ్చర్యముతోడఁ దారుమయమానప్పాదుకాద్వంద్వ మా
తతభక్తిం గయికొంచుఁ బూర్వకృతవిస్తారప్రపుణ్యంబు నం
చిత మై కన్పడురీతి నీతఁ డెవఁడో సిద్ధేంద్రుఁడత్యంత స
మ్మతితో న న్గరుణించి యిచ్చె నవి నమ్మన్వచ్చుఁ జిత్తంబులోన్.

వ. అని మనంబున వితర్కించుకొని యేనిమేటిమంత్రంబు పఠియించిన నిదర్శనంబు గనిపించెనేని సులభంబున గంగాస్నానఫలంబు లభియించునని విచారం బొనర్చుకొని యున్నయంత మధ్యాహ్నంబున గగనమధ్యంబున దినమణి ప్రకాశమానుం డయ్యెనట్టియెడ సమీపస్థితులైనవారలు దేవా స్నానంబునకు వేంచేయవలయునని విన్నవించిన లేచి సకలసామంతకవిగాయకాది సభాస్థితులైనవారలనుగృహంబులకుఁ బొండని యనుజ్ఞయొసంగి తానును గృహాంతరంబునకు వచ్చి జలంబులాడి ధౌతవస్త్రధరుండై వేఱొకసద్మంబున నూర్ధ్వపుండ్రాలంకృతుండై మధ్యాహ్న విహితసంధ్యాతర్పణాది కాలోచితకృత్యంబులు నిర్వ

ర్తించి యనంతరంబ. భోజనశాలకుం జేగి పత్నీకరపచనంబై షడ్రసోపే
తంబై సర్వశాకపరివృంతం బైనయన్నంబారగించిలేచి ప్రక్షాళితవదనకర
పదుం డై శతపదగమనాగమనంబొనర్చి యొక్క విహితస్థలంబునం
గూర్చుండి జాంబూనదపూగఖండంబును స్వర్ణచ్ఛాయావికాసినాగ
వల్లీదళంబును మౌక్తికచూర్ణసమేతంబు నైనతాంబూలంబు మెసవి
ముహూర్తమాత్రంబు వామభాగంబున శయనించి ముకుళితనేత్రుం
డయి నిద్రించి మగుడి లేచి యాస్థానమంటపంబునం గూర్చుండి
యిష్టాలాపంబులం బ్రొద్దు పుచ్చుచున్నయెడ నీరాజురాక నెఱింగించి
వత్తము వేగఁ గాశికిం బోయి తత్తీరవాసులకని యేగనోయనం బ్రద్యో
తనుం డస్తగిరిశిఖరంబున నంతర్ధానంబునొందె సంధ్యారాగాక్రాంత
విచిత్రం బైనగగనంబునందు నక్షత్రంబులుగనన య్యె నంతఁజంద్రుండు
పూర్వదిగ్భాగంబున నుదితుం డయ్యె నాయెడ ధాత్రీధవుండు కొలువు
చాలించి సదనంబునకేగి భోజనంబు చేసి యెప్పు డెప్పు డని తిమురుచు
శయ్యపైఁ బవళించి భార్యపాదఘట్టనం బొనర్ప నీషన్నిద్రాభరంబున
నుండి మేల్కాంచి దిగ్గనలేచి ప్రభాతం బయ్యెనో యని తలంచి
బహిరంగణంబునకువచ్చి నక్షత్రదర్శనంబు చేసి ప్రహరత్రయంబగుట
నికాయంబునకుం బోయి నిష్కాదిద్రవ్యం బనేకంబు గ్రహించి యా
సిద్ధోక్తప్రకారంబుగా నాచమనీయంబొనర్చి యర్ధనిమీలితలోచనుండై
తన్మంత్రపఠనం బొనర్చిన విశ్వేశ్వరమాధవడుండిదండపాణిభైరవ
విరాజితం బైన వారణాసిం జేరి తద్గంగాతీరంబున సూర్యోదయం
బగుటయు మదీయపూర్వపుణ్యఫలంబని యత్యంతాశ్చర్యంబు నొంది
కృతస్నానుండై సంధ్యాద్యనుష్ఠానకృత్యంబులు నిర్వర్తించి తత్తీరస్థితు
లైన మేదినీనిర్జరులకు బహుసువర్ణముద్రికలొసంగి వారివలన నాశీర్వచ
నంబులు గైకొని మగుడి యొక్కరహస్యస్థలంబునకు వచ్చి పావలు

మెట్టి కన్నులు మొగిడ్చి మంత్రపఠనం బొనర్చి తనపురంబునకు వచ్చి యథాప్రకారంబున నొరులకుఁ దేటపడ కుండ వర్తింపుచు నిట్లు బహుదినంబులు సంతోషంబున నుండె నొక్కదినంబున స్నానప్రయాణంబు చేయుచున్నపతిం జూచి, 82

గీ. ఏకశయ్యయందు జోకతో శయనించు
భార్య గుఱు తెఱింగి పతికిదేమి
మాయయో యటంచు మన్ననతోడ నా
తనికి నిట్టు లనియె వినయమునను. 83

వ. నిరంతరం బరుణోదయపూర్వంబున నెక్కడ కేగెద నీ యాశ్చర్యం బేమి యిది సవిస్తరంబుగాఁ దెలియజెప్పుమనిన నతండు దరహాసితవదనుండై స్త్రీలకు గోప్యంబు లెఱింగింపఁ గూడ దనియును గామినులబుద్ధులు నమ్మ రా దనియును బెక్కు లైనసీతిమార్గంబులు చిత్తంబునఁ దలపోసి యేమియు ననక యూరకున్న నతనిభార్య యత్యంతానుకూలిని గావున నీతోడుతఁ బుణ్యపాపంబులకు బాధ్య నైన నన్ను నిర్దయ చేయుట ధర్మంబే ప్రాణవల్లభా యని బహువిన యోక్తులఁ బలికిన నతండు ప్రత్యుత్తరంబు తోఁచక యుండి యెట్టకేలకు నిట్లనియె, 84

గీ. ఎవ్వరికిఁ జెప్ప రాదు సుమీ రహస్య
మిది యు నీ కెఱిఁగించెద నిష్టమునను
సిద్ధవర్యుఁ డొక్కండు కాశీస్థలంబు
నందు స్నానం బొసర్ప మం చతిశయముగ. 85

వ. మంత్రంబు చెప్పి యిప్పావ లొసంగి చనియె నాఁటనుండియు గాశికింబోయి గంగ నాడి వచ్చి సుఖంబుగా నుండినవాఁడ నిప్పుడును దత్కార్యార్థినై పోయివచ్చెద ననిన నన్నుడఁబాసి పోవుట నీకు ధర్మం

బగునే యని బహుళకరినోక్తులు పలికివచ్చెదనని నతండుకూడదని పల్కి-
వినక పోవ నేమగునో యని తలంచి యరుణోదయసమయుం బగుటయు
భార్యతోడన మంత్రపఠనం బొనర్చి నిమిషమాత్రంబున వారణాసీ
స్థలంబుఁ జేరి జలంబులాడి విప్రులకు ననేక దానంబులొనర్చి శీఘ్రంబున
మగిడి గమనంబు దలంచుచున్న సమయంబున. 86.

గీ. పొల్పుగాఁ దీరమున శుచిర్భూతయైన
యతనిసుందరి పుష్పిణి యైె ప్రియుండు
వినిన నే మనునో యని ప్రేమ దక్కి-
పిలిచినను బల్క కుండెను బ్రియునితోడ. 87.

వ. అదియెఱుంగక యారాజు సమీపంబునకు వచ్చి పోదము
లెమ్మన్న నేను బుష్పవతి నైతి నని సదరహసితభయంబుగఁ బలికిన విని
గుండెజల్లన ధరిత్రీపతి రాజ్యంబు పరులాక్రమించుటకు సమయంబయ్యె
నిక్కడ నాల్గుదినంబు లునికికి హేతువయ్యెంగదా యని చింతించుచున్న
యతనిం జూచి యక్కడ నుండెడు బ్రాహ్మణు లిట్లనిరి. 88.

గీ. నీదుభార్య పుష్పిణి యైననిత్యదోష
మెల్లఁ బరిహార మొనరించి యేము శీఘ్ర
ముగను బరిశుద్ధఁ జేసెద మొగిని మాకు
నేమి యొసఁగంగఁ గలవాఁడ వీవు చెప్పుము. 89.

వ. అనిన మీర లీదివసంబున నన్ను నాకాంతతోఁ గూడఁ
బురంబు ప్రవేశింపఁ జేసితిరేని మీకు నారాజ్యంబులో నర్ధంబు నొసంగి
యుండం జేసెదననిన వారలు నట్లు కాక యని యమ్మహాస్థలంబున నదీ
తీరంబుననుండెడు చాముండికయును నద్దేవాలయంబున నుండెడునర్జున
మాలూరవృక్షంబులును సాక్షు లని ధర్మంబుగాఁ బలికి వారలు రాజు
కాంతను గంగాతీరంబునఁ గూర్చుండ నియమించి చతుర్వేదంబుల

యందలి మహామంత్రంబులు పఠియించి తద్భామిని నుదకంబు దేహంబునఁ బ్రోక్షించి స్నానంబు లొనరించి యీమంత్రంబునఁ బరిశుద్ధంజేయు శుద్ధమైనయత్తన్వి నతనికిం జూపి తోడ్కొని పురంబునకుం జనుమనిన నతండు సంతుష్టాంతరంగుండై మునుపు వచ్చినయట్ల నిజపత్నితోడఁ బురంబు ప్రవేశంబై నాఁటనుండియు నిది మోసం బని గంగాస్నానంబు విసర్జించి తచ్చింతాంతరంగమగ్నుండయి యుండెఁ గొన్ని సంవత్సరంబు లరగినఁ గాశియందు దుర్భిక్షంబువచ్చిన బ్రాహ్మణులకన్నవస్త్రంబులు లేక కఠినదినంబు లొదవినఁ బూర్వంబున నందవరంబుననుండి ఘండచక్రవర్తి యనువిశ్వంభరేశ్వరుండు వచ్చి చిక్కుపడి యిచ్చిన మాట దలంచి తద్భామాదోషనివారకులైనవార లార్వేలేనూటికి నాదేశంబునకుఁ బోద మాభూమీశుం డర్ధరాజ్యంబు నొసంగంగలవాఁ డని యన్యోన్యంబుగా ననుకొని యమ్మహాస్థలంబు వెడలి కతిపయదినంబులకుఁ జేర వచ్చి యతనికిఁ దమరాక యెఱింగించిన నతండు విని దీనికి సాక్షులం దోడ్కొనిరావలయు ననిన వారలు దురాత్మా చాముండికాసమీపంబున నీ వాడినమాట లేదనిన నమ్మహాశక్తి యథర్థంబు పల్కునే తోడితెచ్చెదము తదనంతరంబ యర్ధదేశం బిత్తువుగాక యని కోపంబున మగిడిపోయి రందుఁ గొందఱు విప్రులు మనము పోవుట యెట్లు తచ్ఛక్తి వచ్చుట యేలాగున మే మార్వేలవార మీదేశంబుననెయుండెదము మాయదృష్టం బుండునట్లు కాఁగలదని మగిడి వచ్చి దక్షిణదేశంబున వృత్తులు నుద్యోగంబులు ననుసరణపూర్వకంబుగా సంపాదించుకొనిరి తక్కిన యేనూఱుగురు విప్రులు నభిమానంబునఁ బోయి కాశిఁ బ్రవేశించి చాముండికాసమీపంబున బహుతపం బొనర్చిన నద్దేవి కరుణించి వరం బొసంగెద వేఁడుం డనిన వారలు దుష్టాత్మకుండైనరాజు పూర్వంబున నీముందట నిచ్చినమాట మా

కొసంగఁ దయ్యె నట్లు గావున నీవు స్వస్వరూపంబున వచ్చి మాకర్ధ రాజ్యం బొసంగునట్లుగాఁ జేయ వలయు ననిన నేను బహుదినంబుల నుండి యీపుణ్యస్థలంబున వసియించుదాన నెట్లు రావలతు నని చింతించి మీఘోరతపంబునకు మెచ్చితి నింకేమి చేయుదునైనఁ బోద ము లెండనవుడు వార లమ్మహాశక్తి నింద్ర ద్రుబిల్వవృక్షసహితంబుగాఁ దోడ్కొని వచ్చి నందపురంబునకు నర్ధక్రోశంబున నిల్పిన నాశక్తి యాదుష్టుని దోడ్కొని రమ్మనిన వారలు వచ్చి పాపాత్మా శక్తినిన్ను రమ్మని నియమించె నీగ్రామసమీపంబునకు వచ్చినదనిన విని సంతసిల్లి యతిత్వరతోడ వచ్చి యాదేవికి సాష్టాంగదండప్రణా మంబు లాచరించి. 40

గీ. నేఁడు నానోము ఫలియించె నిక్కముగను
నేఁ గృతార్థుండ నైతి ని న్నిపుడు చూచి
నన్నుఁ బ్రోవుము నాతల్లి నిన్ను భజన
చేయుచుండుదు నేవేళఁ జిత్తమునను. 41.

వ. అని బహుస్తోత్రంబు లొనర్చి మీరిందు వసియింపవలయు వీరల కర్ధరాజ్యం బొసంగెద గంగాస్నానంబునకు వచ్చి బహుప్రయా సంబునొందుట మీకుఁ దెలియుంగదా యని నాటనుండి రాకుండితిమీ దర్శనం బపేక్షించి యీబ్రాహ్మణులతో నన్నృతంబు పలికి మిమ్ముం దోడ్కొని రం డనిన సమర్థులైనవార లగుటంజేసి మిమ్ముం దోడ్కొని వచ్చి రది కారణంబుగా మీర లీస్థలంబునన యునికి యొనర్ప వలయు నని బహుభంగులఁ బ్రార్థించినఁ బ్రసన్నయై యమ్మహాశక్తి యట్ల గాక యనియెఁ దత్క్షణంబున వారల కర్ధరాజ్యం బొసంగి నందపురంబు నొసంగి తాను దద్గ్రామంబునకు నిమిత్తమాత్రుండై చాముండికా దర్శనంబు నిరంతరంబును జేసికొనుచు సంతోషంబున నుండె నంత

(సద్విప్రులు నందవరం బగ్రహారంబుగా వరించుట నందవరీకులను సంజ్ఞ గలవారలైరి మున్ను వారివెంబడిం బోక నిల్చినవార లార్వేల వారనం దగిరి." 42

ఏయి నుదాహరింపఁబడిన పుస్తకభాగమును బట్టి యొక్కొక్క చిన్నపద్యమును పద్యమునకుఁ దరువాత బెద్దవచనమును నుండుచు వచ్చినట్టు చదువరులు తెలిసికొని యుందురు. ఈ ప్రకారముగానే పుస్తక మంతయు నత్యల్పపద్యభాగముతోడను నత్యధికగద్యభాగము తోడను గూడి యున్నది.

నన్నయభట్టారకునిగూర్చి

"శ్లో. వాచా మాంధ్రమయీనాం యః
ప్రవక్తా ప్రథమోఽభవత్
ఆచార్యం తం కవీంద్రాణాం
వందే వాగనుశాసనమ్."

అనుశ్లోకము పండితులలో పరంపరగా వాడఁబడుచున్నది.

తిక్కనసోమయాజి.

తిక్కనసోమయాజి యనియెడి యీకవి యించుమించుగా నన్నయభట్టారకునికి రెండువందలసంవత్సరముల తరువాత నున్నట్టు కనఁబడుచున్నాఁడు. తిక్కనసోమయాజి నన్నయభట్టుఁతోడి సమకాలికుఁ డని జనులు వాదుకొనుచు, ఆవిషయమయి పెక్కుకథలు చెప్పుకొనుచున్నారు కాని యవి యవిచారమూలకము లగుటచేత మనము విశ్వసింపఁ దగినవి కావు. ఈకవి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణము నంకితము చేసినమనుమభూపాలుఁడు పదుమూడవ శతాబ్దమధ్యమున నున్నట్లు కొన్ని శిలాశాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈమనుమ రాజుతాతయును సిద్ధిరాజని సామాన్యముగాఁ బిలువఁబడువాఁడును నయినమనుమసిద్ధి పంద్రెండవశతాబ్దమునం దుండుట నిశ్చయము. అది గాక కృష్ణామండలములో నందిగామ సీమలోని అనమంచిపల్లె గ్రామమునందలి శివాలయముయొక్క గర్భాలయముముందఱి రాతి పలకమీఁది నాలిగింటిలో నొక శిలాశాసనమునందు శాలివాహన శకము ౧౧౮౨ వ సంవత్సరమం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమునందు "మన్మభూపతి" యున్నట్టు వ్రాయఁబడి యున్నది. మఱియును కృష్ణామండలములోని నూజవీడు సంస్థానములోని కొండనాయనివర గ్రామములోని చెఱువుగట్టుమీఁద నున్న దేవాలయ సమీపమునందలి యొకరాతిమీఁద చెక్కఁబడిన దానశాసనములో శాలివాహనశకము ౧౧౭౮ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౫౬ వ సంవత్సరమునందు "మనుమరాజు" భూదానము చేసి

నట్టు చెప్పఁబడి యున్నది. పైవిగాక మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు కందుకూరిసీమలోని పెంట్రాలగ్రామములో ౧౨౫౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమువఱకును నున్నవి కానిపించు చున్నవి. ౧౨౫౭ వ సంవత్సరములోని నందలూరు శాసనములో మనుమసిద్ధి కోడూరుగ్రామము నొక బ్రాహ్మణునకు దానము చేసి నట్టును కాకతీయగణపతిదేవునికరుణను కాంక్షించు చుండినట్టును చెప్పఁబడి యున్నది. వీనిని బట్టిచూడఁగా గణపతిదేవుఁడు ౧౨౫౭ వ సంవత్సరమువఱకును మనుమసిద్ధికి సాయముచూపినట్టు కానఁబడదు. చూపినచో ౧౨౫౭ వ సంవత్సరమునకును ౧౨౬౧ వ సంవత్సరమునకును నడుమచూపియుండవలెను. ౧౨౬౨ వ సంవత్సరమునకుఁ బయిని మనుమసిద్ధిశాసనము లెందును గానరావు. అందుచేత నాతఁ డాతరువాత నల్పకాలములోనే కాలధర్మము నొందియుండును. అంతేకాక క్రృష్ణా మండలచరిత్రసంగ్రహమునందు యఱ్ఱగడ్డ రాజయిన కాటమరాజును పల్నాడుప్రభువైన పద్మనాయకుఁడును గలిసి పశువులమేఁతబీళ్ళవిషయ మయి పదుమూఁడవశతాబ్దమునందు నెల్లూరిప్రభువైన సిద్ధిరాజుతో యుద్ధము చేసినట్లును, సిద్ధిరాజుసేనలు కవితిక్కనితమ్మునికుమారుఁడైన తిక్కనమంత్రిచే నడుపఁబడినట్టును, చెప్పఁబడి యున్నది. కవి తిక్కనతమ్ముఁడనుటకుఁ దమ్మునికుమారుఁ డని పొరపాటునఁ బడి యుండవచ్చును. ఈరణతిక్కన్న మనతిక్కన్నకు సాక్షాత్సహోదరుఁడు కాక పెదతండ్రికొడు కయి యున్నాఁడు.] ఇవి యన్నియు నిటుండఁగా తిక్కనసోమయాజిశిష్యుఁ డయినమారన తాను తెనిఁగించిన మార్కండేయపురాణమును ప్రతాపరుద్రదేవునిమంత్రులలో నొకఁ డయిన నాగయగన్నమంత్రి కంకితము చేసినట్లాపురాణములోని యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దేటపడుచున్నది.—

సీ. తనసముజ్జ్వలమూర్తి జనలోచనాంభోజ
  ములకు మార్తాండుని మూర్తిగాఁగ
తనసయోపార్జితధనమున క్షేత్రదో
  స్థలులు నిక్షేపణస్థలులుగాఁగ
తనభూరితరతేజ మనుపమనిజవంశ
  భవనంబునకుఁ బ్రదీపంబుగాఁగ
తనవినిర్మలయశంబునకు దిశాతటం
  బులు దృఢశాసనశిలలుగాఁగ
ప్రకటగుణగణసంపదఁ బరఁగుచున్న
ధన్యుఁ డధిగతవృషుఁడు ప్రతాపరుద్ర
దేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవినీతి
కరణకుశలుండు నాగయగన్నవిభుఁడు.

మార్కండేయపురాణ గద్యమునందు మారన "శ్రీమదుభయకవిమిత్ర తిక్కనసోమయాజిప్రసాదలబ్ధసరస్వతీపాత్ర తిక్కనామాత్యపుత్ర" యని వ్రాసికొని యుండుటచేత నతఁడు తిక్కనసోమయాజిశిష్యుఁ డగుటకు సందేహము లేదు మారనతండ్రి యైన తిక్కనామాత్యుఁడు కవితిక్కన్న గాక వేఱొకతిక్కన్న యయి యున్నాఁడు.

ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు ౧౨౯౫ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యము చేయుటయు, ఈకడపటి సంవత్సరమునం దతఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తియైనజిల్లాలుద్దీనుమేనల్లుఁడును అయోధ్య నబాబు నయిన అల్లాఉద్దీన్‌చేత పట్టుకోఁబడి ఢిల్లీనగరమునకుఁ దీసికొనిపోఁబడుటయు, సుప్రసిద్ధములు. ఈపయినిదర్శనముల నన్నిఁటిని పరిశీలించి చూడఁగా తిక్కనసోమయాజిపదుమూఁడవశతాబ్ద

మధ్యమున నుండె ననియు, ఈకవికిని నన్నయభట్టారకునికిని మధ్య రెండువందలసంవత్సరములెడ యున్నదనియు, నిశ్చయింపవలసియున్నది. కాఁబట్టి తిక్కనసోమయాజి యిప్పటి కాఱువందలయేఁబదిసంవత్సరముల క్రిందట నుండి యున్నాఁడు.

తిక్కనసోమయాజి నన్నయభట్టుకాలములోనివాఁడు కానట్టును హూణశకము పదుమూడవశతాబ్దమునందే యుండినట్టును స్థాపించుటకయి మఱికొన్ని నిదర్శనములు కూడఁ గనఁబడు చున్నవి. మెకాంజీ దొరగారు సంపాదించి చెన్నపురిరాజకీయ ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకనిలయమునం దుంచిన వ్రాఁత ప్రతులలో నొకదానియందుఁ దిక్కనసోమయాజి శాలివాహనశకము ౧౧౨౦ వ సంవత్సరమునం దనఁగా హూణశకము ౧౧౯౮ వ సంవత్సరమునందు మృతినొందెనని చూపెడి యీ క్రిందిపద్య మొకటి కానఁబడుచున్నది.

క. అంబర రవి శశిశాకా
బ్దంబులు చనఁ గాళయుక్తి భాద్రపదపుమా
సంబున నంబరమణిబిం
బం బనఁదగు తిక్కయజ్వ బ్రహ్మముఁ జేరెన్. *

ఈకవి కాకతీయగణపతిదేవునికాలములో నుండినట్లు ప్రబల నిదర్శనము లున్నందునను, గణపతిదేవుఁడు పదుమూడవశతాబ్ద

* విల్సనుదొరవారు తమపుస్తకవివరణపట్టికలో నీపద్యమునే యుదాహరించి "అంకానాం వామతో గతిః" అనియున్న న్యాయమునుబట్టి పండ్రెండని యర్థమిచ్చెదు రవిశబ్దము తెలిపెడి ౧౨ అంకెలను కుడినుంచి యెడమకు ౨౧ గాఁ బెట్టి ౧౨౧౦ శాలివాహనశకమునుగాఁ జేసిరి. అప్పుడది క్రీ. శ. ౧౨౮౮ అయి యించు మించుగా తిక్కనమరణకాలము సరిపోవచ్చును గాని శాళయుక్తి సంవత్సరము కాదు.

మధ్యమువఱకు రాజ్యము చేసినం దనను, ఈపద్య మంతగా విశ్వా సార్హ మయినది కాదు. ఈపద్యముయొక్క సత్యమెట్టి దయినను, మన్మ రాజును దిక్కనసోమయాజియుఁ గాకతీయప్రభు వైన గణపతిదేవుని కాలమునం దుండుట నిశ్చయము. గణపతిదేవుఁడు ౧౨౬౦వ సంవత్స రమువఱకును రాజ్యము చేసినట్లును, ఆసంవత్సరము మొదలుకొని యాతనికొమారిత యగురుద్రమదేవి పరిపాలనము చేసినట్లును, చరిత్రమును శిలాశాసనాదులును తెలుపుచు చేయుచున్నవి. అక్కన బయ్యన లనువారు మన్మరాజును రాజ్యవిహీనునిగాఁ జేయఁగాఁ దన ప్రభువుపక్షమునఁ దిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవునిసభకుఁ బోయినట్లు (సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మనునామాంతరము గల ప్రతాపచరిత్ర) మను శైవ గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈయంశమే యిటీవల నిప్పటికి నూటయేఁబదిసంవత్సరములకు లోపలఁ గూచిమంచి జగ్గకవి రచియించిన సోమదేవరాజీయమునందును జెప్పఁబడి యున్నది. ఏత దంశమును దేటపఱిచెడి యాగ్రంథభాగముల నిం దుదాహరించు చున్నాను.

(సిద్ధేశ్వరచరిత్ర, ద్విపదకావ్యము.)

సారెసారెకుఁ గేరి సన్నుతుల్ చేయ।
సారపారావారసరసగంభీర
సారుఁడై కీర్తివిస్తారుఁడై యలరు
నారీతి గణపతి నటు చూచువేడ్కఁ
దిక్కనసోమయాజక్కడ కొకట
* * * *

దిక్కుదిక్కులనుండి తెరలి విద్యార్థు
లక్కడక్కడను గావ్యముల శ్లోకార్థ

మొక్కొక్కవిధమున నొగి వినిపింపఁ
జక్కన వినుచును నొక్కయందలము
నెక్కి తిక్కనసోముఁ డక్క డే తెంచె
నారీతిగా సోమయాజులరాక
వారకచని ఫణిహారులు దెల్ప
* * * *

అట్టిమహాత్ముని నాసోమయాజి
నెట్టన నెదు రేగి నేర్పుతో రాజు
తెచ్చి యర్ఘ్యాసనస్థితునిఁగా జేసి
మెచ్చి తాంబూలాదు లెచ్చుగా నిచ్చి
* * * *

అగుభారతాఖ్యాన మాపీరవరులు
తగఁ జేసినట్టియుద్ధప్రకారములు
వినియు సంతోషించెఁ గనినట్లు చెప్ప
* * * *

అంతఁ దిక్కనసోమయాజికి మెచ్చి
వింతవస్త్రంబులు వివిధభూషణము
లత్యంతభక్తితో నప్పు డిచ్చుచును
నత్యసంధుండును సభ్యవర్తనుఁడు
నగుసోమయాజి తా నారాజు కనియెఁ
దగుమాట విను మొక్కధర్మకార్యంబు
సూర్యవంశంబున సొబగొందునట్టి —
యార్యపూజితవర్యుఁ డామన్మసిద్ధి
రాజు దా నెల్లూరు రమణతో నేల
* * * *

అక్కన బయ్యన లధికబలిష్ఠు
లక్కట సిద్ధిరాయనిఁ బాఱఁదోలి
దక్కనరాజ్యంబు తామె యేలుచును
నొక్కకా సైనను జక్కఁగ నీరు
వారల దండించి వారినెల్లూరు
వార కప్పింపు మవారణఁ బ్రీతి
ననిన గణపతిరా జట్ల కా కనుచు

* * * *

వెడలి గణపతియు విజయంబునకును
గుడియెడమల సేన కొలిచి యేతేర
వెలనాడు చేరియు వీ డెల్లఁ గాల్చి
వెలనాటిరాజును వెస గెల్చి వాని
యప్పనంబులు గొని యటఁ జని రాజు
గుప్పున నెల్లూరు కూడ నేతెంచి
యక్కన బయ్యన నచట సాధించి

* * * *

నెల్లూరి ప్రజలకు నేర్పు వాటిల్లఁ
జెల్లించె మన్మనసిద్ధిరాజునకు
నెల్లూరుపట్టంబు నేర్పుతోఁ గట్టి
సల్లలితాదృతి సమదుర్గములను
నఱువదెనిమిదియు నగుపట్టణముల
నరు దొంద సాధించి యామన్మసిద్ధి
రాజు కిచ్చియుఁ దనతేజంబు దిశలఁ

బూజ కెక్కఁగ ఘనరాజితయశుఁడు
ఘనతటాకంబుఁ దాఁ గట్టించె నచటఁ
గొనకొని నెల్లూరఁ గొన్నాళ్ల లుండి
మనుమసిద్ధికి రాజ్యమహిమలు దెల్పె.

ఈగ్రంథము కొంతపురాతన మైనను దీనియందు లక్షణదోషము లనేకములు కానవచ్చుచున్నవి. సంగతులు సత్యములే యైనను, ఇందుఁ జెప్పిన సంవత్సరములుమాత్రము చాలవఱకు సరియైనవి కావు. ఈపుస్తకము గణపతిదేవునికాలములోఁ గాక నూఱునూటయేఁబదిసంవత్సరములకుఁ దరువాత విన్నకథలనుబట్టి వ్రాయఁబడిన దగుటచేత నిందుఁ జెప్పఁబడినవిషయములు సహితము కొన్ని వ్యత్యస్తములుగా నున్నవి. (తిక్కన్న గణపతిదేవునియొద్దకుఁ బోవునప్పటికి యజ్ఞముచేసి యుండలేదు. భారతమును రచియించి యుండలేదు.) ఈపుస్తకము చేయునప్పటికి తిక్కనసోమయాజి యజ్ఞము చేసి భారతము రచియించి యుండుట కవి విని యెఱిఁగినవాఁ డగుటచేత కాలభేదమును నిర్ణయింపలేనివాఁ డయి వెనుక జరిగినదానిని ముందు జరిగినట్లు వ్రాసియుండును. సోమదేవరాజీయమునందుఁ జెప్పిన సంవత్సరములును దీని ననుసరించియే వ్రాయఁబడినవి.

(సోమదేవరాజీయము)

గీ. చేయఁ దక్కినదైన దేవాయతనము
లపుడు పూర్తిగఁ గట్టించి యలరుచున్న
చోట నొకనాఁడు తిక్కనసోమయాజి
వచ్చె నెల్లూరినుండి భూవరునికడకు.

సీ. వచ్చినయయ్యార్యవర్యు నెమరొత్తిని
వినయసంభ్రమభక్తు లినుమడింప

నతిథిపూజ లొనర్చి యతనిచే భారతా
ర్థమును ద్వైతాద్వైత తత్త్వములును
విస్మృతచిదచిద్వివేకలక్షణములుఁ
బ్రకటధర్మాధర్మపద్ధతులును
రాజనీతిప్రకారంబును భారత
వీరులమహిమంబు వినుచు నుండి
యనుమకొండనివాసు లైనట్టిబౌద్ధ
జనుల రావించి వారిఁ దక్కనమనీషి
తోడ వాదింపఁ జేసినఁ దొడరి వారిఁ
జులకఁగా సోమయాజులు గెలుచుటయును.

వ. అప్పుడు బౌద్ధదేవాలయంబులు గూలం ద్రోయించి గణపతిదేవరాజు సోమయాజులపటువాక్యశక్తికి మెచ్చి యతనిన్ బహుప్రకారంబుల బూజించి యొనిమిదిగ్రామంబు లొసంగి యతఁడు వచ్చిన కార్యం బడిగిన నాభూవరునకుఁ గవివరుం డిట్లనియె.

గీ. ఇనకులోద్భవుఁ డైనట్టి మనుమసిద్ధి
రాజు నెల్లూరు పాలించుచోఁ జెలంగి
యతనిదాయాదు లతని నుక్కఱఁగఁ బట్టి
యునిచి రాజ్యంబుఁ దమ యేలుచున్నవారు.

క. కావున మీ రిపు డచటికి
వేవేగం దరలి వచ్చి విడకుండఁగ నా
భూవరుఁ బునరభిషిక్తునిఁ
గావింపఁగ వలయు ననిన గణపతివిభుఁడున్.

గీ. అట్ల కాక యనుచు నాపని కొడఁబడి
యత్యుదారగుణసమగ్రుఁ డగుచుఁ

దవిలి యప్పు డొక్కనవలక్షధనమును
యజ్ఞకుండలములు నతని కిచ్చె.

క. పనుచు నెడఁ దిక్కమఖి యా
జనవరుసింహాసనమున సచివాగ్రణి యై
తనరెడుశివదేవయ్యకుఁ
గనుఁగొని యారాజుతోడఁ గడఁకం బలికెన్.

గీ. వసుమతీనాథ యీతఁ డీశ్వరుఁడు గాని
మనుజమాత్రుండు గాఁడు పల్మాఱు నితని
యనుమతంబున నీవు రాజ్యంబు నెమ్మి
నేలు మని చెప్పి యాఘనుఁ డేగుటయును.

సీ. గణపతిదేవుఁ డాఘనుననుమతిఁ గాంచి
యతిసత్వరమునఁ బ్రయాణభేరి
వేయించి చతురంగపృతనాసమేతుఁడై
తరలి మున్వెలనాటిధరణీపతుల
గెలిచి వారలచేత లిల నప్పనముఁ గొని
వారి నందఱఁ దనవశము చేసి
కొని చని నెల్లూరు గొబ్బునఁ జొచ్చి య
క్కనయు బయ్యనయు నన్ ఖలులఁ దఱిమి
మనుమసిద్ధిరాజుఁ బునరభిషిక్తుఁ గా
వించి మించి రెండువేలు నైదు
నూఱుగ్రామములు మనోవృత్తి కతనికి
నిచ్చి కడమఁ దాను బుచ్చుకొనియె.

ఈపుస్తకమునందుఁ గణపతిదేవుఁడు రెండువేల యేనూఱుగ్రామములు మనుమసిద్ధి కిచ్చినట్లు గొప్పగాఁ జెప్పినను, ప్రతాపచరిత్ర

మునుబట్టి యఱువదెనిమిది గ్రామములను మాత్రమే యాతని కుంచి నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. దీనినిబట్టిచూడఁగా మన్మసిద్ధియొక్కయుఁ దిక్కనయొక్కయు కాలము నిర్ధారణ మగుటయే కాక సిద్ధిరాజొక్కచిన్న సంస్థానాధిపతి యైనట్టు కూడఁ దేటపడుచున్నది. అటు పయినిగూడ మనుమసిద్ధికి నెల్లూరురాజ్యము స్థిరపడినది కాదు. గణపతి దేవునిమరణానంతరము సిద్ధిరాజునకును పల్నాటిప్రభు వైనకాటమ రాజునకును బసులమేఁపుబీళ్లనిమిత్తమయి వివాదము వచ్చి జరగిన పోరాటములో సిద్ధిరాజును కాటమరాజునుగూడఁ బ్రాణములు గోలు పోయినట్లు కాటమరాజుకథవలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. ఈయుద్ధములోఁ దిక్కనసోమయాజికి (పెదతండ్రి సిద్ధనకుమారుఁడు) సహోదరుఁడైన ఖడ్గతిక్కన సేనాని యై యుండి సేనలను నడిపినట్లును, ఆయుద్ధములో నతఁడు ప్రాణములు గోలుపోయినట్లును ఖడ్గతిక్కన చరిత్రము వలన విదిత మగుచున్నది. మొదట నీరణతిక్కన శత్రువుల కోడి పాఱి వచ్చినట్లును, అప్పు డాతనితల్లి యాతనిని జూచి కోపపడి కోడలితో నీవును నీభర్తయు నేనును మనయింట ముగ్గు రాఁడువార మయితి మని హేళనముగాఁ బలికినట్లును, నందుపయి నాతనికి రోషము వచ్చి మరల యుద్ధమునకుఁ బోయి వీరమరణము నొందినట్లును, పయిచరిత్రమునందే చెప్పఁబడి యున్నది. ఆపుస్తకమునందలి కొన్నిపద్యములు నిం దుదాహరించుచున్నాను:—

సీ. వీరనికాయంబు వేదనినాదంబుఁ
బాయక యేప్రొద్దు మ్రోయుచుండు
భూసురప్రకరంబు సేనలు చల్లంగఁ
బాయ కెన్నియొ కుటుంబములు బ్రదుకు

బ్రాహ్మణావళికి ధారలు పోసినజలంబు
సతతంబు ముంగిట జాలువాఱు
రిపుల కోసఁగినపత్రికలపుత్రికలను
బాయక కరణముల్ వ్రాయుచుంద్రు
మానఘను డైనతిక్కనమంత్రియింట
మదనసముఁ డైనతిక్కనమంత్రియింట
మహితయశుఁ డైనతిక్కనమంత్రియింట
మంత్రిమణి యైనతిక్కనమంత్రియింట.

క. పగఱకు వెన్నిచ్చినచో
నగరే నిను మగతనంపునాయకులందున్
ముగు రాఁడువార మైతిమి
వగ పేటికి జలక మాడ వచ్చినచోటన్.*

క. అసదృశముగ నరివీరుఁడు
మసి పోవఁగ విఱిగి వచ్చె మగపందక్రియన్
గసవున్ మేయఁగఁ బోయిన
పసుల న్వెలిఁ ద్రొబ్బి తిక్కపాలుఁడు దిరుగన్.†

* రణతిక్కన స్నానమునకు వచ్చినప్పుడు భార్య స్త్రీలకు పెట్టినట్లుగా రహస్యస్థలమున నీళ్ళబిందె యుంచి దానికి నులకమంచము చాటుపెట్టి దానిమీఁద పసుపుముద్ద యుంచె ననియు, అది చూచి యతఁడు వ్యసనపడుచుండఁగ భార్య యీమాట లనియె ననియు, చెప్పుదురు.

† క. అసదృశముగ నరివీరులఁ । బసమీఱఁగ గెలువలేక పందక్రియ న్నీ
వసివాఁచి విఱిగివచ్చినఁ । బసులు న్విఱిగినవి, తిక్క! పాలు న్విఱిగెన్.—
అని పాఠాంతరము. అన్నములోఁ బోయునప్పుడు పాలు విఱిగిపోఁగా తల్లి యతనితో పరిహాసముగా నీవాక్య మన్నదందురు.

చ. పదటున వాజి రాహుతులపై దుమికింపుచుఁ దిక్కుఁ డార్చినన్
బెదరి పరిభ్రమించి కదుఁ బిమ్మట వీరులు భీతచిత్తులై
యదె యిదె డాలు వాల్మెఱుఁగు లల్లదె యల్లదె యాతఁ డంచు చనన్
గొదుకక యాజిఁ జేసె రిపుకోటుల కందఱ కన్నిరూపులై.

* * * *

ఉ. చిక్కక మన్మసిద్ధివిభుచే మును గొన్నఋణంబుఁ దీర్చి మా
తిక్కనమంత్రి సోమశిలదేవర సాక్షిగఁ బెన్న సాక్షిగా
నెక్కినవాజి సాక్షిగ మహీ న్నుతికెక్కినకీర్తి సాక్షిగా
స్రుక్కక మాఱుకొన్నరణశూరులు సాక్షిగఁ గొండసాక్షిగన్.

* * * *

సీ. ధైర్యంబు నీమేనఁ దగిలి యుండుటఁజేసి
చలియించి మందరాచలము తిరిగె
గాంభీర్య మెల్ల నీకడన యుండుటఁజేసి
కాకుత్స్థుచే వార్ధి కట్టువడియె
జయలక్ష్మి నీయురస్థ్సలిని యుండుటఁజేసి
హరి పోయి బలి దాన మడుగుకొనియె
నాకార మెల్ల నీయందె యుండుటఁజేసి
మరుఁడు చిచ్చునఁ బడి మడిసి చనియెఁ
దిక్కదండనాథ దేవేంద్రపురికి నీ
వరుగు టెఱిఁగి నగము తిరుగు టుడుగు
నబ్ధి కట్టువిడుచు నచ్యుతుకొద మాను
మరుఁడు మరలఁ గలుగు మగలరాజ.

సీ. నందిని బుత్తెంచె నిందు శేఖరుఁడు నీ
వన్న యేతెమ్ము తారాద్రి కడకు

గరుడుని బుత్తెంచె నరహరి రావయ్య
వడి సిద్ధతిక్క క్రతువ్యయమునకు
హంసను బుత్తెంచె నజుఁడు నీకడకును
భయకులమిత్ర రా బ్రహ్మసభకు
నైరావతముఁ బంపె నమరేంద్రుఁ డిప్పుడు
దివమున కేతెమ్ము తిక్కయోధ
యనుచు వేఱువేఱ నర్థతోఁ బిలువంగ
వారు వీరుఁ గూడ వచ్చివచ్చి
దివ్యయోగి యైనతిక్కనామాత్యుండు
సూర్యమండలంబుఁ జొచ్చి పోయె.

బ్రహ్మశ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు తిక్కన సోమయాజి కాలనిర్ణయమునుగూర్చి యీాపని నేను వ్రాసినది స్థిర మార్గము కాదని నిర్ణయించి తిక్కన నన్నయభట్టుతోడి సమకాలికుఁ డని సిద్ధాంతము చేయుట కయి యొక మెమో వ్రాసియున్నారు. అందలి ముఖ్యాంశముల నిం దించుక చర్చింతము. తిక్కన తననిర్వచనోత్తర రామాయణము నంకితము చేసిన మనుమసిద్ధిరాజు క్రీస్తుశకము ౧౦౭౬ వ సంవత్సరమున భూదానము చేసిన ట్లున్న శిలాశాసనమును గూర్చియు, ౧౦౭౦ వ సంవత్సరమునందు రాజ్యము చేయుచుండిన ట్లున్న శిలాశాసనమునుగూర్చియు, స్యూయల్ దొరవారి ప్రాచీనశాసన పట్టికనుండి నే నుదాహరించిన చరిత్రాంశములమాట తలపెట్టక వాని నుపాయముగా జాఱవిడిచి, వా రటు తరువాత "కృష్ణామండల చరిత్ర సంగ్రహమునం దెల్లగడ్డరా జయినకాటమరాజును పల్నాడుప్రభు వైన పద్మనాయకుఁడును గలిసి పశువులమేఁతబీళ్ళవిషయ మయి పదుమూఁ డవశతాబ్దమున నెల్లూరు రాజయిన సిద్ధిరాజుతో యుద్ధము చేసినట్లును,

సిద్ధిరాజుసేనలు కవితిక్కన తమ్మునికుమారుఁ డైనతిక్కనమంత్రిచే నడుపఁబడినట్లును, చెప్పఁబడి యున్నది." అని నేను వ్రాసినవాక్యము నింతవఱకు మాత్రమే గ్రహించి, "కవితిక్కనతమ్ముఁ డనుటకుఁ దమ్మునికొమారుఁ డని పొరపాటునఁ బడి యుండవచ్చు" నన్న తరువాతివాక్యమును బుద్ధిపూర్వకముగా నుపేక్ష చేసి రణతిక్కన తిక్కన సోమయాజికి పితృవ్యపుత్రుఁ డయినతమ్ముఁ డని యెఱిఁగి యుండియు* తమ్మునికొడుకని సిద్ధాంతముచేసి, పదుమూడవశతాబ్దము ౧౨౦౦ లు మొదలుకొని ౧౩౦౦ ల సంవత్సరములవఱకు నుండవచ్చును; గాన రణతిక్కన ౧౨౧౧ వ సంవత్సరమున యుద్ధములోఁ జచ్చి ౧౧౩౦ లోనో ౧౧౪౦ లోనో ౧౧౫౦ లోనో తనతండ్రి కిఱువదవ పదిలోనో యెప్పుడో పుట్టియుండవచ్చు ననియు, ఆముసలితండ్రికంటె నలువదియేండ్ల పెద్ద వాఁడయినసవతియన్న గ్యైనచోఁ దిక్కన తనతమ్మునికుమారునికంటె నూఱేండ్లుపెద్దవాఁడు కావచ్చు ననియు, అందుచేతఁ దిక్కన ౧౦౩౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున నన్నయభట్టు కాలములో నుండవచ్చు ననియు, ఊహాలమీఁదియూహాలతో బయలఁ బందిరి వేసిరి. రణతిక్కన కవితిక్కనతమ్మునికుమారుఁడు కాక పోవుటచే నిది యంతయు నేల విడిచి సాముచేయుటగాని వేఱుకాదు.

ఉ. ఏమితపంబు చేసె పరమేశ్వరు నేమిటఁ బూజ చేసెనో
రామునితల్లియుం బరశురామునితల్లియు భీముతల్లియున్
గామునికన్నతల్లియును గంజదళాక్షునినుంగుదల్లియున్
శ్రీమహితప్రతాపుఁ డగుసిద్ధనతిక్కనఁ గన్నతల్లియున్.

---

* మఱి యిరువదిపంక్తులతరువాత నే రణతిక్కన "తండ్రి సిద్ధయ. ఈసిద్ధయ సోమయాజికి మూడవ పెత్తండ్రి" అని వ్రాసియున్నారు.

అనెడి (ఖడ్గతిక్కన యనఁబడు) రణతిక్కనచరిత్రములోని యీపద్య మునుబట్టి రణతిక్కన సోమయాజికి (కేవలసహోదరుఁడు గాక) మూడవ పెద్దతండ్రి యైనసిద్ధనకొడు కయినట్టు స్పష్ట మగుచున్నది. కవితిక్కన కును రణతిక్కనకును గల యీబంధుత్వమే కాటమరాజచరిత్రమునం దును జెప్పఁబడి యున్నది.

తిక్కనసోమయాజికి శిష్యుఁడై నమారన్న క్రీస్తుశకము ౧౨౯౫వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౨౩ వ సంవత్సరము వఱకును రాజ్యము చేసిన ప్రతాపరుద్రుని దండనాధుఁడయిన నాగయగన్నమంత్రికిఁ దన మార్కండేయపురాణము సంకితము చేసినందునఁ దిక్కనసోమయాజి పదుమూడవశతాబ్దమధ్యమునం దున్న వాఁ డని నేను వ్రాసినదానికి ప్రతాపరుద్రు లనేకు లున్నందున వారిలో నెవ్వరి మంత్రి యైననాగ యగన్నయకుఁ గవి కృతి యిచ్చెనో యని శంక తెచ్చుకొని దానినిబట్టి తిక్కనకాలనిర్ణయము చేయ వలనుపడ దనిరి. మార్కండేయపురా ణమునందుఁ జేర్కొనఁబడిన ప్రతాపరుద్రుఁడు కాకతీయగణపతిదేవు నకు దౌహిత్రుఁ డయిన రెండవ ప్రతాపరుద్రుఁడు. మొదటి కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు తిక్కనకాలమునం దుండిన గణపతిదేవునితండ్రి. మార్కండేయపురాణములోఁ గృతిపతియొక్క వంశానువర్ణనము చేయుచో—

క. కులరత్నాకరచంద్రుం
డలఘుఁడు నాగాంకుఁ డన్వయస్థితికొఱకున్
గులశీలరూపగుణములు
గలకన్నియఁ బెండ్లియాడఁగా దలఁచి మదిన్.

సీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి తు
న్నట్టియ గొనియె దోర్విక్రమమున

నేరాజు నేతునీహారాద్రిమధ్యోర్వి
నేకపట్టణముగ నేలె వాసి
నేరాజు నిజకీర్తి యెన్మిదిదిశల ను
ల్లాసంబు నొంద నలంకరించె
నేరాజునవతేజ మీాజగంబునకు న
ఖండకదీపంబు గా నొనర్చె

నట్టి శ్రీరుద్రగణపతిక్ష్మాధినాథు
ననుఁగుదలవరి ధర్మాత్ముఁ డధికపుణ్యుఁ
డయిన మేచకనాయకప్రియతనూజ
నతులశుభలక్షణస్ఫురితామలాంగి.

చ. శివుఁ డగజాత, రాఘవుఁడు సీతఁ, గిరీటి సుభద్రఁ బెంపు సొం
పు వెలయఁ బ్రీతిఁ బెండ్లి యగుపోలిక నాగచమూవిభుండు భూ
రివిభవ ముల్లసిల్లఁ గ వరించె సమంచితరూపకాంతిభా
గ్యవిభవగౌర వాదిసుగుణానుకృతాంబిక మల్లమాంబికన్.

శా. ఆమల్లాంబకు నాగశౌరికి విశిష్టాచారు లుద్యద్గుణ
స్తోమాకల్పు లనల్పకీర్తిపరు లస్తోకస్థిరశ్రీయుతుల్
ధీమంతు ల్సుతులుద్భవించి రొగిఁగాంతేయప్రతాపోన్నతుల్
రామప్రఖ్యులు వహ్నితేజులు జగత్ప్రఖ్యాతశౌర్యోజ్జ్వలుల్.

వ. అం దగ్రజుండు.

సీ. తనసుందరాకృతిఁ గని మది వెఱ గంది
వనిత లంగజునొప్పు వక్రపఱుపఁ
దనకళావిశదత్వమున కద్భుతము నొంది
బుధులు భోజునినేర్పు పొల్లు సేయఁ

దననయాభిజ్ఞత వినినప్రాజ్ఞులు దివి
జేశునితద్జ్ఞత యేపు డింపఁ
దని యాశ్రయంబున మనుబంధుమిత్రప
ర్గము కల్పతరువునాశ్రమము దెగిడ
నెగడె నెంతయు జగిమునఁ బొగడు వడసి
కాకతిక్ష్మాతలాధీశుకలకపాలుఁ
డతులపితిక స్త్రిధనలోలుఁ డప్పయార్య
షండదినవల్లభుఁడు గన్న సచివవిభుఁడు.

చ. ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్రమనుజేశ్వరుచేఁ బడసెం బ్రవీణుఁడై
కొలిచి యు శౌర్యశల రిపుకోటి రణావని గీటడంచి యుర్
బలరిపుతుల్యవిక్రముఁడు నాగియగన్నవిభుండు తేజమున్
విలసితరాజచిహ్నములు విశ్రుతలక్ష్మియు నాయకత్వమున్.

అనుపద్యములయందుఁ గవి కృతిపతియొక్క మాతామహుఁ డైన మేచనాయకుఁడు కాకతీయగణపతియొక్క తలవరి యైనట్టును కృతి పతి యగు గన్నదండనాథుఁడు కాకతీయప్రతాపరుద్రుని దళవాయి యయినట్టును, స్పష్టముగాఁ జెప్పి యున్నాఁడు. తిక్కనసోమయాజి శిష్యుఁ డయినమారనవలన మార్కండేయపురాణమును గృతి నందిన గన్నమంత్రియొక్క ప్రభువగు ప్రతాపరుద్రుఁ డితఁడనియు, ఆ ప్రతాప రుద్రునికాల మిద యనియు, స్పష్టపడినప్పుడు తిక్కన కాలమును నిశ్చ యముగా తెలిసినట్టే. గణపతిదేవుని కూఁతు రయినరుద్రమదేవి యనంతరమునందు రాజ్యమునకు వచ్చిన యీయోరుగంటిప్రతాప రుద్రుఁడు ౧౨౯౫ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౨౩ వ సంవత్స రము వఱకును రాజ్యపాలనము చేయుటయు, ౧౩౦౯ వ సంవత్సరము నందు మహమ్మదీయు లేకశిలానగర మనఁబడెడియోరుగంటిమీఁదికి

దండెత్తి వచ్చి మొట్టమొదటఁ బ్రతాపరుద్రునిచే నోడఁగొట్టఁబడి, పలాయితు లయ్యును రెండవ యుద్ధమునం దాతనిని జయించి ఢిల్లీ పాదుషాకుఁ గప్పము కట్టునట్లు చేయుటయు తరువాత నతఁడు దేవ గిరిరాజును దనకు సహాయునిగాఁ జేకొని మహమ్మదీయులకుఁ గప్పము కట్టుట మానివేయఁగా నప్పటి టోగ్లాకు చక్రవర్తి ప్రతాపరుద్రుని శిక్షించుట కయి ౧౩౨౧ వ సంవత్సరమునందుఁ దనకొడుకగు ఉలగ్ ఖానును సేనలతోఁబంపినప్పు డతఁడు వచ్చి కోటను ముట్టడించి కడపటఁ బరాజితుఁ డయి చెల్లాచెదరయిన తనసేనలతోఁ బాఱిపోవుటయు ఈయవమానమును దీర్చుకొనుట కయి మహమ్మదీయులు ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమునందు మరల దండెత్తి వచ్చి ప్రతాపరుద్రుని నోడించి కారాబద్ధునిగాఁ జేసి ఢిల్లీనగరమునకుఁ గొనిపోవుటయు, సుప్రసిద్ధము లైన చరిత్రాంశములు. ప్రతాపరుద్రునికిఁ బూర్వమునం దాతనితల్లి తల్లియైన రుద్రమదేవి తనతండ్రి మరణానంతరమున క్రీస్తుశకము ౧౨౬౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౯౫ వ సంవత్సరమువఱ కును ముప్పదియైదు సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసినట్లు దాన శాసనములవలనను చరిత్రకారులు వ్రాసిన దానివలనను స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. సోమదేవరాజీయమునందును రుద్రమదేవి ముప్పదియెనిమిదిసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసిన క్రిందిపద్య మునఁ జెప్పఁబడినది—

సీ. తదనంతరమునఁ బ్రతాపరుద్రక్షమా
జాని సింహాసనాసీనుఁ జేయఁ
దలఁచి రుద్రమదేవి తా శివదేవయ్య
గారిని రావించి కడఁక నతని

పాదంబులకు నాన్నృపాలుచే మ్రొక్కించి
యాయయ్యచే భూమి నతనినోసలఁ
బెట్టించి ధరణికిఁ బట్టాభిషిక్తుఁ
గావించి యారుద్రదేవనృపుని
నాయనకు నప్పగించి యయ్యమ్మ యట్లు
బుధజనంబులుఁ బ్రజలును బొగడ నవని
ముప్పదియునెన్మిదేఁడులు మోద మొదవ
నేలి కైలాసశిఖరికి నేగుటయును.

కాఁబట్టి యీమెతండ్రి యైన గణపతిదేవుఁడు ౧౨౬౦ వఱకును రాజ్యభారము వహించి యుండవలెను. "గణపతిదేవమహారాజచంద్రుం డేఁబదియెనిమిది హాయనంబులు మహామహిమతోడ రాజ్యంబు పాలించె" నని సోమదేవరాజీయము ద్వితీయాశ్వాసమునఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత గణపతిదేవుఁడు పదుమూడవ శతాబ్దారంభమునుండియు భూపరిపాలనము చేసి యుండవలెను. ఇప్పుడు దొరకినంతవఱకు క్రాతని దానశాసనము లన్నియు ౧౨౦౧ వ సంవత్సరమునకును ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమునకును నడిమివిగా నున్నవి. తిక్కనసోమయాజి తన ప్రభునికార్యమునిమిత్తమై గణపతిదేవునియాస్థానమునకుఁ బోయి యుండుట నిర్వివాదాంశ మగుటచేత నాతఁడు ౧౨౦౦ లకును ౧౨౬౦ కును మధ్య నెప్పుడో యోరుగంటికిఁ బోయి యుండవలెను. ౧౨౫౭, ౧౨౬౦ సంవత్సరములకు మధ్య పోయినట్టు కనఁబడుచున్నది. ఈకాలమునం దుండిన తిక్కనసోమయాజి యింతకుఁ బూర్వమునం దిన్నూఱు సంవత్సరముల క్రిందట నుండిన నన్నయభట్టారకునితో సమకాలికుఁడని సాధించుట యేతర్కముచేతను సాధ్యము కానేరదు. దానశాసనాదులవలె నంతవిశ్వాసార్హము లైనవి కాకపోయినను, కాకతీయ

వంశమునుగూర్చి యిటీవలివారు వ్రాసినగ్రంథములనుబట్టి చూచినను దిక్కనసోమయాజి నన్నయభట్టుకాలమునం దున్నట్టు చూపుట యసాధ్యమే. సర్వప్పచేత రచియింపఁబడిన ద్విపద సిద్ధేశ్వరచరిత్రము లోను, మల్లపరాజపుత్రుఁడైన వీరనార్యునిచే రచియింపఁబడిన ప్రతాపచరిత్రములోను, జగ్గకవికృతమైన సోమదేవరాజీయములోను, కాకతిప్రళయుఁ డోరుగంటికోటను గట్టి రాజధానిని అనమకొండనుండి యోరుగంటికి శాలివాహనశకము ౯౯౦ కి సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౦౬౮ వ సంవత్సరమునందు మార్చుకొన్న ట్లైకకంఠ్యముతోఁ జెప్పఁ బడి యున్నది. ఈవిషయమును గూర్చిన సోమదేవరాజీయములోని పద్యము నిం దుదాహరించుచున్నాను—

సీ. అవనిపై శాలివాహనశకాబ్దంబులు
తొమ్మిదినూఱులతోఁబదియగు
వరశుభకృన్నామవత్సరంబునను గా
ర్తికశుక్లపంచమితిథిని దివిజ
గురువాసరంబునఁ గరమొప్పురోహిణీ
నక్షత్రమున నాఘనప్రభుండు
మానుగా నేకశిలానగరంబుఁ గ
ట్టించె నెంతేనియు ఠీవి మెఱయ
నప్పురమె యోరుగల్లని చంద్రుకొంద
అచటిమహిమ గణింప శక్యంబు గాదు
నలువకైనను వేనోళ్ళచిలువకైనఁ
జెలువములప్రోక యగుపల్కుఁజెలికినైన.

ఈముప్పురిలోఁ బ్రతాపచరిత్రమునందు వీరనార్యుఁడు కాకతిప్రళ యుఁడు ౭౫ సంవత్సరములును, ప్రతాపరుద్రమాధవుఁడు ౭౩ సంవ

త్సరములును, మహాదేవుఁడు ౨౫ సంవత్సరములును, రాజ్యపాలనము చేసినతరువాత గణపతిదేవుఁడు సింహాసన మెక్కినట్టు చెప్పియున్నాఁడు. దీనినిబట్టి కాకతిప్రళయుఁ డేకశిలానగరమును కట్టిన యేటనే రాజ్యము నకు వచ్చిన పక్షమున గణపతిదేవుఁడు శాలివాహనశకము ౧౧౬౩ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౪౦ వ సంవత్సరమునందు రాజ్యమునకు వచ్చినట్టగుచున్నది. ఇది సరికాకపోవుటచేత కాకతి ప్రళయుఁ డావఱకు నలువదిసంవత్సరము లనమకొండలో రాజ్యము చేసిన ట్లూహింపవలెను. అప్పుడు గణపతిదేవుని రాజ్యారంభము ౧౨౦౦ వ సంవత్సరమునం దగును.

కాకతీయరాజుల రాజ్యకాలపరిమాణము సిద్ధేశ్వరచరిత్రము నం దున్నప్రకారముగానే సోమదేవరాజీయమునందును జెప్పఁబడి యున్నది. కాకతిరాజు శాలివాహనశకము ౯౯౦ వ సంవత్సరమునం దేకశిలానగరమును కట్టిన ట్టున్న సోమదేవరాజీయ ప్రథమాశ్వాసము లోనిపద్య మీవఱకే యుదాహరింపఁబడి యున్నది. ద్వితీయాశ్వా సారంభమునందుఁ "గాకతిరాజేంద్రుండు డెబ్బదిరెండువర్షంబులు రాజ్యంబు మహామహిమతోఁ బాలించి" నట్లు చెప్పఁబడినందున, పైనిజెప్పఁబడిన ౯౯౦ వ సంవత్సరమే రాజ్యారంభకాల మైనపక్ష మున రాజ్యావసానకాలము ౧౦౬౨ వ సంవత్సర మగును. రుద్రదేవ రా జనఁబడెడి మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డాసంవత్సరమునందు రాజ్య మునకు వచ్చి యఱువది సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసినట్లు ద్వితీయాశ్వాసములోని యీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.

సీ. అంతటఁ బాండ్యదేశాధీశ్వరునిమీఁద
దండెత్తి వానిమస్తకము దునిమి

తత్తనూభవుని నందముగఁ బట్టము గట్టి
వానిచేఁ గోటిసువర్ణనిష్క
ములు పన్ను గొని రయంబున సేతుబంధరా
మేశ్వరంబున కేగి యెలమితో ధ
నుష్కోటిలోనఁ బొందుగఁ దీర్థమాడి యె
న్మిదితులాపురుషము ల్గొదుక కచటఁ
దూఁగి క్రమ్మఱ నిజపురి కేగి కీవి
వఱల నెమ్మది నఱువదివత్సరములు
రాజు లెన్నంగ నమ్మహారాజమౌళి
లీల మెఱయంగ ధాత్రిఁ బాలించె నంత.

పయిపద్యప్రకారము కాకతిప్రోలయనిపుత్రుఁ డయిన యీమొదటి ప్రతాపరుద్రరాజ్యకాలము శాలివాహనశకవత్సరములు ౧౦౬౨ మొదలు ౧౧౨౨ వఱకును అగును. ప్రతాపరుద్రునియనంతరము నందే యాతనిపుత్రుఁ డయిన గణపతిదేవుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినం దున, ఈతనిరాజ్యారంభకాలము శాలివాహనశకము ౧౧౨౨ వ సం వత్సర మనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౧౯౯ వ సంవత్సర మగును. పయిని చెప్పిన ట్లితఁ డేఁబదియెనిమిది సంవత్సరములు రాజ్యము చేసినందున, సోమదేవరాజీయమునుబట్టి సహితము గణపతిదేవుఁడు ౧౧౯౯ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౫౭ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యము చేసినట్లే యేర్పడు చున్నది. ఈకాలము శాసనములవలనఁ దెలియ వచ్చెడుకాలముతో నించుమించుగా సరిపోవుచున్నది. గణపతిదేవుని రాజ్యకాలములోఁ దిక్కనసోమయాజి తన ప్రభు వగు సిద్ధిరాజువని మీఁద నాతనియాస్థానమునకుఁ బోయియుండినందునఁ దిక్కనతప్పక ౧౨౦౦-౧౨౫౭ సంవత్సరములమధ్యమున జీవించి యుండ వలెను. సత్య

మి ట్లుండఁగా శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు రామాయణకర్త యగు భాస్కరునికాలనిర్ణయము చేయుటలో సోమదేవరాజీయమును బట్టి కాకతిరాజు శా॥ శ॥ ౯౦౯ వ సంవత్సరములో రాజ్యమునకువచ్చినట్లు వ్రాసి యున్నారు. నాయొద్దనున్న సోమదేవరాజీయము వ్రాఁతప్రతి లోను, శ్రీరామమూర్తిగారియాజ్ఞానుసారముగా ముద్రింపఁబడిన యచ్చుప్రతిలోను గూడ తొమ్మిదివందలతొంబది యని యున్నదిగాని వారు వ్రాసినట్లు తొమ్మిదివందలతొమ్మిది యని లేదు. తమవద్ద నున్న పుస్తకానుసారముగా ముద్రింపఁబడినతరువాత, ౯౦౯ ఉన్న ప్రత్యంతరము వారి కెక్కడ లభించినదో !

తిక్కన నన్నయభట్టుకాలములోనివాఁడు కాఁడని నేను జూపిన గ్రంథనిదర్శనముల నీప్రకారముగా ఖండించి పంతులువారు తిక్కన సోమయాజి నన్నయభట్టారకునికాలములోనివాఁడే యని కొన్నియద్భుత మార్గములచేత సిద్ధాంతము చేసి యున్నారు. అందు మొదటిమార్గము వాసిష్ఠరామాయణగ్రంథకర్త యగు సింగనకవి తనతండ్రి తిక్కనసోమ యాజులమనుమరాలికొడు కనియు, అతఁడు (తనతండ్రి) శా॥ శ॥ ౧౨౭౭ మొదలు ౧౨౫౧ వఱకును రాజ్యము చేసిన తొయ్యేటి యన పోతభూపాలునిమంత్రి యనియు, వ్రాసినందున తల్లిపితామహుఁ డగు తిక్కనసోమయాజి యతనికంటె నూటయేఁబదిసంవత్సరములు పూర్వము నం దుండవలె నని. ఒకఁడు డెబ్బదిసంవత్సరములు బ్రతికినట్టయిన దన కాలములోనే మనుమరాలిబిడ్డలను జూడ వచ్చును. హిందువులలో నొకయువతి బిడ్డను గనునప్పటి కామెతాత నూటయేఁబదిసంవత్సరముల క్రిందట మృతుఁ డగుట యెప్పుడును సంభవింపదు. శ్రీరామమూర్తి గారు చెప్పిన ప్రకారముగానే తొయ్యేటి యనపోతరెడ్డి రాజ్యకాలము క్రీస్తుశకము ౧౨౯౯ మొదలు ౧౩౨౮ వఱకు నగుచున్నది. అతని

మంత్రియు నాకాలములోనివాఁడెకదా? ఆయయ్యలమంత్రియొక్క మాతామహునితండ్రి యగు తిక్కనసోమయాజి యయ్యలమంత్రి కంటె నూతేండ్లుముందే పరమపదము నొందె ననుకొన్నను, తిక్కన సోమయాజి ౧౨౭౮ వ సంవత్సరమువఱకైన జీవించి యుండవలెను. పంతులవారు చూపిన యీమార్గమువలనఁగూడ నే నేర్పఱిచినకాలమే సిద్ధాంత మగుచున్నది కాని తిక్కనసోమయాజిని నుఱియిన్నూఱుసంవత్సరములు వెనుకకు నన్నయభట్టుకాలమునకుఁ దీసికొని పో నెంచినవారి కోరిక సఫలము కాకున్నది.

వారు చూపిన రెండవమార్గము దాక్షారామదేవాలయముమీఁది యొకశిలాశాసనములో గణపతిదేవునియల్లుఁడు ౧౧౭౫ వ సంవత్సరములో దానము చేసినట్లున్నందున గణపతిదేవుఁ డాకాలమునకు ముప్పదిసంవత్సరములు పూర్వమున నుండి యుండవలె ననియుఁ దిక్కనసోమయాజియు నాకాలములోనివాఁడే యనియు, ఈయూహలలెక్కప్రకారమయినను దిక్కన సోమయాజికంటె నన్నయభట్టు నూఱుసంవత్సరములు పూర్వపువాఁడే యగునుగాని వారియభీష్టమంతమువలనను సిద్ధింపలేదు. పయిశాసనముయొక్కకాలము సరియైనదికాదు. ఈశాసనమును శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు స్యూయల్‌దొరగారి పూర్వశాసనముల పట్టిక రెండవ సంపుటము ౧౧౫ వ పుటనుండి గ్రహించినారు. ఈ శాసనములపయిని స్యూయల్‌దొరగారు తాము వానిలోనికాలమును శోధింప లే దనియు, అందుచేత "చరిత్రకార్యముల కయి యీ క్రింది సంవత్సరముల నాధారపఱుచుకొనఁగూడదు" అనియు శీర్షికగా వ్రాసి యున్నారు. మఱియు నా క్రిందనే ౧౨౦౧ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౫౮ వ సంవత్సరము వఱకును గల గణపతిదేవునికాలములోని శాసనము లనేకము లుదాహరింపఁబడియున్నవి. ఇట్లు ప్రత్యక్షముగా

గణపతిదేవునికాలమును దెలుపుశాసనము లనేకము లుండఁగా వానిని గైకొనక వాని కన్నిఁటికిని విరుద్ధముగా నున్న మఱియొకరినిగూర్చిన యీతప్పుశాసనము నొక్క-దానిని మాత్రము సత్యమునుగా స్వీకరించి దానిపైని వింతయూహల నేలయల్లవలయునో తెలియరాకున్నది.

పంతులవారు చూపిన మూడవమార్గము కాకతీయగణపతిరాజు మంత్రులలో నొకఁ డగుగన్నమంత్రి వసిష్ఠరామాయణకృతికర్త యగుసింగనకవివలనఁ బద్మపురాణోత్తరఖండమును గృతినందిన కందనమంత్రి కాఱవపురుషుఁ డయినందున, గణపతిదేవునికాలములో నుండిన తిక్కనసోమయాజి మిక్కిలి పూర్వుఁ డని. కందనమంత్రికిని గన్నమంత్రికిని నడుమను ముగ్గురు పురుషులే యున్నారు; కాని వా రన్నట్లాఱుగురు లేరు. కందనమంత్రి ౧౩౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయందుండినవాఁ డయినందున, అతనితాతతాతయగు గన్నమంత్రి యతనికంటె నూఱుసంవత్సరములు ముం దనఁగా ౧౨౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయం దుండి యుండవలెను. గన్నమంత్రి గణపతిదేవులమంత్రులలో నొకఁడయినందున నిది యాతనికాలముతో సరిపోవుచున్నది. దీనినిబట్టి విచారించినను గణపతిదేవునికాలములోనున్న తిక్కనసోమయాజి ౧౨౫౦ సంవత్సరప్రాంతములందే యున్నట్టు స్థిరపడుచున్నది. తిక్కనసోమయాజుల ప్రార్థనమీఁద గణపతిదేవుఁడు సేనలతో దండయాత్ర బైలుదేఱి పలనాటిరాజులను జయించి నెల్లూరుపోయి మనుమసిద్ధికి మరల రాజ్యమిచ్చినట్లు సోమదేవరాజీయమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నదిగదా? కృష్ణామండలములోని యినమళ్ళగ్రామమునందలి శాసనమువలన ౧౨౫౮ వ సంవత్సరమున గణపతిదేవుఁడు చోళులను జయించినట్టు తెలియవచ్చుచున్నది. అప్పుడు జయింపఁబడిన చోళు

లక్కన బయ్యన లేమో! అయినపక్షమున సోమయాజులు ౧౨౫౩ వ సంవత్సరమున నోరుగంటికి గణపతిదేవుని దర్శింపఁ బోయినట్టు కనఁబడుచున్నది. కాని యతఁడు గణపతిదేవుని దర్శింపఁబోయిన కాలము ౧౨౫౮ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత.

వారుచూపిన కడపటి దగునాలవమార్గము నే నుదాహరించిన "అంబరరవిశశిశాకాబ్దంబు" లన్నపద్యమునుబట్టి తిక్కనకాలమున నిర్ణయించుట. ఈపద్యమునుబట్టి తిక్కనమరణకాలము శాలివాహన శకము ౧౧౨౦ వ సంవత్సరము కాఁగా, తిక్కన నూఱేండ్లు బ్రతికె ననుకొన్న వో నాతని జన్మకాలము శాలివాహనశకము ౧౦౨౦ అనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౦౯౮ వ సంవత్సర మగునఁట! నిజముగా నట్లయినను దిక్కనసోమయాజి నన్నయభట్టు కాలములోనివాఁ డనువారివాదమున కిది సరిపడక నన్నయమరణానంతరమున నేఁబదిసంవత్సరములకుఁ గాని తిక్కన పుట్టనే లేదని చూపుచున్నది. ఈపద్యము విశ్వాసార్హ మయినది కా దని యీవఱకే చెప్పియున్నాను. మెకంజిదొరవారి లిఖిత పుస్తకములపట్టికయం దీపద్యమునే యుదాహరించి విల్సన్‌దొరగారు దీనినిబట్టి శాలివాహనశకము ౧౨౧౦ వ సంవత్సరమునం దనఁగా హూణశకము ౧౨౮౮ వ సంవత్సరమునఁ దిక్కనసోమయాజిమృతుఁ డయినట్లు వ్రాసి యున్నారు. మరణమునుగూర్చిన యీపద్యమును వలెనే యొకానొకరు జన్మమును గూర్చికూడఁ జెప్పి సోమయాజిగారు శాలివాహనశకము ౧౦౭౨ వ శార్వరిసంవత్సర ఫాల్గునబహుళదశమీ కుజవాసరంబున జనన మొంది రని వ్రాసి యున్నారు. మరణమును గూర్చిన యీపద్య మెంతనిజమో జననమునుగూర్చిన యీపద్యము నంతే నిజ మయి యుండును.

ఇవి గాక నిర్వచనోత్తరరామాయణమునుబట్టి కూడఁ దిక్కన కాలనిర్ణయమును జేయవచ్చును.

మ. కమలాప్తప్రతిమానమూర్తి యగు నాకర్ణాటసోమేశు దు
ర్దమదోర్గర్వమురూపు మాపి నిజదర్పంబుం బ్రతిష్ఠించి లీ
ల మెయిం జోళుని భూమిపై నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యనా
మము దక్కం గొని తిక్కభూవిభుఁడు సామర్థ్యంబు చెల్లింపఁడే.

అనుపద్యమునుబట్టి మనుమరాజుయొక్క తండ్రి యైన తిక్కనృపాలుఁడు కర్ణాటసోమేశుని జయించినట్టు కనఁబడుచున్నది. ఈజయింపఁబడిన సోమేశుఁడు పశ్చిమచాళుక్యుఁ డయిన నాలవసోమేశుఁ డయియుండును. అయియుండినపక్షమున ఈయుద్ధము ౧౧౮౯ వ సంవత్సరప్రాంతముల యందు జరిగి యుండవలెను. దీనినిబట్టి తిక్కనృపాలుఁడు ౧౨౦౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱ కయినను రాజ్యము చేసి యుండును. దీనిని బట్టి యీతిక్కనృపాలునిపుత్త్రుఁడును నిర్వచనోత్తరరామాయణకృతి పతియు నగుమనుమరాజు ౧౨౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయందు రాజ్యము కోలుపోవుటలో వింత యేమియు లేదు. మనుమరాజుకాల ములోనివాఁ డయినతిక్కన ౧౩ వ శతాబ్దారంభముననుండి యుండి యుండవలెను. ఈసందర్భమున శ్రీచిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు తమ యాంధ్రులచరిత్రము ద్వితీయభాగమున నిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"ఈపై పద్యములలో నితఁడు .... చోడునిసింహాస నముపై నుంచి చోడస్థాపనాచార్యబిరుదమును గైకొనియె ననియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈపద్యములలోఁ జెప్పఁబడినవిషయములన్నియు సత్యము లనుటకు సందియము లేదు. మూఁడవకులోత్తుంగచోడ చక్రవర్తికి వెనుక రాజ్యపదవిని వహించిన మూఁడవ రాజరాజ చోడుఁడు సమర్థుఁడు గాక మిక్కిలి బలహీనుఁ డగుటవలనను గృహ

కలహములవలనను, మధ్యం గొంతకాలము రాజ్యమును బోంగొట్టుకొన వలసినవాండయ్యెను. ఇతనికాలమున మారవర్మ సుందరపాండ్యమహా రాజువలనను, కర్నాటక వీరసోమేశ్వరునివలనను, పల్లవుం డైన కొప్పరింజింగదేవుం డనుమహామండలేశ్వరుని వలనను, రాజ్యమున కుపద్రవము సంభవించెను. మహామండలేశ్వరుం డైన యీతిక్క భూపాలుండు పాండ్యులను, కర్ణాటక వీరసోమేశ్వరుని జయించి, రాజ రాజచోడుని సింహాసనమున నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యుం డనుబిరుద మును వహించెను. గాంగవాండిదేశమును బరిపాలించుచుండిన హొసలరా జయినవీరసోమేశ్వరునిశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౩౪ మొదలుకొని ౧౨౫౩ వఱకును గానంబడుచుండుటచేతను, అతనితోం దిక్కభూపతి సమకాలికుం డని చెప్పంబడి యుండుటచేతను, తిక్క రాజుకాలము మనకు స్పష్టముగాం దెలియుచున్నది. వీరసోమేశ్వరుండు గూడ చోళుని సింహాసనమునం గూర్చుండం బెట్టె ననియు, అతండును తిక్కభూపాలుండు నొండొరులతోం బోరాడుచుండి రనియును, దెలియు చుండుటచేత, నిరువురును చోళసింహాసనమునకై పోరాడువారిలోం జెఱియొకప్రక్కనుజేరి యుద్ధము చేసి రని యూహింపనగు."

నేను మొదట చెప్పినదిగాక ౧౨౩౪ నకు తరువాత నని పైనిం జెప్పంబడినకాలమే యెక్కువ సరియైన దని నమ్ముచున్నాను. ఏలయన ౧౨౩౪ వ సంవత్సరమునం దీతిక్కభూపాలునిపేర కాంచీనగరము నందలి యొకదేవాలయములో దానశాసన మొకటి కలదు. తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణములోనే యీతిక్కనరపాలుండు తనశైశ వమునందే పృథ్వీశరాజుతల చెండాడె నని యీక్రింది పద్యమునం జెప్పంబడినది.

"ఉ. కేశవసన్నిభుండు పరిగీతయశోనిధి చోళతిక్కధా
త్రీశుఁడు కేవలుండె నృపులెవ్వరి కాచరితంబు కల్గునే
శైశవలీలనాఁడె పటుశౌర్యధురంధరబాహుఁ డైనపృ
థ్వీశనరేంద్రుమస్తకము నేర్తెఱఁ గందుక కేళి సల్పఁడే."

ఈపృథ్వీశరాజు పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునం దుండిన వెలనాటిచోడసామంతరాజు. ఈతనిశాసనములు ౧౧౮౦ వఱకును గానఁబడుచున్నవి. ఇతఁడు తరువాతఁ గూడ బహుసంవత్సరములు జీవించి యుండినట్లు నిదర్శనములు కనఁబడుచున్నవి. అందుచేత నీతిక్కనృపతి తనయౌవనారంభదశలో ౧౧౯౦ సంవత్సరప్రాంతముల రణరంగమునందు పృథ్వీశరాజుతలఁ దునిమి యుండును. ఇవి యన్నియుఁ దిక్కనసోమయాజి ౧౨౫౦ సంవత్సరప్రాంతమునం దుండెనని స్థాపించుచున్నవి. తిక్కనసోమయాజికాలము నింకను బహువిధములచేత నిర్ణయింప వచ్చును. భోజరాజీయాదికావ్యరత్నములను రచించినయనంతకవి తనప్రపితామహుఁడైనబయ్యనమంత్రిని గూర్చి వ్రాయుచు నతఁడు తిక్కనసోమయాజిచేత భవ్యభారతి యని పేరు గాంచినట్లు భోజరాజీయములో నీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు.

"చ. క్షితిఁ గ్రతుకర్తనా వినుతి చేకొని పంచమవేద మైనభా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టియు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి భవ్యభా
రతి యనఁ బేరుగన్నకవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యల్పుఁడే."

ఈబయ్యన్న మంత్రికొడుకు మ్మఁడన్న; మ్మఁడన్నకొడుకు తిక్కన; తిక్కనకొడుకు భోజరాజీయాదిగ్రంథకర్త యైనయనంతకవి. ఈయనంతకవి తనరసాభరణమునందు తా నాగ్రంథమును రచించినకాలము

శాలివాహనశకము ౧౩౫౬ వ సంవత్సరమనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౪౩౪ వ సంవత్సర మైన ట్లీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు.—

"శా. జా నొందన్ శకవర్షముల్ ఋతుశరజ్వాలేందులై యొప్ప న
య్యానందదాబ్దమునందు మాఘమునఁ గృష్ణైకాదశీ భౌమయు
క్తానామామృతవేళ నీకృతి యనంతాఖ్యుండు సమ్యగ్గ్రస
శ్రీ నిండం ఘ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వంబుగన్."

ఈకవికిని తిక్కనసోమయాజికిని నడుమ ముగ్గురు పురుషులుమాత్రమే యున్నారు. ఒక్కొక్క పురుషాంతరమునకు నలువదియైదేసి సంవత్సరములు చూచినను సోమయాజులు ౧౩౦౦ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును జీవించి యుండెనని తేలుచున్నది. తిక్కనసోమయాజులు ౭౦ సంవత్సరములు జీవించెనని ప్రసిద్ధిగలదు. అదియే నిజమైనపక్షమున నతఁడు ౧౨౨౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున జనన మొంది ౧౩౦౦ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును జీవించి యుండవలెను. అప్పు డతఁడు ముప్పది నలువది యేండ్లప్రాయమున మనుమసిద్ధిజీవితకాలములో నిర్వచనోత్తరరామాయణమును రచించినట్లును, భారతమును మనుమరాజు మరణానంతరమునసే రచియించినట్లును, ఏర్పడుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు కృతిపతి యైన మనుమసిద్ధి యొక్క పరాక్రమమును వర్ణించుచు మహారాష్ట్రసారంగునిఁ దోలి తురంగమును గొనిన ట్లీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు.—

"శా. శృంగారంబు నలంగ దేమియును బ్రస్వేదాంకురశ్రేణి లే
దంగంబుల్ మెఱుఁగేద వించుకయు మాహారాష్ట్రసామంతుసా
రంగుం దోలి తురంగముం గొనిన సంగ్రామంబునం దృప్త స
ప్తాంగస్ఫారయశుండు మన్మవిభుపంపై చన్న సైన్యంబునన్."

ఇందు పేర్కొనఁబడిన మహారాష్ట్రసారంగుఁ డదంకిసీమకుఁ గొలుఁ

డుగా నుండి కాకతీయగణపతిదేవునికి లోఁబడియుండిన సామంతరాజు. పయిపద్యమునందు మనుమసిద్ధి మహారాష్ట్రసామంతుఁడైన సారంగుని దోలి తురంగముఁగొనినప్పుడు శృంగారంబు చెడలేదనియు దేహమునఁ జెమ్మట పట్టలేదనియు నంగములు మెఱుఁగు విడువలేదనియుఁ జెప్పెనే కాని సారంగుని గెలిచి రాజ్యమును గైకొన్నట్టుగాని యాతనిని పట్టు కొన్నట్లుగాని చెప్పలేదు. ఈపోరాటమునందు సంపూర్ణవిజయము నొందకయే యాతనితోడ సంధి చేసికొన్న గణపతిదేవుని యనుగ్రహ మునకు పాత్రుఁడయ్యెనని తోఁచుచున్నది. ఈమనుమసిద్ధి మొదటి నుండియు స్వతంత్రరాజు గాక మొదట కాంచీపుర-చోడచక్రవర్తుల కును కడపట కాకతీయగణపతికిని లోఁబడిన సామంతరాజుగానుండెను. మహారాష్ట్రసామంతునితోడి యీయుద్ధము ౧౨౫౭ వ సంవత్సర ప్రాంతమునందు దయి యుండును. ఈమనుమరాజు పలుమాఱుశత్రు వుల కోటువడి రాజ్యమును పోఁగొట్టుకొనుచు వచ్చెను. కడపట దాయాదులచేత రాజ్యపదభ్రష్టుఁ డయినప్పుడు ౧౨౬౦ వ సంవత్సరము లోపలనే తిక్కనప్రార్థనపైని గణపతిదేవుఁ డీతనికి తోడుపడి శత్రువుల నడఁచి రాజ్యమునందు మరల నిలిపి యుండును. ౧౨౫౭ వ సంవత్సరము వఱకును జరిగినవృత్తాంతము లుత్తరరామాయణమునందు పేర్కొనఁ బడి యుండుటచేత నాపుస్తక మాకాలమునందే రచియింపఁబడియుం డును. పసులమేఁతబీళ్ళపుల్లరివిషయమున జరిగిన జగడములో కాటమ రాజువలెనే మనుమసిద్ధియు ౧౨౬౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున రణ నిహతుఁ డయ్యెను. అంతటితో నీతనిరాజ్య మంతరించెను. అప్పటికి భారతము రచింపఁబడ లేదు. అందు చేత సోమదేవరాజీయాదుల యందుఁ జెప్పఁబడినభారతశ్రవణకథ కవికల్పిత మనుటకు సందేహము లేదు.

కవియొక్క కాలనిర్ణయమునుగూర్చి యింకొక చిన్నయాధార మును మాత్రము చూపి యీవిషయము నింతటితో విడిచిపెట్టెదను. పద్మపురాణోత్తరఖండము మొదలైన బహుకావ్యములను రచియించిన మడికి సింగన్న తన పితామహుఁ డైన యల్లాడమంత్రికి తిక్కన సోమయాజితోఁ గలబంధుత్వమును తనవాసిష్ఠరామాయణములో నీ క్రిందిపద్యమునఁ దెలిపి యున్నాఁడు.

సీ. అతఁడు తిక్కనసోమయాజులపుత్రుఁ డై
కొమరారుగుంటూరికొమ్మవిభుని
పుత్రి చిట్టాంబిక బుధలోకకల్పక
వల్లి వివాహమై వైభవమున
భూసార మగుకోట భూమిఁ గృష్ణానది
దక్షిణతటమున ధన్యలీల
నలరురావెల యనునగ్రహారము తన
కేకభోగంబు గా నేలుచుండి
యందుఁ గోవెల గట్టి గోవిందు నన్న
గోపినాథుఁ బ్రతిష్ఠయుఁ గోరి చేసి
యఖిలభువనంబులందును నతిశయిల్లె
మనుజమందారుఁ డల్లాడమంత్రివిభుఁడు.

ఈయల్లాడమంత్రి తిక్కనసోమయాజిమనుమరాలిభర్త; కవి సింగన్న యల్లాడమంత్రి మనుమడు. తిక్కనసోమయాజిపుత్రుఁడు కొమ్మన; కొమ్మనకూఁతురు చిట్టాంబ కల్లాడమంత్రివలనఁ గలిగిన పుత్రుఁ డయ్యలమంత్రి; అయ్యలమంత్రిపుత్రుఁడు గ్రంథకర్త యైన సింగన్న. ఈకవి తాను పద్మోత్తరఖండమును రచించినకాలము శక

వర్షము ౧౩౭౮ అయిన ట్లీ పురాణమునం దీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు.

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.

"ఆకరయుగానలమృగాంకశకవత్సరము లై పరఁగుశార్వరిని బుణ్య
ప్రాకటితమార్గశిరపంచమిని బొల్పుచునుదుపాలసుతవాసరమునందున్
శ్రీకరముగా మడికిసింగన తెనుంగున రచించెఁ దగఁ బద్మపురాణం
బాకమలమిత్రశిశిరాంశువుగఁ గందసచివాగ్రణికి మంగళమహాశ్రీ."

ఈపుస్తకము శాలివాహనశకము ౧౩౭౮ శార్వరి సంవత్సర మార్గశిర పంచమీ బుధవారమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౪౫౬ వ సంవత్సరమునందు ముగింపఁబడెను. ఈకవికిని తిక్కనసోమయాజికిని నడుమను మూఁడుతరములుమాత్రము చెల్లినవి. ఒక్కొక్కతరమున కంతరము నలుబదేసి సంవత్సరములచొప్పునఁ జూచినను తిక్కనసోమ యాజి ౧౩౦౦ సంవత్సరప్రాంతమున నుండి యుండవలెను. పయిపద్య ములలో మొదటిదానియందు "తిక్కనసోమయాజులపౌత్రుఁడై కొమ్మ రాజుగుంటూరికొమ్మవిభుని" అనుపాఠము కొన్ని ప్రతులలోఁ గానఁబడు చున్నది. అది ప్రమాదజనిత మైనయపపాఠము. కొమ్మన్న సోమ యాజులపుత్రుఁడు గాని పౌత్రుఁడు గాఁడు. సోమయాజులవంశజులలో నిప్పుడు జీవించియున్న పాటూరి శరభరాజుగారిచే నియ్యఁబడిన వంశాను క్రమణిక యీవిధముగా నున్నది.—

సీ. భారతపర్వము ల్పదియేను వరుసగాఁ
దెనిఁగించె గుంటూరితిక్కయజ్వ
యామహాత్మునిపుత్రుఁ డాకొమ్మనఘనుండు
కల్పించెఁ బాటూరికరణికంబు

నాకొమ్మనకుఁ గల్గె హరిహరామాత్యుండు
నెమ్మితో నతనికిఁ గొమ్మఘనుఁడు
రహిమీఱ నతనికి రామన తిప్పన
యారామనకు సోమయాజ్వియుఁను
ఆఘనునకు వీరనామాత్యుఁ డతనికి
సోమలింగమంత్రి యామహాత్ము
నకును సోమరాజనాముఁడుఁ జిటివీర
ఘనుఁ డనంగ సుతులు గలిగి రందు.

సీ. సోమమంత్రికిఁ గల్గె సుతుఁడు పాపనమంత్రి
యతనికి వీరన యాఘనునకుఁ
గూరిమితనయులు గోపాలభద్రార్య
నరసింహమంత్రు లనంగ ముగురు
వారిలో నరసింహవరునకు శరభార్యుఁ
డును భాస్కరామాత్యుఁడు నరసింహ
ఘనుఁ డనఁ బుత్రులు గలిగిరి మువ్వురు
వారిలో శరభార్యవర్యునకును
వీరఘనుఁడు గలిగె వేడ్క నా మంత్రికి
శరభమంత్రివరుఁడు జనన మొంది
ప్రబలి యున్నవాఁడు పాటూరిలోఁదన
కులము వర్ధిలంగఁ గొమరుమీఱి.

ఈపద్యములు రెంటిలో మొదటిని పూర్వరచిత మని చెప్పి శరభరాజు
గారిచ్చినది; రెండవది శరభరాజుగారిచ్చినవంశానుక్రమణికను బట్టి
బ్రహ్మశ్రీ శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రిగారిచే రచియింపఁబడినది.
ప్పుడున్న శరభరాజుగారికిని తిక్కనసోమయాజిగారికిని నడుమ ౧౩ తర

ములు చెల్లినవి. ఆద్యంతములయం దున్న వీరి నుభయులనుగూడఁ గలుపుకొని తరమొకటికి నలువదేసి సంవత్సరములచొప్పున పదునేను తరముల కాఱునూఱుసంవత్సరములు లెక్క వేసినను తిక్కనసోమయాజికాలము ౧౩౦౦ ల సంవత్సరము కంటె వెనుకకు పోదు.

కవితిక్కన నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. ఈతనిపూర్వులనివాసస్థలము మొట్టమొదట కృష్ణామండలములోని వెల్లటూరుగ్రామమనియు, ఉద్యోగధర్మముచేత వా రీతనితాతకాలమున గుంటూరునకు వచ్చి రనియు, తరువాత నెల్లూరిరా జగుమనుమసిద్ధి యీతని కుటుంబము నాదరించి నెల్లూరికిఁ దీసికొనివచ్చి పూర్వము హరిహరదేవాలయముండిన యిప్పటి రంగనాయకస్వామి యాలయసమీపమున గృహము కట్టించి యిచ్చి తిక్కనసోమయాజులనం దుంచె ననియు, మనుమసిద్ధిమరణముతో నారాజవంశ మంతరింపఁగా సోమయాజుల కొడుకు కొమ్మన్న పాటూరి కరిణీకము సంపాదించి నెల్లూరు విడిచి యందు వసించె ననియు, చెప్పుచున్నారు. ఈపాటూరిగ్రామము నెల్లూరికి పడమట రెండుమూడుక్రోసులదూరమున నుత్తరపినాకినీతీరమునం దున్నది. ఈకవియొక్క పితృపితామహులది గుంటూ రగుటచేత నీతనియింటిపేరు గుంటూరివా రని చెప్పుదురు. నాకిటీవల లభించిన కేతనకృత మైన దశకుమారచరిత్రమునుబట్టి చూడఁగాఁ దిక్కనసోమయాజియింటిపేరు కొట్టరువువా రయినట్టు తెలియవచ్చినది. తిక్కనసోమయాజి కంకితము చేయఁబడిన యీగ్రంథమునం దీతనివంశావళి సమగ్రముగావర్ణింపఁబడినది. దశకుమారచరిత్రమునందు సోమయాజి తాత యైన మంత్రిభాస్కరుఁ డిట్లు వర్ణింపఁబడెను.—

శా. వ్యాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁ డమలాచారుండు సాహిత్యవి
ద్యాపారీణుఁడు ధర్మమార్గపథికుం డర్థార్థిలోకావన

వ్యాపారవ్రతుఁ డంచుఁ జెప్పెసుజనవ్రాతంబు గౌరీపతి
శ్రీపాదప్రవణాంతరంగు విబుధశ్రేయస్కరున్ భాస్కరున్.

కృతికర్త యీభాస్కరమంత్రి గ్రంథరచన చేసినట్లు చెప్పకపోయినను "శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁడు" అనియు, "సాహిత్యవిద్యాపారీణుఁడు" అనియు చెప్పుటచేతనే యాతఁడు కవి యైన ట్లూహచేయ వచ్చును.

కవి యటుతరువాత భాస్కరునికి నలుగురుపుత్రు లయిన ట్లీ క్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పెను.—

ఉ. ధీనిధిభాస్కరార్యునకు ధీరగుణాన్వితకొమ్మమాంబకుఁ
మానవకోటిలోపల సమస్తగుణమ్ముల వాఁడు పెద్ద నా
వానికి వాఁడు పెద్ద యన వానికి వానికి వాఁడు పెద్ద నా
వానికి వార లందఱకు వాఁ డధికుం డనఁ బుట్టి రాత్మజుల్.

సీ. వివిధవిద్యాకేళిభవనభావంబున
జలజజుముఖచతుష్టయముఁ బోలి
విబుధవిప్రతిపత్తివిదళనక్రీడనై
జలశాయిభుజచతుష్టయముఁ బోలి
ధర్మమార్గక్రియాదర్శకత్వంబున
సన్ను తాగమచతుష్టయముఁ బోలి
పృథుతరప్రథితగాంభీర్యగుణంబున
శంబరాకరచతుష్టయముఁ బోలి
సుతచతుష్టయంబు నుతి కెక్కె గుణనిధి
కేతనయును బారిజాతనిభుఁడు
మల్లనయును మంత్రిమణి సిద్ధనయు రూప
కుసుమమార్గణుండు కొమ్మనయును.

తిక్కనసోమయాజియొక్క పెద్దతండ్రులలో మొదటివాఁడును రెండవ వాఁడును నయిన కేతనను మల్లనను వారితనయులను వర్ణించినతరువాత, సోమయాజికి మూఁడవపెదతండ్రియు మన్మభూపాలునితండ్రి యైన తిక్కరాజుమంత్రియు నైన సిద్ధనామాత్యునిని, ఆతనియగ్రపుత్రుఁడయినరణతిక్కనను, ఇట్లు వర్ణించెను—

ఉ. స్థాపితసూర్యవంశవసుధాపతి నాఁ బరతత్త్వధూతవా
ణీపతి నా నుదాత్తనృపనీతిబృహస్పతి నా గృహస్థగౌ
రీపతి నాఁ గృపారసపరిత్పతి నాఁ బొగ డొందె సిద్ధసే
నాపతి ప్రోఢ తిక్కజననాథశిఖామణి కాప్తమంత్రియై.

క. సామాద్యుపాయపారగుఁ
డాముష్యాయణుఁడు సిద్ధనామాత్యునకున్
గామితవసువిశ్రాణన
భూమిజనితకల్పవల్లి ప్రోలాంబికకున్.

సీ. విపులనిర్మలయశోవిసరగర్భీకృత
దిక్కుండు నాఁ దగుతిక్కనయును
దర్పితక్రూరశాత్రవసముత్కరతమో
భాస్కరుం డనఁ దగుభాస్కరుండు
నప్రతిమానరూపాధరీకృతమీన
కేతనుం డనఁ దగు కేతనయును
నిజభుజాబలగర్వనిర్జితోగ్రప్రతి
మల్లుండు నాఁ దగుమల్లనయును
శ్రీయుతుండు చౌహత్తనారాయణుండు
మల్లనయు నీతివిక్రమమండనుండు

పిన్నభాస్కరుండును బుధప్రీతికరుఁడు
పెమ్మనయు నుదయించిరి పెంపు వెలయ.

వ. అం దగ్రసంభవుండు.

సీ. వేఁడిన నర్థార్థి వృథ పుచ్చ నేరని
దానంబు తనకు బాంధవుఁడు గాఁగ
నెదిరిన జముసైన బ్రదికి పోవఁగనీని
శౌర్యంబు తన కిష్టసఖుఁడు గాఁగ
శరణు చొచ్చినశత్రువరునైన రక్షించు
కరుణయె తనకు సంగాతి గాఁగఁ
బలికినఁ బాండవప్రభునైన మెచ్చని
సత్యంబు తనకు రక్షకుఁడు గాఁగ
జగతి నుతి కెక్కె రాయవేశ్యాభుజంగ
రాజ్యరత్నాకరస్ఫూర్తి రాజమూర్తి
గంధవారణబిరుదవిఖ్యాతకీర్తి
దినపతేజుండు సిద్ధయతిక్క శౌరి.

అఃనుపిమ్మట గృతికర్త యయినయభినవదండి సోమయాంజులతల్లి దండ్రుల నిట్లు వర్ణించెను—

సీ. స్వారాజ్యపూజ్యుండొ! కౌరవాధీశుండొ
నాఁగ భోగమున మానమున నెగడె
రతినాథుఁడో దినరాజతనూజుఁడో
నాఁగ రూపమున దానమున నెగడె
ధరణీధరేంద్రుఁడో ధర్మసంజాతుఁడో
యనఁగ ధైర్యమున సత్యమున నెగడె

గంగాత్మజన్ముఁడో గాండీవధన్వుఁడో
యనఁగ శౌచమున శౌర్యమున నెగడె
సూర్యవంశకభూపాలసుచిరరాజ్య
వనవసంతుండు బుధలోకవత్సలుండు
గౌతమాన్వయాంభోనిధిశీతకరుఁడు
కులనిధానంబు కొట్టరుకొమ్మశౌరి.

క. అతఁడు రతిఁ జిత్తసంభవు
గతి రోహిణిఁ జంద్రుఁడును గమలావాసన్
శతదళలోచను క్రియ, న
ప్రతిమాకృతి నన్నమాంబఁ బరిణయ మయ్యెన్.

సీ. పతిభక్తి నలయరుంధతి పోలె నేనియు
సౌభాగ్యమహిమ నీసతికి నెనయె
సౌభాగ్యమున రతి సరియయ్యె నేని భా
గ్యంబున నీయంబుజాక్షి కెనయె
భాగ్యంబునందు శ్రీ ప్రతియయ్యె నేనియుఁ
దాలిమి నీలతాతన్వి కెనయె
తాలిమి భూదేవి తగుపాటి యగునేని
నేర్పున నీపద్మనేత్ర కెనయె
యని యనేకవిధంబుల నఖిలజనులు
పొగడ నెగడెఁ గృపాపరిపూరితాంత
రంగ కొమ్మనామాత్యునర్ధాంగలక్ష్మి
యఖిలగుణగణాలంకృత యన్నమాంబ.

ఇట్లు వంశాభివర్ణనము చేసినతరువాతఁ గేతనకవి తిక్కనజన్మాదికమును జెప్పి యా తని నిట్లు వర్ణించెను—

వ. * * * అతండు జాతకర్మ ప్రముఖసంస్కారానంతరంబున వేదాది సమస్తవిద్యాభ్యాసి యగుచు ననుదినప్రవర్ధనంబుఁ జెంది తుహినభానుండునుం బోలె బహుకళాసంపన్నుండును గార్తికేయుండునుం బోలె నసాధారణశక్తియుక్తుండును నధరీకృతమయూరుండును నై పరమేశ్వరుండునుం బోలె లీలావినిర్జితకుసుమసాయకుండును నకలంకవిభూత్యలంకృతుండును నై నారాయణుండునుం బోలె ననంతభోగసంశ్లేషశోభితగాత్రుండును శ్రీమత్పురుషోత్తమత్వ ప్రసిద్ధుండును లక్ష్మీసమాలింగితవక్షుండును నై వెలసె నా తిక్కనామాత్యు గుణవిశేషంబు లెట్టి వనిన.

సీ. సుకవీంద్రబృందరక్షకుఁ డెవ్వఁ డనిన వీఁ
డనునాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు
చిత్తనిత్యస్థితశివుఁ డెవ్వఁ డనిన వీఁ
డనుశబ్దమున కర్థమైనవాఁడు
దశదిశావిశ్రాంతయశుఁ డెవ్వఁ డనిన వీఁ
డని చెప్పుటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు
సకలవిద్యాకళాచణుఁ డెవ్వఁ డనిన వీఁ
డని చూపుటకు గుఱి యైనవాఁడు
మనుమసిద్ధిమహీశసమస్తరాజ్య
భారధౌరేయుఁ డభిరూపభావభవుఁడు
కొట్టరువుకొమ్మనామాత్యుకూర్మిసుతుఁడు
దీనజనతానిధానంబు తిక్కశౌరి.

క. అగు నసఁ గొమ్మయతిక్కఁడు
జగతి నపూర్వార్థశబ్దచారుకవిత్వై

నెగడిన బాణోచ్ఛిష్టం
జగత్త్రయం బనినపలుకు సఫలం బయ్యెన్.

క. కృతులు రచియింప సుకవుల
కృతు లొప్పఁ గొనంగ నొరునికిం దీరునె వా
కృతినిభుఁడు వితరణశ్రీ
యుతుఁ డన్నమసుతుఁడు తిక్కఁ డొకనికిఁ దక్కన్.

క. అభినుతుఁడు మనుమభూవిభు
సభఁ దెనుఁగున సంస్కృతమునఁ జతురుం డై తా
నుభయకవిమిత్రనామము
త్రిభువనముల నెగడ మంత్రితిక్కఁడు దాల్చెన్.

సీ. సరసకవీంద్రులసత్ప్రబంధము లొప్పఁ
గొను నను టధికకీర్తనకుఁ దెరువు
లలితనానాకావ్యములు చెప్పు నుభయ భా
షలయందు ననుట ప్రశంసత్రోవ
యర్థిమైఁ బెక్కూళ్ళ నగ్రహారంబుల
గా నిచ్చు ననుట పొగడ్త పొలము
మహితదక్షిణ లైనబహువిధయాగంబు
లొనరించు ననుట వర్ణనముదారి
పరుని కొక్కని కిన్నియుఁ బ్రకటవృత్తి
నిజము లై పెంపు సొంపారి నెగడునట్టి
కొమ్మనామాత్యుతిక్కనకొలఁదినచివు
లింక నొక్కరుఁ డెన్నంగ నెందుఁ గలఁడు?

ఈపద్యములలో స్పష్టముగాఁ జెప్పకపోయినను దిక్కన రామాయణాది గ్రంథములను జేసినట్టును క్రతువులు చేసినట్టును గవి సూచించి

యున్నాఁడు. దశకుమారచరిత్రమును కృతి నందునప్పటికి తిక్కన భారతరచన మారంభించి యుండఁడు; కేతన యొక్కఁడను తిక్కన్నను సోమయాజి యని చెప్పి యుండకపోవుటచేత నతఁ డప్పటికి యజ్ఞము సహితము చేసి యుండఁడు. ఆధానమును జేసి యుండు నేమో! (తిక్కన్న మనుమసిద్ధిమంత్రిగా నుండి సంపదలతోఁ దులఁదూగుచున్న కాలము ననే కేతన యాతనికి దశకుమారచరిత్రము సంకితము చేసెను. మఱియు నీతనివంశాభివర్ణనమునుబట్టి ముగ్గురుతిక్కనులు లే రనియుఁ గవితిక్కనయే మంత్రితిక్కన యనియు రణతిక్కన యనియు ఖడ్గతిక్కన యనియుఁ జెప్పఁబడునతఁడు కవితిక్కనకుఁ బితృవ్యపుత్త్రుఁడనియు స్పష్టపడినది.)

కొమ్మన్ననుండి యాతనిసంతతివారు పాటూరివా రయినారు. ఈతిక్కనకవి గౌతమగోత్త్రుఁడు. ఈతనితండ్రి కొమ్మన; తల్లి అన్నమ్మ; కేతన, మల్లన, సిద్ధన, అనువా రీతనిపెదతండ్రులు. * ఈ కవిగ్రామణియొక్కతండ్రితాతలు రాజాస్థానములయందు గొప్ప

* సీ. మజ్జనకుండు సన్మాన్యగౌతమగోత్ర
మహితుండు భాస్కరమంత్రితనయుఁ
డన్నమాంబాపతి యనఘులు కేతన
మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల
కూరిమితమ్ముండు గుంటూరివిభుఁడు కొ
మ్మనదండనాథుఁడు మధురకీర్తి
విస్తరస్ఫారుఁ డాపస్తంబసూత్రప
విత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది
యర్థిఁ గల వచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల
నస్మదీయప్రణామంబు లాదరించి

కొలువులు చేసి ప్రభుసమ్మానము పొంది మిక్కిలి ప్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు కవితండ్రి యైనకొమ్మనమంత్రి కృష్ణామండలములోని గుంటూరునకు దండనాథుఁడయి యుండెను. తాత యైన భాస్కరుఁడు గుంటూరి కధిపతిగా నుండి విద్యలయందు దసమానుఁడయి మంత్రిభాస్కరుం డని విఖ్యాతి కెక్కెను. మొట్టమొదట రామాయణమును పద్యకావ్యమును గా తెనిఁగించిన మహాకవి యితఁడే యని చెప్పుదురు. ఆగ్రంథ మీ యనపేరనే భాస్కరరామాయణ మని నేఁటివఱకును ప్రసిద్ధి చెందు చున్న దనియుఁ జెప్పుదురు. ఇప్పుడున్న భాస్కరరామాయణమున కా పేరు హుళక్కిభాస్కరునివలననే కలిగినదిగాని మంత్రిభాస్కరునివలనఁ గలిగినదిగా కనఁబడదు.

రామాయణ మంతకుముందు రచియింపఁబడి యుండుటచేతనే తిక్కనసోమయాజి రామాయణముయొక్క యుత్తరకాండమును తెనిఁగింప నారంభించె ననియు పోతరాజకృతభాగవతములోని కొన్ని భాగము లాతని యనంతరమున నుత్పన్నము లయి పోఁగా పోయినభాగములను వెలిగందలనారాయణాదులు పూరించినట్లె భాస్కరవిరచితరామాయణముసహిత మొక్కయారణ్యకాండము తక్క తక్కినభాగములు కొంతకాలమున కుత్పన్నములుకాఁగా మిగిలినకాండములను హుళక్కిభాస్కరాదులు పూరించి రనియు కొంద అందురు. కాని యీయంశ

తుష్టి దీపించి కరుణార్ద్రదృష్టిఁ జూచి
యెలమి నిట్లని యానతి యిచ్చె నాకు. — విరాటపర్వము.

మ. అతులోదాత్తమనీష నే నుభయకావ్యప్రౌఢిఁ బాటించు ని
ల్పమునం బారగుఁడం గళావిదుఁడ నాపస్తంబసూత్రుండ గౌ
తమగోత్రుండ మహేశ్వరాంఘ్రికమలధ్యానైకశీలుండ న
న్నమకుం గొమ్మనమంత్రికిన్ సుతుఁడఁ దిక్కాంకుండ సన్మాన్యుఁడన్.

నిర్వచనోత్తరరామాయణము.—

మును స్థాపించుటకు నిర్బాధకము లైనయాధారము లేవియుఁ గానరావు. ఈమంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచియించియుండినయెడల, తిక్కన తననిర్వచనోత్తరరామాయణమునం దామాట నేలచెప్పి యుండఁడు? ఇది యింకను విమర్శనీయ మయిన వివాదాంశము. తిక్కన తాను రచియించిననిర్వచనోత్తర రామాయణమునందు

గీ. సారకవితాభిరాము గుంటూరివిభుని
మంత్రిభాస్కరు మత్పితామహునిఁ దలఁచి
యైన మన్ననమెయి లోక మాదరించు
వేఱ నాకృతిగుణములు వేయు నేల?

అని తనకావ్యము స్వగుణముచేతఁ గాకపోయినను తనతాత యైన మంత్రిభాస్కరునిసారకవిత్వమహిమచేత నయినను లోకాదరణమునకు పాత్ర మగు నని చెప్పి యున్నాఁడు. (మంత్రిభాస్కరునివితరణాదులను గుఱించి కవులు పెక్కండ్రు పెక్కుపద్యములను జెప్పి యున్నారు. వితరణమును గూర్చి ప్రసిద్ధుఁ డయినమంత్రిభాస్కరుఁడు రాయన భాస్కరుఁడు. ఈ క్రిందిచాటువు రామయామాత్యభాస్కరుని ప్రఖ్యాతిని జెప్పు నదియె యైనను మనోహరముగా నుండుటచే నిందుఁ జేర్పఁ బడినది.

మ. సరి బేసై రిపు డేల భాస్కరులు భాషానాథపుత్త్రా!, వసుం
ధరయం దొక్కఁడు మంత్రి యయ్యె నినుకొండన్, రామయామాత్యభా
స్కరుఁడో, యౌ, నయినన్ సహస్రకరశాఖల్, వవే యున్నవే
తిరమై దానము చేయువో రిపుల పేంతి న్వ్రాయువో వ్రాయువోఁ.

రావిపాటి తిప్పరాజు.)

ఈకవిపూర్వులు లౌకికాధికారధూర్వహు లగుటయే కాక యీతనిది పండితవంశ మనియు నిందువల్ల తేటపడుచున్నది. ఈయన

తండ్రి యయినకొమ్మన్న శివలీలావిలాస మను గ్రంథమును రచించి నట్లు చెప్పుచున్నారు. శివలీలావిలాసమును రచియించినకొమ్మన్న తిక్కనసోమయాజులతండ్రి కాక శ్రీనాథునికాలములో రాజమహేంద్ర వరమును పాలించుచుండిన వీరభద్రారెడ్డియొక్కతమ్ముఁడైన దొడ్డ భూపతికిఁ దనపుస్తకము నంకిత మొనర్చిన నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యుఁ డని యిటీవల లభించిన యాపుస్తకమునుబట్టి తెలియుచున్నది. (నెల్లూరికి రాజయినమనుమనృపాలుని యాస్థానకవీశ్వరుఁడు గా నుండినయాతఁడు కవితిక్కన యనియు, ఆ రాజునకు మంత్రిగా నుండిన యాతని పెద తండ్రి పెద్దకుమారుఁడు కార్యతిక్కన యనియు, సేనానాయకుఁడుగా నుండిన యాతనితమ్ముఁడు ఖడ్గతిక్కన యనియు, ప్రసిద్ధిచెందినట్లు చెప్పు దురుగాని పూర్వోదాహృతపద్యములనుబట్టి తిక్కన లిరువురే యైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది.) తిక్కనసోమయాజికొమారుఁడు కొమ్మన్న. తిక్కన సోమయాజి సూర్యవంశపురాజై నెల్లూరిమండలమున కధినాథుఁడుగా నుండినమనుమసిద్ధికి ఆస్థానకవిగా నుండినను, ఆరాజున కాశ్రితుని వలె నుండక యాతనిచే సమానుఁడుగాఁ జూడఁబడి గౌరవింపఁబడుచుం డెను. రాజునకును కవికిని మామవరుస. ఈకవిశ్రేష్ఠుఁడు రచియించిన నిర్వచనోత్తరరామాయణము కృతి గొనినమనుమభూపాలుఁడు

క. ఏ నిన్ను మామ యనియెడు
దానికిఁ దగ నిమ్ము భారతీకన్యక నా
కే నర్హుఁడ నగు దనినను
భూనాయకుపలుకు చిత్తమున కిం పగుడున్.

నిన్ను మామా యని పిలుచుచున్నందునకై భారతీకన్యను తన కిమ్మని యడిగినట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణ

మునందు నన్నపార్యుని పూర్వకవిని గా వర్ణింపలేదు; అనంతరమున రచియించిన భారతమునం దైనను,

ఉ. ఆదరణీయసారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబు గల్గి య
ష్టాదశపర్వనిర్వహణసంభృతమై పెనుపొంది యుండ నం
దాదిఁ దొడంగి మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితుం డొనర్చె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టదక్షతన్.

ఆంధ్రకవితావిశారదుం డైన నన్నయభట్టు మొదటిమూఁడుపర్వములను తెనిఁగించెనని చెప్పెనేకాని యాతని నాదికవినిగాఁ జెప్పి స్తుతింపలేదు. అందుచేతఁ దిక్కన నన్నయభట్టారకుని నూత్నకవినిగాఁ బరిగణించి నట్టు స్పష్టమగుచున్నది. ఇది యిట్లుండఁగా నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు

చ. హరిహరపద్మగర్భులను నాదికవీంద్రుల నూత్నసత్కవీ
శ్వరులను భక్తిఁ గొల్చి మఱి వారికృపన్ గవితావిలాసవి
స్తరమహనీయుఁ డైనను సర్వగుణోత్తరమూర్తి మన్మథా
వరుఁడు తగంగ నాఁ బనిచి వారనిమన్నన నాదరించుచున్.

అని యాదికవీంద్రులను నూత్నకవీంద్రులను స్తుతించుటచేత నన్నయాదులకుఁ బూర్వమునందుఁగూడ నాంధ్రకవీంద్రు లనేకు లున్నట్టు స్పష్టపడుచున్నది.

తిక్కన రచియించిన తెనుఁగుకావ్యములు రెండు అందు మొదటిది నిర్వచనోత్తరరామాయణము. ఈ గ్రంథము రచించు నప్పటి కీతఁడు యజ్ఞము చేయలేదు. తక్కిన తెనుఁగుపుస్తకములవలెఁ గాక రఘువంశాదిసంస్కృతకావ్యముల వలె దీని నీకవి నడుమ నడుమ వచనము లుంచక సర్వమును పద్యములుగానే రచించెను. ఈతఁడు రచించిన భారతమువలె నీయుత్తరరామాయణ మంత రస

వంతముగాను ప్రౌఢముగాను లేకపోయినను, పద వాక్య సౌష్ఠవము కలిగి మొత్తముమీఁద సరసముగానే యున్నది. ఇది బాల్యమునందు రచియింపఁబడిన దగుటచే నిట్లుండి యుండును. ఈ గ్రంథమునందు పదకాఠిన్య మంతగా లేకపోయినను, బహుస్థలములయం దన్వయ కాఠిన్యము గలదు. ఇందలికథ సంస్కృతములో నున్నంత లేక మిక్కిలి సంగ్రహపఱుపఁబడినది. శైలి పలుచోట్ల నారికేళపాక మనియే చెప్ప నొప్పును. అందుచేతనే యీగ్రంథము భారతమువలె సర్వత్ర వ్యాపింపకున్నది. ఇతఁడు పదియాశ్వాసముల గ్రంథమును వ్రాసినను పుస్తకమును మాత్రము ముగింపలేదు. రామనిర్యాణకథను చెప్పుట కిష్టము లేక గ్రంథపూర్తి చేయలేదని పెద్దలు చెప్పుదురు. రామనిర్యాణకథను జెప్పుటకు భీతిల్లి దానిని వదలిపెట్టినయెడల, తిక్కన భారతమునందు స్త్రీపర్వకథయు కృష్ణనిర్యాణమును జెప్పుట కేల భయపడ లేదని యొకరు ప్రశ్న వేయుచున్నారు? ప్రతిమరణ కథకును భయపడి దానిని విడుచుచు వచ్చినచో భారతమును రచింపకయే యుండి యుండవలెను. మరణమును జెప్పుట కిష్టము లేకుండుటయు భయపడుటయు కొందఱివిషయముననే యుండును. ఏదియు లేకపోయినయెడల భారతమును రచించునంతటి దీర్ఘకాలము జీవించి యుండియు తిక్కన దాని నేల ముగించి యుండఁడు? తిక్కన సంపూర్ణముగానే రచించెననియు తరువాత నా భాగ ముత్సన్న మయ్యెననియు నొకరు చెప్పుచున్నారు. ఈ యుత్సన్నకథ మనవారికి ప్రతివిషయము నందును చక్కఁగా తోడు పడుచున్నది. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు మిగిలినభాగము నేకాశ్వాసముగా రచియించిన జయంతిరామ భట్టు తిక్కన సోమయాజి మనుమరాజున కిచ్చినట్టుగా నరాంకితము చేయక తాను జేసినకడపటియాశ్వాసమును శ్రీ భద్రాద్రిరామున

కంకితము చేసెను. తాను రచించిన యేకాదశాశ్వాసమున రామభ ట్టీక్రిందిపద్యమును జెప్పి యున్నాఁడు—

ఉ. తిక్కనసోమయాజి మును తెల్గున నుత్తరకాండ చెప్పి యం
దొక్కటి చెప్పఁ డయ్యెఁ గడు నొద్దిక నే రచియింప వేడ్కచే
నిక్కము సంస్కృతంబు విని నెమ్మది భక్తిని నే రచించితిన్
జక్కనిదేవళంబుతుద స్వర్ణఘటం బిడుపోల్కి దోఁపఁగన్.

నిర్వచనోత్తరరామాయణము యొక్క శైలిని గనఁ బఱుచుట కయి రెండుపద్యము లిందు క్రిందఁ బొందుపఱుచు చున్నాను:—

శా. మాలిం జంపిన మాల్యవంతుఁ డుదితామర్షప్రకర్షంబునం
గాలాగ్నిప్రతిమానుఁడై నిజభుజాగర్వంబు పై లీల ను
న్మీలజ్జ్వాలికరాళశక్తిఁ గొని మే మే దాఁకె వక్షస్స్థలిన్
గీలించెన్ జలదంబుపై మెఱుఁగుమాడ్కిన్ శౌరికిం జెన్నుగాన్.

ఆ. 3.

చ. ఎఱుఁగవు గాక భోగముల కెల్లను నెచ్చెలి జవ్వనంబ యి
త్తఱి నుడి పోవకుండ నుచితంబుగ జక్కవదోయిఁబోని క్రి
క్కిఱిసినచిన్ని చన్నుఁగవ యింపెస లారఁగ నాదువక్షమ
న్సరసిసరోవరంబున నవారణఁ గేళి యొనర్పు కోమలీ!

ఆశ్వాసము. ౫.

ఈకవి రచించినరెండవగ్రంథము భారతశేషము. అరణ్య పర్వమువఱకును నన్నయభట్టు తెనిఁగించి మృతి నొందఁగా తరువాత నీమహాకవి యారణ్యపర్వశేషమును మాత్రము విడిచిపెట్టి విరాట పర్వము మొదలుకొని తక్కినపదియేనుపర్వములను తెనిఁగించెను. అరణ్యపర్వము నాంధ్రీకరించుటచేతనే నన్నయభట్టు మతిభ్రమణము కలిగి మృతి నొందె నని తలఁచుకొని తాను దానిని తెలిఁగించినచో

తనగతియు నట్లే యగు నన్నభీతిచేత నితఁడు దానిని తెనిఁగింపఁ డయ్యెను. అందుచేత తెనుఁగుభారతము కొంతకాలము పూర్ణముగా లేక కొఱఁత పడి యుండెను. ఆకాలమునందు వ్రాయఁబడిన తాళపత్రగ్రంథములు కొన్ని యిప్పటికిని వనపర్వశేషము లేకయే కానఁబడు చున్నవి. తిక్కన భయపడి యరణ్యపర్వశేషమును తెనిఁగింపక విడిచి పెట్టలే దనియు, ఆతనికాలము నాఁటికె నన్నయ భట్టుచేత రచియింపఁబడి యారణ్యపర్వము పూర్ణముగా నుండుట చేతనే యతఁడు విరాటపర్వ మారంభించి చేసె ననియు, తరువాత నారణ్యపర్వశేషము శంభుదాసునికాలమునాఁటి కుత్సన్నము కాఁగా దాని నతఁడు పూరించె ననియు, బుద్ధిమంతు లొకరు వ్రాయుచున్నారు. ఈయుత్సన్నసిద్ధాంత కథ యిప్పుడు ప్రతిపూర్వగ్రంథవిషయములోను మనవారిచేతిలో నమూల్యసాధన మయి నిలిచి తోడుపడు చున్నది. శంభుదాసుఁడు తిక్కనసోమయాజికి తరువాత నేఁబదిసంవత్సరముల లోపలనే యుండినవాఁడు. నన్నయభట్టు నిజముగా నారణ్యపర్వమును పూర్ణముగాఁ దెలిఁగించి యుండినచో నిన్నూఱుసంవత్సరములు తిక్కనకాలమువఱకు చెడక యుండి నిలిచిన యాభాగము తరువాత నేఁబదిసంవత్సరములకు శంభుదాసునికాలమునకు దేశములోని యన్నిప్రతులలో నొక్కసారిగా నశించుట సంభవించి యుండదు. నన్నయ దానిని చేయనే లే దనుటయే యుక్తియుక్త మయి విశ్వాసార్హ మయినపక్షము. తిక్కన తా నెంతటిపండితుఁ డయినను తన కాలపువిశ్వాసములను భయములను లేనివాఁ డగుట సాధారణముగా సంభవింప నేరదు. ఈ కవిని బట్టినభీతియే తరువాత నారణ్యపర్వశేషమును జేసిన యెఱ్ఱాప్రెగడకును పట్టి తనపేరిట గ్రంథరచన చేయక రాజనరేంద్రున కంకితముగా నన్నయభట్టుపేరు పెట్టియే దానిని

రచించెను. అంతేకాక భారతమును చదువువారు సహితము నేఁటి వఱకును ఆరణ్యపర్వములోనికొంతభాగము వదలియే మఱి గ్రంథ పఠనము చేయుచున్నారు.

నన్నయభట్టు పోవుచుప్పటికెవి పోయినతరువాత రాజరాజనరేంద్రుఁడున్నప్పుడును తిక్కనసోమయాజి యున్నాఁడని చెప్పెడుకథలు నమ్మఁదగినవి కాకపోయినను వినుటకు మాత్రము సొంపుగా నుండును. గనుక వానిలో నొకకథ నిందుఁ జెప్పుచున్నాను. తన కంకితముగా నాంధ్రీకరింప నారంభించినభారతమును పరిసమాప్తి నొందింపకయే నన్నయభట్టు మృతి నొందినందుకు చింతాక్రాంతుఁడయి రాజనరేంద్రుఁడు దానిని తా నెట్లయిన సాంతము చేయింపవలె నని బహుప్రయత్నములు చేసి బహుపండితులను రావించి చూపఁగా వా రెవ్వరును తన్మహాకార్యమునకు సమర్థులు కారైరఁట. నిర్వచనోత్తరరామాయణమును జేసి ప్రసిద్ధి నొందినయొకయాంధ్రకవీంద్రుఁడు నెల్లూరియం దుండె ననియు, అతనివలన గ్రంథపరిసమాప్తి కాఁగల దనియు, విని పండితులయనుమతిమీఁద సభాపర్వములోని

మ. మదమాతంగతురంగకాంచనలసన్మాణిక్యగాణిక్యసం
పద లోలిం గొని తెచ్చి యిచ్చి ముద మొప్పం గాంచి సేవించి ర
య్యుదయాస్తాచలసేతుసీతనగమధ్యోర్వీపతు ల్సంతతా
భ్యుదయుం ధర్మజుఁ దత్సభాస్థితు జగత్పూర్ణప్రతాపోదయున్.

అనుపద్యమును తాటాకులమీఁద ప్రతులు వ్రాసి దానితో సమానమయిన పద్యమును వ్రాయుఁడని తిక్కనరాజాస్థానములయందలి పండితులకును సిద్ధిరాజుసభయం దున్న తిక్కనకును గూడఁ బంపినట్టును, మిగిలినవా రందఱును తమ తమకు తోఁచినపద్యములను వ్రాసి పంపఁగా తిక్కనమాత్ర మట్లు చేయక తా నాపద్యమునే

మరల మఱియొక తాటాకుమీఁద వ్రాసి దానికి వర్ణము వేసి పంపి నట్లును, రాజరాజనరేంద్రుఁడు మిగిలినకవుల పద్యముల నన్నిఁటిని జదివి వానిలో నేదియు నన్నయపద్యముతో సరి రాకపోయినందున వానిని నిరాకరించి తాను రచింపఁ బోయెడు గ్రంథము నన్నయభట్టార కునికవిత్వమువలెనే యుండినను తన దంతకంటె మెఱుఁగుగా నుండునని సూచించుట కయి తిక్కన యట్లు చేసెనని గ్రహించి యాతనిని పిలిపించినట్లును, గ్రంథరచనకుఁ బూర్వమునం దాతనిచేత గౌతమీ తీరమున యజ్ఞము చేయించి భారతము సంపూర్ణము చేయించినట్లును, చెప్పుదురు. మఱికొంద ఱట్లు పంపినపద్య మాదిపర్వములోని

ఉ. నిండుమనంబు నవ్యనవనీతసమానము, పల్కు దారుణా
ఖండలశస్త్రతుల్యము, జగన్నుత! విప్రులయందు; నిక్క మీ
రెండును రాజులందు విపరీతము, గావున విప్రుఁ డోపు, నో
పం డతిశాంతుఁ డయ్యు నరపాలుఁడు శాపముఁ గ్రమ్మఱింపఁగన్

అనునది యనియు, రాజనరేంద్రుఁడు తిక్కనయభిప్రాయమును దెలిసికొన్నమీఁదట తనవద్దె కాకపీంద్రునిఁ బంపుమని సిద్ధిరాజు నకు విజ్ఞాపనపత్రముచు పంపఁగా నతఁ డాప్రకారము చేసెద నని వాగ్దానము చేసె ననియు, పిమ్మటఁ దిక్కనను రప్పించి రాజనరేంద్రు నికిఁ దాను జేసినవాగ్దానమును జెప్పి నెల్లూరినుండి రాజమహేంద్ర వరమునకుఁ బోవఁ బ్రార్థించె ననియు, ఆరా జెన్నివిధముల జెప్పి నను వినక తిక్కన రాజమహేంద్రపురము పో నని మూర్ఖపుపట్టు పట్టఁగా తనమాటకు భంగమువచ్చునని కోపించి రా జాతనితో నీవు నాయాజ్ఞప్రకారము పోనిపక్షమున నీమీసములు గొఱిగించి వాద్య ములతో నగరివీధులవెంబడిని ద్రిప్పి. యూరిబయుల వేసిన

తాటాకులపాకలోఁ బెట్టి నీచేత మాంసము తినిపించెదనని బెదరించె ననియు, ఆగ్రహావేశముచేతఁ బలికిన యారాజుతర్జనభర్జనములకు భయ పడక తిక్కన తనపట్టును వదలక స్థైర్యముతో నుండఁగా రాజనరేంద్రుఁ డాసంగతి తెలిసికొని యెట్లయిన భారతమును తెనిఁగించినఁజాలునని నెల్లూరిరాజయిన మనుమసిద్ధికి వర్తమానము పంపెననియు, తరువాత సిద్ధిరాజు తిక్కనను బతిమాలుకొని తాఁ జేసినప్రతిజ్ఞ భంగము గాకుండు నట్లుగా, యజ్ఞదీక్షకుముందు విధివిహిత మయినక్షురకర్మ చేయించి తిక్కనను వాద్యములతో నూరేగించి యూరివెలుపట వేయించిన యజ్ఞ శాలయందు ప్రవేశపెట్టి యాతనిచేతను యజ్ఞముచేయించి పురోడాశము తినిపించెననియు, అట్లు చేసినను రాజుమీఁది కోపము పూర్ణముగా తీఱక తిక్కన తనభారతము నారాజునకుఁ గృతియియ్యక నెల్లూరియం దున్న హరిహరనాథదేవున కంకితము చేసెననియు, చెప్పుదురు. హరి హరనాథునిగుడి నెల్లూరియం దిప్పుడు శిథిలమయిపోయినదఁట. పయి కథ యెట్టి దయినను, తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణము చేయునప్ప టికి యజ్ఞము చేయకుండుటయు భారతమును రచించునప్పటికి యజ్ఞము చేసియుండుటయు మాత్రము సత్యము. దీనిసత్యమును "బుధారాధన విధేయ తిక్కననామధేయప్రణీతంబైన" యను నిర్వచనోత్తరరామా యణమునందలి గద్యమునుబట్టియు "బుధారాధనవిరాజి తిక్కనసోమ యాజిప్రణీతం బయిన" యను భారతమునందలి గద్యమునుబట్టియు స్థాపింపవచ్చును. మిగిలిన యీకథాంశమునం దేమాత్రము సత్య మున్నను తిక్కనసోమయాజి విరాటపర్వముయొక్క పీఠికయందే వ్రాసి యుండును. ఆపీఠికయందు రాజనరేంద్రుని పేరైన నెత్తఁబడి యుండక పోవుటయే తిక్కన రాజనరేంద్రుని కాలమువాఁడు కాఁ డనుటను

సిద్ధాంతీకరించుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి యీభారతమును జెప్పు నప్పుడు దీనిని వ్రాయుటకయి నిర్ణయింపఁబడినవాఁడు *కుమ్మరగురునాథుఁ డని చెప్పుదురు. ఆతనికి చెప్పినదానిని మరల నడుగక వ్రాయఁగలశక్తి యున్నదఁట. దీనిని బట్టిచూడఁగాఁ బూర్వకాలమునందు బ్రాహ్మణేత రులలో సహితము చక్కఁగా చదువుకొన్నవా రుండియున్నట్టు విదిత మగుచున్నది. ఈభారతమును రచియించునప్పుడు తిక్కనసోమయాజి తడవుకొనకుండ కవిత్వమును జెప్పెదననియు తా నొక్కసారి చెప్పిన దానిని మరలఁ జెప్పననియు చెప్పినదాని నెప్పుడును మరల మార్చుకొన ననియు ప్రతిజ్ఞ చేసినట్లును, చెప్పినమాటను మరల నడుగక గురు నాథుఁడు వ్రాయుచుండఁగా శల్యపర్వములో ప్రథమాశ్వాసము కడపట సహదేవుఁడు శకునిని చంపినతరువాత దుర్యోధనుఁడు తొలఁగిపోయెనని ధృతరాష్ట్రునితో సంజయుఁడు చెప్పుభాగమున,

---

* ఈకుమ్మరగురునాథుఁడు తిక్కనసోమయాజితండ్రియైన కొమ్మనామాత్యు నకే పుట్టెననియు, కొమ్మనామాత్యుఁడు గర్భాధానార్థము మంచిముహూర్తము పెట్టుకొని తనయత్తవారింటికిఁ బోవుచుండఁగా నాకస్మికముగా పెన్నపొంగి నదిదాటుటకు శక్యము గాక పడుగుపాడుగ్రామసమీపమున నిలచిపోవలసి వచ్చె ననియు, అప్పు డాగ్రామమునం దున్నకుంభకారుఁ డొకఁ డాతనినిప్రార్థించి తన యింటికిఁ గొనిపోయి యాదరించి యానుముహూర్తమునందు సంపూర్ణయౌవన వతియు ఋతుస్నాతయు నయి యున్న తనకొమార్తెను పుత్రదానము చేయవలెనని వేఁడుకొనెననియు, అతఁడు వానిప్రార్థనను ద్రోచివేయలేక యంగీకరించి యా రాత్రి యాకులాలయువతితో సంభోగింపఁగా గురునాథుఁ డనుపుత్రుఁడు కలిగె ననియు, ఒకకథ చెప్పుదురు. అది యెంతవఱకు నమ్మఁదగియుండునో దీనిని జది వెడువారే నిశ్చయించుకోవలెను.

క. పలపలనిమూఁకలోఁ గా
ల్నిలువక గుఱ్ఱంబు డిగ్గి నీకొడుకు గదా
కలితభుజుఁ డగుచు నొక్కఁడుఁ
దొలఁగి చనియె—

అన్నంతవఱకు పద్యమునుచెప్పి తరువాత నేమియు తోఁచక తిక్కన "యేమిచెప్పుదు గ్గురునాథా" యని కుమ్మరగురునాథు నడిగినట్లును, అతఁ డది తన్నడిగిన ప్రశ్నగా భావింపక పద్యములోఁ జేర్చి

"తొలఁగి చనియె నేమిచెప్పుదు గ్గురునాథా"

యని వ్రాసినట్లును, అప్పుడు తిక్కనసోమయాజి తన ప్రతిజ్ఞకు భంగము వచ్చెనని చింతించుచుండఁగా "నేమిచెప్పుదు గ్గురునాథా" యని కవి లేఖకునిగూర్చి యుద్దేశించినది "కురునాథా" యని ధృతరాష్ట్రునిన కన్వయించి యాప్రశ్నయే పద్యపూరణమున కనుకూలించెనని గురు నాథుఁ డాతని నూరార్చినట్లును, ఒకకథను జెప్పుదురు. శ్రీమహాభార తము నాంధ్రీకరించినయీమహాకవి కీచిఱుపద్యములోనియల్పభాగము తోఁచకపోయె నని సాధించుట కీకథ పనికిరాదు గాని తిక్కనకవి యాశుధారగా కవిత్వము చెప్పఁగలవాఁడని స్థాపించుటకయి యీకథ కల్పింపఁబడె ననిమాత్ర మూహింపఁ దగి యున్నది.

ఈతెలుఁగుభారతము కష్టపడి సావకాశము గా నాలోచించి చక్కఁగాఁజేయఁబడినగ్రంథమేకాని జను లనుకొనునట్లు మూలగ్రం థమును ముట్టక తెరలోఁగూర్చుండి నోరికివచ్చినట్లెల్లను చేయఁబడి నది కాదు. తిక్కనసోమయాజి పూర్వోత్తరసందర్భములు చెడ కుం డుటకయి తాను వెనుక రచియించినదానిని మరల మరలఁ జూచు కొనుచు, సమానవర్ణనలు గలిగినభాగములను రచియింప వలసినచో పూర్వము వ్రాసినదానిని జూచి తదనుగుణముగాను కొన్నిచోట్ల

పూర్వము రచించినపద్యములనేకొంత మార్చియు మార్పకయు మరల వేసికొనుచు వచ్చెను. ఈప్రకారముగాఁ జూచుకొనుచు వచ్చినది భారతములోనియుత్తరపర్వములను రచించునప్పుడు పూర్వపర్వములను మాత్రమే కాక భారతమును రచించునప్పుడు తత్పూర్వరచితమైన నిర్వచనోత్తర రామాయణమును గూడఁ జూచుచు వచ్చెను. ఇట్లు చేసినందున కిందుఁ గొన్నియుదాహరణము లిచ్చెదను—

౧. శ్రీకృష్ణుని కౌరవులయొద్దకుఁ బంపునప్పుడు భీముఁడు చెప్పిన యుద్యోగపర్వములోని

గీ. "అన్నదమ్ముల మై యుండి యకట మనకు
నొరులు తలయెత్తి చూడ నొండొరులతోడఁ
బెనఁగ నేటికి నీనేల పెద్దవారి
బుద్ధి విని పంచి కుడుచుట పోల దొక్కొ—"

అనుపద్యమే పుత్త్రమరణదుఃఖార్తయైన గాంధారికి కోపశాంతి కలుగునట్లుగా భీముఁడు చెప్పినట్లు స్త్రీపర్వమున వేయఁ బడినది.

౨. విరాటుఁడు తనకూఁతురైనయుత్తరను నాట్యవిద్యాభ్యాసార్థము బృహన్నల కప్పగించుటకు రప్పించునప్పుడామెను వర్ణించిన విరాటపర్వములోని

సీ. అల్లఁదనంబున ననువుమైకొనఁ జూచు
నడపుకాంతికి వింత తోడవు గాఁగ
వెడవెడనూఁగారి వింతమై యేర్పడఁ
దారనివళులలో నారు నిగుడ
నిట్టలు ద్రోచుచు నెలవులు కలమేర
వెల్లను జిగిమెక్క యేర్పడంగఁ

దెలుపును గప్పును వెలయంగ మెఱుఁగెక్కు-
తారకంబులఁ గల్కి-తనము తోడరఁ
జరణములును నఖముఁ జన్నులుఁ గిన్నులు
జవ్వనంబు చెన్ను నివ్వటిల్లు
"చునికిఁ దెలుపుచుండ నుత్తర చనుదెంచె
నలరుమరునిపువ్వుటమ్ముఁ బోలె."

అనుపద్యమే సృంజయరాజపుత్రిని నారదుఁడు మోహించినకథా సందర్భమున గీతిపద్యమునందలిమూఁడునాల్గుచరణములుమాత్రము "ఉనికిఁ దెల్ప సృంజయునిపుత్రి మెలఁగు విధంబు నారదునకుఁ దగు లొనర్చె" నని మార్పఁబడి శాంతిపర్వమున వేయఁబడినది.

3. దేవదానవయుద్ధసంబంధమున నుత్తరరామాయణములో నున్న

మ. పటువేగంబున శాతభల్లచయసంపాతంబున న్మింట మి
క్కు-టమై పర్వ ధగద్ధగీయ మగుచుం గోపంబు రూపంబులై
చటులక్రీడఁ జరించున ట్లిరువురున్ శౌర్యోన్నతిం బోరి రు
త్కటదర్పోద్ధతులై పరస్పరజయాకాంక్షా ప్రచండంబుగన్.

అనుపద్యమే "పర్వ ధగద్ధగీయ మగుచున్" అనియున్నపదములు "మంట ధగద్ధగద్ధగ యనన్" అనియు, "పరస్పరజయాకాంక్షా ప్రచండంబుగన్" అనుపదము "పరస్పరజయాకాంక్షం బ్రచండంబుగన్" అనియుమార్పఁబడి, వేయఁబడి యున్నది.

౪. నిర్వచనోత్తరరామాయణములో రావణకుబేరయుద్ధవర్ణనమునందున్న

శా. శ్రావ్యంబై చెలఁగన్ గభీరమధురజ్యానాద ముద్దామవీ
రవ్యాపారనిరూఢతం బ్రతిశరారంభంబు మర్దించుచున్

సవ్యప్రౌఢి ధృఢాపసవ్యగతిఁ నాశ్చర్యంబుగా సేయుచున్
దివ్యాస్త్రంబులఁ బోరి రిద్దఱును సాదృశ్యం బదృశ్యంబుగన్.

అనుపద్యము మార్పేమియు లేకయే విరాటపర్వమున నుత్తరగోగ్రహ ణమునందు ద్రోణాచార్యయుద్ధవర్ణనములో వేయఁబడెను.

తిక్కన మొదట రచియించినపర్వములను జూచి వానియందు విశేషవృత్తములు లేకపోఁగా పండితు లాతఁడు సామాన్యవృత్తము లతో కాలము గడుపుచున్నాఁడేకాని యపూర్వవృత్తరచనాకుశలుఁడు కాడని యాక్షేపించినమీఁదట నతఁడు స్త్రీపర్వమునందు బహువిధ వృత్తములను రచియించె నన్నవాడుక కూడ తిక్కనసోమయాజులు తాను రచియించుచు వచ్చినగ్రంథమును పండితులకుఁ జూపుచు వచ్చె ననుటను స్థాపించుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి రచియించిన పదు నేను పర్వములలోను నలువదియాఱాశ్వాసములకంటె నెక్కువగ్రంథ ము లేదు. ఒక్కొక్కయాశ్వాసమునకు నాలుగువందల యేఁబదేసి పద్యముల చొప్పున లెక్కచూచినను శ్రీమహాభారతములో తిక్కన సోమయాజి రచియించినభాగ మంతలోను నించుమించుగా నిరువది వేల పద్యములకంటె నధిక ముండదు. దినమునకు పదిపద్యముల చొప్పున రచియించినను, ఇంతగ్రంథము నయిదాఱుసంవత్సరము లలో రచియింపవచ్చును. కాఁబట్టి యిట్టిగ్రంథరచన యొకయసాధ్య ములోనిది కాదు. కాని తిక్కన సోమయాజిశైలితో సమానముగా వ్రాయుట మాత్ర మెవ్వరికిని సాధ్యము కాదు. తెలుఁగుభాషయం దెన్నో గ్రంథములున్నను, తిక్కనసోమయాజికవిత్వముతో సమాన ముగాఁగాని దానిని మించునట్లుగాఁగాని కవిత్వము చెప్పఁగలిగినవారు నేఁటివఱకు నొక్కరును కనఁబడలేదు. తిక్కనకవిత్వము ద్రాక్షాపాక మయి మిక్కిలి రసవంతముగా నుండుటయు; ఈతనికవిత్వమునందు పాద

పూరణమున కయి తెచ్చిపెట్టుకొనెడు వ్యర్థపదము లంతగా నుండవు; పదములకూర్పుమాత్రమే కాక యర్థసందర్భమును మిక్కిలి పొందికగా నుండును; ఏవిషయము చెప్పినను యుక్తియుక్తముగాను ప్రౌఢముగాను నుండును; ఎక్కడ నేవిశేషణము లుంచి యేరీతి నేపదములు ప్రయోగించి రసము పుట్టింపవలయునో యీకవికిఁ దెలిసినట్లు మఱి యొకరికి తెలియదు; ఈయన కవిత్వము లోకోక్తులతోఁ గూడి జాతీయముగా నుండును; ఈయన పదలాలిత్యమును, యుక్తిబాహుళ్యమును, అర్థగౌరవమును, రచనాచమత్కృతియు, శయ్యావిశేషమును, సందర్భశుద్ధియు, కల్పనాకౌశలమును, అన్యులకు రావు; ఈకవిశిఖామణియొక్క కవిత్వమునం దొకవంతు సంస్కృతపదములును రెండువంతులు తెలుఁగు పదములునుండును. ఇటీవలి యాంధ్రకవులు కొందఱు తాము రచియించెడివి తెలుఁగు పుస్తకము లన్నమాట మఱచియో తమపాండిత్యమును కనఁబఱుపవలె ననియో తమగ్రంథములను సాంస్కృతికదీర్ఘసమాసములతోను, కఠినము లయినసంస్కృతపదములతోను నింపివేసిరి. నన్నయభట్టువలెనే యీకవియుఁ దనగ్రంధమును మూలమునకు సరిగాఁ దెనిఁగింపలేదు. విరాటపర్వమునందుమాత్రము కథ తగ్గింపక కొంత పెంచినను, తక్కినపర్వములయందు కథను మిక్కిలి సంగ్రహపఱిచెను; ఉద్యోగపర్వమునందలి సనత్కుమారోపదేశమును మూలములో పదిపండ్రెండుపత్రము లున్నదానిని తెనుఁగున రెండుమూడుపద్యములతో సరి పెట్టెను; భగవద్గీతలు, ఉత్తరగీతలు, మొదలయినవానిని తెలిఁగింపనే లేదు. భగవద్గీతలు తెలిఁగింపలేదనుట సరిగాదనియు, కొన్నిపద్యములలో దానిని సంగ్రహపఱిచె ననియు, విమర్శకు లొకరు వ్రాయుచున్నారు. పదునెనిమిదధ్యాయములమహాగ్రంథములో

శ్లో॥ ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతాయుయుత్సవః ।
మామకాఃపాండవాశ్చైవకిమకుర్వతసంజయ ॥

అను ప్రథమశ్లోకమును

క. మామగ ధర్మక్షేత్రం
బైనకురుక్షేత్రమున మహాహవమునకుఁ
బూని మనబలముఁ బాండవ
సేనయు నిటు పన్ని యేమి చేసెం జెపుమా.

అనియు,

శ్లో॥ యత్రయోగేశ్వరః కృష్ణో యత్రపార్థో ధనుర్ధరః ।
తత్రశ్రీర్విజయోభూతి ర్ధ్రువానీతిర్మతిర్మమ॥

అను నంత్యశ్లోకమును

గీ. అధిపయోగేశ్వరేశ్వరుం డైనకృష్ణుఁ
డును ధనుర్ధరవర్యుఁ డర్జునుఁడు నెచట
నిలిచి రచ్చట విజయంబు నీతి సిరియు
భూతి నిత్యంబు లగు నిది నాతలంపు.

అని యు, తెలిఁగించి నడుమ నాలుగయిదుపద్యములు వేయుట గ్రంథమును భాషాంతరీకరించుట కానేరదు. ఇది గుహ్యమైనయోగ శాస్త్ర మనియో, యుద్ధమధ్యమున శత్రువు లెదుట నుండఁగా పదు నెనిమిదియధ్యాయములు గలమహాగ్రంథమును గృష్ణుఁ డర్జునునకుఁ జెప్పెననుట విశ్వాసయోగ్యముగా నుండదని భావించియో, తిక్కన భగవద్గీతలను దెలిఁగింపఁ డయ్యెను.

ఈయన సంస్కృతమును తెలిఁగించినరీతిని దెలుపుటకయి మూలగ్రంథములోని కొన్నిశ్లోకములను వానియర్థమును దెలుపుపద్య ములను కొన్నిటిని క్రింద వివరించుచున్నాను—

విరాటపర్వము శ్లోకము.

శ్లో. ఆలోకయసి కిం వృక్షం సూద దారుకృతేనవై
యది తే దారుభిః కృత్యం బహిర్వృక్షాన్నిగృహ్యతామ్.

పద్యము.

మ. వలలుం డెక్కడఁ జూచె? నొండెడ ననేవ్యత్నొమ్మజముల్ పుట్టవే?
ఫలితంబై వరశాఖ లొప్పఁగ ననల్పప్రీతి సంధించుచున్
విలసచ్ఛాయ నుపాశ్రితప్రతతికి న్విశ్రాంతిఁ గావింపఁగాఁ
గలయీభూజము వంటకట్టియలకై ఖండింపఁగా నేటికిన్?

శ్లోకములు.

శ్లో. సా సభాద్వార మాసాద్య రుదతీ మత్స్య మబ్రవీత్
అవేక్షమాణా సుశ్రోణీ పతీం స్తాన్ దీనచేతసః.
ఆకార మభిరక్షంతీ ప్రతిజ్ఞాం ధర్మసంహితాం
దహ్యమానేవ రౌద్రేణ చక్షుషా ద్రుపదాత్మజా.

సీ. ఎలఁదీఁగఁ గప్పిన లలితపరాగంబు
క్రియ మేన మేదినీ రేణు వొప్ప
చంపకంబున నవసౌరభం బెసఁగెడు
కరణి నాసిక వేఁడిగాడ్పు నిగుడ
తోయజదళములతుది మంచు దొరిఁగెడు
గతిఁ గన్నుఁగవ నశ్రుకణము లురుల
నిందుబింబముమీఁది కందు చందంబునఁ
గురులు నెమ్మొగమున నెరసియుండ
సర్వజనవంద్య యైనపాంచాలి సింహ
బలునిచే నివ్విధంబున భంగపాటు

తనకు వచ్చిన నెంతయు దైన్య మొంది
యవ్విరాటుని సన్నిధి జేర నరిగి నిలిచి.

ఉ. పంబినకోపము న్సమయభంగభయంబును నగ్గలించి యు
ల్లంబు పెనంగొనంగఁ బతులం దగుసభ్యులఁ జూచుమాడ్కి రూ
క్షంబగుచూడ్కి నాస్త్రపదుకన్నియ చూచి సభాజనప్రతా
నంబును మత్స్యనాథుఁడు వినంగ నెలుంగు చలింప నిట్లనున్.

ఈశ్లోకములను పద్యములను జూచువారి కెల్లను సీసపద్యముయొక్క దీర్ఘపాదములయందలివర్ణనఁ గ్రొత్తగాఁ గల్పించుటయేకాక తక్కిన భాగమును గూడ కవి యెట్లు పెంచెనో విశద మగును.

శ్లోకము.

శ్లో. తాం వేళాం నర్తనాగారం పాంచాలీసంగమాశయా
మన్యమాన స్ససంకేత మగారం ప్రవిశ త్తతః.

పద్యము.

శా. సింగం బున్నగుహానికేతమునకున్ శీఘ్రంబున న్వచ్చుమా
తంగంబుం బురుడించుచున్ బవనపుత్రస్వీకృతం బైన యా
రంగాగారము చేరవచ్చి మదిలో రాగంబు ఘూర్ణిల్ల నిం
తిం గామించిటఁ దేఁడెయింతకనియుద్వృత్తాంగజోన్మాదుఁడై.

ఇఁక నీకవియొక్కకవిత్వశైలిని గనఁబఱిచెడి యైదాఱు పద్యములు మాత్రము వ్రాసి "కవిబ్రహ్మ" యని మహాకవులచేఁ గొనియాడఁబడిన యీతని చరిత్రము నింతటితో ముగించెదను—

ఉ. అక్కట మోసపోయి యడియాసలఁ జావక యున్నదాన ము
న్నొక్కెడనే దురంతదురితోత్కటబాధలఁ బెట్టి యున్న నా

కెక్కుడి దుఃఖశాంతి గరమేమట యెమ్మెయిఁ గల్గనేర్చు మీ
ముక్కున నూర్పుగల్గ నొకమూ... చేఁ బడితి న్నభాస్థలిన్.

విరాట. ఆ. 2.

శా. సింగం బాఁకటితో గుహాంతరమునం జేట్పాటుమైనుండి మా
తంగస్ఫూర్జితయూథదర్శనసముద్యత్క్రోధమై వచ్చు నో
జం గాంతారనివాసఖిన్నమతి నస్మత్సేనపై వీఁడె వ
చ్చెం గుంతీసుతమధ్యముండు సమరస్థేమాభిరామాకృతిన్.

విరాట. ఆ. 4.

క. కాలుఁడు ప్రేరేపఁగ నీ
ప్రేలినయంతటనె నిన్నుఁ బెద్దఁగఁ దలఁపన్
బోలునె మాకును నుడుగుము
చాలుదు వీ వెల్లపనులు సాధింపంగన్. ఉ. 2

శా. ఏమీ! పార్థుఁడు నీవు దండిమగలై యీవచ్చుకౌరవ్య సం
గ్రామక్షోభము బాహుదర్పమునఁ దీర్పం బెద్దమి ట్లెక్క మి
మ్మెల్ల న్వెఱఁగంది చూచెదముగా కీసారికిం బోయిరా
భీముం డిత్తఱి రిత్తమాటలకుఁ గోపింపండు సూ పెంపఱన్.

ఉద్యో. ఆ. 3.

ఉ. ఏమిర కర్ణ! భీము నటు లేటికిఁ దిట్టె తతండు దోల సి
గ్గేమియులేక పాఱునెడ నెవ్వరు తిట్టిరి నిన్ను? గెల్పు సం
గ్రామములోనఁ దప్పిదము గల్గినయంతనె యింతగర్వ మే
లా? మును నిన్నెఱుంగమె? చలంబున సాత్యకి యిప్డు గెల్వఁడే?

ద్రోణ. ౫.

గీ. అంధులకు నూఁతకోలగా నకట! యొకని
నైన నిలుపక నూర్వుర నదయవృత్తి

మ్రింగి తం డెవ్వఁ డేనియు మీకు నెగ్గు
లాచరింపనివాఁడు లేఁ డయ్యె నయ్య?-స్త్రీప. ఆ. ౧.

ఈపయినిజెప్పిన రెండుకావ్యములనుగాక యీకవి కవివాగ్బంధన మనెడిలక్షణగ్రంథము నొకదానిని గూడ రచియించెను గాని దానియందు విశేషాంశము లేవియు లేవు. అందలికడపటిపద్యము నిం దుదాహరించుచున్నాను:—

కం. తనరం గవివాగ్బంధన
మనుఛందం బవని వెలయ హర్షిమునంగొ దిక్కనసోమయాజి చెప్పెను
జను లెల్లనుతింప బుధుల సమ్మతిగాఁగన్—కవివాగ్బంధనము.

ఇతఁడు కృష్ణశతక మొకటి చెప్పె నని వేంకటరంగకవి యీపద్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు:—

మ. అరయన్ శంతనపుత్రుపై విదురుపై నక్రూరుపైఁ గుబ్జపై
నరుపై ద్రౌపదిపైఁ గుచేలునిపయిన్ నందవ్రజశ్రేణిపైఁ
బరఁగంగల్గుభవత్కృపారసము నాపైఁగొంత రానిమ్ము నీ
చరణాబ్జంబులు నమ్మినాను జగదీశా కృష్ణభక్తప్రియా.

(తిక్కనసోమయాజి "విజయసేన" మనుగ్రంథమును గూడ రచించె నని కొందఱు వ్రాయుచున్నారు) సేనాగ్రంథమును జూడకపోవుట చేత తిక్కనయే దానినిరచించెనో, తిక్కనయే గ్రంథకర్తయైనచో నతఁ డేతిక్కనయో, నేనిప్పుడు చెప్పఁజాలను. "విజయసేన" మను పూర్వగ్రంథ మొకటి యున్నది. దానినుండి యప్పకవి యీక్రింది పద్యము నుదాహరించియున్నాఁడు:—

ఉ. వల్లభుఁడేగు దుర్లభుఁడు వానిదెసం దగులూది యుమ్మెయిన్
దల్లడ మందెదేల యుచితస్థితికి న్ననుఁ జూపఁజూచినన్

దల్లియు బంధులోకమును దండ్రియు నేమనువా రెటింగిరే
నుల్లమ యిట్లు నీకుఁదగునో ? గదో పరికించి చూడుమా.

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగా రాంధ్రులచరిత్రమునం దీపద్యముల నుదాహరించియున్నారు—

సీ. ఘనసార కస్తూరి కాగంథముల నన్య
గంథబంధంబులు గలపి కలపి
కుసుమితవల్లికాలసితవీథులఁ జొచ్చి
గని సరోగృహముల మునిఁగి మునిఁగి
సమధికాహార్యాంగ సంగీతములతోన
కస్నితీఁగల కాట కలపి కలపి
కుముద కుట్మలకుటీ కోరకంబులు దూఱి
యలిదంపతుల నిద్రఁ దెలిపి తెలిపి
యనుదినమ్ము నప్పురాంతికమ్మున గట్టు
వాలు వోలె విప్రవరుఁడు వోలె
నట్టువోలెఁ దాను నచ్చినచెలి వోలె
మలయు చుండు మందమారుతంబు.

సీ. మదనవశీకారమంత్రదేవత దృష్టి
గోచరమూర్తి యై కొనియె నొక్కొ
సితకరబింబనిస్రుతసుధాధార వి
తంబినీరూపంబు గాల్చె నొక్కొ
విధికామినీ శ్రేష్ఠవిజ్ఞానపరసీమ
విధి గండరింపంగ వెలసె నొక్కొ
శృంగారనవరసశ్రీవిలాసోన్నతి
సురిదరాకారంబు నొందె నొక్కొ.

కాక యొకవధూటికడుపునఁ బుట్టిన
భామ కేల నిట్టిరామణీయ
కంబు గలుగు ననుచుఁ గన్నియయ్యై మహీ
పాలసుతుఁడు దృష్టి పఱపె నస్థె.

ఉ. పల్లవపుష్పసంపదలఁ బాచి వసంతుఁడు కాపురాకకై
యెల్లవనంబు సంకటము లేదఁగఁ దా రోడికంబు మీఱ న
ట్లల్లన క్రోలి క్రోలి మలయానిలుఁ డందుఁ బురాణపత్రముల్
డుల్లఁగఁజేసె సతిక్రియఁ బటుత్వము కాముఁడు పిచ్చలింపఁగన్.

పయివానిలో "మదనవశీకారమంత్రదేవత" యను సీసపద్యమును కుమారసంభవటిప్పణములో విజయసేనము ద్వితీయాశ్వాసములోనిదని మానవిల్లి రామకృష్ణకవిగా రుదాహరించి యున్నారు.

నన్నయభట్టారకుఁడును తిక్కనసోమయాజియు నాంధ్రకవులలోఁ బ్రామాణికాగ్రగణ్యులే యయినను మనము వారిపుస్తకములోని సామాన్యప్రయోగములను మాత్రమే యనుసరింపవలయును గాని యతులకొఱకును ప్రాసములకొఱకును వారు వేసికొనవలసివచ్చిన యసామాన్యప్రయోగములను మనమనుసరించుట యుచితము కాదని నేను దలఁచుచున్నాను. ఎట్లన నన్నయభట్టు సామాన్యముగా నంద అనియే ప్రయోగించుచు వచ్చినను నొకటిరెండుస్థలములయందు యతిస్థలమున

గీ. గురులలోనఁ బరమగురువు తల్లియ యట్టి
తల్లివచనమును విధాతకృతియు
నన్యథాకరింప నలవియే యనిన నం
దొఱకు నిట్టు లనియె ద్రుపదవిభుఁడు.

అందో అని వాడియున్నాఁడు. ఈప్రకారముగానే తిక్కనసోమయాజి సామాన్యముగా నొక్కఁ డనియే ప్రయోగించుచును వచ్చిన యతి స్థానమునం దొకచోట

క. పాండవులవలనఁ గీడొ
కొక్కండును లే దధిప నీదుకొడుకులు ధరణీ
మండల మంతయు మ్రింగిరి
పాండునృపతిభాగమునకుఁ బాపిరి వారిన్.

ఒక్కొఁ డని వాడియున్నాఁడు. నన్నయతిక్కనాదుల ప్రయోగములను మనము శిరసావహించి గ్రహింపవలసినదే యయినను మనగ్రంథముల యందు "అందొఱు" "ఒక్కొఁడు" మొదలయిన విశేషరూపములను వాడక "అందఱు" "ఒక్కఁడు" మొదలయినసామాన్యరూపములను వాడుటయే మంచి దని నే ననుకొనియెదను.

తిక్కనసోమయాజులు సుసుమసిద్ధిరాజ్య మంతరించిన తరువాత చిరకాలము జీవించి యున్నవాఁడయి సర్వజనులచే గౌరవింపఁబడుచుఁ నుండినవాఁడే యయినను మరణకాలమునకు విశేషవిత్తవంతుఁడుగా నుండినట్టు కనఁబడఁడు. అందుచేతనే యాతనికుమారుఁడు కొమ్మన్న పాటూరికరిణికమును సంపాదింప వలసినవాఁ డయ్యెను.

రక్కసగంగరసదేవమహారాజు రాజ్యమేలుచుండఁగా ౧౧౬౯ శాలివాహనశకము ప్లవంగసంవత్సర జ్యేష్ఠశుద్ధ త్రయోదశీ శనివారమునఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౪౭ వ సంవత్సరములో చెంటిరామనాయ

కుఁడు కడపమండలములోని సిద్ధఃటముతాలూకా జోతిగ్రామమునందలి జ్యోతినాథదేవాలయమునకు గోపురము కట్టించినట్లు దాని యావరణములో తాతిమీఁదఁ (No. 563) శాసన మొకటి చెక్కఁబడియున్నది. నిర్వచనోత్తరరామాయణములో "రంగదుదారకీర్తియగు రక్కసగంగని" యన్నపద్యముండుటచేఁ, ఈ శిలాశాసనమునుబట్టి ౧౨౮౭ వ సంవత్సరమునకు పెక్కేండ్లుతరాతనే నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచియింపఁబడినట్లు స్పష్ట మగుచున్నది.

ఎఱ్ఱాప్రెగడ

ఎఱ్ఱాప్రెగడ యనుకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. ఈతనియింటి పేరు చెదలవాడవారు; నివాసస్థలము నెల్లూరిమండలమునందలి కందుకూరితాలూకాలోని గుడ్లూరుగ్రామము; తండ్రి సూరన్న; తల్లి పోతమ్మ; ఈతనిది శ్రీవత్సగోత్రము. ఇతఁడు తిక్కనసోమయాజి తరువాత నించుమించుగా నేఁబదిసంవత్సరముల కాలమున నుండినవాఁడు. ఇతఁడు తిక్కనసోమయాజి కవిత్వమునం దత్యంతగౌరవము కలవాఁడయి యాతనివలెనే కవిత్వము చెప్పఁ బ్రయత్నించినవాఁ డగుటచేత విరాటపర్వములోఁ దిక్కనసోమయాజి తనతండ్రి కలలో వచ్చి గ్రంథరచన చేయవలసినదని చెప్పినట్టే, తనతాత తనభావమునందు తోఁచి చెప్పినట్లు నృసింహపురాణమున నిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు—

సీ. ప్రజ్ఞాపవిత్రుఁ డాపస్తంబసూత్రుండు
  శ్రీవత్సగోత్రుఁ డూర్జితచరిత్రుఁ
డగుబొల్లనకుఁ బ్రోలమాంబకుఁ బుత్రుండు
  వెలనాటిచోడునివలన మిగుల
మన్ననగన్న భీమనమంత్రిపౌత్రుండు
  ప్రేకమాంబామనఃప్రియుఁడు పోత
మాంబికావిభు సూరనార్యు మజ్జనకుని
  బొల్లధీనిధికిని బ్రోలనకును
జన్నునకు ననుజన్ముని గన్నతండ్రి
వేఁగినాట గరాపర్తివృత్తిమంతుఁ

డనఘుఁ డెఱపోతసూరి కంసారిచరణ
కమలమధుకరపతి సారవిమలయశుఁడు.

వ. మదీయభావంబున నావిర్భావంబు నొంది సదయానంద మధురవాక్యంబుల నన్ను నిట్లని యనుగ్రహించె.

ఉ. ఉన్నతసంస్కృతాదిచతురోక్తిపదంబులఁ గావ్యకర్తనై
యెన్నికమైఁ బ్రబంధపరమేశుఁ డనంగ నరణ్యపర్వశే
షోన్నయ మంధ్రభాష సుజనోత్సవ మొప్పఁగ నిర్వహించి తా
నన్నయభట్టతిక్కకవినాథుల కెక్కనభక్తిఁ బెంపునన్.

క. గిరిశపదభక్తిరసత
త్పరభావముకలిమి శంభుదాసుఁ డనంగాఁ
బరఁగినగోవిందగుణా
దరసంభృత సౌమనస్యధన్యుఁడ వెందున్.

ఈతనికాలమువఱకును నన్నయభట్టు విడిచినయారణ్యపర్వశేషము తెనిఁగింపఁబడక భారతము కొఱఁతపడియుండుట చూచి యితఁడు తాను దానిని తెనిఁగింప నెంచియు తనపేరిట నాంధ్రీకరించినచో నన్నయభట్టారకునికిఁబోలెఁ దనకు నేదో కీడుమూడు నని భయపడి మిగిలిన భాగమును రాజరాజనరేంద్రున కంకితముగా నన్నయభట్టు పేరితోనే రచియించెను. భారతములో నీతఁడు రచియించినభాగములోని మొదటి పద్యము

చ. స్ఫురదరుణాంశురాగరుచిఁ బొంపిరివోయి నిరస్తనీరదా
వరణములై దళత్కమలవైభవజృంభణ ముల్లసిల్ల ను
ద్ధురతరహంససారసమధువ్రతనిస్వనము ల్చెలంగఁగాఁ
గరము వెలింగె వాసరముఖంబులు శారదవేళఁ జూడఁగన్.

అనునది. కాఁబట్టి యీకవి రచియించిన దారణ్యపర్వములో సగము కంటె నధికముగానుండును. ఎఱ్ఱాప్రెగడకవిత్వము మృదువును మధురమునయి, కదళీపాకమై, చాలవఱకు సోమయాజులకవిత్వమును పోలి యుండును. ఇతఁడు రచియించిన భారతభాగమునం దించుమించుగా సంస్కృతపదములును తెలుఁగుపదములును సమానముగానుండును. ఇతని భాషాంతరమును పయి యిరువుర దానివలె నే మూలమైన సంస్కృతగ్రంథానుసారముగా నుండదు. ఈ క్రిందిశ్లోకములును పద్యములును కొంతవఱ కీయంశమును తేటపఱుపవచ్చును.

సంస్కృతారణ్యపర్వము.

శ్లో. తవ వశ్యాహి సతతం పాండవాః ప్రియదర్శనే
ముఖప్రేక్షా శ్చతే సర్వే తత్త్వమేత ద్బ్రవీహి మే.
వ్రతచర్యా తపోవా స్తి స్నానమంత్రౌషధానివా
విద్యావీర్యం మూలవీర్యం జపహోమాగదా స్తదా.

తెలుఁగు.

సీ. నీప్రియభర్తల నిర్మలవృత్తులఁ
బ్రకటతేజుల లోకపాలనిభులఁ
బార్థుల నీ వొకభంగిన వదలక
చెలువ యొభ్భంగి భజింతు దగిలి
యొక్కఁ డొక్కనికంటె నువిద నీ కెక్కుడు
ననురక్తు లగుట యత్యద్భుతంబు
నగుమొగంబులకాని నాతి నీదెస నెప్డు
బతులకుఁ గినుక యొప్పాట లేదు
వ్రతముపెంపొ మంత్రౌషధవైభవంబొ
సరసన్నె పథ్యకర్మకౌశలమొ చతుర

విభ్రమోల్లాసరేఖయోఁ వెలఁది నీవి
శేషసౌభాగ్యహేతువుఁ జెపుమ నాకు.

ఇందలి సీసపాదముల నాలిగింటను మూలములో లేని నిర్మలవృత్తులఁ బ్రకటతేజుల మొదలయిన విశేషణాదులచేత గ్రంథము విస్తారముగాఁ బెంపఁబడినను గీతపాదములయందు మూలమునందలి తపస్స్నానము జపము హోమము మొదలైనమాటలు విడిచిపెట్టఁబడినవి.

సంస్కృతము.

శ్లో. యదైవ భర్తా జానీయా న్మంత్రమూలపరాం స్త్రియమ్
ఉద్విజేత తదైవాస్యాః సర్పా ద్వేశ్మగతా దివ
ఉద్విగ్నస్య కుత శ్శాంతి రశాంతస్య కుత స్సుఖం
నజాతు వశగో భర్తా స్త్రియాః స్యాన్మంత్రకర్మణా
అమిత్రప్రహితాంశ్చాపి గదాన్ పరమదారుణాన్
మూలప్రచారై ర్హివిషం ప్రయచ్ఛంతి జిఘాంసవః.
జిహ్వయా యాని పురుష స్త్వచావా ప్యుపసేవతే
తత్ర చూర్ణాని దత్తాని హన్యుః క్షిప్ర మసంశయః.
జలోదరసమాయుక్తాః శ్విత్రిణః పలితా స్తథా.
అపుమాం సః కృతా స్త్రీభిః జడాంధబధిరా స్తథా
పాపానుగాస్తు పాపాస్తాః పతీ నుపసృజం త్యుత
నజాతు విప్రియం భర్తుః స్త్రియా కార్యం కథంచన.

తెలుఁగు.

చ. అలయక మంత్రతంత్రవివిధౌషధభంగులఁ జేసి యెంతయున్
వలతురు నాథు లంట మగువా కడుబేలతనంబు దానమున్
గలిగిన ప్రేమయుం బోలియుఁ గాని యొకంటను సిద్ధిఁ బొంద ద
వ్వాలఁతులతోడిమన్కి యహిపొత్తుగఁ జూచు విభుం డెఱింగినన్.

చ. మగువ యొనర్చువశ్యవిధిమందులు మాయలు నొందుచందమై
మగనికిఁ దెచ్చు రోగములు మానక మూకజడాదిభావముల్
మొగి నొనరించునద్దురితముల్ తన చేసినచేఁతలై తుదిన్
జగమున కెక్కు నిందయును సద్గతిహానియు వచ్చు నింతికిన్.

వీనిని చదువుటవలననే మూలగ్రంథములోని కొంతభాగము వదలి వేయఁబడినట్టు స్పష్ట మగును గనుక సత్యాద్రౌపదీసంవాదము నందలిపద్యములలో నొక్కదానినిమాత్రము వ్రాసి యిఁక నీవిష యము విడిచిపెట్టెదను.

శ్లోకము

ఏత జ్జానా మ్యహం కర్తుం భ ర్తృసంవననం మహత్
అసత్ స్త్రీణాం సమాచారం నాహం కుర్యాం నకామయే.

పద్యము.

గీ. ఇట్టివర్తనముల నెపుడుఁ బాండవులకుఁ
దగిలి ప్రియము సేయ దగితిఁ గాని
మగువ నీవు చెప్పుమందులు మాకులు
నింద్రజాలములును నే నెఱుంగ.

ఈకవియొక్కకవిత్వశైలి తెలియుట కయి యీపద్యము లే చాలి యున్నను, మఱియొకభాగములోని పద్యములను రెంటిని కూడ నిందు వ్రాసెదను.

ఉ. నారలు కట్టి కూర లశనంబుగ నుగ్రవనంబులో విప
ద్భారము నొంది వందురినఫల్గును నుజ్జ్వలరాజ్యవై భవో
దారుల మై కనుంగొని ముదంబును బొందఁగఁ గాంచుకంటెనిం
పారఁగ నొండుగల్గునె కృతార్థత యొందును గౌరవేశ్వరా.

అర. ప. ఆ ౫.

ఉ. శాతనఖాగ్రఖండితలసన్మదకుంజరకుంభముక్తము
క్తాతతశైలకందరగుహాంతరసుప్తమృగేంద్రకేసర
వ్రాతము వేఁక నాచికొన వారక చేరుట గాదె క్రోధని
ర్ఘాతమహోగ్రు భీముఁ జెనకం దలపోయుట నీకు నెమ్మెయిన్.

ఆర. ఆ. ౬.

భారతమును రచించిన యీముగ్గురుకవులును ప్రామాణికాగ్రగణ్యులు. సర్వవిధములచేతను వీరికవిత్వము మిక్కిలి శ్లాఘ్యమైనది. వీరిని కవిత్రయ మందురు. కవిత్రయవిరచిత మయినయాంధ్రభారత మారంభింపఁబడిన మూడువందలసంవత్సరములకు సంపూర్ణ మైనది. కవిత్రయము ప్రయోగించిన పదములనే కాని వేఱుపదములను కవులు ప్రయోగింపఁ గూడ దని వీరికివెనుక నొకకవిరాక్షసుఁ డనునతఁడు తాను రచియించినకవిరాక్షసీయ మనులక్షణగ్రంథమునందు నియమము చేసినాఁడట. అయినను తరువాతికవులు మాత్ర మీనియమము నంతగా పాటింపలేదు. ఎఱ్ఱాప్రెగడకు శివభక్తుఁడగుటచేత శంభుదాసుఁ డనియు, ప్రబంధధోరణిని భారతారణ్యపర్వశేషమును చమత్కారబంధురముగా రచించుటచేత ప్రబంధపరమేశ్వరుఁ డనియు, బిరుదనామములు గలవు. ఈతఁడు చేసినయితరగ్రంథములు రామాయణము, హరివంశము, లక్ష్మీనృసింహపురాణము. ఇందలి కడపటిపుస్తకమున కహోబలమాహాత్మ్య మని నామాంతరము. హరివంశ మీకవి కొండవీటిప్రభువైన పోలయవేమారెడ్డి కంకితము చేసెను. అనవేమారెడ్డితండ్రియైన యీపోలయవేమారెడ్డి ప్రతాపరుద్రునిప్రభుత్వదినములలో నొక సేనానాయకుఁడుగా నుండి, ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమున ప్రతాపరుద్రుఁడు తురుష్కులచేత కారాబద్ధుఁడుగాఁ జేయఁబడిన కొన్నిసంవత్సరముల కనఁగా ౧౩౨౮ వ సంవత్సరమునందు

స్వతంత్రుఁడయి వినుకొండ రాజ్యము నాక్రమించుకొని ౧౩౪౮ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యముచేసెనని చెప్పఁబడియున్నది. కాని యీతని శాసనములు ౧౩౨౧ వ సంవత్సరమునుండియే కానఁబడు చున్నందున నితఁడాసంవత్సరమునందే రాజ్యపాలన మారంభించి యుండును. అందుచేత పోలయవేమారెడ్డి ౧౩౨౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౪౮ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసి యుండవలెను. ఇతఁడు మొదట సామంతుఁడయి కాకతీయ రాజ్యావసానదశయందు స్వతంత్రరాజయి యుండును. ఈతని ప్రథమపుత్త్రుఁడు అనపోతారెడ్డి ౧౩౫౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౬౧ వ సంవత్సరమువఱకును, ద్వితీయపుత్త్రుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడైనయనవేమారెడ్డి ౧౩౬౭ మొదలుకొని ౧౩౮౦ వఱకును రాజ్యముచేసిరి. ఈయనవేమారెడ్డి రాజమహేంద్రవరమువఱకును తెలుఁగుదేశమును జయించి ప్రసిద్ధికెక్కుటయే కాక, సంస్కృతాంధ్రములయం దసమానపాండిత్యముకలవాఁడయి యమరుకకావ్యమునకు సంస్కృతవ్యాఖ్య వ్రాసి ప్రఖ్యాతి కెక్కెను. పోలయవేమారెడ్డి ౧౩౨౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౪౮ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యముచేసినందున, ఇతని యాస్థానకవీశ్వరుఁడయిన యెఱ్ఱాప్రెగడ యిప్పటి కయిదువందలయేఁబది సంవత్సరముల క్రిందట నున్నట్లు నిశ్చయింపవలసి యున్నది. పోలయవేమారెడ్డిపూర్వు లంత పేరుపడినవారు కారు గనుకనే యెఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశమునందు పోలయపయివారి నెవ్వరిని వంశవర్ణనయం దుదాహరింపలేదు. పోలయవేమారెడ్డి కద్దంకి రాజధాని యయినట్టు హరివంశములోని యీ క్రిందిపద్యమువలన విశద మగుచున్నది—

గీ. తనకు నద్దంకి తగు రాజధానిగాఁ బ
రాక్రమంబున బహుభూము లాక్రమించి

యనుజతనుజబాంధవమిత్రజనుల కిచ్చె
నెదురె యెవ్వారు వేమమహీశ్వరునకు.

ఎఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశమునం దీక్రిందిపద్యములచేత నన్నయ తిక్కన సోమయాజుల నిద్దఱినిమాత్రమే పూర్వకవులనుగా స్తుతించినాఁడు.

ఉ. ఉన్నతగోత్రసంభవము నూర్జితసత్వము భద్రజాతిసం
పన్నము నుద్ధతాన్యపరిభావిమదోత్కటము న్నరేంద్రపూ
జోన్నయనోచితంబు నయి యొప్పెడు నన్నయభట్టకుంజరం
బెన్న నిరంకుశోక్తిగతి నెందును ట్రాలుటఁ బ్రస్తుతించెదన్.

మ. తనకావించినసృష్టి తక్కొరులచేతం గాదు నా నే ముఖం
బునఁ దాఁబల్కెఁ బల్కు లాగమములై పొల్పొందు నా వాణి న
త్తను నీతం డొకరుండునాఁ జనుమహత్త్వాప్తిం గవిబ్రహ్మనా
వినుతింతుం గవితిక్కయజ్వ నఖిలోర్వీదేవతాభ్యర్చితున్.

ఇతఁడు హరివంశమును రచియించుటకుమునుపే రామాయణమును రచించినట్లు వేమారెడ్డి కవినుద్దేశించి యన్నట్లు చెప్పఁబడిన యీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

శా. నాతమ్ముండు ఘనుండు మల్లరథినీనాథుండు నిన్నాతత
శ్రీతోడ న్సముపేతుఁ జేసి యెలమిం జేపట్టె మా కిచ్చుటం
జేతోమోద మెలర్ప రామకథ మున్ జెప్పించి యత్యుత్తమ
ఖ్యాతిం బొందితి నింకనుం దనియ నేఁ గావ్యామృతాస్వాదనన్.

హరివంశములోని మొదటిపద్యమునందలి "యన్నమ వేమభూవిభున" కన్నదాని "నన్నయ వేమభూవిభున" కని భ్రమపడి యీకవి తనహరి

వంశమును అనవేమభూపాలున కంకిత మొనర్చినట్లు చెప్పఁబడెనుగాని యది సరికాదు. ఎఱ్ఱాప్రెగడ యనవేమారెడ్డి నెఱుఁగునో యెఱుఁగఁడో యని సందేహింపవలసి యున్నది. మనకవి యీ క్రిందిపద్యమునందు

శా. వేమక్ష్మాధిపుకూర్మిపుత్త్రుఁడు దయావిభ్రాజి యవ్యాజతే
జోమార్తాండుఁడు కీర్తనీయసుగుణస్తోమంబులం దేమియుఁ
రామస్ఫూర్తికి లోచ్చుగాక సరియై రాజిల్లె రాజార్చితుం
డాముష్యాయణుఁ డెందుఁ గోతయచమూపాగ్రేసరుం డిమ్మహిన్.

ప్రోలయవేముని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైన యనపోతారెడ్డిని, ఈ క్రింది పద్యమునందు

క. దానంబునఁ గర్ణుని సరి
మానంబునపేర్మి ననుపమానుఁడు బుధస
న్మానచతురుండు మాచయ
సూనుఁడు కోమటి సమస్తసులభుఁడు కరుణన్.

ప్రోలయవేమునియన్నకుమారుఁడైనకోమటిరెడ్డిని, వర్ణించినను హరి వంశమునం దెక్కడను అనవేమునిపేరైన నెత్తలేదు. అందుచేత హరివంశరచనకాలమునాఁటి కనవేముఁడు పుట్టెనోలేదో, పుట్టినను మిక్కిలి పసివాఁడుగా నుండెనో, యని యూహింపవలసియున్నది. పయి పద్యములో "మాచయసూనుఁ" డన్నచోటఁ గొన్నిప్రతులలో "పోలయసూను" డని యున్నది. మాచయసూనుఁ డన్నపాఠమే సరి యయినది.

క. శ్రీసంభావితవక్షో
భాసురమణిహారకిరణపరిచయచతురో
ల్లాసమృదుహాసయవిరత
భూసురగృహరచితహేమ పోలయవేమా,

అని పూర్వభాగము షష్ఠాశ్వాసప్రారంభమునందును,

క. శ్రీనందనసమసౌంద
ర్యానందితయువతిహృదయ యధికాభ్యుదయా
యానతజనహృద్యదయా
భూనుతజయశక్తిభీమ పోలయవేమా.

అని యుత్తరభాగ మష్టమాశ్వాసప్రారంభమునందును, కవి కృతిపతిని "పోలయవేమా" యని సంబోధించుటచేతను,

చ. కులజలరాశిచంద్రుఁ డగుకోమటిపోలనయుం నితంబినీ
తిలకము పుణ్యురాలు పతిదేవత యన్న మయుం గృతార్థతా
కలితులు ధీరు వేమవిభుఁ గానఁగఁ గాంచినపుణ్య మెద్ది యే
కొలఁదుల నెన్నిజన్మములఁ గూర్చిగో నాఁ బొదలుం జనస్తుతుల్.

అని కృత్యాదియందు వేమనను గన్నవారు పోలనయు నన్నమయునని స్పష్టముగాఁ జెప్పుటచేతను, హరివంశమును గృతినందినవాఁడు పోలయ వేమారెడ్డియే యనుట నిశ్చయము. అంతేకాక కృత్యాదియందు నెఱ్ఱనయే కృతిపతితో నిట్లనియెను—

క. కావునఁ జెప్పెదఁ గళ్యా
ణావహమహనీయరచన హరివంశము స
ద్భావమున నవధరింపుము
భూవినుతగుణాభిరామ పోలయవేమా.

ఇంతవఱకును బయల్పడినశాసనాదులనుబట్టి రెడ్లప్రభుత్వకాలమును సంబంధమును తేటపడుటకయి వారివంశవృక్షము నిచ్చట నిచ్చు చున్నాను—

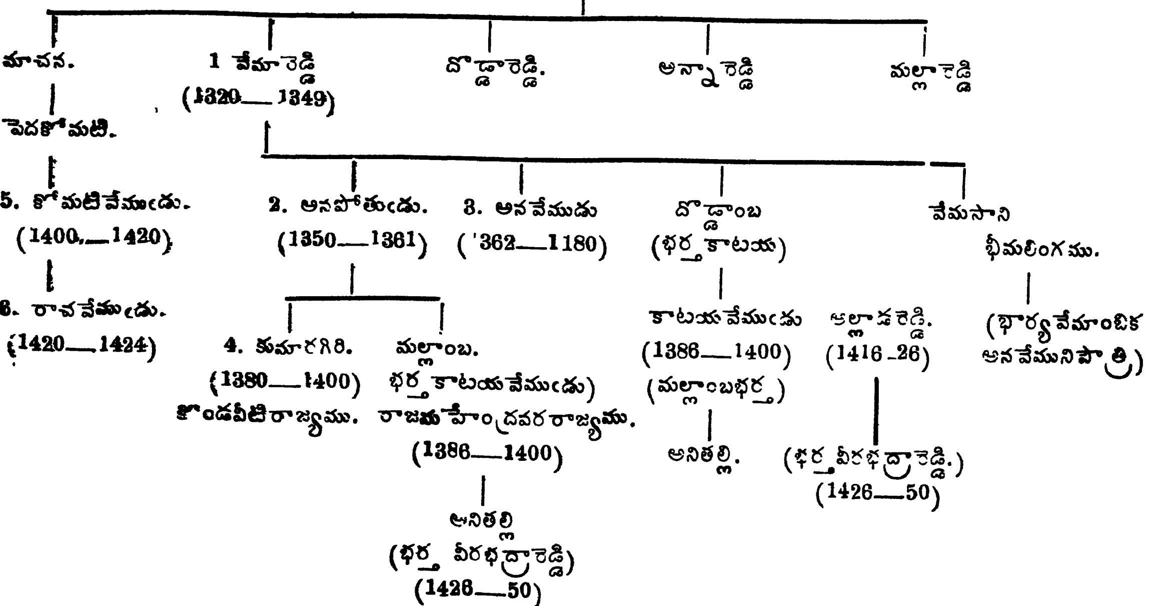
దేసటి ప్రోలయ (భార్య అన్నమ్మ)
మాచన.
పెదకోమటి.
5. కోమటివేముఁడు.
(1400—1420)
6. రాచవేముఁడు.
(1420—1424)
1 వేమారెడ్డి
(1320—1349)
2. అనపోతుఁడు.
(1350—1361)
4. కుమారగిరి.
(1380—1400)
కొండవీటిరాజ్యము.
మల్లాంబ.
భర్త కాటయవేముఁడు)
రాజమహేంద్రవరరాజ్యము.
(1386—1400)
అనితల్లి
(భర్త వీరభద్రారెడ్డి)
(1426—50)
3. అనవేముడు
('362—1180)
దొడ్డాంబ
(భర్త కాటయ)
కాటయవేముఁడు
(1386—1400)
(మల్లాంబభర్త)
అనితల్లి.
అల్లాడరెడ్డి.
(1416-26)
(భర్త వీరభద్రారెడ్డి.)
(1426—50)
వేమసాని
భీమలింగము.
(భార్య వేమాంబిక
అనవేమునిపౌత్రి)
దొడ్డారెడ్డి.
అన్నారెడ్డి
మల్లారెడ్డి

1, 2, 3, 4, 5, 6 సంఖ్యలువేసినవారు వరుసగా రాజ్యమునకు వచ్చిన రెడ్డిరాజులు. వారు రాజ్యము చేసినకాలము వారిక్రింద వేయఁబడినది. ఇందు వేయఁబడినకాల మిప్పటివఱకు దొరకినశాసనములను బట్టి నిర్ణయింపఁబడినది. ముందు లభింపఁబోయెడు శాసనములను బట్టియైనను వీరికాల మంతగా మాఱక రెండుమూడుసంవత్సరము లెక్కువతక్కువగా సరిపోవును గాని యంతకంటె నెక్కువవ్యత్యాస ముండదు. మూఁడవవాఁడైన యనవేమారెడ్డి రాజధానిని అద్దంకినుండి కొండవీటికి మార్చెను. నాలవవాఁ డయిన కుమారగిరిరెడ్డి రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును తనచెల్లె లయినమల్లాంబ కరణముగా నిచ్చినందున నామెభర్తయు మేనత్తకొడుకు నయినకాటయవేముఁ డా రాజ్యమును 1386 మొదలుకొని 1400 వ సంవత్సరమువఱకును పాలించెను. కాటయవేమునితండ్రి కాటయ. కుమారగిరితండ్రిచెల్లె లయిన దొడ్డాంబను వివాహమాడెను. అనవేమునిమనుమరా లయిన వేమాంబికను వివాహమాడిన యల్లాడరెడ్డి కాటయవేముని దండనాథుఁడుగా నుండి రాజ్యము నాక్రమించుకొని 1416 వ సంవత్సరము మొదలుకొ॥ 1426 వఱకును తన పేరనే రాజ్యము చేయ నారంభించెనుగాని పిమ్మట కాటయవేమునిపుత్రికయైనయనితల్లిని తనద్వితీయపుత్త్రుఁడైన వీరభద్రరెడ్డికిఁ బెండ్లిచేసి రాజ్యము వారి కిచ్చివేసెను. కొందఱు కాటయవేమునికి కొమరగిరి యను పుత్త్రుఁడు పసివాఁడని తల్లి తమ్ముఁడొకఁ డుండెననియు, ఆతనిబాల్యములో తాను మంత్రిగానుండి యల్లాడరెడ్డి శత్రుభయము లేకుండఁ గాపాడి యాతని పక్షమున రాజ్యము చేసె ననియు, అతఁడు మృతినొందఁగా రాజ్య మనితల్లి వశము చేసె ననియు, చెప్పుచున్నారు. స్థానికచరిత్రములలో రెడ్ల రాజ్యకాలపరిమితినిగూర్చి యీక్రిందిపద్యము కానఁబడుచున్నది.

సీ. పోలయవేమన్న పోలుపారఁ బండ్రెండు
వత్సరంబులు గాచె వసుధయెల్ల
అటువెన్క ముప్పది యనపోతవేమన్న
వన్నెవాసికి నెక్కవసుధ యేలె
ధర్మాత్ముఁ డనవేమధరణీకళత్రుండు
పదియునేనిట భూమి పదిలపఱిచె
ప్రజల కుబ్బసముగఁ బదునాలు గేడులు
కొమరగి రేలెను సమయుదాఁక
నేలెఁ గోమటివేమన యిరువదేండ్లు
రాచవేమన్న నాల్గు వర్షంబు లేలె
మించి కట్టిరి గృహరాజుమేడ కొండ
వీట నూతేండ్లు రెడ్లు భూ విదితయశులు.

ఈపద్యమెంతవఱకు విశ్వసింపఁదగినదో చదువరులే యోచించుకొన వచ్చును.) రెడ్లచరిత్రము నింతట విడిచి యిఁక మనకవిచరిత్రమునకు వత్తము.

కవియింటిపేరు చెదలువాడవారు. ఈసంగతి యెఱ్ఱాప్రెగడ వంశజుఁ డయినచెదలువాడ మల్లన రచించినవిప్రనారాయణచరిత్రములోనియీ క్రిందిపద్యమువలన స్పష్టపడుచున్నది.

సీ. ప్రతిభతో నారణ్యపర్వశేషముఁ జెప్పెఁ
గవులకుఁ జెవులపండువులుగాఁగ
వల్మీకభవువచోవైఖరి రామాయ
ణంబు నాంధ్రప్రబంధంబుఁ జేసె
నారసింహాఖ్యపురాణమొనర్చి హరి మెచ్చ
నన్ను నెన్నఁడు చూచినాఁడ వనఁగఁ

బ్రౌఢిమై హరివంశభాగముల్ రెండును
రచియించె సభలందుఁ బ్రాజ్ఞు లెన్న
దురితహారుఁ బ్రబంధపరమేశ్వరునిఁ జెద
ల్వాడనిలయు నామవంశకర్త
ధన్యమూర్తి శంభుదాసు నెఱ్ఱాప్రెగ్గ
డను నుతింప బ్రహ్మకును దరంబె.

కవియింటిపే రేమ్చూరివారని పడుట యెఱ్ఱన లనేకులుండుటచేతను,

సీ. భవ్యచరిత్రుఁ డాపస్తంబసూత్రుండు
శ్రీవత్సగోత్రుండు శివపదాబ్జ
సంతతధ్యానసంసక్తచిత్తుఁడు సూర
నార్యునకును బోతమాంబికకును
నందనుం డిలఁ బాకనాటిలో నీలకం
ఠేశ్వరస్థానమై యొసఁక మెసఁగు
గుడ్లూరి నెలవున గుణగరిష్ఠత నొప్పు
ధన్యుఁ డద్వైతైకతత్పరాత్ముఁ
డెఱ్ఱనార్యుండు సకలకవీంద్రవినుతుఁ
డై ననన్నయభట్టమహాకవీంద్రు
సరససారస్వతాంశప్రశస్తి తన్నుఁ
జెందుటయు సాధుహార్ద్దణసిద్ధిఁ గోరి.

అను భారతారణ్యపర్వశేషములోనిపద్యమునందుఁ గాని,

సీ. ప్రజ్ఞాపవిత్రుఁ డాపస్తంబసూత్రుఁడు
శ్రీవత్సగోత్రుఁ డూర్జితచరిత్రుఁ
డగుబొల్లనకుఁ బ్రోలమాంబకుఁ బుత్రుఁడు
వెలనాటిచోడనివలన మిగుల

మున్నన గన్న భీమనమంత్రి పౌత్త్రుండు
　　ప్రేకమాంబామనః ప్రియుఁడు పోత
మాంబికావిభు సూరనార్యు మజ్జనకుని
　　బొల్లనీనిధికెని బ్రోలనకును
జన్నన నను జన్ముని గన్నతండ్రి
వేఁగినాట గాపత్రివృత్తిమంతుఁ
డనఘుఁ డెఱపోతసూరి కంసారిచరణ
కమలమధుకరపతి సారవిమలయశుఁడు.

అనునృసింహపురాణములోనిపద్యమునందుఁ గాని, తనగృహనామమును జెప్పక తా నాపస్తంబసూత్త్రుఁడ ననియు శ్రీవత్సగోత్త్రుఁడ ననియు శివపదాబ్జసంతతధ్యానసాసక్తచిత్తుఁడ ననియు మాత్ర మెఱ్ఱన చెప్పు కొనుటచేతను,

సీ. శ్రీవత్సగోత్త్రుండు శివభక్తియుక్తుఁ డా
　　పస్తంబసూత్త్రుఁ డపారగుణుఁడు
నేస్ప్పూరిశాసనుం డెఱ్ఱనప్రెగ్గడ
　　పుత్త్రుండు వీరనపుణ్యమూర్తి
కాత్మజుఁ డై నగాదామాత్యునకుఁ బ్రోల
　　మాంబకు నందను లమితగుణులు
కసువనామాత్యుండు ఘనుఁడు వీరనమంత్రి
　　సింగధీమణియు నంచితచరిత్త్రు
లుద్భవించిరి త్రేతాగ్నులో యనంగ
సొరిది మూర్తిత్రయం బన శుద్ధకీర్తిఁ
బరఁగి రందులఁ గసువనప్రభువునకును
మున్మడ మ్మనుసాధ్వి యిమ్ములను వెలసె,

అనుపద్యములో భాగవతషష్ఠస్కంధమును రచియించిన సింగయ శ్రీ వత్సగోత్రుఁడును శివభక్తియుక్తుఁడును నాపస్తంబసూత్రుఁడు నగు (నేర్పాచరియెఱ్ఱన ప్రెగ్గడ) నొక్కనిని దనపూర్వునిఁ జెప్పియుండుటఁ జూచి సూక్ష్మముగా విచారింపక స్థూలదృష్టిచేత నీయెఱ్ఱనప్రెగడయే యాయెఱ్ఱనప్రెగడ యని భ్రమపడుటవలనఁ గలిగినది. (ఈయెఱ్ఱన లిరువురును గాక మఱియొకయెఱ్ఱనకవి కూడఁ గలఁడని కొక్కోకము నందు గ్రంథకర్త తన్నుఁగూర్చి చెప్పుకొన్న యీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.)

సీ. శ్రీవత్సగోత్రప్రసిద్ధసంభూతి నా
పస్తంబసూత్రప్రశస్తఘనుఁడ
గురుదయానిధి యైనకూచనమంత్రికి
నంగనామణి ముత్తమాంబికకును
దనయుండ సత్కవీంద్రసుమాన్యచరితుండ
శివకృపాసుజ్ఞానశేఖరుండ
నారూఢవిద్యాచలానందయోగీంద్ర
శిష్టప్రచారవిశిష్టఘనుఁడ
నెఱ్ఱనామాత్యుఁడను సత్కవీంద్రహితుఁడఁ
గవిత వాక్ప్రౌఢిఁ (గొక్కోకకవివరుండఁ
జతురమతితోడ రతికళాశాస్త్ర మిదియుఁ
దెనుఁగు గావింతు రసికులు వినుతి చేయ)

ఇఁకను మనము (చెదలువాడయెఱ్ఱాప్రెగడ) కాలమునుగూర్చి యించుక విచారింపవలసియున్నది. ఇతఁడు తాను రచించినరామాయణమును హరివంశమును పోలయవేమునకంకితము చేసియుండుటచేతను, పోలయ వేముఁడు ౧౩౨౦ మొదలుకొని (కొందఱ అనునట్లు ౧౩౨౪ మొదలు

కొని) ౧౩౪౯ వ సంవత్సరమువఱకును సామంతుఁడుగానో స్వతంత్రుఁడుగానో ప్రజాపాలనము చేసి యుండుటచేతను, ఇతఁ డాకాలమున నుండె ననుటకు సందేహము లేదు. ఇతఁడు తిక్కనసోమయాజి తరువాత నిరువదిముప్పదిసంవత్సరములలోపలనే యుండియున్నట్టు కనఁబడుచున్నాఁడు. "ప్రజ్ఞాపవిత్రుఁ"డన్న నృసింహపురాణపద్యమునుబట్టి చూడఁగా నీతనివంశవృక్ష మీవిధముగా నున్నది.

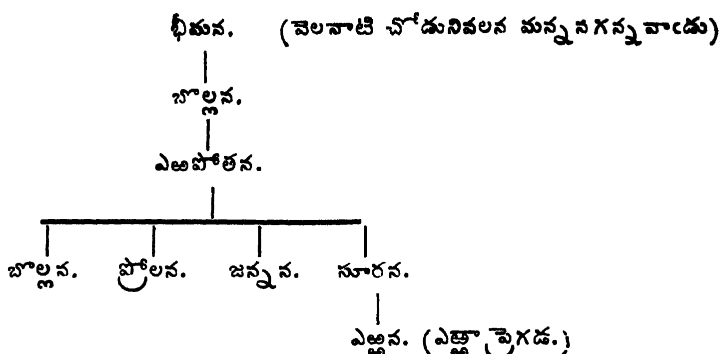

వెలనాటిచోడునికాలములో నున్న భీమనమంత్రికొడుకు బొల్లన; బొల్లనకొడు కెఱపోతన; ఎఱపోతనయొక్కకొడుకు సూరన; సూరన కొడు కెఱ్ఱాప్రెగడ. వెలనాటిచోడునికాలమునం దుండినభీమనమంత్రికిని కవియైన యెఱ్ఱాప్రెగడకును నడుమ ముగ్గురు పురుషులున్నారు. ఒక్కొక్కపురుషునికిఁ గలయంతరము నలువదేసిసంవత్సరములచొప్పున గణించినను భీమనమంత్రి తరువాత నెఱ్ఱాప్రెగడ నూటయిరువదిసంవత్సరములకు పుట్టియుండవలెను. వెలనాటిచోడుఁడు ౧౧౪౬ మొదలుకొని ౧౧౬౩ వ సంవత్సరమువఱకును భూపరిపాలనము చేసెను. అతనిచేత మన్ననగన్న భీమనయు నాకాలమునందుండ

వలెను; ఒక్కొక్కఁడు తండ్రికి నలుబదేసి సంవత్సరముల యీడునఁ బుట్టుచు వచ్చినచో భీమనకొడుకు బొల్లన ౧౧౫౭ వ సంవత్సరమున బుట్టి యుండవలెను; తరువాత నాతనికొడు కెఱపోతన ౧౧౯౭ వ సంవత్సరమునఁ బుట్టియుండవలెను; అటుపిమ్మట నాతనికొడుకు సూరన ౧౨౩౭ వ సంవత్సరమునందుఁ బుట్టియుండవలెను; పిదప సూరన కొడుకు మనకవి యెఱ్ఱాప్రెగడ ౧౨౭౭ వ సంవత్సరమునందుఁ బుట్టి యుండవలెను. వెలనాటిచోడునివలన మిగుల మన్ననఁ బొందిన భీమన మంత్రి వెలనాటిచోడునికాలమునాటికే ముప్పది నలువది యేండ్ల ప్రాయముగలవాఁడయియుండును గాన నాతనిపుత్త్రుని జననమునకటు తరువాత నలువదియేండ్లు వేయుట న్యాయముకాదు. అందుచేత నిరువదేసి సంవత్సరములు తగ్గించుచు వచ్చినచో మనకవి జననకాలము ౧౨౫౭ వ సంవత్సర ప్రాంతములకు బోవును. కులోత్తుంగరాజేంద్రచోడుఁడే యిందుఁ బేర్కొనఁబడిన వెలనాటిచోడుఁడు. ఈయంశమును నిర్ణయించుటకు మంచనకవివిరచితమైన కేయూరబాహు చరిత్రము మనకు కొంత తోడుపడుచున్నది. వెలనాటి గొంకరాజుమంత్రి నండూరి గోవిందామాత్యుఁడు; గొంకరాజుపుత్త్రుఁడైన వెలనాటిచోడుఁ డనఁబడెడు కులోత్తుంగరాజేంద్రచోడునిమంత్రి గోవిందామాత్యుని కుమారుఁడైన కొమ్మనప్రధానుఁడు. కేయూరబాహుచరిత్రము ప్రథమాశ్వాసములోని యీ క్రిందపద్యములను జూడుఁడు.

మ. విహితాస్థానములందుఁ జూపుఁ దగ గోవిందాభిధానప్రభుం
డహితోర్వీధరవజ్రి గొంకవిభురాజ్యాధిష్ఠియై సంధివి
గ్రహముఖ్యోచితకార్యసంఘటన వాక్ప్రౌఢత్వముం బాధస
న్నహనోదగ్రరిపుక్షితీశబహుళసైన్యధ్వంసనాటోపముం. 22.

కం. ధీరుం డాగోవిందన
కూరిమినందనుఁడు వెలసెఁ గొమ్మన గొంక

కొమ్మరమణున కుదయించిన
వీరుఁడు రాజేంద్రచోడవిభుప్రెగ్గడ యై. 23

సీ. నవకోటిపరిమితద్రవిణ మేభూపాలు
భాండారమున నెప్డు బాయకుండు
నేకోనశతదంతు లేరాజునగరిలో
నీలమేఘంబులలీలఁ గ్రాలు
బలవేగరేఖ నల్వదివేలతురగంబు
లేనరేంద్రునిపాగ నెపుడుఁ దిరుగుఁ
బ్రతివాసరంబు డెబ్బదియేనుపుట్ల నే
యే విభుమందల నెపుడుఁ గల్గు
నట్టియధికవిభవుఁ డగుకులోత్తుంగరా
జేంద్రచోడనృపతి కిష్టసచివ
తంత్రముఖ్యుఁ డనుఁగుమంత్రి గోవిందనం
దనుఁడు కొమ్మనప్రధానుఁ డొప్పు. 24

ఉ. ఇల వెలనాటిచోడమనుజేంద్రునమాత్యత యానవాలుగాఁ
గులతిలకంబుగా మనినకొమ్మనప్రెగ్గడకీర్తి మాటలం
దెలుపఁగ నేల తత్ప్రియఁ బ్రతిష్ఠితమైనతటాక దేవతా
నిలయమహాగ్రహారతతి నేఁటికి నెల్లెడఁ దాన చెప్పఁగన్ 25.

ఆకాలమునందు నియోగులు రాజులకడ మంత్రులుగా నుండుటయే. కాక ఖడ్గతిక్కనవలె దండనాథులుగా కూడ నుండి శత్రురాజులతో యుద్ధములు సహితము చేయుచుండిరి. ఈకొమ్మనామాత్యునిగూర్చి కేయూరబాహుచరిత్రములో వ్రాయఁబడినదానిని చూడుఁడు—

మ. అతఁడందన్ వెలనాటిచోడమనుజేంద్రాజ్ఞాపనం బూని దు
స్తరశక్తిం జని యేకవింశతిసహస్రగ్రామసంఖ్యాకమై

ధరణిం జేర్చినపాకనాడు నిజదోర్దండైకలగ్నంబుగాఁ
బరిపాలించె నమాత్యకొమ్మన జగత్ప్రఖ్యాతచారిత్రుఁడై. 27

క. చలముమెయిఁ గటకసామం
తులు కరిహయబహుళసేనతో నేతేఱ
దలపడియెఁ గొమ్మసచివుఁడు
బలియుండై క్రొత్తచెర్లపరిసరభూమిన్. 28

సీ. సెలకట్లువాటెనఁ జెలఁగి రెంటెని మూఁటఁ
గూడ గుఱ్ఱంబులు గుదులు గ్రుచ్చఁ
బ్రతిమొగం బగునరపతులకత్తళమునఁ
గడిమిమై వీఁపులు వెడలఁ బొడుచు
బందంపుగొటియలపగిది నేనుంగుల
ధారశుద్ధిగ నసిధారఁ దునుముఁ
జిదియించుఁ బగిలించుఁ జేతులతీఁట వో
వడిఁ గాండ మేసి మావతులతలలు
తల పుడికివేసి మావంతులతలలు శత్రు
రాజశిరములు ద్రొక్కించు రాఁగెఁ దిరుగ
వాగ నుబ్బెదులతనవారువంబుచేత
మహితశౌర్యుండు కొమ్మనామాత్యవరుఁడు. 29

ఈకొమ్మనామాత్యునికుమారుఁడైనకేతన వెలనాటిచోడునికుమారుఁడైనపృథ్వీశరాజునకు మంత్రిగా నుండెను. పృథ్వీశరాజు 1163 మొదలుకొని 1187 వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను. మంచన వీరి నిట్లు వర్ణించెను.

క. ఆకొమ్మన ప్రెగ్గడసుతుఁ
డై కేతన చోడభూవరాత్మజుఁడైధ

ర్యాకరుఁ డగుపృథ్వీశమ
హీకాంతునిమంత్రి యయ్యె నెంతయుఁ జేర్మిన్. 31

ఉ. కౌశికగోత్రభూసురశిఖామణి కేతన భూవరుండు పృ
థ్వీశనరేంద్రుమంత్రి యయి యెల్లెడఁ జాలఁ బొగడ్త కెక్కె నా
కాశనదీమరాళశివకాశసురాశనతారకేశనీ
కాశతరాధిరోచిరవకాశవికాసయశోవిశాలుఁ డై. 32

ఈపృథ్వీశరాజు మనుమసిద్ధితండ్రి యైనతిక్కనృపాలునిచే రణరంగమున సంహారింపఁబడినట్టు నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీక్రింది పద్యము చెప్పుచున్నది.

ఉ. కేశవసన్నిభుండు పరగీతయశోనిధి వోడతిక్కధా
త్రీశుఁడు కేవలుండె నృపు లెవ్వరి కాచరితంబు గల్గునే
శైశవలీలనాఁడు పటుశౌర్యధురంధరబాహుఁ డై నపృ
థ్వీశనరేంద్రుమస్తకము నేడ్తెఱఁ గందుకకేళి సల్పెఁడే.

ఇది 1187 వ సంవత్సరమునందు జరగి యుండును. అప్పటికి మనుమసిద్ధితండ్రి యైనతిక్కరా జిరువదియేండ్లలోపలివయస్సువాఁ డయి యుండును.

ఎఱ్ఱాప్రెగడ ౧౨౮౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయందు జనన మొంది ౧౩౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును జీవించి యుండును. ప్రోలయవేమునియనంతరమున నీతఁడు జీవించి యుండినపక్షమున వేమునిపుత్రుఁ డైనయనపోతనయాస్థానమున నీతఁడు కవిగా నుండక యుస్థ్యాస్థానకవులుగా నుండుట తటస్థింపదు. అనపోతనయాస్థానమునందు వెన్నలకంటివారు కవులుగా నుండి యాతనికిఁ బ్రబంధము లొసంగినట్టు విష్ణుపురాణములో నీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.

ఉ. ఈనిఖిలంబు మెచ్చ నమరేశ్వరదేవుఁడు చూడఁ గృష్ణవే
ణీనది సాక్షిగా ననికి నిల్చినరావుతుఁ గేనభూవిభుం

గానకుఁ దోలి వెన్నడిచి కాచినవేఁపనయున్న పోతభూ
జానికి సత్ప్రబంధము లొసంగినవెన్నెలగంటివారిలోన్.

అనపోతారెడ్డికి ప్రబంధముల నొసంగినయాతఁడు వెన్నెలగంటి సూర్యుఁడు. ఈసూర్యకవి యనపోతనయాస్థానమునం దుండి ప్రబంధములు చేయుటయేకాక యనపోతనతండ్రి యైనవేమారెడ్డిచేత నగ్రహారములు పడసినట్లు జక్కనవిక్రమార్కచరిత్రములోని యీక్రింది పద్యము తెలుపుచున్నది.

ఉ. వెన్నెలకంటిసూర్యుఁడు వివేకగుణాఢ్యుఁడు వేదశాస్త్రసం
పన్నుఁడు రెడ్డివేమనరపాలకుచేత మహాగ్రహారముల్
గొన్నకవీంద్రకుంజరుఁ డకుంఠితతేజుఁడు పెద్దతండ్రిగా
సన్నుతి గన్నసిద్ధనకు సంతతదానకళావినోదికిన్.

పోలయవేమారెడ్డియవసానదినములయందు వెన్నెలగంటిసూర్యుఁడు తదాస్థానకవిగా నుండి యగ్రహారములను బొందుట మొదలయిన వానిని బట్టి విచారింపఁగా నెఱ్ఱాప్రెగడ వేమారెడ్డికాలములోనే పరమపదమునొందెనేమో యని యూహకలుగుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగడ యనవేమారెడ్డి నెఱుఁగకపోవుటకూడ నీయూహను బలపఱుచు చున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడకు ముఖ్యాశ్రయుఁడును, అన్న యైనవేమారెడ్డికి కవి నిచ్చినవాఁడును, అయిన మల్లదండనాథుఁడు గూడ వేమారెడ్డి కాలములోనే లోకాంతరగతుఁ డయ్యెను. తమ్ముని మరణానంతరమున వేమారెడ్డి తనప్రియానుజన్ముఁ డైనమల్లారెడ్డికి పుణ్యముగా నమరావతీపట్టణములోనియమరేశ్వరాలయశిఖరమున స్వర్ణకలశముల నెత్తించెను. ఎఱ్ఱాప్రెగడజననమరణకాలములనుగూర్చి పైని వ్రాయఁబడినవి సంభావ్యము లైనయూహలే కాని సరిగా నిర్ధారితము లైనపరమసిద్ధాంతములు కావు.

ఈకవి రచించినభారతపద్యము లీవఱకే యుదాహరింపఁబడి యున్నందున, తక్కిన పుస్తకముల శైలికూడఁ దెలియుట కయి వాని నుండి కూడ రెండేసిపద్యముల నుదాహరించుచున్నాను.

ఎఱ్ఱాప్రెగడ రామాయణము.

మ. చెఱకుఁదోఁటలఁ బెంచి శాలిమయసుక్షేత్రస్థలు ల్నించి య
క్కఱ లేకుండఁగ బూఁగ నాఁగ లతికాకాంతారము ల్ప్రోచి యే
డ్తెఱ నంతం గుముదోత్పలాళి వనవాటీకోటిఁ బాటించి పె
న్జెఱువు ల్వ్రాల్చెఁ బురంబునద్దెసలఁ బ్రస్ఫీతాంబుపూర్ణస్థితిన్.

ఉ. కోఁటలు నుగ్గు నుగ్గయినక్రూరఫణీంద్రగతిం దరంగముల్
మాఱినభూరివారిధిక్రమంబునఁ రాహుకరాళవక్త్రమున్
దూఱినతీవ్రభానుక్రియ దుర్బలసైన్యతఁ బుత్రహీనతన్
గీఱి పరాభవాధిగతిఁ గీడ్పడి భూపతి నెమ్మనంబునన్.

హరివంశము.

ఉ. ఏనిటు ప్రాణరక్ష కయి యెంతయుఁ బాపము చేసి గర్భసం
తానవిఘాతినై నిను నుదంచితశోకపయోధి ముంచితిం
బూనినమత్కృతం బఖిలమున్ వృథ యయ్యె విధాతచెయ్వు లె
వ్వానికి మాన్పఁగా నకట వచ్చునె మానుషతుచ్ఛయత్నతన్.

పూర్వ. ఆ. ౫

శా. పాపాత్ముం డగుదైత్యుచేఁ బడినమీపాటంతయుం జెప్పఁగాఁ
గోపం బుత్కటమై మనంబునను సంక్షోభంబు ప్రాపించె మ
ద్రూపం బాఁ డౌకభంగి మీకు నిటులై తోఁచెన్ భవన్మంజులా
లాపంబుల్ ప్రకృతిస్థుఁ జేసె నను నుల్లాసంబుతోఁ గ్రమ్మఱన్.

ఉ. ఆ. ౪

నృసింహపురాణము.

చ. సురుచిరపానపాత్రమున సుందరి యొక్కతె కేల నిండుచం
ధురుఁడు ప్రకంపితాంగకముతోఁ దిలకించెఁ దదాననాంబుజ

స్ఫురితవికాసవై భవము సొంపు లడంకువ మ్ముచ్చలింపఁ జై
చ్చెరఁ జనుదెంచి పట్టువడి చేడ్పడి భీతి వడంకుచాడ్పునన్.

చ. ఇదె చనుదెంచెఁ జైత్రుఁడని యెల్లవనంబులకుం బ్రమోదముల్
పొదలఁగ మేలివార్త గొని బోరన వచ్చినదాడికాఁ డనఁ
మృదువన దేవతాముఖసమీర మెదుర్కొన నుల్లసిల్లె నిం
పొదవఁగ దక్షిణానిల మనూనమనోహరఖేలనంబునన్.

ఈనృసింహపురాణము మాత్రము నరాంకితము చేయక యెఱ్ఱాప్రెగడ యహోబలస్వామి కంకితము చేసి యున్నాఁడు. ఈక్రింది దా పురాణములోని మొదటిపద్యము—

ఉ. శ్రీకి నిరంతరంబు కడుఁ జెన్నెసలారెడు రాగలీల ను
త్సేకముఁ బొంది యొప్పుతనచిత్తము చూపెడుమాడ్కి నిత్యర
మ్యాకృతి యైనకౌస్తుభము నక్కుపయిం బచరించునుత్తమ
శ్లోకుఁ డహోబలేశుఁ డతిలోకుఁడు లోకముఁ గాచుఁగావుతన్.

భారతమును తెనిఁగించినకవుల నిట్లు వరుసగాఁ జెప్పుటచేత నన్నయ భట్టారకునికిని ఎఱ్ఱాప్రెగడకును మధ్యకాలమునందు తెలుఁగుకవు లెవ్వరును లే రని భ్రమింపఁగూడదు. అథర్వణాచార్యుఁడు, భీమకవి, రంగనాథుఁడు, భాస్కరుఁడు, కేతన, మారన, పెద్దన మొదలయినవా రీమధ్యకాలములో ననేకు లున్నారు. వారిని గుఱించికూడ సంగ్రహముగా నిఁకమీఁద వ్రాయుచున్నాను.

ఎఱ్ఱాప్రెగడ తననృసింహపురాణమునందు సహితము నన్నయతిక్కనలనే పూర్వకవులనుగాఁ జెప్పి యున్నాఁడు—

ఉ. భాసురభారతార్థము లభంగుల నిక్క మెఱుంగ నేరమిన్
గాసట బీసటే చదివి గాథలఁ ద్రవ్వు తెనుంగువారికిన్
వ్యాసమునిప్రణీతపరమార్థము తెల్లఁగఁ జేసినట్టియ
భ్యాసకళప్రౌఢు ధన్యతఁ గాదుల్గల నన్నయతిక్కనార్యులన్. ఆ. ౧.

పావులూరి—మల్లన

ఇతఁడు తెనుఁగున గణితశాస్త్రమును రచియించినమహాకవి. ఇతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; శివ్వన్నపుత్త్రుఁడు; ఆపస్తంబ సూత్రుఁడు; గార్గ్యగోత్రుఁడు; గోదావరిమండలములోని పావులూరి గ్రామమునకు కరణము. గద్యములోని "పావులూరి మల్లనామాత్య విరచితంబైనదశగణితశాస్త్రంబునందు" అన్నవాక్య మితఁడు నియోగి యని తెలుపుచున్నది. తక్కినయంశము లనేకము లీతనిగణితములో నీపద్యమునఁ జెప్పఁబడినవి—

క. ఇలఁ గమ్మనాటిలోపల
విలసిల్లినపావులూరివిభుఁడను సూత్రా
కలితాపస్తంబద్విజ
కులతిలకుఁడ వినుతగార్గ్యగోత్రోద్భవుఁడన్.

ఈపావులూరిగణితము మహావీరాచార్యులవారి సంస్కృతగణితసార సంగ్రహమునకు భాషాంతరీకరణము. ఇందలిపద్ధతులు మాత్రమే పయిగ్రంథమునుండి తెలిఁగింపఁబడినవిగాని లెక్క లన్నియు మల్ల నార్యునిచేత స్వతంత్రముగాఁ గల్పింపఁబడినవే. (ఈపావులూరిగణితము గాక ప్రతాపరుద్రునికాలములో రచియింపఁబడినసూత్రగణిత మొక టియు, అచ్యుతదేవరాయనికాలములో వల్లభామాత్యకవిచేఁ దెలిఁ గింపఁబడిన లీలావతిగణితమును, వేంకటేశగణితమును, ఎలుగంటి పెద్ద నార్యుని ప్రకీర్ణగణితమును, తెలుఁగునందుఁ గలవు.)

పావులూరిమల్లన్న తనగ్రంథమునఁ బూర్వకవుల నెవ్వరిని నుతించి యుండలేదు. ఈకవి నన్నయభట్టుతోడి సమకాలికుఁ డయి

నటులు కనఁబడుచున్నాఁడు. ఈకవి తనకు రాజనరేంద్రుఁడు పిఠాపుర సమీపమున నున్న నవఖండవాడ యను గ్రామము నిచ్చినట్లుగా నీక్రింది పద్యములయందుఁ జెప్పుకొన్నాఁడు—

ఉ. శ్రీనిలయుండు శివ్వనను జిమ్మనను న్మతి సూర్యదేవునిన్
ధీనిధిఁ బోలయార్యునిని దేజమునన్ రవితుల్యు లైనయా
సూనుల నల్వురం బడసె సూరిజనస్తుతసత్యభారతీ
జ్ఞానులఁ బద్మగర్భువదనంబులు నాలుగుఁబోల వారిలోన్.

ఉ. శ్రీలలనేశుఁ డాంధ్రనృపశేఖరుఁ డైచను రాజరాజభూ
పాలకుచేతఁ బీఠపురిపార్శ్వమునన్ నవఖండవాడ యన్
ప్రోలు విభూతితోఁ బడసి భూరిజనస్తుతుఁ డైనసత్కళా
శీలుఁడ రాజపూజితుఁడ శివ్వనపుత్త్రుఁడ మల్లనాఖ్యుఁడన్.

ఇందలి మొదటిపద్యము నప్పకవి తద్భవవ్యాజవిశ్రమమున కుదాహరణముగాఁ గైకొని యున్నాఁడు. దీనినిబట్టియే యితఁడు లాక్షణికకవి యని వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయే తెలిసికోవచ్చును. రాజనరేంద్రునికాలములోనే నన్నయభట్టు గాక యిట్టికవిత్వమును జెప్పఁగలకవు లితరు లుండుటచేత నాంధ్రకవిత్వమునకు నన్నయ భట్టారకుఁడు మొదటివాఁడు కాఁ డనియు, అతనికాలమునందును నంతకుఁ బూర్వమునందును తెలుఁగుకవు లుండి రనియు, వా రట్టి కవిత్వమును జెప్పుటకుఁ గావలసినలక్షణగ్రంథము లావలనే యుండిన వనియు, స్పష్ట మగుచున్నది. ఆకాలమునందును దత్పూర్వమునందును నుండిన తెలుఁగుకవులలోఁ దమగ్రంథములందు మొట్టమొదట దేవతాస్తుతి నొక్కసంస్కృతశ్లోకములోఁ జేసి తరువాతఁ దెనుఁగు పద్యముల నారంభించుట యాచారముగా నున్నట్టు కనఁబడుచున్నది.

ఆకాలమున గ్రంథములోఁ గవిస్తుతిని జేయుట లేదు; కృతిపతిని గూర్చి షష్ఠ్యంతపద్యములను జెప్పుట లేదు. ఈయాచారము తిక్కనకాలము వఱకును వచ్చినది. తిక్కన తననిర్వచనోత్తరరామాయణములోఁ బూర్వులపద్ధతినే యనుసరించినను, భారతమున నూతనమార్గమును ద్రొక్కి గ్రంథాదిని తెలుఁగుపద్యమునే వేసి కవిస్తుతియు స్వప్న గాథయు షష్ఠ్యంతపద్యములును జేర్చినాఁడు. గతానుగతికు లయి కవు లందఱును బిమ్మటఁ దిక్కనచూపినత్రోవనే నడచుచున్నారు. పావు లూరిగణితమునందు మొదట నీ క్రిందిశ్లోకమును పద్యములును నున్నవి—

శ్లో. శ్రీకంఠం సగుణం సమస్తజగతాం కర్తార మీశం గురుమ్
భూతోయానలచంద్రసూర్యపవనవ్యోమాత్మమూర్తిం విభుమ్
నిత్యానందమయోపయో గిరిజయా సార్థం ప్రజావృద్ధయే
మాయాయోగ ముపైతి తం శివకరం వందే శివం శ్రేయసే.

క. ప్రణమిల్లి శివుని కీర్తియు
నణిమాదిగుణాస్పదునకు నభినవసంఖ్యా
మణిదీప్తిసారసంగ్రహ
గణితసముద్రంబుఁ దఱియఁ గడఁగితిఁ బ్రీతిన్.

శ్లో. అర్కాది గ్రహపంచక గ్రహణకాలాన్వేషణోపాయముల్
దర్కవ్యాకరణాగమాదిబహుశాస్త్రప్రోక్తసానార్థసం
పర్కాదివ్యవహారముల్ భువనరూపద్వీపవిస్తారముల్
దర్కింపన్ గణితప్రవృత్తి వెలిగాఁ దార్కొం దెటింగించునే?

క. కావున గణితముఁ దెనుఁగునఁ
గావింపఁగఁ గణఁగితి న్సుకవిమల్లుఁడ గౌ
రీవల్లభచరణసరో
జావాసితచిత్తమధుకరాత్ముఁడ జగతిన్.

ఈప్రకారముగా మొదట శ్లోకముతోఁ జేయఁబడినపూర్వ గ్రంథము లిప్పటికి నన్నయకృతభారతమును, భాస్కరరామాయణమును, నిర్వచనోత్తరరామాయణమును, ఈపావులూరిగణితమును గనఁబడుచున్నవి. ఈపుస్తకమునుండి తెలిసి జూపుట కొకపద్యము నుదాహరించుట దక్కఁ గవిని గూర్చి వ్రాయఁదగిన దేదియుఁ గను పట్టదు.—

చ. చెలికి షడంశమున్ బ్రియకు శేషములోపలఁ బంచమాంశముల్
బొలుపుగ దాని శేషమున బోదకు నాలవపాలు నిచ్చి యం
దులఁ దనపాలు దాఁ గొనియెఁ దొమ్మిదిజేనలు రాజహంస మీ
నలినమృణాల మెంత సుజనస్తుత మాకెఱుఁగంగఁజెప్పుమా.

నేనీకవిచరిత్రమును వ్రాసి ప్రచురించినతరువాత కొందఱు (రాజరాజనరేంద్రుఁడు నవఖండవాడ యిచ్చినదిగణితము చేసినమల్లనకుఁ)గా దనియు నాతనితాత యైనమల్లన కనియు వార్తాపత్రికలలో వ్రాసి యున్నారు. అందుచే నేనీసంవత్సరమునందు బెంగుళూరికిఁ బోవునపు డొకదినము చెన్నపురిలో నిలిచి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునకును నాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పుస్తక భాండాగారమునకును బోయి యందున్నపావులూరిగణితములను జదివితిని. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పుస్తకభాండాగారములోని ప్రతులలో నొకదానియందు

ఉ. శ్రీలలనేశుఁ డాంధ్రనృపశేఖరుఁ డై చను రాజరాజభూ
పాలకుచేతఁ బీఠపురపార్శ్వమున న్నవఖండవాడ యన్
ప్రోలు విభూతితోఁ బడసె భూరిజనస్తుతుఁ డైనసత్కళా
శీలుఁడు రాజపూజితుఁడు శివ్వనపుత్రుఁడు మల్లఁ డున్నతిన్.

క. గోత్రపవిత్రుఁడు సద్గుణ
పాత్రుం డగుశివ్వనకును బలిహింతశుభచా

రిత్రారుంధతి గారవ
ధాత్రీసతి కిరువురకును దనయుఁడ జగతిన్.

అనియు, నింకొక ప్రతియందు

ఉ. శ్రీలలనేశుఁ డంధ్రనృప శేఖరుఁ డై
సివ్వనపుత్త్రుఁడు మల్లఁడున్నతిన్.

ఉ. శ్రీనిలయుండు సివ్వనయుఁ జిమ్మనయుం గుణసూర్యదేవుఁడున్
ధీనిధి ప్రోలనార్యుఁడును దేజమున న్సవితుల్యులైనయీ
సూనుల నల్వురం బడసె సూరిజనస్తుతులైన సత్యవి
జ్ఞానులు పద్మగర్భవదనంబులు నాలుగుఁబోలువారిలోన్.

క. గోత్రపవిత్త్రుఁడు సద్గుణ
పాత్త్రుఁడు సివ్వనకు మిగులఁ బతిహితశుభచా
రిత్రారుంధతిగారవ
ధాత్రీసతి యిద్దఱికిని దనయుఁడ జగతిన్.

అనియు నున్నది. ఇందు మొదటిప్రతిలోని పాఠమునుబట్టి (రాజనరేంద్రునిచే నగ్రహారమును బడసినవాఁడు గణితశాస్త్రకర్తయైన పావులూరి మల్లనయే యని స్పష్టముగాఁ గానవచ్చుచున్నది.) రెండవ ప్రతిలోనిపాఠమునుబట్టి గణితశాస్త్రకర్తయైన మల్లనతాత యగ్రహారమును బడసినట్టు కనబడుచున్నది. ఈ రెండు పాఠములలో మొదటిపాఠమే సరియైన దని నాయభిప్రాయము. గణితశాస్త్రవేత్తయు లాక్షణిక కవియు నైన మల్లనకే రాజరాజనరేంద్రుఁ డగ్రహారము నిచ్చియుండును గాని ప్రసిద్ధుఁడు గానిమల్లన కూరక యిచ్చి యుండఁడు. ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారములో నున్నప్రతులలోని పాఠము రెండవప్రతిలో నున్నట్లే యున్నది. ఎక్కువ ప్రతులలో నిట్లుండుటచేత గణితమును రచియించినకవి యగ్రహారమును సంపా

దించిన మల్లనమనుమఁడే యనుకొన్నను, అగ్రహారమిచ్చినది ౧౦౩౦వ సంవత్సర ప్రాంత మయినపక్షమున నటుతరువాత ముప్పది నలువది సంవత్సరముల కనఁగా౧౦౬౦-౭౦ సంవత్సర ప్రాంతములయందు గణితశాస్త్రకర్త యయినపావులూరిమల్లన యుండి యుండును.

ఈ పావులూరిమల్లన భద్రాద్రిరామశతకమును కూడ రచియించినట్లు చెప్పుదురు గాని తండ్రులు వేఱగుటచేత భద్రాద్రి రామశతకమును రచియించినపావులూరిమల్లన వేఱొకఁ డని తోఁచుచున్నది. ఈ మల్లనతండ్రి పేరు సివ్వన్న; రెండవపావులూరిమల్లన్న తండ్రి పేరురామన్న యనిశతకములోని యీ క్రిందిపద్యమునం దున్నది

క. శ్రీమహితపావులూరిసు
ధాముఁడ రామన్నమంత్రితనయుఁడఁ గవిసు
త్రాముఁడ మల్లనసచివుఁడ
శ్రీమద్భద్రాద్రిధామశ్రీరఘురామా.

నన్నెచోడకవి

నన్నెచోడదేవుఁ డనెడియీకవి తెలుఁగున కుమారసంభవ మనెడు పండ్రెండాశ్వాసముల కావ్యమును రచియించెను. ఈగ్రంథము లోని మొదటి యేడాశ్వాసములను ౧౯౦౯ వ సంవత్సరమునందు బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు మొదటిభాగమును గాఁ బ్రకటించి యాంధ్రప్రపంచమునకు మహోపకారము చేసిరి. వా రా పుస్తకముయొక్క పీఠికలో నీకవి కవిత్వప్రౌఢిమను బట్టి కవిరాజ శిఖామణి యనియు, దిగ్విజయమును బట్టి టెంకణాదిత్యుఁ డనియు, బిరుదములు గలవాఁ డయ్యె ననియు, కావేరీతీరమున నొరయూరను పట్టణము రాజధానిగా గోదావరీసింహళమధ్యదేశము నేలె ననియు, క్రీ. శ. ౯౪౦ లోఁ బాశ్చాత్యచాళుక్యులతో యుద్ధము చేసి రణరంగమున నిహతుఁ డయ్యె ననియు, వ్రాసిరి. ఈకవి కవిరాజశిఖామణియన్న పేరును తానే పెట్టుకొనెను. గ్రంథాదియందే యవతారికలో నున్న యీపద్యమును జూడుఁడు.—

చ. రవికుల శేఖరుండు కవిరాజశిఖామణి కావ్యకర్త స
 త్కవి భువి నన్నెచోడుఁ డఁట కావ్యము దివ్యకథం గుమారసం
 భవ మఁట సత్కథాధిపతి భవ్యుఁడు జంగమమల్లికార్జునుం
 డవిచలితార్థయోగధరుఁ డట్టె వినం గొనియాడఁ జాలదే?

ఇతఁ డాత్మస్తుతియందు కొంచె మిష్టము గలవాఁడు. సూర్య వంశపురాజై తైనభగీరథుఁడు రాఘవుఁడు మొద లయినపూర్వులతోఁ

డానుసమానుఁడ నని యీకవి తనకుమారసంభవములో నీక్రిందిపద్య మునఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు—

సీ. కుతలంబు నడుకొనఁ గొలకొండగా నిల్పి
శరనిధి గ్రొచ్చిరి సగరసుతులు
మిన్నులపైఁ బాఱుచున్నయే ఱిలఁ దెచ్చి
వారాశి నించె భగీరథుండు
గోత్రాచలము లెత్తికొని వచ్చి కడచన్న
రత్నాకరము గట్టె రాఘవుండు
జలధి మహీసతి మొలనూలుగాఁ జుట్టి
పాలించెఁ గరిగరి కాలచోడు

గీ. వరుస నిట్లు సూర్యవంశాధిపతు లంబు
నిధి యమేర గాఁగ నిఖిలజగము
నేలి చనినవారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘ
ధనుఁడ నన్నె చోడజనవిభుండ.

దీనిక్రిందిపద్యములోనే తనతండ్రియైనచోడబల్లి పాకనాటి యం దిరువదియొక్కవేయిటి కధీశుఁ డని కవియే చెప్పి యుండుటచేత నాతనికొడు కయిననన్నె చోడుఁడును పాకనాటిలోఁ గొంతభాగమునకు ప్రభు వగుట స్పష్టము.

చ. అరినరపాలమౌళిదళితాంఘ్రియుగుం డయి పాకనాటియం
దిరువదియొక్కవేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జనుచోడబల్లికిం
జిరతరకీర్తి కగ్రమహిషీతిలకం బన హైహయాన్వయాం
బరశశిరేఖ యైనగుణభాసిని శ్రీసతికిం దనూజుఁడన్.

ఈపద్యముతరువాత నున్న యీక్రిందపద్యములోనే కవి తా నొరయూరిపురాధిపుఁ డన్నకథను జెప్పుకొని యున్నాఁడు—

క. కలుపొన్న విరులు పెరుగం
గలుకోడిరవంబు దిశలఁ గలయఁగఁ జెలఁగన్
బొలుచు నొరయూరి కధిపతి
నలఘుపరాక్రముఁడఁ డెంకణాదిత్యుండన్.

ఈపద్యము మొదటినుండియు నద్భుతకల్పనముగాఁ గనఁబడు చున్నది. ఆయూరిలో రాతిపొన్న చెట్లు పువ్వులతోఁ బెరుగుచున్న వఁట! రాతికోళ్ళు దిశలు మాఱుమ్రోయునట్లుగా కూయుచుండునఁట! ఆహా! ఏమి యాయూరిమాహాత్మ్యము!

పూర్వము చోళరాజు లెవ్వరో కావేరీతీరమున తిరుచునాపల్లికి సమీపమునం దున్నయొరయూరు రాజధానిగా రాజ్యపాలనము చేసి నందునఁ దరువాతి చోళరాజశాఖలలోనివా రందఱు నొరయూరిపురా ధీశ్వరుల మని చెప్పుకొనుట యాచార మయి యున్నది. ఈయాచా రము ననుసరించియే నన్నెచోడుఁడును నొరయూరి కధిపతి నని చెప్పు కొనెను. రాజ్యపరిమితిని గూర్చి పుస్తకములో నింతవఱ కాధారము లున్నవి. అంతకంటె నెక్కువగాఁ జెప్పినచో దానికి బలవత్ప్రమాణము లున్నఁ గాని విశ్వాసార్హము కాదు. ఈకవి గోదావరీసింహళమధ్య దేశము నేలె ననువారు తమవాక్యమున కాధారము లైనప్రమాణ ములను జూపి ఋజువు చేయవలెను. మన కిప్పటికిఁ దెలిసినంతవఱ కా కథనము నిరాధార మయి యవిశ్వసనీయ మైనదిగాఁ గనుపట్టుచున్నది. ఈతని దిగ్విజయములును గోదావరీసింహళ మధ్యదేశపాలనము వంటివే. ఇఁక నీకవియొక్క కాలనిర్ణయము చేయవలసియున్నది. ఈకాలనిర్ణయ మునకు సాధారణముగా పుస్తకములలో మూడునాలు గాధారము లుండును. అం దొకటి కవివంశానువర్ణనము. అది యీపుస్తకమునందు లేదు. కవి చోడబల్లి యని తనతండ్రి నొక్కనిని జెప్పుటయే కాని

తత్పూర్వుల నెవ్వరిని జేర్కొనలేదు. (చోళులచరిత్రమునందు చోడ బల్లు లెందఱో కనఁబడుచున్నారు. వారిలో నీతనితండ్రి యెవ్వరో పుస్తకమువలనఁ దెలియదు) రెండవది కృతిపతివంశవర్ణనము. అదియు నీపుస్తకమునందు లేదు. జంగమమల్లికార్జునుని నొక్కనిని మాత్రమే కృతిపతినిగా జెప్పెను గాని కవి తత్పూర్వుల నెవ్వరిని వర్ణించియుండ లేదు. బల్లిచోడులవలెనే మల్లికార్జునులును ననేకులున్నారు. వారిలో కృతిపతి యేమల్లికార్జునుఁడో చెప్పుట సులభసాధ్యము కాదు. గ్రంథ సంపాదకు లైనగామకృష్ణకవిగారు తమపీఠికలో ముగ్గురు జంగమమల్లి కార్జునులను పేర్కొని వారిలో భృంగిరిటియవతార మగుపండితారాధ్య మల్లికార్జునుఁడు కాఁ డనియు, శైవాచారగురుపరంపరలో వానప్రస్థా శ్రమవర్తి యగుయోగిమల్లికార్జునుఁడు కా డనియు, మొదటియిద్దఱిని నిరాకరించి మూఁడవవా డయిన కాలాముఖమల్లికార్జునుఁడు కావచ్చు నని యంగీకరించిరి. మూఁడవది పూర్వకవిప్రశంస ఈపుస్తకమునం దదియుఁ గానఁబడదు. కవి వాల్మీకి, వ్యాసుఁడు, కాళిదాసుఁడు, భారవి, భాణుఁడు మొదలయిన సంస్కృతకవులను కొందఱిని ప్రశం సించి తెలుఁగుకవులను విడిచిపెట్టెను. అయినను సంస్కృతకవులను బేర్కొన్నతరువాత

క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమున
జనసత్యాశ్రయుని తొట్టిచాళుక్యనృపుల్.

అనుపద్యమును, దానితరువాత

చ. సురవరులం గ్రమంబున వచోమణిసంహతిఁ బూజ చేసి మ
ద్గురుచరణారవిందములకుం దగ సమ్మతిఁ జేసి కొల్చి వి

స్తరమతులం బురాణకవిసంఘము నుత్తమమార్గసత్కవీ
శ్వరులను దేశిసత్కవుల సంస్తుతిఁ జేసి మనోముదంబునన్.

అనుపద్యమును, పుస్తకములోఁ గానఁబడుచున్నవి. ఈపద్యములోఁ గవి చెప్పిన దేవతాస్తుతియు, గురువందనమును, పురాణకవిప్రశంసయు, సంస్కృతసత్కవీశ్వరస్తోత్రమును పుస్తకములోఁ గానఁబడుచున్నవి కాని దేశిసత్కవులసంస్తుతిమాత్రము కనఁబడకున్నది. దేశిసత్కవులను స్తుతింపనిది స్తుతించితి నని కవి యబద్ధము వ్రాసి యుండఁడు. అందుచేత "మును మార్గకవిత" యనుపద్యమునకును "సురవరులన్" అనుపద్యమునకును నడుమను తెలుఁగుకవులను స్తుతించినపద్య మొకటి యుండి యుండవలెను. మాతృకను జూచి పుత్రికను వ్రాసిన లేఖకుని ప్రమాదమువలననో మాతృకను లిఖించినవాని లోపమువలననో యాపద్యము విడిచిపెట్టఁబడి యుండును. ఆపద్యమే యుండియుండిన యెడలఁ గవికాలము కొంతవఱకుఁ దెలిసి యుండును. ఈకుమారసంభవమునందే దశమాశ్వాసమున పుత్రోత్సవసందర్భమున బృహస్పతి శివుని స్తుతించి చెప్పినదారిద్ర్యవిద్రావణపద్యదశకములోని మొదటిదైన యీపద్యమునందు రామేశ్వరకవి యొకఁడు పేర్కొనఁబడి యున్నాఁడు—

శా. శ్రీరామేశకవీశ్వరాదు లెద నీశ్రీపాదము ల్భక్తితో
నారాధించి సమస్తలోకసముదాయాధీశులై రన్నసం
సారుల్ దుఃఖనివారణార్థ మభవుల్ సర్వేశు లోకత్రయా
ధారున్ నిన్ మదిఁ గొల్వ కున్కి యుఱవే దారిద్ర్యవిద్రావణా.

ఈరామేశకవీశ్వరుఁడు కవికాలమునాఁటికి బ్రసిద్ధుఁ డయి యుండిన శివభక్తుఁ డైనయాంధ్రకవి యయి యుండును. పయిపద్యములోఁ బ్రథమపాదమున కవీశ్వరాదు లెద యనుచోటు "కవీశ్వరాదు లెద్ద"

యని వేసి సంపాదకులు డకారము దేలఁ బలుకవలయు నని పుట యడుగున నొకటిప్పణము వ్రాసిరి. గణభంగము కలుగకుండ సాధారణ మైన యెడ యనురూపమును వేయక గ్రంథము పురాతన మైన దని చూపుటకుఁ దక్క- నసాధారణమైన యెడ్డయనురూపమును వేసి యెడ్డలోని యెకారము లఘు వగు నని చూపుట కేల ప్రయాసపడ వలెను?

"మును మార్గకవిత" యనుపద్యములో మార్గకవిత యనఁగా సంస్కృతకవిత్వమనియు, దేశికవిత యనఁగా దేశభాషాకవిత్వ మనియు, అర్థము. సంగీతరత్నాకరములోని యీ క్రిందిశ్లోకము లీయర్థమును స్పష్టపఱుచుచున్నవి—

శ్లో॥ గీతం వాద్యం తథా నృత్తం త్రయం సంగీత ముచ్యతే
మార్గో దేశీతి త ద్ద్వేధా తత్ర మార్గ స్స ఉచ్యతే.
యో మార్గితో విరించాద్యైః ప్రయుక్తో భరతాదిభిః
దేవస్య పురత శ్శంభోః నియతోభ్యుదయప్రదః
దేశేదేశే జనానాం య ద్రుచ్యా హృదయరంజకం
గీతం చ వాదనం నృత్తం త ద్దేశీ త్యభిధీయతే.

౧౯౧౭ వ సంవత్సరమునందుఁ బ్రకటింపఁబడిన తమయాంధ్రులచరిత్రముయొక్క- ద్వితీయభాగములో శ్రీచిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు నన్నెచోడునిగూర్చి వ్రాయుచు "౯౭౪-౮౦ సంవత్సరప్రాంతమున నున్న యీసత్యాశ్రయుని నన్నెచోడమహాకవి తనకుమారసంభవకావ్యమున నీక్రిందిపద్యములోఁ బేర్కొని యున్నాఁడు;

క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమున
జనసత్యాశ్రయునిఁ దొట్టిచాళుక్యనృపుల్.

దీనిం బట్టి నన్నయభట్టారకునకు నూఱేండ్లకుఁ బూర్వమే యాంధ్ర కవితాసతి వర్ధిల్లుచున్న దని స్పష్ట మగుచున్నది. ఈపై పద్యమునందుఁ జెప్పబడిన సత్యాశ్రయునకుఁ దరువాతనే నన్నెచోడుఁ డున్న వాఁ డని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును." అని వ్రాసిరి. ఈసత్యాశ్రయకథనమువలన నన్నెచోడుఁడు ౯౨౦ వ సంవత్సరమునందు రణనిహతుఁ డయ్యె నన్న రామకృష్ణకవిగారిసిద్ధాంతము పూర్వపక్ష మయి పోయినది. అయినను రామకృష్ణకవిగారి కీటీవల లభించిననన్నెచోడుని కుమారసంభవముయొక్క ప్రత్యంతరములో పాఠభేదము కనఁబడి వారిసిద్ధాంతమును గొంతవఱకు మరల నిలువఁ బెట్టినది. రామకృష్ణకవిగారు ౧౯౧౭ వ సంవత్సరమునందుఁ బ్రకటించిన నన్నెచోడునికుమారసంభవముయొక్క ద్వితీయభాగములో నీపద్యపాఠాంతరమును "రంధ్రవిషయంబునఁ జనఁ జాళుక్యరాజు మొదలుగఁ బలువుర్." అని చూపిరి ఈపాఠభేదమును బట్టి పద్య మీవిధముగా మాఱుచున్నది.—

క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గును నిలిపి రంధ్రవిషయం
బునఁ జనఁ జాళుక్యరాజు మొదలుగఁ బలువుర్.

ఈపాఠాంతరము సత్యాశ్రయునిబాధను తొలఁగించినను ఆంధ్రపత్రిక యొక్క ౧౯౧౧ వ సంవత్సరపు సంవత్సరాదిసంచికలో బుఱ్ఱా శేషగిరిరావుపంతులుగారు వ్రాసినయీ క్రిందియంశమును గొంత పోషించుచున్నది.—

"సత్యాశ్రయుని తొట్టిచాళుక్యనృపులు ఆంధ్రవిషయమున తెలుగుఁ దేశకవిత నిలిపి రని కవి వ్రాయుచున్నాఁడు. పైనుదాహరించినశాసననిదర్శనముల ప్రకార మిందుఁ జెప్పబడినసత్యాశ్రయుఁడు భారతమును

రచియించుటకు నన్నయను బ్రోత్సాహపఱిచినరాజరాజనరేంద్రుఁ డని యూహింపఁ దగు. భారతమందు సత్యాశ్రయకులతిలక యని రాజ రాజవిషయమున వాడఁబడి యున్నది."

మొదటిపాఠమునుబట్టి సత్యాశ్రయకులతిలకుఁ డైన రాజరాజ నరేంద్రుఁడు సత్యాశ్రయుఁడు కాకపోవచ్చును గాని యీపాఠమును బట్టి చాళుక్యరాజు నిర్బాధకము గా రాజరాజనరేంద్రుఁడు కా వచ్చును. అట్లయినచో నన్నెచోడుఁడు నన్నయభట్టునకుఁ దరువాతి వాఁ డయి యుండవలెను.

నాలవది కవికాలమును నిశ్చయించుటకై ప్రధానసాధనము కవి గ్రంథమునారంభించినసంవత్సరమునో పూర్తిచేసినసంవత్సరమునో పుస్తకమున వ్రాసికొనుట. ఈకవి యదియుఁ జేసి యుండలేదు. అందుచేత మనము పుస్తకములోనిసాధనసామగ్రి ననుసరించి యితరా ధారములచేతనే కవికాలనిర్ణయమును జేయ వలసి యున్నది.

బుఱ్ఱా శేషగిరిరావుగారు త్రిభువనమల్లచోడదేవునికొడుకే నన్నె చోడుఁ డని వ్రాయఁగా తమయాంధ్రులచరిత్రము ద్వితీయభాగము యొక్కయవతారికలో చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు

"శ్రీబుఱ్ఱా శేషగిరిరావు ఎం.ఏ గారు వంద్రెండవశతాబ్దము మధ్య నున్న త్రిభువనమల్లచోడదేవుని చోడబల్లిగా భావించి యతని జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డైననన్నెచోడుఁడే నన్నచోడకవి యని సిద్ధాంతము చేసినారు; కాని త్రిభువనమల్లుఁడు చోడబల్లి కాఁజాలఁడు. అదియును గాక త్రిభువనమల్లునికొడు కైననన్నెచోడునితల్లి మాబలదేవి యని శాసనములం గన్పట్టుచున్నది. కుమారసంభవమువఁ దనతల్లి శ్రీపతి యని నన్నెచోడకవి చెప్పుకొని యున్నాఁడు."

అని వ్రాసిరి. తమయాంధ్రులచరిత్రమునందు శాసనములు బల్లయచోడదేవుని కొడుకుకామచోడుఁ డని స్పష్టముగా ఘోషించుచుండఁగా దానికి ప్రత్యక్షవిరోధము గా చోడబల్లికిఁ జెక్కుండ్రుగురు భార్యలు గల రనియు, నన్నెచోడుఁడు పెద్దభార్యకొడుకు కనియు, కామచోడుఁడు మఱియొకభార్యయొక్కతనయుఁ డనియు, మనమూహింప వచ్చు నని నిరాధారము లైనయూహలపై నూహలను పన్ని నన్నెచోడుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౦౯-౭ వ సంవత్సరములోని శాసనములోఁ బేర్కొనఁబడిన బల్లయచోడదేవమహారాజుకొడుకు కని సిద్ధాంతము చేయ సాహసింపఁ గలిగిన వీరభద్రరావుగారు త్రిభువనమల్లచోడునే బల్లెచోడునిగా భావించి యాతనిపుత్త్రుఁడైన నన్నెచోడునే నన్నెచోడ కవినిగాఁ జెప్పిన శేషగిరిరావుగారి సిద్ధాంతము నేల నిరాకరింపవలెను? స్త్రీసతి మాబలదేవినామాంతరము కాఁగూడదా? శాసనములలో నొక్కనినే చోడపల్లి, చోడబల్లి, చోడమల్లి, బల్లిచోడుఁడు, బల్లయచోడుఁడు, మొదలైన నామములతో వ్యవహరించుచుండుట మనము చూచుచుండ లేదా?

డి-48 సంఖ్యగల ౧౧౮౫-౮౬ సంవత్సరపు నెల్లూరిశాసనములో

"స్వస్తి చరణసరోరుహావిహితలోచన త్రిలోచనప్రముఖాఖిల పృథివీశ్వర కారిత కావేరీతీర కరికాలకులరత్నప్రదీపాహితకుమారాంకుశ శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బల్లిచోడమహారాజులు"

అని బల్లిచోడునిశాసనములోనున్నది. ఓ-19 సంఖ్యగల ౧౧౯౩-౯౪ వ సంవత్సరపు నెల్లూరిశాసనములో నెనిమిదేండ్లకుఁ దరువాత

"స్వస్తి చరణసరోరుహావిహితవిలోచన త్రిలోచనప్రముఖాఖిల పృథివీశ్వర కారితకావేరీతీరకరికాలకులరత్నప్రదీపాహితకుమారాంకుశ శ్రీమన్మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్ల దేవచోడమహారాజులు......"

అని త్రిభువనమల్లచోడదేవుని శాసనములో నున్నది; డి-49 సంఖ్య గల ౧౧౯౬-౯౭ వ సంవత్సరపు నెల్లూరిశాసనములో మఱి పదు మూఁడేండ్లకుఁ దరువాత

"స్వస్తి చరణసరోరుహవిహితవిలోచన త్రిలోచన ప్రముఖాఖిల పృథివీశ్వరకారితకావేరీతీరకలికాలకులరత్న ప్రదీపాహితకుమారాంకుశ శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బల్లిచోడమహారాజులు."

అని మరల బల్లిచోడునిశాసనములో నున్నది. ౧౧౮౫ వ సంవత్సరములోను, ౧౧౯౬ వ సంవత్సరములోను బల్లిచోఁడుడు రాజ్యము చేయుచుండఁగా నడుమను ౧౧౫౩ వ సంవత్సరమునందు త్రిభువన మల్లదేవుఁడు మఱియొకఁడు రాజ్యము చేయుట సాధారణముగా సంభవింపదు గావునను, ఒక్కయక్షరమైనను హెచ్చు తగ్గు లేక మూఁడుశాసనములలోను బిరుదావళి యొక్కటిగానే యున్నదిగావునను, (ఈశాసనములలోఁ బేర్కొనఁబడినబల్లిచోడుఁడును త్రిభువనమల్ల చోడుఁడును ఏకపురుషుఁ డనుకొనుట సముచితముగాఁ గనఁబడు చున్నది)

మైసూరుచోడశాసనములలో మల్లిదేవచోడుని శిలాశాసనములు రెండు కానఁబడుచున్నవి. వానిలో చళ్ళకెరెతాలూకాలోని మహాదేవపురమందలి వీరభద్రాలయముయొక్క తూర్పుగోడమీఁద నున్నది 48 సంఖ్యగల 1108 వ సంవత్సరపుది; ఓబలపురసిద్ధరామేశ్వర దేవాలయములో దక్షిణమున శిలమీఁద నున్నది 21 వ సంఖ్యగల 1147 వ సంవత్సరపుది. ఈరెండుశాసనములును ఒక్కరిపేరివే యైనను మొదటిదానియందు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్లమల్లిదేవ చోళమహారాజనియు, రెండవదానియందు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర జగదేకమల్ల మల్లిదేవ చోళమహారాజనియు ఉన్నది.

కారణాంతరములచేత శాసనములలో నొక్కరికే వేఱువేఱు పేరు లుండ వచ్చుననియు, ఈప్రకారముగానే త్రిభువనబల్లి-చోడమహారాజును బల్లి -చోడమహారాజును నొక్కరే యగుట విరుద్ధము కాఁ జాల దనియు, చూపుటకొఱకు మాత్రమే యీశాసనముల నుదాహరించితిని గాని వేఱుప్రయోజన ముద్దేశించి కాదు. అయినను కాలసామ్యమును నామసామ్యమును బట్టి చూడఁగా నాత్రిభువనబల్లి-చోడమహా రాజును నీత్రిభువనమల్ల-చోడమహారాజును నొక్కరే యయి యుండవచ్చునేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది. ఉభయు లును సూర్యవంశజులు; కాశ్యపగోత్రజులు; కరికాల-చోళకులా భరణులు. ఈయూహ నిజమే యయి త్రిభువనబల్లి-చోడమహా రాజునకు మహిసూరులో కూడ కొంతరాజ్య ముండియుండినపక్షము నను, మననన్నె-చోడకవిరాజశిఖామణి త్రిభువనబల్లి-చోడమహారాజు పుత్రుఁడే యయిన పక్షమునను, నన్నె-చోడునికిఁ గన్నడభాషలో విశేషపాండిత్య ముండె ననుటకుఁ దగినకారణ మున్నది. పూర్వోక్తము లైన రెండుశాసనములలో ౮౩ వ సంఖ్యగలదానిలో\ క్రీ. శ. ౧౧౭౮ మొదలుకొని ౧౧౮౯ వఱకును రాజ్యపాలనముచేసిన త్రిభువన మల్లచక్రవర్తియొక్క బిరుదావళి 'సమస్తభువనాశ్రయం...రాజాధి రాజపరమేశ్వరం......సత్యాశ్రయకులతిలకం' మొదలయిన విశేషణ ములతోఁ జెప్పఁబడినతరువాత -చోడబల్లిని గూర్చి "ఒరయూర పురవరాధీశ్వర, కరికాల-చోళకులాంబరద్యుమణి, కాశ్యపగోత్రో ద్భవ" మొదలైన విశేషణములు చెప్పఁబడినవి. ఈప్రకారముగానే ౨౧ వ సంఖ్యగలదానిలో 1143 మొదలు 1154 వఱకు రాజ్యము చేసిన జగదేకమల్లిచక్రవర్తి బిరుదులు సమస్తభువనేశ్వరాదివాక్యము లతోఁ జెప్పఁబడిన పిమ్మట -చోడబల్లి యొరయూరపురవరా

ధీశ్వరాదిబిరుదులతోఁ జెప్పఁబడెను. ఒకశాసనము త్రిభువనమల్లుని కాలములోను రెండవశాసనము జగదేకమల్లునికాలములోను వ్రాయఁబడుటయే చోడబల్లియొక్క నామవ్యత్యాసమునకుఁ గారణము.

నన్నెచోడుని కాలమునుసరిగా నిర్ధారణము చేయుట కా కాలములో జంగమమల్లికార్జునుఁ డుండుటయు, తండ్రి బల్లిచోడుఁడగుటయు, తల్లి శ్రీదేవి యగుటయు, ముఖ్యముగా మూఁడు కావలెను. ఈవిషయమును నిర్ణయించుటకు 1915-16 వ సంవత్సరపు దక్షిణ మండల శాసనకార్యనివేదనపత్రిక (Epigraphical Report of the Southern Circle for the year 1915-16) మనకు కొంతతోడు పడుచున్నది. నర్సారావుపేటతాలూకాలోని కొప్పరపుగ్రామమునందలి కోదండరామస్వామి దేవాలయమునుం దున్న నాగస్తంభముమీఁది 3౨౭ వ సంఖ్యగల శిలాశాసనములో చోడబల్లియు మల్లికార్జున యోగియుఁ జెప్పఁబడియున్నారు. శాలివాహనశకము ౧౦౩౭ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౫ జయసంవత్సర చైత్రబహుళ అమావాస్యనాఁడు సూర్యగ్రహణసమయమునందుఁ జేయఁబడినదానములను గూర్చి యీ శాసనము చెప్పుచున్నది. అప్పుడు త్రిభువనమల్లచోడుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన కన్నరచోడదేవుఁడు రాజ్యముచేయుచుండెను. త్రిభువనమల్లచోడుని ముగ్గురుపుత్రులలో నన్నెచోడునిజ్యేష్ఠునిగాఁ గొన్ని శాసనములు చెప్పుచున్నను మఱికొన్ని శాసనములు నన్నెచోడుని కనిష్ఠపుత్రునిగాను కన్నరచోడునిజ్యేష్ఠపుత్రునిగాను జెప్పుచున్నవి. ఈశాసనమునందు రాజుయొక్క వంశపరంపరాగతమంత్రియు నీశ్వరనాయకపుత్రుఁడును నయిన మారన రెండుగొప్పచెఱువులు త్రవ్వించి కొప్పరగ్రామములో సోమేశ్వరాలయము కట్టించి యొకతటాకము నిర్మించినట్లును, రాజు తమ్ముఁడైన చోడబల్లి కొప్పరము సమీపమున నున్న బైడిపల్లిని దానము

చేసినట్లును, ఈదానములను మారనప్రార్థనముమీఁద విష్ణువర్ధనుని క్రిందియధికారి యైనమహామండలేశ్వరకడియరాజు స్థిరపఱిచినట్లును, సోమేశ్వరాలయము పాలూరు నందలికాలాముఖసన్యాసి మల్లికార్జునుని పాలనమునం దుంచఁబడినట్లును, చెప్పఁబడి యున్నది. ఈశాసనమును బట్టిచూడఁగా బల్లి-చోడుఁడు మొదలైనవారు సర్వస్వతంత్రులు గాక పేరున కైనను చాళుక్యచక్రవర్తులకు లోఁబడినమహామండలేశ్వరు లనియు తేటపడు చున్నది. ఈశాసనమును బట్టిచూడఁగా నన్నె-చోడుని సోదరునికాలములో కాలాముఖమల్లికార్జునయోగియుండినట్లును, నన్నె-చోడునితండ్రి -చోడబల్లియన బడెడుత్రిభువనబల్లిచోడుఁ డయినట్లును రెండంశములు స్థాపింపఁబడినవి. ఈచోడబల్లికిఁ ద్రిభువనమల్ల-చోడబల్లి యని పేరు వచ్చుట కతఁడు త్రిభువనమల్లచాళుక్యచక్రవర్తి పాలన కాలములో నుండుట కారణ మని మనము సులభముగాఁ దెలిసికొన వచ్చును. ఈబల్లి-చోడునికిఁ గామ-చోడబల్లియనియు నామము గలదు. ఇఁక తల్లినిగూర్చినమూఁడవయంశము స్థాపింపఁబడవలెను. ఈనన్నె చోడునితల్లి మాబలదేవి యనిశాసనము చెప్పుచున్నది. శ్రీసతికి మాబలదేవి మాఱుపేరు కాఁ గూడదా? కావచ్చును.

ఈసంబంధమున 1915-16 వ సంవత్సరపు కార్యనివేదనపత్రిక లోనే పేర్కొనఁబడిన . 368 వ సంఖ్య గల నన్నె-చోడునిశాసనమునే విచారింతము. ఈశాసనము శకసంవత్సరము ౧౦౭౫ అనగా క్రీస్తు శకము ౧౧౫3 వ సంవత్సరము విషువత్సంక్రాంతినాఁడు సోమేశ్వరాల యమునకుఁ జేసినభూదానములను గూర్చినది. ఈకాలమునందు రాజ్య మేలుచుండినవాఁడు మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్లదేవమహారాజా త్మజుఁ డైననన్నెచోడుఁడు. ఈశాసనము నరసారావుపేటతాలూకా లోని చెన్నుపల్లియగ్రహారమునందలి పరశువేదీశ్వరాలయముయొక్క

యెదుట నున్ననందిస్తంభముమీఁద చెక్కఁబడి యున్నది. ఈశాసనములో నన్నెచోడునికి కన్నరచోడుఁడు సోదరుఁడయినట్టును మాచలదేవి తల్లియైనట్టును చెప్పఁబడినది. ప్రథమశాసనమునందు చెప్పఁబడినట్టు నన్నెచోడునికి మాబలదేవి తల్లియగుట సత్యమా? ఈద్వితీయశాసనమునందు జెప్పఁబడినట్టు మాచలదేవి తల్లియగుట సత్యమా? రెండును సత్యములే. రెంటికిని శ్రీసతి యనియే యర్థము. గాలినరసయ్యశాస్త్రి తనయింటిపేరైనగాలికి ప్రభంజన మనియు, నరసయ్య కహోబలుఁ డనియు, పర్యాయపదములు వేసికొన్నట్లు కవులు పేరులకు పర్యాయపదములు వేయుట మనలో నాచార మయి యున్నది.

మా+అబల-మా=శ్రీ(లక్ష్మి,)అబల=సతి(స్త్రీ)మాబల=శ్రీసతి.
మా+ఆచల-మా=శ్రీ, ఆచలదేవి=(పర్వతపుత్రి) సతి,మాచలదేవి
=శ్రీసతి.

'మాబల' యనిగాని 'మాచల' యనిగాని పద్యములో వేయవలసినచో దానితుదను దేవీపదము చేర్పవలసియుండును. కవి తానురచించిన చంపకమాలలో గణసౌలభ్యార్థము మాబలార్థబోధక మయిన శ్రీసతి పదమును ప్రయోగించియుండును. ఇది తృప్తికరమైన సమాధానము కాకపోయినను, ఇంతకంటె మంచియాధారము దొరకనప్పుడు దీనినే సరిపఱుచుకొనవలెను. ఇప్పటికి దొరకిన యీయాధారములనుబట్టి నన్నెచోడుఁడు ౧౧౫౦ కిఁ దరువాతనున్న వాఁడని యేర్పడుచున్నది. ఆకాలమందలి మండలేశ్వరులందఱును రాజ్యకాంక్షచేత నొండొరులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను బొందుచు నుండెడివారు. ఈయల్పయుద్ధములలో నొక్కదానియందు ౧౧౭౦ వ సంవత్సరమునందు కాకపోయినను నన్నెచోడుఁడు తరువాత నిన్నూటనలువది సంవత్సరములకయినను నిహతుఁడయి యుండవచ్చును. మాధవవిశ్వాపము లధికముగాఁ గల ధూ

కాలమునం దాతని వృత్తిని శుభాశుభగణవిధిజ్ఞు లయినలక్షణజ్ఞులు మగణము తరువాత రగణము వేయుట కారోపించుటయు సామాన్య జన్ము లామాటలనువిశ్వసించుటయుఁ దటస్థించెను. అందుచేత నన్నె చోడునకుఁ దరువాత గొంతకాలమున కున్నయథర్వణాచార్యుఁడు తన ఛందస్సులో నీక్రిందిపద్యమును వేసెను—

క. మగణమ్ముఁ గదియ రగణము
వగవక కృతిమొదట నిలుపువానికి మరణం
బగు నిక్కమంద్రుఁ మడియఁడె
యగు నని యిడితొల్లి వేంకణాదిత్యుఁ డనిన్.

ఈపద్యమునుబట్టి నన్నెచోడుఁడు శుభాశుభగణపరిజ్ఞానములేనివాఁడని యథర్వణునియభిప్రాయ మయినట్లు తెలుచున్నది. నన్నెచోడుఁడు తనకుమారసంభవమునందు స్రగ్ధరావృత్తమును ప్రథమపద్యము నుగా వేసెను. స్రగ్ధరావృత్తములో మగణముతరువాత రగణముం డియే తీఱవలెను. ఈనన్నెచోడకవి నన్నయభట్టారకునకును తిక్కన సోమయాజికిని నడిమికాలమునం దున్నవాఁడు. ఇతఁడు తనపుస్తకము నందు సుకవిస్తుతియు కుకవినిందయు షష్ఠ్యంతపద్యములును వేసియు న్నాఁడు. వీనినివేయుటలో మొదటివాఁడని యింతవఱకును తిక్కన సోమయాజికి వచ్చినప్రతిష్ఠ యిప్పు డాతనినుండి తొలఁగి యాతనివి జేరుచున్నది. కుమారసంభవములో నితఁడు చేసినకుకవినింద యిది—

గీ. చెనసి గుణమైన దోషంబు సేయ నేర్చుఁ
గుకవి కృతులందు దోసంబు గుణము సేయ
నేరఁ డది యట్ల దొంతులు చేరి నాయి
దోర్చ నేర్చుఁ గా కది మేమి చేర్చనేర్చు.

ఈపద్యమునం దితఁడనావశ్యముగా కుక్కయనుటకుమాఱుగా 'నాయి' యను నన్యభాషాపదమును ప్రయోగించి యున్నాఁడు. ద్రవిడభాషలోను కన్నడభాషలోను కుక్కను నాయి యందురు. ఇట్లు తెలుఁగుగా కన్నడపదముల నుపయోగించుటయు గ్రాంథికభాషలోను వ్యావహారికభాషలోనుగూడ లేని యప్రతీతపదములను వాడుటయు స్వచ్ఛమయిన యీతనికవిత్వమునకుఁ గొంతకళంకమును దెచ్చుచున్నవి. దీనిని మనస్సునం దుంచుకొని యీకవి నుద్దేశించియే కాఁబోలును తిక్కన సోమయాజి తననిర్వచనోత్తర రామాయణమునందుఁ గుకవిదూషణముగా నీక్రిందిపద్యమును వేసి యున్నాఁడు—

చ. పలుకులపొందు లేక రసభంగము చేయుచుఁ బ్రాఁతపడ్డ మా
టలఁ దమనేర్పు చూపియొకటన్ హృదయం బలరింప లేక యే
పొలమును గానియట్టి క్రమముం దగ మెచ్చుగలోక మెల్ల న
వ్వులఁబొరయం జరించుకుకవుల్ ధర దుర్విటులట్ల చూడఁగన్.

ఈపద్యమునందు దుష్కవులు దుర్విటులతోఁ బోల్పఁబడి యున్నారు. కొందఱు పొగడినంత యత్యుత్తమమయినది కాకపోయినను, నన్నెచోడునికవిత్వ మన్యభాషాపదదూషితము కానియెడల నుత్తమమయినదనియే చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు సంస్కృతగ్రంథములను మాత్రమే కాక కన్నడగ్రంథములనుసహితము విశేషముగాఁ జదివి యుండుటచేత నాగ్రంథములయందలిభావములను పదములను గొంత చేకొని యున్నాఁడు. ఈయంశమును స్థాపించుటకై పుస్తకసంపాదకులు చూపినవానినిమాత్రమే యొకటి రెంటి నిం నుదాహరించు చున్నాను.

క. ముదమున సత్కవి కావ్యము
నదరక విలుకానివట్టినమ్మును బరహృ

ద్భిదమై తల యూపింపని
యది కావ్యము వానిపట్టినదియుం గరమే.

అనెడు ప్రథమాశ్వాసములోని యీనలువదియొకటవపద్యము

శ్లో. కిం కవే స్తస్య కావ్యేన కిం కాండేన ధనుష్మతః
పరస్య హృదయే లగ్నం న ఘూర్ణయతి యచ్ఛిరః.

అను సంస్కృతశ్లోకమునకు తెలుఁగు. పయిపద్యము పీఠికలో నున్నట్లు చేకొనఁబడినది. గ్రంథములో "నదరక" యున్నచోట "నదరఁగ" వనియు, "వానిపట్టినది" యునుచోట "మలరిపట్టినది" యనియుఁ బాఠభేదములు గల దయి యున్నది.

మహాస్రగ్ధర. హారహాసాకాశగంగాత్యమలజలమరాళాబ్జ నీహారధాత్రీ
ధరకర్పూరేందుకాకోదరవరపతిదిగ్దంతిపక్షీరనీరా
కరముక్తాహారకుందోత్కర రజతశరత్కౌముదీద్యోతకీర్తి
శ్వరునాత్మారాముఁవాణీవరువరగురుసర్వజ్ఞునజ్ఞానదూరుఁ.

చతుర్థాశ్వాసాంతమందలి యీ ౨౭౫ వ పద్యము
హారహాసాకాశగంగాజలజలరుహనీహారనీహారధాత్రీ
ధరనీహారాంశుతారావనిధరశరదంభోధరక్షీరనీరా
కరతారాభారతీదిగ్రదనిరదనపీయూషడిండీరముక్తా
కరకుందేంద్రేభహంసోజ్జ్వలవిశదయశోవల్లభం శాంతినాథమ్.

అనుకాలాముఖమతమునకుఁ బ్రక్కనుండు జైనమతములోని త్రైలోక్య మల్లుని క్రీ. శ. ౧౧౭౭ శాసనశ్లోకమును జూచి వ్రాయఁబడినది. జైనులు శబ్దార్థచౌర్యమునకు వెనుదీయ రని సంపాదకులు వ్రాసినను పయిశ్లోకమును రచియించిన జైనసంస్కృతకవి ముందు చేయఁబోయెడి తెలుఁగు గ్రంథమునుండి తనశ్లోకమును దొంగిలించి యుండఁజాలఁడు.

సీ. కరలత లందంద కామపాశంబుల
నదిమి బంధించుచున్నట్లు బిగియ
నొదవఁ జేర్చిందులఁ బదనైనపూఁత లం
గమునకు వజ్రలేపములు గాఁగఁ
బులక లొండొరులమేనుల నుచ్చిపోయి డ
గ్గఱ మొల లిచ్చినకరణిగాఁగఁ
గనకంపుఁబ్రతిమలు గాఁచి యంటించిన
ట్లొండఁగూడి తనువు లొండొంటిఁ గదియ

గీ. దగఁగ నొక్కతలకు మొగములు రెండైన
పగిదిఁ దలలు మాఱుమొగము పడఁగ
గిఱిమేనుమేను దూఱఁ గాఢాలింగ
నంబు చేసి రంగనయుఁ బ్రియుండు.

అనుకుమారసంభవనవమాశ్వాసములోని యీ 3౭౮ వ పద్యములోని "యొక్కతలకు రెండుమొగములో యనునుత్ప్రేక్షతక్కఁ దక్కిన భావము లన్నియుఁ గల" వని సంపాదకులు కన్నడజగన్నాథవిజయము లోని యీ క్రిందిపద్యమును పూర్ణముగా నుదాహరించి యున్నారు.

మ. ఉరదింపెర్మొలెబెంగెమూడె చెమర్గళ్ బల్వజ్రలేపంబొ లా
గిరె, కీల్గొట్ట బెడంగనీయె పులకం, తోళ్తోళ్గె గంటిక్కిదం
తిరె, మెయ్మెయ్యొళడంగు వంతమరె, గాఢాలింగనంగెయ్దున
ల్లరదేనిర్దరొ కాసిబెచ్చ తెఱదిం శ్రీసత్యభామాచ్యుతర్.

జగన్నాథవిజయము నన్నెచోడునిసమకాలీనుఁ డైనరుద్రభట్టుచే రచియింపఁబడినది. "నన్నెచోడునియత్యపూర్వభావములు మల్లినాథపు రాణజగన్నాథవిజయాదికర్ణాటకకావ్యములలో మార్పులేకయున్నవి" అని సంపాదకులు వ్రాయుచున్నారు. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడినమల్లినా

థపురాణము 1105 వ సంవత్సరప్రాంతములం దున్న నాగచంద్రునిచే రచియింపఁబడినది. కుమారసంభవములోని భాగములు తద్గ్రంథకర్త యగునన్నెచోడునితో సమకాలికులును పూర్వకాలికులును నగు తెలుఁగురానికన్నడకవులచేఁ జేకొనఁబడిన వని చెప్పుటే యుచితమో, ఆకవుల కాలపువాఁడును తరువాతి కాలపువాఁడును నై కన్నడము వచ్చిన నన్నెచోడుఁడే వారికర్ణాటక కావ్యములనుండి కైకొనియె నని చెప్పుటయే యుచితమో, చదువరులే తెలిసికోఁగలరు. ఇతఁడు కర్ణాటక కావ్యములలో నుండి తనకుమారసంభవమునందు సంగ్రహించిన కన్నడ పదబృందములోని కొన్నిపదముల నిందుఁ జూపుచున్నాను.

సీసపాదము. అనులేపనములు మండనములు లేకయు
భాసురాంగములింత దేసియగునె. ఆ. ౬. పద్య. ౭౦౯...

ఇందలి దేసి పదము సుందరమైనయనునర్థ మిచ్చెడు కర్ణాటకపదము.

క. దోస మనెగుణదవోలు
ద్భాసిసికన్నడదళొల్గుపూర్వాచార్యర్
దేసియనె నిఱిసిఖండ
ప్రాసమనతిశయమదెందుయతియం మిక్కర్.

(కవిరాజమార్గము.)

ఈకవిరాజమార్గకర్త 814-887 వ సంవత్సరములమధ్యమున నున్న నృపతుంగుఁడు.

వెంచలు.

చ. ఎలమిన పూరి మేఁసి ఫెలయేటుల నీరులు ద్రాగి మేలి వెం
చలు నెలమావిజొంపములఁ జల్లనినీడల నిల్చి పొల్చి మం

దలు గొని నందిపోతులునుఁ దారునుఁ జేయలు నమ్మదంబునన్
గలసి రమించుధేనువులఁ గాంచిరి తద్విపినాంతరంబునన్.

ఆ. ౬. పద్య. ౭౦౭.

వెంచ లనఁగా కన్నడమున సరస్సులు.

క. వికచసరసీరుహాం కో
కకులవ్యాఖ్యాసిపూగాళం తానిరెయుం
బకనికరలులితకలు షో
దకవిడిళదొళంచె వెంచెరయొళ్ వసియికుమే.—గుణవర్మ. ఈ

ఈగుణవర్మ 1050 వ సంవత్సరప్రాంతములం దుండినవాఁడు.

కొలవేళులు.

సీసపాదము.—మోసులవీజనంబులు సేయుఁ గొలవేళు
లిరవుగాఁ గూర్చి చామరలు చేయు.—

ఆ. ౪. పద్య. ౬౧౮ వ.

కొలవేళు లనఁగా కన్నడమున వట్టివేళ్ళు.

చ. 'తరుణియరావిలాసకుసుమాస్త్రననీక్షి సెకామతాపదిం
తరుణమృణాలమంతెగెదుపూగొళదిం పొఱ గిక్కదండదిం
కొరగి మృణాళనాళికెగెచందనదన్కెగెతిఱ్ఱుళిగ్గెత
గ్గొరగదసూసునీర్గకొలవేర్ గొడలంగుటెయాగెమాడువర్.'—

(మల్లినాథపు.)

మల్లినాథపురాణకర్త యైన నాగచంద్రుఁడు 1105 వ సంవత్సరప్రాంత
ములం దున్నవాఁడు.

కండవడము.

చ. బెదరుచు నంతరంగమున భీతికిఁ గండవడంబు సుట్టి ప
ల్కెదు పొరపొచ్చెముగ వెలిపుఁ గేనముఁ జెయ్యులకోలినెత్తువె

ట్టిదు వడిమోవియుం గరువటిల్లెదు నీమది నింతతల్లడం
బొదవు డిదేమికారణము యుగ్మలి నాకెఱిగింపు మేర్పడన్.

ఆ. ౪. పద్య. ౪౧౫.

కండవడ మనఁగా కన్నడమునందు తెలి.

క. 'తళిర్గళకండవడంగళ
తళిర్గళపాసుగళెతలిర్గళోవరిగళెకెం
దలిర్గళెళసిపెళవిటిల్గళె
విలాసమంమెఱెదరల్లికెలరబలెయరొళ్.'—ఆదిపురాణ.

ఈ యాదిపురాణమును రచియించినయాదిపంపఁడు క్రీ. శ. 940 వ సంవత్సరప్రాంతమునం దుండినవాఁడు. ఈయుదాహరణములను బట్టి చూడఁగా నన్నెచోడుఁడు తనకాలపువియుఁ దనపూర్వకాలపువియు నైనకన్నడగ్రంథములను బాగుగాఁ జదివినవాఁ డయినట్టు కనఁబడు చున్నాఁడు. ఈతఁడు వాడినకన్నడపదము లన్నియు పూర్వకాలము నందు కర్ణాటకాంధ్రభాషలకు రెంటికిని సామాన్యము లని మన వారు చెప్పవత్తురు. అవి పూర్వము రెండుభాషలకును సామాన్యము లని యెట్లు తెలిసికోవచ్చును? ఏపూర్వకవులు వీనిని బ్రయోగించిరి? నన్నయభట్టారకాదులు ప్రయోగింపలేదు. "బెదరుచు" నన్న పయి పద్యమునం దింకొకవిశేషప్రయోగముకూడఁ గానఁబడుచున్నది. "ఒడవుటిదేమి?" యనుటకు మాఱుగా "ఒదవు డిదేమి?" యను రూపము వాడఁబడినది. ఈపుస్తకమును వ్రాసినతంజావూరిలోని యఱవ వాండ్రకు ట డ భేదము చక్కఁగాఁ దెలియకపోవుటచేత వ్రాఁతలో నిట్టిరూపములు పడి యుండవచ్చును. అట్టివి పూర్వకాలపురూపము లని భ్రాంతి చెంది ముద్రాపకులు వాని నట్టె యుంచి యుందురు. ఇట్టి రూపము లీపుస్తకమునం దిరువది ముప్పది చోట్ల వేయఁబడి వానికి ,ఒద

"ఒదవుడు=ఒదవుట" యనునట్లు టిప్పణములు వ్రాయఁబడినవి. డకార మున్నచోట్ల టకారము వేసిన నీయూయాస మంతయు తప్పిపోయి యుండును. ఈయున్నిస్థలములలో డకారమును టకారమునుగా మార్పఁ గూడనిస్థల మొక్కటియు లేదు. అపూర్వరూపములను వేసినంత మాత్రముచేత క్రొత్తకవి ప్రాఁతకవి కానేరఁడు. ఈకవి భావార్థకము నందు టకారము వాడె ననుట కొక్కయుదాహరణమును కుమార సంభవమునుండి చూపెదను—

క. దొవఁగోలఁ గోలవేగం
బున నరికొల్పుటయుఁ దిరుపుఁ బోరిఁబోరి విడుపుం
జనుటయు దనుజులఁ గొనుటయు
ననిమిషులకు నైనఁ గాంచు డరుదయ్యె ననిన్.—ఆ. ౧౨.

అరిగొల్పుట, చనుట, కొనుట, అనిమొదట మూఁడుచోట్ల టకారము వేసినవారు కడపటకూడ 'కాంచుట' యని టకారమును వేయక కాంచు డని డకార మేల వేయవలెనో దురూహ్యముగా నున్నది. కాంచు డరు దయ్యె ననుటకు మాఱుగా "కాంచు టరు దయ్యె" నన్నచో యతిభంగము వచ్చునా? ప్రాసభంగము వచ్చునా? గణ భంగము వచ్చునా? ఏదియును గాదు. ఈప్రకారముగానే యేకా దశాశ్వాసములోని ౬౨ వదయిన యీపద్యమునందును

ఉ. ఆయమ లిచ్చు డాజిమొన తాయము వెంచుట పెక్కుమన్ననల్
సేయుట పోరికి న్మొనసి చేయుట గా మది నిశ్చయించుచుకా
నాయకు కోర్కెఁదీర్పనని నా యెడ్డనూఱడినట్లు లొమ్మునం
జే యిడి నిద్ర వోయిరి నిశీథి భటుల్ సమరంబు కోరుచుకా.

పెంచుట, చేయుట, చేయుట, యని వరుసగా మూఁడుచోట్ల టకారము వేసి మొదట నొక్కచోటమాత్ర మిచ్చు డని డకార మేల వేయ

వలసివచ్చెను? ఇచ్చుట యన్న ఛందోలక్షణభంగము లేమైన వచ్చు నా? ఇచ్చుట యన్న దే పూర్వకాలరూపముగాని యిచ్చు డన్నది. కాదు. "అంతకంతకు మాపట్టణములో త్రాగుడు హెచ్చుచున్నది" అను విధమున నిప్పుడిప్పుడు త్రాగుట యనుటకు త్రాగు డని వాడుకలోనికి వచ్చినది. ఈపుస్తకములో నిప్పు డున్నట్లు "నాయెడ్డ" యని యుంచినచో గణభంగము కలుగుచున్నది. ఎడద, ఎద, ఎడ, ఎడ్డ, యనినాలుగురూపము లుండఁగా నిర్బాధక మైననడిమి రెండు రూపములలో నొకదానిని వేయక సబాధక మైన "యెడ్డ" యను రూపమును వేసి దానిక్రింద "ఇందు డకారమును దేలఁ బలుకవల యును" అని టిప్పణి మేల వ్రాయవలెను? 'నాయెద నూఱడి' యని వేసిన నేమిదోషము? ఇట్టియసాధారణరూపములను వేసినంతమాత్ర ముచేత నిది యత్యంతపురాతనగ్రంథము కాఁగలుగునా? ఈపుస్త కము యొక్క ౧౦,౧౧ వ యాశ్వాసములలోనే యిటువంటి యెడ్డ లైదు గణభంగము కలుగునట్లుగా వేయఁబడి క్రిందను "ఇందు" "డకారమును దేల నుచ్చరింపవలయు" లోనగుటిప్పణములు వ్రాయఁబడినవి.

పయిపద్యమునందలి 'ఓమ్మనం జేయిడి నిద్ర వోయిరి' యన్నభాగ మీకవి నన్నయభట్టారకునిభారతమును చదివి యుండె నని తెలుపుడు చేయుచున్నది.

క. 'వినుతధనుర్విద్యావిదు
ఘనుఁ గర్ణు సహాయుఁ బడసి కౌరవవిభుఁ డ
ర్జునువలనిభయము చెడిఓ
మ్మనఁ జేయిడి నిద్ర వోయె ముదితాత్ముండై.'

అనునాదిపర్వములోనిపద్యమును జూడుఁడు. నన్నెచోడుఁడు నన్నయ

భట్టుపుస్తకమును జదివె నని స్థిరపఱుచుట కయి యిచ్చుట మఱి రెండుదాహరణములను గూడ నిచ్చుట చాలి యుండవచ్చును

నన్నయభట్టారణ్యపర్వమున ద్వితీయాశ్వాసమునందు

క. "అఱపొఱడు" కుఱుచచేతులు
నొఱన శరీరంబు గలిగి యొరులకుఁ జూడం
గొఱగాకుండియు మన్మథు
నొఱపులఁ బడియెడు నితండు యువతీప్రియుఁడై.'

అఱపొఱ డన్నయసాధారణపదమును వాడెను. దానినే నన్నె చోడుఁడును కుమారసంభవములోని ౬-౫౪ పద్యములో

సీసపాదము. కందుఁబండ్లుఁ బఱిగిగడ్డంబులును నఱ
పొఱడు లనంటు రూపులును గుఱుచ.

పయియట్లు ప్రయోగించెను. ఒకకవి యింకొకకవియొక్క గ్రంథమును జదివి యందుండి యేమయిన గ్రహించినట్లు తెలిసికొనుటకు మొదటి కవియొక్క విశేషప్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవలెనే కాని సర్వకవి జనసామాన్యములైనప్రయోగములను బట్టి నిశ్చయించుటకు వలను పడదు. నన్నయభట్టాదిపర్వమునందు

చ. పొలుపుగఁ బూసి కట్టి తొడి భూరివిభూతి ప్రకాశితంబుగాఁ
గలయఁగఁ దత్పురీజనులు కాంస్యమృదంగక శంఖ భేరి కా
హళ పటహధ్వనుల్ చెలఁగ నాటలుఁ బాటలు నొప్పనెల్లవా
రలు చని చేసి రర్చనలు రైవతకాద్రికి నుత్సవంబుతోన్.

అనెడియష్టమాశ్వాసములోనిపద్యములో "తొడిగి" యని యుండ వలసినసామాన్యరూపములోని "గి" వర్ణకమును దీసివేసి "తొడి" యని విశేషప్రయోగమును జేసెను. దీనిని జదివియే నన్నెచోడుఁడు కుమారసంభవముచతుర్థాశ్వాసములో

'కేసరరాజీవ కేయూరములు తోడి
రాజీవకర్ణపూరము లమర్చి—' పద్యము ౨౯౯.

అను సీసపాదమునందు "తోడి" యని ప్రయోగించి యున్నాఁడు.

ఉ. వీండె ఖలుండు దక్షుఁ డనువీఁడెశిపాలుఁడు వీఁడు సర్వవ
ధ్యుం డెడసేయు కుండు శివదూషకునాలుక గోసి యుప్పు నిం
పుండు త్రపుద్రవమ్మొడలఁ బూయుఁడు లోహముకాచి నోరఁ బో
యుండు దురాత్ము చర్మపట మొల్వుఁడు కన్నులు మీఁటుఁ
దుక్కన్—ఆ. ౩.

ఇత్యాదిస్థలములయందు దీర్ఘముమీఁదియరసున్నలను నిండుసున్నలనుగాఁ బ్రయోగించి యుండుటయే యీకవియొక్క ప్రాచీనతను దెలుపుచున్నదని కొంద ఱనుచున్నారు.

ఉ. ఎంచినప్రేమ నీపదక మి మ్మని రుక్మిణి మున్ను వేఁడుడుం
బూంచినపూఁవు దక్కఁ బలుపోకలఁబోవుచు నుండు దేవుఁడున్
డాంచినసొమ్ము చేరె నకటా మదిఁ గోరనిసత్యభామకున్
నోంచినవారిసొమ్ము లవి నోమనివారికి వచ్చునే యిలన్.

అని పదునాల్గవశతాబ్దియం దున్న నాచనసోముఁడు సహితము దీర్ఘము మీఁది యర్థబిందువులను పూర్ణబిందువులనుగాఁ బ్రయోగించి యుండుటచేత నిది ప్రాచీనత కొకగుఱుతు కాదు.

క్రౌంచపదము.

చంచుల నాస్వాదించుచు లేదూండ్లకరువు ప్రియలకు నలఁదుచు మైరో
మాంచము లోలిం గంచుకితంబై పొడమఁగ నలరుచుఁ బులినములం గ్రీ
డించుచుసంభాషించుచుఁ బ్రీతింబొలుచుచుఁ జెలఁగుచుబాలయు సముద్య
త్క్రౌంచగతుల్ వీక్షించుచు భాస్వజ్జ్వలనుఁడు శరవణ సరసికివచ్చెన్.
ఆ. ౧౧.

అను దశమాశ్వాసములోని ౩౯-౫ వది యగు క్రౌంచపదవృత్తము నుదాహరించి, "ఇందుఁ గందసీసములవలెఁ బ్రతిపాదము రెండుభాగమ్ములుగా విభజింపఁ బడి కందమువలెఁ బూర్వార్ధమునఁ బ్రాసమును ద్వితీయార్ధమున విశ్రమము మాత్రమే కూర్పఁబడియె. ద్వితీయప్రాసయతిమాత్రము నన్నయ తిక్కన కవిజనాశ్రయ కారాది ప్రాచీనులు పాటించిరి కాని యప్పకవి తన్మర్మము తెలియక వదలెను. .... నన్నయకాలమునకే క్రౌంచపదము వృత్తము కావునఁ బ్రథమాక్షరవిరతి ముఖ్య మని ప్రాస మున్నను రెండువిరమస్థానములు ప్రయోగించిరి. ఇది నన్నెచోడుని ప్రాచీనతకొకగొప్పకారణము." అని సంపాదకులైన రామకృష్ణకవిగారు ద్వితీయభాగపీఠికయందు వ్రాసిరి. నాబుద్ధి కిది నన్నెచోడుని ప్రాచీనతకుఁ గారణముగాఁ గానఁబడదు గాని యాతనికిఁ గలకర్ణాటకభాషాపక్షపాతిత్వమునకు గారణముగాఁ గనఁబడుచున్నది. నన్నయకాలమునకే క్రౌంచపదము వృత్తమయ్యెనఁట! అయినపక్షమున యతిస్థానము లన్నియు మొదటియక్షరముతో మైత్రి కలవయియుండుట యాంధ్రభాషాకవిత్వమర్యాద. ఈమర్యాదను వదలి కర్ణాటకభాషాకవిత్వమర్యాద నవలంబించుట తెలుఁగుసంప్రదాయమునకు విరోధము. నన్నయభట్టెక్కడను దాను రచించినభారతభాగమునందు క్రౌంచపదవృత్తమును వాడియే యుండలేదు. అందుచేత నాతని కాలమున క్రౌంచపదవృత్తము వాడుకలో లేదనుట స్పష్టము. ఆతని కాలమునందును తత్పూర్వమునందును అక్కరలు మొదలైనవి యెక్కువ వాడుకలో నున్నవి. నన్నయభారతమునం దక్కరలు మిక్కిలిగా నుండుటయే కాక నన్నయకు నూఱుసంవత్సరములు పూర్వమం దుండినయుద్ధమల్లునిశాసనములో నన్నియు మధ్యాక్కరలే

యున్నవి. ఇటీవల నక్కారలు వాడుకలో నుండి తొలఁగుటయు క్రౌంచ పదవృత్తము వాడుకలోనికి వచ్చుటయుఁ దటస్థించినది. నన్నెచోడుని కుమారసంభవమునం దక్కారలు లేకపోవుటయుఁ గ్రౌంచపదవృత్త ముండుటయు నతఁడు నన్నయకు మిక్కిలి తరువాతివాఁ డని స్థాపించు టకు గొప్పకారణముగా నున్నది. కవిజనాశ్రయమునఁ జెప్పఁబడిన క్రౌంచపదలక్షణ మిది—

"పంచశరాభా! సంచితపుణ్యా! భమనభననయపరిమిత మైనన్
గ్రౌంచపదాఖ్యం బంచితమయ్యెన్ గ్రమయతిదశవసుకలితముగాఁగన్."

మననన్నెచోడకవి యీ తెలుఁగులక్షణమును పాటింపక విశ్రమవిష యమున

"శీతకరోర్వీవాతశశాంకర్ యుగమితసురపురనివహదకడెయోళ్
భూతగణేశం భూతశరాశాగజదొళె యతిగళుమెసెదిరె పెసరిం
నీతియుతేకేళ్ నాతిశయోక్తిక్రమదొళె నెగళ్దుదిదతిశయరచనో
పేతమశేషోర్వీతళకం క్రౌంచపద మిదతిశయపదరచనెగళిం"

అను కన్నడలక్షణము ననుసరించెను. ఇది నాగవర్మఛందోంబుధిలోని క్రౌంచపదలక్షణము. ఈనాగవర్మ సుమారు ౯౯౦ వ సంవత్సరము నాటివాఁడు. తెలుఁగులక్షణములోని కడపటియగణమునకు బదులుగా కన్నడలక్షణములో నగ మున్నది. కడపటినగణములోని తుది రెండు లఘువుల నొకగురువునుగాఁ జేసినయెడల నది తెలుఁగులక్షణముతో సరిపోవును. సుప్రసిద్ధకర్ణాటకలక్షణకర్త యయిన యీనాగవర్మ తాను వేఁగిదేశపువాఁడ నని తనఛందోంబుధియం దీక్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు—

క. జగదొళగిదొందుమిగిలెనె
నెగళ్దిరుదు వేంగివిషయమావిషయదొళా

శ్రీగణితమానసప్తగ్రా
మగళొళతూవేంగిపళుకరంసాగయిసుగుం. - - - ౪.

క. ఆవేంగిపళువినోళ్విభు
దేవసమానంవిదగ్ధవంబుజభవనం
తావగమొళ్గుణనిధియం
తీవసుధెయెళెనిసివెణ్ణమయ్యంనెగళ్దం. - - - ౫.

క. వేదదొళనుగతరెనిసువ
వేదగళొళ్ నిపుణనాగనెగళ్దంగంభీ
రోదోన్న తెపరివేష్టిత
మేదినియొళ్ పెణ్ణమయనకలంకగుణం. - - - ౬.

ఈనన్నెచోడకవి మనవారనుకొన్నంతపూర్వుఁడు కాకపోయినను గొంతపూర్వుఁడే యయి నన్నయభట్టునకును తిక్కనసోమయాజికిని నడిమికాలమునం దుండినవాఁ డయి నన్నయభట్టారకుఁడు బ్రాహ్మణ కవులలో నగ్రగణ్యుఁ డయినట్టే రాజకవులలో నగ్రగణ్యుఁ డయి యున్నాఁడు. ఇతఁడు ౧౧౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతమునుండి దాదాపుగా ౧౧౬౦-౭౦ వ సంవత్సరప్రాంతములవఱకు నూడి యుండును. ఈతని కవిత్వము మొత్తముమీఁద రసవంత మయి యసాధారణధార కల దయి హృదయంగమ మయి యున్నది. ఇతఁడు నాచనసోమనాథాది మహాకవులతోఁ దులఁదూఁగఁదగిన వాఁడు గాని సాధారణుఁడు కాఁడు. ఈతనికవిత్వమునందు క్త్వార్థకసంధులు మొదలైన కొన్నియల్పదోషము లున్నవి కాని యవి రత్నాకరములోని నత్తగుల్లలవలె నంతగాఁ బాటింపఁదగినవి కావు. కన్నడభాషాపదసమ్మేళనము మాత్రము శ్లాఘ్యము గాదు.

సీ. పింఛాతపత్రముల్ పెనఁగి మరుద్వీథిఁ
గార్కొనునీలమేఘములు గాఁగ
వివిధభూషారత్నవివిధాంశుజాలముల్
సదమలాఖండల చాపములుఁగ
ఘనవీథిఁ బాలసాదుఖచరాంగనాపాంగ
తరళాంశురుచులు సౌదామనులుఁగ
సింధురోన్నతకరశీక రాసారముల్
ధారుణిఁ గురియునాసారములుఁగ

ఆ. వె. సంచితంబులైన పంచమహాశబ్ద
రవము లులియ మేఘరవము లెసఁగ
హరుఁడు వచ్చె రజతగిరి కుమాన్వితము గ్రొ
క్కారులీలఁ గరము గారవమున.

అనునవమాశ్వాసములోని యీపద్యమునందు "పాలసాదు" అనియు,

చ. నిజవదనామితాసితమణీక చనీలవిభాతివాహన
ద్విజవరబర్హిబర్హవితతిం దొడరాడి సముల్లసిల్లన
త్యజితవిలాసలీల విజయధ్వజ మంబరవీథిఁ గుక్కుట
ధ్వజము చెనంగఁ బొల్చెనఁగివచ్చెమహేశ్వరసూతి ప్రీతితోన్.

అనుద్వాదశాశ్వాసములోని పయిపద్యమునందు "తొడరాడి" అనియు, త్వార్థకసంధులు గానవచ్చుచున్నవి.

క. ఏసియు వైచియుఁ బొడిచియు
వేసర కొండొరులఁ బట్టి విడువక శేఖా
శేఖిఁ బెనంగుచుఁ బోర ను
హాసురముగఁ బోరి రాసురాసురవీరుల్.

అనుద్వాదశాశ్వాసములోనిపద్యమునందు శసప్రాసము వేయఁబడినది.

చ. పుడమిపుడుర్కా ధనాఢ్యుఁడునుభూరిబలుండునుశౌర్యవంతుఁడుర్కా
గడుదృఢపాణిపద్ముఁడును గాక యొడంబడ దశ్వమేధ మిం
దడరఁగ జేయుఁ దన్మఖమునందులపుణ్యఫలంబు లందఁగా
నడుగడుగశ్వమేధ మనునాజిమొనం జని చావు సేగియే.

అనెడియేకాదశాశ్వాసపద్యములో "పుడమిపుఁడుర్కా" అని గ్రామ్యపద ప్రయోగము చేయఁబడినది.

చ. అరుణజలంబు లాడి తురగాజినవస్త్రము లర్థిఁ గట్టి భీ
కరకరిదానకర్దమము కస్తురిగాఁగ నలంది వీరహృ
త్సరసిరుహంబు లోలి నవతంసవిభూతిగఁ దాల్చి చాల న
చ్చరువుఁ బిశాచకాంతలు పిశాచములందవిలించి రొప్పులర్కా.
ఆ. ౧౧

అనుపద్యములో నచ్చెరు వని యుండవలసినదాని కచ్చరు వని యపశబ్దము వేయఁబడినది.

ఈకవి చేసిన గ్రంథములు రెండు. అం దొకటి కుమారసంభవము, రెండవది కళావిలాసము. కాళిదాసుఁడు చేసినకుమారసంభవము గాక యుద్భటుఁ డనుకవి సంస్కృతమున వేఱొకకుమారసంభవమును జేసినట్టు కవి యీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు—

క. క్రమమున నుద్భటుఁడు గవి
త్వము మెఱయఁ గుమారసంభవము సాలంకా
రము గూఢవస్తుమయకా
వ్యముగా హరులీల చెప్పి హరు మెప్పించెర్కా.

ఈ రెండుకుమారసంభవములను జదివి కావలసినచో వానినుండి కథను గై కొనుచు తనమనసు వచ్చినట్టు మార్చి పెంచి నుకుచిర

వర్ణనాలంకారబంధురముగా నన్నెచోడుఁ డీయాంధ్రకుమారసంభవ మనుపండ్రెండాశ్వాసములకావ్యమును రచించెను. ఇందు పండ్రెండాశ్వాసములు గలవు; ఈపండ్రెండాశ్వాసములలోను సుమారు రెండువేలపద్యము లున్నవి. ఇది తనపరమార్థవిద్యాగురు వైన జంగమ మల్లికార్జునయోగి కంకితము చేయఁబడినది. ఆశ్వాసాద్యంతపద్యము లలోఁ గొన్నిచోట్ల నతఁడు శివుని కభేదముగా వర్ణింపఁబడుటయే గాక గ్రంథమధ్యమునందు సహిత మీపద్యములలో నట్లే విరుద్ధముగా వర్ణింపఁబడెను. - - -

చ. కమలదళాక్షి చాలఁ దమకంబునఁ గూర్చునిజేశుతోడఁ జి
త్తము దనివోవఁగా బహువిధంబులఁ గూడినహృద్గతానురా
గము వెలిఁ జేర్చెనో యన నఖక్షతచుంబనరంజితాంగవి
భ్రమగతి వచ్చి చూచె నొకభామిని జంగమమల్లికార్జునున్.

గీ. మగువ జంగమమల్లయఁ దగిలి చూచి
యంద కన్నులు మనమును నంటి యున్న
నచలభావన నిల్చెఁ దా నట్ల పరము
నభవుఁ గని జను లచలాత్ము లగుట యరుదె.

పురకాంతలు శివునిఁ జూడ వచ్చెననుటకు మాఱుగా యోగియైన జంగమమల్లయను జూడ వచ్చి రనుట కొంతయసంగతముగా నున్న దేమో! ఈకవి శృంగారవర్ణనమునం దత్యాసక్తి కలవాఁడు. ఇతఁ డష్టమాశ్వాసములో విటాభిసారికాలంజికాదుల నేఁబదిపద్యముల కంటె నెక్కుడుగా వర్ణించెను. కవికవిత్వశైలి తెలియుటకై యాతని గ్రంథములనుండి కొన్నిపద్యముల నుదాహరించుచున్నాను. . . .

౧. కుమారసంభవము.

చ. అతనిశరాసనంబు కనకాచల, మిక్షుశరాసనంబు నీ,
కతనికి నమ్ము పాశుపత, మంటినఁ గందెడు పువ్వుటమ్ము నీ,
కతఁడు పురాపహారి, విరహాతురపాంథజనాపహారి వీ,
వతనికి నీకు హాస్తిమశకాంతర మెమ్మెయి నెన్ని చూచినన్.—
ఆ. ౪.

సీ. బాల నీవేసవి కాలోరగంబని
మలయానిలంబు నీవలన రాదు
కమలాస్య నీకనుఁగవ చకోరము లని
వెన్నెల సొరదు నీయున్నయెడకు
నబల నీపలుఁకు పికారావ మని నీకుఁ
జూతమ్ము కొమ్మలు చూప వెఱచుఁ
జపలాక్షి నీముక్కు చంపక మనుభీతి
నలులు నీపొడ గని యలయఁ బాఱు
వనిత నీకుఁ బ్రాణవల్లభుండై మది
నొలసె శివుఁడు పాయకుండ ననియొ
పేదమరుశరములు నీదెస రా నోడు
వీని కేల నీవు వెఱచె దమ్మ.—ఆ. ౫.

ఉ. గంధగజాసురారిఁ బురకాయజకాలబలప్రహారి ను
గ్రాంధకహారిఁ దీవ్రగరళాయతవహ్నివిహారి దేవతా
సింధుజలౌఘధారి సురసిద్ధమునీంద్రగణోపకారి ను
ద్బుంధవిదారి సోఁబలుక బ్రాహ్మణి నీవధికారివే మహిన్.—ఆ.౬.

సీ. దుగ్ధాంబునిధి నిట్టుఁ డోఁచెనో యని శేషుఁ
బాన్పుగా మారి నీటఁ బవ్వళింపఁ

నొదవి సుధారస ముప్పొంగెనో యని
దేవతల్ దనివోవఁ ద్రావఁ దలఁపఁ
దొలఁకాడుమిన్నేఱు వెలివిరిసెనో యని
లీల సురాంగన లోలలాడఁ
బాదరసం బుర్విఁ బరఁగెనో యనిసిద్ధ
నికరంబు కలశముల్ నించి కొనఁగఁ
బాండురాంగుండు విశ్వరూపంబుదాల్చి
మెలసెనో యని సద్భక్తు లెలమిఁ గొలువ
నఖిలజీవుల కానంద మతిశయిల్ల
నచ్చవెన్నెల విమలమై యలరి కాసె. - ఆ. ౮.

ఉ. బాలకుఁ బట్టియేసురలు బల్విడి నాపయి నెత్తి రింతయే
నేలిదమైతినే తమకు నెన్నఁడు మద్భుజవిక్రమక్రమా
భీలకరాళఖడ్గవరభీషణవేషము చూచి నేలపైఁ
గా లిడి నిల్తురే యనికిఁ గ్రమ్మఱ వత్తురె వృత్తి సొత్తురే. - ఆ. ౧౦

౨. కళావిలాసము.*

సీ. పృథులవిశ్వంభరారథమున కెదురుగాఁ
బూన్పించె నెవ్వాఁడు పువ్వుఁదేరు
కాంచనాచలకార్ముకమునకు సాటిగాఁ
జేపట్టె నెవ్వాఁడు చెఱకువిల్లు

---

*ఈపద్యములు శ్రీరామకృష్ణకవిగారి కుమారసంభవపీఠికనుండి గ్రహింపఁబడినవి. లక్షణగ్రంధములయం దుదాహరింపఁబడిన కొన్నిపద్యములె కాని పుస్తకము సమగ్రముగా నెవ్వరికిని లభింపలేదు. అందుచేత నీయాంధ్రకళావిలాసము క్షేమేంద్రునిసంస్కృతకళావిలాసముతో నెంతవఱకు సంబంధించి యున్నదో తెలిసికొనుట శక్యముకాదు.

నవిరళపాశపత్రాస్త్రమ్మునకు వాఁడి
మిగిలించె నెవ్వాఁడు చిగురుఁదూపు
నతులితామరదానవాదిబలంబుల
గెలిపించె నెవ్వఁ డయ్యళిబలంబు
నట్టిజగజెట్టి మన్మథుం డఖిలలోక
ములకు వెఱగొంగ జీవులమూలకంద
మతనియిలుఁ జొచ్చి వెడలనియతఁడు గలఁడె
యతనియమ్ములఁ బడకున్నయదియుఁ గలదె.

చ. తొడవులు వెట్టు సంభ్రమముతోఁ దిలకించు మదుంగు గట్టుపైఁ
బడ దడ వోప దింపెఱిఁగి పట్టుదు నేర్పులు గట్టి పెట్టుఁ బ
ల్కెడు నెడఁదొట్రుపాటొదవుఁగింకకుఁ జేగిలుమన్నమర్పఁగాఁ
జిడుముడిఁ బొందుఁ గాంత పతిచేరినఁగూరిమి గల్గెనేనియున్.

ప్రతాపరుద్రుఁడు

ఇతఁడు ౧౧౧౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౧౪౮ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసినకాకతిప్రోలరాజుతండ్రి; సుప్రసిద్ధుఁడయి తిక్కనసోమయాజికాలములో నుండి ౧౧౯౯ వ సంవత్సరమువఱకును ప్రజాపాలనము చేసినగణపతిదేవుని పెదతండ్రి. ఓరుగంటిప్రతాపరుద్రుఁడని సాధారణముగా పిలువఁబడెడువేఱొక ప్రతాపరుద్రుఁడు రుద్రమదేవిమనుమఁడు ౧౨౯౫ మొదలుకొని ౧౩౨౧ వ సంవత్సరమువఱకును కాకతీయరాజ్యపరిపాలనము చేసినవాఁడుండినందున భేదము తెలియుటకయి చరిత్రకారు లీతనిని ప్రథమప్రతాపరుద్రుఁ డందురు. ఈప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు ౧౧౪౮ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమువఱకును నేఁబదియైదుసంవత్సము లవిచ్ఛిన్నముగా రాజ్యపరిపాలనముచేసెను. ఇతఁడనేకరాజులను జయించి తనరాజ్యమును నానాముఖముల వ్యాపింపఁజేసెను. ఇతఁడు పరాక్రమవంతుఁ డగుటయే కాక విద్యావంతుఁడు కూడ నయి తాను శైవమతస్థుఁ డగుటచేత ముఖ్యముగా శైవకవుల నాదరించుచు వచ్చెను. బసవపురాణాదివీరశైవగ్రంథములను రచించిన పాల్కురికి సోమనాథుఁ డీతనికాలములో నుండి యీతనివలన నగ్రహారాదులను బడసెను. ఈతఁడు కవులను బ్రోత్సాహపఱుచుచు వచ్చుటయే కాక తాను గూడ కర్ణాటకాంధ్రసంస్కృతభాషల యందుఁ బాండిత్యము కలవాఁడయి విద్యావిభూషణుఁడని పేరు వడసి స్వయముగా కవిత్వము చెప్పుటయందు సమర్థుఁ డయి యుండెను. ఇతఁడు సంస్కృతమున నీతిసార మనెడుగ్రంథమును రచించినట్టు బద్దెనకవి తననీతిశాస్త్రముక్తావళిలో నీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పెను.

చ. పరువడి నాంధ్రభాషఁగలబద్దెననీతియుసంస్కృతంబులోఁ
బరఁగ బ్రతాపరుద్రనరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డయా
నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడు మంచి దంచుఁ జె
చ్చెరఁ గవినీతిపద్ధతులు చేసె వినోదము బాలబోధకుల్.

నీతిశాస్త్రముక్తావళినిముద్రించిన శ్రీయుతమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు (ప్రతాపరుద్రుఁడు సంస్కృతముననే కాక తెనుఁగునఁ గూడ నీతిసారమును రచించినట్టు) చెప్పి దానిలో నుండి పెక్కుపద్యముల నుదాహరించిరి. వానిలోనుండి కొన్నిపద్యముల నెత్తి యిందు క్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను.

క. ఆపదలఁ జెందు ప్రజలను
భూపతి మొదలిచ్చి మగుడఁ బ్రోవఁగఁ జనుఁ దాఁ
జేపట్టి విడువవలవదు
భూపతికిఁ గుటుంబ మనఁగ భూమియ కాదే.

గీ. ఎంత పొదలియున్న నేరండములు జీలు
గులును దారుకృత్యములకు నగునె
యితరు లెందఱైన నేలిక కధికులై
చేయుపనులు పూని చేయఁగలరె?

క. దూరము వ్యవసాయులకు
భారంబు సమర్థులకును భాసురవిద్యా
పారగులకును విదేశము
వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతిఁ గలదే?

గీ. విమతులా వెఱింగి వెఱ పేది తొడరుట
మిడుత లగ్గిమీఁదఁ బడినయట్లు
తోడు లేక యధికుఁ దొడరుట యంబుధిఁ
గలము లేక యీఁదఁ గడఁగినట్లు.

ఉ. కొందఱు మేలమాడుటలుఁ గొందఱి వావులుదీర్చి పిల్చుటల్
కొందఱుముద్దుచేయుటయుఁగొందఱునెయ్యపుఁజూపుచూచుటల్
కొందఱి నాత్మభావమునఁ గొందఱు మనన్న భృత్యులందు ని
ట్లందఱు నన్నిభంగుల నృపాగ్రణి వశ్యులఁ జేయఁగాఁ దగుఁ.

పాలకురికి సోమనాథుఁడు.

పాల్కురికి సోమనాథకవి తాను భృంగిరిటగోత్రుఁడును, గురులింగపుత్రుఁడును, అయినట్లు అనుభవసారములో నీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొన్నాఁడు—

క. భృంగిరిటగోత్రుఁడను గురు
లింగతనూజుండ శివకలీనుఁడ దుర్వ్యా
సంగవివర్జితచరితుఁడ
జంగమలింగప్రసాదసత్త్రాణుండన్.

ఈకవి ప్రతాపరుద్రునికాలమునందుండెను. ఈకవికాలమునం దుండినప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౨౩వ సంవత్సరము వఱకును రాజ్యము చేసినద్వితీయప్రతాపరుద్రుఁడు గాక ౧౧౪౦ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమువఱకును భూపరిపాలన మొనర్చిన ప్రథమప్రతాపరుద్రుఁడయి యున్నాఁడు. ఈకవి సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములను మాత్రమే గాక విశేషముగా కన్నడగ్రంథములను గూడ రచించెను. ౧౨౨౨ వ సంవత్సరమునం దుండినకన్నడకవి యగుసోమరాజు తనయుద్భటకావ్యములో "సముదంచద్వృషభస్తవామరమహీజారామనం సోమనం" అని పాల్కురికిసోమనాథుని పూర్వకవిని గా స్తుతించి యుండుట చేతను, ౧౧౬౮ వ సంవత్సరమునందు మృతి నొందినబసవనకు సోమన శిష్యపుత్రుఁ డగుటచేతను, ఈనడిమికాలమునం దుండిన పాల్కురికిసోమనాథుఁడు బసవనకు తరువాత ముప్పదేండ్లు కనఁగా ౧౧౯౫ వ సంవత్సరప్రాంతమునం దుండినట్లు చెప్పవచ్చు నని కర్ణాటకకవిచరిత్రము చెప్పుచున్నది. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమువఱకును మహీ

పాలనము చేసి పరలోకగతుఁ డైన ప్రతాపరుద్రునికాలములో నుండి యాతనిచేత నగ్రహారములు మొదలైనవి బహుమతులుగాఁ బడసెను గనుకను, తనకాలములోనే తనశిష్యపుత్రులు కూడ నుండవచ్చును గనుకను, సోమనాథుని మఱికొంత వెనుకకు జరపి ౧౧౯౦ వ సంవత్సర ప్రాంతములం దుండెనని నేను చెప్పుచున్నాను.

శ్లో. గురులింగార్యస్య దయాహ స్తగర్భసముద్భవః
బసవేస్య తనయః బసవేశ్వరగోత్రకః॥
బసవేశభుజిష్యాత్మభవో బసవకింకరః।
శ్రీమత్పాల్కుర్కి సోమేశనామాహం సర్వవిత్తమః॥
పండితారాధ్యచరితాలంకృతాం కృషి మారభే।
తత శ్శృణు నతామాత్యసూరనామాత్య శేఖర॥

అని పండితారాధ్యచరిత్రమునందు సోమనాథుఁడు తన్నుఁ గూర్చి చెప్పుకొని యున్నాఁడు. దీనినిబట్టి సోమనాథుఁడు లింగార్యుని ఛాత్రుఁ డయినట్టును బసవేశునిపుత్రుఁ డయినట్టును గనఁబడుచున్నాఁడు. మనలో గురువులను జనకులుగానే భావింపఁబడుదురు గనుక ననుభవ సారమునం దాయర్థముననే చెప్పఁబడె నేమో. భారతమునందలి యీపద్యార్థమును జూడుఁడు—

మధ్యాక్కర.

తనర జనకుండు నన్నప్రదాతయును భయత్రాత
యును ననఁగ నింతులకు ముప్పుర్ రోగి నయిరి గురువు
లనఘ యుపనేత మఱియు నిరంతరాధ్యాపకుండు
ననఁగఁ బురుషున కియ్యేవు రనయుంబు గురువు లైరి.

కాఁబట్టి యితనికాల మిప్పటి కేడు వందలయిరువదిసంవత్సరము లని చెప్పవచ్చును. ఈతఁడు వీరశైవుఁడు; శైవమతగ్రంథముల ననేకము

లను రచియించెను. ఈసోమనాథకవి రచియించిన తెనుఁగుగ్రంథములలో ద్విపదరూపమున నున్న పండితారాధ్యచరితమును బసవపురాణమును ప్రధానములు. వీనిలోఁ బండితారాధ్యచరితమును శ్రీనాథుఁడును బసవపురాణమును పిడుపర్తి సోమనాథ్యుఁడును, పద్యకావ్యములనుగాఁ జేసిరి. ఒకనాఁడు ప్రతాపరుద్రుఁ డోరుగల్లుపురమున శివాలయమునకుఁ బోయినప్పుడు శైవులు మంటపముమీఁదఁ గూరుచుండి పాల్కురికిసోమనారాధ్యకృత మయిన బసవపురాణమును వినుచుండిరి. వారినిజూచి రా జది యేమని యడుగఁగా వెంట నున్న ధూర్తబ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు "మొన్న నీనడుమను పాల్కురికె సోమపతితుఁడు మధ్యవల్లు పెట్టి యల్లిన య ప్రమాణబసవద్విపదపురాణపఠన" మని పలికెను. అందుమీఁద శివభక్తులు పోయి పొరుగూర నున్న సోమనారాధ్యున కావృత్తాంతమును దెలుపఁగాఁ బ్రతివాదులను జయించుట కయి బయలుదేఱి యతఁ డోరుగల్లుపురమునకు శిష్యబృందముతో వచ్చెను. అతనిరాక యెఱిఁగి యేకశిలానగరమునందలి బ్రాహ్మణధూర్తు లాతని నవమానించుట కయి యాయూరనుండు మత్తు లయినమొండివాండ్రు మొదలయినవారికి విభూతిరుద్రాక్షాదులు పెట్టి శిష్యబృందమునువలె వారి నెదురుగాఁ బంపిరి. తరువాత సోమనాథ్యుఁ డాపురిఁ బ్రవేశించి ప్రతిపక్షులతో వాదించి గెలిచి రాజానుగ్రహము సంపాదించి కొంత కాల మాయూరనుండి, ప్రతాపరుద్రునిమంత్రియు సోమనాథ్యుని శిష్యుఁడు నగు నిందుటూరి యన్నయామాత్యునిసాహాయ్యమున దొంతిపర్తి మొదలయిన కొన్ని గ్రామములను బడసి శిష్యుల కిచ్చి, తానా పట్టణమును విడిచి కలికె యను గ్రామమునకుఁ బోయి యచ్చట శివసాయుజ్యమును పొందెను. ఈయంశములు కొండవీటిచరిత్రము

వలనను, బసవపురాణపద్యకావ్యపీఠికయందలి యీక్రిందిపద్యాదులవలనను దెలిసికోవచ్చును—

సీ. ఒకనాఁడు శివభక్తు లోరుగంటను స్వయం
  భూదేవుమంటపమున వసించి
బసవపురాణంబు పాటించి వినువేళ
  హరునిఁ గొల్వఁ బ్రతాపుఁ డచటి కేగి
యీసంభ్రమం బేమి యనుడు భక్తులు బస
  వనిపురాణం బర్థి వినెద రనిన
విన నాపురాణంబువిధ మెట్లొకో యన్న
  ధూర్తవిప్రుఁ డొకండు భర్తఁ జేరి
పాలకురికిసోమపతితుఁ డీనడుమను
పెనఁచె మధ్యవళ్ళు పెట్టి ద్విపద
యప్రమాణ మిది యనాద్యంబు పద మన్న
నరిగె రాజు భక్తు లది యెఱింగి.

ఉ. వారలు వచ్చురాక పరవాదు లెఱింగియు నేవ పుట్ట నా
యూర వసించుమ్రుక్కడుల నున్మదవృత్తుల మొండివారలన్
జేరఁగఁ బిల్చి చంద్రధరచిహ్నిత దేహులఁ జేసి యందఱన్
బోరన మీరె రెమరొక్కనఁగఁ బొండని పంచిన దుండగంబునన్.

పాల్కురికి సోమనార్యుఁడు బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరితము, అనుభవసారము, చతుర్వేదసారసూక్తులు, సోమనాథభాష్యము, రుద్రభాష్యము, బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, సద్గురురగడ, చెన్నమల్లుసీసములు, నమస్కారగద్యము, వృషాధిపశతకము మొదల

లయిన గ్రంథములు రచియించినట్లు బసవపురాణపద్యకావ్యమునం దీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది——

సీ. బసవపురాణంబు పండితారాధ్యుల
చరితంబు ననుభవసారమనుచ
తుర్వేదసారసూక్తులు సోమనాథభా
ష్యంబు శ్రీరుద్రభాష్యంబు బసవ
రగడ గంగోత్పత్తి రగడ శ్రీబసవాఢ్య
రగడయు సద్గురురగడ చెన్న
మల్లుసీసములు నమస్కారగద్య వృ
షాధిపశతకంబు నక్షరాంక
గద్యపద్యము లపంచప్రకారగద్య
యష్టకము పంచకము నుదాహరణయుగ్మ
మాదియగుకృతు లభ క్తిహితార్థబుద్ధిఁ
జెప్పె నవి భక్తసభలలోఁ జెల్లుచుండు.

ఈకవిగ్రంథములలో బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరిత్రము, అనుభవసారము తెలుఁగు; అన్యవాదకోలాహలము, బసవనపంచగద్య, సోమనాథభాష్యము, సంస్కృతము; తక్కినవి కన్నడము.

సోమనాథకృత మయినబసవద్విపదను పద్యకావ్యమును గా రచింపు మని పిడుపర్తిసోమనాథకవితో నాతనితండ్రి బసవన్న చెప్పు సందర్భమున నిట్లనెను——

సీ. విరచించె జైమిని వేదపాదస్తవం
బాకపాదమునను వేదోక్తి నిలిపి
హరభక్తి వైదికం బని శ్రుతు లిడి చెప్పెఁ
బ్రతిభ సోమేశుఁ డారాధ్యచరిత

సరవి శ్రీనాథుఁ డాచరిత పద్యప్రబం
ధము చేసె ద్విపదలు తఱుచు నిలిపి
యాతండు పద్యకావ్యము చేసె నైషధ
మంచితహర్షవాక్యములఁ బెట్టి
సోమగురువాక్యములఁ బెట్టి భీమసుకవి
గరిమ బసవపురాణంబు గణనఁ జేసె
గానఁ బూర్వకావ్యము చేరుగతి రచించు
వారి కాదికావ్యోక్తులు వచ్చి నెగడు.

ఈభీమకవిచేసిన బసవపురాణము కన్నడభాషలో పాల్కురికి సోమనాథవిరచిత మయినయనుభవసారమునుండి కొన్నిపద్యములఁజూపి, తత్కృతము లయినబసవపురాణ పండితారాధ్యచరితములనుండి శైలిని సూచించు చిన్నభాగముల నుదాహరించి, యీకవిచరితమును ముగించుచున్నాను—

అనుభవసారము.

చ. ముదము వహింపహేతువులుముప్పదియైమదినొప్పఁ బెంపున
మృదుమధురోక్తు లింపడర మెచ్చులు దీటుకొవంగ నర్థసం
పద దళుకొత్త సాంగముగఁ బామరు ల్లుము పల్లవింప న
ల్లైదురుభజింప భక్తి వలదే శివభక్తికథాప్రసంగతిన్.

చ. అవిరళలింగపూజయు నిరంతరసద్గురుభక్తియుక్తియు
సవినయజంగమార్చనయు సత్యము శౌచము సచ్చరిత్రమున్
దవిలి ప్రసాదసేవయును దానొడఁగూర్పకవట్టిమాటలం
దవుదా యుదాత్తభక్తి సుగుణాకర శ్రీకర దోషిభీకరా.

శా. దానానేకమహాతపోనిచయసద్ధర్మౌఘతీర్థాఖిల
స్థానస్తోమజపవ్రతప్రణుతియజ్ఞవ్రాతమంత్రోక్తని

త్యానుష్ఠానవితానమున్ సలుపుపుణ్యుం బంతయుం గూడ నా
ర్యానాథాంఘ్రులఁబూన్చుపుష్పజసహస్రాంశంబునుంబోలునే.

ద్వి. అనుచు నవ్వించుచు నవిరళభక్తి
జనితసుఖామృతవనధిఁ దేలుచును
బసవండు జంగమప్రకరంబుఁ దాను
నసలార నోలగంబై యుండె నంత
పెద్దలతేఁడు, పెన్బుద్ధులమొదలు,
బుద్ధులప్రోక, విబుధనిధానంబు,
అమితవచోరాశి, సుమనోనురాగుఁ,
డమలినచిత్తుఁ, డుదగ్రగుణాన్వితుఁడు,
సకలవీణాప్రవీణకలావిదుండు,
అకలంకనాదవిద్యాపండితుండు. &c., బసవపురాణము.

ద్వి. వేదవేదాంతాదివివిధపురాణ
వాదితకేవలభక్తవర్ధనుఁడు
పండితనతపాదపద్ముండు సుకవి
మండలవిబుధసమాజపూజితుఁడు
ఆరూఢకీర్తికుండగుకోటిపల్లె
యారాధ్యులందు లోకారాధ్యమూర్తి
యసమతదీయలోకారాధ్యశిష్య
వినరాగ్రగణ్యుండు వీరవ్రతుండు
చనును "రుద్రోనాత్రసంశయ" యనఁగ
జనియించినట్టిసాక్షాద్రుద్రమూర్తి. &c., పండితారాధ్య
చరిత్ర.

రంగనాథుఁడు.

రంగనాథుఁ డనునతఁడు రామాయణమును ద్విపదకావ్యమునుగా రచియించిన కవి. రంగనాథుఁడు తన గ్రంథమునం దాంధ్రకవుల నెవ్వరిని స్తుతింపక పోవుటచేత నీతఁడు నన్నయభట్టారకునికంటెను బూర్వుఁడని కొందఱు చెప్పుదురుగాని తగిన నిదర్శనములేవియుఁ గానరావు. ద్విపదరామాయణము కృత్యాదిని "కవిలోక భోజుండు" అని బుద్ధరాజున కొకవిశేషణము వాడఁబడినది. భోజరాజు శాలివాహనశకము ౧౦౨౧వ సంవత్సరమునం దనగా హూణశకము ౧౯౭౮వ సంవత్సరమునం దున్నట్లొకశిలాశాసనము వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. పయివిశేషణమునుబట్టి భోజుఁడు కవీంద్రుల నాదరించువాఁడని దేశవిఖ్యాతి చెందిన తరువాతనే యీగ్రంథము రచియింపఁబడుట స్పష్టముగనుక, కవి యీరామాయణమును పండ్రెండవశతాబ్దమునందో తరువాతనో చేసి యుండవలెను. పదుమూడవశతాబ్దమునందు రచియింపఁబడిన యొకకథ వలన నూహింపఁ దగియున్నది. ఆకథ భాస్కరునిచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడును. ఇది కృష్ణామండలములోని మనుమూరిసంస్థానమునకు ప్రభువయియుండిన కోనవిఠ్ఠలరాజు కొమారుఁ డైనబుద్ధరాజు పేరు పెట్టి యీకవిరచించినను, జనులు బుద్ధరాజరామాయణ మని పిలువక నేటివరకును దీనిని రంగనాథరామాయణమనియే వాడుచున్నారు. కవి బుద్ధరాజున కాశ్రితుఁ డగుటయే కాక బంధు వనియుఁ జెప్పుదురు. అయినను దీనివాస్తవమును కనుఁగొనుట కాధారము లేవియు లేవు. ఒకవేళ రంగనాథుఁ డారాజు నాస్థానవిద్వాంసుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁ డైన నై యుండవచ్చును. ఆఱువేలనియోగి యైన కోనల గోపరాజు రంగ

నాథుని నియోగికవులలోఁ జేర్చి యీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పియున్నాఁడు -

చ. అనఘుని వాలళక్కిభాస్కరు మహామతిఁ బిల్లలమఱ్ఱి పెద్దిరా
జును బినవీరరాజుఁ గవిసోమునిఁ దిక్కనసోమయాజిఁ గే
తనకవి రంగనాథు నుచితజ్ఞుని నెఱ్ఱన నాచిరాజుసో
మన నమరేశ్వరుం దలఁతు నుత్కలచంద్రులసత్కవీంద్రులన్.

పూర్వలాక్షణికులందఱును రంగనాథుని లాక్షణికకవినిగా నంగీకరించి యున్నారు. ఇప్పుడు ముద్రిత మైనగ్రంథమునందుఁ గొన్ని ప్రక్షిప్త భాగములు కూడ చేరియున్నందున, అక్కడక్కడఁ గొన్ని వ్యాకరణ దోషములు కానవచ్చుచున్నవి కాని యవి కవివి కావనుట నిశ్చయము. పుస్తకమునం దెక్కడను కవి పేరైనను లేకపోవుటయే కాక కాండముల యంతములయందుఁగూడ,

ద్వి. అని యాంధ్రభాష భాషాధీశనిభుఁడు
వినుతకావ్యాగమవిమలమానసుఁడు
పాలితాచారుఁ డపారధీశరధి
భూలోకనిధి కోనబుద్ధభూవిభుఁడు
తనతండ్రి విఠ్ఠలధరణీశు పేరఁ
గమనీయగుణధైర్యకనకాద్రి పేర
బనిపూని యరిగండభైరవు పేర
నాచంద్రతారార్కమై యొప్పమీఱ
భూచక్రమున నతిపూజ్యమై వెలయ
ననమానలలితశబ్దార్థసంగతుల
రసికమై చెలువొందు రామాయణంబు
పరఁగ నలంకారభావనల్నిండఁ
గరమర్థి........కాండంబు సెప్పె.

అని కోనబుద్ధరాజు రచియించినట్టే వ్రాయఁబడియున్నది. అయినను బుద్ధరాజు తన్నును దనకావ్యమును బొగడుకొన్న ట్టున్నరీతిని బట్టి చూడఁగా పండితు లాత్మస్తుతిపరాయణులు కాఁజాలరుగనుక పుస్తకమును వేఱొకరు రచియించిరనియే యూహింపవలసియున్నది. రంగనాథరామాయణ మిప్పటి కేడువందలసంవత్సరములక్రిందట రచియింపఁబడినది. కొంద(ఱీకవి కోనబుద్ధారెడ్డికాలములో దూపాడుపరగణా కధికారిగా నుండెననియు) బుద్ధారెడ్డి ప్రతాపరుద్రునికి లోఁబడినసామంతరాజనియు, చెప్పుచున్నారు. ఆప్రతాపరుద్రుఁడు గణపతిదేవునితండ్రియైనపక్షమున, ఇప్పుడు చెప్పినకాలము సరిగానేయుండును. అట్లుగాక యాప్రతాపరుద్రుఁడు గణపతిదేవుని మనుమఁ డనెడిపక్షమున, కవికాలము మఱి యిరువదేండ్లు తరువాత కావలసివచ్చును. అనేక హేతువులనుబట్టి యీగ్రంథము మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలములోఁ జేయఁబడినదైయైనట్టు నిశ్చయింపఁదగియున్నది. ఈమొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు ౧౨౦౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను. బుద్ధారెడ్డికూఁతురైన కుప్పమాంబ తనచరమవయస్సులో నావఱకే మృతుఁడైనతనభర్తపేర బూదపూరిలో (శాకాబ్దే వసునంద శంకరమితే శ్రీధాతృసంవత్సరే) శకసంవత్సరము ౧౧౯౮ కి సరియైన క్రీ. శ. ౧౨౭౬ ధాతృసంవత్సరమున లింగప్రతిష్ఠచేసి యనేకభూదానములు చేసి శాసనము వ్రాయించెను. (ఈకుప్పమాంబ కోనబుద్ధారెడ్డి కూఁతు రని) చూపుట కయి యాశాసనములోని యీక్రిందిశ్లోకము నుదాహరించుచున్నాను.—

శ్రీగోనవంశనిజ శేఖరబుద్ధయాఖ్యపుత్రీ
పవిత్రచరితా భరితా గుణౌఘైః

శృంగారసారకరణిః కరణీయదక్షా
కుప్పాంబికాజని చ తస్య సతీ కళత్రమ్.

రంగనాథరామాయణము రచియింపఁబడినకాలమున కీమె పుట్టెనో లేదో. ఎట్లయినను రంగనాథరామాయణము ౧౨౩౦-రం వ సంవత్సర ప్రాంతములయందు రచియింపఁబడి యుండును. ఇది తిక్కన యుత్తర రామాయణరచనమున కిరువదిముప్పదియేండ్లుముందు. తిక్కనపితా మహుఁడైనమంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచించుటవలనఁ గాకపోయినను రంగనాథుఁడు రామాయణమును రచించుటవలన నైనను సోమయాజి పూర్వరామాయణమును మాని యుత్తరరామా యణమును రచియించి యుండును. రంగనాథునికవిత్వము మృదుమధుర పదబంధయుత మయి శబ్దార్థాలంకారసంయుత మయియన్వయకాఠిన్య విరహిత మయి మనోహరముగా నుండును. కవిశైలి తెలియుట కయి కొన్నివచనములను వ్రాసి యీతనిచరిత్రము నింతటితో ముగించు చున్నాను.

ద్వి. నడురాత్రి యరుదెంచె నరలోకనాథ
కడు డస్సినాఁడవు కనుమోడ్తు గాక!
చలియింపకున్నవి సకలవృక్షములు,
మెలఁగవు వనభూమి మృగసమూహములు;
నెఱి విహంగంబులు నీడము ల్చేరి
మఱచియున్నవి తమమంజులధ్వనులు;—

బాలకాండము.

ద్వి. కోమలి కేకయకులమునఁ బుట్టి
యీమాటలాడ నోరెట్లాడెనీకు?
అడవులపాలుకమ్మని రాముఁ ద్రోవ

నెడపక తొల్లి నీ కర్గేమిచేసె ?
కౌసల్యకంటె నిన్ ఘనముగాఁ జూచు,
నీసేవ లొనరించు నీపంపుచేయు;
నెటువలెఁ బొమ్మంటివే దయమాలి ?—

అయోధ్యాకాండము.

ద్వి. వ్రతములఁ గడు డస్సి వనటలఁ గ్రుస్సి
యతిదుఃఖములఁ గుంది యాత్మలోఁ గంది
విపు లాశ్రువులఁ దోఁగి విరహాగ్నిఁ గ్రాఁగి
కపటవృత్తులఁ జిక్కి కడముట్ట స్రుక్కి
జీవంబుపై రోసి చెలువంబుఁ బాసి
యావిధి మది దూఱి యలసతమీఱి
చెక్కుటఁ జెయి చేర్చి చింతల కోర్చి
దిక్కు లేమిఁ దలంచి ధృతి దూర డించి
యినరశ్మి వాడినయొలదీఁగపోలె
ఘనధూమయుతదీపకళికయుఁ బోలె
జలదమాలికలోనిశశికళవోలెఁ
బలుమంచుపొదవినపద్మినివోలెఁ
జెలఁగి పిల్లులలోనిచిలుకయుఁ బోలెఁ
బులులలో నావును బోలె దుర్వార
ఘోరరాక్షసవధూకోటిలో నున్న
నారీశిరోమణి నలినాయతాక్షి—సుందరకాండము.

ద్వి. కృతకృత్యుఁ డగురాముకీర్తిపుష్పములు
చతురత మై వెదచల్లినయట్లు
కర మొప్పఁ జుక్కలు కాన్పించె నంతఁ

చిరకాలములసీమ శిశువులమామ
పొలుపొందుకలువలపోరానివిందు
కలసినజక్కవకవఁ బాపుమందు
పాలవెల్లిని ద్రచ్చి పడసినవెన్న
శూలియాదలపువ్వు చుక్కలనవ్వు
నెరిచకోరములకు నెలనెలపంట
యురవేదివిరహుల నుడికించుమంట
గగనంబుతోడవు దొంగలగుండెదిగులు
నొగి నబ్ధిఁ బొంగించునూఱటపట్టి
హరిహరబ్రహ్మలయానందదృష్టి
సరసిజరిపుఁ డైన చంద్రుండు పొడిచె.—యుద్ధకాండము.

కేతన.

కేతన యనెడుకవి తిక్కనసోమయాజికాలమునం దున్నవాఁడు. ఈయంశ మీతని యాంధ్రభాషాభూషణమందలి యీక్రింది పద్యము వలనఁ దేటపడుచున్నది.

గీ. కవిత చెప్పి యుభయకవిమిత్రు మెప్పింప
నరిది బ్రహ్మకైన నతఁడు మెచ్చఁ
బరఁగ దశకుమారచరితంబు చెప్పిన
ప్రోడ నన్ను వేఱె పొగడ నేల?

దీనివలన నితఁడు తిక్కనసోమయాజికాలమువాఁ డగుట స్పష్టపడి నందున, ఇతఁడు పదుమూడవశతాబ్దమధ్యమున ననఁగా నిప్పటికి రమారమి యాఱువందలనలువది సంవత్సరముల క్రిందట నున్నాఁడనుట నిశ్చయము. ఇతఁ డాంధ్రభాషాభూషణమును రచించుటకు ముందు తెలుఁగునకు వ్యాకరణ మేదియులేదనుట నన్నయభట్టారక చరితమునం దుదాహరింపఁబడిన పద్యమువలననే కాక యాంధ్రభాషా భూషణమునందలి యీక్రిందిపద్యమువలనను దేటపడుచున్నది—

ఉ. క్రొత్తగ నాంధ్రభాషకును గొంచక లక్షణ మిట్లు చెప్పునే
యుత్తమబుద్ధి యీతఁ డని యొారలవోవక విన్నఁజాలు మీ
రొత్తిన మీకు మాఱునకు నుత్తర మిచ్చుట చాలమెగ్గు మీ
చిత్తమునందు న స్మరవుసేయకుఁడీ కవులార మ్రొక్కెదన్.

క. నేరములు కాళిదాస మ
యూరాదులకైనఁ గలుగు నొరులకు లేవే
సారమతు లైనసుకవుల
కారుణ్యమె నేర్పుకలిమి కవిజనములకున్.

ఈతఁడు దండివిరచిత మయినదశకుమార చరిత్రమును తెనిఁగించుట చేతఁ బండితు లీతని నభినవదండియని పొగడిన ట్లీక్రింద నుదాహరింపఁబడెడి యాంధ్రభాషాభూషణములోని పద్యములో కవియే చెప్పుచున్నాఁడు—

క. వివిధకళానిపుణుఁడ నభి
నవదండి యనంగ బుధజనంబులచేతన్
భువిఁ బేరు గొన్న వాఁడను
గవిజనమిత్రుఁడను మూలఘటికాన్వయుఁడన్.

ఈకవియింటిపేరు పైని పేర్కొనఁబడినట్లు మూలఘటికవారు; ఈతని తండ్రిపేరు మ్రానయ్య;* ఇతఁడు శివభక్తుఁడు. ఇతఁ డాంధ్రభాషాభూషణమును, దశకుమారచరిత్రమును మాత్రమేకాక విజ్ఞానేశ్వరీయ

* ఈతనితండ్రి మ్రానయయైనట్లు విజ్ఞానేశ్వరమునందలి ప్రాయశ్చిత్తకాండములో కడపటనున్న యీ క్రిందిపద్యమువలన నెఱుఁగవచ్చును.

క. తజ్జ్ఞులకుఁ దెలియునట్లుగఁ
బ్రాజ్ఞులు మది మెచ్చఁ దెలుఁగుపద్యములను ద
త్వజ్ఞుఁడు మ్రానయకేతన
విజ్ఞానేశ్వరము జగతి వెలయఁగఁ జెప్పెన్.

ధర్మశాస్త్రములను కేతనయే మొట్టమొదట తెనిఁగింప నారంభించెను. ఇటీవలికవులు సహితము మఱి యెవ్వరును ధర్మశాస్త్రముల నాంధ్రీకరింపఁ బూనుకోలేదు. కేతన యొక్క విజ్ఞానేశ్వరములోని మఱి రెండుపద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను-

చ. ఒకనికిఁ గూఁతు నిచ్చి తగ నుంకువ గైకొని పెండ్లిసేయ ను
త్సుకమతి నున్నచోట గుణశోభితుఁ డొక్కఁడు వచ్చెనేనియున్
బ్రకటితదోషముల్ మొదటిభర్త పయిం గలవేని తండ్రి క
న్యక గుణవంతుఁ డైనపతి కచ్చుగ నిచ్చుటధర్మ మెమ్మెయిన్. ఆచారకాం.

మను యాజ్ఞవల్క్యధర్మశాస్త్రమును గూడ తెనిఁగించెను.) అనేక లక్షణగ్రంథములు పుట్టియున్న యీకాలమునం దాంధ్రభాషాభూషణ మంతగా నుపయుక్తము కాకపోవచ్చునుగాని యితరలక్షణగ్రంథములు లేని పూర్వకాలమునం దది పరమప్రయోజనకరముగా నుండిన దనుటకు సందేహము లేదు. కేతనకవిత్వము తిక్కనాదులకవిత్వముతో సరిరాకపోయినను సలక్షణమయి మధురమయినదిగానున్నది. ఈతని కవిత్వశైలి తేటపడుట కయి యీతనిగ్రంథములనుండి కొన్ని పద్యము లుదాహరింపఁబడుచున్నవి:—

౧. ఆంధ్రభాషాభూషణము.

క. భాషావేదులు ననువిని
యీషణ్ముఖపాణినులకు నగు నీడని సం
తోషింప నాంధ్రభాషా
భూషణ మనుశబ్దశాస్త్రముం గావింతున్.

క. పోఁడిగ బహువచనంబులు
వీఁ డనుటకు వీండ్రు వీరు వీరలు నయ్యెన్
కాఁడనను కాండ్రు కాఱును
వాఁ డనుటకు వాండ్రు వారు వారలు నయ్యెన్.

౨. దశకుమారచరిత్రము.

క. మించి మదించినరిపుల హ
రించక సత్కీర్తి యీమహీతల మెల్లన్

ఉ. జాతర పెండ్లియుత్సవము జన్నము చేయఁ దొడంగియున్నచో
బాఁతిగ రాజమంత్రులు తపస్వులు వేల్పు లవశ్యకార్యముల్
ప్రీతి నొనర్చుచోఁ దతిమి పిల్వఁగ నప్పను లెల్లఁ దీరఁగా
భూతలసాధుముద్ర గొనిపోయినభృత్యులు హారిఁ దేఁదగున్.—వ్యవహార.

నించక దీనుల దయఁ బో
షించక ప్రఖ్యాతి కలుగునే నరనాథా.

క. నుతకీర్తి వడసి జనవ
ర్ణితులై వర్ధిల్లి దుష్టనిగ్రహశిష్ట
'ప్రతిపాలకులై త్రిజగ
ద్ధిత' ముగ నేలంగఁ దగు మహీతల మెల్లన్.

ఉ. ఆమగధేశమాళవధరాధిపు లెక్కటిఁ బోరి రాజిలోఁ
గాముఁడు శంబరుండు శశిఖండధరుండు గజాసురేంద్రుఁడున్
రాముఁడు రావణుండు సురరాజసుతుండును సింధునాథుఁడున్
భీముఁడు దుస్ససేనుఁడు నుపేంద్రుఁడుఁ గంసుఁడుఁబోరునాకృతిన్.

3. విజ్ఞానేశ్వరీయము.

మ. సుర సేవించిన వాతివాఁడి యయినన్ సొమ్మెల్లఁ బోనాడినన్
బురుషద్వేషిణియైన గొడ్డయిన నెప్డుం గూఁతులం గన్న నైఁ
బరపౌరోగము గల్గె నేనియును నబ్భార్యం బెడంబాసి య
ప్పూరుషుండొండొక పెండ్లియాడిననునొప్పుందప్పులేదేమియున్.—
ఆచార.

క. మాటలు నేరక పలికిన
నోటమిగాఁ గొనక కార్య మున్న నిజముఁ దాఁ
బాటించి నృపతి ధర్మం
బేటముగాఁ బాడి నిర్ణయింపఁగ వలయున్.—వ్యవ.

ఉ. వ్రేకనిబందివానికిని విప్రునికిన్ బతికి న్వివాదికిన్
వ్రేఁకపుమోపువానికిని వృద్ధునికిన్ గడుఁజిన్న బిడ్డకున్
వ్రేఁకటియాండుమానిసికి వేదులువానికిఁ దెప్పుగొంటుకున్
దేఁకువతోఁ దొలంగునది తెల్లముగా నెదు రేగుదెంచినన్.—
ప్రాయశ్చిత్త.

ఈకవి బాణభట్టవిరచిత మయినకాదంబరిని తెనిఁగించినట్లు కనఁబడుచున్నది. కేతనకృత మయినకాదంబరిలోనిదని రంగరాడ్ఛందమునం దీపద్య ముదాహరింపఁబడియున్నది—

గీ. జనవరేణ్యుఁ గాంచి సాష్టాంగ మెరఁగిన
నావిభుండు వాని లేవనెత్తి
కౌఁగిలించి వానిఁ గనుఁగొని కేయూర
కాభిధాన మొసఁగెఁ గడుముదమున.

కాదంబరిలోని వని యుదాహరింపఁబడినపద్యములలో నొక దానియందు భాస్కరుని కేతన యని యుండుటచేత కాదంబరిగ్రంథకర్త యితఁడు గాక తిక్కనసోమయాజిపెదతండ్రి యైనకేతన యని తోఁచుచున్నది. అభినవదండి యనునామాంతరము గల యీ కేతన కవిచేత విరచిత మైన దశకుమారచరిత్రము పండ్రెండాశ్వాసముల పద్యకావ్యము నాకీనడుమ లభించినది. ఆగ్రంథములోని

ఉ. శ్రీరమణీగృహాంగణము చెన్నువహింప నలంకరింపఁగాఁ
దోరణముం బ్రదీపమును దోహలియై యొడఁగూర్చెనాఁదగం
జేరి యురంబునందఁ దులసీవనమాలయుఁ గౌస్తుభంబు నొ
ప్పారఁగ నుల్లసిల్లుహరి యన్నమతిక్కని ధన్యుఁ జేయుతన్.

ఉ. హారికపర్దకాంచనమయాచలసానువునందు నిర్ఝర
స్ఫారవిలాసముం గలుగు జాహ్నవిఁ దాల్చినశంకరుండు సీ
హారకరావళింబుఁ దణిమాదిగుణప్రదవీక్షణుండు ది
క్పూరితకీర్తిశాలి యగుకొమ్మయతిక్కనిఁ గాచుఁగావుతన్.

అను మొదటి రెండుపద్యములవలనను దశకుమారచరిత్రము తిక్కనసోమయాజి కంకితము చేయఁబడినట్లు తెలిసికోవచ్చును. కవి యిష్టదేవతావందనాదులు చేసినతరువాత

"వ. అని యిష్టదేవతాప్రార్థనంబును సుకవిచరణారవిందాభి
వందనంబునుం జేసి నారచియింపంబూనినకృతి కధీశ్వరుం
డైనకొట్టరువు తిక్కనామాత్యునకు నిజస్థానం బగువిక్రమ
సింహపురం బభివర్ణించెద."

అని యేతత్పురవర్ణనము తత్పురాధీశ్వరుఁ డగుమనుమసిద్ధివర్ణన
మును జేసి

"వ. ఇట్లుకీర్తిపాత్రం బైనమనుమసిద్ధిమహీవల్లభునకుఁ గరు
ణారసపాత్రం బైన కొట్టరువు తిక్కనామాత్యుండు నిజ
కులక్రమాగతం బగుమంత్రిపదంబున వర్తిల్లుచు.

గీ. అందలంబు గొడుగు లడపంబు మేల్కట్టు
చామరములు జమిలిశంఖములును
గంబగట్లు భూమి కానికగాఁగఁ బెం
పెసఁగు రాచపదవు లెల్లఁ బడసె."

అనిచెప్పి తిక్కన తన్ను రావించుట లోనగువిషయముల నిట్లు
చెప్పెను—

సీ. వేఁగివిషయమున వెల్టిరా లనుపేర
నభిరామ మగునగ్రహారమునకు
నగ్రణి యగువాని నభినవదండినాఁ
బొలుపు మీఱినవానిఁ బోలనార్యు
ననుఁగుఁదమ్ముని సంస్కృతాదిభాషాకావ్య
కర్తృత్వమున నుతి గన్నవానిఁ
గౌండిన్యగోత్రుని బండారుకేతదం
డాధీశుమఱఁది నధ్యయనపరుని

మూలఘటికాన్వవాయసముద్రపూర్ణ
హిమమయూఖుని మారయ కమలనయనుల
వదన యగుసంకమాంబకు వరతనూజుఁ
గేతనార్యుని నన్ను విఖ్యాతయశుని.

వ. అత్యాదరంబున రావించి యాసనార్ఘ్యపాద్య తాంబులాంబ రాభరణ దానాద్యుపచారంబులఁ బరితుష్టహృదయుం జేసి నీవు సంస్కృతాద్యనేకభాషాకావ్యరచనావిశారదుండ వగుట జగత్ప్రసిద్ధంబు గావున నొక్కకావ్యము రచియించి నన్నుఁ గృతిపతిం జేయవలయు నని సగౌరవంబుగాఁ బ్రార్థించిన నేనును మత్కావ్యకన్యకకుఁ దగువరుండగు నతనిమనోరథంబు సఫలంబు గావింపఁ దలంచి.

ఉ. కొమ్మయశౌరిసూనున కకుంఠితకీర్తివిలాసమొందఁ గ
ద్యమ్మున దండి చెప్పినకథాక్రమ మొప్పఁ దెనుంగుబాసఁ గ
ద్యమ్మును బద్యముం బెరయ నంచితభావరసోదయాభిరా
మ మ్మగునట్లుగా దశకుమారచరిత్రము చెప్పఁబూనితిన్.

ఈదశకుమారచరిత్రకవిత్వము కవి చెప్పుకొన్నట్టు తిక్కన మెచ్చునంత రసవంతముగానే యున్నది. ఇందుండి కొన్ని పద్యములిం దుదాహరింపఁబడుచున్నవి—

చ. పలికిన నుల్కిపాటు మదిఁ బట్టుకొనంగ నెలుంగుదిక్కు చూ
డ్కులు పచరించి యాత్మపతిఘోషముచందము కారణంబుగాఁ
దలఁకక డాయఁబోయి విదితంబుగఁ గాంచె రథంబుమీఁద ని
ర్మలమణిమండనద్యుతినిరాకృతహంసుని రాజహంసునిన్—ఆ. ౨.

ఉ. ఏపునఁ జోరుసేనలకు నెల్లను మీఱి సముల్లసద్భుజా
టోపము మైనరాతులఁ బటుప్రదరంబులఁ బొఱిఁ ద్రోలి ఘా

భూపతి యగ్రమైన రథముల్ రథముం గదియించి లంఘన
ప్రాపితతద్రథుండ నయి పట్టి వెసం దెగఁజూచి యాచ్చితిన్. ఆ. ౪.

చ. కనుఁగొనునంత నామనసుఁ గన్నుల మన్మథుఁ డింతిపాలు చే
సిన మెలఁగంగలేక గతచేష్టుఁడ నై యదినిద్ర వోవుచో
మనమున కింతపుట్టె గరిమం బగువిభ్రమ మంగకంబు నొం
దినతఱిఁ జూచువారలకు ధీరత యెక్కడిదంచు గోలతన్—ఆ.౬.

ఉ. అల్లుఁడ వీవు రాజ్యమున కంతకు నర్హుఁడ వీవు భూమికిం
దల్లివి తండ్రివిన్ బహువిధంబుల దాతవు నీవు మాకులం
బెల్ల సముద్ధరింప నుదయించినపుణ్యుఁడ వీవు నీకు నే
నెల్లి మదీయపుత్రిఁ బురమెల్ల నెఱుంగఁగఁ బెండ్లిచేసెదన్.—ఆ.౮.

ఉ. నీవలవోకఁజూచి తరుణీతిలకంబుమనంబు గూపముల్
భావగతంబులైనఁ గడుఁ బ్రౌఢత చూపుట గోరి యచ్చుపా
టై వఱలంగ నున్న తెఱఁ గంతయు వ్రాసితిఁగా తలంచెదన్
దేవసమాన నాయెఱుక తెల్లమొ బొంకొ నిజంబు చెప్పుమా.—
ఆ. ౧౦

శా. సైన్యంబు ల్మదమెక్కి బాహుబలముల్ శౌర్యంబులుం జూపి ని
ర్దైన్యస్ఫూర్తిఁ గడంగి ఘోరపటుశస్త్రప్రౌఢిమన్ నిష్ఠురా
నన్యోన్యాహవనోత్థితాగ్నికణరౌద్రాకారతన్ లోకసా
మాన్యాతీతమహోగ్రవిక్రమరణోన్మాదప్రకారంబులై.—ఆ.౧౨

ఈదశకుమారచరిత్రములో భారతాంధ్రీకరణవిషయ మేమియుఁ జెప్పఁబడి యుండకపోవుటచేతఁ దిక్కన యీగ్రంథరచననాటికి భారతము చేయ నారంభించి యుండఁడు.

బద్దెనకవి.

ఆంధ్రచోడులలోనివాఁడై వయీబద్దెనృపాలుఁడు నీతిశాస్త్ర ముక్తావళి యను గ్రంథమును జేసెను. ఈగ్రంథమును బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు ౧౯౧౦ వ సంవత్సరమునందు పెద్దపీఠికతోఁ బ్రచురించిరి. ఈబద్దెనవృపతి కృష్ణానదీతీరమునం దున్నదక్షిణ షట్సహస్రదేశము పాలించిన యొకచిన్నసామంతరాజు. శ్రీరామ కృష్ణకవిగా రీబద్దెనకవిని గూర్చి "కృష్ణవేణానదీతీరదక్షిణషట్సహస్ర విషయాధీశ్వరవీరమాహేశ్వరకీర్తిసుధాకరగుణరత్నాకర వేంగిచాళుక్య మూలస్తంభరిపుదళితకుంభికుంభ బలయాంగనాగృహతోరణ నన్నన గంథవారణనామాది ప్రశస్తిసహితం శ్రీమహామండలేశ్వరబద్దచోళ నరేంద్ర" మనుశాసనము నుదాహరించి, దానిని బట్టి యతఁడు క్రీస్తు శకము ౧౦౭౦ వ సంవత్సరములో నుండవచ్చు నని యూహించి, ఆశాసనము "చెన్నపట్టణపు లైబ్రరీలోనిచరిత్రములలోనిది గావున నమ్మఁదగినది కా" దని దానిని నిరాకరించి, ఇట్టిబిరుదులుగలవాఁడు కేవలసామంతరా జగునా యని సందేహించిరి. ఇట్లు సంశయపడవలసిన పని లేదు. మనలోనిసంస్థానాధిపతుల కనేకులకుఁ దమకుఁగలగ్రామ ములకంటె బిరుదనామములే యెక్కువగా నుండును. ఉన్నరాజ్యము చిన్నదేయయినను బిరుదావళిమాత్రము పెద్దదిగానున్న రాజు లనేకులు గలరు. ఈకవికాలవిషయమున రామకృష్ణకవిగారు చేసినయూహ సరియైనది కాదు. కవికాలము నించుమించుగాఁ దెలిసికొనఁ దగిన యాధార మొకటి కవియొక్క నీతిశాస్త్రముక్తావళియందే కానఁబడు చున్నది.

సీ. రాజనీతియు నవద్రాజలక్షణమును
మంత్రిమార్గంబు దుర్మంత్రివిధము
నధికారవిధియుఁ గార్యవిచారము నుపాయ
గతియును రాజ్యరక్షాక్రమంబు
నిల నరాజకవృత్తి హితసేవకస్థితి
దుస్సేవకక్రియ దుష్టరాజ
సేవాబలము దానశీలతామహిమ వి
వేకసంగతియును లోకనీతి
పద్ధతులు చేసి భువి నతిప్రజ్ఞ వెలయ
బద్దెనీతియుఁ గోమటిపడుచునోళ్ల
కతన దబ్బఱపాఠంబు గదియఁ గవులు
తప్పు లెడలింప నెంతయు నొప్పు భువిని.

అను మొదటిపద్యము క్రిందనే యొకప్రతిలో గామకృష్ణకవిగారు ౩౦ వ పుటలో నుదాహరించిన యీక్రిందిపద్య మున్నది—

చ. పరువడి నాంధ్రభాషఁ గలబద్దెననీతియు సంస్కృతంబులోఁ
బరఁగఁ బ్రతాపరుద్రనరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డ యా
నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడుమంచి దంచుఁ జె
చ్చెరఁ గవినీతిపద్ధతులు చేసె వినోదము బాలబోధకుఁ.

దీనినిబట్టి (బద్దెనకవి ప్రతాపరుద్రునితరువాతివాఁ డని స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది.) పయిపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడిన మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడు ౧౧౪౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసినవాఁ డగుటచేత బద్దెనరపాలుఁడు నిస్సంశయముగా క్రీస్తుశకము ౧౧౯౬ వ సంవత్సమునకుఁ దరువాతివాఁ డయి యుండవలెను. ఈనడుమను బ్రహ్మశ్రీ జయంతి రామయ్య

పంతులుగారు, రాక్షసనామసంవత్సర భాద్రపదమాసమునందు (సెప్టెంబరు ౧౯౧౬) ప్రచురింపఁబడిన యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్త్రికనాలవసంపుటము ౭ వ సంచికలోఁ, బ్రకటించిన రెండుశాసనములను బట్టి కవికాలము ౧౨౬౧ వ సంవత్సరప్రాంత మని స్పష్టపడినది. ఈశాసనములు కృష్ణామండలములోని గన్నవరముతాలూకాలో కొండనాయునివర మనుగ్రామమునందు బ్రహ్మేశ్వరస్వామియాలయములో నొకరాతిపలకమీఁదఁ జెక్కఁబడి యున్నవి. ఇందలి మొదటి శిలాశాసనము

"స్వస్తి సమస్తప్రశస్తిసహితం శ్రీమన్మహామండలేశ్వరవీరనారాయణచోడబద్దిగదేవరాజులు శకవర్షంబులు ౧౧౮౩ గ్గాగు నేంటి కర్కాటక సంక్రాంతినాండు .. .."
అనునంతవఱకు నుండి తరువాత శిథిల మయినది. ఉత్తరపువైపున పడమటివైపున నున్న రెండవశిలాశాసనము

"శ్లో. శ్రీనాథనాభినీరేజసంభూత బ్రహ్మణః పురా
జాతా విశ్వగుణాక్షీణలక్ష్మీ రాజపరంపరా
తస్యాం బద్దిగభూపోఽభూద్వీరనారాయణాంకితః
చోడదోరయ (భూపో) స్యపుత్రో భూ దస్య నందనః
శ్రీశాకాబ్దే పురాష్టాదశశశిగణతే కర్కసంక్రాంతికాలే
స ప్రాదా ద్దీప మిష్టప్రద మనవరతం చోడబద్దిక్షితీశః
శ్రీమద్బ్రహ్మేశ్వరాయాశశి రవి విశదంగోంకనాంకస్య (లే?) తే
స్తద్దీపార్థం చ వేలేటిజనపదమహీం వింశతిద్రోణసంఖ్యాం."

అని పూర్తిగా నున్నది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన శాలివాహనశకము ౧౧౮౩ క్రీస్తుశకము ౧౨౬౧ అగుచున్నది. "ఈశాసనములు పుట్టినకాలమునందు కాకతీయరాజ్యము రుద్రమదేవి పాలించుచుండెను. ఆమె

క్రింద సామంతుఁడు గా నుండి బద్దెన కృష్ణాతీరమం దొకచిన్నరాజ్య మును బాలించుచుండినట్లు కనుపట్టుచున్నది.” అని రామయ్యపంతులు గారు వ్రాసియున్నారు.

బద్దెన తననీతిశాస్త్రముక్తావళితుద నీక్రిందిగద్యమును వేసికొని యున్నాఁడు—

గద్య. ఇది శ్రీలక్ష్మీవల్లభ శ్రీపాదపద్మారాధకకమలాప్తకుల పవిత్రనన్నసగంధవారణరాజరాజమనోజాంకబద్దెనాఖ్యప్రణీతం బైన రాజనీతిప్రకారం బన్నది సర్వము సంపూర్ణము.

ఈనీతిశాస్త్రముక్తావళి, రాజనీతిపద్ధతి, అసద్రాజపద్ధతి, మంత్రిపద్ధతి, దుర్మంత్రిపద్ధతి, అధికారపద్ధతి, నియోగపద్ధతి, కార్యవిచారపద్ధతి, ఉపాయపద్ధతి, రాజ్యరక్షాపద్ధతి, అరాజకపద్ధతి, హితసేవకపద్ధతి, దుష్టసేవకపద్ధతి, దుష్టరాజసేవనపద్ధతి, దానశీలతాపద్ధతి, లోకనీతి పద్ధతి, అని పదునైదుపద్ధతులుగా భాగింపఁబడినది. ఈపద్ధతులను ముగించి కడపటఁ గవి తనపుస్తకము ని ట్లాశీర్వదించుకొనెను.—

ఉ. శ్రీవిభుఁ డైనబద్దెనృపశేఖరుచేసిననీతిశాస్త్రము
క్తావళి శిష్టలోకహిత మయ్యెడుఁ గావుత నాఁడునాఁటి కిం
దీవరగర్భుఁడుం గలియుఁ దిగ్మమరీచియు భూతధాత్రియుం
జీవగణంబులున్ బుధులు దిక్పతులుం గలయంతకాలమున్.

కవి పద్యాంతములయందు వేమనవలెనే కీర్తినారాయణుఁడా, బద్దె నరేంద్రా, ఉదారవైరోచనుఁడా, నన్నచోడనరేంద్రా, దశదిశాభర ణాంకా, నరేంద్రచతురాననుఁడా, పరభైరవా, నయతత్త్వనిధీ, రాజ మనోజభూభుజా, రాజరాజమనోజా, కొమరుఁరభీమా, భూపదిలీపా, సర్వజ్ఞనిధీ, నన్నసగంధవారణా, అనువివిధనామములతోఁ దన్నే నంబో ధించుకొని యున్నాఁడు. ఈనామములలో నన్నచోడనరేంద్రుఁడు,

నన్నయగంథవారణుఁడు, ఇత్యాదినామములు గలచోడరాజులీతనికిఁ బూర్వులో సమకాలికులో యుండియున్నారు. వారిలోఁ గుమారసంభవమునురచించిన నన్నెచోడుఁడొకఁడు విక్రమార్కచరిత్రమును కృతినందిన సిద్ధనమంత్రి తాతయయిన సిద్ధనమంత్రిమంత్రిగాఁగల నన్నయగంథవారణుఁడొకఁడు. ఈపేరులు బద్దెనృపాలునికిఁ గూడఁగలిగియున్నచో సిద్ధనమంత్రిని మంత్రినిగాఁ గలవాఁడయి యీక్రిందిపద్యమునందు విక్రమార్కచరిత్రములోఁ బేర్కొనఁబడిన నన్నయగంథవారణుఁడీబద్దెచోడుఁడే యయియుండును—

చ. వనరుహనాభు కుద్ధవుఁడు వజ్రికి జీవుఁడు వత్సధారుణీ
శునకు యుగంధరుండు దితిసూతికి దైత్యగురుండు విక్రమా
ర్కునకును భట్టి రీతి నధికుండగు నన్నయగంథవారణం
బునకుఁ బ్రధానుఁడై నుతులఁబొందెను సిద్ధనమంత్రియిద్ధరన్.

౧౧౫౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౧౬౩ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసిన వెలనాటిచోడుఁ డనఁబడెడు రాజేంద్రచోడునిచే నగ్రహారాదికమును బడసిన సూరనసోమయాజికి మనుమఁడగుటచే సిద్ధనమంత్రి ౧౨౦౦-౫౦ సంవత్సరప్రాంతములనుండి యుండవలెను. అప్పుడు సిద్ధనమంత్రి ప్రభువయిన నన్నయగంథవారణుఁడును నించుమించుగా నాకాలమునందే యుండును. ఈకాలము బద్దెనృపాలుని శాసనకాలములో దాదాపుగా సరిపోవును. కాఁబట్టి యీనన్నయగంథవారణుఁడే బద్దెనృపతియేమో! అట్లయినచో బద్దెనకు నన్నయ యను నామాంతరము కూడఁ గలిగియుండును. అప్పు డీతఁడు చోడుఁడు గనుక నన్నె (నన్నయ) చోడుఁడనియుఁ బిలువఁబడవచ్చును. నీతిశాస్త్రముక్తావళిని రచించుటకుఁ బూర్వము కవి 'కుమారశతకము' ను రచించిన ట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొనెను—

క. శ్రీవిభుఁడ గర్వితారి
క్ష్మావరదళనోపలబ్ధజయులక్ష్మీనం
భావితుఁడ సుమతిశతకము
గావించిన ప్రోడఁ గావ్యకళలాసనుఁడన్.

పైనిఁ జేర్కొనఁబడినబిరుదావళులు గాక యీపద్యమువలనఁ గవికి కావ్యబ్రహ్మ యన్నబిరుదవిశేష మొకటి కనఁబడుచున్నది. ఈతనికిఁ బూర్వమునందుఁ బ్రతాపరుద్రదేవుఁడు సంస్కృతమున నీతిసారమును రచియించినట్లు చెప్పఁబడెనుగదా ! దానిని ప్రతాపరుద్రదేవుఁడే తెలిఁగించెనో మఱియెవ్వరు తెలిఁగించిరో కాని రామకృష్ణకవిగారు పోలిక పద్యము లని నీతిసారములోనిబద్యములను పదింటికంటె నెక్కువగా నుదాహరించి యున్నారు. వానిలోనిపద్యములను రెంటిని వానిని పోలి యున్నవన్న బద్దెనీతిలోనిపద్యములను రెంటిని నిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను—

గీ. విమతులాం పెఱింగి వెఱఁజేది తోడరుట
మిడుత లగ్గిమీఁదఁ బడినయట్లు
తోడులేక యధికుఁ దొడరుట యంబుధిఁ
గలము లేక యీఁదఁ గడఁగినట్లు.—నీతిసారము.

ఉ. వారనియల్కఁ జేసి కడవం బలవంతుఁడు విగ్రహించినన్
దూరము పోవు టొండె వినతుండయి వానిన చొచ్చు టొండెఁ గా
కీరసమెత్తి క్రోల్మతివిహీనత నేనుఁగుతోడ లావునన్
బోరగునెన్నుచంద మది బుద్ధియె రాజమనోజభూభుజా.

నీతిశాస్త్రముక్తావళి.

క. భారము వ్యవసాయకులకు
భారంబు సమర్థులకును భ[illegible]

పారగులకును విదేశము

వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతిఁ గలదే.—నీతిసారము.

చ. అమరఁగ విద్యగల్గినమహాత్మున కెద్దన వోయినన్ స్వదే
శము కడవన్ సమర్థున కసాధ్యమ యెద్ది కడంగి చేసినన్
సమధురవాణియైన గుణశాలికి నెయ్యురె యెవ్వరున్ బటు
త్వముగలవానికిం గొలువు తద్దకుఁగంగట బద్దెభూపతీ!

నీతిశాస్త్రముక్తావళి.

ఈకడపటిపద్యములు రెండును

శ్లో. "కోఽతిభార స్సమర్థానాం కిం దూరం వ్యవసాయినాం
కో విదేశ సవిద్యానాం కః పరః ప్రియవాదినామ్."

అను శ్లోకమునకుఁ దెనుఁగు.

బద్దెనకవి తిక్కనసోమయాజులకాలపువాఁడు. ఈతనికవిత్వము సులభమయి, మృదువయి మనోహరముగా నుండును. నీతిశాస్త్రముక్తావళిలోని రెండుపద్యముల నిందుఁ బొందుపఱుచుచున్నాను—

ఉ. ఎత్తినకాలకాని సిరి యెన్నఁడు నిల్చినకాల నిల్వఁగాఁ
జిత్తము లేదు గాన సిరిచెందిననాఁడ పరోపకారముల్
హత్తి కడంగి చేయఁ డెడదైనఁ బదంపడి వేఁడుకొందమన్
చిత్తమె కాని యిత్త మనుచిత్తము పుట్టునె యెట్టివారికిన్.

ఉ. వాన సమస్తజీవుల కవశ్యము ప్రాణము ప్రాణమైనయ
వ్వానయుఁ బల్మఱుం గురియవచ్చిన దిట్టుదు రెల్లవారలున్
హీనమ్మనస్కుఁడై యొరులయొద్దకుఁ బల్మఱుఁ బోవుసేనియుం
మానిసి కల్ల వచ్చు నవమాన మనూనము మానభంగమున్,

సుమతిశతకము.

క. ఎప్పుడు సంపద గలిగిన
నప్పుడు బంధువులు వత్తు రది యెట్లనినన్
దెప్పలుగఁ జెఱువు నిండినఁ
గప్పలు పదివేలు చేరుఁ గదరా సుమతీ.

క. ఎప్పటి కెయ్యది ప్రస్తుత
మప్పటి కామాటలాడి యన్యులమనసుల్
నొప్పింపక తా నొవ్వక
తప్పించుకు తిరుగువాఁడు ధన్యుఁడు సుమతీ.

మంచన

ఈకవి కేయూరబాహుచరిత్ర మను నాలుగాశ్వాసముల గ్రంథమును రచించి నండూరి గుండన్నమంత్రి కంకితముచేసెను. ఈగుండన్నమంత్రియొక్క తాతతాత యైనగోవిందామాత్యుఁడు వెలనాటిగొంకరాజుమంత్రి యైనట్టును, ముత్తాతయైన కొమ్మామాత్యుఁడు గొంకరాజుకొడుకైన కులోత్తుంగరాజేంద్రచోళుఁ డను నామాంతరము గలవెలనాటిచోడునిమంత్రి యైనట్టును, కేయూరబాహుచరిత్రమునం దీపద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది.—

శా. ప్రాగ్దేశాపరదక్షిణోత్తరదిశాభాగప్రసిద్ధక్షమా
భుగ్దర్పాంతకుఁ డేలె గొంకవిభుఁ డీభూచక్ర మక్రూరతన్
వాగ్దేవీస్తనహారనిర్మలయశోవాల్లభ్యసంసిద్ధితో
దిగ్దంతిశ్రవణానిలోజ్జ్వలరటత్తీవ్రప్రతాపాఢ్యుఁడై.

క. ఆవిభునకుఁ బ్రెగ్గడయై
భూవలయంబున యశోభిభూషణుఁ డయ్యెన్
గోవిందనప్రధానుం
డావాసము కౌశికాన్వయంబునఁ దనరెన్.

మ. విహితాస్థానమునందుఁ జూపుఁ దగ గోవిందాభిధానప్రభుం
డహితోర్వీధరవజ్రి గొంకవిభురాజ్యాధిష్ఠుఁడై సంధివి
గ్రహముఖ్యోచితకార్యసంఘటనతంత్రప్రౌఢియున్ బాధన
న్నహనోదగ్రరిపుక్షితీశబహుసైన్యధ్వంసనాటోపమున్.

క. ధీరుఁడు తా గోవిందన
కూరిమినందనుఁడు వెలసెఁ గొమ్మన గొంక

త్కొమ్మరమణున కుదయించిన
వీరుఁడు రాజేంద్రచోడవిభుప్రెగ్గడయై.

సీ. నవకోటిపరిమితద్రవిణ మేభూపతి
భండారమున నెప్పుఁ బాయకుండు
నేకోనశతదంతు లేరాజుఘనశాల
నీలమేఘంబులై లీలఁ గ్రాలు
బలవేగరేఖ నల్వదివేలుతురగంబు
లేనరేంద్రునిపాగ నెపుడు నిలుచుఁ
బ్రతివాసరంబు డెబ్బదియేనుపుట్లనే
యేవిభుమందల నెపుడుఁ గలుగు
నట్టిసమధికవిభుఁ డగుకులోత్తుంగరా
జేంద్రచోళవిభుని కిష్టసచివ
తంత్రముఖ్యుఁ డగుచు మంత్రిగోవిందనం
దనుఁడు కొమ్మనప్రధానుఁ డొప్పె.

చ. ఇల వెలనాటిచోడమనుజేంద్రునమాత్యత యానవాలుగాఁ
గులతిలకంబుగా మనినకొమ్మనప్రెగ్గడకీర్తి మాటలన్
దెలుపఁగ నేల తత్క్రియఁ బ్రతిష్ఠిత మైనతటాకదేవతా
నిలయమహాగ్రహారములు నేఁడును నెల్లెడఁ దామ చెప్పఁగన్.

వెలనాటిచోడుఁ డనెడియీకులోత్తుంగరాజేంద్రచోడుని శాసనములు ౧౧౫౮ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౧౮౦ వ సంవత్సరమువఱకును గానఁబడుచున్నవి. ఈరాజేంద్రచోడుఁడే యుద్ధమునందు టెంకాణాదిత్యుఁ డైననన్నెచోడుని సంహరించి పాకనాఁడును గైకొన్నట్టు కనఁబడుచున్నది. నన్నెచోడుఁడు కుమారసంభవములో

చ. అరినరపాలమౌళిదళితాంఘ్రియుగుం డయి పాకనాఁటియం
దిరువదియొక్క వేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జనుచోడబల్లికిం
జిరతరకీర్తి కగ్రమహిషీతిలకం బన హైహయాన్వయాం
బరశశిరేఖ యైనగుణభాసిని శ్రీసతికిం దనూజుఁడన్.

అని తనతండ్రి యైన చోడబల్లి యిరువదియొక్క వేల యూళ్లుగల పాకనాఁటి కధీశుఁ డని చెప్పెను. మంచన కేయూరబాహుచరిత్రమునందు రాజేంద్రచోడుని మంత్రి యైనకొమ్మనామాత్యుని వర్ణించుచు

మ. అరుదందన్ వెలనాటిచోడమనుజేంద్రాజ్ఞాపనం బూని దు
స్తరశక్తిం జని యేకవింశతిసహస్రగ్రామసంఖ్యాక మై
ధరణిం బేర్చినపాకనాఁడు నిజదోర్దండైకలగ్నంబుగాఁ
బలిపాలించె నమాత్యకొమ్మన జగత్ప్రఖ్యాతచారిత్రుఁడై.

అని రాజేంద్రచోడుఁ డనునామాంతరము గలవెలనాటిచోడమనుజేశ్వరుని యాజ్ఞానుసారముగా నిరువదియొక్క వేలగ్రామములు గల పాకనాఁటి నమాత్యకొమ్మన పరిపాలించినట్లు చెప్పెను. ఈపాకనాటి రాజ్యమును క్రొత్తగా గెలిచి రాజేంద్రచోడుఁడు దానిపాలనమున కయి కొమ్మనామాత్యుని నియమించినట్లు కనుపట్టుచున్నది. ఈవిజయము ౧౧౭౦ వ సంవత్సరప్రాంతములం దయి యుండును. ఈకొమ్మనామాత్యుఁడు మంత్రియగుటయే గాక రణతిక్కనవలె దండనాథుఁ డయి మహాశౌర్యవంతుఁ డయి కటకసామంతులు మొదలైనవారిని రణరంగమున భంగించిన ట్లీక్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.—

క. చలము మెయిఁ గటకసామం
తులు కరిహయబహుళసేనతో నేతేఱన్

దలపడిరో గొమ్మనసచివుఁడు
బలియుం డై క్రొత్తచెర్లపరిసరభూమిన్.

సీ. సెలకట్టెవాటునఁ జెలఁగి రెంటనిమూఁటఁ
గూడ గుట్టంబుల గుదులు గ్రుచ్చుఁ
బ్రతిమొగంబగు నరపతులకత్తళమునఁ
గడిమి మై వీఁపులు వెడలఁ బొడుచు
బందంపుగొజియలపగిది నేనుంగుల
ధారశుద్ధిగ నసిధారఁ దునుముఁ
జిదియించుఁ బగలించుఁ జేతులతీఁట వో
వడిఁ గాండ మేసి మావతులతలలు
తలపుడికి వ్రేసి మావంతుతలలు శత్రు
రాజశిరములుఁ ద్రొక్కించు గాఁగెఁ దిరుగ
వాగె నుబ్బెడు తనవారువంబుచేత
మహితశౌర్యుండు కొమ్మయామాత్యవరుఁడు.

చ. అరిగజకుంభపాటనవిహారము కొమ్మనమంత్రి సల్పుచో
నురలినమౌక్తికవ్రజము లుర్విపయిం బొలిచెం దదీయసం
గరహతవీరదోర్గ్రహణకౌతుకసంభ్రమఖేచరీపర
స్పరతనుమర్దనోద్గళితభాసురహారమణీచయం బనన్.

చోళరాజులు చాళుక్యచక్రవర్తులకు లోఁబడినసామంతమండలాధీశ్వరు లయ్యును రాజ్యకాంక్షచేత నొండొరులతోఁ బోరాడి చంపుచుఁ జచ్చుచు నుండిరి. ఈ వెలనాటిచోడునిపుత్రుఁ డైనపృథ్వీశరాజును మనుమసిద్ధి తండ్రి యైనచోడతిక్కభూపాలుఁడు చంపెను. కృతిపతితాతయగు కేతనమంత్రి పృథ్వీశరాజునకు మంత్రిగా నుండెను. ఈపృథ్వీశరాజునే మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క తండ్రియైనతిక్కనృపాలుఁడు చంపినట్లు నిర్వ

చనో త్తరరామాయణమునం దీపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది—

ఉ. కేశవసన్నిభుండు పరిగీతయశోనిధి గూడతిక్కధా
త్రీశుఁడు కేవలుండె నృపు లెవ్వరి కాచరితంబు గల్గునే
శైశవలీలనాఁడు పటుశౌర్యధురంధరబాహుఁ డైనపృ
థ్వీశనరేంద్రుమస్తకము నేత్రైఱఁ గందుకకేళి సల్పఁడే.

తిక్కధాత్రీశ్వరుఁడు శైశవదశయందే పృథ్వీశనరేంద్రునిఁ జంపుటచే నిది పదుమూడవశతాబ్దారంభమునందుజరిగి, తిక్కరాజు ౧౨౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును రాజ్యము చేసియుండును. ఈచరిత్రాంశముకూడ తిక్కనరేంద్రుని పుత్రుఁడైన మనుమసిద్ధికాలములో నుండిన తిక్కనసోమయాజి ౧౨౫౦ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నున్నాఁడన్న సత్యమును స్థాపించు చున్నది. పృథ్వీశరాజుమంత్రి మనుమఁడైనగుండనామాత్యునకుఁ గేయూరబాహుచరిత్ర మంకితము చేయఁబడి యుండుటచే నీకవి తిక్కనసోమయాజికాలములోనో కొన్నియేండ్లు తరువాతనో యుండవలెను. కాఁబట్టి యీమంచనామాత్యకవి ౧౩౦౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయం దున్నాఁడని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇతఁడు రాజమహేంద్రపురనివాసుఁడు. పయిని జెప్పఁబడిన వెలనాటిచోడుఁడు లోనయినరాజులు చాళుక్యరాజప్రతినిధులుగా రాజమహేంద్రవరము రాజధానిగా వేఁగిదేశమును బాలించినవారే. కృతినాయకుఁడు తన్నుఁగూర్చి యన్నట్టుగా కవి యీ క్రిందిపద్యములను వ్రాసికొని యున్నాఁడు—

క. తనయిష్టసఖుని విద్వ
జ్జనమాన్యుని నుభయకావ్యసరణిజ్ఞుఁ మది

చననామధేయు నన్నుం
గనుఁగొని యిటనియె వినయకౌతుక మెసఁగన్.

క. స్థాయిరసము శృంగారం
బై యలవడఁ గథలు నీతులై యెడనెడ రాఁ
గేయూర బాహుచరితము
చేయుము నీవంధ్ర వాక్యశిల్పము మెఱయన్.

ఈ కేయూరబాహుచరిత్రమునందు

ఉ. బాలరసాలసాలనవపల్లవకోమలకావ్యకన్యకన్
గూళల కిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైన నేమి మఱియంతకు నాయతిలేనినాఁడు కౌ
ద్దాలికులైన నేమి నిజదారసుతాద్యభిరక్షణార్థమై.

ఆనుపద్యము ప్రథమాశ్వాసమునఁ గానఁబడుచున్నది. ఇటీవలివారు దీనికర్తృత్వమును బమ్మెరపోతరాజున కారోపించి వాడుకలో నున్న యాకథను గల్పించియుందురు. కావ్యకన్యను కూళల కియ్యఁగూడదు గాని మంచివారి కీయవచ్చునని కవి తాత్పర్యమైనట్టు దాని క్రిందనే యున్న యీపద్యము తెలుపుచున్నది.

క. అని తగనివాని దెస నా
మన సెప్పుడు రోయుఁగాన మతివజ్జనవ
ర్ణనలకు మిగిలినసుగుణుని
నినుఁ బొంది మదీయకవిత నెగడుం బుడమిన్.

ఈ కేయూరబాహుచరిత్రకవిత్వము రసవంతముగానున్నది. ఇందుండి కొన్నిపద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను.....

చ. దళముగ నెల్లప్రొద్దును లతానివహంబుల రాలుపుప్పొడుల్
పులినతలంబులై చెలువుపూనఁగ మీఁదటఁ జేలు కేతకీ
దళములమొత్త మోకలవిధంబు నటింపఁగఁ బాఱుఁ బెద్దలై
ఫలరసవాహినుల్ పురియుపాంతవనంబులఁ గొన్నిచోటులన్.

ఆ. ౧.

ఉ. ఎప్పటియట్ల యింతిఁ గని యేడ్తెఱ మ్రొక్కిన దానివల్లభుం
డప్పుడు దిగ్గన న్మొగసి యచ్చటఁ దోఁచిన వాఁడు దిట్టఁడై
తప్పక యున్నదిక్కులకుఁ దా వెస మ్రొక్కి ప్రదక్షిణంబుతోఁ
జప్పుడుగాఁగ మెచ్చుచును జంద్రమరీచికి మ్రొక్కెఁ బల్మఱున్.

ఆ. ౨.

మ. పగలెల్ల న్వెలి నిల్చి రాతిరి రహోభంగిన్ స్వగేహంబున
ట్టుగమీఁదన్ వసియించి భార్యపయి దృష్టుల్నిల్పి యుండంగఁ బ్రొ
ద్దగుడున్ గంజిమడుంగుపేర రజకుం డత్యాస్థ నేతెంచినన్
మృగశాబేక్షణ లోచనావరణము ల్మెల్లం దగ న్విచ్చుచున్.

ఆ. 3.

చ. పనిచినఁ బోయి చూడ్కులకుఁ బండువ వనం దగునుత్సవంబు నిం
పెనయఁగఁ జూచి మళ్ళి తనయిక్కవకుం బెడగాఁ బథాంతరం
బున మన మూని యింటిదెసఁ బోవుట మాని విభుండు మున్ను చే
సినయుపకారము ల్మఱచి చేడియ చింత యొనర్చె నాత్మలోన్.

ఆ. 3.

అథర్వణాచార్యుఁడు.

అథర్వణాచార్యుని కాలమును నిర్ణయము చేయుటకుఁ గొన్ని యాధారములు కనఁబడుచున్నవి. దక్షిణహిందూస్థాన ప్రాచీనలిపి శాస్త్రమును రచించిన బర్నెల్ దొరవా రథర్వణకారికలలో నక్షరములనుగూర్చి వ్రాయఁబడిన

శ్లో. పంచవర్గాదయో వర్ణా శ్శంఖశార్ఙ్గాదిసన్నిభాః
తిర్యగ్రేఖా యుజశ్చోర్ధ్వం దండరేఖాన్వితా అథః.
త ఏవ చ ద్వితీయా స్స్యు రూర్ధ్వ రేఖాద్వికాన్వితాః
ప్రథమా స్తు ద్వితీయాస్స్యు స్తృతీయాస్తే చతుర్థకాః.
రేఖాద్వయాధో దండేన యుక్తాస్స్యు రనునాసికాః
మిళద్దండద్వయోపేతాః ప్రథమా లిపయ స్స్మృతా.

ఇత్యాదిశ్లోకముల నుదాహరించి, తెలుఁగక్షరములలోఁ బైనిఁ జెప్పఁబడినమార్పులు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమువఱకును గలుగనందున, అథర్వణాచార్యుఁడు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునకుఁగాని పదుమూడవ శతాబ్దారంభమునకుఁగాని పూర్వుఁ డయియుండఁ జాలఁ డని వ్రాసియున్నారు. ఆ గ్రంథములోనే దొరవా రింకొకచోట నథర్వణాచార్యుఁడు తన త్రిలింగశబ్దానుశాసనములో ప్రథమపరిచ్ఛేదము అయిదవశ్లోకములోను తృతీయపరిచ్ఛేదము పదుమూడవశ్లోకములోను హేమచంద్రునిపే రుదాహరించినందున ౧౦౮౮ వ సంవత్సరమునఁ గాఁబోలును పుట్టి ౧౧౭౨ వ సంవత్సరమునందు మృతినొందిన హేమచంద్రుని తరువాతివాఁ డని వ్రాసినారు. (అథర్వణకారిక లనఁ

బడునవి యథర్వణాచార్యునిచే రచియింపఁబడినవి గాక మఱియెవ్వరి చేతనోయొక యాధునికునిచేత నాతనిపేరు పెట్టి యిటీవల రచియింపఁ బడినవయినట్లు కనఁబడుచున్నవి. కాబట్టి యాకారికావళినిబట్టి యా తనికాలమును నిర్ణయించుటకు వలనుపడదు. అతఁడు మొట్టమొదట నొకయాంధ్ర వ్యాకరణమును జేసి యటుపై నింకొక యాంధ్రవ్యా కరణమును జేయుట తటస్థింపదు. అధర్వణకారిక లనఁబడెడు వికృతి వివేకము మిక్కిలి యాధునిక మని చూపుటకుఁ జాలినన్ని నిదర్శనము లాపుస్తకమునందే యున్నవి. పూర్వకవు లెవ్వరును స్త్రీవాచక తత్సమపదముల కకారాంతములకు సంధి కూర్చియుండలేదు. ఈనియ మమును మీఱి "గం గనుకాసె" "శ్రీరంగభర్తంచు" అని యా ముక్తమాల్యదయందు ౧౫౦౮ మొదలుకొని ౧౫౩౦ వ సంవత్సరము వఱకును కర్ణాటకసామ్రాజ్యము నేలినకృష్ణదేవరాయలకారాంత తత్సమములకు మొట్టమొదట సంధిని గూర్చినవాఁడు. ఆతనికిఁ బూర్వ మెన్నఁడును లేని యీనూతనప్రయోగములకు "కుత్ర చి త్సం స్కృతీయోపి ప్రాణోప్యత్ర చ్చుతా భవేత్" అని యధర్వణ కారికలయందు లక్షణము విధింపఁబడియున్నందున కారికలకర్త ౧౫౩౦ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతివాఁ డయి యుండవలెను.

తెలుఁగులో మొట్టమొదట ద్వ్యర్థకావ్యము లనఁగా శ్లేష కావ్యమును జేయ నారంభించినవాఁడు ౧౫౬౦ వ సంవత్సరప్రాంత ములయం దుండిన పింగళి సూర్యనార్యుఁడు. అతఁడు తన రాఘవ పాండవీయమునం దొకయర్థమున నర్థబిందు వుండునట్లుగాను మఱి యొకయర్థమునం దర్థబిందువులేకుండునట్లుగాను పదప్రయోగములను జేసియున్నాఁడు. ఈ ప్రయోగములకుఁగతి కల్పించుచు నధర్వణకారికా కారుఁడు "శ్లేషేసఖండ నిర్బిందు మేళనం కుత్ర చిన్మతమ్" అనిశ్లేష

యందు సఖండబిందు నిర్బిందు పదములకు యోగము కొందఱికిష్ట మని విధించి యున్నాఁడు. తనకాలమునం దిట్టిప్రయోగము లుండిన వానికి లక్షణములు వ్రాయునుగాని ముం దెప్పుడో యెవ్వరో సాధారణవిధులను మీఱి విశేషప్రయోగములను జేయుదు రని యెఱిఁగి యేవ్యాకరణకర్తయు ముందుగానే యపవాదసూత్రములను జేసి యుండఁ జాలఁడుగదా. ఇటువంటి వనేకములు చూపవచ్చును. ఎన్ని చూపినను, అవి యన్నియు సంభావ్యములైన యూహాలే కాని నిర్వివాదములైన సిద్ధాంతములు కావు. అట్లైె వానిని విడిచిపెట్టి, వికృతివివేకకర్త యాఘురికుఁ డని నిరాక్షేపముగా స్థాపింపఁ దగిననిదర్శనము నొకదానిని పుస్తకమునుండియే చూపెదను.

కారికావళితుదను "ప్రమాణ మకలంకస్య పూజ్యపాదస్య లక్షణ" మని గ్రంథకర్త యకలంకభట్టు తన గురు వనియు నతఁ డొకవ్యాకరణమును జేసెననియు నది పరమప్రమాణ మనియు జెప్పి యున్నాఁడు. ఈయకలంకుఁడు జైనపండితుఁడు. ఈతఁ డకలంకుఁ డనియు, అకలంకభట్టనియు, భట్టాకలంకుఁ డనియు, అకలంకదేవుఁ డనియు, గ్రంథములయందు వాడఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడు సంస్కృత సూత్రములతో "శబ్దానుశాసన" మనుపేర కన్నడవ్యాకరణమును జేసి, దానికిఁ దానే "భాషామంజరి" యనువృత్తిని, "మంజరీమకరంద" మను వ్యాఖ్యానమును జేసి యున్నాఁడు. తాము చేసిన వ్యాకరణములకు శబ్దానుశాసనము లని పేరుపెట్టుటయు వానికిఁ దామే వృత్తులను వ్యాఖ్యానములను వ్రాయుటయు మొదటినుండియు జైన పండితులలో నాచార మయి యున్నది. మొట్టమొదట సంస్కృత వ్యాకరణమును జేసినశాకటాయనుఁ డనుజైనపండితుఁడు తన వ్యాకరణమునకు 'శబ్దానుశాసన' మను పేరుపెట్టి దాని 'అమోఘ

వృత్తి యను వృత్తిని జేసి యున్నాఁడు. తరువాత హేమచంద్రుఁడను జైనపండితుఁ డెనిమిది ప్రకరణములు గల 'శబ్దశాసనము'ను సంస్కృత సూత్రములతో ౧౧౭౦ వ సంవత్సరమునందుఁ జేసెను. దానిలోని యెని మిదవ ప్రకరణము ప్రాకృతమునుగూర్చి. దానినే మనవారు హేమ చంద్రఫక్కి యని చెప్పుదురు. సంస్కృతప్రాకృతము లాంధ్రభాషకు ప్రకృతులగుటచేత నొకవిధముగాఁ గొంతవఱకు సంస్కృతప్రాకృత వ్యాకరణములను దెనుఁగులక్షణములనియుఁ జెప్పవచ్చును. శబ్దాను శాసన మనుపేరితో సంస్కృతసూత్రములతో వ్యాకరణమును జేసిన మూఁడవజైనపండితుఁడు భట్టాకలంకుఁడు. ఈకర్ణాటకశబ్దానుశాసనము నాలుగుపాదములను ఏనూటతొంబదిరెండు సూత్రములను గల దయి యున్నది. ఇందలి సూత్రము లాంధ్రశబ్దచింతామణిలోని సూత్రము లను బోలి యుండును. వానిస్వరూపమును జూపుట కయి యొక్క సూత్ర మిందు వృత్తి వ్యాఖ్యానములతో నిచ్చుచున్నాను—

సూత్రము. ౨౭౯.—నవోల్వోలి.

వృత్తి—అకారాంతా చ్ఛబ్దా త్పరస్య సుపః శ్లుబ్బ భవతి వోల్ ప్రత్యయే, వొల్ ప్రత్యయేచ పరే.

ప్రయోగః — ఇంద్రనవోల్. ఇంద్రనవొల్; చంద్రనవోల్, చంద్రనవొల్. వోల్వొలీతికిం. ఇంద్రంబోల్, చంద్రంబోల్.

వ్యాఖ్యా—తస్యతుల్యేవోల్వొల్వితి షష్ఠ్యంతా దేతౌ ప్రత్య యౌ విధాస్యేతే తయోః పరయోః సుపః శ్లుబ్బినిపి ధ్యతే.తత్రానకారాంతేవిభాషయా వక్ష్యమాణత్వాద

యమకారాన్తపననిషేధఃవర్యవస్యతీత్యాహఅకారాం
తా దిత్యాది-పూర్వేణ శ్లుప ప్రాప్తావయ మారంభః.

అకలంకుఁడు తనశబ్దానుశాసనము నీమంగళశ్లోకముతో ముగించెను—

శ్లో. మంగళం భగవానర్హ న్ మంగళం భగవాన్ జినః
మంగళం ప్రథమాచార్యో మంగళం వృషభేశ్వరః.

అకలంకుని శబ్దానుశాసనమును గూర్చి యింతదూరమేమేమో చెప్పియు ముఖ్యముగాఁ జెప్పవలసినదానిని చెప్పకయే యుంటిమి. అతఁడు తన గ్రంథరచనకాలమును పుస్తకముతుద నిట్లు చెప్పెను—

శ్లో. శకవర్షే రస నేత్ర బాణ శశి సంఖ్యేబ్దే తపోమాసి
శోభకృతి శ్రీసితపంచమీ గురు దినే లగ్నే ఘటే పౌష్ణే భే।
అకలంకాహ్వయ యోగిశిష్యతిలకో గ్రంథం సతాం
మంజరీమకరందాఖ్యమిదంమతంవ్యరచయంభట్టాకలంకోమునిః

ఈశ్లోకములో తాను మంజరీమకరందాఖ్యవ్యాఖ్యను శకవర్షములు ౧౫౨౬ (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౬౦౪) శోభకృత్సంవత్సర మాఘశుద్ధ పంచమీ గురువార రేవతీనక్షత్ర కుంభలగ్నమున ముగించినట్లు భట్టాకలంకుఁడు చెప్పెను. అకలంకుఁడు కర్ణాటకశబ్దానుశాసనమును వ్యాఖ్యతోడఁగూడ ౧౬౦౪ వ సంవత్సరమునందు ముగించినందున దానిని చదివి తనకారికలను రచించిన వికృతివివేకకారుఁడు తరువాత నేఁబది యేఁబదియుఱువది సంవత్సరముల కుండియుండును. ఈకాల మహోబల పండితునికాలముతో సరి పోవు చున్నది. ఈకారికలవార్త నహోబలునికిఁ బూర్వమునం దున్నవా రెవ్వరు నెఱుఁగరు. పూర్వమం దున్నవా రనుట యేమి యేకకాలమునందే యున్నయప్పకవి సహిత

మెఱుఁగఁడు. అప్పకవిమీఁది స్పర్థచేతఁ దన వ్యాఖ్యాన మనఁగా నహోబలపండితీయ మనఁబడెడుకవిశిరోభూషణ మప్పకవీయమున కంటె మిన్నగా నుండవలె నన్నయభిలాషతో నీకారికావళిని రచించి తనవ్యాఖ్యానములోఁ జేర్చి యథర్వణాచార్యుని వని లోకమును భ్రమపెట్టి నమ్మించి యుండె ననుటకు సందేహము లేదు. కారికల నథర్వుఁడే రచియించి యుండినయెడల

శ్రుతేపశబ్దే చోక్తే వా ప్రమాదాత్ పాణినింస్మరేత్
ప్రాకృతే షడ్విధేచాపి వాల్మీకం వా మహేశ్వరం
ధ్యాయే దత్రతు మామేవ స్మరే త్పండిత సమ్మతః.

ప్రమాదముచేత సంస్కృతమున నపశబ్దము నుచ్చరించినచో పాణిని స్మరింపవలసినట్లే యాంధ్రమున నపశబ్దము నుచ్చరించినచోఁ దన్నే (యథర్వణునే) స్మరింప వలయు నని యింతయత్యధికముగా నాత్మ శ్లాఘనను జేసికొని యుండఁడు. ఈకారికావళిని తాను రచియించి యుండుటచేతనే యహోబలపండితుఁడు

"యస్సారో థర్వణే గ్రంథే సోపత్రైవ విధీయతే
తేన తత్ఫక్కికాలోకలోలతా త్యజ్యతే బుధైః."

అథర్వణుని గ్రంథములో సారభూత మైన దంతయు నిందే చేర్పఁబడి యుండుటచేత పండితు లా గ్రంథమును జూడవలె నన్నయభిలాషను విడిచిపెట్టవలయునని వ్రాసియున్నాఁడు. గ్రంథ మంతయు నహోబల పండితీయములోనే యుండినప్పుడు వేఱుగా గ్రంథమునుజూడవలెనన్న కోరికగలవారికి గ్రంథము మఱియెక్కడ దొరకును? ఎక్కడ నైనను కారికావళి పుస్తకరూపమున నున్నను ప్రకటింపఁబడినను తత్కారిక లన్నియు కవిశిరోభూషణమునుండి యెత్తి వ్రాయఁబడినవే గాని వేఱు కావు. నన్నయభట్టునకుఁ బ్రథమాచార్యత్వమును, అథర్వణాచార్య

నకు ద్వితీయాచార్యత్వమును, మొట్టమొదట సృజించి యాంధ్రపండిత లోకమున వ్యాపింపఁజేసినవాఁ డహోబలపండితుఁడే యని తోఁచు చున్నది. ఈకారికలను రచియించినవాఁడు నిజమయిన యథర్వణా చార్యుఁడు గాక పేరు మార్చుకొన్నకృత్రిమాథర్వణాచార్యుఁ డగుట చేత, పాడి వేంకటస్వామిగా రన్నట్లు మొదట గాలి నరసయ్యరూపము నుండి వాతూ లాహోబలరూపమునకు మాఱి మరల "వాతూల వం శేవతార భూయశ్శ్రీ నన్నవిద్వా నహ మేవ సోస్మి" అని తానే చెప్పుకొన్నట్లు విద్వాంసుఁడయి ప్రథమాచార్యుఁ డైన యానన్నయ భట్టారకుఁడె యీయభినవ నన్నయభట్టావతార మునద్వితీయాచార్యుఁ డయి వికృతివివేకకర్త యయి యుండును. కారికావళీకర్తకు ప్రథమా చార్యభావన యకలంకునిశబ్దానుశాసనమును నిపుణముగా చదు వుటచేత దానిలోనిమంగళశ్లోకమువలనఁ గలిగెను. వికృతివివేక కారుఁడు శబ్దానుశాసనకర్త యైనయకలంకునిశిష్యుఁ డైనను కాక పోయినను దనపుస్తకమునం దాతనిఁ బేర్కొనుటచేతనే ౧౬౦౪ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతివాఁ డని నిరాక్షేపణీయసిద్ధాంత మేర్పడు చున్నది. అథర్వణునిచే రచియింపఁబడినది త్రిలింగశబ్దానుశాసన మొక్కటియే కాని వికృతివివేకము కాదు. ఆంధ్రకౌముదీకారుఁడు తా నథర్వణవ్యాకరణమును జదివిన ట్లీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు—

అథర్వణాని కాణ్వాని బార్హస్పత్యాని సం విదన్
కౌముదీ మాంధ్రశబ్దానాం సూత్రాణి చ కరోమ్యహమ్.

దీనినిబట్టి యథర్వణాచార్యుఁడు పండ్రెండవశతాబ్దాంతము నందో పదుమూడవశతాబ్దాదినో యున్నట్లు నిశ్చయముగాఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. అహోబలపండితు లీతనిని ద్వితీయాచార్యుఁ డని

వాడుటయు, ఇతఁడు భారతమునందలివిరాటపర్వము మొదలుకొని తెనిఁగింపఁ బూనుటయు, కూడ నథర్వణాచార్యుఁడు నన్నయభట్టు నకుఁ దర్వాతను దాదాపుగా తిక్కనసోమయాజికాలములోను ఉన్నట్టు చూపుచున్నవి. ఈతని ఛందస్సులో

క. మగణమ్ముఁ గదియ రగణము
వగవక కృతిమొదట నిలుపువానికి మరణం
బగు నిక్క మంద్ర మడియఁడె
యగు నని యిడి తొల్లి వేంకణాదిత్యుఁ డనిన్.

అను పద్య ముండుటచేత నితఁడు నన్నెచోడునికిఁ దరువాత బహు కాలమున నుండినవాఁ డని తెలియ వచ్చుచున్నది. కాఁబట్టి యితఁ డిప్పటి కాఱునూటయేఁబది సంవత్సరముల క్రిందట నుండెను. ప్రథ మాచార్యుఁ డనఁబడు నన్నయభట్టారకుని తరువాతనే యీతఁ డుండక పోయినయెడల, ఈతనిని ద్వితీయాచార్యుఁ డనుట యెట్లు తటస్థించును? నన్నయ భట్టారణ్యపర్వము వఱకును తెనిఁగించిన తరువాతనే యీతఁడు భారత మాంధ్రీకరింపఁ బూని యుండనియెడల, విరాటపర్వము మొదలుకొనియే తెలిఁగించుటకుఁ గారణ మేమియు నగపడదు. నన్నయభట్టారకుఁడు తన గ్రంథప్రాశస్త్యమునకయి యథర్వణభారత మును కాల్చి వేసె నన్నకథ యెంతమాత్రము విశ్వాసార్హమైనది కాదు. అథర్వణాచార్యుఁడు తిక్కనకాలములో ననఁగా ౧౨౬౦ వ సంవత్సరప్రాంతములం దుండినవాఁడు. అథర్వుఁ డన్న పే రాంధ్రు లలో లేదనియు, ఇది కల్పితనామ మయి యుండు ననియు నొకరు వ్రాయుచున్నారు. అయిన నయి యుండవచ్చును. గాలి నరసయ్య శాస్త్రి తనపేరు బాగుగా లేదని ప్రభంజనాహోబలపండితుఁ డని పేరు పెట్టుకొన్నట్టుగానే తల్లిదండ్రులు నాలయ్యవంటి పేరేదో

పెట్టియుండఁగా నది గౌరవావహ మైనది కాదని నాలవ దథర్వవేద మయినందున పూజనీయ మయినయాపేరు పెట్టుకొని యుండనువచ్చును. లేదా యితఁడు జైనుఁడు గనుక జైనులలో నట్టిపే రుండిననుండను వచ్చును. అథర్వణుఁ డాంధ్రమునందు తగినంతపాండిత్యముగల సంస్కృతవిద్వాంసుఁ డైనజైనపండితుఁడు. ఇతఁడును దిక్కనసోమయాజియు నించుమించుగా నేకకాలమునందే నన్నయభట్టు విడిచిన భారతభాగమును దెనిఁగింపఁ నారంభించి యుందురు. ఇతఁడు రెండుమూఁడుపర్వములను మాత్రమే తెలిఁగింపఁ గలిగెను; తిక్కన పదునేనుపర్వములును జేసి గ్రంథము ముగింపఁగలిగెను. ఈతనికవిత్వము సంస్కృతసమానపదభూయిష్ఠ మయి సామాన్యులకు దురవగాహమయి యుండెను; తిక్కనకవిత్వ మాంధ్రపదభూయిష్ఠ మయి బహుజనసుఖావగాహ మయి యుండెను. ఈహేతువుచేతనే తిక్కనభారతము సర్వజనాదరణపాత్ర మయి దేశమందంతటను వ్యాపింపఁగా, నథర్వభారతము కతిపయపండితజనైకాదరణపాత్ర మయి సర్వజనీన వ్యాప్తిగాంచక యాంధ్రదేశమున మృగ్య మయినది. అది యిప్పుడు కతిపయపూర్వలక్షణగ్రంథములయం దుదాహరింపఁబడిన పద్యరూపమున జీవించియుండుటయే కాని సంపూర్ణపుస్తకరూపమున నెందును గానఁబడక నామమాత్రావశిష్ట మయి యున్నది.

తిక్కనసోమయాజి భారతరచనము చేయ నారంభించునప్పటి కథర్వణాచార్యుఁడు త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును జేసి యుండలేదు. ఆకాలమునందు దశకుమారచరిత్రమును దిక్కన కంకితముచేసిన కేతన కవి తనయాంధ్రభాషాభూషణవ్యాకరణమునందు

క. మున్ను తెలుఁగునకు లక్షణ
మెన్నఁడు నెవ్వరును జెప్ప రేఁ జెప్పెద వి

ద్వన్నికరము మది మెచ్చఁగ
నన్నయభట్టాదికవిజనంబులకరుణన్.

గీ. సంస్కృతప్రాకృతాదిలక్షణము చెప్పి
తెలుఁగునకు లక్షణము మున్ను దెలుప కునికి
కవిజనంబులనేరమి కాదు నన్ను
ధన్యుఁ గావింపఁ దలఁచినతలఁపు గాని.

అని యీవఱ కెవ్వరును వ్యాకరణము చేసి యుండలేదని స్పష్టముగాఁ జెప్పెను. త్రిలింగశబ్దానుశాసనము మిక్కిలి పురాతన మయిన దనఁగా నన్నయభట్టుభారతమునకంటెను ప్రాచీన మయిన దని చూపుట కయి పాడి వెంకటస్వామిగా రాంధ్రపత్రికయుగాదిసంచికలోఁ దమ వ్యాసమునందు బెర్నలుగారు చెప్పిన హేమచంద్రునిబాధ తొలఁగు నట్లుగా "హేమచంద్రాది మునిభిః కథితం చాంద్రలక్షణం" ఇత్యాది శ్లోకములలో హేమచంద్రు డన్నది సోమచంద్రు డని యుండవలె నని చెప్పిరి. హేమచంద్రుఁ డెట్లాంధ్రవ్యాకరణకర్త గాఁడో యట్లే సోమచంద్రుఁడును నాంధ్రవ్యాకరణకర్త కాఁడు. ఈమార్పు సహితము త్రిలింగశబ్దానుశాసన మత్యంతపురాతన మని సాధించుటకుఁ బనికి రాకపోవుటయే కాక యథర్వణాచార్యుఁడు మఱింత యర్వాచీనుఁ డని చూపుటకే తోడుపడుచున్నది. జైనపండితుఁడయి సోమదేవుఁ డనఁబడెడి యీసోమచంద్రుఁడు ౧౨౦౫ వ సంవత్సరమునందు 'శబ్దార్ణవ చంద్రిక' యను సంస్కృతవ్యాకరణమును రచియించెను. సోమచంద్రుఁ డన్న పాఠమునకంటె త్రిలింగశబ్దానుశాసనములో ననేకస్థలములయం దున్న హేమచంద్రుఁ డన్నపాఠమే సరియైనది. త్రిలింగశబ్దానుశాసనమునందు హేమచంద్రుఁడు మునిఁగా జెప్పఁబడినాఁడు. అందు విశేష మేదియు లేదు. జైనులు తమవిద్వాంసులను మును

లనుగాఁ జెప్పుటయు విద్వాంసులే తమ్ము మునులనుగాఁ జెప్పుకొను టయు నాచార మయి యున్నది. కర్ణాటకశబ్దానుశాసనమును రచియించినయకలంకభట్టు "భట్టాకలంకో మునిః" అని తన్నుఁగూర్చియే తన పుస్తకములోఁ జెప్పుకొనెను.

శ్లో. బార్హస్పత్యాని సర్వాణి । కాణ్వం వ్యాకరణం విదన్
కరో మ్యథర్వణం శబ్దం । సర్వలక్షణలక్షితం.

అని బృహస్పతివ్యాకరణమును కణ్వవ్యాకరణమును సర్వమును జూచి తా నీవ్యాకరణమును రచియించినట్లారంభములోనే యథర్వణుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ద్రావిడులు తమయఱవభాష కగస్త్యుఁడు వ్యాకరణము చేసె నని చెప్పుకొనునట్లే తెలుఁగువ్యాకరణములు సహితము ఋషిప్రోక్తము లన్నచో భాషకుగౌరవము వచ్చుననిగొప్పకు చెప్పుకొన్నవే కాని యీవ్యాకరణము లన్నియుఁ గవీశ్వరులమానససృష్టిలోనివేగాని యెప్పుడును వ్యవహారములో నుండినవికావు. ఆంధ్రవ్యాకరణములు చేసినవా రొక్క దేవతలును ఋషులును మాత్రమే కారు. వారిలోఁ గవిరాక్షసునివంటి రాక్షసరాజులును గలరు. శ్రీరాములకు శత్రువైన రావణుఁడుకూడఁ దెలుఁగుభాషకు త్రేతాయుగమునందే వ్యాకరణము చేసెను.

"అనుక్తం సర్వశాస్త్రం తు । రావణీయే విలోకయేత్."

త్రిలింగశబ్దానుశాసనములో లేని విషయముల నన్నిటిని రావణవ్యాకరణములోఁ జూచి తెలిసికోవలె నఁట! త్రిలింగశబ్దానుశాసనమన్నపేరు పెద్దదిగా నున్నను దానిలోఁ జెప్పఁబడినవిషయములు మాత్ర మత్యల్పములు. ఈకాలపు చిన్నవ్యాకరణములలో సాధారణముగాఁ జెప్పఁబడు శబ్దలక్షణములు సహితము దానియందు లేవు. ఆరంభదశలోఁ జేయఁబడిన వ్యాకరణములలో దేనిలోను విశేషాంశము

లుండవు. ఆకాలములోనే చేయఁబడిన తిక్కన కవివాగ్బంధనము మొదలైన లక్షణగ్రంథములలో సహితము విశేషాంశములు లేవు. ఆంధ్రభాషయే యెఱిఁగినట్లు కనఁబడని బృహస్పత్యాదులు చేయని వ్యాకరణములను చేసినట్లు మనపండితులు చెప్పిరన్న విశ్వాసార్హముగా నుండునాయని మనవారు సందేహపడవచ్చును. ఎప్పటిపండితుల మాటయో యేటికి? మన యీకాలపు పండితులే యాంధ్రభాషా విషయమున "భాతిక కళానిధి"లో నేమివ్రాసిరో చిత్తగింపుఁడు—

శ్లో. యుగభేదా దాంధ్రభాషాచార్యభేదః ప్రకీర్త్యతే।
కృతే సుధాయనః ప్రోక్త స్త్రేతాయాం శుకనాభకః॥ ౧.
దివోదాసశ్చ శల్యాతి రింద్రమిత్ర స్తథైవచ।
భాషాచార్యా ద్వాపరే స్యు స్తిష్యేభూన్నందివర్ధనః॥ ౨.
తతో దేవళరాయశ్చ తస్యశిష్యో నియోగికః।
ఏతే క్రమా దాంధ్రభాషాచార్యాస్సప్తప్రకీర్తితాః॥ ౩.
అథాంధ్రభాషానామాని యుగభేదా త్ప్రచక్షతే।
ఆంధ్ర మాంధ్రేయణంచైవ మల్లకో గుహ్యకస్తథ॥ ౪.
కోసలో ద్రామిళశ్చైవ క్రౌంచో హేరంబక స్తథ।
గుహ్యకో పిఠకశ్చైవ కాళింగో రాంధ్ర మేవచ॥ ౫.

మనము ప్రథమాచార్యుఁడు ద్వితీయాచార్యుఁడు నన్నమాటలకే శంక పడుచుండఁగా, కృతయుగమునందు సుధాయనుఁడు త్రేతాయుగమునందు శుకనాభుఁడు ద్వాపరమునందు దివోదాసుఁడు శల్యాతి యింద్రమిత్రుఁడు కలియుగమునందు నందివర్ధనుఁడు దేవళరాయఁడు నని యాంధ్రభాషాచార్యులు మీఁదుమిక్కిలి మఱియేడుగు రయినారు. ఆంధ్రము, ఆంధ్రేయణము, మల్లకము, గుహ్యకము, కోసలము, ద్రామిళము, క్రౌంచము, హేరంబకము, గుహ్యకము, పిఠకము, కాళిం

గము, శౌద్రము, అని యాంధ్రభాషాభేదములు ద్వాదశాదిత్యుల వలెఁ బండ్రెం డయినవి.

శ్లో. తిష్యేద్వావితి యదుక్తం తచ్ఛృణుష్వ సమాహితః
కృష్ణాగోదావరీమధ్యదేశే పాపవివర్జితే॥ ౧.
దివ్యే గోకుల్యపార్శ్వస్థభార్గవక్షేత్రసన్నిధౌ ।
గోదావర్యాశ్చోత్తరస్థతట గంగాముఖే స్థితాం॥ ౨.
యాం పురీం శాసతి విభు ర్ఖ్యాతకర్ణి ర్మహాయశాః ।
తస్యాం మాహేంద్రపుర్యాంతు విష్ణువర్ధనపుత్రకః॥ 3.
సర్వశాస్త్రవినీతజ్ఞో వేదవేదాంగపారగః ।
సర్వభాషారహస్యజ్ఞ శ్శాంతో దాంత స్సమాహితః॥ ౪.
శాతకర్ణే ర్మహారాజ్ఞ స్సభాధ్యక్షః సుబుద్ధిమాన్
నందివర్ధననామాభూత్త స్యశిష్యో నియోగికః॥ ౫.
ఆంధ్రభాషారహస్యజ్ఞో నామ్నా దేవశరాయకః
తావు భాషాస్థానసభాప్రదీపా వితి వర్ణితౌ॥ ౬.
రాజాజ్ఞాం శిరసాధృత్వా తావుభౌ పండితోత్తమౌ ।
కలౌయుగేష్టపంచాశోత్తర త్రిశతవత్సరే॥ ౭.
కళింగాంధ్రించరోద్రాధ్రం స్థాపయామాసతుస్స్వయం॥ Etc.

పూర్వోక్తము లైన ద్వాదశాంధ్రభాషలలో కలియుగమునందు రెండాంధ్రభాషలు పుట్టినవి. పాపరహిత మైన కృష్ణాగోదావరీ మధ్యదేశమునందు దివ్యమయి గోకుల్యపార్శ్వస్థ మైన భార్గవక్షేత్రమున గోదావరియొక్క యుత్తరతటమున గంగాముఖ మనుప్రదేశ ముండెను. ఆప్రదేశమున మహాయశుఁ డైన శాతకర్ణి పాలించుచుండిన మహేంద్రపురమునందు విష్ణువర్ధనుని పుత్త్రుఁడును సర్వశాస్త్రవినీతజ్ఞుఁడును వేదవేదాంగపారగుఁడును సర్వభాషారహస్యజ్ఞుఁడును శాం

తుఁడును దాంతుఁడును శాతకర్ణిమహారాజుయొక్క సభాధ్యక్షుఁడును సమాహితుఁడును బుద్ధిమంతుఁడు నైన నందివర్ధన నామధేయుఁ డుం డెను. ఆతనికి శిష్యుఁ డయి నియోగియు నాంధ్రభాషారహస్యజ్ఞుఁడు నైన దేవళరాయఁ డుండెను. వారుభయులును రాజాస్థానసభాప్ర దీపములుగా వర్ణింపఁబడు చుండిరి. పండితోత్తములైన వీరిద్దఱును రాజాజ్ఞను శిరసావహించి కలియుగమున మున్నూటయేఁబదియెనిమిది సంవత్సరమునందు స్వీయముగా కళింగాంధ్రమును రౌద్రాంధ్రమును స్థాపించిరి. ఇది కలియుగాబ్దము ౩౦౫౮ యగుటచేత పూర్వోక్త మయిన వృత్తము నడచి యిప్పటికి నాలుగువేలయాఱునూట యఱువది సంవత్సరము లయినది. ఇఁక పూర్వకాలాంధ్రభాషాకవనరీతిని గూడఁ గొంచెము చిత్తగింపుఁడు. కృతియుగమున సుధాయనుఁడు స్థాపించిన భాష కాంధ్ర మని పేరుగలుగుటకుఁ గారణమును విశ్వేశ్వర భట్టాచార్యులవారు భాషాముకుర మనునాంధ్రిగ్రంథమునం దిట్లు వ్రాసియున్నారఁట—

సీ. ఖేచరకిరణాగ్ని దగ్గిబోడరముచే
సత్యభాగుడియుండ్ల భాసముదర
అగ్నిమిత్రుడంధకత ఝుడంగె దుమ్మిలో
కడిజగ్ఝిభాస్కరుం మననమొంది
బొరవిన జెరణినిం గడగుడి గెరగించి
గుడగనోచి భాబిందు లడగదొడస్సి
అదుగనాభా'మణి నవభవకరమొంద్రు
త్సలరించి వరుణకరగాగర్ఘ బవిడె
గ్రుడువించు ఝ్రమ్మల గరిమమనడై
దిఙ్ముఖము లరలించు భాగరిండ్ల

భాసమెరయ భాసముబ్బరించె
వానికంశుగురుడు.

(అర్థము—ఖేచరకిరణాగ్నిడగ్గి బోడరముచే - సూర్యకిరణాగ్ని వలనఁ గలిగిన యెండపిడుగులచే, సత్యభాగుడియిండ్ల = కన్నులయొక్క, భాసము=ప్రకాశము, ఉదర=నశింపఁగా, దుమ్మిలో=భూమియందు, అగ్నిమిత్త్రుఁడు=అగ్నిమిత్త్రుఁ డనెడువాఁడు, అంధకతరుఘడంగె=గ్రుడ్డితనమునుబొందెను, కడి=అనంతరము, భాస్కరుం=సూర్యుని, జగ్ఘిచే=భక్తిచేత, మనన మొంది=ధ్యానముచేసి, బొరవిన=కుంభకమార్గముచే, జెరణినిం=జీవాత్మను, గడిగుడిగెరగించి - సూర్యునియం దర్పించి, గుడగ నోచి=సూర్యప్రార్థనచేసి, భాబిందులడగదొడసె = కన్నులియ్యవేఁడుకొనెను, అడుగ=అడుగఁగా, ఆభామణి=ఆసూర్యుఁడు, నవభవకర మొండ్రు=చంద్రకిరణములవలె, త్సలరించి=చల్లనిస్వభావముగలవాఁడయి, వరుణకరగాగర్భబవిడె= సూర్యుని జలకిరణములచే గర్భము దాల్చిన మేఘమునుండి, గ్రుడవించుర్ఝుమ్ములగరిమమనుడై = చల్లగ గురియు వానచినుకులనుబోలు మనముగలవాఁడై దిఙ్ముఖములరలించు, దశదిక్కుల వ్యాపించునట్లు, భోగరిండ్లభాసమెరయ = దంతకాంతులు ప్రకాశించుచుండఁగా, అంశుగురుడు = సూర్యుఁడు, వానికి=అగ్నిమిత్త్రునకు, భాసముబ్బరించె=భాషనుపదేశించెను.)

క. భాగురు భాషా బ్రాహ్మన
భాగుడిబొమ్మిండ్లబిందు ల్భాసము నందెన్
భాబుష్పభాషవానాంధముఁ
రాతీయ్యగనడి నాంధ్రమనుంచు బరువడినందెన్.

(అర్థము—భాగురుభాషాబ్రాహ్మన=సూర్యునిచే ననుగ్రహింపఁబడిన భాషాప్రభావముచే, భాగుడిబొమ్మిండ్లబిందుల్ = అగ్నిమిత్త్రునినేత్ర

బిందువులు, భాసమునొందెః=ప్రకాశమును బొందెను, భాఋప్ప భావ=సూర్యునిచేవచ్చినభాష, వాని=అగ్నిమిత్రుని, అంధముఁ= గ్రుడ్డితనమును, రాఁటియ్యఁగ=నాశనపఱుపఁగా, అది=ఆభాష, ఆంధ్ర మనుంచు=ఆంధ్రభాషయని, బరువడినందెః=ప్రసిద్ధినొందెను.)

పయిపద్యముల తాత్పర్యము—పూర్వమొకప్పు డొండ యధిక మయి యగ్నిపిడుగులుపడి యగ్నిమిత్రుని కన్నులు పోయెను; అతఁడు తనకు కన్ను లియ్యవలసిన దని సూర్యుని ప్రార్థింపఁగా సూర్యు డతనిభక్తికిమెచ్చి యతని కొకభాష నను గ్రహించెను; ఆభాషా ప్ర భావమువలనను సూర్యాను గ్రహామువలను మరల నగ్నిమిత్రున కంధ త్వము పోయి కన్నులు వచ్చెను; ఆభాష యాతనియంధతను బోగొట్టి నందున దాని కాంధ్రభాష యని పేరు కలిగెను.

అథర్వణాచార్యుఁడు మొదట త్రిలింగశబ్దానుశాసన మను వ్యాకరణము నొకదానిని చేసి తరువాత వికృతివివేక మనువ్యాకరణ కారికావళిని రచించినాఁ డనువాదుక కలదు గాని యది సత్యము కాదు. ఈ కడపటిది యథర్వణకృతము కానేరదు. వికృతి వివేక మునం దాంధ్రశబ్దచింతామణిలో లేనిలక్షణము లనేకములు చెప్పఁ బడియున్నవి. ఈగ్రంథము సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము, సంధిపరిచ్ఛేదము, అజంతపరిచ్ఛేదము, హలంతపరిచ్ఛేదము, క్రియాపరిచ్ఛేదము, అని యైదుభాగములుగా భాగింపఁబడి కారిక లనఁబడు మూఁడువందల శ్లోకములను గలిగి యున్నది. ఈకవి రచియించిన తెలుఁగుభారత మిప్పటికి మాకు దొరకనందున, కవివంశాదులనుగూర్చి యేమియుఁ జెప్పఁజాలము. లక్షణగ్రంథములం దుదాహరింపఁబడిన పద్యములను బట్టి చూడఁగా నితఁడు విరాటోద్యోగభీష్మపర్వములను రచించిన ట్లును, కవిత్వము రసవంత మయి సంస్కృతపదబహుళముగా నుండు

వట్లును, తెలియవచ్చుచున్నది. అప్పకవి విరాటపర్వములోని యీ క్రిందిపద్యముల నుదాహరించియున్నాఁడు.—

గీ. ధర్మతనయ యుష్మదాజ్ఞానిగళవిసి
బద్ధ మగుచుఁ జిక్కువడియెఁ గాక
విజయమతగజము విడివడ్డచో నడ
పాటుగలదె విష్టపత్రయమున.

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు వ
నౌకోధ్వజ మింద్రముకుట మర్జనతురగా
నీకము దివ్యశతాంగము
నాకవ్వడి కబ్బి యున్న నతఁ డేమగునో.

క. ఆకర్ణదురాలాపము
లాకర్ణింపఁగ నసహ్యమై ద్రోణునితో
నాకనదీసుతుఁ డనియె వ
నౌకోధ్వజ మెఱుఁగ వచ్చునరుఁ జూపి తగన్.

కవిచింతామణియందు వెల్లంకి తాతంభట్టుచేత నుదాహరింపఁబడిన యీ క్రిందిపద్య ముద్యోగపర్వములోని దయి యుండవలెను.—

శా. తృష్ణాతంతునిబద్ధబుద్ధు లగురాధేయాదులం గూడి శ్రీ
కృష్ణుం గేవలమర్త్యుఁగాఁ దలఁచి మ్రింపంగ నుత్సాహన
రిష్ణుం డయ్యె సుయోధనుం డకట! ధాత్రీనాథ యూహింపుమా
యుష్ణీషంబునఁ గట్టవచ్చునె మదవ్యాఘోగ్రశుండాలముల్.

కూచిమంచి తిమ్మకవిచే సర్వలక్షణ సారసంగ్రహమునం దుదాహరింపఁ బడిన యీ క్రిందిపద్యము భీష్మపర్వాది దగుట స్పష్టము:—

క. పదిదినము లయిదుప్రొద్దులు
పదఁపడి రెణ్ణాళ్ళు నొక్కపగలుఁ రేయుఁ

గదనంబుఁజేసి మడిసిరి
నదిసుత గురు కర్ణ శల్య నాగపురీశుల్.*

అథర్వణభారతములోని యీ క్రిందిమూఁడుపద్యములును నాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పుస్తకభాండారములో నున్న యుదాహరణపద్యగ్రంథమునుండి గైకొనఁబడినవి—

సీ. రాజమండలపూర్ణ రాజమండలవిధి
రత్నగర్భామలరత్నగర్భ
గంధర్వగంధర్వగంధర్వనగరంబు
నాగపున్నాగపున్నాగవనము
మార్గణమార్గణమార్గణపీఠము
తుంగభుజంగభుజంగభూమి
కాంతకాంతారాతికాంతకుంతస్థలి
వీరకుమారకుమారనరసి
యనఁగఁ బొగడు కెక్కు నలకాపురంబు దే
వేంద్రుపురము దానవేంద్రుపురము
గ్రేణి సేయు లలితశోణాంశుమణిబద్ధ
గోపురంబు హస్తినాపురంబు.

* ఈపద్య మల్పభేదముతో నన్నయభట్టారకుని యాదిపర్వమునందును గావఁబడుచున్నది గాని యీయర్థమే వచ్చెడి యీ క్రిందిపద్యము, దానియందే యున్నది గాన నిది యథర్వణభారతములోనిదే యయి యుండవచ్చును—

తరల. పదిదినంబులు భీష్ముఁ డాహవభాగకుండు గురుండు పం
చదివసంబులు గర్ణుఁడు న్దివసద్వయంబు దినార్ధ మం
దుదితతేజుఁడు శల్యుఁ డత్యధికోగ్రవీరగదారణం
బది దినార్ధముగాఁగ నిట్లు మహాభయంకరవృత్తితోఁ,

మ. నతనానావనినాథయోధమకుటన్యస్తాబ్జరాగోజ్జ్వల
ద్యుతివిభ్రాజితపాదపీఠు లలనాదోశ్చామరోద్ధూతమా
రుతలోలాళివినీలకుంతలుఁ బ్రభారుగ్గాముఁ గేయూరశో
భితబాహాపరిఘున్ సువర్ణధరణీభృద్ధైర్యు దుర్యోధనున్.

మ. ప్రణతాశేషవసుంధరాధిపశిరస్స్రగ్గంధలుబ్ధభ్రమ
క్వణదభ్రభ్రమకృద్ద్విరేఫగణఝంకారప్రదాబద్ధసం
ప్రణవత్యుత్ప్రథితప్రవర్ధితసమస్తక్షత్రసూయాధ్వర
క్షణసింహాసనభాసితున్ దృఢధనుశ్శ్లాఘానుజున్ ధర్మజున్.

ఈకవి తెలుఁగున నొకఛందస్సునుగూడ రచియించియున్నాఁడు. దాని కథర్వణఛంద స్సని పేరు. దానియందలి రెండుపద్యముల నిందు క్రింద నుదాహరించుచున్నాను—

క. అనిలానలసంయోగం
బనఘా కీలాకరాళ మగువహ్నిభయం
బొనరించుఁ గర్తగృహమున
ననుమానము లేదు దీన నండ్రు కవీంద్రుల్.

క. మునుకొని పద్యముఖంబున
ననిలగణం బిడిన నాయురారోగ్యంబుల్
కొనసాగు దానిముందట
ననలగణం బిడినఁ బతికి నలజడి సేయున్.

కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలరాజును

ఈకవు లిరువురును రంగనాథరామాయణమును రచియించినట్లు చెప్పఁబడియున్న బుద్ధరాజుయొక్క పుత్త్రులు. వీరు పదిమూఁడవ శతాబ్దమధ్యమున నుండియుందురు. వీ రిరువురును జేరి తమతండ్రి యాజ్ఞచొప్పున నుత్తరరామాయణమును ద్విపదకావ్యమునుగా రచియించినట్లు గ్రంథాదియం దున్న పీఠికవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది:—

ద్వి. కోనకులార్ణవకువలయేశుండు
నా నొప్పుకోటగన్నక్షితీంద్రునకు
ననఘాత్మ యగుచున్నయన్నమాంబికకుఁ
దనయుండు బుద్ధాభిధానుండు పనుప
నారయ మత్స్యకూర్మాదిదివ్యావ
తారంబులం దెల్లఁ దలఁచి చూడంగ
రామావతారంబు రమణీయ మగుట
రాముపావనచరిత్రము దివ్యభాష
లోకానురంజనశ్లోకబంధములఁ
జేకొని వాల్మీకి చెప్పినజాడ
మాతండ్రి బుద్ధక్ష్మానాథుపేర
నాతతనృపకైరవాప్తునిపేర
ఘనుఁడు మీసరగండకాచవిభుండు
వినుతశీలుఁడు పినవిఠలభూపతియు
నని జనుల్ మముఁ గొనియాడంగ మేము
వినుతనూతనపదద్విపదరూపమున

ప్రాకటంబుగ నాంధ్రభాషను జెప్పఁ
గైకొన్నయుత్తరకథ యెట్టి దనిన.

ఈపుస్తకముయొక్క కవనధోరణి రంగనాథరామాయణమును పోలియున్నది. కాఁబట్టి యీయుత్తరకాండమునుగూడ రంగనాథుఁడే రచియించి పూర్వకాండములకు బుద్ధరాజును కృతికర్తనుగాఁ జేసినట్టే దీనికిఁ దత్పుత్రులను గృతికర్తలనుగాఁ జేసి యుండ వచ్చునని యూహింపఁదగియున్నది. అయినను, ఇతరనిదర్శనములు లేక యిది యిట్లని నిశ్చయింప వలనుపడదు. ఈ క్రిందియుదాహరణమువలనఁ బుస్తకముయొక్క కవిత్వశైలి కొంత తెలియవచ్చును:—

ద్వి. అంతట రంభయు నంభోజసరసి
దంతి చొచ్చినచొప్పు తనకుఁ బాటిలినఁ
జింతాపరంపర చిత్తంబులోన
నంతకంతకు దట్టమై కడ లొత్తఁగఁ
దలఁకుచుఁ గొంకుచుఁ దనలోనఁ దానె
పలుకుచుఁ బులిబారిఁ బడి వడి చెడిన
హరిణిచందంబున నటఁ దొట్రుపడుచుఁ
బిరిగొన్నదురవస్థఁ బ్రియుపాలి కరిగి
యడుగులఁ బడి లేచి యందంద మేను
వడఁకంగ వదనంబు వంచి హారములు
పెనఁగొన గనయంబు ప్రిదులలోఁ జెరివి
కొనినపూవులు గందఁ గ్రొమ్ముడి వీడఁ
దొంగలిఱెప్పలఁ దొఁగుబాష్పములు
నిండంగ స్తనంబులఁ దొరుఁగ నట్లున్నఁ
గనుఁగొని యిది యేమి కాంత నీచంద

మనవుడు నాలేమ హస్తముల్ మొగిచి
నడుకుచు నాపల్కు నాల్కకు రాక
కడుఁదూలి గద్గదకంఠయై పలికె
నేను నీయొద్దకు నేతేర నింద్రు
పై నెత్తిపోవుచుఁ బంక్తి కంధరుఁడు
సేనతోఁ గలధౌతశిఖరిపై విడిసి
తా నందు ననుఁ గాంచి దర్పాంధుఁ డగుచు
నేనుఁ గోడల నన నిఱియంగఁ బట్టి
నాన దూలఁగ బిట్టు నను గాసి చేసెఁ
గావున నీతప్పుఁ గావంగఁ దగదు
నావుడు నలిగి యానలకూబరుండు &c.

మారన.

మారన యనుకవి తిక్కనసోమయాజులశిష్యుఁడు. ఇతఁడు మార్కండేయపురాణమును తెనిఁగించెను. నీతిబోధక మయి సర్వజన రంజక మయియున్న హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కథయు, ప్రబంధరత్న మని కొనియాడఁబడు మనుచరిత్రముకథయు, మార్కండేయపురాణ మునుండి తీసికొనఁబడినవే. ఇతనికవిత్వము తిక్కనసోమయాజికవిత్వ మంత మధురముగా నుండదుగాని సలక్షణ మయినదిగాను మృదువు గాను, ఉండును. ఇతఁడు తనగ్రంథమును ప్రతాపరుద్రునిసేనానాయ కుఁడైన నాగయగన్నమంత్రికిఁ గృతి యిచ్చెను. కవి కృత్యాదిని కృతి నాయకుని వర్ణించుచు నాతనిని గూర్చి

చ. ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్రమనుజేంద్రునిచేఁ బడసెం బ్రవీణుఁడై
 క్రొలిచియు శౌర్యలీల రిపుకోటి రణావనిఁ గీ టడంచియుఁ
 బలరిపుతుల్యవిక్రముఁడు నాగయగన్నవిభుండు తేజముం
 విలసితరాజ్యచిహ్నములు విశ్రుతలక్ష్మియు నాయకత్వముం.

అని చెప్పెను. ఈకృతిపతి కేలిక యైనప్రతాపరుద్రుఁడు కాకతీయ వంశభూషణుఁడై జగత్ప్రసిద్ధుఁ డయి యుండినవాఁడు. విద్యానాథ మహాకవి యీతనిపేరనే ప్రతాపరుద్రీయ మనెడియలంకారశాస్త్ర మును జెప్పెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు తనమాతామహి యైనరుద్రమ్మ దేవియనంతరమున ౧౨౯౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యమునకు వచ్చి ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యము చేసెను. ౧౩౨౧ వ సంవ త్సరమునందు ఢిల్లీపాదుషాయొక్క సేనలు ప్రతాపరుద్రునిరాజధాని యైనయోరుగల్లుమీఁదికి దండెత్తి వచ్చి యోడిపోయినందున ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమునందు ఢిల్లీచక్రవర్తి మఱియొకగొప్పసేనను పంపఁగా

సేనాధిపతి ఘోరయుద్ధములో ప్రతాపరుద్రుని పట్టుకొని ఢిల్లీనగరము నకుఁ గొనిపోయెను. ప్రతాపరుద్రునిమంత్రి యైనయుగంధరుఁడు తన ప్రభువును వదలించి తెచ్చినట్లొకవిచిత్ర మైనకథను చెప్పుదురు. తన ప్రభువును మహమ్మదీయులు కొనిపోయినతరువాత మంత్రియుగంధ రుఁడు తానొకమనోహర మైనపడవను కట్టించి దానియందు రత్న ఖచితము లైనభూషణములు వేసికొని వాణిజ్యమునిమిత్తమై పోయి నట్లుగా గంగానదిమీఁదుగా పోయి ఢిల్లీనగరముచేరి యమ్మకము నిమిత్తమై యమూల్యము లైనరత్నములు తెచ్చితి మని తనమనుష్యుల చేత పాదుషాకు చెప్పి పంపి చూచుట కయి యొకదిన మేర్పఱిచెను. ఈప్రకారముగాఁ జేయవలసిన యేర్పాటుల నన్నిటిని చేసి తాను పడవ దిగి పట్టణమునందు పిచ్చివానివలె తిరుగుచు, నేటికిన్నిదినములకు ఢిల్లీ చక్రవర్తిని కారాబద్ధునిగాఁ గొనిపోయెద మని యొకచింపిచేటతో చాటుచు, రాత్రు లూరివెలుపల నున్నయొకమఱ్ఱిచెట్టుక్రింద శుచియై వంట చేసికొని భుజించుచు, మాఱువేషముతో నటించు చుండెను. ఈరీతిగా ప్రతిదినమును పిచ్చిగా చాటుచుండుట రాజభటులు చూచి, రాత్రు లితఁడు మఱ్ఱిచెట్టువంక పోవుచుండుట చారులవలనఁ దెలిసి కొని, ఒకనాఁడు పగలు గూఢముగా పోయి మఱ్ఱిచెట్టుమీఁద నెక్కి కూరుచుండి యుండిరి. అతఁడు పగ లంతయు నూరంతటను జాటి యథాప్రకారము రాత్రి మఱ్ఱిచెట్టుకడకు వచ్చి శుచియై వంట చేసి కొని తినుట కన్నము విస్తరిలో వడ్డించుకొన్నతరువాత నతనికావు లింత యొకటి వచ్చె నఁట! అప్పు డతఁడు వింతలేనిది యావులింత రా దనుకొని నిదానించి చూచి వెన్నెలలో చెట్టునీడనుబట్టి పయి నెవ్వరో మనుష్యు లున్నారని తెలిసికొని, పయివంకఁ జూచిన ననుమాన పడుదు రని యట్లుచేయక, వడ్డించుకొన్న యన్నముమీఁద వంటచేసిన

కుండను బోర్లించి విస్తరిచుట్టును ముమ్మారు ప్రదక్షిణములు చేసి, ఢిల్లీచక్రవర్తిని పట్టుకొని తమయూరు కొనిపోదుమని పెద్దకేక వేసి, తనచేతికఱ్ఱతో కుండను పగులఁగొట్టి యన్నము తినక లేచిపోయెను. భటు లంతట నతఁడు పిచ్చివాఁడని నిశ్చయము చేసికొని వెడలిపోయి చక్రవర్తి కావార్త తెలిపి తమతమపనులమీఁద నుండిరి. గడువుదిన మున ప్రతాపరుద్రుని తనవెంట నుంచుకొని పరిమితపరివారముతో చక్రవర్తి యోడవద్దికి పోవుటకు బయలుదేఱఁగా యుగంధరుఁడు చక్రవర్తి నిప్పుడే పట్టుకొనిపోయెద మని చింపిచేటతో చాటుచు వెంటఁబడెను. రాజభటు లాతనిని పిచ్చివానిఁగా భావించుటచేత నాతనిమాటలను లక్ష్యముచేయక వెంట రానిచ్చిరి. అంతట నతఁడు చక్రవర్తిపరిజనులు చూడకుండ పడవ నెక్కి పయిని కూర్చుండి చక్రవర్తిని పట్టుకొనిపోవుచున్నా మని చాట మొదలుపెట్టెనఁట! పాదుషా లోపల నున్నసరకులను పరీక్షించుచుఁ గొంతసేపు లోపలనుండి పయికి వచ్చి చూచునప్పటికి పడవ తమరేవున లేక బహుదూరము వచ్చినట్లు కనఁబడఁగా, అది యంతయు శత్రువులకుతంత్రమువలన నయిన దని తెలిసికొని చేయునది లేక ప్రతాపరుద్రునితో సమాధానము చేసికొని యాతనిరాజ్యమును మరల నిచ్చివేసి విడుదల పొంది తాను తన రాజధానికి మరలి పోయె నఁట! ప్రతాపరుద్రునిమంత్రులలో యుగంధరుఁ డనువాఁ డెవ్వఁడును లేఁడు. యుగంధరుఁడు మిక్కిలి పూర్వకాలమునందు అత్యంతప్రసిద్ధుఁ డయినయొకమంత్రిశిఖామణి. శ్రీహర్షకవిచేత సంస్కృతమున రచియింపఁబడిన "రత్నావళి" నాటికయందే యుగంధరునిసంతతివాఁడు (యౌగంధరాయణుఁడు) మంత్రిగాఁ జెప్పబడెను. మారనకవి నాగయగన్నని "నీతియుగంధరుఁ" డని చెప్పెను.

———

పయిక్కథ యెట్టి దయినను, నాగయగన్నఁడు ప్రతాపరుద్రుని కాలములోనివాఁడు గనుక మారనయు పదుమూఁడవశతాబ్దాంతము నందును పదునాల్గవశతాబ్దాదియందును నున్నవాఁ డని తెలుచున్నది. కాఁబట్టి యతఁ డిప్పటి కాఱువందలసంవత్సరముల క్రిందట నుండి యుండును. ఈగన్నయ్యతల్లి మల్లాంబ కాకతీయగణపతితలవరి యైన మేచయనాయకునికూఁతు రని యీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.—

సీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి మూఁక
వెట్టికిఁ బట్టె దోర్విక్రమమున
నేరాజు సేతుసీహాద్రిమధ్యోర్వి
నేకపట్టణలీల నేలి వ్రాలె
నేరాజు నిజకీర్తి నెనిమిదిదిశల ను
ల్లాసంబు నొందఁ నలంకరించె
నేరాజు తనతేజ మీజగంబునకు న
ఖండైకవిభవంబుగా నొనర్చె
నట్టికాకతిగణపతిక్ష్మాధినాథు
ననుఁగుఁదలవరి ధర్మాత్ముఁ డధికపుణ్యుఁ
డయినమేచయనాయకు ప్రియతనూజ
నతులశుభలక్షణస్ఫురితామలాంగి.

(నాగచమూపతుండు...వరించె...మల్లమాంబికన్.)

నాగయగన్నయ్య మార్కండేయపురాణమును గొంతపొగడి కవి నుద్దేశించి యీకోరికను కోరినట్లు గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడియున్నది.

ఉ. కావునఁ దత్పురాణము ప్రకాశితసారకథామృతం బొగిన్
ద్రావి జగజ్జనంబు లలరన్ రచియింపు తెనుంగున న్వచ

శ్రీవిభవంబు పెంపు విలసిల్లఁగఁ గోవిదు లిచ్చ మెచ్చి సం
భావన చేయఁ జారుగుణభాస్వర మారయసత్కవీశ్వరా.

మారన యాంధ్రకవులలో నన్నయతిక్కనలనుమాత్ర మీక్రింది పద్యములతో స్తుతించినాఁడు—

ఉ. సారకథాసుధారస మజస్రము నాగళపూరితంబుగా
నారఁగఁ గ్రోలుచుఁ జనులు హర్షరసాంబుధిఁ దేలునట్లుగా
భారతసంహితన్ మును త్రిపర్వము లెవ్వఁ డొనర్చె నట్టివి
ద్యారమణీయు నంధ్రకవితాగురు నన్నయభట్టుఁ గొల్చెదన్.

చ. ఉభయకవిత్వతత్త్వవిభవోజ్జ్వలు సద్విహితాధ్వరక్రియా
ప్రభు బుధబంధు భూరిగుణబంధురు భారతసంహితక్రియా
విభుఁ బరతత్త్వకోవిదు నవీనపరాశరసూను సంతత
త్రిభువనకీర్తనీయయశుఁ దిక్కకవీశ్వరుఁ గొల్తు భక్తితోన్.

మారన తనయాశ్వాసాంతగద్యములయందు "శ్రీమదుభయకవిమిత్ర తిక్కనసోమయాజిప్రసాదలబ్ధసరస్వతీపాత్ర తిక్కనామాత్యపుత్ర మారయనామధేయప్రణీతం" బని చెప్పెను. మారనశైలిని సూచించెడునయిదాఱుపద్యములను మార్కండేయపురాణములోనివాని నిం దుదాహరించుచున్నాను—

చ. ఉరగముచేతఁ జచ్చినతనూభవునిం గని శోకవేదనా
పరవశయు న్వికీర్ణకచభారయు నుద్గతబాష్పపూరయున్
గరతలతాడితాస్యయును గద్గదికావికలార్తనాదయున్
జరణవిపర్యయాపగతసత్వరయానయు నై పొరిం బొరిన్.—ఆ. ౧.

చ. కనుఁగొని యాతనోగ్రనరకస్థజనంబు లెలుంగు లెత్తియో
మనుజవరేణ్య పుణ్యగుణమండన భావకదేహాదివఁగం

ధనిబిడమారుతంబు పరితాపభరం బడఁగించి మాకు నిం
పొనరఁగఁ జేయుచున్నయదియొక్కముహూర్తమునిల్వవేదయున్.—
ఆ. ౨

ఉ. ధర్మమునన్ ధనంబు సతతంబు ప్రవృద్ధముగా ధనంబునన్
ధర్మము తొంగలింప ధనధర్మవిరోధులు గానికామభో
గోర్ముల నొప్పుసంసృతిసుఖోదధిఁ దేలుచు నించుకేనియున్
గర్మవిరక్తి లేక బహుకాల మలర్కుఁడు ప్రీతి నుండఁగన్.—ఆ .3.

ఉ. వాయుపురజ్జు లేల మునివల్లభ వృద్ధుఁడ నొండఁ గావు లేఁ
బ్రాయపువాఁడ వద్రివనరమ్యము లైనయనేకదేశముల్
ధీయుత యల్పకాలమునఁ ద్రిమ్మర శక్యమె నీకు నెమ్మియిన్
వేయును నేల నమ్మ నెద నీపలుకన్న మునీంద్రుఁడిట్లనున్.—ఆ. ౪.

ఉ. ఎక్కడనుండివచ్చె నతఁ డీతుహినాద్రికి వేడ్క నూని యే
నక్కడ నక్కుమారురుచిరాకృతి యాదట నేల చూచితిన్
మక్కువ నేల నాదుమది మన్మథుఁ డేచఁదొడంగె నా కయో
దిక్కిఁక నెవ్వ రిచ్చట మదీయు లటంచు దురాశ యేటికిన్.—ఆ.౫.

చ. తనరుచు నాకమోక్షసుఖదం బగుదారపరిగ్రహంబు చే
యనికత మేమి బంధమున కాస్పదమా యది యంద నంతతం
బును మునిదేవపిత్రతిథిపూజ లొనర్చుచుఁ బుణ్యలోకముల్
గను గృహమేధి సర్వసుఖకారిణి.వత్స గృహస్థవృత్తి దాన్.—ఆ. ౬.

చ. నిరుపమసచ్చరిత్రుఁడు ఖనిత్రుఁడు సర్వజనైకమిత్రుఁ డి
ద్ధరణితో గ్రశత్రుఁ డతిదాంతుఁడు శాంతుఁడు సత్యవంతుఁ డా
దరనయధర్మవంతుఁడు వదాన్యుఁడు మాన్యుఁడు ధన్యుఁ డంతరం
గరహితమన్యుఁ డై కరము గారవమారఁగ నేలయేలుచున్.—ఆ.౭.

విన్నకోట - పెద్దన్న.

విన్నకోట పెద్దన్న యనెడికవి కావ్యాలంకారచూడామణి యనులక్షణగ్రంథమును రచియించినవాఁడు. ఇతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; గోవిందరాజుపుత్త్రుఁడు; కౌశికగోత్రుఁడు. ఈతనివాసస్థానము రాజమహేంద్రవరము. కావ్యాలంకారచూడామణిలో నితఁడు పురవర్ణనమున కుదాహరణముగా రాజమహేంద్రవరము నిట్లు వర్ణించి యున్నాఁడు—

సీ. గంభీరపరిఖా నాగస్త్రీల కశ్రాంత
కేళీవిహారదీర్ఘిక యనంగ
నుత్తాలసాల మన్యుల కుబ్బి దివిఁ బ్రాఁకఁ
జేసినదీర్ఘ నిశ్రేణి యనఁగఁ
జతురచాతుర్వర్ణ్యసంఘ మర్థులపాలి
రాజితకల్పకారామ మనఁగఁ
భ్రాంతసుస్థిత మైనభవజూటవాహిని
భుక్తిముక్తిప్రదస్ఫూర్తి యనఁగ
నొప్పుచును నొప్పురాజమహేంద్రవరము
ధరణిఁ గల్పించె నేరాజు తనదుపేర
నట్టిరాజమహేంద్రునియనుఁగుమనుమఁ
డెసఁగుఁ జాళుక్యవిశ్వనరేశ్వరుండు.

ఇతఁడు తాను రచియించినయలంకారశాస్త్రమును రాజమహేంద్రపురాధీశ్వరుఁడును చళుక్యవంశసంభవుఁడును నయినవిశ్వేశ్వరమహారాజున కంకితము చేసెను. విశ్వేశ్వరునికాలమును సరిగా నిర్ణయిం [illegible]

మున నున్న ట్లూహించుట కవకాశము కలిగియున్నది. విశ్వేశ్వర రాజు విశాఖపట్టణమండలములోని సర్వసిద్ధి కీశాన్యమూలను మూడు క్రోసులదూరములో నున్నపంచధారలవద్ద ధర్మలింగేశ్వరస్వామి కొక మండపమును కట్టించినాఁడు. ధర్మలింగేశ్వరస్వామివారి యాలయము లోని శిలాశాసనములో మండపము కట్టినసంవత్సరము తెలుపఁబడక పోయినను, అతనివంశవృక్ష మీప్రకారముగా లిఖింపఁబడినది. భీమే శ్వరుని కొడుకు విమలాదిత్యుఁడు, విమలాదిత్యునిపుత్రుఁడు రాజ నరేంద్రుఁడు, రాజనరేంద్రుని సుతుఁడు కులోత్తుంగచోళుఁడు, కులో త్తుంగచోళుని తనయుఁడు విమలాదిత్యుఁడు, విమలాదిత్యుని యాత్మ జుఁడు మల్లప్పదేవుఁడు, మల్లప్ప దేవునిసూనుఁ డుపేంద్రుఁడు, ఉపేం ద్రునినందనుఁడు కొప్పభూపుఁడు, కొప్పభూపునితనూజుఁడు మన మోపేంద్రుఁడు, మనమోపేంద్రునికుమారుఁడు విశ్వేశ్వరభూపుఁడు. దీనినిబట్టిచూడఁగా విశ్వేశ్వరరాజు రాజనరేంద్రున కేడవవాఁడుగా నున్నట్టు తెలియవచ్చుచున్నది. రాజనరేంద్రుఁడు ౧౦౬౪ వ సంవత్సరము వఱకును రాజ్యము చేసినట్లు మనకుఁ దెలియును. తక్కినవిశ్వేశ్వరుని పూర్వులాఱుగురును ఒక్కొక్కరు నలువదేసి సంవత్సరములు రాజ్యము చేసి రనుకొన్నను విశ్వేశ్వరునికాలము (పదుమూడువందల నాలుగు) ౧౩౦౪ వ సంవత్సరమునకంటెఁ దరువాత నారంభము కాదు. కావ్యా లంకారచూడామణియం దీరాజవంశము పూర్ణముగా తెలుపఁబడకపోయి నను తెలుపఁబడినంతవఱకు పయివంశవృక్షములో నేకీభవించుచున్నట్లు నాపుస్తకములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలిసికోవచ్చును.

సీ. శ్రీకంఠచూడాగ్రశృంగారకరణమే
రాజున కన్వయారంభగురుఁడు
చాళుక్యవంశభూషణము శ్రీవిష్ణువ
గ్గనుఁ జేసుకొనుకొనలఁ జేరె.

భృతకుమారారామభీముండు చాళుక్య
భీముఁ డేన్నృపకులాబ్ధికి విధుండు
రాజమహేంద్రవరస్థాత రాజన
రేంద్రుఁ డెక్కవతాత యేవిభునకు
నంధ్రదళదానవోపేంద్రుఁ డగునుపేంద్ర
ధరణివల్లభుఁ డేరాజుతండ్రితాత
ఘనుఁ డుపేంద్రాఖ్యుఁ డెవ్వనికన్నతండ్రి
యతఁడు విశ్వేశ్వరుఁడు లక్కమాంబసుతుఁడు.

విశ్వేశ్వరరాజకుమారుఁ డయినయుపేంద్రునిపుత్రుఁడు నృసింహభూపుఁడు శాలివాహనశకము ౧౩౨౫ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౪౦౩ వ సంవత్సరమునందు పంచతీర్థమునందలి ధర్మలింగేశ్వరస్వామిగుడికి గోపురము కట్టించిన ట్లొకశిలాశాసనమందా దేవాలయములో వ్రాయఁబడి యున్నది. తాతకును మనుమనికిని డెబ్బదిసంవత్సరముల వ్యత్యాస ముండవచ్చును గనుక నృసింహభూపతితాత యైనవిశ్వేశ్వరభూపుఁ డించుమించుగా ౧౩౩౦ వ సంవత్సరముపఱకు నుండియుండును. కాఁబట్టి యీవిశ్వభూపుని యాస్థానకవి యైన విన్నకోట పెద్దన్న యిప్పటి కయిదువందలయేఁబది సంవత్సరములక్రిందట ననఁగా నెట్టాప్రెగడకంటె కొంచెముముందుగానో యాతనికాలములోనో యున్నాఁడని నిశ్చయింపవలసియున్నది. ఈకవిగ్రంథములోని రెండుపద్యములనుమాత్ర మిప్పు డుదాహరించి యాతనిచరిత్రము నింతటితో విరమించెదను.

ఉ. వేడుక విశ్వనాథపృథివీవరసుందరు బిట్టుచూచి తో
డ్తోడన సిగ్గు దగ్గఁబడుఁ దొంగలిఱెప్పలకప్పులోనఁ జ

ట్టాడెడు చూడ్కు లొప్పెఁగుసుమాయుధతూణముఖంబునం మనూ
టాడెడుపువ్వుఁదూపు లన నంగనకుం దరళింపుఁజాయలన్.

శా. శ్రీ నిండారఁగ లోకరక్షకొఱకై సిద్ధించుటంజేసి ల
క్ష్మీనాథుం డగునయ్యుపేంద్రుఁ డిపు డేచెంగాన నీనూతన
త్మ్నానాథుం డగువిశ్వనాథునకు శృంగారాధినాథత్వ మి
ట్లీనోపుం బ్రణుతింప నంచుఁ గవు లుత్ప్రేక్షింతు రెల్లప్పుడున్.

ఈవిన్నకోట పెద్దన్న ప్రద్యుమ్నచరిత్రమును రచించె నని శ్రీమాన
వల్లి రామకృష్ణకవిగారు వ్రాసి, కుమారసంభవము టిప్పణములో
నీక్రిందిపద్యముల నుదాహరించిరి.—

సీ. మించినగతులు సాధించి యింద్రునికి మా
రొక్కనియున్న కాళ్లలకొండ లనఁగఁ
జేతనత్వంబులు చేకొని రవికిఁ గొ
మ్ములు చూపుచీఁకటిమొన లనంగఁ
జే కల్గి యలుల కనేకదానము లిడ
మెలఁగుతమాలభూమిజము లనఁగఁ
జిత్రవధోద్ధతసిద్ధులై గాడ్పుతో
మోహరించినకారుమొగుళు లనఁగ

నెల్లచందంబులను గడు నెసఁకమెసఁగి
పొగడు నెగడును బడసి యప్పురిఁ జరించు
తమ్ముఁ జూచిన మెఱయుఁ బుణ్యమ్మనొసఁగఁ
దావలం బైనభద్రదంతావళములు.

సీ. గజయాన మెలఁగినగతి యైనఁ బైఁ బడ
గద్దించి త్రొక్కంచి కలఁత నొందు

మానిని యుల్లిపమాడ్కిఁ దోఁచినఁ దేర్చ
నూకించి భావించి యొత్తలించుఁ
జపలాక్షి కెమ్మోవి చవిగొన్నయట్లైనఁ
జెమరించి చర్చించి చిన్నఁబోవు
మదవతికౌఁగిలి గదిసినయట్లైనఁ
బులకించి తేఱి సంచలత నొందుఁ
దన్ను మెఱసినకోర్కులు తగులు కొలుపు
నోలిఁ దవలోన నలి నరపాలసుతుఁడు
మాన మాటాడ గంభీరమహిమ సడల
లజ్జ గడివోవ ధైర్యంబు లావు దిగఁగ.

పెద్దన ప్రద్యుమ్నచరిత్రములోని వని యేదో యుదాహరణగ్రంథమునం దుదాహరింపఁబడిన యీపద్యములను జూచి పెద్దన విన్నకోట పెద్దన్న యని కవిగారు భ్రమపడిరేమో! ప్రద్యుమ్నచరిత్రము పొన్నాడ పెద్దిరాజు దని యాగ్రంథములోని రెండుపద్యము లీక్రిందివి రెండుచోట్ల నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారియొద్ద నున్నయుదాహరణ పుస్తకములో నుదాహరింపఁబడినవి—

గీ. రాయుచున్నఘనపయోధరములఁ గలిగి
నడుము లోకకొంత బయలయి బెడఁగు మిగిలి
చూడ నొప్పారు రేఖల సొంపు మెఱసి
కోటకొమ్మ లమరు వీటికొమ్మలట్ల.

క. పురగోపురశిఖరంబులఁ
గర మరుదై పద్మరాగకలశము లమరున్
జరమాచరమాద్రులపై
సరిపున్నమఁ దోఁచు సూర్యచంద్రుల భంగిన్.

చిమ్మపూడి-అమరేశ్వరుఁడు.

ఇతఁడు సుప్రసిద్ధుఁ డైన యాంధ్రమహాకవి. ఈకవిని గూర్చి యిరువది యేండ్లక్రిందట నాయాంధ్రకవులచరిత్రములో నిట్లు వ్రాసితిని. "అమరేశ్వరుని గొప్పకవినిగా పూర్వకవు లనేకులు స్తుతించి యున్నారు. ఈతఁడు చేసినగ్రంథము లేవియో తెలియరావు గాని కూచిమంచి తిమ్మకవి తనసర్వలక్షణసారసంగ్రహమునందుఁ జిమ్మపూడి యమరేశ్వరునివిక్రమసేనములోని దని యీక్రిందిపద్యము నుదాహరించి యున్నాఁడు.

గీ. నీర నగ్గి యునికి యారయ విస్మయం
బనుచు బాడబాగ్నికడలి యుప్పు
రంబుఁ జొచ్చెనొక్కొ రత్నాకరముమణు
లనఁగఁ జెలువ మమరు నాపణములు."

ఈకవిని ప్రశంసించిన పూర్వకవుల పుస్తకములలోని పద్యములఁ గొన్నిటి నిం దుదాహరించుచున్నాను.

ఉ. నన్నయభట్టుఁ దిక్కకవినాయకు భాస్కరు రంగనాథుఁ బే
రెన్నిక కెక్కినట్టియమరేశ్వరు నెఱ్ఱనమంత్రి నాదిగాఁ
జన్నకవీంద్రుల న్నవరసస్ఫుటవాణు లనంగ ధాత్రిలో
నున్నకవీంద్రులం దలఁతు నుల్ల మెలర్పఁగ వాగ్విభూతికిన్—

అనంతామాత్యుఁడు.

ఉ. నన్నయభట్టుఁ దిక్కకవి నాచనసోముని భీమనార్యుఁ బే
రెన్నికఁ జిమ్మపూడి యమరేశ్వరు భాస్కరు శంభుదాసునిన్

సన్నుతి చేసి వాక్యసరసత్వము వీనుల కింపు మీఱ న
త్యున్నతిగా నొనర్తు నెఱయోధులు మేలనఁ గావ్య మిమ్ములన్.

ప్రౌఢకవి మల్లన్న.

చ. అలఘుని శబ్దశాసనపదాంకితుఁ దిక్కనసోమయాజి ని
శ్చలమతి శంభుదాసు బుధసన్నుతు నాచనసోమనార్యుఁ జె
న్నలరిన చిమ్మపూడి యమరాధిపు భాస్కరు రంగనాథునిం
దలఁతు నపూర్వదివ్యకవితామహనీయసమగ్రచిత్తులన్.

నూతనకవి సూరన్న.

ఉ. ఇద్ధగుణుం బ్రబంధపరమేశ్వరు నెఱ్ఱనప్రెగ్గడన్ మనః
పద్ధతి నిల్పి సూక్తిరుచిభాస్కరుఁ జైనహుళక్కిభాస్కరున్
బుద్ధి ఘటించి సంతతము పూని భజించి వచఃప్రసాదనం
సిద్ధునిఁ జిమ్మపూడి కులశేఖరు నయ్యమరేశసత్కవిన్.

అంగర నృసింహకవి.

ఇట్లు పదునేనవశతాబ్దారంభమునుండియు నున్న మహాకవీ శ్వరు లీతనిని సత్కవీంద్రునిగాఁ బొగడుచు వచ్చుటచేతఁ జిమ్మపూడి యమరేశ్వరుఁడు పదునాల్గవశతాబ్దారంభమునం దనఁగా నెఱ్ఱాప్రెగడ కాలమునందో కొంచె మీవలనో యున్నట్టు నిశ్చయింపవచ్చును. విక్రమసేనమును సంపాదింపవలెనని నేను జిరకాలమునుండి కృషి చేయుచుంటిని గాని నాకృషి యింతవఱకును సఫలమయినది కాదు. ఇట్లుండఁగా ౧౯౦౯ వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెలలో నామిత్రు లయిన మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు తాము ప్రకటించిన క్రీడాభిరామము యొక్కయాచ్ఛాదనపత్రముపైని చిమ్మపూడి యమరేశ్వరునివిక్రమసేన మచ్చులో నున్న దని ప్రచురించుటఁ జూచి యామహాగ్రంథము శీఘ్రకాలములోనే నాకరస్థము కాఁగలదు గదా యని యపరిమితా

నందము నొందితిని. వా రాసంవత్సరమునందే డిసెంబరునెలలో ప్రకటించిన నన్నెచోడుని కుమారసంభవప్రథమభాగాచ్ఛాదనపత్రము మీఁద సహితము విక్రమసేన మచ్చులో నున్నట్లే ముద్రింపఁబడినది. ఆపుస్తకమును సంపాదించుటకయి నేను బహులేఖలను వ్రాసితినిగాని నేను త్వరపడినకొలఁదిని పుస్తకప్రకటన మాలస్యము కాఁజొచ్చెను. అందుచేత నేను ముద్రితప్రతిని శీఘ్రముగాఁ బొందగాంతు నన్న యాశను విడిచిపెట్టి నాకవిచరిత్రమున కనుకూలముగా నుండుట కయి విక్రమసేనముయొక్క యవతారికను గ్రంథములోని కొన్నిపద్యములను వ్రాసి పంపవలసిన దని కవిగారిని వేఁడితిని. కవిగారు తమయొద్దనున్న పుస్తకములో నవతారికభాగము లేదనియుఁ గొన్నిపద్యములను వ్రాసి పంపెద మనియు నాకుఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చిరి. శ్రీరామకృష్ణకవిగా రీసంవత్సరము మెయి నెల ౧౦ వ తేదిని చెన్నపురిలో "అపూర్వ వాఙ్మయపరిశోధనము"ను గూర్చి యొనర్చిన యుపన్యాసములో జగన్న ప్రబంధరత్నాకరములో నుదాహరింపఁబడిన గ్రంథములఁ బేర్కొనుచు వానిలో విక్రమసేన మొకటిగాఁ జెప్పి వానిలోఁ గొన్నిటిలోఁ గొన్ని భాగములు మాత్రమే తమకు లభించిన వని చెప్పుటచేత విక్రమ సేనముయొక్క యవతారికమాత్రమే కాక గ్రంథమంతయు వారికి లభింపలేదనియుఁ బ్రబంధరత్నాకరములో నుదాహరింపఁబడినపద్య ములుమాత్రమే వారికి లభించియుండు ననియు నే నూహించుచున్నాను. నాయూహ సత్యము కాకపోవచ్చును. గ్రంథావతారికగాక తక్కిన పుస్తకభాగ మంతయు వారియొద్ద నుండినపక్షమునఁ జిరకాలమిత్రు లయినకవిగారు నా ప్రార్థనము చెల్లింపకుండి యుండరు. విక్రమసేనము లోని పద్యములు ముప్పదికంటె నెక్కువగా నాంధ్రసాహిత్యపరిషద్గ్రం థాలయమువారి యుదాహరణపుస్తకములోనియ్యఁబడినవి. అం దుహా

హరింపఁబడినపద్యములను గొన్నిటి నిందు క్రిందఁబొందుపఱుచు చున్నాను.

సీ. సారథి శతవృద్ధు చక్రంబు లొవఁగూడి
జరగవు రథమున సంఘటించి
యుదకంబుసోఁకున కోర్వనియురదంబు
చేతికి బిఱుసైన రాతివిల్లు
గరితాఁకు కోర్వక గడగడ వడఁకుచు
ముప్పంకఁబోయెడిఁ జివ్వనారి
మేపు నీరును లేక మెదలాడ నోపక
వర్ణహీనము లైనవారువములు
ఇట్టిసాధనములు నీకు నెట్టులొదవె
త్రిపురముల నెట్లు గెలిచితి దేవదేవ
యనుచు నగజాతచెలు లాడ నలరుశివుఁడు
చిత్త మిగురొత్త మమ్ము రక్షించుఁ గాత !

సీ. భట్టనారాయణభాషామహాదేవి
లబ్ధవర్ణుల కర్థలబ్ధిఁ జేయు
బాణవాగ్భామినీప్రసవమంజరి విశా
రదుల కలంకారరమను జేయు
రాజశేఖరభారతీజహ్నుకన్యక
సుకవీంద్రులకు భావశుద్ధిఁ జేయు
మాఘవాణీశీతమారుతగతి సార
మతులకు రోమోద్గమంబుఁ జేయు
నని యెఱింగి వారియడుగులు దలఁచి న
మస్కరించి దండి మాముదాత

వామనుని గుణాఢ్యు క్షేమేంద్రు నిల నలం
కారవిదులఁ దలఁచి గారవమున.

సీ. ప్రత్యగ్రరచనాతిభాసుర ప్రాసాద
నిర్జితగోత్రావనీధరంబు
ప్రాకారశిఖరాగ్రబంధురమణిగణ
ద్విగుణితతారకావిభ్రమంబు
పరిఘాజలాంతర ప్రతిబింబితద్రుమ
స్మారితపాతాళభూరుహంబు
వరపుష్పసౌరభావర్జితమధుపశూ
న్యీకృతాశావారణేంద్రగండ
మప్సరస్స్పృహణీయలీలాతిశయవి
లాసినీజననేత్రవిలాసజనిత
కుసుమశరబాణవైహార్య మసదృశార్ధ
నిర్జితాలక యుజ్జయినీపురంబు.

గీ. ఇట్టి పాపయి ల్కుండేల్కు మట్టి యనుచు
జనులు కనుకని పల్కెడు చందమావ
నడిమిమచ్చౌకు నెఱఁగి పేరిడఁగ నేర్తు
రప్పురమున మేడలపయి నాడుసతులు.

సీ. చూపులకట్టు పూఁదూపులచేపట్టు
నబలలచూడ్కుల యాయుధములు
తీయంబునకుఁ గండుఁగోయిలఁ గూయించు
బాలలపలుకులు మూలమంత్ర
మొదిరికిఁ దేఁటుల నెడయాట లోడించు
నబలలయులకల యా ప్రబలము

నవరణలకుఁ జంద్రుఁ జాలించుమగువల
మొగముల సేనకుఁ దగినమొగము
భావభవునకు నటుగాక బలమె బలము
గాఁగఁ దిరిగెనె పెల్లచే గాసిఁబడఁడె
యనఁగ సౌందర్యసంపద లభినవముగ
వఱలుదురు తత్పురంబున వారసతులు.

క. తరుణవయస్కుల యౌవన
పరిపాకుల వృద్ధజనుల భటులను నిజసో
దరులను గురులనుగాఁ జూ
తురు పురముపతివ్రతాసతులు పుణ్యవతుల్.

ఉ. పూవుల ప్రోవులై చిలుకబోదలు కోయిలపిండుమందలై
తావుల క్రోవులై యలివితానముగానము తానకంబులై
కావను బండఁ జాలుటఁ ద్రికాలముఁ గల్గ వరంబుఁ గన్నయ
ట్లై వనరాజి పొల్పగుఁ బురాంతికభూముల నెల్లఁ జూడఁగన్.

చ. మరలఁగఁ బోదు రిండ్లకును మా పవునంతకుఁ జేలలోపలం
దిరిగి యొకింతవంత వడదేఱెడుమోములఁ జెన్ను సేయుచుం
బిగిగొని క్రాలుదృగ్రుచుల పెల్లునఁ జీఁకటి నెల్లఁ బాచినం
దెరువరు లర్థిఁ గూడఁ బఱతేరఁగఁ బామరభామినీజనుల్.

శా. దానానేకపబృంహితస్వనము గంధర్వావళీహేషిత
ధ్వానంబుల్ మృదువేదనాదమును గాంతానూపురారావమున్
గానానూనరవంబుఁ దూర్యబహుశంఖస్ఫారశబ్దంబుఁ బె
ల్లై నీరాకరఘోషమో యనఁగ నిత్యంబుం జెలంగుం బురిన్.

గీ. నూఱుక్రతువులు చేయనిపాఱుటిల్లు
కోటిపడగలు లేనికిరాటగృహము

జాతిరత్నంబు గానిపాషాణకులము
వెదకి చూపిన వీటఁ బన్నిదము గలదు.

మ. కులశైలంబులలో సువర్ణగిరి దిక్కుంభీంద్రవర్గంబులో
బలభిన్నాగము లోకపాలకులలోఁ బ్జనుస్యుఁ డుగ్రోరగం
బులలో శేషుఁడు పెంపుగన్నకరణిం బూజ్యాధిపశ్రేణిలో
వెలసెన్ విక్రమసేనభూవిభుఁడు దోర్వీర్యప్రకాశోన్నతిన్.

చ. అదె కైలాసము దిగ్విలాసము విహాయశ్చారిణీసమ్మద
ప్రదవిన్యాస ముదగ్రభాసము మరుద్భామాసదాధ్యాస మ
భ్యుదయన్యాస మసన్నిరాసము మయూరోదారనిధ్యాసబి
భ్యదహివ్రాతకృతప్రవాసము త్రినేత్రావాస మూర్వీశ్వరా.

సీ. అరుణపుష్పావళి నగ్నిగా నంధించి
యలుల నల్లెలుగాఁగ నావహించి
దండడి వీతెంచుదక్షిణపవనంబు
భస్త్రానిలంబుగాఁ బరిఢవించి
చిలుకలుఁ బికములుఁ జేదోడు సేయఁగ
మాధవుఁ డనెడికమ్మరి కడంగి
యంగజుం డనుపతియానతిఁ బనిపూని
మొగడల న్మొలుకులమొనలు చఱచు
కొలిమి యొక్కొ యనఁగఁ గురియుపరాగంబు
విస్ఫులింగములుగ విరహు లులుక
నేచి పూచి యున్నయీయశోకమహీరు
హంబుఁ గంటె మాళవాధినాథ.

శా. ముత్తా కేకుజము ల్పడల్చె మొగడ ల్మ్మ న్నేమహీజంబులం
దత్తెం బువ్వులు నిండఁగాఁ బెరిఁగె నేయుర్వీజముల్ పూవలన్

మొత్తంబై విలసిల్లె నేధరణిజంబుల్ కాయలం బండులన్
జిత్తానందముఁ జేర్చె నేక్షితిజము ల్చెల్వొందఁగాఁ జెప్పుమా.

సీ. పాంథులహృదయముల్ పల్లటంబులు సేయ
 దర్పకుపనిచినదం డనంగ
విరహిమృగంబుల మరిగింపఁ దివిరెడు
 కాయసంభవునిమొక్కలు మనంగఁ
గడు నల్గి చైత్రునగారంబు ముద్రింప
 మనసిజుపనిచినయనుఁగు లనఁగ
సహచరుం డగుగంధవహుఁ గానఁగా మీఁద
 కేతనుపంచినమాత లనఁగ
నభినవాకారసౌందర్యసుభగలీ
లతిశయంబుగ మెలఁగుచు నసమబాణు
పుష్పలావికాజనములు పోలె నెఱసి
కోమలాంగులు పువ్వులు గోసి రెలమి.

సీ. దక్షిణపవనంబు తమగంధమును బూని
 మలయాచలముమీఁదిమరులు మాన
తివిచి పట్టినలత చివురులచాయకుఁ
 గరతలంబులకాంతి వరము లొసఁగ
కుసుమము ల్గోయుచో గోళ్ళమెఱుంగులు
 తనిమొగ్గలకు గవిసెన లొసర్ప
పిలువంగఁ జెలఁగెడుపలుకులు రాజకీ
 రములకు నొజ్జతనములు సేయఁ
గురులు వలులపిండు బెరయఁగ వనమయూ
రమ్ములగములతోడ గమనలీల

వనఁగి పెనఁగి ప్రీతి వనకేళి సలిపిరి
వనజముఖులు వేడ్క పనుపు చేయ.

మ. పరఁపై యొప్పెనలారుమానికపుసోపానంబులం బ్రజ్వల
ద్వరవజ్రోపలసైకతంబులను సౌవర్ణారవిందంబులన్
హరినీలాసితవారిజంబులను జక్రాంగాదివాఃపక్షివి
స్ఫురణం గల్గుసరోవరంబు గనియెన్ భూవల్లభుం డయ్యెడన్.

క. మొగములు విరిదమ్ములఁ గుచ
యుగములు కోకములఁ జూడ్కు లుత్పలముల మం
దగతులు హంసలఁ దోల న
రుగుగతిఁ జొచ్చిరి సతుల్ సరోవర మెలమిన్.

గీ. బలిమి రాహు సుధాంశుబింబంబు వెఱచి
పాఱఁ గడుడాసి వెనుకొనుపగిది నొక్క
యెడ సఖులఁ గూడి చెలరేఁగి యీఁదుచోట
నీలవేణియు మొగమును నెలఁత కొప్పె.

సీ. కలయంగ నలఁదినకస్తూరి పెల్లుగ
జలమున కెల్లను గలుగఁజేసి
కుచమండలంబులకుంకుమచర్చల
నీరెల్ల జేవురునీరు చేసి
తనులిప్తసురభిచందనకర్దమంబు న
వారి నెల్లఁ బునుఁగువందు చేసి
మూలలనవపుష్పమాలికావితతుల
వన మెల్లఁ దెట్టువ గొనఁగఁజేసి
యలక లలికవీథి నంటఁ గన్గవలఁ గెం
పెలయఁ గామచిహ్నా లెల్లఁ జెలయ

నెలరువాతు లమర జలకేళి చాలించి
కొలను వెడలి రింతు లలనగతుల.

గీ. కమలినీకాంత యెంతయుఁ గంది వంద
వారుణీసక్తుఁ డై వసువ్యయము చేసి
యరిగినట్లు నరాగి యై యంబరంబు
దొఱఁగ పశ్చిమజలధిలో నుఱికెఁ దరణి.

గీ. వామనానేకపము చక్రవాళకుధర
ధాతుతటము గోరాడుచో దరులు విఱిగి
గూలుటయు మింటి కెగసినధూళి వోలెఁ
బర్వె నెఱసంజ పడమరఁ బట్టుకొనుచు.

సీ. ధర వియోగుల నెల్లఁ బరిమార్పఁ బూని హ్మౄ
ద్భవుఁడు గట్టినవీరపట్ట మనఁగ
విరహులపై దండు వెడలుచో మదనున
కెత్తినకెంజివురెల్లి యనఁగ
నలిఁ బ్రోషితులమీఁదఁ గొలిపెడుమరుకరి
ఘుసృణపంకాంకితకుంభ మనఁగఁ
జొత్తిల్లఁ బథికులనెత్తుట దోఁగిన
శంబరద్విషుచేతిచక్ర మనఁగఁ
దూర్పుకొండతుట్టతుదిమ్రాఁకునను ప్రేలు
గొమ్మవలుదపూవుగొలక వోలెఁ
గందు బెరసి రాగకాంతి దలిర్పంగ
మవ్వ మెప్పఁ జందమామ వొడిచె.

చ. అలరులపాన్పులం దలిరుటాకులసెజ్జల హర్మ్యవేదికా
తలములఁ దీవెయిండ్ల సికతాళియనంభుల ము న్వియుక్తమై

నలదురి వందుకందువుల నప్పటి కప్పటి కింపుఁ బెంపఁ గో
ర్కులు తనివారి వేడ్కపడఁ గూడిరి వేడుకతోడ దంపతుల్.

చ. పలుచనిచంద్రికారసము ప్రస్ననినున్న నితేటక్రొమ్మెఱుం
గులతుదలం దలిర్చునెలగొమ్మలకాంతి పసిండినిగ్గుతోఁ
గలిపి యలంతివన్నె యిడి కాయజునిల్పినరత్నపుత్రికల్
నలువ సజీవిఁ జేసెనొకొ నాఁ దగు నాతివిభూతిచూడ్కికిన్.

చ. చనువున రెండువక్త్రములు చన్నులపాల్గుడువంగ నొక్కమో
ము నగఁగఁ నొక్కయాననము ముద్దునటింపఁగ నొక్కయాస్య ము
గ్గనఁగ నిదేమి పల్కు దని యాలపనంబునఁ జెక్కిలించును
బ్బున నగుషణ్ముఖుం డెలమిఁ బొంది త్రిశక్తులు మాకు నీవుతన్.

క. హరగిరి సురగిరి రోహణ
గిరు లీనినకొదమ లనఁగ గృహములు పురి న
చ్చెరు వగు నకుప్యరత్న
స్ఫురణల విలసిల్లి తగినపొడవులతోడన్.

పయిపద్యములం బట్టి చూడఁగా విక్రమసేనము మాళవదేశము నందలి యుజ్జయినీనగరమున కధిపతి యయినవిక్రమసేనునికథ యై సమస్తవర్ణనలతోను నిండియున్నశృంగారకావ్య మయినట్టు కనుపట్టు చున్నది.

హుళక్కిభాస్కరుఁడు.

భాస్కరుఁ డనెడియాకవి రామాయణము పద్యకావ్యముగాఁ దెనిఁగింపఁబడుటకు ముఖ్యకారకుఁడు. తిక్కనసోమయాజుల పితామహుఁడును గుంటూరిసీమకు పాలకుఁడు నగుమంత్రిభాస్కరునిచే రామాయణ మంతయు తెనిఁగింపఁబడిన దనియు, అది యేహేతువుచేతనో యొక్కయారణ్యపర్వముతప్పఁ దక్కినభాగ మంతయు నుత్సన్నము కాఁగా పిమ్మట హుళక్కిభాస్కరుఁడు మొదలయినవారు తక్కిన కాండములను మరల రచించి గ్రంథపూర్తి చేసిరనియు ఒక ప్రతీతికలదు. ఈరామాయణమునకు భాస్కరరామాయణ మన్న పేరు మంత్రిభాస్కరునిచేత నయినను హుళక్కిభాస్కరునిచేత నైనను రావచ్చును గాని, ఆరణ్యకాండము తక్కినకాండములవలెఁ గాక యాశ్వాసములను కలిగియుండుటనుబట్టియు దానిశైలినిబట్టియు విచారించి చూడఁగా భాస్కరరామాయణములోని యారణ్యకాండము మంత్రిభాస్కరునిచేతనే రచియింపఁబడినదేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది. యుద్ధకాండములోని ౧౧౩౮ పద్యములను హుళక్కిభాస్కరుఁడు రచియించినను దాని నాశ్వాసములుఁగా విభాగింపకుండుటయు, ఆరణ్యకాండ మంతటిలోను ౨౩౦ పద్యములకంటె నెక్కువ లేకపోయినను దానిని రెండాశ్వాసములుగా భాగించుటయు, విచారింపఁగా నీరెండుకాండములను రచియించినవా రొక్కరు కారనియు వేఱువేఱు భాస్కరులనియు నూహింపఁ దగి యున్నది. యుద్ధకాండము [illegible] నుప్ప[illegible] మొదలుకొని వేదగిరి [illegible]యమలింగాం ప్రేరణమువల నయ్యలార్యునిచే రచియింపఁబడినట్టు ప్రాచీనతాళపత్రసంపుటములలోఁ గొన్నిటిలో వ్రాయఁబడియున్నది.

ఒక్కయారణ్యకాండమునం దక్క మఱి యేకాండములోను నాశ్వాస విభాగము చేయఁబడ లేదు. అంతేకాక యారణ్యకాండమునందలి ప్రథమ ద్వితీయాశ్వాసాంతపద్యములు కృతిపతినిగూర్చిన సంబోధనములు గాక

శా. పుణ్యుం డూర్జితశౌర్యధైర్యమహిమస్ఫూర్తిస్ఫురద్వైభవా
గణ్యుం డార్యజనానురంజితమహాకారుణ్యుఁడున్ శ్లాఘ్యసౌ
గుణ్యుం డన్వయవార్ధిచంద్రుఁడు రిపుక్షోణీశ్వరస్థాపితా
రణ్యుం డాత్రశరణ్యుఁ డుజ్జ్వలయశోరమ్యుండుసౌమ్యుండిలన్.

అనియు,

శా. వైరిక్ష్మాతలనాథపర్వతమహావజ్రాయుధుం ఘోరదు
ర్వారాంహఃప్రథితారిదుస్సహతమిస్రప్రస్ఫురద్భాను గం
భీరాంభోనిధి ధీరతానిమిషభూభృన్నాథు నత్యంతవి
స్తారోదారగుణప్రసిద్ధినవరాధాపుత్రు సన్మిత్రునిం.

అనియు, వరుసగాఁ బ్రథమద్వితీయాంతములుగా నుండుటచేతను దిక్కనకవికృత మయిననిర్వచనోత్తరరామాయణమునందలి యాశ్వాసాంతపద్యములుకూడ నీవిధముగానే వివిధవిభక్త్యంతములుగానుండుటచేతను వనకాండమును భాస్కరమంత్రి రచించె ననియుఁ బితామహునియందలి గౌరవముచేతఁ దిక్కనయుఁ దనయాశ్వాసాంతపద్యముల నాతఁడు చూపినదారినే రచియించె ననియు నూహించుచున్నారు. ఎంతసయుక్తికముగా నున్నను, ఇవి యూహాలేకాని సిద్ధాంతములు కా నేరవు. ఆరణ్యకాండము సాహిణిమారని కంకిత మొనర్చుట యీయూహాలను బాధించుచున్నది. పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునం దుండినమంత్రిభాస్కరుఁడు పదుమూడవశతాబ్దాంతమునను పదునాల్గవశతాబ్దాదియందును ప్రజాపాలనము చేసినప్రతాపరుద్రుని

కాలములో నున్నసాహిణి మారని కంకితము చేసె ననుట పొసఁగి యుండనేరదు. కాఁబట్టి యారణ్యకాండమునుగూడ హుళక్కిభాస్కరుఁడే రచియించియుండును. తిక్కనసోమయాజిగాని యాతనివంశమును వర్ణించిన కేతనకవి గాని భాస్కరమంత్రి రామాయణమును రచించె నని చెప్పియుండక పోవుటచేతను, పదునాల్గవశతాబ్దాంతము వఱకు నుండినకవు లెవరును భాస్కరుని పూర్వకవినిగా స్తుతించియుండక పోవుటచేతను, పదునేనవశతాబ్దాంతమునుండి కవు లొక్కభాస్కరునే పూర్వకవినిగా స్తుతించుచుండుటచేతను, కవిత్వమునకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన భాస్కరుఁ డొక్కఁడేయనియు, కొందఱు భాస్కరశబ్దమునకు హుళక్కిపదమునుగూడఁ జేర్చుచు వచ్చుటచేత నాతఁడు హుళక్కిభాస్కరుఁడే యనియు, ఊహింపఁదగి యున్నది. అదియే నిజమైనచో భాస్కరరామాయణము పదునాల్గవశతాబ్దాదిని రచియింపఁబడె నని చెప్ప వలసియుండును.

చ. సహజకళంకమూర్తులు కుజాతులు గూఢతరోదయప్రభా
మహిములు గోత్రవిద్విషదమాత్యులు రాత్రిచరానుకూలధీ
సహితులు మందవర్తనులు సర్వసమానులు రాజసేవక
గ్రహములు గాన నయ్యో నలరాయనిభాస్కరుఁ డస్తమించినన్.

శా. రెండా నాల్కలు సంప్రదాయకునకున్ లెక్కింపఁగా నొక్కటే
గండా మొండిశిఖండిబండలకు లెక్కల్లేనినాల్కల్లదా
చండారాతికులాటవీదహనచంచజ్జైత్రయాత్రాలస
త్కాండా! రాయనిమంత్రిభాస్కరునికొండా! దండనాథాగ్రణీ

శా. కాండావిర్భవభాండభూపరివృఢగ్రైవేయశైవేయ సూ
కాండాటాధిప కేతుమాతులబలాకాశస్రవంతీముద

ఖ్కాండాఖండలతుండిపాండురయశఃకర్పూరపేటీభవ
త్కాండా! రాయనిమంత్రిభాస్కరునికొండా! దండనాథాగ్రణీ.

వెనుకటికూర్పులం దుదాహరింపఁబడిన పయిపద్యములు మంత్రిభాస్కరుని గూర్చినవియుఁ గొమ్మనామాత్యునిగూర్చినవియుఁగాక రాయని భాస్కరునిగూర్చినవియు నాతనిపుత్త్రుఁడైన కొండామాత్యునిగూర్చినవియు నయియున్నవి. మంత్రిభాస్కరుఁ డాఱువేల నియోగి; హుళక్కిభాస్కరుఁడు కొడు కైన మల్లికార్జునభట్టు భట్టనామము కలవాఁడగుటనుబట్టి వైదికబ్రాహ్మణుఁ డని యూహింపఁదగి యున్నది. గానివిక్రమార్కచరిత్రమురచించిన యాఱువేలనియోగి యైన కొవెలగోపురాజు హుళక్కిభాస్కరునిగూడఁ దనకులమువారైన నియోగికవులలోనేచేర్చి యున్నాఁడు చూడుఁడు—

చ. అనఘు హుళక్కిభాస్కరు మహామతిఁ బిల్లలమఱ్ఱిపెద్దిరా
జును బినవీరరాజుఁ గవిసోమునిఁ దిక్కనసోమయాజిఁ గే
తనకవి రంగనాథు నుచితజ్ఞుని నెఱ్ఱన నాచిరాజుసో
మన నమరేశ్వరుం దలఁతు మత్కులచంద్రుల సత్కవీంద్రులన్.

భాస్కరరామాయణ మంకితము చేయఁబడిన సాహిణిమారఁడు బుద్ధరాజు కొమారుఁ డయిన ట్లయోధ్యాకాండములోనియీ క్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

క. శ్రీరమణీరమణసుధా
ధారాళదయాకటాక్షదామస్మితదృ
క్కైరవ వితరణకరణవి
శారద బుద్ధయకుమార సాహిణిమార.

ఈబుద్ధరాజునకు నవనాథుఁ డనియు పేరు గలదు. రంగనాథరామాయణము బుద్ధరాజు రచియించిన ట్లుండుటచేతను భాస్కరరామాయణ

మారాజపుత్రుఁ డయినమారని కంకితము చేయఁబడుటచేతను సాహిణిమారఁ డాబుద్ధరాజుకొడుకేయైనపక్షమున రంగనాథరామాయణము భాస్కరరామాయణమునకంటె నిరువది ముప్పదిసంవత్సరములు ముందుగా రచియింపఁబడినదని చెప్పవలసియుండును. (సాహిణిమారఁడు గుఱ్ఱపువాఁడని చెప్పెడికథ కేవలకల్పితము. అతఁడు రాజపుత్రుఁడు. అతఁడు క్షత్రియకులజుఁడుకాక రెడ్డివంశపువాఁ డయినను, రాజ్యభారమును వహించినవాఁ డగుటచే రా జయ్యెను. తండ్రిజీవితకాలములో సేనాధిపతిగానుండి, తరువాత రాజయ్యెను. ఈతనిది సాహిణివంశము; ఇతనికుమారుఁడు కుమారరుద్రదేవుఁడు. ఇతఁడే రామాయణమందలియయోధ్యాకాండమును తెనిఁగించినకవి.) అందుచేతనే గద్యమునం దీతఁడు "మారయకుమార కుమారరుద్రదేవప్రణీతం" బని వ్రాసికొన్నాఁడు. కోనకాటభూపతికుమారుఁడు రుద్రరాజు; రుద్రరాజుకుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజుకుమారుఁడు విఠ్ఠలరాజు; విఠ్ఠలరాజుకుమారుఁడు బుద్ధరాజు. (మారయసాహిణి బుద్ధరాజు కుమారుఁడే) యయినను, రంగనాథరామాయణకృతికర్త యీ బుద్ధరా జగునో కాఁడో యని సందేహింపవలసినదిగా నున్నది. సందేహింపవలయుననుటేల? కాలవ్యత్యాసమునుబట్టి కాఁడనియే నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఆబుద్ధరా జీబుద్ధరాజు తాత కావచ్చును; లేదా, యాతనితో సంబంధమే లేని వేఱొకబుద్ధరాజు కావచ్చును. సాహిణి మారన్న ద్వితీయప్రతాపరుద్రునికాలములో నాతనియశ్వసేనాధ్యక్షుఁడుగానుండి తద్రాజ్యము తురుష్కాక్రాంతమైన యనంతరమున స్వతంత్రుఁ డయి యొకదేశపాలకుఁ డయ్యెను. భాస్కరరామాయణ మాకాలమునందే రచియింపఁబడి ౧౩౩౦ వ సంవత్సరప్రాంతమునం దీసాహిణిమారని కంకిత మొనర్పఁబడి యుండును,

సాహిణిమారన రా జయిన ట్లీక్రింది పాలుళిక్కి-భాస్కరుని చాటుధారను బట్టి సులభముగాఁ దెలిసికోవచ్చును—

క. అప్పు లిడునతఁడు ఘనుఁడా?
యప్పు ఢొసఁగి మరలఁ జెందునాతఁడు రాజా?
చెప్పఁగవలె సాహిణిమా
రప్పను దానమున ఘనుఁడు రాజు నటంచున్.

మారన్న రాజనియు సేనాధిపతియనియు స్థాపించుపద్యములు రామాయణములోనే యున్నవి.

క. శ్రీరామాకుచయుగళీ
హారిద్రోల్లసితవక్షహరిచరణసరో
జారాధ్యుఁడు మారయధర
ణీరమణోత్తముఁడు సాహిణీతిలక మిలన్—

ఆరణ్యకాండము.

శా. లాటీచందనచర్చ చోళమహిళాలావణ్యసామగ్రి క
ర్ణాటీగీతకలాసరస్వతి కళింగాంతఃపురీమల్లికా
వాటీమంజరి గౌడవామనయనావక్షోజహారాళి యై
పాటింపం దగు నీదుకీర్తి రథినీపాలాగ్రణీ సాహిణీ—

కిష్కింధాకాండము.

బుద్ధరాజు తనబంధుఁడై నరంగనాథునిచేత ద్విపదరామాయణము చేయించుచున్నట్లును, ఆ గ్రంథము మూఁడువంతులు ముగింపఁబడిన వెనుక మంత్రియైన భాస్కరుని కాసంగతి తెలిసి యతఁడు రాజుతోఁ దాను రామాయణమును పద్యకావ్యమునుగాఁ జేసి కృతి యిచ్చెద నని చెప్పఁగా ముందుగా జేసి తెచ్చినగ్రంథము కృతినందెద నని రాజు చెప్పినట్లును, అందుమీఁద నతఁడు గ్రంథమును శీఘ్రముగాఁ

జేయింప నెంచి తనయాశ్రితుఁడును కవీంద్రుఁడు నైనహుళక్కిభాస్కరుని బిలిపించి చెప్పఁగా నతఁ డారణ్యకాండమునుమాత్రము చెప్పక తక్కినభాగమును తెనిఁగించి తెచ్చెద నని యొప్పుకొనిపోయినట్లును, ఆరణ్యపర్వమును తెనిఁగించిననన్నయభట్టునకు వచ్చినదురవస్థయే యారణ్యకాండమును జేసినయెడలఁ దనకును వచ్చునని హుళక్కిభాస్కరుఁడు జడియుటచేత దానినిమాత్రము మంత్రిభాస్కరుఁడు రచియించినట్లును, హుళక్కిభాస్కరుఁ డింటికిఁ బోయి తనపుత్రుఁ డైన మల్లికార్జునభట్టుచేత బాలకాండమును కిష్కింధాకాండమును సుందరకాండమును శిష్యుఁ డైనకుమారరుద్రదేవునిచేత నయోధ్యాకాండంబును మిత్రుఁ డైనయయ్యలార్యునిచేత తాను రచియింపఁ బూనిన యుద్ధకాండమునందలి కడపటిభాగమును జేయించి తాను యుద్ధకాండముయొక్క మొదటిభాగమును రచియించి మంత్రిభాస్కరుని యొద్దకుఁ గొనిపోయి సమర్పించినట్లును, మంత్రిభాస్కరుఁడు తాను రచించినయారణ్యకాండమునుగూడఁ జేర్చి రామాయణమునంతను రాజునొద్దకుఁ గొనిపోయి నప్పుడే రంగనాథుఁడును తనద్విపదరామాయణమును గూడ తేఁగా రాజు కుడిచేతితో రంగనాథునిరామాయణమును ఎడమచేతితో భాస్కరునిరామాయణమును గ్రహించినట్లును, అందుమీఁదఁ దన్ను లాఘవపఱిచినందున కయి భాస్కరునికిఁ గోపమువచ్చి యిటువంటిరాజునకు గ్రంథమును కృతి యిచ్చుటకంటె గుఱ్ఱములను కాచువాని కీకృతి యిచ్చుట మేలని పలుకుచు నతఁడు కొలువు విడచి లేచిపోయినట్లును, అతఁడు పోవుచుండఁగా నక్కడనుండి యామాటలు వినుచున్న మారఁ డన్నుగుఱ్ఱపువాఁ డెదురుగా వచ్చి యాతనికి నమస్కరించి "స్వామీ! సత్యవ్రతులగు మీ రాడినమాట దాఁటఁగూడ"దని ప్రార్థింపఁగా భాస్కరుఁడు

రామాయణమున కాతనిని కృతిపతినిగాఁ జేసినట్లును, ఒకకథ చెప్పు చున్నారు కాని యది సత్యముకాదు. ఇటీవలివారు "సాహిణి" యను పదమును జూచి భ్రమించి యీకథ కల్పించియుందురు. రాజు గ్రంథ మును శీఘ్రముగా సాంతము చేయింపవలెనని కోరియుంచుటచేత భాస్కరరామాయణ మిట్లిందఱిచేత వ్రాయఁబడియుండును. కొంద ఱీసంబంధమున మంత్రి భాస్కరుని విడిచి హుళక్కిభాస్కరుఁడే రంగ నాథుని మీఁదిపోటికిఁ దనపుత్ర మిత్రచ్ఛాత్రులచేతఁ బుస్తకమును బూర్తి చేయించె నని కథ యింకొకవిధముగా మార్చి చెప్పుదురు. అప్పుడు సహిత మీకథ యధికవిశ్వాసార్హమైనది కాఁజాలదు. రంగ నాథుఁడును హుళక్కిభాస్కరుఁడును నేకకాలమునం దుండినవారు కారు. ఇరువురకును నడుమను నూఱుసంవత్సరము లంతరము గలదు. ఒకఁడు ముత్తాత బుద్ధరాజుకాలములోనుండిన, రెండవవాఁడు ముని మనుమనికాలములో నుండినవాఁ డగును. హుళక్కిభాస్కరుఁడు యుద్ధకాండమునందలి పూర్వభాగమును రచియించిన ట్లయ్యలార్య ప్రణీతంబయిన యీక్రిందిపద్యమువలన నెఱుఁగవచ్చును.—

చ. అమర హుళక్కిభాస్కరమహాకవి చెప్పఁగ నున్నయుద్ధకాం
డముతరువాయి చెప్పె వికటప్రతిభాషణుఁ డప్పనార్యస
త్తమసుతుఁ డయ్యలార్యుఁడు కృతస్థితి నార్యులు మెచ్చునట్లుగా
హిమకరతారభాస్కరమహీవలయస్థిరలక్ష్మి చేకుఱన్.—

యుద్ధకాండము.

భాస్కరరామాయణము మొదట పదునాల్గవశతాబ్దారంభమునందుఁ రచియింపఁబడియుండుటచేత భాస్కరరామాయణము పుట్టి యిప్పటి కాఱువందలసంవత్సరములు కావచ్చినది. సోమదేవరాజీయమునందుఁ ప్రతాపరుద్రుఁడు కొలువు తీఱియున్నప్పుడు దర్శింపవచ్చినవారిని

వర్ణించుచో "శాకల్లిమల్లికార్జునభట్టు మొదలైన బ్రహ్మవిద్వాంసులు .. నూటయేబండ్రును హుళక్కిభాస్కరుఁడు మొదలుగాఁగల ప్రబంధ కవీశ్వరు లిన్నూఱుగురును......అశ్వంబుల కధికారియైన సాహిణి మారనయు......కొలువఁ బేరోలగంబున సుఖోపవిష్టుండై"—అని వ్రాయఁబడియున్నది. వీ రందఱును ప్రతాపరుద్రునికాలములోనే యుండినందున, వీరు పదుమూడవశతాబ్దాంతమునందును పదునాలవ శతాబ్దారంభమునందును నుండియుండవలెను. సాహిణి మారనికాలములో ననఁగా ౧౨౯౫ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౨౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును రాజ్యపాలనముచేసిన ద్వితీయప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలములోను దరువాతను మహావిద్వాంసుఁడును మహాకవియు నయి హుళక్కిభాస్కరుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధిచెందినవాఁడు. అందుచేత నాతనికిఁ గవులును పండితులును మిత్రు లయి యుండుటయే కాక విద్యను గవిత్వమును నేర్చుకొనుచుండిన ఛాత్రులును పలువు రుండి యుందు రనుటకు సందేహము లేదు. శ్రీనాథునికాలములో ననఁగా పదునాల్గవశతాబ్దాంతమునందును పదునైదవశతాబ్దాదియందును నుండిన వల్లభామాత్యుఁడు తనక్రీడాభిరామమునందు

ఉ. నన్నయభట్టతిక్కకవినాయకు లన్న హుళక్కిభాస్కరుం
డన్నను జిమ్మపూడి యమరాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్
సన్నుదుటం గరాంజలులు నింతలు చేయని రావిపాటి తి
ప్పన్నయు నంతవాఁడె తగునా యిటుదోసపుమాట లాడఁగన్

అని తనకంటెనేఁబదియఱువది సంవత్సరములు పూర్వమునం దుండిన హుళక్కిభాస్కరుని నన్నయతిక్కనాదులతో సమానునిగాఁ బొగడుటయే యాతనిప్రసిద్ధిని వేయినోళ్లఁజాటుచున్నది. అట్టి సుప్రసిద్ధకవికడ మిత్రులును శిష్యులును బలువురు చేరి కవిత్వమును నేర్చుకొను

చుండుటయుఁ దాము చేసిన గ్రంథములను పద్యములను గురువునకుఁ జూపి దిద్దించుకొని యాతనిమెప్పు పడయఁ జూచుచుండుటయు వింత కాదుగదా! భాస్కరుఁడు రామాయణరచనకుఁ బూనినప్పుడు తాము నొంతభాగమును జేసి చూపెద మని వేఁడఁగా మిత్రానురాగముచేతను శిష్యవాత్సల్యముచేతను వారికోరికను నిరాకరింపక యంగీకరించుట స్వాభావికసౌజన్యసూచకముకాదా? ఈప్రకారముగాఁ దనపుత్త్రునకును భాత్రునకును మిత్రునకును భాస్కరుఁడు కొంతకొంతభాగ మిచ్చి తా నొకభాగమును బుచ్చుకొని వారు చేయుచువచ్చిన దానిని తా నప్పుడప్పుడు చదివి సంస్కరించుచు నడుమనడుమఁ దనపద్యములను జేర్చుచు శ్లాఘ్యముగా నున్నదానిని తనపుస్తకములోనిభాగముగా స్వీక రించుచు వచ్చి యుండును. ఈ హేతువుచేతనే రామాయణమునకు మూఁడుకాండములు చేసిన మల్లికార్జునభట్టుపేరు రాక యొకకాండ మునో కాండమునరనో చేసిన భాస్కరునిపేరు వచ్చెననుటకు సందేహము లేదు. తండ్రికి కుమారునిపేరు ప్రసిద్ధికివచ్చునప్పటికంటె నెక్కువసం తోషము వే ఱొకప్పుడుకలుగదు అందుచేతనే తనకుమారునివి మూఁడుకాండములు తనరామాయణములో నుంచుట కంగీకరించి యతఁడు కృతార్థుఁడయ్యెను. సద్గురువునకు స్వపుత్రునియందువలెనే సచ్ఛాత్రునియందును నత్యంత ప్రీతి యుండును. అందుచేతనే భాస్క రుఁడు తనప్రియశిష్యుఁడు చేసినకాండమును సహితము తనపుస్తక ములో నుంచుట కంగీకరించి యుండును. ఈకుమారరుద్రదేవుఁడు సామాన్యశిష్యుఁడుగాక భాస్కరమహాకవి కాశ్రయుఁడైన సాహిణీ మారయప్రభువునకు పుత్త్రుఁడయికూడ నుండెను. తనసుతుఁడు కవి యగుటయు నాతనికవిత్వము తనకృతి యొనర్పఁబడిన పుస్తకములో నుండుటయు రాజునకు సహితము పరమప్రీతికరముగానే యుండును.

భాస్కరుఁడు మొట్టమొదటఁ దనకుమారుఁడైన మల్లికార్జునభట్టునకు బాలకాండమును శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రదేవున కయోధ్యాకాండ మును తెనిఁగించుట కిచ్చి తా నారణ్యకాండమును బుచ్చుకొని యుం డును. తానే మొదటిదైన బాలకాండమును బుచ్చుకొని యితరులకే తరువాతి కాండముల నియ్యక తా నేల యారణ్యకాండమును బుచ్చు కోవలెనని కొందఱడుగవచ్చును. వర్ధిష్ణువులయి చిరకాలము మనఁ గోరెడి తరుణవయస్కులైన వారి కాకాండము నియ్యక వారి శ్రేయ స్సును గోరియే యతఁడు తాను వయస్సు చెల్లినవాఁడయి మోక్షార్థి యయి యున్న వాఁ డగుటచేత నారణ్యకాండమును గైకొనియుండును. ఆకాలమునందువలెనే యీకాలమునందును సకారణముగానో యకార ణముగానో భారతారణ్యపర్వమువలెనే రామాయణారణ్యకాండమును శుభదాయకము కా దన్న నమ్మకము సామాన్యముగా జనులలో వ్యాపించియున్నది. పిన్నయీడువాఁడైన మల్లికార్జునభట్టెండ్లు చెల్లిన వాఁడైన తండ్రికంటె నధికవేగముగా పద్యరచన చేయఁగల కవితా ధారకలవాఁ డగుటచే జనకుఁ డారణ్యకాండమును ముగింపకముందే తన బాలకాండమును ముగించి తనసహపాఠి యైనకుమారరుద్రదేవుని కిచ్చిన యయోధ్యాకాండమును తండ్రి చేయుచుండిన యారణ్య కాండమును విడిచిపెట్టి కిష్కింధాకాండమును జేయ నారంభించెను. ఇంతలోపల భాస్కరుఁడు తనయారణ్యకాండమును ముగించి కొడుకు చేయుచున్న కిష్కింధాకాండముతరువాయి నందుకొని దానిని పరి సమాప్తినొందించి సుందరకాండమును జేయనారంభించెను. తరువాత మల్లికార్జునభట్టందుకొని సుందరకాండమును ముగించియుండును. మరల భాస్కరుఁడు యుద్ధకాండమును జేయుచుండఁగా మిత్రుఁడైన యయ్యలార్యుఁ డాతని యనుమతిమీఁదనే యుద్ధకాండముయొక్క యుత్తరభాగమును గైకొని రామాయణమును తుదముట్టించియుండును.

ఈరామాయణముపలువురచే(జెని(గింప(బడినదగుటచేత శైలియు బహువిధములుగా నుండును. ఆరణ్యకాండమునకవిత్వము తక్కినవాని కవిత్వమునకంటె రసవంతముగా నుండును. ఇందు కవిత్రయమువారి ప్రయోగములకు విరుద్ధము లయినప్రయోగములు కొన్ని కాన(బడు చున్నను, పూర్వలాక్షణికు లెల్లరు భాస్కరరామాయణమును ప్రామాణికగ్రంథముగా నంగీకరించి యున్నారు. వారివారి శైలులు తేట పడుటకయి యిందు క్రింద(గొన్నిపద్యముల నుదాహరించుచున్నాను.

౧. మల్లికార్జునభట్టు.

ఉ. జంగమవల్లులో యమృతసాగరవీచులొ రత్నమూర్తులో
యంగజుమోహనాస్త్రములొ యంచితహేమశలాకలో మహీ
రంగనటత్తటిల్లతలొ రాజకళాసఖులో యనంగ(ద
న్వంగులు వాద్యసంగతుల నాడుచు(బాడుచునుండ నత్తఱి.

బాలకాం.

శా. ప్రాణంబు ల్వెలతేని రామునకు నేర్పారంగ నన్నిచ్చి న
ప్రాణుండై మను మట్లుగాక మదిలో దర్పించినం దద్రణ
క్షోణీయుక్తఖరాస్రసిక్తపటుదోస్తూణీరోగ్రబాణాసనా
క్షీణస్ఫారకఠోరఘోరశరము ల్చెండాడు నీకంఠముల్.

సుందరకాండ.

౨. కుమార రుద్రదేవు(డు,

ఉ. వే(డిన వే(డిమాట నృపవీరు(డు సైపక కర్ణరంధ్రముల్
సూ(డినభంగి(దా(కుటయు సుక్కి మనంబున నొచ్చి నిన్ను నే
నా(డు నృపాలపుత్రి వని నమ్మి వరించితి(గాక యిమ్మెయి
నే(శోకకాలసర్పమయి నీ విటుచేయుట నాకు(దోచెనే.

అయో,

చ. తలఁపఁగ నీ వశక్తునివిధంబున నాఁడదు రామచంద్ర నీ
కొలఁది యెఱుంగఁ డీతఁ డతికుత్సితుఁడై మతిదప్పి యాలిమా
టలు విని యింత తెంపున కొడఁబడెఁ దా నొకసత్యవాదియై
పలుకఁడె మున్న నేఁడు నినుఁ బట్టముఁ గట్టెద నంచు బొంకొకో.

అయో.

3. భాస్కరుఁడు.

ఉ. ఓరినిశాచరాధమ! మదోద్ధతిఁ దాపసవిప్రకారముల్
వారక చేసి తా ఫల మవశ్యముఁ బొందక పోవునే? యమా
గారగతుండవై కుడువఁ గాలము నీ కిదె చేరె; నింక నా
ఘోరశరంబుల న్జమునికోర్కులు దీఱఁగ నిన్నుఁ ద్రుంచెదన్.—

ఆరణ్య. ఆ. ౧.

ఉ. ఈకొఱగానికార్య మిటు లెవ్వఁ డొకో యనుకూలశత్రుఁడై
నీకుఁ బ్రియంబుగాఁ బలికె నీవును నిత్తెఱఁ గాచరింపఁగా
రాక తలంచిచూడ నిది రాక్షసవంశవినాశకాలమో
కా కటుగాన నీకొనున కాదన కీదృశ మెవ్వఁ డేనియున్.—

ఆర. ఆ ౨.

౪. హుళక్కిభాస్కరుఁడు,

చ. చనదు మహాద్విరోధ మని చక్కటి చెప్పిన నింతతప్పునన్
గనలితి! నీతిశూన్యులకుఁ గార్యము లేటికిఁ దోఁచు? నిప్డు వే
యును బనిలేదు; నీవలన నొప్పనినావచనంబు లెల్ల నీ
వనిమ్మున రాముచేఁ బడినయప్పు డెఱింగెదుగాక పోయెదన్.—

యుద్ధకాండము,

శా. కామక్రోధమదాతిరేకమున నేకగ్రాహివై యున్నని
న్నేమార్గంబునఁ దెల్పవచ్చు? నధికుం డగ్గేల సైఁచున్? బర
స్త్రీ మాయం గొనివచ్చు టేతగవు? నీచేఁ గాక సామంతమి
త్రామాత్యాదులు నేఁడు శాత్రవులచే నా చచ్చి రూహింపఁగన్?

యుద్ధ.

౫. అయ్యలార్యుఁడు,

శా. పాతాళంబుననుండి వచ్చెనో, నభోభాగంబునం దుండి సం
ఘాతవ్యగ్రత నేగుదెంచెనొకొ, దిక్చక్రంబునం దుండి యు
జ్జాతంబై యరుదెంచెనొక్కొ యనఁగా సర్వంకషంబై తమో
జాతం బంతఁ బదార్థదర్శనవినాశస్థేమ మై పేర్చెనన్.—

యుద్ధకాండ.

మ. మదధీనం బగుజీవితంబును మనోమానానురాగంబులున్
ద్వదధీనంబులు చేసి యన్యజనచింతాదూరనై తావకా
భ్యుదయం బెప్పుడుఁ గోరుచుండ నిట నీ వుగ్రంబుగాఁ బల్క వ్ర
య్యదు కంటే హృదయంబు వజ్రకఠినంబై యున్న దిప్పట్టునన్.

యుద్ధకాండ.

తెలుఁగుభారతమును రచియించిన కవులవలెనే రామాయణమును రచించినకవులును మూలగ్రంథమును మిక్కిలి సంగ్రహపఱిచి కథను కూడ కొన్నిచోట్ల నిష్టానుసారముగా మార్చివేసినారు. అందుచేత సంస్కృతమున నిరువదినాలుగువేలగ్రంథముగా నున్న రామాయణము తెనుఁగున పదునేనువేలగ్రంథ మయినది. ఈకవులు మొత్తముమీఁద గ్రంథమును సంగ్రహపఱిచినను కొన్నిచోట్ల పెంచనుసహితము పెంచిరి. ఎట్లన యుద్ధకాండమునందు మాఘకావ్యమునందలి యేడవసర్గము చేర్పఁబడినది. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత సంస్కృతరామాయణమునకును

తెలుఁగురామాయణమునకును గలభేదము లింకేమియు వివరింపలేదు. హుళక్కిభాస్కరునికవిత్వము మనోహరముగా నుండును. మల్లికార్జున భట్టుకవిత్వములో సంస్కృతపదములును సమాసములు నధికముగా నున్నవి. మొత్తముమీఁద పుస్తకము శైలియంతయు శ్లాఘనీయము గానే యున్నది. ఈరామాయణముగాక హుళక్కిభాస్కరుఁడు దశ గతు లను గ్రంథమునుగూడ రచించి సాహిణిమారనికి యంకితముచేసె నని రామకృష్ణకవిగారు క్రీడాభిరామపీఠికలో వ్రాసిరి.)

ఆంధ్రుల చరిత్రముద్వితీయభాగములో శ్రీచిలుకూరి వీరభద్ర రావుగారు భాస్కరరామాయణ కర్తల నొక్కొకరినే యెత్తుకొని మల్లి కార్జునభట్టునుగూర్చి "యితఁడు సాహిణి మారన యాస్థానకవియగు భాస్కరుని పుత్త్రుఁడై యైన వారియాజ్ఞాప్రకారము రామాయణము రచింపఁబూనినవాఁడే యైనయెడల బాలకాండము మొదట కృతినా యకుని సంబోధింపక కాండాంతమున శివుని సంబోధించి యుండఁ డనియు, కిష్కింధాకాండాదినున్న పద్యము సాహిణిమారన సంబోధన ము కాకపోవుటయే కాక కాండాంతమునందలి పద్యములు రెంటిలో నొకటి శివునిగూర్చిన సంబోధనము కలదియనియు, సుందరకాండము మొదట సాహిణిమారని సంబోధించినపద్య మున్నను కాండాంతము నందలిపద్యములు రెండును శివుని సంబోధించునవిగా నున్న వనియు, అందుచేత మల్లికార్జునభట్టు రచియించినభాగములు శివుని కంకితము చేయఁ బడినవిగాని సాహిణిమారన కంకితముచేయఁబడినవి కానట్టును సాహిణిమారనను గూర్చిన రెండుపద్యముల నెవ్వరో చాటువులుగాఁ జెప్పిన నిటీవలిలేఖకులు వానిని దెచ్చి వీనికి ముడిపెట్టినట్టును మల్లి కార్జునభట్టు సాహిణిమారనకాలమువాఁడు కానట్టును నూహింపవలసి యున్న "దనియు, వ్రాసి; తరువాతఁగుమారరుద్రదేవునిగూర్చి యితఁడు

"తనభాగమును (అయోధ్యాకాండమును) సాహిణిమారని కంకితముచేసినది వాస్తవమనుటకు సందియములేదుగాని యతఁడుభాస్కరశిష్యుఁడన్న మాట విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనుపట్టు" దనియు, "ఇంత విద్యావంతుఁడైన కుమారుఁడు కలిగి యుండియు సాహిణిమారఁడీరామాయణము నంతయు నీతనిచేతనే వ్రాయింపకుండుటకుం గారణంబు" లేదనియు, వ్రాసి; యటుపిమ్మట భాస్కరునిగూర్చి "అరణ్యకాండము సాహిణిమారని కంకితము చేయఁబడియున్నదిగాని రచనావిధాన మంతయు నన్నెచోడతిక్కనాదికవివరుల రచనావిధానక్రమమును బోలియున్నది" యనియు, "ఈకాండమున నాశ్వాసవిభాగము చేయఁబడినది. అంతియ గాక యీకాండమునందలి ప్రథమ ద్వితీయాశ్వాసాంతపద్యములు కృతిపతినిగూర్చి సంబోధనములుగాక ప్రథమ ద్వితీయాంతములుగా నున్నవి. ఇట్టిమార్గమును తదితరకాండములను రచించిన కవు లెవ్వరు నవలంబించి యుండలేదు" అనియు, వ్రాసి; అటుతరువాత నయ్యలార్యుని గూర్చి యతఁడు "యుద్ధకాండములో కొంతభాగము హుళక్కిభాస్కరుఁడు చెప్పెనని చెప్పెనే కాని హుళక్కిభాస్కరుఁడు తనకు మిత్రుఁడనియెక్కడను జెప్పియుండలేదు. మఱియు యుద్ధకాండమునందలి పద్యములు శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి గనుక నితఁడు సాహిణిమారనికాలములోనివాఁడు కాఁడనుట నిశ్చయము" అనియు, వ్రాసి; కడపట రామాయణములో విశేషభాగము సాహిణిమారని మరణానంతరమే రచింపఁబడి యుండవలయును. అట్లుగాక యున్న శివునింగూర్చిన సంబోధనములు గల పద్యము శ్రీరామాయణమునసుండుట కేప్రమేయముగానరాదు. ఎన్ని విధములుగాఁ బరిశీలించిచూచినను అరణ్యకాండము తక్కినభాగములకంటెఁ బూర్వము రచియింపఁబడియుండు నని విదిత మగుచున్నది.

అట్లయినయెడల.........సాహిణిమారుఁడు రామాయణము నంతయు విడిచి ముందుగా భాస్కరమహాకవిచే నారణ్యకాండము నంకితము పొందుట కేమి హేతువో తెలియరాదు." అని వ్రాసి, భాస్కరరామాయణమునుగూర్చిన యథార్థకథనము నింకను బరిశీలింపవలసియున్న దని తేల్చిరి.

మల్లికార్జునభట్టు తనగద్యమునందు

"అష్టభాషాకవిమిత్రకులపవిత్రభాస్కరసత్కవి
పుత్రమల్లికార్జునభట్టప్రణీతం
బయిన ...."

అని స్పష్టముగా తాను భాస్కరసత్కవిపుత్రుఁడ నని చెప్పుకొనుచుండఁగా కొడుకు తనతండ్రి కాశ్రయుఁ డయి యున్నమారనకాలములో లేఁడన్న విపరీతాభిప్రాయము శ్రీవీరభద్రరావుపంతులుగారి కేల కలిగెనో దురూహ్యముగా నున్నది. మల్లికార్జునభట్టు తాను జేసిన రామాయణభాగమును రాజాజ్ఞచేతఁ గాక తండ్రియిష్టమును బట్టియే చేసియుండుటచేత స్వాభావికముగాఁ దనయిష్టదైవత మైన శివునినే సంబోధించి యున్నాఁడు. రాజున కాశ్రితుఁడును విహితుఁడును నైన భాస్కరుఁడు రాజానుమతితో నాపద్యముల నట్టే యుంచి యుండవచ్చును. భాస్కరుఁ డాస్థానకవిగాను మారన యశ్వసేనానాయకుఁడుగాను ప్రతాపరుద్రునియొద్దఁ గొలువు కుదిరియుండుట ప్రసిద్ధము. ఒక్కముద్రితరామాయణమును మాత్రమే కాక పూర్వ లిఖితపుస్తకములనుగూడ పరిశీలించినచో పూర్వోక్తములయిన యనేకాంశములు తేటపడును. చెన్నపురిలోని దొరతనమువారి ప్రాచ్య లిఖితపుస్తకభాండాగారములో రామాయణములు ౮౦౨, ౮౩ సంఖ్యలు గలవియు, ౧౩౮ మొదలుకొని ౧౫౮ వఱకు సంఖ్యలు గలవియు,

చిర తాళపత్రలిఖితపుస్తకము లున్నవి. కిష్కింధాకాండముచివర నొకపుస్తకములోమాత్రము భాస్కరునిగద్య మున్నది; ఇంకొక పుస్తకములో (౧౪౭) కుమారరుద్రదేవునిగద్య మున్నది. సుందర కాండము చివరను ౮౨ సంఖ్యగల పుస్తకములో "శ్రీమదష్టమభాషా కవిమిత్రకులపవిత్రయశస్కర భాస్కరప్రణీతంబైన" యని యున్నది. ఈప్రకారముగానే ౧౪౪, ౧౪౮, ౧౫౦, ౧౫౧ సంఖ్యల పుస్తకముల లోను భాస్కరునిగద్యమే యున్నది. ఈపుస్తకములలో పద్యములు సహిత మనేకములు భిన్నములుగా నున్నవి. ఈపద్యభేదములను బట్టి పుస్తకములో నొక్కరికంటె నెక్కువమంది హస్తము తగిలినట్టు కనఁ బడుచున్నది. మల్లికార్జునభట్టున కిదియే నూతనకవిత్వ మగుటచేతఁ దనపాండిత్యప్రకర్షమును కనఁబఱుపవలె నన్నయుద్దేశముతోఁ గాఁ బోలును సాంస్కృతికదీర్ఘసమాసములు మొదలైనవానిని విశేషముగా వాడియున్నాఁడు.

రెండవదియైన యయోధ్యాకాండము మారయకుమారుఁడైన కుమారరుద్రదేవునిచే రచియింపఁబడిన ట్లున్నది. అతనియాశ్వా సాంతగద్యమిది—

"సకలకళావిశారద శారదాముఖముకురాయమాణ సార
స్వతభట్టబాణ నిశ్శంకవీర మారయకుమార
కుమారరుద్రదేవప్రణీతంబైన......"

ఈగద్యములోఁ దాను భాస్కరశిష్యుఁ డని చెప్పకపోయినను తన తండ్రి శాస్త్రిలకవియైనభాస్కరకవితోఁ గలిసి తన తండ్రిపేర రచి యింపఁబడుచున్న రామాయణరచనలోఁ దాను పాలుగొనుచుండు టయుఁ దనపద్యములను భాస్కరునిచే సంస్కరింపించుకొనుచుండు టయు నాతనిశిష్యత్వమును చెప్పకయే చెప్పుచున్నవి. కొన్నిప్రాత

పుస్తకములలో నీకాండాంతమునందు భాస్కరునిగద్యమే యున్నది. పద్యములును పెక్కులు భిన్నములుగా నున్నవి. ఇదియంతయు భాస్కరునిహస్త మిందులోను దగిలియున్న దని తెలుపుదుచేయుచున్నది. కుమారరుద్రదేవుఁడు తరుణవయస్కుఁడైనరాజకుమారుఁ డగుటచేఁ దనస్తోత్రప్రియత్వమును నిశ్శంకవీరత్వమును గద్యములోఁ గొంత చూపుకొని యున్నాఁడు.

ఇది యుద్ధకాండములోని భాస్కరుని కడపటిపద్యము.—

ఉ. ఇంక బలీముఖుల్ బలిసి రెక్కడిరావణుఁ డేటిలంక పోం
డింకను మేఘనాథునగ రీపెనుమంటలతోడిచిచ్చుల
భ్రంకషశాతకుంభశిఖరం బగుమోసలఁ గంటిరెట్లు నా
వంకఁ జరింప దగ్ని యవి వారివిభీషణుపుణ్యగేహముల్.

ఇక్కడనుండి యయ్యలార్యునికవిత్వము. "ఇఁకమీఁద శాకల్యమల్లుభట్టు చెప్పిన కవిత్వము" అని కొన్ని వ్రాఁతప్రతులలోను, "ఈమీఁద వేదగిరిరాయనింగారు శాకల్యమల్లుభట్టుగారి మనుమఁడు అయ్యలుభట్టుగారిచేత చెప్పించినయుద్ధకాండశేషము" అని కొన్ని వ్రాఁత ప్రతులలోను, ఉన్నది. యుద్ధకాండాంతపద్యము కొన్నిప్రతులలో

"అష్టభాషాకవిమిత్రకులపవిత్ర భాస్కరసత్కవిమిత్రాయ్య
లార్యవిరచితంబైన......"

అనియు, కొన్నిప్రతులలో

"ఇది శ్రీశాకల్యమల్లకవివర రామనరసింహాశివరజాప్ప
లార్యవరనందనోభయభాషాకవితావిశారద
శారదాచరణకమలపరిచరణ
మానసాయ్యలార్య విర
చితంబైన......".

అనియు, ఉన్నది. ఇందలి మొదటిగద్యములో నయ్యలార్యుఁడు భాస్కరుని మిత్రుఁ డనియు, రెండవగద్యములో శాకల్యమల్లునియొక్కయు రామనృసింహునియొక్కయు తమ్ముఁ డైన యప్పలార్యుని పుత్రుఁ డనియుఁ, చెప్పఁబడెను. అయ్యలార్యుఁ డెట్లయినను భాస్కరకవికి సమకాలీనుఁడే. ప్రతాపరుద్రునియాస్థానములో శాకల్యమల్లుభట్టు పండితుఁడుగాను, భాస్కరుఁడు కవిగాను, ఉండినందున శాకల్యమల్లు కవి తమ్మునికొడు కైనయయ్యలార్యుఁడు మల్లికార్జునభట్టు కుమార రుద్ర దేవులతోడి యీడువాఁ డయి యుండును. కవి చెప్పినదానికి ప్రత్యక్షవిరోధముగా నెవ్వడో లేఖకుఁ డెవ్వడో (వేదగిరిరాయనింగారు చెప్పించి రని వ్రాసినమాట పాటింపఁదగినది కాదు.) ౧౫౦ వ సంఖ్య గల వ్రాఁతప్రతిలోగద్య యయ్యలార్యునిదే యున్నను, "శ్రీమద్రామాయణమహాకావ్యంబున యుద్ధకాండశేషంబునందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము" అని యున్నది. ౧౫౫ వ సంఖ్యగల వ్రాఁతప్రతి యందు గద్య సహితము భాస్కరునిదే యుండి "యుద్ధకాండంబునందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము" అని యున్నది. దీనినిబట్టిచూడఁగా భాస్కరుఁడే యుద్ధకాండఁబునంతను రచించి దాని నారణ్యకాండమునువలెనే యాశ్వాసములుగా భాగించి యుండు నని తోఁచుచున్నది. అయినను యుద్ధకాండము కడపట షష్ఠాశ్వాసమని యుండుటయే కాని లోపల నాశ్వాసవిభజనము కానరాదు. దీనినంతను విచారించి చూడఁగా రామాయణ మంతయు భాస్కరునికాలములోను సాహిణిమారనకాలములోను రచింపఁబడినదే యని విస్పష్ట మగుచున్నది. రామాయణకవిత్వ మంతటిలోను మొట్టమొదట నారణ్యకాండకవిత్వమును దానికిఁ దరువాత యుద్ధకాండకవిత్వమును మేలయినదిగాఁ గానఁబడుచున్నది.

నాచన సోమునాఁడు.

నాచనసోముఁ డనెడికవి యెఱ్ఱాప్రెగడ కిరువదిముప్పదిసంవత్సరముల తరువాత సుప్రసిద్ధపండితకవిగా నుండినవాఁడు. ఈకవి యెఱ్ఱాప్రెగడ వృద్ధదశలో బాలుఁ డయి కొంతకాలము సమకాలీనుఁడయి యుండియుండ వచ్చును. ఇతఁడు రచియించినహరివంశము యొక్క మొదటియాశ్వాసములోని యవతారిక మాకు దొరకనందున కవియొక్క గోత్రాదులను చెప్పఁజాలము. ఇతఁడు నియోగి, నాచన కొమారుఁడు. ఇతఁడు తన గ్రంథమును నెల్లూరియందలి హరిహరనాథునకుఁ గృతియిచ్చుటచేత నీతనినివాసస్థలము నెల్లూరిమండలములోని యేదో గ్రామ మని తోఁచుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగడ చేసినహరివంశము ప్రౌఢముగా నుండలే దన్నయభిప్రాయముతో నీతఁ డీయుత్తరహరివంశమును రచించినట్టు కనఁబడుచున్నది. ఇంచుమించుగా నెఱ్ఱనయు సోమనాథుఁడు నేకకాలీనులు గనుక, శంభుదాసునికవిత్వమునం దీతని కంతగౌరవము కలిగి యుండక పోవచ్చును. సోమనాథునికవిత్వము మిక్కిలి ప్రౌఢముగాను సర్వవిధముల నెఱ్ఱాప్రెగడకవిత్వమునకంటె మేలై నదిగాను ఉన్నది. ఒక్క యెఱ్ఱాప్రెగడకవిత్వమే కాదు. భారతమును రచించినకవిత్రయములో ననేకులకవిత్వమును గొన్నివిషయములలో సోమునికవనముతో సరి రాదని నాయభిప్రాయము. ఇతనికవిత్వపటుత్వసంపదనుబట్టి యీతనికి సర్వజ్ఞుఁ డని బిరుదుపేరు వచ్చినది. ఆపేరున కీతఁడు తప్పక తగినవాఁడే. ఇటీవల నితనికాలమును దెలిపెడి తామ్రశాసన మొకటి దొరికినది. అది బుక్కదేవరాయలరాజ్యకాలములో నాచనసోమ నకును మఱియైదుగురు బ్రాహ్మణులకును గలిపి రాజోక గ్రామము నగ్రహారముగా నిచ్చినప్పుడు పుట్టినశాసనము. ఈ

శాసనమునుబట్టి యితఁ డాపస్తంబసూత్రుఁడనియు భారద్వాజగోత్రుఁ డనియు యజుశ్శాఖవాఁడనియు సకలాగమవేదియనియు సప్తాదశ పురాణార్థవిదుఁ డనియు సప్తభాషాకవిత్వరచనావిశారదుఁ డన్నియు వాచనకళాంభోధిసోముఁ డనియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈశాసనము నిచ్చటఁ బూర్ణముగా వ్రాయుచున్నాను. ఇది మైసూరురాజ్యములోని కోలారుమండలమునందలి హోబ్లి రామపురపుపటేలయిన జటావల్లభుఁ డనువిప్రునినుండి గైకొనఁబడి ఎఫిగ్రాఫికాకర్ణాటికాలో జీ.డీ ౪౬ వ సంఖ్యను బ్రకటింపఁబడిన తామ్రశాసనము—

శ్రీగణాధిపతయేనమః

శ్లో. నమ స్తుంగశిరశ్చుంబిచన్ద్రచామరచారవే,
త్రైలోక్యనగరారంభమూలస్తంభాయ శంభవే. ౧
అవ్యా దవ్యాహతైశ్వర్యకారణో వారణాననః
వరదస్తీవ్రతిమిరమిహిరో హరనందనః. ౨
శ్రీమా నాదివరాహో య శ్శ్రియం దిశతు భూయసీం,
గాఢ మాలింగితా యేన మేదినీ మోదతే సదా. ౩
అస్తి కౌస్తుభమాణిక్యకామధేనుసహోదరః,
రమానుజః కళానాథః క్షీరసాగరసంభవః. ౪
ఉదభూ దన్వయే తస్య యదుర్నామ మహీపతిః,
పాలితా యత్కులీనేన వాసుదేవేన మేదినీ. ౫
తత్కులే బుక్కనామా యః కీర్తిశౌర్యవిచక్షణః,
మంగాంబికాఽభవద్రాజ్ఞీ లక్ష్మీ రివ హరే ర్యథా. ౬
అభూ త్తస్యకులే శ్రీమా నభంగురగుణోదయః,
అపాత్త దురితాసంగః సంగమోనామ భూపతిః. ౭
మాలాంబికాఽభవ ద్రాజ్ఞీ తస్య రాజ్ఞః శుచిస్మితా,
దమయంతీ నళస్యేవ ఇంద్రస్యేవ యథాశచీ. ౮

ఆసన్ హరిహరః కంపో బుక్కరాయమహీపతిః,
మారపో ముద్దప శ్చేతి కుమారా స్తస్య భూపతేః. ౯
పంచానాం మధ్యగ స్తేషాం ప్రఖ్యాతో బుక్కభూపతిః,
ప్రచండవిక్రమో మధ్యే పాండవానా మివార్జునః. ౧౦
భంగాః కళింగామితశౌర్యవృత్తే
ర్వంగాభిభిన్నాంగవిఘూర్ణనేత్రాః,
ఆంధ్రాశ్చ రంధ్రాణి విశంతి యస్య
బాహూగ్రఖడ్గేన విశీర్యమాణాః. ౧౧
తురుష్కా శ్శుష్కవదనాః పాండ్యభూపాః పలాయితాః,
స్వభుజార్జితవీర్యేణ తస్మి న్రాజ్యం ప్రశాసతి. ౧౨
బుక్కరాయో భవ చ్ఛ్రీమాన్ భుజార్జితపరాక్రమః,
మేదినీవ ప్రజా యేన స్వపుత్రా ఇవ రక్షితాః. ౧౩
రాజాధిరాజ స్తేజస్వీ యో రాజపరమేశ్వరః,
భాషాలంఘితభూపాలభుజంగమవిహంగమః. ౧౪
రాజరాజభుజంగో యః పరరాజభయంకరః,
హిందురాయ సురత్రాణ ఇత్యేతై రుపశోభితః. ౧౫
విద్యాభిధాననగరీ విజయోన్నతి శాలినీ,
విద్యారణ్యకృతా తస్యాం రత్నసింహాసనే స్థితః. ౧౬
యస్మిన్ షోడశదానానాం ధరాయా పరిశోభితే,
దానాంబుధారయా తస్య వర్ధతే ధర్మపాదపః. ౧౭
అలంకృతే శకస్యాబ్దే రసభూనయనేందుభిః
తారణాబ్దే చైత్రమాసే నవమ్యాం శుక్లపక్షకే. ౧౮
పంపాయాం భాస్కరక్షేత్రే విరూపాక్షస్య సన్నిధౌ,
ఆపస్తంబాఖ్యసూత్రాయ భారద్వాజాన్వవాయినే. ౧౯

యాజుషాణాం వరేణ్యాయ సకలాగమవేదినే,
అష్టాదశపురాణానా మభిజ్ఞాతార్థవేదినే. ౨౦
అష్టభాషాకవిత్వ శ్రీ వాణీ విజితసంపదే,
సోమాయ నాచనాంభోదేః సోమయామితతేజసే. ౨౧
గుత్తి దుర్గాభిదే రాజ్యే కోడూరాజ్యమహీంతలే,
పెన్నమాగాణి విఖ్యాతే సర్వసస్యోపశోభితే. ౨౨
కోడూరునాగమల్లాఖ్యదిన్నాభ్యా మపి పశ్చిమం,
గ్రామోత్త మాద్వేళుమంకూరోః ప్రాచ్యాద్దిశి సమన్వితం. ౨౩
ఊరచింతలనామ్నశ్చ గ్రామా ద్దక్షిణసంస్థితం,
వంగలూరోక్కడుతాళాభ్యా ముత్తరాశాముపాశ్రితం. ౨౪
పినాకినీతటే పెంచుకలదిన్నాహ్వాయం పురా,
బుక్కరాయపురాఖ్యాతప్రతినామ్నాచ శోభితం. ౨౫
నిధినిక్షేపసంయుక్తం జలపాషాణసంయుతం,
అక్షిణ్యాగామిసహితం సిద్ధసాధ్యసమన్వితం. ౨౬
అష్టభోగ మిదం సర్వస్వామ్య మాచంద్రతారకం,
సహిరణ్యపయోధారాపూర్వకం దత్తవాన్ముదా. ౨౭
శ్రీమన్నాచనసోమాఖ్యమహాకవివరో హ్యథ,
రాజాన మాశిషం చైవ చిరజీవీ భవత్వితి. ౨౮
స్వయ మన్వకరోద్వృత్తిం దశోత్తరశతం కవిః,
షట్త్రింశ దత్ర భాగాః స్యు ర్యజమానాహ్వయ స్తతః. ౨౯
భారద్వాజాన్వయేజాతః తల్లపోనామయాజుషః,
అష్టావింశతివృత్తీనా మధిపో నాచనాత్మజః. ౩౦
కాశ్యపాన్వయసంభూత అన్నదాతాధ్వరీంద్రజః,
యాజుషైకాదశాంశీచ సర్వజ్ఞః సింగయో బుధః ౩౧

దేవణస్యసుతః శ్రీమాన్ సింగపోనామ యాజుషః,
కౌండిన్యాన్వయసంభూతో దశవృత్తీశ్వరః స్మృతః. 3౨

నాగయస్యసుతః శ్రీమాన్ వత్సయోనామ యాజుషః,
కాశ్యపాన్వయసంభూతో వృత్తిత్రయ మిహాశ్నుతే. 33

శ్రీవత్సాన్వయసంభూత స్తిమ్మయస్యతనూభవః,
యాజుషో భాస్కరశ్చేతి వృత్తిద్వయ మిహాశ్నుతే. 3౪

అస్యాగ్రహారవర్యస్య చతుస్సీమావినిర్ణయం,
సర్వేషాం సుఖబోధాయ లిఖ్యతే దేశభాషయా. 3౫

తూర్పుకు నాగమలదిన్న - ఆసందుకు చింతకోట. అందుకు దక్షిణము రగదిలోని నల్లగుట్ట - అందుకు దక్షిణాన కప్పలవాగు మేర - అందుకు పశ్చిమానక......అందుకు దక్షిణాన వేంపమ్రాకు. అందుకు దక్షిణాన కోడూరిరాట్లపువాల్లి అరతిపెద్దరావిమాకు నాగమల్లదిన్న - ఆసందుకు ముగ్నుడ్డపాలాన......అమ్మిమ్రాకుమేర. అందుకు దక్షిణాన కలవిగుట్టం - అందుండి పెన్న యేటిగడ్డను ఉప్పారగోడలు - దక్షిణాన కవంగలూరును కొడతాళాను. ఆసందుక పెన్నమేరన్రై - పడుమటికి వెలునుకూరు - ఆసందుకు యేటకలసిన కొనవాంగుమేర - పడుమటికి గడ్డమేర - అందుకు ఉత్తరాన నాయనిచింత - అందుకు ఉత్తరాన చోట విట్టవిూది జమ్మిమాకు. అందుకు ఉత్తరాన దండుతెరువు వేంపమ్రాకు. అందుకు ఉత్తరాన కప్పలవాంగుగడ్డను తుమ్మమ్రాకు - అందుకు ఉత్తరాన కాళంవాంగు మేరచేసికొని నక్కలతిప్ప - పడుమట అంచుమేర చేసికొని కొండమేర - ఉత్తరానకు ఊరచింతల ఆసందుకున్ను కొండమేర - మానుచింతకానను కలకన్ను. 3౬

ఇది మఖలరాజశేఖరమధుకరఝంకారగీత మాహాత్మ్యం
శ్రీమద్బుక్కరాజేంద్రనృపతేః శాసన మచలైకపారిజాతస్య.

ఆత్రేయాణాం యాజుషః కోటిదేవారాధ్యాచార్యస్యాంగజో
మాధమూర్తిః
చక్రే సమ్యక్సర్వశాస్త్రప్రవీణః శ్లోకానేతాన్ మల్లనారాధ్య
వర్యః. 38.

త్వష్ట్రితచ్ఛాసనం స్వామిశాసనేన వినిర్మితం।
శాసనాచార్యవర్యేణ నాగిదేవేన శిల్పినా. 39.

దానపాలనయోర్మధ్యే దానాచ్ఛ్రేయో నుపాలనం,
దానాత్స్వర్గమాప్నోతి పాలనా దచ్యుతంపదం. 28

స్వదత్తా ద్ద్విగుణంపుణ్యం పరదత్తానుపాలనం
పరదత్తాపహారేణ స్వదత్తం నిష్ఫలం భవేత్. 40

సామాన్యోయం ధర్మసేతుర్నృపాణాం
కాలే కాలే పాలనీయో భవద్భిః,
సర్వానేతాన్ భావినః పార్థివేంద్రాన్
భూయోభూయో యాచతే రామచంద్రః. 41

శ్రీవిరూపాక్ష.

ఈశాసనమునుబట్టి (పెంచుకలదిన్ని యనుపూర్వనామముగల గ్రామము బుక్కరాయపురమను నూతననామముతో నూటపదిభాగములుగాఁ జేయఁబడి, వానిలో 36 భాగములు యజుర్వేదియు భారద్వాజగోత్రుఁడు నయిననాచనసోమునకును, 20 భాగములు భారద్వాజగోత్రుఁడునునాచనపుత్త్రుఁడు నైన తల్లప్పకును, 11 భాగములు కాశ్యపగోత్రుఁడును అన్నదాతాధ్వరిపుత్త్రుఁడు నైన సింగయ్యకును, 10 భాగములు కౌండిన్యగోత్రుఁడును రేవణునిపుత్త్రుఁడును నైనసింగప్పకును, 13 భాగములు కాశ్యపగోత్రుఁడును నాగయ్యపుత్త్రుఁడును నైన పట్సయ్యకును, 19 భాగములు శ్రీవత్సగోత్రుఁడునుతిమ్మయ్య

పుత్రుఁడు నైన భాస్కరునికిని, గ్రామ మాఱుగురు బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగా నియ్య బడినది. ఆయాఱుగురికిని వేఱువేఱుగా రాగి రేకులమీఁద దానశాసనములు చెక్కించి యియ్యఁబడిన ట్లున్నవి. ఈశాసనమునకే ప్రతికగానున్న యింకొకతామ్రశాసనము మడియ నూరిలోని వేంకటరామశాస్త్రిగారివద్దనుండిగ్రైకొనఁ బడియెపిగ్రాఫికా కర్ణాటికాలో ఎమ్. బీ ౧౫౮ వ సంఖ్యను బ్రకటింపఁబడినది.

ఈరెండుశాసనములును బుక్కరాయలయాజ్ఞచే తన్నియుక్తాధి కారియగు విరూపాక్షునిసంతకముతో నేకకాలమున నేకకవి (మల్లినా రాధ్యకవి) చే రచియింపఁబడి యేకశిల్పి (నాగిదేవుని) చేతనే చెక్కఁ బడినవే యయినను, అందందు ముఖ్యభాగములలోనే పాఠభేదము లను గలిగియుండుట వింతగా నున్నది. ఒకదానిలో నాచనసోముని కియ్యఁబడినభాగములు (౩౬) షట్త్రింశత్తని యుండఁగా రెండవ దానిలో (౨౬) షడ్వింశత్తని యున్నది. ఇరువదియెనిమిది యనిచెప్పి నచో మొత్తము నూటపదిభాగములకు సరిపోదుగాన (ముప్పది యాఱు) షట్త్రింశత్తని యుండుటయే సరియైనది. కవికాలము ననఁగా దానకాలమును దెలిపెడి ముఖ్యభాగమే వ్యత్యాసముకలదిగానున్నది. మొదటిదానిలో "రసభూనయనేందుభిః" అని యున్నపాఠము రెండవ దానిలో "రసాభ్రనయనేందుభిః" అని యున్నది. దానకాలము మొ దటిపాఠమునుబట్టి శాలివాహనశకము ౧౨౧౬ వ సంవత్సర మనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౯౪ వ సంవత్సర మగుచున్నది; రెండవపాఠమును బట్టి శాలివాహనశకము ౧౨౦౬ వ సంవత్సర మనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౮౪ వ సంవత్సరమగుచున్నది. ఈరెంటిలో నేకాలమును బుక్క రాయలరాజ్యకాలములోనిది కాదు. ఆకాలములో బుక్కరాయలు రాజ్యముచేయుచుండుటయేకాక యప్పటి కింకఁ బుట్టియైననుండఁడు. శాసనములోనివాక్యములనుబట్టి చూడఁగా బుక్కరాయలు తాను

రాజ్యముచేయుచున్న కాలములోనే నాచనసోమునికి దానముచేసినట్టు స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. శ్రీచిలుకూరి వీరభద్రరావుగారి యాంధ్రులచరిత్రమునుబట్టి వీరబుక్కరాయలు ౧౩౫౫ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౭౭ వఱకును భూపరిపాలనము చేసెను. కాఁబట్టి శాసనకాలము ౧౩౫౫ వఱకును ౧౩౭౭ నకును మధ్య దేదోయొక సంవత్సరమయియుండవలెను. అగ్రహారదానసంవత్సరము తారణ యనిశాసనము చెప్పుచున్నది. రాజ్యారంభసంవత్సరము మన్మథ (౧౩౫౫) యు, అంత్యసంవత్సరము నల (౧౩౭౬) యు, అగుచున్నవి. ఈమధ్య ననఁగా బుక్కరాయలరాజ్యకాలములో తారణసంవత్సరము లేనే లేదు. ఉన్నసంవత్సరములలో వర్ణోచ్చారణమునుబట్టి తారణకు చేరువ సంబంధముగలది సాధారణ. ఇది బుక్కరాయల రాజ్యకాలములో నుండుటచేత శాసనసంపాదకులైన రైసుదొరగారు తమపండితులతో నాలోచించి సాధారణసంవత్సరమునకు సరిపోవునట్లుగా "రసభూనయనేందుభిః" అన్నదానిని "కరాజనయనేందుభిః" అని సవరించి శాలివాహనశకము ౧౨౯౨ అనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౩౭౦ వ సంవత్సరమగు నట్లు చేసిరి. అప్పుడు శాసనశ్లోక మీవిధముగా మాఱుచున్నది.

"అలంకృతే శకస్యాబ్దే కరాజనయనేందుభిః
సాధారణే చైత్రమాసే నవమ్యాం శుక్లపక్షకే."

కర=౨, అజ=౯, నయన=౨, ఇందు=౧-౨౯౨౧ కుడినుండి యెడమకు ౧౨౯౨ శకవర్షమగుచున్నది. శాసనసంవత్సరమిదియే కావచ్చునుగాని యీయూహయే సరియైన దనినిశ్చయముగాఁ జెప్పవలనుపడదు. ఈమార్పును సూచించినశాసనసంపాదకు లగు రైసుదొరగారు తమయింగ్లీషు భాషాంతరములో పుట యడుగున నీక్రిందినివేదనము చేసియున్నారు.

Note—"This is given as the Saka year rasa bhu nayana indu (=1216), the year Tarana. But this does not fall within Bukka's reign, during which there was no Tarana. Hence Sadharana, Saka 1292 expired, has been conjecturally taken."

షిమోగామండల (TI. No. 154, Shimoga Dt. Ep Carn.) టీ యల్ ౧౫౪ వ సంఖ్యశాసనములో బుక్కదేవరాయలు శకవత్సరము 1268 వ్యయసంవత్సర మార్గశీర్షశుద్ధద్వితీయనాఁడు సింహాసన మెక్కినట్టు చెప్పఁబడియుండుటచేత క్రీస్తుశకము 1346 వ సంవత్సరాంతమునుండియే యాతనిపరిపాలనమారంభమయ్యెనని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. అట్లయినను తారణసంవత్సరముకాని శకవర్షము 1216 గాని యాతని రాజ్యకాలములో రావు. ఇఁక "రసాభ్రనయ నేందుభిః" అన్న రెండవపాఠమును జూడుఁడు. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన తారణసంవత్సరమును హరిహరబుక్కరాయలకాలములోనికిఁ దెప్పించుటకు శకవర్షమును 1266 నకు మార్పవలెను. అట్లు మార్చుటకే "రసాభ్ర" యని యున్నదానిని "రసర్తు" నుగా సవరించిరి. అట్లుచేసినను బుక్కరాయలరాజ్యకాలములోనికి రాక తారణసంవత్సరము హరిహరరాయల రాజ్యకాలములోనికి వచ్చినది. అందుచేత శాసనకాలము ౧౩౪౪ అనుటకంటె ౧౩౭౦ అనుటయే సత్యమునకు సమీపమయి యుండును. శకవర్షము 1298 (క్రీస్తు. శ. 1376) నలసంవత్సరఫాల్గుణబహుళపాడ్యమి భానువారమునాఁడు బుక్కరాయలు మృతినొందెను. బుక్కరాయని కాలములో నుండి యాతనిచే నగ్రహారమును బడసిననాచనసోమనాథుఁ డెఱ్ఱాప్రెగడకంటెఁ బూర్వుఁ డని చేసెడివాదము విశ్వాసార్హమయినది కాదు.

అంతందు బెజ్జా ప్రెగడహరివంశములోనిపద్యము నొకదానిని సోమునిహరివంశములోనిపద్యము నొకదానిని తీసి పోల్చుటవలన నుభయకవులతారతమ్యమును తేటపడ నేరదు. కవిత్వతత్త్వమును మొత్తముమీఁద విచారింపవలెను. అప్పుడుసహిత మభిప్రాయభేద ముండక మానదు. ఒకరికి రుచించినది యింకొకరికి రుచింపదు. లోకో భిన్నరుచి యన్నది క్రొత్తది కాదు గదా!

ఇతఁడు హరివంశముగాక వసంతవిలాస మనుప్రబంధమును నొకదానిని కూడ రచియించి యున్నాఁడఁట. దానిలోనిపద్యముల మూఁటి నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాను—

క. అత్తఱి విటనాగరికులు
చిత్తమున వసంతకేళి చిగురొత్తంగా
మొత్తములు గట్టి తెచ్చిరి
ముత్తెపుఝల్లరులతోడిబుట్టటకొమ్ముల్.

క. అంజెదవుగాక ననుఁ జెం
తం జేరఁగనీక యెంతతగ్గిన మిరియా
లుం జొన్నలసరిగావే
లంజెతనమునందుఁ గొమిరెలం గెలువవొకో.

శా. ప్రాలేయప్రతివీరసేనఁ బఱపెన్ బైపై వసంతం బిలన్
గాలోన్మీలితకోరకోదరపరాగప్రౌఢకోపాగ్నియై
హాలాపానవిహారసారమహిళాహంకార దోస్సారమై
హేలాపల్లవహేతిఖండితమహాహేమంతసామంతమై.

ఇ ట్లొకపద్యమును రెండుపద్యములను జూపుటవలన నీతనికవిత్వశైలి తెలియఁజాలదు గనుక సోముని హరివంశమునందలి యుషాకన్యాపరిణయకథలోని కొంతభాగము నిందుఁ బ్రకటించుచున్నాను. ఇతనికిఁ

దిక్కనసోమయాజియందు మిక్కిలి గౌరవ ముండుట యితఁడు హరి వంశమునందుఁజెప్పిన "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర కొమ్మనామాత్య పుత్ర బుధారాధనవిరాజి తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతం బయిన శ్రీమహా భారతకథానంతరంబున శ్రీమత్సకలభాషాభూషణసాహిత్యరసపోషణ సంవిధానచక్రవర్తి సంపూర్ణకీర్తి నవీనగుణసనాథ సోమనాథ ప్రణీతం బయిన" యను గద్యమువలన స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగడకు డెబ్బదియెనుబది సంవత్సరములకుఁ దరువాతనున్న ప్రౌఢకవి మల్లన మొదలయినవా రీతనిని పూర్వకవినిగా స్తుతించినారు.

ఉ. నన్నయభట్టుఁ దిక్కకవి నాచనసోముని భీమనార్యుఁ జే
రెన్నికఁ జిమ్మపూడియమరేశ్వరు భాస్కరు శంభుదాసునిన్
సన్నుతి చేసి వాక్యరసతత్వము పీనుల కింపుమీఱ న
త్యున్నతిగా నొనర్తు నెఱయోధులు మేలనఁ గావ్య మిమ్ములన్.

అని పోతనామాత్యునిపుత్త్రుఁ డయినప్రౌఢకవిమల్లన తనరుక్మాంగద చరిత్రమునందు సోముని స్తుతించి యున్నాఁడు.

సీ. .... నన్నపార్యువర్ణనలఁ బొగడి,

గీ. వెలయఁ దిక్కనసోమయాజుల భజించి
యెఱ్ఱనామాత్యు భాస్కరు నిచ్చ నునిచి
సుకవిసోముని నాచనసోము నెఱఁగి
కవిమనోనాథు శ్రీనాథు ఘనత మెచ్చి.

అని భాగవతషష్ఠస్కంధమునందు సింగయయు సోముని పూర్వకవిగాఁ జెప్పినాఁడు. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్నయు "మానన్నయభట్టుఁ దిక్కకవి నెఱ్ఱాప్రెగ్గడన్ సోమునిన్" అని యెఱ్ఱాప్రెగడతరువాత సోమునిఁ జెప్పినాఁడు. వీని నన్నిటినిబట్టి విచారింపఁగా సోమకవి యెఱ్ఱాప్రెగ-

డకుఁ దరువాతను శ్రీనాథాదులకుఁ బూర్వమునందును నుండుట స్పష్టము. కాఁబట్టి యతఁడు హూణశ॥ ౧౩౭౦-౭౦ సంవత్సర ప్రాంత ములయం దున్నాఁడని యించుమించుగా నిశ్చయింపవచ్చును. దీనినిబట్టి విచారింపఁగా నాచనసోమనాథుఁ డిప్పటి కయిదువందలయేఁబది సంవత్సరముల క్రింద నున్నట్లు తేలినది. ఈవిషయ మయి పెంచి చెప్పుట కంటె హరివంశములోని పద్యములను వ్రాయుటయే చదివెడివారికి మనోహరముగా నుండవచ్చు ననుతలంపుతో నట్లు చేయుచున్నాను.—

మ. ఒకనాఁ డిందుధరుండుఁ బార్వతియు లీలోద్యానకేళీనరి
న్నికటానేకవిహారదేశముల దైతేయేంద్రకన్యాప్సరో
నికురుంబంబులు పారిజాతకుసుమానీకంబు పైఁ జల్ల ద
ర్పకబాణంబుల కెల్ల నెల్ల యగుసౌభాగ్యంబుతో నాడఁగన్.

వ. అట్టియెడ.

సీ. కిసలయంబులతోడఁ గెంగేలు తడవెట్టి
విరులపై నఖకాంతి విఙ్జ రాల్చి
తేఁటిఁగలకుఁ దనూలీలఁ గానుక యిచ్చి
గుతులఁ బాలిండ్లు గొలిచి చూచి
చలిగాలి నిశ్వాససౌరభంబుల నాఁగి
యళిపంక్తి కురులతో నలుక దీర్చి
పుష్పాళ్ళ సెలగంధములు విద్యమందించి
పూఁదేనెచెమటల బుజ్జగించి
తోడలు ననఁటికంబంబులు పొందలుఁ బోక
బోదెలు సెలుంగులును బరపుష్టలతలు

మాటలును గీరభాషలు మక్కళించి
చిగురుఁబోఁడులు వనకేళి చేయఁ జేయ.

వ. వారిలో నొకర్తు.

మ. సహకారాధిపుఁ గౌఁగిలించుకొని వాసంతీలతాకాంత సా
రహరిద్రారసగౌరకేసరములన్ రంజిల్లుమాధ్వీకవా
ర్లహరిస్వేదముఁ జూపఁ బట్టపగ లేలా యింతటన్ సిగ్గు లే
దహహా యంచు దొలంగి నవ్వెఁ జెలిమాఱై ముద్దుగాలయ్యెడన్.

మ. ఒకరామాతిలకంబు రత్నరుచితో నొప్పారుమందారకో
రకముం గర్ణవతంసత న్నిలుపుచున్ రాఁగా లతాసక్తచూ
చుకచేలాంచలమై మలంగి విభు మంచున్ గేలు సాఁచెన్ ససా
యకమౌర్వీం దెగఁగొన్న మన్మథుని ప్రత్యాలీఢపాదంబులన్.

చ. ఒకచపలాక్షి లేఁజిగురుటూయెలఁ గోయిలరాచవారి ని
క్కపు నెలయింప వచ్చుకలకంఠికటాక్షము టెక్కుదారు స్రు
కక్క పలుమాఱుఁ జూపఁ జెలికత్తెలు ముద్దుల బావ పొమ్మనన్
మొకము సగంబు వాంచె మణిముద్రికలం జిఱునవ్వు గప్పుచున్.

చ. లలన లతావితానముల లత్తుకతేకులచాయ చల్లు చే
తుల సెలగొమ్మ లందికొనఁ దోరపునవ్వులు పిక్కటిల్ల నె
చ్చెలులు చెలంగి మావిరులు చెందొవ లయ్యె ననం దడంబడన్
దలిరులఁ గోయు రాచిలుకదాఁటులుఁ దేఁటులు నానచేయఁగన్.

సీ. సుడిగొన్న చిగురాకుజొంపంబు గెంపారఁ
దలమీఁద మల్లికాదామ మడఁచి
నిడుదతామరతూఁడు నెట్టెంబు చుట్టి పైఁ
బటికంపుఁగడియంపుభాగ మదిమి
తోన యాత్రేవఁ గెందొవతేకు హత్తించి
మెడచక్కిఁ గస్తూరి మెదిచి పూసి

పాయగొమ్మల నల్లపట్టుఁ దగిల్చి యు
క్కొనయాకుపై వెండికోర వెట్టి
ధవళకేతకధూళి గాత్రమునఁ జటిచి
మోఁకమామిడి కొకకొంత మ్రొక్కి నిలిచి
యొడలిలోఁ జక్క సగము నా కొసఁగు మనుచు
నద్రికన్యక తలవంచె హరుఁడు నవ్వె.

చ. నడక తెఱంగు మాటజతనంబు నపాంగవిలాసముల్ మునుం
గిడిన తెఱంగు ముద్దుమొగ మించుక వంచినసిగ్గుఁ బార్వతిం
దడఁబఱుపంగ నొప్పెనఁగె దర్పకవైరికి నాసపాటుగా
నడరుచుఁ జిత్రరేఖ యనునచ్చర నెచ్చెలు లిచ్చ మెచ్చఁగన్.

క. ఆవసథశోధనమునకు
సావాసులు వచ్చి కనిరి సౌధముపై సం
భావితుఁడై దనుజసుతా
సేవితుఁడై యున్నమనుజసింహుఁ గుమారున్.

మ. కని యక్కోమలికిం గుమారునకు సంగం బంగజాయత్తమై
యునికిన్ బాణునితోడఁ జెప్పఁ జని వా రొండేమియు న్శంక లే
క నరుం డొక్కఁడు దేవ నీనగరిలోఁ గన్యాజనాంతఃపురం
బున నున్నాఁడు భవత్సుతావిభుత నిప్పొందియ్యకొన్నాఁడవే.

ఉ. నావుడు రోషవహ్నివలనం బొగ లేఁగినభంగి మోముసం
గావిరి పర్వ నంగమునఁ గంపము నివ్వటిలంగ బాణుఁ డ
త్యావిలచిత్తుఁడై మనుజుఁ డెట్టి మదీయపురంబు చొచ్చె న
చ్చేవయు కాక సానగరు చొర్చె నిసీ మగమాట లేటికిన్.

క. ఏ నీనెట నాకూఁతును
మానవుఁడెట నగరు చొచ్చి మాకులమునకుఁ
హానిని యొనరించెఁ గన్నులఁ
గానఁడు దలయెత్తి రోఁత గాదే నాకుఁ.

క. మనుజాంగనలం బట్టుట
దనుజులకుం జెల్లుఁగాక దనుజాంగనలన్
మనుజులు పట్టుటకును దొర
కొనిరే బెండులు మునింగి గుండులు తేలన్.

క. అని తనకింకరసైన్యము
ననిరుద్ధునిమీఁదఁ బనిచె నదియు భయోత్పా
దనమతిఁ బట్టుఁడు కట్టుఁడు
తునుముఁ డనునెలుంగు లడరఁ దోతెంచె వడిన్.

క. అప్పలుకుల కలుకలు మది
నుప్పర మెగయంగ నొసఁగె నుల్లాసము పై
నొప్పారఁగఁ బరిగోలల
నొప్పించిన భద్రగజము నూల్కొన్నగతిన్.

వ. అక్కుమారకంఠీరవుండు.

క. అతరుణి వలదు వల దని
భీతిం దనుఁ బట్టఁ బట్ట భీకరతరని
ర్ఘాతరవసింహనాదుం
డై తత్సౌధంబు డిగ్గె నవుడుగఱచుచున్.

వ. ఇట్లు డిగ్గి తదంతఃపురద్వారంబున నిలిచి దారుణతరం బగుపరిఘంబు పుచ్చుకొని.

మ. తనఘోరధ్వనికిం గలంగఁబడుశత్రుసైన్యంబు దైన్యంబునం
దునుకొందం బరిఘంబుపై విసరుచున్ దుర్వారుఁడై పైపయిన్
మునుఁగంబాఱు శరాసిముద్గరగదాముఖ్యాయుధశ్రేణిచేఁ
గినియం జేసిన వేసవి న్రవి దివిం గ్రీడించుచందంబునన్.

క. మండి పదాతులఁ గొందఱఁ
జెండాడిన నున్నవారు చెడి పాఱిరి బా
ణుం డున్నయెడకు నొడళుల
నిండను నెత్తురులు గ్రమ్మ నిట్టూర్పులతోన్.

వ. అప్పు డద్దనుజేంద్రుండు.

క. వెఱవకుఁడు వెఱవకుఁడు చిం
దఱవందఱగాకుఁ డేల ధైర్యముఁ దూలన్
మఱచితిరె కులముఁ గీర్తియుఁ
బిఱికులగతి నింతవలదు బీరము చెడఁగన్.

ఉ. పాఱెదుత్రోవ మీకు నలవాటుగఁ జేసినశూరుఁ డెవ్వఁడో
మీఱి యనేకయుద్ధముల మీరు జయించుట లెల్ల నింతతోఁ
దీఱె ననుం గనుంగొనుఁడు ధీరతఁ దోడ్పడ రందు నాకునుం
బాఱుఁడు పాఱుఁ డందుఁ బరిపంథుల నాఱ్పుఁడుచాలు మీపనుల్.

వ. అని వారి నడికించియు నదలించియుఁ బొదువుచేసి పోరికిఁ బురికొల్పి
మఱియు మహావీరులం బదివేవురఁ బదివేవురఁ గాఁ బలుతెఱంగుల
మూఁకలుచేసి ప్రమథగణంబులం గలపి పంచిన.

శా. నేలం గొందఱు మింటఁ గొందఱు గజానీకంబుఁ గీలాలము
గ్జాలంబుం బుఱుడింప నంచితమదోత్సాహంబు దేహంబులం
జాలం గ్రాల నిశాతహేతిలతికాసౌదామినీదామభీ
మ్ఘాలంకారము భీరముం దెలుప నుద్యద్విక్రమక్రీడతోన్,

వ. వచ్చి యుదల్చి నిలునిలు మని తాఁకిన.

క. ఒక్కనికిఁ బెక్కుమొనలకుఁ
దక్కక పోరగుట యరిది దానవబల మూ
క్రిక్కిఱిసినతిమిరమునకు
నుక్కక యాదవకుమారసూర్యుఁడు నిలిచెన్.

వ. ఇట్లు తనచేతిపరిఘంబు కంధరంబునం జేర్చి.

గీ. పరిఘతోమరాదులఁ దన్నుఁ బరులు వైవ
వారివారికైదువులనె వారి వైచె
మఱియుఁ దనతోంటిపరిఘం బమర్చి చేత
నాసురారాతిసేనపై నడరె నపుడు.

క. ఇరువదినాలుగువేవుర
వరభటులం గింకరుల నవారణలీలన్
బరిమార్చి పేర్చి విక్రమ
ధురంధరుం డయినవిజయదోహాలి మఱియున్.

క. పలుకయుఁ గరవాలముఁ గొని
పొలికలనం గెలవఁ జదలఁ బొదల మెఱుంగుల్
వల నొప్పారఁ బ్రచారం
బులు ముప్పదిరెండు నిండుమొనలకుఁ జూపెన్.

పంచమాశ్వాసము.

సోముని హరివంశములోని మఱికొన్నిపద్యములు.

ఉ. రెండుబలంబులందు నరరే యరరే యవురే యనంగ నొం
డొండఁ జెలంగుపన్నుతుల నుబ్బుచు నీయదువీరుఁ డంపుఁ బొం
ద్రుం దనువారి సాత్యకి కఠోరభుజాప్రతిముండు పౌండ్రభూ
మండలనాథుఁ డంపు వసుమాఖ్యము లే దనువాఱఁ గోరితోన్.

శా. ఓరీ దానవధూర్త నీమవచనోద్యోగంబు లె ట్లోగిరా
రారా యింకిట నేమిచేసెదవురా క్రౌర్యంబు శౌర్యంబు న
ద్వీరత్వంబును గల్గెనేని దనుజా తెల్లంబుగాఁ జూపుమం
ఛారాజీవవిలోచనుండు వచనవ్యాపారపారీణతన్.

చ. ఇతని కితండె సాటి యగు నీతని కీతఁడె సాటి వచ్చు ను
ద్ధతిఁ జనువెంట వింట నడిదంబున నింతటివారు లే రమా
పతి కొకరుండు శిష్యుఁ డురుబాహుఁడు ద్రోణున కొక్కరుండు ధీ
రతముఁడు శిష్యుఁ డి ట్లిరువురన్ రణధీరతఁ జెప్ప నేటికిన్.

చ. మఱకువ కత్తరించి మదమానములం జఱవుచ్చి మెచ్చుఁ జా
గఱకొని క్రోధకామముల గండడఁగించి పరాపకారముం
జఱపడఁ ద్రోచి వాచవులచట్టలు వాపి తొలంగి చిత్తముల్
జఱిఁ బడియున్ననీకు నొకచక్కటి నెక్కటి వేడఁ గల్గెనే.

చ. ఎఱుఁగరుగాక లోకమున కెవ్వరి కైనను మేలు సేయఁగా
నొఱపగునాశ్రమంబున సమున్నత మైనగృహస్థధర్మముం
బఱగడ వె చి గోఁచిగొని పాఱినపాలకు ము కి కల్గునే
పఱిగల నేఱినం గొలుచు పాఁతటికిం గలదే తలంపఁగన్.

చ. తిరిసినకూడు దెచ్చి నలుదిక్కుల బోడలు తిండి పెట్టఁగాఁ
బెరిఁగినపొట్టతోడ నొకపెంటపయిం దొరవోలె నెవ్వరిన్
సరకుగొనండు పట్టుకొని చాఁగఱగొన్న బలే యెఱుంగుఁ డ
క్కరిబలు మోపు మోచు నయగారితనం బఱ నుట్టి గట్టినన్.

చ. పెఱిగిఱిగాక నీవు నొకపెగ్గడవే సభ లుండుభంగి ము
న్నెఱుఁగనివాఁడవై భ్రమసి యెవ్వరిముందఱ నేమిమాటలో
యఱచిరి వారిజంకెలకు నంతట ద్రోవడివచ్చి తిచ్చటన్
గఱువఁగ వచ్చునే బలిమి గాడిదకుం బులితోలు గప్పినన్.

మ. అరిఁ జూచున్ హరిఁ జూచు, నూచకములై యందంద మందారకే
వరమాలామకరందబిందుసలిలస్యందంబు లందంబులై
దొరఁగం బయ్యెదకొంగు కొంత దొలఁగం దోడ్తో శరాసారమున్
దరహాసామృతసారముం గురియుచుం దన్వంగి కేళీగతిన్.

చ. చొరనిబిలంబులు న్వెదలఁ జూడనిక్రంతలు గాలు రాపడం
దిరుగనిత్రోవలు న్వెడియ దీర్పనిగొందులు నాలుబిడ్డలే
కరయనిరేలు చీమచిటుకన్నను విప్పనిమూఁటలుం బయిం
బిరుగనికోకలుం గలవె చేరినయాసురకోటి కచ్యుతా.

చ. అరదముపై నుదగ్రుఁడగునంగిరునిం గని నెమ్మొగంబునం
దరహసితంబు చెన్నొనఁగ దానవసూదనుఁ డల్ల నిట్లనున్
మరలు మునీంద్ర నీకు వనమా యసమాయుధకేళి కేళికిం
దరమె మదీయసాయకవితానము లిప్పుడు గోలుపుచ్చవే.

చ. తరణులవీరముద్దియలతాఁకునఁ జిందఱవందలైన క్రొ
న్నురువులలోన శైవలము నూలుకొనంగ నితంబపంక్తిపైఁ
బొరలుతరంగరాజి విరిపువ్వులు వీడినకుంతలంబులన్
బరఁగఁ బదంబులం దెఱఁగి పైఁబడ నేడ్చువిటాలి కైవడిన్.

శా. ఈరూపంబున సంసృతిం దొఱఁగి మీ రెంతెంత యేచింతలన్
జేరం గోరక యూరకున్న నిటు విచ్చేయంగఁ జేయం గదున్
భారంబే విను నంతయుం గలిగెనో బాలార్కబింబంబులో
నారంగూరినయంధకార మన నాహా సాహసం బెట్టిదో.

శా. ఓరీ బ్రాహ్మణధూర్త నాయెదుట నోహో సాహసం బెట్టిదో
వైరిం గోరి నుతించుమాట లెటుగా వచ్చెం గృతఘ్నా యిది
న్నోరే యెవ్వరి కెవ్వ రయ్యెదరు నిన్నుం బెంచి మన్నించినన్
గారామై యిటు చేసితే తొలఁగు మింకం జాలు నీకార్యముల్.

వేములవాడ భీమకవి

భీమకవియొక్క వాసస్థానము గోదావరిమండలములోని దాక్షారామమునకు సమీపమున నున్న వేములవాడ యనుగ్రామము. ఇతని జన్మమునుగుఱించి విచిత్రమైనకథ యొకటి చెప్పుచున్నారు. వేములవాడగ్రామమునందు సోమన యనునియోగిబ్రాహ్మణుఁ డొకఁడుండెను. ఆతనిమరణానంతర మతనిభార్య నిరుపేదరాలైనను విద్యావతి యగుటచే ధనికులయిండ్లలో పాటలును పద్యములును చెప్పి జీవనము చేయుచుండెను. ఆమె శివరాత్రి పుణ్యకాలమునందు తనయూరిస్త్రీలతోఁ గలిసి దాక్షారామమునకు యాత్రపోయి వా రందఱును తమకు సంతానముఁ గలిగింపవలె నని భీమేశ్వరస్వామికి మ్రొక్కుకొనుచుండఁగా, తనకేఁక సంతానముగలుగఁబో దన్నునమ్మకముతో పరిహాసార్థముగా తనకు కొడుకు పుట్టినయెడల తానును స్వామికి పుట్టెడునీటితో దీపారాధనము చేయించెద నని మ్రొక్కుకొనెను. ఆమె మాటల కప్పు డచ్చట నున్న స్త్రీలందఱును నవ్విరి. ఆమె యిల్లు చేరిన తరువాత కొంతకాలమునకు దైవ మామెకోరికను సఫలముచేసెనో యన్నట్లావితంతువున కెట్లో విధివశముచేత గర్భము నిలిచెను! తాను భక్తితో మ్రొక్కుకొన్నందున భీమేశ్వరస్వామియే కుమారుని కలిగించె నని యామె యెంత చెప్పినను నమ్మక, ఆమె నాయూరివా రందఱును జాతినుండి బహిష్కరించి తమ యిండ్లకు రానీకుండిరి. ఆమె కటుపిమ్మట పురుషశిశువు కలుగఁగా మిక్కిలి ప్రేమతోఁ బెంచుచు, ఆతనికి భీమేశ్వరస్వామి పేరుపెట్టి, తానే యాతనికి చిన్నప్పటినుండియు విద్య చెప్పుచుండెను. ఒకనాఁడు తాను పిల్లకాండ్రతో నాడుకొన బోయినప్పుడు వారలను [illegible]

కొడుకా!" యని పిలుచుచు పరిహాసించుచురాఁగా కొంతజ్ఞానము వచ్చినవాఁడగుటచేత మనస్సులో వేదనపొంది తల్లివలన తనజన్మ వృత్తాంతమును దెలిసికొని, తత్క్షణ మా గ్రామము విడిచిపోయి దాక్షా రామముచేరి భీమేశ్వరస్వామి యాలయములో లింగమును కౌఁగిలించు కొని వదలక కూరుచుండె నఁట! అంతట స్వామి కాచిన్నవానియం దనుగ్రహము వచ్చి "నీ వాడినదెల్ల నాటయు పాడినదెల్ల పాటయు నగు"నని వరమిచ్చి పంపెనఁట! ఆబాలుఁడు మరల స్వగ్రామమునకు వచ్చినతరువాత నొకయింట బ్రాహ్మణసమారాధనము జరుగునప్పు డచ్చటికి బోఁగా బ్రాహ్మణు లీముండకొడుకును లోపలికి రానియ్యఁ గూడదని తలుపులు లోపల గడియవేసిరఁట! అంతట వడ్డన లయి లోపల భోజనము లారంభముకాఁగా, భీమన తలుపులసందునుండి చూచి "మీయప్పలు కప్పలుగాను మీయన్నము సున్నముగాను" అని శపించెనఁట! ఆశాపాక్షరములు సత్యము లయి విస్తళ్ళలోనియన్నము సున్నమయి, అప్పములు కప్ప లయి దుముకు లాడసాఁగెనఁట! అప్పుడు బ్రాహ్మణు లందఱును భయపడి యది భీమనమహత్త్వ మని తెలిసి కొని తలుపుతీసి, సున్నమును కప్పలను యథాపూర్వకముగా చేసిన పక్షమున నాతనిని పంక్తిభోజనమునకు రానిచ్చెద మని చెప్పఁగా నతఁడు సున్న మన్నమును కప్ప లప్పములును కావలె నన్నయుత్తరక్షణ మున కే యవి యట్లయ్యెనఁట! నాఁటినుండియు బ్రాహ్మణు లాతఁడు వరప్రసాది యని తెలిసికొని, ఆతని కుపనయనాది సంస్కారములు చేయించి బహిష్కారము దీసివేసి, అతనిని పంక్తిభోజనములకు రా నిచ్చుచు గౌరవింపుచుండిరి. భీమకవి సంస్కృతమున రచియించినట్లు చెప్పఁబడెడు జ్యోతిషగ్రంథమును దెనిఁగించినయొకానొకకవి యించు మించుగా నీకథనే తన గ్రంథావతారికయం దీక్రిందిసీసమాలికలోఁ జెప్పియున్నాఁడు— ।

సీ. శ్రీకరంబై ధరఁ జెలువు గాంచినయట్టి
భీమపురంబునఁ బ్రేమమీఱ
భీమేశ్వరుండును బ్రియముతో భక్తుల
కోర్కె లొసంగుచుఁ గొమరు మిగుల,
నొకనాఁడు తత్పురియువతులు కొందఱు
భక్తి భీమేశ్వరుభవనమునకుఁ
బోయి పుత్రులవేఁడ ముగ్ధత్వమున నొక్క
విధవ కుమారుని వేడ్కఁ గోర
నాలేమముగ్ధత కపహసించుచు నల
భీమేశ్వరుఁడు పుత్రుఁ బ్రీతి నొసఁగ
నాకాంత గర్భిణి యై కాంచెఁ దనయుని
గలియుగాదిని ప్రేమ కడలుకొనఁగఁ
బ్రభవవర్షంబున శ్రావణమాసంబు
శుక్లపక్షంబున శోభనంబు
మీఱఁ బంచమి శుక్రవారంబునను హస్త
యందుఁ గన్యాలగ్నమందు వెలయ;
వెలిపెట్టి రకాంత విధవ నాత్మజునిఁ గాంచె
నని నింద మోఁదఁగట్టి యఖిలజనులు
నంతఁ దత్తనయుండు నై దేండ్లబాలుఁడై
పురి బాలకులతోడఁ బో పఁగనాడ
జనులెల్ల గోళకుం డని నిందఁజేసిన
రోషించి యాలయము మాషిత యని

రాయెత్తి తల్లిపై నేతుఁబోయిన నది
భీమేశ్వరుఁడు తండ్రి శ్రేయ మనిన
వెసఁ జని యాతని ప్రేయ నుంకించిన
భీమేశ్వరుఁడు దయ పెద్ద గలిగి
ప్రత్యక్ష మయి, వత్స! రమ్మని తగఁజేటి
పశుపక్షిమృగములఁ బ్రాణికోట్లఁ

కలిగించుశక్తియుఁ గరమొప్ప జనులకు
బిడ్డల నాయువుఁ బెంపుఁదనర
సంపద లొసఁగెడిసామర్థ్యమును మఱి
కానిది యావని మైనదెల్లఁ
గాదని యట్టుల కావించుబలమును
మును రాఁ గలుగునదియును దెలుపఁగఁ
బ్రావీణ్యమును నిచ్చి ప్రబలుము నీ వని
వరమిచ్చెఁ బదియాఱు వర్షములకు
నాతనికి సహాయమై సరస్వతియును

నతఁ డెట్లు చెప్పిన నట్ల చేయుచునుండె
నవిలేనికీర్తిచే జగతి వెలసె
గీ. యతఁడు చెప్పినశాస్త్రమం దధికభక్తి
కలిగి నిజమని తలఁచినఁ గల్గు శుభము
కోర్కెలెల్లను ఫలియించు గురుతరముగ
సకలజనులకుఁ జెప్పెద జగతిలోన.

నాటనుండియు నీతఁడు కవిత్వము చెప్పెననియే జనులు చెప్పుచుం డెదరు. తిట్టుకవిత్వమునం దీతఁడు ప్రసిద్ధుఁడు. అందుచేతనే యీతని నుద్దండకవి యనియు, కవిరాక్షసుఁ డనియు, జనులు వాడుకొనుచు వచ్చినట్లు కనుపట్టుచున్నది. ఇతఁడు గాక కవిరాక్షసుఁ డనెడు కవి వేఱొకఁ డున్నాఁడు. ఈయననుగూర్చి చెప్పుకొనుకథ లనేకము లున్నవి. ఈతఁడు రాజసభలకుఁ బోయినప్పుడు తాను దాక్షారామ భీమేశ్వరునిపుత్రుఁడ ననియే చెప్పుకొనుచు వచ్చిన ట్లీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.—

మ. ఘనుఁడన్ వేములవాడవంశజుఁడ దాక్షారామభీమేశనం
దనుఁడన్ దివ్యవిషామృతప్రకటనానాకావ్యధుర్యుండ భీ
మన నాపేరు వినంగఁ జెప్పితిఁ దెలుంగాధీశ! కస్తూరికా
ఘనసారాదిసుగంధవస్తువులు వేగం దెచ్చి లాలింపురా.

ఈపద్యమునందలి తెలుంగాధీశ యను దానిని వెలుంగాధీశయని దిద్ది దానికి విమలాదిత్యుఁ డని యర్థము చెప్పుటకంటె సాహసకార్య ముం డదు. తెలుంగాధీశుఁ డనఁగా తెలుఁగురాయఁడు. రామవిలాసములో

క. ఆమాచనృపతిసుతుఁడు మ
హామహుఁ డెఱపోతనక్ష్మాధీశ్వరుఁ డా
శ్రీమంతుసుతులు జగదభి
రాములు శ్రీతెలుఁగురాయరామనరేంద్రుల్.

అని గుడిమెట్టరాజగు నెఱపోతరాజుకొడుకు తెలుఁగురాయఁ డొకఁడు చెప్పఁబడి యున్నాఁడు. ఈతెలుఁగురాయఁడు పదుమూడవశతాబ్ద మధ్యమునం దుండినవాఁడు కవి యీతెలుఁగురాయనిగూర్చియే యీపద్యమును జెప్పినయెడల, ఇతఁడు తిక్కనకాలములోనో తిక్క నకుఁ [illegible] యుండియుండవలెను. తిక్కనయు నీ[illegible]

తన గ్రంథములలోఁ జేర్చిన కుండుటకూడ నితఁడు తిక్కనకు పూర్వ పువాఁడు కాఁడని తెలుపుచున్నది. పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమున నున్న యీతెలుఁగురాయఁడు గాక కవులకు కస్తూరికాదానము చేయుటయందుఁ బ్రసిద్ధుఁ డయిన వేఱొక తెలుఁగురాయఁడు సాం కరాయని పుత్త్రుఁడు పదునాల్గవ శతాబ్దోత్తరార్థమున నుండెను. శ్రీనాథుఁడు కస్తూరినివేఁడినది యీతెలుఁగురాయనినే యయి యుండును. "తెలుంగాధీశ" యన్న ప్రయోగము వ్యాకరణదుష్ట మగుటచేత నది కళింగాధీశ యని యుండవలె నని యొకరు వ్రాయుచున్నారు. సంజ్ఞలయందును బిరుదములయందును మనము వ్యాకరణదోషము లను జాటింపరాదు. కస్తూరికాదానమునకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు తెలుఁగురాయఁడుకాని కళింగాధీశుఁడు కాఁడు. ఈ తెలుఁగురాయనినే కస్తూరి వేఁడెడియీ క్రిందిపద్యములో నీతని గూర్చి శ్రీనాథుఁడును తెలుంగాధీశ యనియే ప్రయోగించియున్నాఁడు—

శా. అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని తెలుంగాధీశ కస్తూరికా
భిక్షాదానము చేయురా సుకవిరాడ్బృందారక శ్రేణికిన్
దాక్షారామపురీవిహారవరగంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుఁ దద్వాసనల్.

ఈ తెలుఁగురాయఁడు మరణము నొందుటచేతఁ గస్తూరికాదానము చేయువారు లే రని శ్రీనాథుఁ డీసీసపద్యపాదమున విలపించి యున్నాఁడు—

"రంభఁ గూడెఁ దెలుంగురాయరాహుత్తుండు
కస్తూరి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు"

విమలాదిత్యునితండ్రియైన దానన్నపాలుఁడు మూఁడుసంవత్స రములు రాజ్యము చేసినతరువాత కళింగు లాతనిని రాజ్యవద

భ్రష్టునిఁ జేసి రాజ్యమును తా మాక్రమించుకొనిరి. ఆకాలములో భీమకవి యున్నట్టును, అప్పుడు రాజ్యపాలనము చేయుచున్న కళింగ గంగును తిట్టినట్టును, కొందఱు చెప్పుచున్నారు. ఈకవి యొకనాఁడు రాజసందర్శనార్థ మయి పోఁగా రాజకళింగగంగు కార్యభారములో మునిఁగియుండి యసమయమగుటచే కోపపడి "యిప్పుడు సందడిగా నున్నది. సందడితీఱినతరువాత రమ్ము" అని కేక వేసెనఁట! అందు మీఁద భీమన యాగ్రహపడి

ఉ. వేములవాడభీమకవి వేగమె చూచి కళింగగంగు తా
సామము మాని కోపమున సందడి దీఱిన రమ్ము పొమ్మనెన్
మోమును జూడ దోష మిఁక ముప్పదిరెండుదినంబులావలన్
జామున కర్థమం దతనిసంపద శత్రులఁ జేరుఁగావుతన్.

అనుపద్యమును జెప్పెనఁట! ఈవాక్యము శాపమయి తగులఁగా శత్రు రాజు లాతనిరాజ్య మాక్రమించుకొని యాతనిని వెడలఁగొట్టిరఁట! తరువాత నతఁడు శత్రుభీతిచేత మాఱువేషముతో నూరూరఁ దిరుగుచు నొకనాఁటిరాత్రి చీఁకటిలో భీమకవి యింటిముందరిపాఁతర గోతిలో కాలుజాఱి పడి, అంత బ్రతుకు బ్రతికినమహారాజున కిప్పు డొక్కకాలిదివ్వటి యైన లేకపోయెనే యని ఖేదపడెను. అప్పుడు పాదప్రక్షాళణమున కయి వెలుపలికి వచ్చినభీమకవి యామాటలు విని నీ వెవ్వఁడ వని యడుగఁగా నేను వేములవాడభీమకవి చేసినజోగినని యతఁడు ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను. అందుమీఁద కవి కరుణించి

ఉ. వేయిగజంబు లుండఁ బదివేలతురంగము లుండ నాజిలో
రాయుల గెల్చి సజ్జనగరంబునఁ బట్టము కట్టుకో వడిన్
రాయకళింగగంగ కవిరాజ భయంకరమూర్తి చూడఁ దాఁ
బోయినమీఁశమాసమునఁ బున్నమపోయినషష్ఠినాఁటికిన్.

అనుపద్యమును మరలఁ జెప్పి యాశీర్వదించెను. ఈయాశీర్వచనప్రభావముచేత నాతఁడు భాగవతులలోఁ గలిసి సజ్జనగరమునకుఁ బోయి, అక్కడిరాజు తనశత్రువు నవమానించుట కయి రాజకళింగగంగు వేషము వేసెదరా యని భాగవతుల నడుగఁగా వారి నొప్పుకొండని చెప్పి రాత్రివేళ తా నావేషము వేసికొని, వేషమునిమిత్తమని తన ఖడ్గమును గుఱ్ఱమును రాజువలనఁ బడసి యశ్వారోహణము చేసి యాటనెపమున నిజముగా రాజకళింగగంగే వచ్చె నని జను లాశ్చర్యపడ రాజును సమీపించి తనచేతిఖడ్గధారతో నాతనిశిరస్సు ఖండించి తాను సింహాసన మెక్కి కూరుచుండెను. ఈవార్తయే నిశ్చయ మయి యారాజు చాళుక్యరాజులు రాజ్యపదభ్రష్టు లైనకాలపువాఁడే యైన పక్షమున, విమలాదిత్యుఁ డేడుసంవత్సరములును విమలాదిత్యునిజ్యేష్ఠభ్రాత యైన శక్తివర్మ పండ్రెండుసంవత్సరములును మరల స్వరాజ్యమును గెలుచుకొన్నతరువాత పాలనము చేసినందున భీమకవి రాజనరేంద్రుని రాజ్యకాలారంభమునందును తత్పూర్వ మిరువదిమూడు సంవత్సరముల వఱకును, ఉండిన ట్లెంచవలసివచ్చును. అయినను, ఆకాలమునందు కళింగదేశము నేలినప్రభువులలో గంగ గను పేరు గలవాఁ డెవ్వఁడు నున్నట్టు కనఁబడఁడు. కాఁబట్టి భీమకవి నన్నయ భట్టునకుఁ బూర్వుఁడు కాఁడనుట నిశ్చయము. ఎనిమిదవశతాబ్దారంభము మొదలుకొని పండ్రెండవశతాబ్దారంభము వఱకును పాలకులుగా నున్న కళింగరాజులలో "గంగ" నామము గలవాఁ డొక్కఁడు మాత్రమే కనఁబడుచున్నాఁడు. అతఁడు శాలివాహనశకము ౯౯౯ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౦౭౭ వ సంవత్సరమున రాజ్యము నకు వచ్చెను. ఈతనితల్లి చోడదేశపురాజు (రాజనరేంద్రుని కొడుకగు కులోత్తుంగచోడదేవుని) కూఁతు రయినందున, ఇతఁడు చోడ

గంగనియుఁ బిలువఁబడుచు వచ్చెను. నన్నయభట్టునకుఁ దరువాత కళింగరాజ్య మేలిన "గంగ" నామము గలవారిలో మొదటివానికా లమునందు భీమన యుండె ననెడుపక్షమున, పయిపద్యమునం దుదాహరింపఁబడిన రాజకళింగగం గితఁడే యనవలసివచ్చును. అప్పు డీతని తండ్రిపేరు రాజరాజగుటచేత, ఆపేరును సూచించునిమిత్తమే కళింగ గంగునకుఁ బూర్వము రాజశబ్దము చేర్పఁబడినట్లును జెప్పవలసివచ్చును. ఈకళింగగంగు శాలివాహనశకము ౧౦౮౧ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౧౧౯ వ సంవత్సరమునందు తామరశంతి యను గ్రామమును మాధవశర్మ యను బ్రాహ్మణున కిచ్చిన ట్లొకదాన శాసనమునం దున్నది. ఈశాసనము విశాఖపట్టణమండలకర గ్రాహిచేఁ బంపఁబడి చెన్నపురి చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలయం దుంచఁబడి యున్నది. (ఈకళింగగంగున కనంతవర్మదేవుఁడని నామాంతరముగలదు.) ఈశాసనములోఁ జెప్పఁబడిన వంశానుక్రమమునుబట్టి కళింగగంగుని తండ్రి రాజరాజు (ఇతఁడే కులోత్తుంగచోడదేవుని కూఁతు రగు రాజసుందరిని వివాహ మాడినవాఁడు.) రాజరాజుతండ్రి వజ్రహస్తుఁడు; ఇతఁడు ముప్పదిసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. వజ్రహస్తునితండ్రి కామార్ణవుఁడు; ఇతఁడు తనయన్నలలో నొకఁడు రెండుసంవత్సరములును, ఒకఁడు మూఁడుసంవత్సరములును ప్రభుత్వము చేసినతరువాత పందొమ్మిదిసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. కామార్ణవుని తండ్రి వజ్రహస్తుఁడు; ఇతఁడు ముప్పదియైదుసంవత్సరములు రాజ్య మేలెను. వజ్రహస్తునితండ్రి కామార్ణవుఁడు; ఇతఁడు తన యన్నలును, అన్నకొడుకును ముప్పదియేడేండ్లు రాజ్యము చేసినతరువాత రాజయి యిరువదియైదు సంవత్సరములు ప్రజాపాలనము చేసెను. కామార్ణవునితండ్రి గుణార్ణవుఁడు; ఇతఁ డిరువదియేడుసంవత్సరములు భూమి

యేలెను. గుణార్ణవునితండ్రి కామార్ణవుఁడు; ఇతఁ డన్నయైన వజ్రహస్తుఁడు ౧౫ సంవత్సరములు దేశ మేలినతరువాత ప్రభుత్వమునకు వచ్చి పందొమ్మిదేండ్లు నేల యేలెను. కామార్ణవునితండ్రి (?) రణార్ణవుఁడు; ఇతఁ డైదుసంవత్సరములు భూపరిపాలనము చేసెను. రణార్ణవునితండ్రి కామార్ణవుఁడు; ఇతఁ డేఁబదియేండ్లు ప్రభుత్వము చేసెను. కామార్ణవునితండ్రి దానార్ణవుఁడు; ఇతఁడు నలువదిసంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఇతనిరాజ్యకాలము ౭౩౦ వ సంవత్సరప్రాంత మయినది. ఈకాలము మొదలుకొని ౧౦౭౭ వ సంవత్సరము వఱకును కళింగరాజ్య మేలినవారిలో గంగనుపేరు గలవాఁడు లేనందున, భీమకవికాలములో నుండినకళింగగంగ నింతకు బూర్వపువాఁడు కాఁడని నిశ్చయింపక తప్పదు. ఈతనికాలములోనే భీమకవి యుండినపక్షమున, అతఁడు పండ్రెండవశతాబ్దారంభమున నున్నట్లు తెలునుగదా? ఈకాలముసాహిణిమారఁడు మొదలైనవారికాలముతో సరిపోవకున్నది. అందుచేత భీమకవి యీతనికాలములోనివాఁడు కాఁడనియు, తరువాత నున్న వేఱొకకళింగగంగు కాలములో నుండి యుండుననియు, ఎంచవలసి యున్నది. కాశీఖండములోని

సీ. వచియింతు వేములవాడభీమనభంగి
నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు
భాషింతు నన్నయభట్టుమార్గంబున
నుభయవాక్ప్రౌఢి నొక్కొక్కమాటు
వాక్రుత్తు దిక్కయజ్వప్రకారము రసాభ్యుచితబంధముగ నొక్కొక్కమాటు
పరిఢవింతు ప్రబంధపరమేశ్వరుని త్రోవ
సూక్తివైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు

నైషధాదిమహాప్రబంధములు పెక్కు
చెప్పినాఁడవు మాకు నాశ్రితుఁడ వనఘ
యిపుడు చెప్పఁ దొడంగినయీప్రబంధ
మంకితము సేయు వీరభద్రయ్యపేర.

అనుపద్యములో శ్రీనాథుఁడు చెప్పినకవులవరుసనుబట్టి భీమకవి నన్నయ భట్టారకునికి పూర్వుఁడేమో యని భ్రమ కలుగుచున్నది. కాని యీ కవి పంచ్రెండవశతాబ్దమధ్యమునకు లోపల లేనట్లింతకంటెఁ బ్రబలము లయినని దర్శనములు కానవచ్చుచున్నవి. రాజనరేంద్రుని యనంతర మునఁ జోళులు వేఁగిదేశము నాక్రమించుకొన్నతరువాత పంచ్రెండవ శతాబ్దమధ్యమునఁ దెనుఁగుదేశములోఁ గొంతభాగమున రాజ్యము చేయుచుండిన చళుక్యవంశజుఁడగు చొక్కరాజుకాలమునందు భీమకవి యున్నట్లు కొందఱు చెప్పుచున్నారు. ఒకనాఁడు చొక్కరా జుద్యాన వనములో మల్లెసాల స్తంభముమీఁదఁ గాలు చాఁచుకొని కూరుచుండి యచ్చట నున్న భీమకవిని జూచి యీ స్తంభమును మరల వృక్షమునుగాఁ జేయఁగలవా యని యడుగఁగా నతఁ డీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట!

శా. ఆనీతాభ్యుపదానశృంఖలపదాభ్యాలంబిత స్తంభమా
నేనే వేములవాడభీమకవినేనిం జిత్రకూటంబులో
భూనవ్యాపితపల్లవోద్భవమహాపుష్పోపగుచ్ఛంబులన్
నానాపక్వఫలప్రవాయి వగుమా నాకల్పవృక్షాకృతిన్.

అంతట నాపందిరిగుంజ కొమ్మలతోను పత్రములతోను చిగుళ్ళతోను పుష్పములతోను ఫలములతోను పూర్వ మరణ్యములో నున్నట్లు మహావృక్షమై యారాజుకాలు దానిలోపల చిక్కువడిపోయె నఁట! అక్కడ నున్నవా రందఱు నాకవిశక్తి కత్యాశ్చర్యమగ్నమానసులయి

రఁట! అప్పుడు రాజు తనకా లూడఁ దీసికొన లేక మరల నావృక్షమున పందిరికంబమునుగాఁ జేయవలయునని భీమకవిని ప్రార్థింపఁగా నతఁడు

ఉ. శంభువరప్రసాదకవిసంఘవరేణ్యుఁడ నైన నావచో
గుంభన చేయ నెంతొ యనుకూలత నొంది తనూనభావనన్
గుంభినిఁ జొక్కనామనృపకుంజరుపందిటిమల్లెసాలకున్
స్తంభమురీతి నీతనువుఁ దాలిచి యెప్పటియట్ల యుండుమా.

అను పద్యమును జెప్పి, వృక్షమును మరల యథాపూర్వకముగా పందిరి స్తంభమును గా మార్చివేసెనఁట! భాస్కరరామాయణమును కృతి నందిన సాహిణిమారఁ డీతనికాలములోనివాఁ డగుట భీమకవి పండ్రెం డవశతాబ్దాంతమునను మధ్యమునను జీవించి యుండలేదనియు చొక్క నృపాలుఁడు పండ్రెండవశతాబ్దమధ్యమునఁ గాని యంతమునఁ గాని యుండినవాఁడు కాఁడనియు, స్థాపించుచున్నది. అప్పకవీయమునం దుదా హరింపఁబడిన యీక్రింది భీమకవి చాటుధారాపద్యమువలన మారఁడు చొక్కనృపాలుని కాలములోనివాఁ డగుట తేటపడుచున్నది—

ఉ. చక్కఁదనంబు దీవి యగు సాహిణిమారఁడు మారుకైవడిన్
బొక్కిపడం గలండు చలము న్బలముం గలయాచళుక్యవుం
జొక్కనృపాలుఁడు గ్రుడయి చూడ్కుల మంటలురాలఁ జూచినన్
మిక్కిలి రాజశేఖరునిమీఁదికి వచ్చిన రిత్తవోవునే.

ఈసాహిణిమారఁడును హుళక్కిభాస్కరుఁడును గణపతిదేవునిమనుమఁ డైన ప్రతాపరుద్రునికాలములో నుండినట్లు సోమదేవరాజీయమునఁ జెప్పఁబడియున్నది. ప్రతాపరుద్రునికాలములో నున్న సాహిణిమా రఁడు పదుమూఁడవశతాబ్దాంతమునను పదునాల్గవశతాబ్దాదియందును

నుండవలసి యున్నందున, చోక్కనృపాలుఁడును భీమకవియుఁ గూడఁ బదునాల్గవశతాబ్దాదియం దుండినవా రని నిశ్చయింపవలసియున్నది. ఇంతే కాక నన్నయభట్టారకునిచరిత్రములోఁ జూపినట్లు భీమకవి తన కవిజనాశ్రయఛందస్సులోఁ గావ్యాలంకారచూడామణిలోని పద్యము నుదాహరించుట భీమకవి తప్పక పదునాల్గవశతాబ్దాదియం దున్న వాఁడన్న యీసిద్ధాంతమును స్థాపించుచున్నది. భీమన దేశసంచారము వెడలినప్పుడు తనగుఱ్ఱము గుడిమెట్టలోని పోతరాజుపొలములోఁ బడఁగా రాజు దానిని కట్టిపెట్టించి విడువ కున్నమీఁదట భీమన యాతనిని తిట్టిన పద్యమని యొకటి చనువుదురు. ఆపద్యము రెల్లూరి తిరుమలయ్య చెప్పిన ట్లప్పకవి చెప్పుచున్నాఁడు కాని యీప్రాంతముల యం దది భీమకవికథగానే చిరకాలమునుండి పరంపరగా వచ్చుచున్నది. గుడిమెట్ట పాలించినది చాగి (సాగి) పోతరాజుగాని శ్రీపతిరాజు పోతరాజుకాఁడు. ఈపోతరాజు పెద్దాపురసంస్థానాధిపతు లగు వత్సవాయవారికి మూల పురుషుఁడు. గుడిమెట్ట యనుగ్రామము కృష్ణామండలములోని నంది గామకు నైఋతిమూలను నాలుగుక్రోశములదూరమున నున్నది. ఇది పూర్వము చోళవంశపురాజులలో నొక తెగవారికి రాజధానిగా నుండెను. ఆకాలమునందు గుడిమెట్టకు రాజుగానుండిన త్యాగిపోతరాజు బ్రాహ్మ ణులకును దేవాలయములకును బహుమాన్యము లిచ్చెను. త్యాగి పోతరాజు శాలివాహనశకము ౧౧౨౧ అనఁగా హూణశకము ౧౧౯౯ వ సంవత్సరమున (విజయవాడ) బెజవాడలోని మల్లేశ్వరస్వామికి భూమి నిచ్చినట్టు కనకదుర్గగుడిస్తంభములలో నొకదానిమీఁద వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈకాలమునం దీయనపేరు గలశిలాశాసనము లనేకములు కానవచ్చుచున్నవి. అందు ౧౨౧౨ సంవత్సరములో నొకటి యను మంచిపల్లెలోను, ఇంకొకటి నడికూడిలోను, ౧౨౧3 లో నొకటి బెజ

వాడలోను, మఱియొకటి గుడిమెట్టలోను, ౧౨౩౦ లో మూడు నవాబు పేటలోను, బహుశాసనము లున్నవి. గుడిమెట్టలోని యొకదానిలో పోతరాజు రాజేంద్రచోడునికొడు కైన ట్టున్నది. పోతరాజు త్యాగశీలుఁ డని విని భీమకవి యక్కడికి పోయినప్పుడు రా జాతనిగుఱ్ఱమును కట్టి పెట్టించి విడువకపోఁగా,

చ. హయ మది సీత పోతవసుధాధిపుఁ డారయ రావణుండు ని
శ్చయముగ నేను రాఘవుఁడ సహ్యజ వారిధి మాఱుఁ డంజనా
ప్రియతనయుండు లచ్చన విభీషణుఁ డాగుడిమెట్ట లంక నా
జయమునుఁ బోతరక్కసునిచావును నేడవనాఁడు చూడుఁడీ.

అనుపద్యమును జెప్పి రాజును శిక్షించె నని పెద్దలు చెప్పెదరు. ఈపోత రాజు పదుమూడవశతాబ్దాదియం దుండినవాఁ డగుటచేత పదునాల్గవ శతాబ్దాదియం దుండినభీమకవి యీతనికాలమునం దుండి యీపద్య మును జెప్పుట సంభవింపనేరదు. గుడిమెట్ట నేలినది శ్రీపతిరాజు పోత రాజు గాక సాగిపోతరాజే యయినను, అప్పకవి చెప్పిన ట్లీపద్యము రెల్లూరి తిరుమలయ్య చేసినదే యయియుండవచ్చును. మఱియొక పోతరాజు విషయమయి తురగా రామకవి చెప్పిన పద్యమును కథయును గూడ నీప్రాంతములయందు వాడుకొనుచున్నారు. తురగా రామకవి యాచనార్థము లేటవరపు పోతరాజునింటికి పోఁగా నతఁడు కవి కేమయిన నియ్యవలసివచ్చు నని యింటనుండియు భార్యచేతఁ దనభర్త యింట లేఁడనిపించెనఁట! ఆజాడ కవికనిపెట్టి యాతనిభార్యనుజూచి కోపముతో

క. కూటికిఁ గాకులు కూసెడు
నేటావల మూఁక గూడి యేడుపుఁ దొడఁగెన్

గాటికిఁ గట్టిలు చేరెను
లేటవరపుపోతరాజు లేఁడా లేఁడా?

అని రెట్టించి యడిగి తనదారిని బోయెనఁట! భార్య యీసంగతి మగనితోఁ జెప్పవలె నని లోపలికిఁ బోఁగా భర్త మంచముమీఁద చచ్చి పడియుండెనఁట! అంతట బంధువు లందఱును దుఃఖించి దహన సంస్కారము నిమిత్తమయి శవమును స్మశానమునకుఁ దీసికొనిపోవు చుండఁగా వెంట నున్నయాతనిభార్య తనకెదు రయినకవి కాళ్ళ మీఁదఁబడి తనకు పతిభిక్ష పెట్టు మని వేఁడుకోఁగా నతఁడు

క. నాఁటిరఘురాముతమ్ముఁడు
పాటిగ సంజీవిచేత బ్రతికినరీతిన్
గాటికిఁ బో నీ కేటికి
లేటవరపుపోతరాజ లెమ్మా రమ్మా.

అనిచెప్పి యాతనిని బ్రతికించెనఁట! తురగా రామకవియు నించు మించుగా భీమకవివంటివాఁడే.

భీమకవి పదునాల్గవశతాబ్దాది నుండియున్నట్టు పయినిదర్శనము లన్నిటివలనను స్పష్టమగుచున్నది. ఇప్పు డేర్పడినయీకవికాలమును బట్టి చూడఁగా

గీ. భారతముఁ దెనిఁగించుచుఁ దా రచించి
నట్టిరాఘవపాండవీయంబు నడఁచె
ఛందము నడంప నీఘక్కి సంగ్రహించె
ననుచు భీమన యెంతయు నడఁచె దాని.

అని యప్పకవి చెప్పినవాక్యమును నిరాధార మయినట్టు స్పష్టమగు చున్నది. కవుల కాలభేదముమాట యటుండనిచ్చినను, నన్నయభట్టు భారతమును దెనిఁగింప నారంభించుటచేతఁ దా నావలను రచించిన

రాఘవపాండవీయ మడఁగె ననియు నాంధ్రశబ్దచింతామణిని జేయుట చేతఁ దనఛందస్సును నడఁగిపోవు ననియు భీమన తలఁచె ననుట యుక్తివిరహిత మైన వెఱ్ఱిమాట యగుట యించుక యాలోచించిన వారి కెవ్వరికిని దోఁచకపోదు. భారతరాఘవార్థములు గలద్వ్యర్థి కావ్య మం దొకయర్థము గలభారతమును రచించుటచే నెట్లు నశించును? పై పద్యమునందలి యుత్తరార్థములోని యుక్తి యీాయుక్తిని సహితము మించియున్నది. ఛందము నడఁచుటకఁట! వ్యాకరణమును సంగ్రహించెనఁట! పృష్ఠతాడనా ద్దంతభంగ యన్నట్లు వ్యాకరణము రచించుటచేత ఛంద స్సెట్లు నశించును? వ్యాకరణము శబ్దలక్షణము; ఛందస్సు పద్యలక్షణము. ఆంధ్రశబ్దచింతామణివలన భీమన తనఛందస్సడుగంటు నని తలఁచుకొనుట కాయాంధ్రశబ్దచింతామణిలో రెండు శ్లోకములుదక్క ఛందోవిషయ మేమియు లేనేలేదు. (ఆంధ్రశబ్దచింతామణిని

క. ఆదిని భీమకవీంద్రుఁడు
గోదావరిలోనఁ గలిపెఁ గుత్సితమున నా
మీాఁదట రాజనరేంద్ర
త్మోదయితునిపట్టి దాని మహి వెలయించెన్.

అను తనయద్భుతకల్పన కాధారముగా నుండుట కయి యీాగాథను బుద్ధిమంతుఁ డైన యప్పకవియే కల్పించి యుండును గాని యాంధ్రశబ్దచింతామణిని నన్నయ రచించియు భీమన చించియు నుండరు.)

భీమన చాటుధారయని యప్పకవీయములో

చ. గరళపుముద్ద లోహ మవగాఢమహాశనికోట్లు సమ్మెటల్
హరునయనాగ్ని కొల్మి యురగాధిపుకోఱలు పట్టుకార్లు ది

క్రూరటిశిరంబు దాయి లయకాలుఁడు కమ్మరి వైరివీరసం
హారణగుణాభిరాముఁ డగుమైలముభీమనఖడ్గసృష్టికిన్.

అనుపద్య ముదాహరింపఁబడి యున్నది. ఈమైలముభీమన శాలివాహన శకము ౯౬౫ వ సంవత్సరమున నుండె నని యొకచోటను, శాలివాహన శకము ౯౭౫ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౦౫౩ వ సంవత్సరమునం దుండెనని యొకచోటను జెప్పఁబడి, మైలముభీమనకాలములో నుండినవాఁ డయినందున భీమకవి పదునొకండవశతాబ్దములోని వాఁ డయినట్లు కవిజీవితములలో వ్రాయఁబడియున్నది. ఒకవేళ మైలముభీమన్న యందుఁ జెప్పఁబడినకాలములోనే యుండినను పై పద్యమువలన వేములవాడ భీమకవి యాతనికాలమునందే యుండినవాఁ డయినట్టు నిశ్చయముగాఁ జెప్ప వలనుపడదు. మైలముభీమన సంతతివారి కోరిక ప్రకార మైనను భీమకవి యీపద్యమును జెప్పియుండవచ్చును. ఈవఱకిం దుదాహరింపఁబడిన పద్యములే కాక స్వవాదోపబలార్థముగాఁ గవిజీవితములలో నుదాహరింపఁబడిన యీ క్రిందిపద్యమును భీమకవి మైలముభీమన కాలమని చెప్పఁబడెడు కాలములో నుండె ననుట నబద్ధము చేయుచున్నది—

సీ. గడియలోపలఁ దాడి కడఁగి ముత్తునియఁగాఁ
దిట్టినమేధావిభట్టుకంటె
రెండుగడెల బ్రహ్మదండిముం డ్లన్నియు
డుల్లఁ దిట్టినకవిమల్లుకంటె
మూడుగడియలకు మొనసి యత్తినగండి
పగులఁ దిట్టినకవిభానుకంటె
సరజాములోపలఁ జెఱువునీ ళ్ళింకంగఁ
దిట్టినబడబాగ్నిభట్టుకంటె

నుగ్రకోపి నేను నోపుదు శపియింపఁ
గ్రమ్మఱింప శక్తి గలదు నాకు
వట్టిమ్రానఁ జిగురు పుట్టింప గిట్టింప
బిరుద వేములాడభీమకవిని.

ఇందలి "వేములాడ" యన్న ప్రయోగము మాత్రమేకాక, ఈపద్యమునందుఁ బేర్కొనఁబడినకవులును, నీపద్యము భీమన చెప్పినది కాదని ఘోషించుచున్నారు. ఈపద్యములోఁ బ్రథమపాదమున మేధావిభట్టు తాళవృక్షమును ముత్తునియలుగాఁ దిట్టినట్లు చెప్పఁబడిన పద్య మిది—

క. సాళువ పెదతిమ్మమహీ
పాలవరుఁడు వీఁడె వచ్చెఁ బద్యము వ్రాయన్
గేలను లే దా కొక్కటి
తాళమ ముత్తునియ లగుచు ధరపైఁ బడుమా.

ఇందుఁ జెప్పఁబడిన సాళువపెద్దతిమ్మరాజు పదునేనవశతాబ్దములోనివాఁ డగుటచే భీమకవి యీతనికిఁ దరువాతివాఁ డయి యుండఁడు. ద్వితీయపాదమున ప్రౌఢకవిమల్లన బ్రహ్మదండిముండ్లు రాలఁ దిట్టినట్లు చెప్పఁబడినపద్య మిది—

క. గుడి యన్ననృపతిఁ బొడఁగన
నడవంగాఁ గొండపల్లినగరిపసమటన్
గుడి యెడమ మడమఁ గాడిన
చెడుముండులు బ్రహ్మదండిచెట్టున దుల్లున్.

ఈప్రౌఢకవిమల్లన పదునేనవశతాబ్దాంతమునం దుండినవాఁ డగుట చేత నీతనికిఁ దరువాత భీమకవి యుండి యుండఁడు. తృతీయపాదమం దలికవిభానుఁ డెవ్వఁడో తెలియ రాలేదు. చతుర్థపాదమున బడబా

నలభట్టు తెలుగురాయఁడు కట్టించిన చెఱువుసీళ్లింకఁ దిట్టినట్లు చెప్పఁబడినపద్య మిది.—

క. బడబానలభట్టారకు
కుడిచేయుంగరము రవికి గొబ్బున నర్ఘ్యం
బిడువేళ నూడి నీలోఁ
బడియెఁ దటాకంబ నీటి బాయుము వేగన్.

తెలుఁగురాయనికాలము ముందే చెప్పఁబడినందున నాతనిఁ దరువాత నున్న బడబానలభట్టుకాలమునకుఁ దరువాతను భీమకవి యుండి యుండఁడు. అప్పకవీయములో నుదాహరింపఁబడిన పై పద్యముల నన్నిటిని జదివి నడుమను గొంత తనకవిత్వము పెట్టి వ్యాకరణజ్ఞానము చాలనియిటీవలిమహాకవి యెవ్వఁడో భీమకవిపేరు పెట్టి యీపద్యము నల్లియుండును. ఒకవేళ భీమకవి మైలముభీమనకాలములోనే యుండి నను, ఆభీమన పదునొకండవశతాబ్దములోవాఁడు గాక యాతని సంతతి వాడయిన మఱియొక మైలముభీమన కావచ్చును. శ్రీనాథకవికృత మయిన

శా. అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని తెలుంగాధీశ కస్తూరికా
భిక్షాదానము చేయురా సుకవిరాడ్బృందారకశ్రేణికిన్
దాక్షారామచళుక్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుఁ దద్వాసనల్.

అనుపద్యములో నతనికాలమునం దొకతెలుఁగురాయఁ డున్నట్లు చెప్పఁబడెను. రామవిలాసములో రామరాజపుత్త్రుఁ డగుమఱియొక తెనుఁగురాయఁ డీ క్రిందిపద్యములో వర్ణింపఁబడినాఁడు.—

మ. అచలాధీశ్వరధీరు రేకపలిదుర్గాధ్యక్షు విద్వేషిరా
ట్ప్రచయోద్వేలబలావలేపతిమిరప్రద్యోతనున్ విక్రమా

ర్కచరిత్రోత్తమకావ్యనాయకుని వేడ్కం బ్రస్తుతింపం దగున్
సుచరిత్రాఢ్యుని వత్సవాయతెలుఁగుక్షోణీశచూడామణిన్.

ఇరువురును కస్తూరికే ప్రసిద్ధు లయినట్లు చెప్పఁబడినను, పదునాల్గవ శతాబ్దాదిని భీమకవి కాలములో నుండిన తెలుంగాధీశుఁడును పదునైదవశతాబ్దాదిని శ్రీనాథునికాలములో నూఱుసంవత్సరములకుఁ దరువాత నుండిన తెలుంగాధీశుఁడును, ఏకపురుషుఁడు గాక వేఱు వేఱు పురుషు లయి యుండవలెను. ఈ ప్రకారముగానే మైలమభీమన లనేకు లుండవచ్చును. ఇదిగాక కవిజీవితములోనే రణతిక్కన రణనిహతుఁ డయినప్పుడు భీమకవి రణతిక్కనిభార్యను "దీర్ఘసుమంగళీభవ" యని దీవించి

క. గుణములనిధాన మగుమన
రణతిక్కఁడు తాఁ గళేబరంబును శిరమున్
గణఁక మెయిఁ గలయ బ్రతుకును
బ్రణుతాఖిలవైరిమకుటభాసితపదుఁడై.

అనుపద్యము చెప్పి మొండెమును శిరస్సును నేకముగాఁగూర్చి బ్రతికించె నన్నకథ ద్వాత్రింశన్మంత్రులచరిత్రమునుండి గ్రహింపఁబడి, దానిని గూర్చి "యీకథ కేవల కల్పితమని చెప్పుట కాధారము లేవియుఁ గానరావు" అని వ్రాయఁబడినది. భీమకవి రణతిక్కన కాలములోనే యున్నపక్షమున, ఈవఱకుఁ జేయఁబడిన తిక్కనకాలనిర్ణయమును బట్టి భీమన పదుమూడవశతాబ్దమధ్యమునకుఁ బూర్వపువాఁడు కాఁడనియే యేర్పడును. ఆద్వాత్రింశన్మంత్రుల చరిత్రములోనే రణతిక్కన తల్లిపేరు మైలమ్మ యనియు పెంపుడు తల్లిపేరు బోలమ్మ యనియు వ్రాయఁబడుటయే కాక "గరళపుముద్ద" యన్నపద్యము భీమకవి తిక్కనఖడ్గమును బ్రశంసించుచుఁ జెప్పిన ట్లీవిధముగా నుదాహరింపఁబడినది.—

చ. గరళపుముద్ద లోహ మవగాఢమహాశనికోట్లు సమ్మెటల్
హరునయనాగ్ని కొల్మి యురగాధిపుకోఱలు పట్టుకార్లు ది
క్కరటిశిరంబు దాయి లయకాలుఁడు కమ్మరి వైరివీరసం
హరణగుణాభిరాముఁడగు మైలమతిక్కనిఖడ్గసృష్టికిన్.

ఇది యెవ్వరినిగూర్చి చెప్పఁబడిన పద్యమో బుద్ధిమంతు లూహించు కొందురుగాక. భీమకవిని గూర్చి నన్నయ చెప్పిన దనెడు

చ. మతిఁ బ్రభ నీగిఁ జేర్మి సిరి మానము పెంపున భీమునిన్ బృహ
స్పతి రవిఁ గర్ణు నర్జునుఁ గపర్ది సుయోధను బోల్పఁబూన నా
మతకరిఁ దీక్ష్ణు దుష్కులు నమానుషు భిక్షు ఖలాత్ము నెంచ వా
క్పతిపు శశిఁ గొమరుసామిని మేరువు నబ్ధిఁ బోల్చెదన్.

అనుపద్యమును మఱియెవ్వరిచేతనో యెవ్వరిని గూర్చియో చేయఁబడిన దయి యుండును.

(భీమకవి రాఘవపాండవీయమును రచించెనని పెద్దలనుకొనుటయే గాని గ్రంథము పింగళి సూరన్ననాఁటికే నామమాత్రావశేషమయినది. ఇప్పు డీతఁడు చేసిన ఛందస్సుమాత్ర మొకటి వాడుకలోనున్నది. దానికి కవిజనాశ్రయ మని పేరు. ఇతఁడు తనఛందస్సును రేచన్న యనుకోమటి కంకితము చేసి యున్నాఁడు. రేచన్న యేకాలపువాఁడో తెలిసినది కాదు.) అయినను గవిజనాశ్రయములో విన్నకోట పెద్దన కృత మయినకావ్యాలంకారచూడామణిలోని పద్యము లుదాహరింపఁబడి యుండుటచేత నతఁడు పదునాల్గవశతాబ్దాదియం దున్న ట్లెంచవలసియున్నది. ఇతఁడు జ్యోతిషపటలములు వ్రాసెననియు, వానియం దిప్పు డున్నవారును మున్ను చన్నవారును ముందు పుట్టఁబోవువారును నడుగఁ బోయెడు సమస్తప్రశ్నల కుత్తరములు గలవనియు, కొందఱు చెప్పుదురు గాని యవి యన్నియు జనులను మోసము చేయుట

కయి వంచకులు వన్నినతంత్రములే కాని మఱి యేవియుఁ గావు. ఈమహాకవి యొకనాఁడు తనతల్లి బ్రాహ్మణులకు నేయి వడ్డించుచుండఁగా నేతిచెంబుమసి కడుపుమీఁద నంటుకొన్నప్పుడు "అమ్మా నీకడుపు మసి యయినది" అని చెప్పుచు, కడుపు మసియయ్యె ననుట కొడుకు చచ్చె నని యర్థ మగుటచేత నామాట తగిలి యాక్షణముననే మృతుఁ డయ్యెనని చెప్పుచున్నారు. మఱికొందఱు వెనుకఁజెప్పిన "వేయి గజంబులుండ" ననుపద్యములో "దా బోయినమీనమాసమున బున్నమ పోయినషష్ఠినాటికిన్" అనువాక్యము తగిలి విధివశము చేత తల్లిని నీకడుపు మసి యయ్యెనని నని చెప్పుదురు. ఈయనకవిత్వశైలి తెలియుట కయి కొన్నిపద్యములిం దుదాహరింపఁబడుచున్నవి.—

ఉ. నవ్యవిలాసరమ్యనలినం బని బాలముఖాబ్జసౌరభా
భివ్యసనంబునం బరఁగుభృంగకులోత్తమ తద్వియోగతా
పవ్యథఁ బ్రాణి నిల్వదు కృపాగుణ మేర్పడ బ్రాహ్మణోనహం
తవ్య యనంగ నొప్పువచనస్థితి కుంద కెఱుంగఁ జేయుమా.—

చాటుధార.

చ. బిసరుహగర్భవ్రాఁతయును విష్ణునిచక్రము వజ్రివజ్రముల్
దెసలను రామబాణము యుధిష్ఠిరుకోపము మౌనిశాపముల్
మసకపుఁబాముకాటును గుమారునిశక్తియుఁ గాలుదండముల్
బశుపతికంటిమంటలును బండితవాక్యము రిత్తవోవునే.—

చాటుధార.

ఉ. మానుగ విశ్రమాక్షరసమంచిత మై స్వర మూఁదినం దదీ
యానుగుణాక్షరంబుఁ గొని యైనను జెప్పఁగ నొప్పు నీక్రియన్

భానుసహస్రభాసి వృషభాధిపుఁ డన్నటు లర్థయుక్తమై
పూనినచో నఖండవళి పొల్పగు నాదికవిప్రణీత మై.—

కవిజనాశ్రయము.

ఉ. వారక వారకామినులవర్తులచారుకుచోపగూహముల్
కోరక కోరకోల్లసితకుంజములం జిగురాకుపానుపుల్
చేరక చారుకేరళకళింగకుళింగనరేంద్రమందిర
ద్వారవిహారు లై సిరుల నందక నందకపాణిఁ గొల్వరే.

అప్పకవీయమునం దుదాహరింపఁబడిన యీకడపటిపద్యమును రంగ రాట్ఛందమునం దుదాహరింపఁబడిన మొదటిపద్యమును భీమనవగునో కావో విచారింపవలసియున్నది. భీమనవిరచితశతకంధరరామాయణము లోని వని యీ క్రిందిపద్యము లాకలక్షణగ్రంథములో నుదాహరింపఁ బడినవి.—

క. భువిఁ బుట్టి పీఁచ మడఁచెను
దివిజారాతుల దినేశదీప్తు లడర రా
ఘవుఁ డనుచు మునులు పొగడిరి
దివిని దివౌకసులు మిగుల దీవించి రొగిన్.

ఉ. కలఁగకుఁడీ నభశ్చరులు కంపముఁ జెందకుఁ డెప్డుఁ గిన్నరుల్
తలఁకకుఁ డచ్చరల్ మునులు తత్తఱ మొందకుఁ డేను వచ్చి మీ
యలజడు లెల్లఁ బాపి మిము నందఱఁ గాచెద నంతవట్టు మీ
గలిబిలి మాని యుండుఁ డని కైటభమర్దనుఁ డోలిఁ బల్కెనన్.

భీమనన్నసింహపురాణములోని వని యీ క్రిందిపద్యము లాకలక్షణ గ్రంథమునుండి రామకృష్ణకవిగారిచేతను తన్మిత్రులు ప్రభాకరశాస్త్రి గారిచేతను వరుసగా నుదాహరింపఁబడినవి.—

ఉ. వాండిమి నల్లసిద్ధిజనవల్లభుఁ డోర్చిన రాజు భీతుఁడై
యాంధ్రను గానకుండ వృషభాంకము వెట్టికొనంగఁ జూచితో
నేఁడిది యేమి నీ వనుచు నెచ్చెలు లెల్ల హసింప నంతలో
మూఁడవకంటితోడిదొరమూర్తి వహించిన మ్రొక్కె రంగనల్.

క. ఈక్షితికి వచ్చి వేగమ
దాక్షారామమున వారతరుణులనృత్యం
బీక్షించి యంతకంటెను
దక్షిణమున నేర్చి రంభ తగ వేర్పడఁగన్.

ఈపుస్తకములను జూచి పరీక్షించినఁగాని యివి యీకవి వగునో కావో యీకవి యేకాలమువాఁడో నిర్ణయించుట కనుకూలపడవు. ఇం దుదాహరింపఁబడిన నల్లసిద్ధి పండ్రెండు పదుమూఁడవశతాబ్దములలోనివాఁడు.

ఈనడుమ నాంధ్రసాహిత్యపరిషన్మండలివారు ప్రచురింపఁ బూనుకొన్న కవిజనాశ్రయము ముద్రితప్రతి యొకటి నేను జూడఁ దటస్థించినది. దానిపీఠిక యింకను ముద్రింపఁబడకపోయినను తత్పుస్తకసంపాదకు లగుజయంతి రామయ్యపంతులుగారిదయవలన నేను దానిని జదువఁగలిగితిని. దానియందు వారు భీమకవికాలవిషయమున నేను వ్రాసినదానిని ఖండించి యాతనికాలము పండ్రెండవశతాబ్దమనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకును తిక్కనసోమయాజులకును నడిమికాలములం దుండువాఁ డనియు, నిర్ధారణము చేయఁ బ్రయత్నించిరి. దానిని సావధానముగాఁ జదివి యాలోచించినమీఁదటఁ గూడ నాయభిప్రాయము మాఱినది కాదు. ఇప్పుడు కవిజనాశ్రయము భీమకవివిరచితము కానే కా దని నాకు తోఁచుచున్నది. పుస్తకమునం దెక్కడను భీమకవివిరచిత మని చెప్పఁబడకపోవుటయే కాక

క. అనవద్యకావ్యలక్షణ
మొనరంగాఁ గవిజనాశ్రయుఁడు మల్లియరే
చనసుకవి కవిజనాశ్రయ
మనుఛందముఁ దెనుఁగుబాస నరుదుగఁ జెప్పెన్.

అనుపద్యమునందు మల్లయరేచఁడు దానిని రచియించినట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. | భీమకవివిరచిత మని యూహించుటకుఁ గలయాధారములు ప్రక్షిప్తము లని గామయ్యపంతులుగారు విడిచిపెట్టినవియుఁ గొన్నిప్రాఁతప్రతులలోఁ బయిపద్యమునకుఁ బూర్వమునం దుండినవియు నైనవీక్రిందిపద్యములు—

క. పరఁగినవిమలయశోభా
సురనిరతుఁడు భీమనాగ్రసుతుఁ డఖిలకళా
పరిణతుఁ డయ్యెను భూసుర
వరుఁడు ప్రసాదోదిత ధ్రువశ్రీయుతుఁ డై.

క. అసమానదానరవితన
యసమానోన్నతుఁడు యాచకాభరణుఁడు ప్రా
ణసమానమిత్రుఁ డీకృతి
కి సహాయుఁడుగా నుదాత్తకీర్తిప్రీతిన్.

ఈపద్యములయం దైనను గ్రంథమును భీమన చేసినట్టు చెప్పఁబడలేదు. భీమన యనుభూసురుని యగ్రపుత్రుఁ డెవ్వఁడో గ్రంథరచనయందు శ్రావకాభరణాంకుఁ డైనరేచనకు సహాయుఁ డయినట్లున్నది. భీమన కొడు కయినబ్రాహ్మణుఁ డెవ్వఁడో కవిజనాశ్రయమును తాను జేసి ధనస్వీకారము చేసి మహాధనికుఁ డైనజైనకోమటి రేచన్న చేసినట్లయినను జెప్పియుండును; లేదా, పయిపద్యములయందున్నట్టుగా గ్రంథరచనము నందు మల్లయ రేచన్నకు తోడుపడియుయున నుండవలెను. పేజాకచోట

నేను భీమనాగ్రసుతుఁ డనఁగా భీమనయే యని సాధింపఁ జేసినయర్థము తప్పు. భీమతనూజుఁ డని యింకొక చోటఁ బుస్తకమునందే యంత్యప్రాసమున కుదాహరణముగాఁ జెప్పఁబడిన యీ క్రిందిపద్యమునం దున్నది—

క. జననుతభీమతనూజా
సునయాన్వితవిభవతేజ సుభగమనోజా
వినుతవిశిష్టసమాజా
యన వంత్యప్రాసమగు నహర్పతితేజా.

ప్రక్షిప్త మని విడిచిపెట్టఁబడిన యింకొకపద్యమును రామయ్యపంతులు గారు తమపీఠికయం దీక్రిందిదాని నుదాహరించియున్నారు.

క. వేములవాడను వెలసిన
భీమేశ్వరుకరుణ గల్గుభీమసుకవి నేఁ
గోమటిరేచనమీఁదను
నీమహిఁ గవు లెన్న ఛంద మెలమి రచింతున్.

ఈపద్యము నిటీవలివా రెవ్వరో చేసి కవిజనాశ్రయమునఁ జేర్చి రను టకు సందేహము లేదు. ఇట్లు కవిజనాశ్రయమును రేచన రచియించెనా భీమన రచియించెనా యని సందేహపడుచుండఁగా నీనడుమను పులిమీఁద పుట్ర వచ్చినట్టుగా వీ రిరువురును గాక కవిజనాశ్రయమును రచించినవాఁడు గోకర్ణుఁ డని యొకక్రొత్త సిద్ధాంతము వచ్చినది. దీనిని మొట్టమొదట బైలుదేఱఁదీసినవారు శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవి గారు. ఈకవిగా రాంధ్రరాజకవు లనుశీర్షికతో ౧౯౧౦ వ సంవత్సరపు ఆంధ్రపత్రిక యుగాదిసంచికలో వ్రాసి దానిలో గోకర్ణునిగూర్చి యిట్లు చెప్పియున్నారు—

“ఇతఁడు (గోకర్ణుఁడు) సూర్యవంశపు క్షత్రియుఁడు. ప్రస్తుతము నైజాము రాజ్యమున వనపర్తిసంస్థానమునకు సమీపమున శిథిలమయి యున్న వర్ధమానపురమున కధీశ్వరుండు. ఇతనితండ్రి భీమన. గురువు వాగీంద్రచూడామణి యనుజైనసమయాచార్యుఁడు. ఇతఁడే భీమకవికిఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయ మను ఛందోగ్రంధమును రచించి జగదేకమల్లునకు సేనాపతియగు రేచ భూపున కంకితము చేసెను. ఈరేచనికిఁ గవిజనాశ్రయుఁ డనియు గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ డనియు బిరుదములు గలవు. దీనిలో నాలుగాశ్వాసములును జైనకావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి .. .. వేములవాడ భీమకవి రచించినది నృసింహపురాణము గాని కవిజనాశ్రయము కాదు: సంయుక్తయతిలక్షణమున, “భాస్కరకులవిలసితవార్ధిచంద్ర గోకర్ణ నృపా” యనుటయే చాలినంతనిదర్శనము.”

ఇప్పుడు ముద్రింపఁబడినకవిజనాశ్రయమునందు సంయుక్తయతి లక్షణమున “స్మరసన్నిభసుభగమూర్తి మల్లియరేచా” అని యున్నది. గాని “భాస్కరకులవిలసితవార్ధిచంద్ర గోకర్ణనృపా” యనిలేదు. పూర్ణమైనపద్య మిది—

క. వరకృతులకు సంయుక్తా
క్షరములలో నెద్ది యైనఁ జను వడి యిడఁగాఁ
గురుబుధజనవరదాయక
స్మరసన్నిభసుభగమూర్తి మల్లియరేచా.

ఇది రకారప్రాసములో నున్నది; రామకృష్ణకవిగా రుదాహరించినది లకారప్రాసములో నున్నది. రామకృష్ణకవిగారు నూతనముగాఁ జేసిన యీసిద్ధాంతమును జదివి ౧౯౧౭ వ సంవత్సరమునఁ బ్రకటింపఁ

బడినతమయాంధ్రులచరిత్రము ద్వితీయభాగములో చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు గోకర్ణునిగూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి.

"భీమన సోదరుఁడైన గోకర్ణుఁడు వాగీంద్రచూడామణి యను జైనసమయాచార్యునిశిష్యుఁడు. వర్ధమానపురాధీశ్వరుఁడు. ఇతఁడు భీమకవికిఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయ మనుఛందోగ్రంథమును రచించి కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁడైన చాళుక్య జగదేకమల్లునకు సేనాపతియగు రేచభూపాలున కంకితము చేసెను. ఈ రేచనికిఁ గవిజనాశ్రయుఁ డనియు, గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ డనియు బిరుదనామములు గలవు. కవిజనాశ్రయములో నాలుగాశ్వాసములును జైనకావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. వేములవాడ భీమకవి రచించినది నృసింహపురాణముగాని కవిజనాశ్రయము కాదు."

వీ రిరువురును గోకర్ణుఁడు రచించినగోకర్ణఛంద స్సని వేఱొకఛంద స్సుండఁగా గోకర్ణుఁ డింకొకరిపేరు పెట్టి యింకొకఛందస్సును రచించుట యావశ్యకము కా దనియు, రేచన్న భూపాలుఁడు గాక కోమటి యని "వణిగ్వంశచూడామణీ! బంధుచింతామణీ! శిష్టరత్నామణీ! సుందరీవశ్యవిద్యామణీ! రేచనా! కావ్యసంసూచనా!" యని కవిజనాశ్రయములోనే చెప్పఁబడిన దనియు నాలోచింపరైరి. కవిజనాశ్రయము గోకర్ణవిరచితము కాకపోవుట నిశ్చయము. తరువాత వీరభద్రరావుగారు తమయాంధ్రులచరిత్రములో భీమకవినిగూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి.

"కవిజనాశ్రయము రచించినది గోకర్ణనృపాలుఁడు గానియితఁడు గాఁడు. భీమకవినివాసస్థలము గోదావరిమండలములో గోదావరితీర [illegible] నున్న వేములవాడ యనుపుణ్యక్షేత్రము."

ఈవేములవాడ వీరభద్రరావుగారు చెప్పినట్లు గోదావరీమండలములోని దైనను గావచ్చును రామయ్యపంతులుగారు చెప్పినట్లు గోలకొండదేశములోని దైనను గావచ్చును గాని కవిజనాశ్రయమును రచించినది వేములవాడ భీమకవి మాత్రము కాఁడు. కవి నివాసమైన వేములవాడ గోదావరిమండలములోని దనియే నానమ్మకము. గోలకొండమండలములోని వేములవాడయే దాక్షారామ మని యచ్చటి స్థలపురాణములలో నుండుట భీమకవి యచ్చటివాఁడని నిరూపించుట కయి చేయఁబడిననూతనాద్భుతకల్పనమయియుండును. కవిజనాశ్రయకాలమును నిర్ణయింపవలెనన్నచో గ్రంథకర్త యైన రేచన్నకాలమునో యతనిగురు వైనవాగీంద్రచూడామణికాలమునో సప్రమాణముగా నిరూపింపవలెను. అంతేకాని భీమకవి వని చెప్పఁబడెడుచాటుధారలనుబట్టి యావలి సాధ్యము కాదు. ఈచాటుపద్యములలో నొకదానినిబట్టి పండ్రెండవశతాబ్దమును, ఇంకొకదానినిబట్టి పదుమూడవశతాబ్దమును, వేఱొకదానినిబట్టి పదునాల్గవశతాబ్దమును, మఱియొకదానినిబట్టి పదునాఱవశతాబ్దమును నగుచున్నది. పరస్పరవిరుద్ధకాలములను దెలిపెడియీచాటువులలో దేనిని నమ్మి కళింగగంగునికాలమువాఁడని కాని, పోతరాజుకాలమువాఁడనికాని, సాహిణిమారనికాలమువాఁడని కాని, బడబానలభట్టారకాదుల యావలికాలమువాఁడని కాని, నిర్ణయింప వచ్చును? కవికాలమును నిర్ణయింపవలెనన్నచో నున్న యెడల నిర్వివాదముగా కవి దని యొప్పుకొన్న గ్రంథమునుబట్టి నిశ్చయింపవలెను. ఏదో మంచిగ్రంథమును జేయక నాలుగు చాటుధారాపద్యముల నల్లినమాత్రముచేత నాతని నెవ్వరును మహాకవినిగా భావించి స్తుతించి యుండరు. పదునేనవశతాబ్దాదినుండియుఁ గవు లనేకులు తమగ్రంథాదిని భీమకవిని పూర్వకవి

స్తుతిలోఁ జేర్చియున్నారు. అందుచేత వారికిఁ బూర్వుఁడనం దీతఁడేదో గొప్పగ్రంథమును జేసి యుండవలెను. పదునాల్గవశతాబ్దాంతమువఱకును నున్న తిక్కన, యెఱ్ఱాప్రెగడ, రంగనాథుఁడు, భాస్కరుఁడు, కేతన, మారన, మంచన, జక్కన, విన్నకోటపెద్దన్న, మడికి సింగన్న మొదలైనవా రెవ్వరును భీమకవిని బేర్కొనకయుండుటచేత నాతఁడు పదునాల్గవశతాబ్దమునకుఁ బూర్వుఁడు కాఁడని యూహింపఁ దగి యున్నది. ఈతనిని మొట్టమొదటఁ బేర్కొన్నవాఁడు శ్రీనాథుఁడు. అనంతామాత్యుఁడు తన భోజరాజీయములో నీక్రింది పద్యమున భాస్కరుని, రంగనాథుని, అమరేశ్వరుని బేర్కొనియు భీమకవిపేరు చెప్ప లేదు——

ఉ. నన్నయభట్టుఁ దిక్కకవినాయకు భాస్కరు రంగనాథుఁ బే
రెన్నిక కెక్కినట్టియమరేశ్వరు నెఱ్ఱనమంత్రి నాదిగాఁ
జన్నకవీంద్రుల న్నవరసస్ఫుటవాణు లనంగ ధాత్రిలో
నున్నకవీంద్రులం దలఁతు నుల్లమెలర్పఁగ వాగ్విభూతికిన్!

శ్రీనాథుని తరువాత ప్రౌఢకవి మల్లన్న తనరుక్మాంగదచరిత్రమునందు భీమకవి నీక్రిందిపద్యమున స్తుతించియున్నాఁడు——

ఉ. నన్నయభట్టుఁ దిక్కకవి నాచనసోముని భీమనార్యుఁ బే
రెన్నికఁ జిమ్మపూడియమరేశ్వరు భాస్కరు శంభుదాసునిన్
సన్నుతిచేసి వాక్యసరసత్వము పీనుల కింపుమీఱ న
త్యున్నతిగా నొనర్తు నెఱయోధులు మేలనఁ గావ్య మిమ్ములన్.

ఇందఱు కవులపొగడ్తకర్హుఁడయిన భీమనచే రచియింపఁబడిన యుద్గ్రంథ మేదియో నాకింతవఱకుఁ దెలియరాకున్నది. నృసింహపురాణ మని యొకరును, శతకంధరరామాయణ మని యొకరును, భీమకవి కృతము లని చెప్పిరి కాని యట్టి వైష్ణవగ్రంథములను వీరశైవుఁడును

శివపుత్రుఁడు నైనభీమకవి రచియించి యుండు నని గ్రంథములను జూచి తృప్తినొందువఱకును నేను విశ్వసింపఁజాలను. నేను చూచినంత వఱకు భీమకవివిరచితకృతినిగూర్చి నాకొక్కయాధారము కనఁబడు చున్నది. కృష్ణదేవరాయనికిఁ గొంచెము ముందున్నవాఁ డయి ౧౫౧౦ వ సంవత్సరప్రాంతమునందు బసవపురాణమును పద్యకావ్యమునుగా రచించిన పిడుపర్తి సోమనాథకవి భీమకవి బసవపురాణమును రచియించె నని తనగ్రంథముయొక్క ప్రథమాశ్వాసములో నీక్రిందిపద్యమునందుఁ జెప్పి యున్నాఁడు—

సీ. విరచించె జైమినివేదపాదస్తవం
బాకపాదమునను వేదోక్తి నిలిపి
హరభక్తి వైదికం బని శ్రుతు లిడి చెప్పెఁ
బ్రతిభ సోమేశుఁ డారాధ్యచరిత
సరవి శ్రీనాథుఁ డాచరిత పద్యప్రబం
ధము చేసె ద్విపదలు తఱచు నిలిపి
యాతండు పద్యకావ్యము చేసె నైషధ
మంచితహర్షవాక్యములఁ బెట్టి
సోమగురువాక్యములఁ బెట్టి భీమనకవి
గరిమ బసవపురాణంబు గణనఁ జేసెఁ
గానఁ బూర్వకావ్యము వేఱుగతి రచించు
వారి కాదికావ్యోక్తులు వచ్చి నెగడు.

ఈకవి శ్రీనాథునికిఁ దరువాత నేఁబదియిఱువదిసంవత్సరములకే యున్నాఁ డగుటచేత నాకాలపుసంగతులను చక్కఁగా నెఱిఁగినవాఁడు. ...ల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు తెలుఁగున రచించిన ద్విపదకావ్యముల ...ంటిలో పండితారాధ్యచరితము నక్కడక్కడ ద్విపదలుంచుచు శ్రీనా

ధుఁడు పద్యకావ్యమునుగాఁ జేసె ననియు, బసవపురాణమును భీమకవి పద్యకావ్యమునుగాఁ జేసె ననియు, కవి చెప్పుచున్నాఁడు. తనకుఁ బూర్వమునందే భీమకవి బసవపురాణమును పద్యకావ్యమునుగాఁ జేసి యుండినయెడలఁ దాను మరల బసవపురాణమునే పద్యకావ్యమునుగా రచింపవలసినయావశ్యక మేమి వచ్చినది? ఏమియు రాలేదు. మహాకవి యైనభీమనకంటెఁ దా నెక్కువప్రౌఢముగాను మనోహరముగాను రచి యింపఁ గలుగుదు నన్ననమ్మకముచేతనా? కాదు. అందుచేత భీమకవి బసవపురాణమును పద్యకావ్యమునుగా రచించినది తెలుఁగుభాషలోఁ గా దనియు వేఱొకభాషలోననియు నిందువలనఁ దేలుచున్నది. కవి శ్రీనాథుఁ డారాధ్యచరిత్రమును బద్యకావ్యమునుగాఁ జేసె నని చెప్పి దానిక్రిందనే సందర్భమంతగా కనఁబడని నైషధభాషాంతరీకరణకథ నము నుగ్గడించుట భీమకవిది భాషాంతర మనియు, నైషధమునందు వలెనే ప్రతిభాషాంతరీకృతగ్రంథమునందును మూలగ్రంథవాక్యములు కొన్ని పడుట యనివార్య మనియు, చూపుట కొఱకయి యున్నది. ఆకాలమునందు భీమకవి తనభాషాంతరమునందు మూలగ్రంథవాక్యము లనే కొన్నిటిని బెట్టెనని జనులునిందించుటవలన నిట్లు వ్రాయవలసి వచ్చి యుండును. భీమకవిది భాషాంతరమైనచో నది యేభాష? వైష్ణవమత గ్రంథములు సాధారణముగా నఱవములో నుండునట్లే శైవమతగ్రంథ ములు కన్నడములో నుండును గానఁ గర్ణాటభాష యని వేఱుగఁ జెప్ప వలసిన పనిలేదు. ఆకాలమునందలి తెలుఁగుపండితుల కందఱికిని సం స్కృత కర్ణాటకభాషలు సాధారణముగా వచ్చుచుండును. అందుచేతఁ దెనుఁగును సహితము కర్ణాటక మనుచుండుట యప్పుడప్పుడు కలదు. శ్రీనాథుఁడు తన భీమఖండములో నేమనెనో చూడుఁడు—

తే. ప్రౌఢిఁ బరికింప సంస్కృతభాష యందు
పలుకునుడికారమున నాంధ్రభాష యందు
రెవ్వ రేమన్న నందు గా కేలకొఱఁత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష.

భీమకవి పాల్కురి సోమనాథకవికృత మైనద్విపద తెలుఁగుబసవపురాణమును గర్ణాటకభాషలో భామినీషట్పదిపద్యములతో నెనిమిదాశ్వాసములమహాకావ్యమునుగాఁజేసెను. ఈకవి యారాధ్యబ్రాహ్మణుఁడనియు, బసవపురాణము భీమకవీశ్వరరగడ యనుపుస్తకములను రచించె ననియు, ఈతనిని సుమారు 1385 వ సంవత్సరప్రాంతమునందున్న పద్మణాంకుఁడు, 1585 వ సంవత్సరప్రాంతమునం దున్న విరూపాక్షపండితుఁడు మొదలైన వీరశైవకవులు నుతించి యుండి రనియు, కర్ణాటకకవిచరితము చెప్పుచున్నది. ఆరాధ్యబ్రాహ్మణు లాంధ్రులలో తప్ప నితరులలో లేరు. భీమకవి తాను శివకవిదేవపుత్రుఁడ ననియు, ఉభయకవిత్వసమర్థుఁడ ననియు, బసవపురాణములో నీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

విమల సద్గురుసేవెయులి జం।
గమభజనెయలి లింగనిష్ఠా।
సమతెయలి తనుమనధనంగళ నిత్తభవభక్తి॥
సమయవార్ధి వివర్ధనోళ్వజ।
హిమగు శివకవిదేవసాత్మజ।
సుమతి భీమ నుభయకవిత్వసమర్థను సురువడె.

భీమకవి తనబసవపురాణమును శాలివాహనశకము 1291 క నరి యైన సౌమ్యసంవత్సర శ్రావణబహుళదశమీగురువారము ముగించితి నని పుస్తకాంతమున నీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పెనెను—

కోవిదరు కేళొళ్ళితెన లుడు।
దేవనిధినయనేందు * సంఖగ
ళోవి శకవరుషం గళాగలుసౌమ్యవత్సరద॥
శ్రావణబహుళపక్షదశమీ।
జీవవారదొళాది వృషభేం।
ద్రావతారద బసవచరితె సమాప్తి యాయిత్తు॥

దీనినిబట్టి భీమకవి శకసంవత్సరము 1291 కి సరియైన క్రీస్తుశకము 1369 వ సంవత్సరమున బసవపురాణమును రచించి ముగించెనని తెలియవచ్చుచున్నది గాన నితఁడు ౧౩౮౦-౯౦ వ సంవత్సరప్రాంతముననుండి యుండి యున్నవాఁడని నిస్సందేహముగా సిద్ధాంత మగుచున్నది. బసవపురాణమునందుఁ గవియే శివలెంక మంచనపండితుఁడును గురుమల్లికార్జున పండితుఁడును ప్రసాదించిన "యుద్దండమతి" తోఁ గృతిచేసెదనని చెప్పుకొనియుండుటచేతను, ఈతనిది యుద్దండలలిత ధారాళకవిత్వ మని యితరులు పొగడియుండుటచేతను,

"వచియింతు వేములవాడ భీమనభంగి
నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు"

అని శ్రీనాథుఁ డీతనికవిత్వమును శ్లాఘించుట వింతకాదు. భీమకవి కవిత్వముయొక్క యుద్దండలీల కొంత తెలియుటకును, అతఁడు పాల్కురికి సోమనాథుని బసవపురాణమును భాషాంతరీకరించె నని తేటపడుటకును, పయిపద్యము క్రింది రెండుపద్యములను గూడ నిం దుదాహరించుచున్నాను.—

* ఉడుదేవ (చంద్ర)=1, నిధి=9, నయన=2, ఇందు=1, అనఁగా "అంకానాం వామతో గతి" యను న్యాయమునుబట్టి 1291.

శిక్షిత ప్రతిపక్ష సజ్జన
పక్ష సాక్షాదుక్షరాజన
దృక్ష దక్షమఖక్షయమభక్షితక్ష్వేడ॥
త్ర్యక్ష గణపసమక్ష కరుణా।
వీక్షణ జగద్రక్షణ గుణవి।
చక్షణ బసవసూక్ష్మ అక్షయ రక్షి సెంమువను॥౧॥
ఇదుసకళ మహేశ్వరామళ।
పదపయోజపరాగమదష।
ట్పదియెనిపాల్కురికె సోమేశ్వరనకారుణ్య॥
ఒదవిదఖిళాప్రపూరిత।
హృదయభీమకవిప్రణీతా।
భ్యుదయబసవపురాణకథెయొళు అష్టమాశ్వాస.

మడికి సింగన్న

సింగన యనెడియీకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; భారద్వాజ గోత్రుఁడు; గుంటూరివిభుఁడును తిక్కనసోమయాజికుమారుఁ డునయిన కొమ్మనకు దౌహిత్రునిపుత్రుఁ డయిన ట్లీతఁడు రచియించినవాసిష్ఠ రామాయణములోని యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది—

సీ. అతఁడు తిక్కనసోమయాజులపుత్రుఁడై
కొమరారు గుంటూరి కొమ్మవిభుని
పుత్రి చిట్టాంబిక బుధలోకకల్పక
వల్లి వివాహమై వైభవమున
భూసార మగుకోటభూమిఁ గృష్ణానది
దక్షిణతటమున ధన్యలీల
నలరుచావెల యనునగ్రహారము తన
కేకభోగంబుగా నేలుచుండి
యందుఁ గోవెలఁ గట్టి గోవిందు నెన్న
గోపినాథుఁ బ్రతిష్ఠయుఁ గోరిచేసి
యఖిలవిభవంబులందును నతిశయిల్లె
మనుజమందారుఁ డల్లాడమంత్రివిభుఁడు.

క. అయ్యువతీరమణులకును
నయ్యలమంత్రీంద్రుఁ డుదితుఁడై ధారుణిలో
నెయ్యెడ నర్థార్థులు మా
యయ్య యని పొగడఁగ నెగడె నౌదార్యమునన్

సీ. ఆత్రేయగోత్రపవిత్ర పేరయమంత్రి
పుత్రి సింగాంబికఁ బుణ్యసాధ్వి

వెలయు వివాహమై వేఁగిదేశంబులో
నేపారు రాజమహేంద్రపురికి
నధిపతి తొయ్యేటి యనపోతభూపాలు
మంత్రియై రాజ్యసంపదలఁ బొదలి
యొప్పారు గౌతమియుత్తరతటమున
మహనీయ మగు పెద్దమడికియందు
స్థిరతరారామతతులు సుక్షేత్రములును
బెక్కు లార్జించి సితకీర్తిఁ బెంపుమిగిలి
యఖిలజగదన్నదాత నా నవనిఁ బరఁగె
మధురగుణధుర్యుఁ డయ్యలమంత్రివరుఁడు.

చ. ఒనరఁగఁ దద్వధూవరు లహోబలదేవునిఁ గొల్చి తద్వరం
బున నొగి సింగనార్యుని నమోఘగుణాఢ్యు ననంతుని న్మహీ
జననుతు నబ్బయాంకు బుధసన్నుతిపాత్రుని నారయాహ్వయుఁ
గని నరసింహనామములు గారవ మారఁగఁ బెట్టి రందఱన్.

క. వారలలో నగ్రజుఁడను
వారిజదళనయనచరణవారిజసేవా
సారమతి నతులవాక్య
శ్రీరచనాచతురమతిని సింగాహ్వయుఁడన్.

పై పద్యములవలన నీకవి తిక్కనసోమయాజుల మనుమరాలిమనుమఁ డగుటయే కాక గోదావరిమండలములోని పెద్దమడికినివాసుఁ డని కూడ స్పష్టమగుచున్నది. ఈకవి తనపద్మపురాణమునకుఁ గృతినాయకునిగాఁ జేసినకందనమంత్రి కాకతీయగణపతికాలములో నున్న గన్నయమంత్రి మనుమనిమనుమఁ డౌట కూడ కవికాలమును నిర్ణయించుట కనుకూలపడుచున్నది. గన్నయమంత్రి పుత్త్రుఁడు మల్లన్న;

మల్లన్నపుత్రుఁడు గణపతి; గణపతి ద్వితీయపుత్రుఁ డబ్బయామాత్యుఁడు; అబ్బయామాత్యుని తృతీయపుత్రుఁడు కందనమంత్రి. కందనమంత్రి తాతతాతయైన గన్నయమంత్రి కాకతీయగణపతిదేవునికాలములో నుండిన ట్లతనిగూర్చిన పద్మపురాణములోని యీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది—

చ. పరువడిఁ గాకతీయగణపక్షితినాయకు నొద్దమాన్యుఁడై
ధరణిఁ బ్రశస్తుఁడై నెగడి దానము లెల్లను జేసి భక్తిపెం
పిరవుగ గుళ్ళు గట్టి గణపేశ్వరదేవుని గోపికాధిపున్
దిరమగుచున్నలక్ష్మిని బ్రతిష్ఠలు చేసెఁ బ్రభుత్వ మేర్పడన్.

కాకతీయగణపతిరాజు ౧౨౦౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసినవాఁ డగుటచేత నాతనికి మాన్యుఁడై యుండిన గన్నయమంత్రి ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమువఱకును జీవించి యుండె నని చెప్పవచ్చును. ఈతనిసంతతివారికి తర మొకటికి నలుబదేసి సంవత్సరములు వయోవ్యత్యాసము నేర్పఱిచినచో గన్నయమంత్రిపుత్రుఁడైనమల్లన ౧౩౦౦ వ సంవత్సరము ప్రాంతమునందుండును; మల్లనకొడుకైన గణపతి ౧౩౪౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమునందుండును; గణపతికుమారుఁడైనయబ్బయ ౧౩౮౦ వ సంవత్సర ప్రాంతము నందుండును; అబ్బయామాత్యుని నందనుఁడును పద్మపురాణకృతిపతియు నైన కందనమంత్రి ౧౪౨౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమునందుండును. మఱికి సింగనార్యుఁడు తాను పద్మపురాణమును ముగించినసంవత్సర మిదియే యని పుస్తకాంతమునం దీపద్యమునఁ జెప్పెను—

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.

ఆకరయుగానల మృగాంకశకవత్సరములై పరఁగు శార్వరిని బుణ్యా
ప్రాకటిత మార్గశిరపంచమిని బొల్పు నుడుపాలసుతవాసరమునందున్

శ్రీకరముగా మడికిసింగన తెనుంగున రచించెఁ దగఁ బద్మపురాణం
బాకమలమిత్రశశిరాంశువుగఁ గందనసచివాగ్రణికి మంగళమహాశ్రీ.

దీనినిబట్టి (కర=౨, యుగ=౪, అనల=౩, మృగాంక=౧) శాలివాహనశకము ౧౩౪౨ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౪౨౦ వ శార్వరిసంవత్సరమున మార్గశీర్ష శుద్ధపంచమీ బుధవారము నాఁడు పద్మపురాణము ముగింపఁబడె నని తెలియవచ్చుచున్నది. కృతిపతి యైనకందనామాత్యునిఁ గవి వర్ణించినరెండుసీసపద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను—

సీ. స్వామిభక్తుఁడు కార్యచతురుండు బహుకళా
వేది నీతిజ్ఞుఁడు విప్రహితుఁడు
సరససల్లాపుఁడు సప్తాంగరక్షణ
క్షముఁడు భావజ్ఞుఁడు సర్వసులభుఁ
డరిమంత్రభేదనపరుఁడు ధర్మాత్ముఁడు
సుందరాకారుండు సుజనవినుతుఁ
డురుదయాపరుఁడు నిత్యోత్సవాసక్తుండు
సద్గుణాధారుండు సౌమ్యమూర్తి
సతతగురుదేవతాపరిచారరతుఁడు
గుణసముద్రుండు కాశ్యపగోత్రజనితుఁ
డనఁగ నుతికెక్కె పెంపున నతిశయిల్లు
మదనసదృశుండు కందనమంత్రివరుఁడు.

సీ. ఈధర్మచారిత్రు నేధాత్రిపతి యేలు
నాధాత్రిపతి యేలు నఖిలజగము
నీకామినీకాము నేకామినులు చూతు
రాకామినులు చూడ రన్యపురుషు

సీయర్కసుతతుల్యు నేయర్థి గొనియాడు
నాయర్థి యొరు వేఁడ నానసేయఁ
డేమంత్రికులచంద్రు నేమంత్రి వర్ణించు
నామంత్రి విముఖాత్ముఁ డఖిలమునకు
ననఁ బ్రగల్భరూపఘనదాననయమార్గ
ముల నుతింప నొప్పు ముజ్జగములఁ
దారహారహీరధవళాంశుసమకీర్తి
కలితుఁ డౌబళార్యకందవిభుఁడు.

కృతిపతికాలము తెలిసినప్పు డాతనియేలిక యైన ముప్పధరణీపాలుని కాల మిదియే యని వేఱుగఁ జెప్పవలసినపనియే లేదు. ఈముప్పరాజు రామ గిరిపట్టణము రాజధానిగా గోదావరికి దక్షిణమునం దున్న సబ్బినాటి రాజ్యమును పాలించినవాఁడు. ఈకవి యెఱ్ఱాప్రెగడకు మిక్కిలి తరు వాతివాఁ డయినను ప్రబంధపరమేశ్వరు నేల స్తుతింపలేదో తెలియదు. ఒక్కపద్మపురాణమునందు మాత్రమే కాక వాసిష్ఠరామాయణము నందును

గీ. వ్యాసవాల్మీకిశుకకాళిదాసబాణ
హర్షణాదుల నాఢ్యుల నాత్మ నిలిపి
సకలభాషారసజ్ఞుల సముల నన్న
పార్యతిక్కకవీంద్రుల నభినుతింతు.

అని తెలుఁగుకవులలో నన్నయతిక్కనలను మాత్రమే నుతించెను. వాసిష్ఠరామాయణము పద్మపురాణమునకుఁ దరువాత రచియింపఁ బడిన దగుటచేత నది ౧౪౨౦ కిఁ దరువాతఁ జేయఁబడినది. ఈరెండు కావ్యములకును నడుమ సింగన్న భాగవతదశమస్కంథమును గూడఁ దెనిఁగించి కందనామాత్యునకే యంకిత మొనరించెను. సింగనకృత

భాగవతదశమస్కంధము నాకు లభింపలేదు. అటుతరువాత నీకవి సకల నీతిసమ్మత మనురాజనీతిగ్రంథమును నమకూర్చెనని రామకృష్ణకవిగారు చెప్పుచున్నారు. వీని నన్నిటిని విచారించిచూడఁగా మడికి సింగన్న ౧౪౩౦ వ సంవత్సరమువఱకైన జీవించియుండును. ఈకడపటి గ్రంథము పే రుదాహరింపలేదు గాని "పద్మపురాణోత్తరఖండంబును భాగవత దశమస్కంధంబును దెనుంగున రచియించి" యని తక్కిన రెండుకావ్యములపేరులును సింగన్న వాసిష్ఠరామాయణములో నుదాహరించెను. ఇతఁడు పద్మపురాణ దశమస్కంధముల నరాంకిత మొనర్చినను వాసిష్ఠ రామాయణమునుమాత్ర మట్లుచేయక శ్రీమ దహోబలస్వామి కంకిత మొనర్చెను. వాసిష్ఠరామాయణములో నితఁడు మొట్టమొదట తెలుఁగు పద్యమును వేయక యాదిమకవీశ్వరాచారానుసారముగా నీశ్లోకమును వేసెను—

శ్రీమద్దివ్యమునీంద్రచిత్తనిలయం సీతామనోనాయకం
వల్మీకోద్భవవాక్పయోధిశశినం స్మేరాననం చిన్మయం
నిత్యం నీరదనీలకాయ మమలం నిర్వాణసంధాయినం
శాంతం నిత్య మనామయం శివకరం శ్రీరామచంద్రం భజే.

ఈయాచారమును పూర్వకవులు కొందఱు కొన్ని పుస్తకములలో ననుసరించుచు వచ్చినను నిటీవలివారు పూర్ణముగా విడిచిపెట్టినారు.

గణపతిదేవునియాస్థానమున నుండిన కృతిపతిపూర్వుఁడైన గన్నయమంత్రికాలమునుండి తరమునకు నలువదేసిసంవత్సరముల చొప్పున వేసి కృతిపతియైన కందనమంత్రికాలమును ౧౪౨౦ వ సంవత్సరమునకు దింపినట్లే కృతికర్తయైన సింగన యుండిన ౧౪౨౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని తరమునకు నలువదేసి సంవత్సరముల చొప్పున వేసి కృతికర్తవంశమును గణపతిదేవునికాలములో నుండిన తిక్కన వఱ

కును పైకెక్కించుచు వచ్చినచో నించుమించుగా నదియు సరిపోవును. కవిసింగన్న ౧౪౨౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమునం దుండినచో నాతనితండ్రి యయ్యలుమంత్రి ౧౩౯౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నుండును; ౧౩౯౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమునం దుండిన యయ్యలుమంత్రి తల్లి చిట్టాంబిక ౧౩౪౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమం దుండును; చిట్టాంబిక తండ్రి కొమ్మన ౧౩౦౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమం దుండును; కొమ్మన్న జనకుఁడు తిక్కన సోమయాజి ౧౨౭౦ వ సంవత్సర ప్రాంతములం దుండును. తండ్రి యైన యయ్యలమంత్రిని మంత్రినిగాఁ గైకొన్న తొయ్యేటి యనపోతభూపాలుఁడు ౧౨౮౮ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౨౯ వ సంవత్సరము వఱకును రాజ్యము చేసెనఁట. ఇవి శకసంవత్సరము లేమో! సింగకవి పద్మపురాణమునం దీక్రింది పద్యముచేత నన్నయతిక్కనలను మాత్రమే స్తుతించి యున్నాఁడు—

ఉ. భారతవేదవాక్యరసభారము లజ్ఞు లెఱుంగ లేక ని
స్సారమనస్కులై తిరుగుచందముఁజూచి తెనుంగుబాసఁ బెం
పార రచించి యందఱిఁ గృతార్థులఁ జేసినపుణ్యమూర్తులన్
సారమతి న్భజింతు ననిశంబును నన్నయ తిక్కనార్యులన్.

ఈకవి భాగవతదశమస్కంధమును, పద్మపురాణోత్తరభాగమును, వాసిష్ఠరామాయణమును, తెనిఁగించెను. నన్నయాదులకవనమందువలెనే దీర్ఘసమాసములు లేక యీతనికవిత్వము సలక్షణ మైనదిగానున్నది.

క. అపరమహేశ్వరమకుట
వ్యాపితగంగాప్రవాహవరకవితాన
ల్పాపుఁ డగుమడికిసింగనఁ
జేపట్టక కీర్తి గలదె శ్రీమంతునకున్.

అనుపద్మపురాణములోనిపద్యముతోలనను,

చ. కదిసిన నోరవోవుచును గబ్బపుదొంతులసత్పదార్థముల్
కదుకుచు నెట్టివారిఁ బొడగన్నను గుఱ్ఱనిస్నేహసౌఖ్యముల్
మదికి ననహ్య మాశునకమార్గమునం జరియించు నోయన
త్పదకవు లార! మత్కవితఁ దప్పులు వట్టక యూరకుండుఁడీ.

అను వాసిష్ఠరామాయణమునందలి పద్యమువలనను, కవి స్వాతిశయ భావము కలవాఁ డని తోఁచుచున్నది. కవిశైలి తెలియఁబఱచుట కయి కొన్నిపద్యములనువ్రాసి యీతనిచరిత్రను ముగించుచున్నాను.

౧. పద్మపురాణము—

ఉ. వేణివిలోలనీలజలవేణి విశాలపవిత్రసైకత
శ్రోణి మరాళచక్రకులసుస్వరవాణి సరోరుహోల్లస
త్పాణి సభక్తిమజ్జనవిధానవిశారదనాకలోకని
శ్రేణి మహాఘశాత్రవవిశిక్షణశాతకృపాణి యొల్లెడన్.

ఉ. ఆతరుణీలలామకుఁ బ్రియంబుగ వేచని కాంచె నాజగ
త్పూతము నక్షయార్తిపరిభూతివిధానసమర్థసత్ఫల
వ్రాతము నవ్యపుష్పమకరందవిలోలుపమత్తషట్పదో
పేతము దత్తనిర్జరసమీహితజాతముఁ బారిజాతమున్.

౨. వాసిష్ఠరామాయణము—

శా. ఆరాజన్యు లుదగ్రు లుగ్రగతి నన్యోన్యప్రహారార్థులై
వీరానీకము పిచ్చలింపఁగ భుజావీర్యం బవార్యంబుగాఁ
గ్రూరాస్త్రంబుల నిండొరుం బొదివి దిక్కుల్ వ్రయ్యఁబెల్లార్చుచు
న్పోరాడంగ విదూరుఁ డీల్గె నపు డాభూమీశుచే భూవరా.

చ. విను మునినాథ తొల్లి పదివేవురువిష్ణుల లక్షరుద్రులన్
వనజభవాష్టకోటుల నవారణ మ్రింగినవాఁడ నాకు నీ
యనిమిషనాయకుల్ తృణకణాభులు వారల నెన్న నేల పెం
పున మిముబోటివిప్రు లొకభోజనమాత్రమె నాకుఁ జూడఁగన్.

జక్కయకవి.

జక్కయ్య యనెడియీకవి విక్రమార్కచరిత్రము పద్యకావ్యముగా రచించెను. ఈతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; ఈతనితండ్రి పేరన్నయామాత్యుఁడు; తాత పెద్దయామాత్యసుకవి. ఈవిక్రమార్కచరిత్రము దేవరాయనిమంత్రియైన సిద్ధన్న కంకితము చేయఁబడెను. సిద్ధన్నమంత్రి కవినిగూర్చి యీప్రకారముగా నన్నట్లు కవి తనగ్రంథమునందుఁ జెప్పి యున్నాఁడు:—

సీసమాలిక.

సంస్కృతప్రాకృతశౌరసేన్యాదుల
ఘటికలో నొకశతకంబుఁ జెప్పఁ
బ్రహసనప్రకరణభాణాదిబహువిధ
రూపకంబులయందు రూఢి మెఱయఁ
జక్రచతుర్భద్రచతురుత్తరాధిక
క్షుద్రకావ్యములు పెక్కులు రచింప
నాంధ్రకవిత్వంబునందుఁ బ్రబంధంబు
మేలుగాఁ దద్జ్ఞులు మెచ్చఁ జెప్ప
నిమ్మల నేరీతి నేధాతువుల నేమి
రసమున నైన వర్ణనము చేయ
సరి నేకసంధాద్విసంధాత్రిసంధలఁ
దొడరినఁ బొరిఁబొరిఁ గడమఁ జదువ
నెవ్వఁ డేయవధాన మెఱుఁగు నయ్యవధాన
మున వాని కించుక ముల్లు సూప

వృత్తకందముఁ గందవృత్తంబునుం జతు
ష్కందంబు మొదలుగాఁ గలుగుగర్భ
కావ్యవర్గముఁ జెప్పఁగాఁ బ్రబంధంబులు
క్రొత్తలు పుట్టించుకొని లిఖింపఁ
గా నక్షరచ్యుతకంబు మాత్రాచ్యుత
కంబు బంధచ్యుతకంబు నామ
గోప్యంబులుం గ్రియాగోప్యంబులును భావ
గోప్యంబులును జెప్ప గోష్ఠియందుఁ
బద్యంబు గీతికార్భటి నొగిఁ జదువంగ
నెల్లవిద్యలనంచు లెఱుఁగ నేర్తు
వనుచు నెల్లూరి తిరుకాళమనుజవిభుని
సమ్ముఖమ్మున సాహిత్యసరణి మెఱసి
మహిమఁ గాంచినపెద్దయామాత్యసుకవి
మనుమఁడవు నీవు నీవంశమహిమ యొప్పు.

క. ఆడఁడు మయూరరేఖను
గాడం బొఱుండు గాణగతి మన మెరియున్
బ్రోడగుపెద్దయయన్నయ
మాడకు మాడెత్త యతనిమాటలు జగతిన్.

క. అని మాతండ్రిమహత్వము
జనవినుతరసప్రసంగసంగతకవితా
ఘనతేజులు కవిరాజులు
గొనియాడుదు రఖిలరాజకుంజరసభలన్.

క. చక్కన నీవై దుష్యము
చక్కన నీకావ్యరచనచాతుర్యంబున్

జక్కన నీవాగ్వైఖరి
చక్కన నీయాశుమహిమ జక్కనసుకవీ!

విక్రమార్కచరిత్రమును గృతినందినసిద్ధన్న జన్నమంత్రి పుత్రుఁ డయినట్టును, జన్నమంత్రి మంత్రిభాస్కరునితమ్ముఁ డయినట్టును, కృతిపతి యొక్క వంశాభివర్ణనమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈవంశాభివర్ణనములోనే సూరనసోమయాజి రాజేంద్రచోడునిచే నెద్దనపూడిగ్రామము నగ్రహారముగాఁ బడసినట్టును, సిద్ధనమంత్రి యాతని మనుమఁ డైనట్టును, ఈ క్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది—

సీ. వేదశాస్త్రపురాణ విజ్ఞానసరణిమై
నధిగతపరమార్థుఁ డైన తనర్చి
నెద్దనపూడి రాజేంద్రచోడక్షమా
రమణుచే నగ్రహారముగఁ బడసెఁ
గనకదండాందోళికాచ్ఛత్రచామర
ప్రముఖసామ్రాజ్యచిహ్నముల నొప్పి
సర్వతోముఖముఖ్యసవనక్రియాప్రౌఢి
నుభయవంశంబుల నుద్ధరించె
నన్నదానాదిదానవిద్యాఘనుండు
పరమశైవసదాచారపారగుండు
హారితవంశాంబునిధిచంద్రుఁ డార్యనుతుఁడు
సుగుణవిభ్రాజి సూరనసోమయాజి.

క. అమ్మహితాత్మునిమనుమఁడు
సమ్మానదయానిధానసౌజన్యరమా
సమ్మోదితబాంధవుఁ డై
యిమ్మహిలో సిద్ధమంత్రి యెన్నిక కెక్కెన్.

రాజేంద్రచోడుఁడు ౧౧౫౬-వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౧౭౩ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను. సిద్ధమంత్రికొడుకైన జన్నయమంత్రి ౧౪౦౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౨౨ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపరిపాలనము చేసిన దేవరాయనికాలములో నుండెను. తాతకును మనుమనికిని నిన్నూటయేఁబదిసంవత్సరములు వ్యత్యాస ముండుట సంభవింపనేరదుగావున నిచ్చట మనుమఁ డనఁగా సంతతివాఁ డని యర్థము చెప్పవలెను. అందుచేత సిద్ధనమంత్రి సూరనసోమయాజికి మనుమఁడు గాక తద్వంశజుఁ డయి యుండుట నిశ్చయము.

జన్నమంత్రియు సిద్ధనమంత్రియుఁ గూడ దేవరాయమహారాజు వద్ద మంత్రులుగా నున్నట్లు విక్రమార్కచరిత్రములోని యీ క్రింది పద్యములలోఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

సీ. విమలవర్తనమున వేదశాస్త్రపురాణ
వాక్యార్థసరణికి వన్నె పెట్టె
పరమహృద్యం బైనపద్యశతంబున
దేవకీతనయు విధేయుఁ జేసె
రసికత్వమున దేవరాయమహారాజ
కరుణాకటాక్షవీక్షణముఁ గాంచె
కర్ణాటకటకమ్ము కలయంగ మెచ్చంగఁ
గడఁక విద్యాప్రౌఢి ఘనత కెక్కె
గురులఁ బోషించె సత్కవీశ్వరుల మంచెఁ
బ్రజలఁ బాలించె భాగ్యసంపద వహించె
హారితమునిముఖ్యవంశరత్నాకరేంద్ర
చంద్రుఁడై యొప్పుసిద్ధయజన్నమంత్రి.

సీ. చిత్రగుప్తున కైనఁ జింతింప నరు దైన
గణితవిద్యాప్రౌఢి ఘనత కెక్కి
నవరసంబులయందు నవ్యకావ్యంబులు
కవిజనంబులు మెచ్చఁగా నొనర్చి
నాణిముత్యములసోయగము మించినవ్రాలు
వరుసతో నిరుగేల వ్రాయ నేర్చి
నాత్మీయలిపియట్టు లన్యదేశంబుల
లిపులను జదువంగ నిపుణుఁ డయ్యె
దేవరాయమహారాయధీవిధేయ
మంత్రివల్లభచామనామాత్యదత్త
చామరచ్ఛత్రభూషాదిసకలభాగ్య
చిహ్నముల నొప్పి జన్నయసిద్ధమంత్రి.

తండ్రియు కుమారుఁడును గూడ దేవరాయమహారాజువద్ద మంత్రులుగా నున్నట్టు చెప్పఁబడినందున, కుమారుఁ డయినసిద్ధన్న యాతని రాజ్యములోనికడపటిదశయం దున్న ట్టూహింపఁదగి యున్నది. (దేవరాయమహారాయలు క్రీస్తుశకము ౧౪౦౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౨౨ వ సంవత్సరమువఱకును కర్ణాటకరాజ్యమును పరిపాలనము చేసెను.) కాఁబట్టి సిద్ధన్నమంత్రి యీపయి నుండకపోయినను ౧౪౨౨ వ సంవత్సరమువఱకు నున్నట్లు నిశ్చయము. అందుచేత విక్రమార్కచరిత్రము ౧౪౧౦ వ సంవత్సరమునకును ౧౪౨౦ వ సంవత్సరమునకును మధ్యకాలమునందు రచియింపఁబడిన దని నిరాక్షేపముగాఁ జెప్పవచ్చును. విష్ణుపురాణము తెనిఁగించినవెన్నెలగంటిసూరన్న తాతయైనసూర్యుఁ డీసిద్ధన్న పెద్దతండ్రి యైనట్టు విక్రమార్కచరిత్రలోని షష్ఠ్యంతములలో నొక టయిన యీ క్రిందిపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది—

ఉ. వెన్నెలగంటిసూర్యుఁడు వివేకగుణాఢ్యుఁడు వేదశాస్త్రసం
పన్నుఁడు రెడ్డివేమనరపాలకుచేత మహాగ్రహారముల్
గొన్నకవీంద్రకుంజరుఁ డకుంఠితతేజుఁడు పెద్దతండ్రిగా
సన్నుతి గన్నసిద్ధనకు సంతతదానకళావినోదికిన్.

జక్కనకవి తనవిక్రమార్కచరిత్రమునందు భారతమును తెనిఁగించినకవిత్రయ మగునన్నయభట్టారకుని, తిక్కనసోమయాజిని, ఎఱ్ఱాప్రగడను మాత్రమే యీ క్రిందిపద్యములతో స్తుతించి యున్నాఁడు—

ఉ. వేయివిధంబులందుఁ బదివేవురుపెద్దలు సుప్రబంధముల్
సేయక చెప్పి రట్లు రసబంధురభావభవాభిరామధౌ
రేయులు శబ్దశాసనవరేణ్యులు నాఁగఁ బ్రశస్తి కెక్కరే
యేయెడ నన్నపార్యుగతి నిద్ధర నట్టిమహాత్ముఁ గొల్చెదన్.

చ. పరువడి దేవభాషఁ గలపంచమవేదము నాంధ్రభాష సు
స్థిరత రచించుచోఁ గృతిపతిత్వముఁ గోరి ప్రసన్నుఁ డైనయా
హరిహరనాథుచేఁ బడసె నవ్యయసౌఖ్యపదంబు నెవ్వఁ డా
పురుషవరేణ్యుఁ దిక్కకవిఁ బూని నుతింతుఁ గృతాధ్వరోత్సవున్.

ఉ. ఈత్రయిఁ దాఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁ డై విరచించె శబ్దవై
చిత్రి నరణ్యపర్వమునశేషము శ్రీనరసింహరామచా
రిత్రములున్ బుధవ్రజగరిష్ఠత నెఱ్ఱయశంభుదాసుఁ డా
చిత్రకవిత్వవాగ్విభవజృంభితు మెచ్చెద భక్తియుక్తితోన్.

ఈజక్కన్న లాక్షణికుఁ డైనమంచికవి. ఈతనికవిత్వము నిర్దుష్టమై మనోహరముగా నుండును. ఈ విక్రమార్కచరిత్రమునందలికథలు నహిత మద్భుతములుగానే యుండును. కవియొక్కరచనాధోరణి తెలియుట కయి విక్రమార్కచరిత్రములోనికొన్నిపద్యముల నిందుఁ జూపుచున్నాను:—

చ. అనవుడు నింతి యీయెడఁ బ్రయాసపడం బనియేమి యంచు వే
గన ములు మంటఁ బుచ్చుటయె కార్యముగాఁ దలపోసి చంద్రగు
ప్తునిఁ దగురీతి వీడుకొని భూపతిపాలికిఁ బోయి పూసగు
చ్చినగతిఁ గార్యనిశ్చయ మశేషము తిన్నగ విన్నవించినన్. ఆ. ౧.

ఉ. ఇమ్మెయి నర్థ మెల్లను వ్యయింపఁ బురిం గలవైశ్యు లందఱున్
నెమ్మిఁ బురందరుం గదిసి నీవు వణిక్కులవర్తనంబు స
ర్వమ్మును వమ్మునం గలిపి వాలి విశృంఖలవృత్తి దానధ
ర్మమ్ములు త్యాగభోగములు మానక చేయుట నీతిమార్గమే. ఆ.౨

ఉ. రా జవివేకియైనిరపరాధు మహీసురవర్యునిన్ జగ
త్పూజితుఁ బుణ్యవర్తను విధూతనమజ్జనకల్మషున్ వధూ
వ్యాజమునన్ వృథాకుపితుఁడై వధియింపఁగఁ బంచె దీని నే
యోజఁ దొలంగఁద్రోతు గురు నుత్తము నెమ్మెయిఁ గాతుదైవమా
ఆ.3.

ఉ. చెప్పఁ దలంచు సిగ్గు తనుఁ జెప్పఁగ నీమికి సంచలించుఁ దాఁ
జెప్పెడుమాట యెవ్వరికిఁ జెప్పకుమీ యనఁజూచు నంతటం
జెప్పక యుండరాదు మఱి చెప్పఁగరా దని కొంకు నెమ్మెయిం
జెప్పక పోదు పొమ్మనుచుఁ జిత్తము నూల్కొనఁజేసి యిట్లనున్.
ఆ.౪.

మ. భువనాధీశ్వరుదర్శనోత్సవసుఖంబుం బొంది యానందతాం
డవముం జేసెడుభంగి నాకమలషండం బొప్పె భృంగాంగనా
రవగానంబులతో సరాగదళనేత్రశ్రీవిలాసంబులో
నవచిత్రాభినవోర్మిహాస్తఘటనానానావిలాసంబుతోన్. ఆ.౫.

చ. కలువల గండుమీలఁ దొలుకారుల మెఱుంగుల నిందువెన్నెలన్
వలపులరాజుతూపులను వారిరుహంబుల నొక్కుమెత్తునన్

గెలుపు గొనంగఁ జాలుమృగనేత్రయపాంగనిరీక్షణద్యుతుల్
బలుపుగ ధైర్యమూల మగుపాదగలింపవె యీశ్వరాదులన్. ౭౬.

చ. పలుకులనేర్పునం జెవులపండువు చేసితి వింతసేపు నా
పలుకు శిలాక్షరంబుగ శుభం బది శీఘ్రముగాఁగ నంతయుం
దెలియఁగఁ జెప్పు మింక భవదీయసమాగమనప్రసంగముల్
జలజదళాక్షి యేమిటికిఁ జల్లకు వచ్చియు ముంత దాఁపఁగన్. ౭౭.

ఉ. ఈసుకుమారతావిభవ మీవరహాసముఖారవింద మీ
భాసురమూర్తి యీలసదపారకృపారసనేత్రకాంతివి
న్యాసము లెందుఁ గంటిమె ప్రియంవదుఁ డీతనియంద కాక నేఁ
జేసినభాగ్య మెవ్వరును జేయరుపో యితఁ డేగుదెంచుటన్. ౭౮.

అనంతామాత్యుఁడు

అనంతామాత్యుఁడు పూర్వకవులలో నొకఁడు. ఈతఁ డారు వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. ఈతనితండ్రి తిక్కన్న; తాత ముమ్మడన్న; ముత్తాత బయ్యన్న. ఈబయ్యన్న కవియైనట్టును, తిక్కన సోమయాజులకాలములో నున్నట్టును, ఈకవి తనభోజరాజీయము నందీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు—

చ. క్షితిఁ గ్రతుకర్తనా వినుతి చేకొని పంచమవేద మైనభా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టియు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి భవ్యభా
రతియనఁ బేరు గన్నకవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యల్పుఁడే.

(కవిబ్రహ్మ యయినతిక్కనసోమయాజిచేత భవ్యభారతి యని మెప్పు వడసినంతటి మహాకవిబయ్యనచే రచియింపఁబడిన గ్రంథమొకటియుం డినయెడల నిప్పుడు దానిపే రయినను దెలియరాకున్నది. ఈబయ్యన కవి యగుటయే కాక దండనాథుఁడు కూడ నయి యుండెనని కవి యీపద్యమునఁ జెప్పెను—

చ. శరధిసుత న్వరించుజలజాతవిలోచనుమాడ్కి శీతభూ
ధరజఁ బరిగ్రహించుహిమధామకళాధరుపోల్కి సద్గుణా
భరణ పవిత్రమూర్తి కులపాలిక నాఁ దగుప్రోలమాంబికన్
బరిణయ మయ్యె నెయ్యమున బయ్యచమూపతి వైభవోన్నతిన్.

ఈకవి తనతండ్రి యైనతిక్కన కృష్ణామండలములోని శ్రీకాకుళమున కొడయఁ డైనయంధ్రవల్లభునిసేవ చేయుచుండినట్టును తన తల్లి యైనమల్లమాంబ యక్కదండనాథునిపుత్రి యైనట్టును నీక్రింది పద్యములలో నయిగ్రంథమునందే చెప్పియున్నాఁడు.

సీ. విలసితం బగుకృష్ణవేణీ మలాపహా
    రిణి భీమరథి నా ధరిత్రియందుఁ
దనరునదీత్రయాంతర్వేది యగుపావ
    నక్షేత్రమున శోభనముల కెల్ల
ధర నివాసం బగుపెరుమగూరిపురంబు
    నందు విద్వజ్జనానంద మైన
జీవనస్థితిచేతఁ జెన్నొంది వంశక
    ర్తృత్వసంపత్తిఁ బ్రభుత్వ మొంది
నెమ్మిఁ బ్రత్యక్షపరమపద మ్మనంగ
నొప్పుశ్రీకాకుళంబున కొడయఁ డైన
యంధ్రవల్లభహరిసేవ నలరు చుండుఁ
బెక్కుభంగుల ముమ్మడితిక్కవిభుఁడు.

సీ. శ్రీవత్సగోత్రాబ్ధిశీతాంశుఁ డగున క్క
    దండాధినాథుఁ డీతరుణితండ్రి
లావణ్యగుణపుణ్యలక్షణాన్విత మైన
    యక్కమాంబిక యీలతాంగితల్లి
చిరకీర్తినిరతులు చిట్టనమంత్రియు
    నయ్యలార్యుఁడు నాతి కగ్రజన్ము
లచ్యుతాంఘ్రిసరోరుహార్చనారతుఁడు త
    మ్మనమంత్రి యీయింతి యనుఁగుఁదమ్ముఁ
డనఘుఁ డగుకోటకరుణాకరార్యుఁ డనుఘు
నుండు ముదునూరిపెద్దవిభుండు నివ్వ
ధూమణికిఁ గూర్మి గలమేనమామ లనిన
మగువ తెనవొ తిక్కనమంత్రిమల్లమకును,

ఈకవి తా మాఱుగు రన్నదమ్ము లయిన ట్లీక్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పుకొనెను.—

ఉ. భూనుతకీర్తి ముమ్మడివిభుండును మదగ్రజుఁ డేను వైష్ణవ
ధ్యానసమాహితాత్ముఁడ ననంతసమాఖ్యుఁడ నాదుతమ్ము ల
జ్ఞానవిదూరు లక్కనయు సక్కవి చిట్టనయుం వివేకవి
ద్యానిధి రామచంద్రుఁడు నుదారుఁడు లక్ష్మణనామధేయుఁడుం.

క. ఈయార్వురు నొక్కొక్కఁడు
వేయింళ్లకు మొదలుగాఁగ వెలయుదు రనికా
దే యాఱువేలపే రిడి
రీయన్వయమునకు నేమ్య మెఱిఁగినపెద్దల్.

ఈకవి శ్రీనాథునికాలమునం దున్నవాఁడో యాతనికంటెఁ గొంచెము పూర్వమునం దున్నవాఁడో యని తెలియవచ్చుచున్నది. ఈతనికవిత్వము రసవంత మై నిర్దుష్ట మయి మృదుపదకలిత మయి హృదయరంజకముగా నున్నది. ఈతఁడు రచియించిన గ్రంథములలో రసాభరణము, భోజరాజీయము, అనునవి ప్రధానము లయినవి. రసాభరణము శృంగారాదిరసాదులనుగూర్చి చెప్పఁబడినలక్షణగ్రంథము. భోజరాజీయము వింతకథలను గలిగి చమత్కారముగా నుండును. ఈతఁడు భోజరాజీయమునం దెఱ్ఱాప్రెగడవఱకును గలకవుల నీక్రిందిపద్యము చేత స్తుతించి యున్నాఁడు.—

ఉ. నన్నయభట్టుఁ దిక్కకవినాయకు భాస్కరు రంగనాథుఁ జే
రెన్నిక కెక్కినట్టియమరేశ్వరు నెఱ్ఱనమంత్రి నాదిగాఁ
జన్నకవీంద్రుల న్నవరసస్ఫుటవాణు లనంగ ధాత్రిలో
నున్నకవీంద్రులం దలఁతు నుల్ల మెలర్పఁగ వాగ్విభూతికిన్.

అమరేశ్వరుని మహాకవినిగా ననేకులు పొగడియున్నారు కాని యాతఁ

దేశాలమునం దుండెనో, ఏయే గ్రంథములను రచియించెనో, సరిగాఁ దెలియవచ్చినది కాదు. అమరేశ్వరకృత మైనవిక్రమసేనములోని దని యొకానొక లక్షణగ్రంథమునందొకపద్యముదాహరింపఁబడి యున్నది. ఇంకొకయుదాహరణగ్రంథములో మఱికొన్ని పద్యము లుదాహరింపఁబడినవి. అమరేశ్వరుని గ్రంథములవలెనేపూర్వకవుల గ్రంథములనేకములు పేరు లేకుండ నశించి యుండును. ఆంధ్రకవులలో ముగ్గురు నలుగురు మాత్రమే తమకృతులలోఁ దా మున్న కాలమును వేసికొని యున్నారు. అట్టికవులలో ననంతామాత్యుఁ డొకఁడు. ఈతఁడు రసాభరణమును శాలివాహనశకము ౧౩౫౬ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౪౩౪ వ సంవత్సరమునందు రచియించిన ట్లాపుస్తకములోనియీ దిగువపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది—

శా. జానొందన్ శకవర్షముల్ ఋతుశరజ్వాలేందులై యొప్పన
 య్యానందాబ్దమునందు మాఘమునఁ గృష్ణైకాదశీభౌమయు
 క్తానూరాధ(?)మృతవేళ నీకృతి యనంతాఖ్యుండు నమ్యగ్రస
 శ్రీనిండం ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వంబుగన్.

కాఁబట్టి యీకవి పదునేనవశతాబ్దారంభమునం దుండినవాఁడు. ౧౪౩౪ వ సంవత్సరమునం దుండినయీకవియొక్క ముత్తాత యగు బయ్యన యీతనికన్న నూటయేఁబదిసంవత్సరములకంటె నధికపూర్వుఁ డగుట పొసఁగకపోవుటచేతను, ఆబయ్యన్న కవిత్వము చెప్పి తిక్కనసోమయాజిచే మెప్పొంది యుండుటచేతను, తిక్కనసోమయాజి హూణశకము ౧౨౯౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమువఱకును జీవించియున్న ట్లెంచుమించుగా నిర్ధారణ మగుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి నన్నయభట్టారకునికాలములోనివాఁడు కాఁడని చూపుట కింతకంటెఁ బ్రబలసాక్ష్య మేమి కావలెను? బయ్యన మొదలుకొని కవివంశమును దెలుపు భోజరాజీయ

ములోని పద్యములను నడుమనడుమఁ గలవర్ణనాంశముల విడుచుచు నిం దుదాహరించుచున్నాను—

చ. శరధిసుత న్వరించుజలజాతవిలోచనుమాడ్కి శీతభూ
ధరజఁ బరిగ్రహించుహిమధామకళాధరుపోల్కి సద్గుణా
భరణఁ బవిత్రమూర్తిఁ గులపాలిక నాదగుప్రోలమాంబికం
బరిణయ మయ్యె నెయ్యమున బయ్యచమూపతి వైభవోన్నతిన్.

చ. గుణయుతు లవ్వధూవరులకు న్జనియించిరి త్రేత రామల
క్ష్మణు లయి పుట్టి ద్వాపరయుగంబుతుదిం దగ రామకృష్ణు లై
గణనకు నెక్కి యీకలియుగంబున నిట్లుదయించె లోకర
క్షణుఁ డగువిష్ణుదేవుఁ డన గంగనమంత్రియు ముమ్మడన్నయున్.

చ. కడిమిఁ గిరీటి దానమునఁ గర్ణుఁడు భోగమున న్సురేంద్రుఁ డె
క్కుడువిభవంబునన్ హరి యకుంఠితబుద్ధిఁ బురందరేభ్యుఁడున్
గడు వగుధీరతన్ సురనగప్రవరుం డనఁ బ్రోలమాంబము
మ్మడి వెడఁగొందు రూపమహిమ న్మరుముమ్మడిమై జగంబునన్.

క. ఆముమ్మడిప్రెగ్గడ శ్రీ
రాముఁడు సీతను వరించుక్రమమున సుగుణ
స్తోమాభిరాము నమితకృ
పామండిత నెఱ్ఱమాంబఁ బరిణయ మయ్యెన్.

క. ఆరమణీరమణులకుఁ బ్ర
భారమ్యుఁడు తిక్కవిభుఁడుఁ బ్రకటితకాంతి
స్ఫారుండు సింగనయు నను
వారలు పుట్టిరిలఁ బుష్పవంతులమాడ్కిన్.

చ. చిరతరశోభనుం డగువసిష్ఠమునీశ్వరుఁ డయ్యరుంధతిన్
బరిణయ మై గృహస్థగుణభాసితుఁ డై వెలుఁగొందుమాడ్కిఁ గా

తరపరిరక్షణానవరతవ్రతశీలుఁడు తిక్కమంత్రిశే
ఖరుఁడు వివాహ మయ్యె గుణగౌరవశోభిని మల్లమాంబికన్.

మ. అరిషడ్వర్గముఁ దూలఁదోలి ధరలో నైశ్వర్యషడ్వర్గ మీ
వరుసన్ సంభవ మొందె నాఁగ సుతషడ్వర్గంబు జన్మించెఁ ద
త్పురుషస్త్రీతిలకంబులందు ఘనసంతోషంబు తద్బాంధవో
త్కరముం బొంద సమగ్రసంపద నిజాగారంబునం జెందఁగన్.

తిక్కమంత్రికిని మల్లమాంబికకును బుత్త్రుఁడైనయనంతామాత్యకవి తనకవిత్వము తొంటిపెద్దలకవిత్వమువలె రుచించునో లేదో యని సంశయించుచు నీక్రిందిపద్యముతో నొకవిధమైనసంతుష్టిని వినయపూర్వకముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడు—

చ. వెలయఁగఁ దొంటిపెద్దలకవిత్వమువోలె రుచించు నొక్కొ యేఁ
బలికెడునూత్నకావ్యరసభావము లైనను భూమిఁ దల్లిదం
డ్రులకు నిజాగ్రసూనులపటుప్రచురోక్తులకంటెఁ జిన్నబి
డ్డల వెడతొక్కుఁబల్కులు దృఢం బగుముద్దుల నీనకుండునే?

ఈకవి తాను గవిత్వమును జెప్పఁబూనుటకును, నూతనమార్గమున భోజునికథలను జెప్పఁబూనుటకును, కారణముల నీక్రిందిపద్యములలో మనోహరముగాఁ దెలిపియున్నాఁడు—

సీ. సకలవిద్యలయందుఁ జర్చింపఁ గవిత యు
త్కృష్ట మం డ్రది నిత్యకీర్తికొఱకు
శర్థాప్తికొఱకు నావ్యవహారలక్షణం
బెఱిఁగెడుకొఱకు ననేకవిధము
లగునమంగళముల హరియించుకొఱకు ను
చితనిత్యసౌఖ్యసంసిద్ధికొఱకు

నొనరఁ గాంతాసమ్మితోపదేశంబునఁ
ప్రీతిమై హిత మాచరించుకొఱకు
నయ్యెఁ గానఁ బెద్ద లాచరించెద రంచు
నేర్పుకొలఁదిఁ గృతి యొనర్పఁ బూని
యస్మదీయకృతికి నధిపతిఁ గావింప
నర్హుఁ డెవ్వఁ డొక్కొ యని తలంచి.

సీ. నూతనం బయ్యుఁ బురాతనకృతు లట్ల
సంతతశ్రవ్య మై జరగు ననియు
నాదిరాజసమానుఁ డగుభోజభూపతి
చరిత మీకవితాప్రసంగ మనియు
నిందుఁ జెప్పెడికథ లెన్నియు నోలిఁ బ్ర
శస్తధర్మోపదేశంబు లనియు
నఖిలజగన్నాథుఁ డగునహోబిలనాథుఁ
డీపుణ్యకృతికి నధీశుఁ డనియుఁ

బృథివి నెల్లజనులు ప్రియభక్తియుక్తిఁ బొ
టింతు రనియు నూఱడిల్లి యేను
బరమసౌఖ్య మైనభవదాభిముఖ్యంబు
నెమ్మిఁ బడసి యధికనిష్ఠతోడ.

(ఈమహాకవియే యనంతఛంద మ్మనుపేరం బరఁగిన యొక మంచిఛందో లక్షణమును గూడ రచియించి యున్నాఁడు.) అనంతునికవిత్వరీతి తెలియుటకయి యీయన కృతులనుండి కొన్నిపద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను.

భోజరాజీయము.

ఉ. ఓలి గృహస్థధర్మముల నుండెడువానికి గ్రాసవాసముల్
చాలఁగఁ గల్గి పుత్త్రులుఁ గళత్త్రము సౌఖ్యము నొంద బంధువుల్
మేలన నార్యకోటి మది మెచ్చఁగ నుండుట యున్కిగాక యే
చాలును లేక యీచెనఁటిజాలిఁ బడం బసియేమి చెప్పుమా. ఆ.౨.

చ. ఇటు తగునయ్య విప్రుఁడ వహీనగుణాఢ్యుఁడ వీవు నీకు నే
మిటి కిటువంటిదౌష్ట్యము క్షమించునె మజ్జనకుండు నిన్నుఁ ద
క్కటిజను లేమి యండ్రు మదిఁ గాంక్షయె కల్గిన నగ్నిసాక్షిగాఁ
జిటికెన వట్టి కాక వృథ చేయుట ధర్మమె కన్యకాత్వమున్ — ఆ ౪.

ఉ. తెచ్చిన నేమి సర్వజగతీభరణక్షముఁ డైనయచ్యుతుం
డచ్చుగ నెల్లజీవులకు నారసి యన్నము వెట్టుచుండు నే
నిచ్చటనొంటి నున్నతఱి నేల తలంపఁడు జాఠరాగ్నిచే
వెచ్చుచు నున్ననన్నుఁ దగవే తనకింత యుపేక్ష చేయఁగన్. ఆ.౫.

ఉ. ఆయతరీతిఁ దద్ధ్వని రసాయనమై చెవి సోఁక నప్పు డం
బే యనుచుం బ్రతిస్వనము పెల్లుగఁ జూపుచుఁ బాఱి ధేనువున్
డాయఁగఁ బోయి వేడుక నొడల్ కదలించుచు వాల మూర్చుచున్
బాయక గుప్పునం గుడిచె బాలవృషంబు నిజాంశదుగ్ధముల్. ఆ.౬.

ఛందస్సు.

క. కాకుస్వరయతి యగు నితఁ
డే కదలక జలధిఁ బవ్వళించె ననఁగఁ బ్ర
శ్నాకలితదీర్ఘమున నతఁ
డే కవ్వడిరథము గడిపె నిమ్ముల ననఁగన్.

గీ. యరలవలు శషసహలును నాదిబిందు
యుతము లై మకారవిరామయుక్తిఁ దనరు
మారుతాత్మజుఁ డరిదినంయమి యనంగ
మదనజనకుఁడు దనుజసంహారుఁ డనఁగ.

రసాభరణము.

ఉ. కైరవబంధుబంధురవికాసవిలాసము లేల? మందసం
చారిత నొప్పునమ్మలయశైలసమీరము లేల? యొప్పునీ
కీరముపల్కు లేల? పరికింపఁగ నవ్వనలీల లేల? శృం
గారము లేల? నాకుఁ జెలి కంజదళాక్షుఁడు రాక తక్కినన్. ఆ.3.

ఉ. మక్కువఁ బూనఁ జేన లగుమాటలు పల్కు నహర్నిశంబు నొ
క్కొక్క నెపంబుమై నలిగి యుగ్మలికిం దమకంబు తద్దయున్
మిక్కిలి సేయు నొండొరుల మెచ్చఁగ గాఢతరప్రవీణతన్
తక్కక మాపుకొరి మిగులం గలదే మహి నిట్టిప్రౌఢతన్. ఆ. ౪.

రావిపాటి తిప్పన్న

(ఈతిప్పన్ననే త్రిపురాంతకుఁ డనియుఁ జెప్పుదురు. ఈతఁడు చేసినగ్రంథములలో త్రిపురాంతకోదాహరణము ముఖ్యమయినది.) ఒక్కొక్కవిభక్త్యంతమున నొక్కొక్కపద్యము గలదయి ప్రతి పద్యముతరువాతను నొక్కొక్కకళికను దానితరువాత నొక్కొక్క యుత్కళికను గలగ్రంథ ముదాహరణ మని చెప్పఁబడుచుండెను. నన్నయాదులకుఁ బూర్వమునందును తత్కాలమునందును తెలుఁగున సాధారణముగా నుదాహరణగ్రంథములే ప్రబలముగా నుండి జనులచే నాదరింపఁబడుచుండెను. నన్నయాదులు భారతాదిమహాకావ్యములను రచియింప నారంభించినతరువాత నుదాహరణగ్రంథములు మూలఁబడి క్షుద్రకావ్యములుగాఁ బరిగణింపఁబడుచుండెను. అయినను త్రిపురాంతకుఁడు శేషనార్యుఁడు మొదలైనవారు కొందఱప్పుడప్పు డుదాహరణగ్రంథములను సహితము చేయుచు వచ్చిరి. ఈతిప్పన్న యుదాహరణగ్రంథమును గాక మదనవిజయము, చంద్రతారావళి, అంబికాశతకము కూడ విరచించెను. (ఈకవికాల మిదియని నిర్ధారణము చేయుటకుఁ దగిన యాధారము లంతగాఁ గానరావు.) అప్పకవి యతిప్రాసప్రకరణమైన మూఁడవయాశ్వాసమున నప్పకవీయమున ననుస్వారసంబంధయతి కుదాహరణముగా రావిపాటి తిప్పన్నచాటుధార యని యీక్రిందిపద్యము నుదాహరించియున్నాఁడు.—

మ. సరి శేస్సై రిపు డేల భాస్కరులు భాషానాథపుత్రా వనుం
ధరయందొక్కఁడుమంత్రియయ్యె వినుకొండన్రామయామాత్యభా
స్కరుఁడో యాం నయినన్ సహస్రకరశాఖల్లే వవే యున్నవే
తిరమైదానము చేయుచోరిపుల హేతిన్ వ్రేయుచో వ్రాయుచోన్.

ద్వాత్రింశన్మంత్రులచరిత్రములో రాయనిభాస్కరునికథయం దుదాహరింపఁబడినయీపద్యమున రామయామాత్యభాస్కరుఁ డనుటకు మాఱుగా రాయనామాత్యభాస్కరుఁడని యున్నది.

సీ. నిర్మించె నేమంత్రి నిరుపమప్రాకార
నవకంబుగా గోపినాథపురము
గెలిచినాఁ డేమంత్రి లలితవిక్రమమునఁ
బ్రబలుఁడై యవనులబలము నెల్ల
నిలిపినాఁ డేమంత్రి నియతవైభవమున
గోపికావల్లభుఁ గూర్మి వెలయ
పాలించె నేమంత్రి ప్రకటధర్మఖ్యాతి
మహిమ మీఱఁగ నాంధ్రమండలంబు
నతఁడు భూపాలమంత్రీంద్రసతతవినుత
ధీవిశారదుఁ డచ్యుతదేవరాయ
మాన్యహితవర్తనుఁడు శౌర్యమహితయశుఁడు
భానుతేజుండు రామయభాస్కరుండు.

అని కొండవీటిగోపీనాథస్వామివారి యాలయముఖద్వారశాఖయందు వ్రాయఁబడి యున్నపద్యమును బట్టి (రామయభాస్కరుఁ డచ్యుతదేవరాయలకాలములో ననఁగా ౧౫౫౦ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నుండుట స్పష్టము.) సరి శేస్సై రన్నపద్యము రామయభాస్కరుని గూర్చినది గాక ద్వాత్రింశన్మంత్రులచరిత్రములో నున్నట్లు

రాయనభాస్కరుని గూర్చిన దయినపత్రమున

శ్లో. శాకాబ్దే వసువహ్ని వేదధరణీగణ్యేచ ధాత్రబ్దకే
వైశాఖే వినుకొండసీమని సుధీ ర్నాదెళ్ళ రుప్పప్రభుః
పాసిష్ఠాయచ భర్తపూడి మఖిలంగ్రామం స్వనామాంకితం
ప్రాదా ద్రాయనభాస్కరాయ విదుషేస్త్వైశ్వర్యభోగాన్వితమ్.

అని నాదెళ్ళయప్పయమంత్రి శాలివాహనశకము ౧౪౩౮ వ సంవత్స రమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౫౧౬ వ సంవత్సరము ధాతృవత్సర వైశాఖమాసమునందు (వినుకొండసీమలోని భర్తపూడిగ్రామమును రాయనిభాస్కరపండితుని కిచ్చిన ట్టున్న దానశాసనమును బట్టి యతఁడు ౧౫౧౬ వ సంవత్సరప్రాంతములం దుండుట స్పష్టము.) రావిపాటితిప్పన్న యీరెండుకాలములలో నేకాలమునం దుండినను, ౧౪౨౦ వ సంవత్సర ప్రాంతములయం దుండినవల్లభామాత్యకవి యాతనిని తనక్రీడాభిరామ ములో నీక్రిందిపద్యములో నిట్టు చెప్పుట పొసఁగనేరదు.—

ఉ. నన్నయభట్టతిక్కకవినాయకు లన్న హుళిక్కిభాస్కరుం
డన్నను జిమ్మపూడియమరాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్
నెన్నుదుటం గరాంజలులు నింతలుఁ జేయనిరావిపాటితి
ప్పన్నయు నంతవాఁడ తగునా యిటు దోసపుమాట లాడఁగన్.

దీనినిబట్టి యాలోచింపఁగా ౧౪౨౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునందు (రామయభాస్కరుఁడో రాయనిభాస్కరుఁడో యెవ్వఁడో యొకఁ డుండి యుండవలెను. ఆకాలమునందు రామయభాస్కరుఁ డెవ్వఁడును లేఁడు గాని ౧౩౮౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని రాజమహేంద్రవరరాజ్య మును పాలించిన కాటయవేమారెడ్డికాలములో రాయనిభాస్కరుఁ డొకఁ డున్న ట్లీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలుపడుచున్నది.—)

చ. కలయఁ బసిండిగంటమునఁ గాటయవేమనమంత్రిపుండు ప
త్త్ఫలముగ రాయనప్రభునిబాచఁడు వ్రాసినవ్రాలమ్రోఁతలున్
గలుగలు గల్లుగల్లు రనఁ గంటకమంత్రులగుండె లన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లు రనె సత్కవివర్యులు మేలు మే లనన్.

ఆయిపద్యమునం దీరాయనభాస్కరుఁ డప్పకవీయములో నుదాహృత
మైనపద్యమునందువలెనే వ్రాయుటయందు సుప్రసిద్ధుఁ డయినట్లు
చెప్పఁబడినందున రావిపాటితిప్పన్న చెప్పినసరిబేసై రన్నపద్య మీరాయన
భాస్కరుని గూర్చినదే యనియు నందుచేత తిప్పన్నకవి ౧౩౦౦ వ సంవ
త్సరప్రాంతములయం దుండెననియు నింతకంటెఁ బ్రబలప్రమాణములు
దొరకువఱకును మన మూహింతము. ఈరాయనిభాస్కరుఁడు వ్రాయు
టకే కాక దానము చేయుటకును రిపులను ఖడ్గముతో వ్రేయుటకును
గూడఁ బ్రఖ్యాతి చెందినవాఁడు. రాయనిభాస్కరుని గూర్చి కవులు
చెప్పినపద్యము లనేకము లున్నను జదువువారికి మనోహరముగా నుండు
నని వానిలోనుండి కొన్నిటి నిందుక్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను—

క. చేకొని రాయనబాచఁడు
కాకాలు గుణించుపిన్నకాలమునాఁడే
లా కేత్వ మియ్య నేరఁడు
దాకును గొ మ్మియ్యఁ డిట్టిదాతలు గలరే.

క. ఏవ్రా లయినను వ్రాయును
నా వ్రాయఁడు వ్రాసెనేని నవ్వున కయినన్
నీ వ్రాసి కావ డియ్యఁడు
భావజ్ఞుఁడు రాయనార్యభాస్కరుఁ డెపుడున్.

ఉ. రాజితకీర్తిశాలి యగురాయనిబాచ భవద్యశంబు ది
క్ప్రాజిత మాచు మించె సురభూధరభూధరభూధరేంద్రకాం
తాజసుగోత్రరుగ్విభురథాంగరథాంగరథాంగ శేషభా
షాజలజాహితాహితతుషారతుషారతుషారధాములన్.

సీ. ఫణిరాజు తనశిరోమణు లర్థి కిచ్చునో
యనుచు విష్ణుని క్రింద నడఁగి యుండు
కైలాసకుధర మెక్కడ నిచ్చునో యని
యుగ్రుఁ డక్కడఁ గావ లుండఁబూను
తనలోనిమణుల నేతఱి నిచ్చునో యని
వనధి సంతతమును వణఁకుచుండు
సురధరాధరము నెవ్వరి కిచ్చునో యని
తరణి యగ్గిరిచుట్టుఁ దిరుగుచుండు
నౌర నీదానవిఖ్యాతి యఖిలదిశల
మించి వర్తించె నీకీర్తి నెంచఁ దరమె
గాఢదారిద్ర్యయామి నీకాంతిచంద్ర
భాగ్యదేవేంద్ర రాయనభాస్కరేంద్ర.

మ. అయలక్ష్మీనిధి రాయనప్రభునిబాచామాత్యుఁ డశ్రాంతమున్
నియతిన్ బ్రాహ్మణపూజ చేయు టభివర్ణింపంగ శక్యంబె త
త్ప్రియగేహంబున హేమపంజరమునన్ బెల్లర్చుత ప్రార్చుత
ప్రియమేధా యనుచుం బఠించు శుకశారీకిన్నరీద్వంద్వముల్.

శ్లో. కృతేయుగే బలి ర్దాతా
త్రేతాయాం రఘునందనః
ద్వాపరే సూర్యపుత్రశ్చ
కలౌ రాయనభాస్కరః.

ఇతఁడు ౧౫౧౬ వ సంవత్సరమునం దుండినట్లు చెప్పఁబడిన రాయని భాస్కరునితాతతాత యయి యుండును. ఈతనికాలమునందును దనకుఁ గొంత పూర్వమునందును నుండినరావిపాటితిప్పన్నకవిని సామాన్యక్షుద్రకావ్యకర్త యని జను లాతనికవిత్వమును తేలికగాఁ జూడఁగా నాతనిప్రేమాభిరామమును క్రీడాభిరామ మనుపేరఁ దెనిఁగించు చుండినయభిమానముచేత వల్లభామాత్యకవి యాతనిని పూర్వకవులతో సమానుఁడుగాని సామాన్యుఁడు కాఁ డని శ్లాఘించి యుండును. ఇట్లభిమానముచేతఁ జెప్పఁబడుటయే కాదు తిప్పనకవిత్వము నిజముగానే శ్లాఘనీయముగా నున్నది.

"ఆమంత్రిశేఖరుండు రావిపాటిత్రిపురాంతకదేవుం డనుకవీశ్వరుం డొనరించినప్రేమాభిరామనాటకమ్ము ననుసరించి క్రీడాభిరామం బనురూపకంబు తెనుంగుబాస రచియించినవాఁడు"

అని తిప్పనార్యుఁడు సంస్కృతమునఁ బ్రేమాభిరామనాటకమును రచించినట్టును దాని ననుసరించి వల్లభామాత్యకవి తెనుఁగునఁ గ్రీడాభిరామమును రచించినట్టును క్రీడాభిరామప్రస్తావనలోఁ జెప్పఁబడినది. చిన్నతనములో తిప్పనకవియో యాతనితండ్రియో కడపటి ప్రతాపరుద్రునియంత్యదశలో నోరుగంటిపురములో నుండుటచేత నాతని రాజధాని యైన యేకశిలానగరమును బ్రేమాభిరామములో రంగమునుగా కవి చేకొని యుండును. కవికృతగ్రంథములలో నుండి కొన్నిపద్యముల నిందుఁ బొందుపఱిచెదను.

౧ త్రిపురాంతకోదాహరణము.

ఉ. శ్రీనగచక్రవర్తితుదిశృంగము చూచెద నంచు నేటికిం
బో ననిశంబు మానవులపుట్టువుఁ బావును తేనిమందు నా

చే ననుచుం బతాక యనుచేఁ దరుణాచల మెక్కి చీరఁ బం
చాననుఁ డిందుమౌళి త్రిపురాంతకదేవుఁడు భక్తలోకమున్.

కళిక. మఱియు సజ్జనభక్తగృహముల మరగి తిరిగెడు కామధేనువు
కఱద లెఱుఁగక వేఁదురుదీనులఁ గదియుజంగమరత్నసానువు
శైలజాముఖచంద్రరోచులచవులఁ దవిలెడు నవచకోరము
వేలుపుందపసులతలంపుల వెల్లిగొల్చెడు నమృతపూరము
దేవతలు మువ్వురకు నవ్వలిదెస వెలుంగుచునుండు నెక్కటి
భావవీధులఁ గలసి పలుకులఁ బట్టి చెప్పఁగరాని చక్కటి
ఆఱురేకులమంత్రకుసుమమునందు వెలిఁగెడుచంచరీకము
వేఱుసేయక యోగిజనములు వెదకిపొందెడి నూర్ధ్వలోకము.

ఉత్కళిక. అడుగుఁ దమ్ములఁ జొప్పువసిగని
యడరి శునకాకృతులు గయికొని
మీఱి చదువులు దవుల ముందటఁ
బాఱుక్రోడము నేసి మందట
లాడి తను మార్కొనఁగ వచ్చిన
క్రీడి కోరినవరము లిచ్చిన
యాటవికకులసార్వభౌముఁడు
జూటభాస్వత్తుహినధాముఁడు.

ఉ. ఆఱడియాన నీరసథరాధిపలోకమునిండ్లు వాకిళుల్
దూఱుట మాని శ్రీనగము తూరుపువాకిలిఁ జొచ్చి పాపముల్
నీఱుగఁ జేసి గంధవతినీటను గ్రుంకిమనంబులోనిచి
చ్చాఱఁగఁ జేయు టొప్పు త్రిపురాంతక దేవునకై నమస్కృతుల్.

ఉ. పోయెదుఁ గాల మన్యగతిఁ బొందదు మోక్షము వెండికొండకుం
బోయెదుత్రోవ మీఱ లెఱుఁగఁబోలదు మానవులార రండు లేఁ

ప్రాయువుఁగొండ కంచు శివభక్తులలోపల నద్రిరాజక
న్యాయుతపుణ్యమూర్తివలనం గడతేఱెను జన్మఖేదముల్.

చంద్రతారావళి.

మ. చరమక్ష్మాధరచారుసింహముఖదంష్ట్రాకోటియో నాఁగ నం
బరశార్దూలనఖంబొ నాఁగఁ దిమిరేభప్రస్ఫురద్గర్వసం
హరణక్రూరతరాంకుశం బనఁగ నువ్వల్లీల నీరేఖ ని
త్యరుచిం బొల్పగుఁ బెంపగున్ విదియచంద్రా రోహిణీవల్లభా.

మ. అమితధ్వాంతతమాలవల్లిలవనవ్యాపారపారీణదా
త్రమొ సౌగంధికమండకుట్మలకుటీరాజీసముద్ఘాటన
క్రమనిర్యాణధురీణకుంచికయొ నాఁగం బెంపునన్ నీకళా
రమణీయత్వము చూడ నొప్పెనఁగుఁ జంద్రా రోహిణీవల్లభా.

మ. రతినాథుం డనుమాయజోగి చదలం ద్రైలోక్యవశ్యాంజనం
బతియత్నంబునఁ గూర్చి మౌక్తికమయం బై యున్నపాత్రంబునన్
మతకం బేర్పడఁ బెట్టి దాఁచె నన నీమధ్యంబునన్ మచ్చ నం
తతముం గన్నులపండు వై వెలయుఁ జంద్రా రోహిణీవల్లభా.

అంబికాశతకము.

ఉ. తెప్పలఁబోరుఁదల్పు లిసిఱింతలు వాఱెడుచూపుఁగుంచియుం
ద్రిప్పి తళుక్కునం దెలిచి తిన్ననిమోమునఁ గాయువెన్నెలల్
ముప్పిరిగొన్న వేడుకలు మూఁగినసి గ్గసియాడఁ బ్రీతి నీ
వప్పరమేశుఁ జూచి తను వర్ధము గొంటి పొసంగ నంబికా.

చ. బెడఁ గగురత్నదర్పణముఁ బేరినవెన్నెల పోసి నిచ్చలుం
దుడువక పాలసంద్రమునఁ దోఁచి సుధాకరుమేనికందు పోఁ
గడుగక నేరకేట సితకంజము ముంపక నైజకాంతి దై
తొడరినఁ దల్లి నీమొగముతో సరిపోల్పఁగఁ జాల దంబికా.

ఉ. కూడెడివెంద్రుకల్ నిడుదకూఁకటిఁ ద్రోవఁగ బొడ్డుపై వళుల్
జాడలు దోపఁ గ్రొమ్ముఖలకచన్నులు మించు దొలంక సిగ్గునం
జూడఁగ నేరముల్ మెఱుఁగుఁజూపుల నీన హిమాద్రియింట నీ
వాడుట శూలికిన్ మనము వాడుట గాదె తలంప నంబికా.

మదనవిజయము.

ఈ క్రిందిపద్యములు రెండును మదనవిజయములోని వని శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు త్రిపురాంతకోదాహరణపీఠికలో నుదాహరించిరి___

క. సతి గుణవతి యగునేనియుఁ
బతి కది రత్నంబ ప్రాణబంధువ యమృతం
బతివయ దుర్గుణి యగునేఁ
బతి కెడపనిచిచ్చు కాలుపక యది కాల్చున్.

మ. గుణముల్ సుందరరూపముల్ విభవముం గూటంబు సౌభాగ్యల
క్షణముం జారుచరిత్రముల్ వినయముల్ జాతుర్యముల్ ధర్మభూ
షణముం గల్గి పతివ్రతామహిమ మించన్ గల్గెనేఁ దత్సతీ
మణి చింతామణి దానిఁ దాల్పఁ గలుగన్ మర్త్యుండె ధన్యుండిలన్.

వినుకొండ - వల్లభరాయఁడు

ఈకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; విశ్వామిత్రగోత్రుఁడు; తిప్పనార్యపుత్త్రుఁడు. ఇతఁడు క్రీడాభిరామ మనుపేర దశరూపకములలో నొకటి యయినవీథినాటకమును దెనుఁగున రచించెను. తెలుఁగున దృశ్యకావ్యమును రచించుటలో నీతఁడే మొదటివాఁడుగాఁ గనఁబడుచున్నాఁడు. తా నీక్రీడాభిరామమును సంస్కృతమున రావిపాటి తిప్పన్నచే రచియింపఁబడినప్రేమాభిరామము ననుసరించి చేసినట్టు కవియే ప్రస్తావనలోఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు. ఇతఁ డెంతవఱకు మూలగ్రంథము ననుసరించెనో యెంతవఱకు స్వకపోలకల్పితముగా విరచించెనో తెలియరాదు. క్రీడాభిరామమునందలివర్ణనము లనేకములు కవి స్వకపోలకల్పితముగాఁ జేసిన వనియే తోఁచుచున్నది. ఈరూపకముయొక్క ముఖ్యరంగ మోరుఁగల్లు. ఇది కాకతీయచక్రవర్తులకు రాజధానిగా నుండెను. ఈరాజ్యమును పాలించినకాకతీయచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁడు ౧౨౯౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసి మహమ్మదీయులచేఁబట్టుపడిప్రభుత్వమును గోలుపోయినద్వితీయప్రతాపరుద్రుఁడు. ఈక్రీడాభిరామము ౧౪౨౦ వ సంవత్సరప్రాంతమునందు రచియింపఁబడెను. ఈకాలమునందు శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటకదేశమునకుఁ బోయి వల్లభామాత్యుని సందర్శించి వల్లభాభ్యుదయమును రచియించి యుండుటచేతను, క్రీడాభిరామములోని "కందుకకేళి నల్పెదుప్రకారమునన్" అనుపద్యమును "కుసుమం బద్దినచీరకొంగు వొలయన్" అనుపద్యమును శ్రీనాథునివీథినాటకములోని వని యప్పకవి యుదా

హరించి యుండుటచేతను, క్రీడాభిరామములోని "గార్గ్యసిద్ధాంతమత ముషఃకాలకలన । శకున మూనుట యది బృహస్పతిమతంబు । వ్యాస మతము మనఃప్రసాదాతిశయము । విప్రజనవాక్య మరయంగ విష్ణు మతము" అను ౬౭ వ పద్యమునందలి ప్రథమద్వితీయచతుర్థపాద ములు శ్రీనాథుఁ డిటీవల రచియించిన భీమేశ్వరపురాణతృతీయాశ్వాస ములో "గార్గ్యసిద్ధాంతమత ముషఃకాలకలన । శకున మూనుట యది. బృహస్పతిమతంబు । విప్రజనవాక్య మరయంగ విష్ణుమతము । సర్వ సిద్ధాంత శుభజిత్తుసమ్మతమగు" అను ౭౧ వ పద్యమునఁ బ్రథమ ద్వితీయతృతీయపాదములు గా నుండుటచేతను, కొందఱు శ్రీనాథుఁడే క్రీడాభిరామమును రచించి దానికర్తృత్వమును వల్లభరాయని కారో పించె నని చెప్పుదురు గాని యిది సిద్ధాంతము చేయుటకుఁ దగిన సదా ధారము లేవియుఁ గానరావు. అప్పకవికిఁ బూర్వమునం దున్నవారును వల్లభరాయనికిఁ జేరువకాలమునం దున్నవా రగుటచేత నాతనిగూర్చి యెక్కువగాఁ దెలియఁదగినవారును నైనచిత్రకవిపెద్దన్న ముద్దరాజు రామన్న శ్రీధరుఁడు మొదలైనలక్షణగ్రంథకర్త లందఱును బూర్వోక్త పద్యద్వయమును వల్లభరాయని వనియే తమతమలక్షణగ్రంథములయం దుదాహరించి యుండఁగా వల్లభరాయని కిన్నూఱుసంవత్సరముల వెనుక నుండినయప్పకవి యవి శ్రీనాథుని వనుట యజ్ఞానమూలమునఁ గాని తెలిసిచెప్పుటచేతఁ గాదు. వల్లభరాయని దర్శింపఁ బోయినప్పు డతఁడు క్రీడాభిరామమును రచించుచుండఁగాఁ జూచి యుండుటచేతనో తత్పద్య రచనమునం దాతనికిఁ దోడుపడి యుండుటచేతనో శ్రీనాథుఁడు తాను తరువాత రచించిన భీమఖండమునందు సంస్కృతశ్లోకమును దెనిఁగించుచు "గార్గ్యసిద్ధాంతమత" మన్నపద్యములోఁ గొంతభాగమట్లే వేసి యుండ వచ్చును. అంతమాత్రముచేతఁ బుస్తక మంతయు శ్రీనాథవిరచిత మనుట యతిసాహసము.

క్రీడాభిరామ మనెడి యీవీథిరూపకము పురశాఖాభ్యంతరప్రదేశములయందు విహరించుచు నోరుగంటినివాసు లైనగోవిందమంచనశర్మ యను బ్రాహ్మణశిఖామణియు నాతనిచెలికాఁ డైన టిట్టిభసెట్టి యనువైశ్యవిటగ్రామణియు నొండొరులతోఁ దాము చూచుచువచ్చిన వివిధవినోదములను గూర్చి చేసినసంభాషణరూపమున నున్నది. కవి యేతద్రూపకప్రస్తావనలోఁ దనతాతతాత యైన చంద్రామాత్యుఁడు బుక్కరాజుమంత్రిగా నుండిన ట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పెను—

శా. కర్ణాటక్షితినాథుఁ డైనపెదబుక్కక్ష్మాపదేవేంద్రున
 భ్యర్ణామాత్యుని దానఖేచరునిఁ జంద్రాధీశు బంధుప్రియున్
 వర్ణించుం గవికోటి శంకరజటావాటీతటాంతర్నదీ
 స్వర్ణద్యంబుతరంగరింఖణలసత్సాహిత్యసాహిత్యు డై.

ఈప్రస్తావనలోనే కవి తనపినతాత యైనలింగమంత్రి ౧౩౭౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని రాజ్యపాలనము చేసినహరిహరరాయలకొలువులో నుండిన ట్లీపద్యమునఁ దెలిపెను—

మ. కనకాద్రిప్రతిమానధైర్యనిధి లింగక్ష్మాపమంత్రీంద్రుతో
 ననఘారాతినృపాలమంత్రిజనతాహంకారతారాహిమా
 ర్కునితో రూపరతీంద్రుతో హరిహరక్షోణీంద్రసామ్రాజ్యవ
 ర్ధనుతో సాటి సమాన మీఁదు గలరా రాజన్యసైన్యాధిపుల్.

పితామహమాత్రమే కాక కవితండ్రి యైనతిప్పన్న యనఁబడెడు త్రిపురాంతకుఁడు కూడ హరిహరరాయలకొలువులోనే యుండి యాతనిరత్నభాండారాధికారి యైనట్లు ప్రస్తావనలోని యీపద్యమునఁ జెప్పఁబడెను.

సీ. సత్యవ్రతాచారసత్కీర్తిగరిమలఁ
జంద్రుతోడను హరిశ్చంద్రుతోడ
నభిమానవిస్ఫూర్తి నైశ్వర్యమహిమను
రారాజుతోడ రేరాజుతోడ
సౌభాగ్యవైభవజ్ఞానసంపదలను
మారుతోడ సనత్కుమారుతోడ
లాలిత్యనిరుపమశ్లాఘావిభూతుల
భద్రుతోడను రామభద్రుతోడ
సాటి యనఁ దగు ధారుణీపాలసభల
వీరహరిహరరాయపృథ్వీకళత్ర
రత్నభండారసాధికారప్రగల్భు
మల్లికార్జునుత్రిపురారిమంత్రివరుని.

హరిహర రాయరత్నభాండారాధ్యక్షుఁడును వినుకొండదుర్గపాలకుఁడు నైన గ్రంథకర్త వల్లభరాయఁడు ములికినాట మూఁడుగ్రామగ్రాసములతో మోపూరు పాలించుట మొదలైనవిషయము లీపద్యములలో నభివర్ణింపఁబడినవి.—

ఉ. గంధవతీప్రతీరపురఘస్మరపాదభినప్రసూనపు
ష్పంధయచక్రవర్తి శ్రుతపర్వతదుర్గమహాప్రధానరా
డ్గంధగజంబు తిప్పన యఖండసుధీనిధి గాంచెఁ బుత్త్రులన్
బాంధవకల్పవృక్షముల బైచనవల్లభమల్లమంత్రులన్.

సీ. మూఁడుగ్రామగ్రాసములతోడఁ గూడంగ
మోపూరు పాలించె ములికినాట
నాశ్వలాయనశాఖయందు ఋగ్వేదంబు
కరతలామలకంబుగాఁ బఠించె

ప్రత్యక్ష మొనరించి భైరవస్వామిచేఁ
సిద్ధసారస్వతశ్రీ వరించెఁ
గామకాయనసవిశ్వామిత్రగోత్రంబు
వంశగోత్రంబుగా వార్తకెక్క
నెవ్వఁడా త్రిపురాంతకాధీశ్వరునకు
రాయనవరత్నభండారరక్షకునకుఁ
బ్రియతనూజుండు చంద్రమాంబికకు సుతుఁడు
మనుజమాత్రుండె వల్లభామాత్యవరుఁడు.

క. అహరవధిసమయనృత్య
తుహినాంశుధరప్రచారధూతాభ్రధునీ
లహరీభ్రమఘుమఘుమములు
వహిఁ దిప్పయవల్లభన్న వాగ్వైభవముల్.

... ...

శా. సారాచారమునన్ వివేకసరణిన్ సౌభాగ్యభాగ్యంబులన్
ధౌరంధర్యమునన్ బ్రతాపగరిమన్ దానంబునన్ సజ్జనా
ధారుం దిప్పనమంత్రివల్లభు నమాత్యగ్రామణిం బోల్పఁగా
వేరీ మంత్రులు సింధువేష్టితమహోర్వీచక్రవాళంబునన్.

వల్లభరాయఁడు ౧౪౦౪ వ సంవత్సరమువఱకును కర్ణాటకరాజ్యపరి పాలనము చేసినహరిహరరాయలరత్నభాండారాధ్యక్షుఁ డయినతిప్పన పుత్రుఁ డగుటచేత నాసంవత్సరమున కనంతరమున నుండె ననుటకు సందేహము లేదు. అందుచేత నీక్రీడాభిరామము ౧౪౨౦ వ సంవ త్సరప్రాంతమునందు రచియింపఁబడె నని నిరాక్షేపముగాఁ జెప్ప వచ్చును. ఈవల్లభరాయనికవిత్వము మృదుమధురపదగుంఫనము కల దయి ప్రౌఢముగా నున్నది గాని కొన్ని చోట్లఁ గ్రీడాభిరామములోని

వర్ణనము లసభ్యములు లయి యశ్లీలములు లయి నీతిబాహ్యములు లయి యుండుటచేత స్త్రీలును సామాన్యజనులును జదువఁదగినది కాదు. జారత్వము దూష్యముగాఁ బరిగణింపఁబడక శ్లాఘ్యముగా నెంచఁబడెడుకాలమునందుఁ జేయఁబడిన గ్రంథవిషయ మయి మనము కాలమును నిందింపవలసినదే కాని కవిని గర్హింపవలసినపని లేదు. ఈకవియే ప్రస్తావనయందుఁ దనతాతను నాతనితమ్ములను వర్ణించుచు "వారవధూజనపుష్పభల్లు" లని వారికిఁ బ్రతిష్ఠావహ మైనవిశేషణము నీక్రిందిపద్యమునఁ గూర్చెను—

ఉ. మల్లనమంత్రికింద్రిపురమాతరళాక్షికిఁ గాంతి రోహిణీ
వల్లభు లాత్మసంభవులు వల్లభలింగనతిప్పనక్షమా
వల్లభమంత్రిశేఖరులు వారవధూజనపుష్పభల్లు లు
త్ఫుల్లయశోవిభాసితులు పుణ్యులు సింగనభైరవేంద్రులున్.

ఇఁక నీవిషయము నింతటితోఁ జాలించి వినువారివీనుల కింపుగానుండు పద్యములను గొన్నిఁటిని క్రీడాభిరామములోనివాని నుదాహరించుచు నీచరిత్రమును ముగించుచున్నాను—

గీ. జనని సంస్కృతంబు సకలభాషలకును
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స
జగతిఁ దల్లికంటె సౌభాగ్యసంపద
మెచ్చు టాఁడుబిడ్డ మేలు గాదె?

మ. ద్రుతతాళంబున వీరగుంభితకధుంధుంకిటాత్కారసం
గతి వాయింపుచు నాంతరాళికయతిగ్రామాభిరామంబుగా
యతిగూడం ద్విపదప్రబంధమున వీరానీకముం బాడ నొ
క్కత ప్రత్యేకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునం దూలఁగన్.

మ. ఉడువీథిన్ శిఖరావలంబి యగునాంధ్రోర్వీశుమోసాలపై
గిడియారంబున మ్రోసె రెండెనిముదుల్ ఘంటాఘణత్కారముల్
నడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు వైశ్యా పూటకూటింటికిన్
గుడువం బోదమె లెక్క యిచ్చి కడు నాఁకొన్నార మిప్పట్టునన్.

ఉ. కప్పురభోగివంటకము కమ్మనిగోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెడుపంచదారయును క్రొత్తగఁ గాచినయావునే పెస
ర్పప్పును గొమ్ముననల్లనఁటిపండ్లును నాలుగునైదునంజులున్
లప్పలతోడఁ గ్రొంబెరుగు లక్ష్మణయొజ్జలయింట రూకకున్.

శా. ద్వీపాంతంబుననుండి వచ్చితివె భూదేవ ప్రశాంతం మహా
పాపం సర్వజగత్ప్రసిద్ధసుమనోబాణాసనామ్నాయవి
ద్యోపాధ్యాయి ప్రతాపరుద్రధరణీశోపాత్తగోష్ఠీప్రతి
ష్ఠాపారీణ నెఱుంగ వయ్యెదవె మాచల్దేవి వారాంగనన్.

చ. ఉభయము భావవీధి జయ మొందినభంగి భయం బొకింత లే
కభిముఖ మయ్యె వెన్వెనుకనై యట గొన్నిపదంబు లేగుచున్
రభసముతో దువాళిగొని భ్రగ్గునఁ దాకెఁడు చూడు సెట్టిటి
ట్టిభ దిధిధీయనంగను గడింది యుదభ్రము లీయురభ్రముల్.

చ. వెనుకకు మొగ్గవ్రాలి కడువిన్ననువొప్పఁగఁ దొట్టినీళ్ళలో
మునిఁగి తదంతరస్థ మగుముంగర ముక్కునఁ గ్రుచ్చుకొంచు లే
చెను రసనాప్రవాళమున శీఘ్రము గ్రుచ్చెను నల్లపూసపే
రనుపమలీల నిప్పడు చుపాయము లిట్టివి యెట్లు నేర్చెనో!

ఉ. ప్రక్కలు వంచు వంచి మునిపండ్లను బండ్లను రాచు రాచి టో
మ్మక్కలఁ జేయుఁ జేసి తన యల్లనఁ గాళులనంచునందిలో
చక్కికి నొక్కు నొక్కి యిరుచంబడ గుమ్మడిమూట గట్టి వీఁ
పెక్కు దువాళిచేసి చలి యిక్కడ నక్కడఁ బెట్టు వేడుకన్.

సీ. హో కుమారస్వామియాపవాహ్యములార
హో మంత్రదేవతాస్వాములార
హో కాలవిజ్ఞానపాకకోవిదులార
హో భూతభుక్తికుంభార్హులార
హో యహల్యాజారయతనహేతువులార
హో బలాత్కారకామాంధులార
హో నిరంకుశమహాహంకారనిధులార
హో కామవిజయకాహళములార
హో ఖగేంద్రంబులార కయ్యమున నీల్గి
పోవుచున్నారె దేవతాభువనమునకు
మీరు రంభాదిలోత్తమామేనకాది
భోగకార్యార్థమై కోడిపుంజులార!

శ్రీనాథుఁడు.

శ్రీనాథుఁ డనుకవి శైవుఁ డైనపాఁకనాటి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; భారద్వాజగోత్రుఁడు; ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. ఇతనితండ్రి మారయ; తల్లి భీమాంబ; తాత కమలనాభుఁడు. కమలనాభకవి పద్మపురాణసంగ్రహమును జేసిన ట్లీకవి భీమఖండములోని యీక్రింది పద్యముచేతఁ జెప్పుచున్నాఁడు—

మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీక్రాల్పట్టణాధీశ్వరున్
ఘనునిం బద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపున్
వినమత్కాకతిసార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధరుం గొల్తు నా
యనుఁగుందాతఁ బ్రదాత శ్రీకమలనాభామాత్యచూడామణిన్.

శ్రీనాథుఁడు పాకనాటివాఁ డగుటచేతను తాత సముద్రతీర పట్టణమున కధికారి యయి యుండుటచేతను నెల్లూరిసీమలోనియేదో సముద్రతీరగ్రామనివాసి యయి యుండును. క్రాల్పట్టణ మేదో క్రొత్తపట్టణము. ఒకవేళ నిజముగానే క్రొత్తపట్టణ మయి యుండవచ్చును. క్రాల్పట్టణము ప్రకాశించుపట్టణము. క్రొత్తది ప్రకాశించును గనుక క్రొత్తపట్టణ మనవచ్చును. 'వినమత్కాకవిసార్వభౌము' నని చెప్పుటచేతఁ(గమలనాభామాత్యుఁడు ౧౩౨౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున కాకతి ప్రతాపరుద్రసార్వభౌమునికాలములో క్రాల్పట్టణమునకు కరణముగా నుండి యుండును) కమలనాభునిఁ గాక యీకవి భీమఖండమునందు నన్నయభట్టారకుని తిక్కనసోమయాజిని మాత్రమే యీక్రిందిపద్యములతో స్తుతించియున్నాఁడు—

క. నెట్టుకొని కొలుతు నన్నయ
భట్టోపాధ్యాయసార్వభౌమునిఁ గవితా
పట్టాభిషిక్తు భారత
ఘట్టోల్లంఘనపటిష్ఠగాథ ప్రతిభున్.

ఉ. పంచమవేదమై పరఁగ భారతసంహిత యాంధ్రభాషఁ గా
వించెఁ బదేనుపర్వములు విశ్వజగద్ధితబుద్ధి నెవ్వఁ డ
క్కాంచనగర్భతుల్యున కఖండితభక్తి నమస్కరింతు ని
ర్వంచితకీర్తివైభవనిరాజికిఁ దిక్కనసోమయాజికిన్.

కవిత్రయములో నెఱ్ఱాప్రెగడ యప్పటి కాధునికుఁ డగుటచేత నా
నీగ్రంథమునందుఁ బొగడకపోయినను తాను రచియించిన యితరగ్ర
థములయం దీకవి యాతనిని పేర్కొన్నాఁడు. శ్రీనాథుఁడు కవి
యమునకుఁ దరువాత మిక్కిలి ప్రసిద్ధుఁడైనకవి. ఇతనికి ప్రౌఢ
రాయలు కవిసార్వభౌమబిరుద మిచ్చినట్లు శ్రీనాథవిరచితమైన ం
క్రిందిచాటుపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.—

సీ. దీనారటంకాలఁ దీర్థ మాడించితి
దక్షిణాధీశుముత్యాలశాల
పలుకుతోడై తాంధ్రభాషామహాకావ్య
నైషధగ్రంథసందర్భమునకుఁ
బగులఁగొట్టించి తుద్భటవివాదప్రౌఢి
గౌడడిండిమభట్టుకంచుఢక్క
చంద్రశేఖరుక్రియాశక్తి రాయలయొద్దఁ
బాదుకొల్పితి సార్వభౌమబిరుద
మెటులు మెప్పించెదో నన్ను నింకమీఁద
రావుసింగమహీపాలు దీవిశాలు

నిండుకొలువున నెలకొనియుండి నీవు
సరససద్గుణనికురుంబ శారదాంబ.

శ్రీనాథకవి యాకాలమునం దిప్పటివేంకటగిరిసంస్థానాధిపతులకుఁ బూర్వుఁ డయి గోలకొండసీమలోని మెతుకుసంస్థానమున కధీశ్వరుఁ డయి యుండినసింగమనాయని సందర్శింపఁబోయినప్పు డారాజు త న్నేమితప్పు పట్టునో యన్నభీతిచేతఁ దనకుఁ బరాభవముకలుగకుండఁ జేయు మని సరస్వతిని బ్రార్థించెను. పయిపద్యమునందుఁ జేర్కొనఁ బడిన సింగభూపాలుఁడు మహావిద్వాంసుడు; అందుచేత నతఁడు సర్వజ్ఞ సింగమనీఁడు (నాయఁడు) అని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను; ఇతఁడు వేంకటగిరిసంస్థానమునకు మూలపురుషుఁ డయిన భేతాళనాయఁ డను నామాంతరము గల చేవిరెడ్డికిఁ బదవతరమువాఁడు. ఈ ప్రభువు సంస్కృతమున చమత్కారచంద్రిక యనునలంకారశాస్త్రమును జేసె నందురు. దీనికి సింగభూపాలీయ మని నామాంతరము కలదఁట. ఈకవి సర్వజ్ఞసింగమనాయని జూడఁబోవుటచేత నితఁడు పదునేనవశతాబ్దా రంభమున నున్నట్లు తేటబడుచున్నది. శ్రీనాథుఁడును బమ్మెర పోత రాజును సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవీశ్వరు లయినట్లు వేంకటగిరి సంస్థానవంశచరిత్రమునందు వ్రాయబడి యున్నది. కాని యీకవు లిద్దఱును సింగభూపాలునికాలమువారే యైనను వీరిలో నెవ్వరు నా యాస్థానకవీశ్వరులు కారు. వీ రొకసారియో రెండుసారులో తదాస్థా నమునకుఁ బోయి వారిపైఁ బద్యములను జెప్పి తమకవిత్వప్రౌఢి మను జూపి రాజువలన బహుమానములను బొందిరి. శ్రీనాథుఁడు రెడ్లయాస్థానకవీశ్వరుఁడు. ఈతఁ డించుమించుగాఁ దాను జేసిన గ్రంథముల నన్నిఁటిని రెడ్లకో వారిమంత్రులకో కృతి యిచ్చియున్నాఁ డు. ఇతఁడు రాజమహేంద్రపురమునఁ జిరకాల ముండినను కొండ

పీటిసీమయందుఁ బుట్టినవాఁ డని తోఁచుచున్నది. ఈతనికి రెడ్లకవీశ్వరుఁ డని ప్రసిద్ధి. ఈతఁడు కొండవీటిరెడ్లకడను రాజమహేంద్రవరపురెడ్ల కడను గూడ కవీశ్వరుఁ డయి యుండియున్నందున నీతని చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియుటకయి రెడ్లచరిత్రము నిచ్చట సంక్షేపించి చెప్పుట యనావశ్యకము కాఁజాలదు.

అనుమకొండయందు సామాన్యకర్షకుఁ డైనదొంతియల్లాడరెడ్డి యనుపంటకాపు ధర్మచింత గలవాఁ డొకఁ డుండెననియు, అతనియింటి కొకనాటిరాత్రి కోమటి యొకఁడు వేమన యనువాఁడు రాఁగా నాతని నాదరించి కోమటియింట భోజనము పెట్టించి తనయింటఁ బరుండఁ దా విచ్చి, అతఁడు శయనించినప్పు డతనిమూటలో స్పర్శవేది యుండుట గ్రహించి దాని నపహరించి, దానిమూలమున మహాధనికుఁడఁ డయ్యె ననియు, చెప్పెడికథ యొకటి గలదు. ఈకథయే యింకొకవిధముగాఁ గూడఁ జెప్పఁబడుచున్నది. వేమన యనువైశ్యుఁ డొకఁడు శ్రీశైల యాత్రకుఁ బోయె ననియు, అతఁ డచ్చటిమల్లికార్జునాలయమున కుత్తరమున నున్నయరణ్యములో నితరలోహములను బంగారముగా మార్పఁ గలయోషధివిశేషము లున్నట్టు కనిపెట్టి యామందుచెట్లయాకులపస రును రెండుకుండలనిండ నింపి వానిని గొని స్వగ్రామమునకుఁ బోవుచు మార్గమధ్యమున నొకనాటిసాయంకాల మనుమకొండఁ జేరి యారాత్రి వసించుటకు దొంతియల్లాడరెడ్డియింటికిఁ బోయె ననియు, ధర్మాత్ముఁ డైనయారెడ్డి యాతనివస్తువులను తనసేద్యపుపనిముట్లున్నపాకలోఁ బెట్ట నియమించి భోజనార్థమయి యాకోమటిని కోమటియింటికిఁ బంపె ననియు, అతఁడు భోజనముచేసి మరల వచ్చులోపల రెడ్డి తనపనిముట్లను సరిచూచుకొనుటకయి యాపాకలోనికిఁ బోయి యందు తననాగలి యొక్క కఱుకోల యొకటి బంగారమువలె తళతళలాడుచుండుట చూచి

యాశ్చర్యపడి చేరువకుఁబోయి కోమటి తెచ్చుకొన్నకుండలలోనివస రొకింత దానిపైని బడుట చూచి దాని ప్రభావమువలన నాయినుపకోల సువర్ణమయి యుండునని యూహించి దానినిజమును బరీక్షించుటకయి సమీపమున నున్న గడ్డపాఱ నొకదానిని గొనివచ్చి దాని నాపసరుకుండలో ముంపఁగా నదియు బంగార మయ్యె ననియు, అది చూచి సంతోషించి యారెడ్డి పసరుతో నిండి యున్నయా రెండుకుండలను దనయింటిలోఁ బెట్టుకొని యాపాకకు నిప్పంటించె ననియు, ఇంతలో కోమటి భోజనము చేసి వచ్చి యాకాశము నంటుచున్న మంటలతో బగబగమండు చున్నయాపాకను జూచి దానిలోఁ దనపసరుకుండలు రెండును మండి పోయె నని భావించి దుఃఖించి ప్రాణముసకంటెను ధన మెక్కువగా భావించెడి యావైశ్యశిఖామణి విత్తము పోయినతరువాతఁ దన బ్రతు కెందున కని తానును మిన్నంటి మండుచుండినయాజ్వాలలోఁ బడి ప్రాణములు విడిచె ననియు, తరువాత నాకోమటివేమయ్య పిశాచ మయి యల్లాడరెడ్డికుటుంబమును బట్టుకొని యాతనికిఁ బుట్టినబిడ్డల నెల్లఁ జంపుచు వచ్చె ననియు, దాని కారెడ్డి దుఃఖితుఁడయి మ్రొక్కుకొనఁగా నాకోమటి స్వప్నములో నాతనికిఁ గనఁబడి తనపేరు పెట్టినయెడల ముందు పుట్టఁబోయెడుకుమారుఁడు బ్రతుకు ననియు, వంశమువారికిఁ దనపేరు పెట్టుచు వచ్చినయెడల వారుమహాధనవంతులును ప్రభువులు నయి భువనమునఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంతు రనియు, తన కాలమున వచ్చినధనములో సగము ధర్మార్థముగా నుపయోగింప వలసిన దనియు, చెప్పెనఁట! అల్లాడరెడ్డి దాని కొప్పుకొని తరువాతఁ బుట్టిన తనకొమారునకు తండ్రి పేరితోఁ జేర్చి కోమటిప్రోలయ (వేమన) యని పేరుపెట్టెను. అతఁడు చిరకాలము జీవించి మహాధనికుఁ డయి

తనపంటకులపురెడ్లలో వన్నెవాసి గాంచి తనధనమును త్యాగభోగముల యందు సద్వినియోగము చేయుచు వచ్చెను. ఈకోమటిప్రోలయయే కొండవీటిపంటరెడ్లవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయ్యెను. ఆతని పుత్రులు మహాశూరు లయి ప్రతాపరుద్రునియొద్ద దండనాథు లయిరి. అల్లాడరెడ్డియింటిపేరు దొంతివా రనియు దేసటివా రనియు కూడ నుండి యుండును. ఈతఁడు కోమటియొక్క కుండలదొంతిని సంగ్రహించుట దొంతివాఁ డయ్యె నని యొకకథ గలదు. ఈయల్లాడరెడ్డి మిక్కిలి పాటుపడువాఁడయి విశేషధనము నార్జించి ప్రసిద్ధికెక్కి యుండును. ఆతని కంతధనము వచ్చినందుకుఁ గారణముగాఁ దరువాత నీకథ కల్పింపఁబడియుండును. కథ యెట్టిదయినను ప్రోలయరెడ్డికిని నాతనిసంతతివారికిని కోమటి యనియు, వేమన యనియు, నామములు వచ్చుట కేదో కారణ ముండియుండవలెను. అల్లాడరెడ్డి స్పర్శవేదిని మందుపసరును గాకపోయినను కోమటిధనము నపహరించి యాతఁడు పిశాచమయి పట్టె నన్నభీతిచేతఁ దనకుమారునికిని సంతతివారికిని కోమటివేమన యనుపేరు లుంచియుండవచ్చును.

౧. కోమటిపోలయవేమారెడ్డి.

రెడ్డిరాజ్యమును స్థాపించినవాఁడు కోమటిప్రోలయద్వితీయ పుత్రుఁ డయినవేమారెడ్డి. కోమటిప్రోలయ కూడ దండనాథుఁడుగా నుండె నని చెప్పుదురు గాని యాతనికాలములో రెడ్లకు రాజ్య మేదియు లేదు. కోమటిప్రోలయకు మాచారెడ్డి, వేమారెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి, అన్నారెడ్డి, మల్లారెడ్డి అని యేవురుపుత్రులు. వీరిలో రెండవవాఁడయిన ప్రోలయవేమారెడ్డి మహాపరాక్రమశాలియయి ప్రతాపరుద్రునిదండ నాథుఁడు గా నుండి యాతనియవసానకాలమున ౧౩౨౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమున యవనులతోడఁ బోరాడి తురుష్కులు చేకొన్న రాజ్యమును

గొంత వారినుండి మరల బలాత్కారముగాఁ గైకొని రెడ్డిరాజ్యమును స్థాపించెను. ఈవిషయ మొకశాసనములో నీక్రింది శ్లోకముఁ యందుఁ జెప్పఁబడినది—

శ్లో. ఉద్ధృత్య భూమిం యవనాబ్ధిమగ్నాం
సంస్థాపయంతం ప్రకృతౌత్తమార్యాః
సాక్షాత్కరో మానుష దేవభాజా
మహావరాహం పరికీర్తయంతి.
శ్రీశైలగంగాతటసీమ్నరమ్యాం
సోపానవీధిం వదధేనవేమః
యా దివ్యతి స్వర్గ మనోద్యతానాం
నిశ్రేణి రివ ప్రథితా నరాణాం.

పయిశ్లోకములలో నీవేమభూపాలుఁడు శ్రీశైలములోనిపాతాళగంగకు సోపానములు కట్టించినట్లు కూడ చెప్పఁబడియున్నది. ఇతఁడు బంధుజనానురాగము గలవాఁడయి తనబంధువులను తమ్ములను కొడుకులను తనక్రిందియధికారులను గాను దండనాథులను గాను నియమించి వారికిఁ దాను జయించినదేశములలోఁ గొన్నిప్రదేశము లిచ్చి యద్దంకి రాజధానిగాఁ బ్రజాపరిపాలనము చేయుచుండెను. ఈయంశమును హరివంశములోని యీ క్రిందిపద్యము తెలుపుచున్నది—

గీ. తనకు నద్దంకి తగురాజధానిగాఁ బ
రాక్రమంబున బహుభూము లాక్రమించి
యనుజతనుజబాంధవమిత్రజనుల కిచ్చె
నెదు రెవ్వారు వేమమహీశ్వరునకు.

వేమభూపాలుఁ డనుజులకే బహుభూము లిచ్చె నన్నప్పు డగ్రజుఁ డైనమాచన్న కిచ్చినట్లు వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱయే లేదు. ఆతని

కొకచిన్నసంస్థాన మిచ్చి దాని కతనిని విభునిగాఁ జేసెను. "ఆదిరాజన్యతుల్యాచారవిధి మాచవిభుఁడు పూజ్యుం డనువిశ్రుతియును" అను హరివంశపద్య మీయంశమును సూచించుచున్నవి. తనకు రాజ్యమే లేనియెడల మాచన్న విభుఁ డగుటయు నాదిరాజన్యతుల్యాచారుఁ డగుటయు సంభవింపవు గదా. మాచన్న రా జయినట్టు ఫిరంగిపురశాసనములోని యీ క్రిందిశ్లోకమువలనను దెలియవచ్చుచున్నది—

శ్లో. మాచక్షోణిపతి ర్మహేంద్రవిభవో వేమక్షితీశాగ్రజో
హేమాద్రే స్సదృశో బభూవ సుగుణై స్తస్య త్రయో నందనాః

ఒక కుమారునకు తండ్రిపేరు పెట్టుట మనలో సాధారణమైనయాచారము. అందుచేత మాచనయు వేమనయు తమపుత్రులలో నొక్కరికిఁ గోమటి యని పేరు పెట్టిరి. ఈయిద్దఱు కోమటిరెడ్లకును భేదము తెలియుట కయి మాచన్నకొడుకు పెదకోమటి యనఁబడుచుండెను. కోమటి గాక ప్రోలయవేమారెడ్డికి ననపోతుఁ డనియు ననవేముఁ డనియు మఱి యిద్దఱుపుత్రులు కూడఁ గలిగిరి. ఎఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశము రచించు నాఁటి కనవేమారెడ్డి మిక్కిలి పసివాఁడు; కోమటిరెడ్డి మృతుఁ డయ్యెను. తండ్రికాలములోనే యనపోతారెడ్డి దండనాథుఁ డయినట్టు హరివంశములోని యీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడెను—

శా. వేమక్ష్మాధిపుకూర్మిపుత్త్రుఁడు దయావిభ్రాజి యవ్యాజతే
జోమార్తాండుఁడు కీర్తనీయగుణసంస్తోమంబులం దేమియుఁ
రామస్ఫూర్తికి లోఁచ్చుగాక సరియై రాజిల్లె రాజార్చితుం
డాముష్యాయణుఁ డెందుఁ బోతయచమూపాగ్రేసరుండిమ్మహిన్.

హరివంశమునందే యీతనిపెదతండ్రికుమారుఁ డయినకోమటిరెడ్డి యిట్లు వర్ణింపఁబడెను,

క. దానంబునఁ గర్ణునిసరి
మానంబునఁ బేర్మి ననుపమానుఁడు బుధస
న్మానచతురుండు మాచయ
సూనుఁడు కోమటి సమస్తసులభుఁడు కరుణన్.

కోమటిపోలయవేమునియొద్ద నాంధ్రకవిత్రయములోఁ గడపటివాఁ డైనయెఱ్ఱాప్రెగడ యాస్థానకవీశ్వరుఁడుగా నుండి రామాయణమును హరివంశమును నాతని కంకితము చేసెను. ప్రబంధపరమేశ్వరుఁ డైన యెఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశములోఁ గృతిపతి యైనవేమారెడ్డితల్లిదండ్రులను గూర్చి యిట్లు చెప్పెను—

చ. కులజలరాశిచంద్రుఁ డగుకోమటిపోలనయు న్నితంబినీ
తిలకము పుణ్యుసాలు పతిదేవత యన్నమయుం గృతార్థతా
కలితులు ధీరు వేమవిభుఁ గానఁగఁ గాంచినపుణ్య మెద్ది యే
కొలఁదుల నెన్నిజన్మములఁ గూర్చిరొ నాఁ బొదలున్ జనస్తుతుల్.

ఈపోలయవేమనృపాలుఁడు ౧౩౨౦ మొదలుకొని ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసి కాలధర్మము నొందెను. వేముని యనంతరమున నతనిపుత్త్రుఁడు అనపోతారెడ్డి ౧౩౫౦ వ సంవత్సరము నందు రెడ్డిసామ్రాజ్యభారమును వహించెను. ఈప్రకారముగానే మాచనప్రభువుయొక్క మరణానంతరమున నాతనిపుత్త్రుఁడు రెడ్డిపోతనరపాలుఁడును తదనంతరమున పెద్దకోమటివేమారెడ్డియు తండ్రియొక్క చిన్నరాజ్యమునకు రాజులయిరి.

౨. అనపోతారెడ్డి.

ఇతఁడు ౧౩౫౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౬౨ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను. ఈతని తోఁడఁబుట్టినవారు చైనదొడ్డాంబికభర్త కాటయరెడ్డియు, ఆమెచెల్లెలు వేమాంబిక భర్త నాకయరెడ్డియు, మంత్రి దండనాయకు లయి తనకు మహో

సహాయులయి యసహాయశూరు లయి రాజతంత్రము నడపుచుండఁగా పంద్రెండుసంవత్సరములు సత్పరిపాలనము చేసి సముద్రవ్యాపారమున కత్యంతప్రోత్సాహము కలిగించి యనపోతభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను. కుమారగిరిరెడ్డి యాతనికుమారుఁడు; మల్లాంబ యాతని కొమారిత. ఈమల్లాంబిక యనపోతారెడ్డిమేనల్లుఁ డయిన కాటయవేమా రెడ్డికి భార్య యయ్యెను.

3. అనవేమారెడ్డి.

అనపోతారెడ్డి యనంతరమున నాతనితమ్ముఁడు అనవేమారెడ్డి రా జయ్యెను. అనపోతారెడ్డివలెనే యాతనిపెదతండ్రికొడుకు పెద కోమటిరెడ్డి కూడ మఱికొంతకాలమునకు లోకాంతరగతుఁ డయినందున ననవేమారెడ్డిరాజ్యకాలములోనే యతనికొడుకు వేమన తండ్రి రాజ్యము నకు వచ్చెను. అనవేమారెడ్డికి మామిడి పెద్దనామాత్యుఁడును, వేమా రెడ్డికి పెద్దనామాత్యునితమ్ముఁడు నామామాత్యుఁడును, మంత్రులయి నట్టు శృంగారనైషధమునం దీక్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది—

మ. అనతారాతివసుంధరారమణసప్తాంగోపహారక్రియా
ఘనసంరంభవిజృంభమాణపటుదోఃఖడ్గూద్వితీయార్జునుం
డన వేమాధిపురాజ్యభారభరణవ్యాపారదక్షుండు పె
ద్దనమంత్రీశుఁడు మామిడన్నసుతుఁ డేతన్మాత్రుఁడే చెప్పఁ గన్.

శా. స్వామిద్రోహరగండలాంఛనునకున్ సంగ్రామగాండీవికిన్
వేమక్ష్మాపతికార్యభారకలనావిఖ్యాతధీశక్తికిన్
నామామాత్యున కన్యరాజనిటలాంతర్న్యస్తభాగ్యాక్షర
స్తోమాపాకరణప్రవీణునకు మంత్రుల్ సాటియే యెవ్వరున్.

గుండు మొదటిపద్యమునం దన వేమ యని యున్నది; రెండవపద్యము నందు వేమ యని యున్నది. 'అనవేమ' యన్న దంతయు నేకనామ ధేయములోనిదే గాన శాసనములయందుఁ గాని పద్యములయందుఁ గాని యెక్కడ ననవేమునిఁ బేర్కొనవలసి వచ్చినను పూర్ణముగా ననవేమ యనియే చెప్పుదురు గాని వేమ యని చెప్పరు. వేమయ లనేకు లున్నచో భేదము తెలియుటకయి పోలయవేమ, కోమటివేమ, కాటయవేమ, అల్లయవేమ అని తండ్రిపేరితోఁ జేర్చికూడఁ జెప్పుదురు. ఈరెండవ పద్యమునందుఁజెప్పఁబడినవేమన కోమటివేమన యనుటకు సందేహము లేదు. ఆకాలమునందు రెడ్డిరాజులలో వేఱు వేమనలు లేరు.

రెడ్డిరాజులలో అనవేమభూపాలుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధి చెందిన వాఁడు. ఈతఁడు చేసినవిశేషదానధర్మములచేతను పండితసమ్మానము చేతను నీతని కీప్రసిద్ధి వచ్చినది. ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రములయందు, మంచిపాండిత్యము గలరసజ్ఞుఁడు. వెన్నెలకంటిసూరన చేసినవిష్ణుపురాణములోనియీ క్రిందిపద్య మీతనికీర్తి యెట్టిదో తెలుపుచుచేయును—

క. తన బ్రతుకు భూమిసురులకుఁ
దనబిరుదులు పంటవంశధరణీశులకున్
దననయము భూమిప్రజలకు
ననవేమన యిచ్చెఁ గీర్తి నధికుం డగుచున్.

అనవేముఁడు తనరాజధానిని తనపూర్వులకు రాజధాని యయి యుండిన యద్దంకినుండి కొండవీటిదుర్గమునకు మార్చినట్టు పూర్వోదాహృతశాసనములోని యీశ్లోకములు తెలుపుచున్నవి—

శ్లో. తతో ఽ న్న వేమనృపతిః పరిపాలనకర్మణి
అపాలయ త్తస్య పుత్ర స్తదం తేంద్రవసుంధరా,

కొండవీడుం రాజధానిం సతిచిత్రా మకల్పయత్
దృష్ట్వా త్వష్టాపి చిత్ర్య మభూ ద్యస్యా స్సువిస్మయః.

అనవేమమహీపాలునికి పుత్రసంతతి లేదు. ఒక్కకొమారితమాత్ర ముండెను. ఆమె భక్తీశ్వరచోళనృపాలపుత్త్రుఁడైనభీమనృపాలునకు భార్య యయ్యెను. అనవేమభూపాలునిగూర్చి కవులు చెప్పినపద్యములలో వేటూరిప్రభాకరశాస్త్రిగారిచాటుపద్యమణిమంజరియం దుదాహరించినవాని నిందు క్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను—

క. కవితాకన్యకు నలుగురు
కవి జనకుఁడు భట్టు దాది గణుతింపంగా
నవరసరసికుఁడె పెనిమిటి
యవివేకియె తోడఁబుట్టు వనవేమనృపా.

క. కొంచెపుజగములలోపల
నంచితముగ నీదుకీర్తి యనవేమనృపా
మించెను గరి ముకురంబునఁ
బంచాక్షరిలోన శివుఁడు బలసినభంగిన్.

గీ. పందికొ మ్మెక్కి పెనుబాముపడగ లెక్కి
మేటితామేటివీఁ పెక్కి మెట్ట లెక్కి
విసివి వేసారి యనవేమవిభునిఁ జేరి
రాణివాసంబుగతి మించె రత్నగర్భ.

క. రాకున్నఁ బిలువఁ డేనియు
రాకకు ముద మంది చేర రమ్మనఁ డేనిన్
ఆఁకొన్న నీయఁ డేనియు
వాకొలు పటు కాల్పవలయు ననవేమనృపా.

శ్లో. అనవేమమహీపాల
స్వస్త్యస్తు తవబాహవే
ఆహవే రిపుదోర్దండ
చంద్రమండలరాహవే.

ఒకానొకనియోగిబ్రాహ్మణకవి యీశ్లోకము ననవేమమహీపాలుని పైని జెప్పి చదువఁగా నతఁడు సంతోషించి యాతనికి మూఁడువేల సువర్ణములు పారితోషిక మొసఁగ బోయె నఁట! కవి వానిని స్వీకరింపక నేను నాలుగువే లియ్యఁగా మీరు మూఁడువేలే యిచ్చెదరా యనె నఁట! నాలుగువే లనఁగా తాను సమర్పించినశ్లోకములో నున్న నాలుగు వే యను నక్షరములని కవియభిప్రాయము. అప్పుడు రాజు నాలుగువేలే యిచ్చెద ననె నఁట! దానిపైని కవి నే నిచ్చినవే నా కిచ్చెదరా యనె నఁట! అట్లయిన నయిదువే లిచ్చెద నని రాజు పలికె నఁట! నే నాఱువేలవాఁడను నన్ను తక్కువపఱిచెదరా యని కవి వచించెనఁట. తక్కువపఱుపక యాఱువేలే యిచ్చెద నని రాజనె నఁట! అందుకు కవి నేను పుట్టువుచేతనే యాఱువేలవాఁడనే యింద దధిక మేమున్న దని యడిగెనఁట! అధికము కావలసినచో రాజేడు వేల నిచ్చెద ననె నఁట! కవి యది రోదనసంఖ్య మంచిది కా దనె నఁట. రాజాకవివాక్చాతుర్యమునకు మెచ్చి యెనిమిదివే లిచ్చి సంతోషపెట్టి యాతనిని బంపివేసె నఁట! ఇది వట్టికల్పనకథయే యైనను, అనవేమనృపాలుఁడు కవిత్వాభిమానము గలవాఁ డనియు మహోదాతయనియు బోధించుచున్నది.

అనవేముఁడు ౧౩౬౪ మొదలుకొని ౧౩౮౩ వ సంవత్సరము వఱకును ప్రజానురంజకుఁ డయి పరిపాలనము చేసి పరమపదము నొం

దినతరువాత నీతనియన్న యైనయనపోతారెడ్డికుమారుఁడు కుమారగిరి రాజ్యమునకు వచ్చెను.

౪. కుమారగిరిరెడ్డి.

ఇతఁడు ౧౩౮౬ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత పినతండ్రి యనంతరమున సింహాసనమునకు వచ్చెను. ఈతనికాలములోనే శ్రీనాథ కవి బైలుదేఱి రాజాస్థానకవి కాకపోయినను రాజమంత్రులకును తదిత రాధికారపదస్థులకును కృతులియ్య నారంభించెను. కుమారగిరిపెదతాత మనుమఁడైనవేమారెడ్డియొక్క ప్రథమమంత్రి నామనామాత్యుఁడు మృతినొందినతరువాత నాతనియన్నకుమారుఁడు మామిడిసింగన్న కోమటివేమునకు మంత్రి యయ్యెను. ఈసింగన్న యనవేమునిమంత్రి యైన పెద్దనామాత్యునికనిష్ఠపుత్రుఁడు. శ్రీనాథుఁడు మొట్టమొదట సింగన్నయన్న యైనపెగ్గడన్నకును తరువాత సింగన్నకును, అటు తరువాత కుమారగిరికడపటిదినములలో నాతనిసుగంధభాండారాధ్యక్షుఁ డైనయవచితిప్పయ్యసెట్టికిని కృతు లొసఁగెను. తిప్పయ్యసెట్టికిఁ గృతి యిచ్చినహరవిలాసములో నీక్రిందిపద్య మున్నది—

చ. హరిహరరాయఫేరొజసహాసురథాణగజాధిపాదిభూ
వరులు నిజప్రభావ మభివర్ణన సేయఁ గుమారగిర్యధీ
శ్వరునివసంతవైభవము సర్వము నొక్కఁడ నిర్వహించుమా
తిరుమలనాథసెట్టికిని ధీగుణభట్టికి నెవ్వ రీడగుఁ.

పైని చెప్పఁబడినహరిహరరాయలు ద్వితీయహరిహరరాయలు; అతఁడు ౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను. అందుచేత నతఁడు కుమారగిరిరాజ్యకాలమున కేవల నాఱు సంవత్సరములు నావల నాలుగుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసెను.

రెండవవాఁ డయినఫెరోజిసహా ౧౩౯౭ మొదలు ౧౪౨౨ వ సంవత్సరమువఱకును భూపాలనము చేసెను. అందుచేత నితఁడు కుమారగిరిరెడ్డి యొక్క రాజ్యాంతకాలములో మూఁడుసంవత్సరములుమాత్రమే రాజ్యభారము వహించియుండెను. అందుచేత హరవిలాసము ౧౩౯౭-౧౪౦౦ సంవత్సరములమధ్యమున రచియింపఁబడి యుండవలెను. కొమరగిరి విద్యావంతుఁడు; ప్రజాపరిపాలనముకంటె వసంతోత్సవాదివినోదములయం దెక్కువయాసక్తి గలవాఁడు. ఇతఁడు తనరాజ్యనిర్వాహణభారము నంతను తనమేనత్తకుమారుఁడును మఱియు విద్వాంసుఁడును సమర్థుఁడును మంత్రియు నైన కాటయవేమారెడ్డియం దుంచి తాను నిర్వ్యాపారుఁడయి యుండెను. ఇతఁడు తనచెల్లెలై నమల్లాంబయం దత్యంతప్రేమ కలవాఁ డగుటచేత రాజమహేంద్రవరరాజ్యము నామె కరణముగా నామెభర్తయుఁ దన కాప్తమంత్రియుఁ బ్రాణమిత్రుఁడు నైనకాటయ వేమారెడ్డికి ౧౩౮౫ వ సంవత్సరమునం దిచ్చివేసెను. ఇతఁడు ౧౪౦౦ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసి పరలోకగతుఁడు కాఁగా సంతానహీనుఁ డైన యీతనికొండవీటిరాజ్యముకూడ నీతనిపెత్తాతమనుమఁ డైన పెద్దకోమటివేమారెడ్డియధీన మయ్యెను. కొందఱు కొమరగిరిరెడ్డి కొకకొమారుఁడు గలఁడనియు, ఉన్నను కోమటివేముఁడు కొండవీటిరాజ్యమును బలవంతముగా నక్రమముగా నాక్రమించుకొనెననియుఁ జెప్పుదురు.

౫. పెదకోమటివేముఁడు

కొమరగిరిరెడ్డిమరణానంతరమున ౧౪౦౦ వ సంవత్సరమునందు కోమటివేమారెడ్డి కొండవీటిరాజ్యభారమును వహించినవాఁ డయి యంతటితోఁ దృప్తి నొందియుండక రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును కూడ సంపాదింపవలె నని బహుసేనలతోఁ బలుమాఱు దండువెడలి

కాటయవేమారెడ్డితో ఘోరయుద్ధములు చేసి విజయము నొందఁజాలక కాటయవేమారెడ్డిచేతను నాతనిదండనాథుఁ డయినయల్లాడరెడ్డిచేతను పరాభూతుఁ డయి భగ్నమనోరథుఁ డయి వెనుకకు మరలవలసినవాఁ డయ్యెను. ఈయుద్ధములవలన లాభ మేమియుఁ గలుగకపోవుటయే కాక బంధురాజు లైనకాటయవేమాదులతో బలవద్విరోధమును కొండవీటిరాజ్యమునకు దౌర్బల్యమును మాత్రము సంప్రాప్త మయ్యెను. కోమటివేముఁడు కొండవీటిరాజ్యమునకు వచ్చిన తరువాత శ్రీనాథునిఁ దనయాస్థానమునందు విద్యాధికారినిగా నియమించెను గాని యతఁడేమియు రాజుపేర గ్రంథములు చేసినట్లు కనఁబడదు. కోమటివేముఁడు రచించినట్లు చెప్పఁబడెడి యమరుకవ్యాఖ్యాన మైనశృంగారదీపికను శ్రీనాథుఁడే రచియించి దానికి రాజుపేరు పెట్టెనని చెప్పుదురు. ఇదిగాక యభినవభట్టబాణుఁ డనఁబరఁగిన వామనభట్టు వీరనారాయణచరిత్ర మనునామాంతరముగల వేమభూపాలచరిత్రమును సంస్కృతమున వచనకావ్యముగా రచించి దానిలోఁ గోమటివేముని సర్వజ్ఞచక్రవర్తినిగాను వేమునిపూర్వులను గొప్పచక్రవర్తులనుగాను పొగడెను. (ఈకోమటివేమునిభార్య యైనసూరమాంబ సంతానసాగర మనుతటాకమును ౧౪౧౦ వ సంవత్సరమునందు త్రవ్వింపఁగాఁ దరువాత నామె కుమారుఁడు రాచవేముఁడు దానికి నీరు వచ్చుట కయి జగనొబ్బగండ నామము గలకాలువ నొకదానిని ౧౪౧౬ వ సంవత్సరమునందు త్రవ్వించెను. పెదకోమటివేమారెడ్డి ౧౪౨౦ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసి యిహలోకయాత్రను చాలించెను.)

౬. రాచవేముఁడు.

కోమటివేముని యనంతరమున నాతనిపుత్రుఁడు రాచవేముఁడు రాజ్యమునకు వచ్చి యేదోవిధముగా రాజ్యపాలనము చేసి ౧౪౨౪ వ

సంవత్సరమునందు దేహము త్యజించెను. ఇతఁడు దుష్పరిపాలనము చేత జనకంటకుఁ డయినందున నీతనిభృత్యులలో నొకఁ డీతనిని పొడిచి చంపె నని చెప్పుదురు. ఈతనితండ్రి కాలములోనే కొండవీటిరాజ్యము దుర్బల మయినందున నీతఁ డెట్లో నాలుగుసంవత్సరములు రాజ్య తంత్రము నతృప్తికరముగా నీడ్చుకొని రాఁగా తదనంతరమున రాజ్య మన్యాక్రాంత మయి తుదకు కర్ణాటులపా లయ్యెను. ఈతనితో కొండ వీటిరాజ్యమంతరించెను. ఇఁక మనము రెడ్డిరాజ్యములలో రెండవది యగు రాజమహేంద్రవరరాజ్యమునకు వత్తము.

౧. కాటయవేముఁడు.

కాటయవేమారెడ్డి యనపోతభూపాలునియల్లుఁడు; కొమరగిరి రెడ్డిచెల్లె లయినమల్లాంబికభర్త. కుమారగిరిరెడ్డి తనకు మఱఁదియు మంత్రియు నైన యీకాటయవేమునికి ౧౩౮౫ వ సంవత్సరమునందు రాజమహేంద్రవరరాజ్యము నిచ్చిన ట్లీవఱకే చెప్పఁబడెను గదా. ఇతఁ డప్పటినుండియు సమర్థతతో ప్రజాపరిపాలము చేయుచు, కొమరగిరిరెడ్డిమరణానంతరమున ౧౪౦౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున కొండ వీటిరాజ్యమునకు వచ్చినకోమటివేమారెడ్డి రాజమహేంద్రవరరాజ్య మపహరించుటకయి చేసినకృషి నంతను విఫలము చేసి, బహుయుద్ధము లందు తనదండనాథుఁడును ననవేమారెడ్డిమనుమరాలిభర్తయు నైన యల్లాడరెడ్డి సహాయుఁడుగా కోమటివేముని పరాజయము నొందించి యాతనిసేనలను హతముచేసి రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును నిరపాయ ముగా నిలుపుకొనెను. ఇతఁడు రణరంగములయందు మహావీరుఁ డగుటయే కాక సమరపాండిత్యమునకుఁ దోడు భాషాపాండిత్యమును గూడఁ గలవాఁ డయి కాళిదాసప్రణీతము లయినశాకుంతలాదినాట

కములకు సంస్కృతమున వ్యాఖ్యానములు రచించెను. ఈతనివలెనే యీతనిబావ యగుకుమారగిరిరెడ్డియు సంస్కృతభాషాపాండిత్యముగల వాఁడయి వసంతరాజీయ మనుకావ్యమును రచియించెను. ఈవసంతరాజీయమునుండి కాటయవేముఁడు తనవ్యాఖ్యానములయందుఁ బ్రమాణవచనముల నెత్తి చూపెను. సంస్కృతమునందుమాత్రమేకాక యాంధ్రమునందు సహితము మంచిపాండిత్యముగలవాఁడయి కవుల నాదరించి వారిచే శ్లాఘింపఁబడుచుండెను. ఈతనిని సంబోధించి యొక యాంధ్రకవి చెప్పినపద్యము నొకదాని నిందుదాహరించుచున్నాను—

క. వెలయాలు శిశువు నల్లుఁడు
నిలయేలిక యాచకుండు నేగురు ధరలోఁ
గలిమియు లేమియుఁ దలఁపరు
కలియుగమునఁ గీర్తికామ! కాటయవేమా!

కాటయవేమారెడ్డి ౧౪౧౯ వ సంవత్సరప్రాంతమునఁ గాలధర్మము నొందెను. ఈతనిజీవితకాలములోనే యీతనిపుత్త్రుఁడును హరిహరరాయనియల్లుఁడు నైనకాటయరెడ్డి మరణము నొందెను. ఈవివాహమునుగూర్చి యల్లాడరెడ్డికొరుమిల్లిశాసనములో నిట్లున్నది—

శ్లో. పౌత్రీం కాటయవేమయక్షితిపతేః పుత్త్రంచకాటప్రభోః
దౌహిత్రం చతురర్ణవీం హరిహరక్షోణీపతే శ్శాసితుః
తన్నామ్నావిదితాహ్వయాం హరిహరాంబాం చారు మగ్రాహయ
త్పాణౌవేమమహీశమల్లనృపతిస్సామ్రాజ్యలక్ష్మ్యనమం.

మరణకాలమునకుఁ గాటయవేముని కనితల్లి యనుకూఁతురును కుమారగిరి యనుచిన్న కుమారుఁడును నుండిరి.

౨. అల్లాడరెడ్డి.

కాటయవేమారెడ్డి మరణము నొందఁగానే యిదే సమయమని రాజమహేంద్రవరరాజ్యము నాక్రమించుకొనుట కయి కోమటివేముఁడు మరల సైన్యసన్నాహము చేసికొని దండువెడలెను. అల్లాడరెడ్డి తన సేనలతో నాతనిని మార్గమధ్యముననే యెదురుకొని రామేశ్వరమువద్ద ఘోరసంగ్రామము నలిపి యతని నోడించి సైన్యమును హతము చేసి కోమటివేమారెడ్డిని వెనుకకుఁ దఱిమివేసెను. ఈవిషయమయి కోరుమిల్లిశాసన మిట్లు చెప్పుచున్నది—

శ్లో. జిత్వానల్పవికల్పకల్పితబలం తం చాల్పభానుం రణే
మిత్రీకృత్య సమాగతం గజపతిం కర్ణాటభూపం చ తం
హత్వా కోమటివేమసైన్యనికరం భూయోపి రామేశ్వరాత్
రాజ్యం రాజమహేంద్రరాజ్య మకరో దల్లాడభూమీశ్వరః

అల్లాడరెడ్డి యిట్లు కోమటివేముని సపజయము నొందించి తఱిమివేసి, రాజద్రోహు లయినయితరుల నడఁచివేసి, రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును బాలుఁడైనకుమారగిరికి మాఱుగాఁ గాఁబోలును ౧౪౧౬ వ సంవత్సరమునుండి తానే యేలసాగెను. అల్లాడభూపతి యనవేముని పుత్రికాపుత్రిక యైనవేమాంబను వివాహముచేసికొనియె ననియు, ఆమెతండ్రి భీమరా జనియు, పయిని జెప్పినయంశమును కోరుమిల్లిశాసనములోని యీశ్లోకము స్థాపించుచున్నది—

శ్లో. శచీవ శక్రస్య శివేవ శంభోః
పద్మేవ సా పద్మవిలోచనస్య
వేమాంబికా చోళకులేందుభీమ
భూపాత్మజాభూ న్మహి శాస్య జాయా,

అల్లాడభూపతికి వేమాంబవలన వేమారెడ్డి, వీరభద్రారెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి, అన్నారెడ్డి, అని నలుగురుకొడుకులు గలిగిరి. అనితల్లితమ్ముఁడును కాటయవేమారెడ్డికొడుకును నయినకొమరగిరిరెడ్డి యుక్తవయస్సు రాకముందే యల్లాడరెడ్డి రాజ్యముచేయుచుండఁగానే కాలగోచరుఁడై యుండును. ఈకొమరగిరిరెడ్డియక్క యయినయనితల్లిని తనద్వితీయపుత్త్రుఁడైనవీరభద్రారెడ్డికి వివాహము చేసి యల్లాడరెడ్డి కాటయవేమారెడ్డికి వియ్యంకుఁ డయ్యెను. అల్లాడరెడ్డి యిట్లు ౧౪౨౩ వ సంవత్సరము వఱకును రాజ్యముచేసి తరువాత రాజమహేంద్రవరరాజ్యము ననితల్లి భర్త యైనవీరభద్రారెడ్డివశముచేసెను. రాజమహేంద్రవరరాజ్యము నల్లాడరెడ్డి యేలినను, వీరభద్రారెడ్డి యేలినను, ఆతనియన్న యైనవేమారెడ్డి యేలినను, అందఱును ననితల్లిపక్షముననే యనుట స్పష్టము.

3. అల్లాడవీరభద్రారెడ్డి.

అల్లాడభూపతికి ద్వితీయపుత్త్రుఁడైనవీరభద్రారెడ్డి ౧౪౨౩ వ సంవత్సరమున రాజమహేంద్రవరరాజ్యసింహాసనము నధిష్ఠించి భూపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఈతనిరాజ్యకాలములో ౧౪౩౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున శ్రీనాథుఁ డీతనిమంత్రి యైనబెండపూడియన్నామాత్యునియొద్దఁ బ్రవేశించి, తరువాత వీరభద్రారెడ్డియాస్థానకవియయి కాశీఖండము నాతని కంకితముజేసి, వీరభద్రారెడ్డిరాజ్యావసానమువఱకును నచ్చటనే యుండెను. రాజమహేంద్రవరరాజ్యము ౧౪౪౩ వ సంవత్సరమునాటికే విజయనగరరాజులపా లయినట్లు సంవత్సరమునందలి ప్రౌఢదేవరాయలభ్రాతృరామశాసనమును బట్టి తేటపడుచున్నది. అందుచేత వీరభద్రారెడ్డి ౧౪౪౦ వ సంవత్సరప్రాంతములవఱకు రాజ్యపాలనము చేసినట్టు కనఁబడుచున్నది. వీరభద్రారెడ్డి

శాసనములు గాని, అన్న యైనవేమారెడ్డిశాసనములు గాని, ౧౪౩౭-౩౮ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతఁ గానరావు. వీరభద్రారెడ్డితోనే రాజమహేంద్రవరరెడ్డిరాజ్య మంతరించినది.

ఇంతవఱకును తెనుఁగుదేశమును బరిపాలించినరెడ్లచరిత్రమును సంక్షేపరూపమునఁ జెప్పితిని. ఇఁక రెడ్లకవీశ్వరుఁ డైనశ్రీనాథుని చరిత్రమును గొంత వివరింపవలసియున్నది. అతనిజన్మస్థల మేదో, అతఁ డేకాలమునం దుండినవాఁడో, ఏయేదేశములను దిరిగెనో, ఏయే పుస్తకముల నెప్పుడెప్పుడు రచించెనో, ఆతనియంత్యదినము లెట్లు చెల్లినవో సాధ్య మైనంతవఱకుఁ జెప్పఁ బ్రయత్నించెదను.

శ్రీనాథుఁడు పాఁకనాటిసీమవాఁ డయినట్లు భీమఖండమును కృతి నందినబెండపూడి యన్నయమంత్రి చెప్పిన ట్లున్నయీక్రింది సీసమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.—

సీ. వినిపించినాఁడవు వేమభూపాలున
 కఖిలపురాణవిద్యాగమములు
 కల్పించినాఁడవు గాఢపాకం బైన
 హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాష
 భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
 విద్యాపరీక్షణవేళలందు
 పాకనాఁటింటివాఁడవు బాంధవుఁడవు
 కమలనాభునిమనుమఁడ విమలమతివి
 నాకుఁ గృపసేయు మొకప్రబంధంబు నీవు
 కలితగుణగణ్య శ్రీనాథకవివరేణ్య.

ఇప్పుడు పాఁకనాటిసీమ యేదని విమర్శింపవలసి యున్నది. భారతారణ్యపర్వశేషాంతమునం దెఱ్ఱాప్రెగడ తనవాసస్థాన మగుకందు

కూరితాలూకాలోని గుడ్లూరును కూడ పాకనాటిసీమలోని దానినిగా నీక్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పియున్నాఁడు:—

సీ. భవ్యచరిత్రుఁ డాపస్తంబసూత్రుండు
శ్రీవత్సగోత్రుండు శివపదాబ్జ
సంతతధ్యానసంసక్తచిత్తుఁడు సూర
నార్యునకును బోతమాంబికకును
నందనుం డిలఁ బాకనాఁటిలో నీలకం
ఠేశ్వరస్థాన మై యెసక మెసఁగు
గుడ్లూరు నెలవుగ గుణగరిష్ఠత నొప్పు
ధన్యుఁడు ధర్మైకతత్పరాత్ముఁ
డెఱ్ఱనార్యుఁడు సకలలోకైకవిదితుఁ
డైననన్నయభట్టమహాకవీంద్రు
సరససారస్వతాంశప్రశస్తి దన్నుఁ
జెందుటయు సాధుజనహర్షసిద్ధి గోరి.

క. ధీరవిచారుఁడు తత్కవి
తారీతియుఁ గొంత తోఁపఁ దద్రచనయకా
నారణ్యపర్వశేషము
పూరించెఁ గవీంద్రకర్ణపుటపేయముగాన్.

ఈయిద్దఱిపద్యములను బట్టి చూడఁగా గుంటూరుమండలములోని కొండవీడుమొదలుకొని నెల్లూరిమండలములోని కందుకూరువఱకు నున్న దేశము పాకనాఁ డని తోఁచుచున్నది.

ఇతఁడు పాకనాటిసీమలోని నెల్లూరిమండలమునందలియొక సముద్రతీరగ్రామమునందు పుట్టి పెరిగినవాఁడు. ఈతనిపితామహుఁడు కమలనాభుఁడు మంచిపండితుఁడు; కవీశ్వరుఁడు; తెనుఁగునఁ బద్మపు రాణసంగ్రహమును జేసె నఁట. ఈతనినివాసస్థానము సముద్రతీర

మందలి క్రాల్పట్టణ మయినట్లు శ్రీనాథుఁడు భీమఖండములో నీక్రింది పద్యమునందుఁ జెప్పియున్నాఁడు—

మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీక్రాల్పట్టణాధీశ్వరుఁ
ఘనునిం బద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపున్
వినమత్కాకతిసార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధరుం గొల్తు నా
యనుఁగుందాతఁ బ్రదాత శ్రీకమలనాభామాత్యచూడామణిన్.

ఈ క్రాల్పట్టణ మేదో తెలియదు; ఆ ప్రాంతములయందుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినమోటుపల్లి యను రేవుపట్టణ ముండెను గాని యది యిదికాదు. మోటుపల్లికి ముగడపల్లి యని నామాంతరముగలదు. శాసనములయందీ రేవుపట్టణము ముకుళపుర మని వాడఁబడినది. అనపోతరెడ్డికాలము నందలి యొకశాసనములోని యీ క్రిందిశ్లోకములను జూడుఁడు—

శ్లో. అహితతమఃకృశాను ర్వేమభూపాలసూనుః
స్తుతకలితమహీశో న్నపోతక్షితీశః
శాకాబ్దే గగనాష్టసూర్యగణితే తీరే మహాంభోనిధిః
ప్రఖ్యాత మ్ముకుళాహ్వయే పురవరే శ్రీసోమమంత్రీ కరః

అందుచేత క్రాల్పట్టణము మోటుపల్లి గాక వే ఱొకసముద్రతీరగ్రామమయి యుండును. అది యేదియో నిర్ధారణ మగువఱకును క్రాలనఁ గ్రొత్త యని యర్థము చేయవచ్చును గనుకను, కడను పట్టణశబ్దమున్నది గనుకను, క్రొత్తపట్టణమునుగా భావింతము. కమలనాభుఁడీ క్రాల్పట్టణమునకు కరణము. "వినమత్కాకతిసార్వభౌము" నని పద్యములో నుండుటచేత నితఁడు బాల్యములో ౧౩౦౦ వ సంవత్సర ప్రాంతములయందు కాకతిప్రతాపరుద్రమహారాజుకాలములో నుండి యాతనిచే సన్మానింపఁబడినవాఁ డనుటకు సందేహము లేదు.

అతఁడా గ్రామకరణ మగుటచే నాతనిపుత్రుఁడును శ్రీనాథునితండ్రియు నగుమారయయు నా గ్రామమునందే యుండి కరణికవృత్తి చేసి జీవనము చేయుచు నుండియుండవచ్చును. శ్రీనాథుఁడు తనతాతను గూర్చియే కాని యేపుస్తకమునందును తండ్రిని గూర్చి యంతగాఁ జెప్పి యుండలేదు. అతఁ డొకవేళ నిజముగా పండితపుత్రుఁడే యేమో! తాతయే శ్రీనాథునికిఁ జిన్నప్పుడు విద్యయుఁ గవిత్వమును నేర్పియుండును. భీమఖండకృతిపతి కమలనాభుని నెఱిఁగి యుండినట్టు చెప్పుటచేత నతఁడు ౧౩౮౦ వ సంవత్సరమువఱకైన బ్రదికి యుండ వచ్చును. అప్పటికి శ్రీనాథునికి తప్పక పదునేనుసంవత్సరములకు తక్కువకానియీడుండును. దానినిబట్టి శ్రీనాథుఁడు ౧౩౬౫ వ సంవత్సరప్రాంతమున జనన మొంది యుండును. శ్రీనాథుఁడు తనపదునాఱవసంవత్సరప్రాంతముననే గ్రంథరచనమున కారంభించె ననుటకు సందేహము లేదు.

"చిన్నారిపొన్నారిచిఱుతకూకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర."

అనుకాశీఖండములోని పద్య మీయంశమునకు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది కాఁబట్టి యీతఁ డీమరుత్తరాట్చరిత్రమును పదునెనిమిదేండ్లలోపల నింటికడ నున్నప్పుడే రచియించి యుండును. కాబట్టి మరుత్తరాట్చరిత్రము ౧౩౮౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున రచియించె నని చెప్పవచ్చును. నాకీపుస్తకము లభింపనందున శైలి యెట్లున్నదో యందు వ్యాకరణాదిదోషము లేమయిన నుండినవో యది యెవ్వరికైన నంకితము చేయఁబడినదో లేదో చెప్పఁజాలను. ఈతఁడు చేసినరెండవ గ్రంథము పల్నాటివీరచరిత్రమునందలిబాలునికథ. ఇదియు నింటికడ నున్నప్పుడే స్వగ్రామమునందలి పల్నాటివీరులకులమువారి ప్రోత్సా

హాముచేత సీతనిచేత రచియింపఁబడి యుండును. ఈపుస్తకరచనము వలన శ్రీనాథునకుఁ గొంతధనలాభము కలిగి యుండును. పల్నాటివీర చరిత్రము ద్విపదకావ్యము. ఇది ౧౩౮౪ వ సంవత్సరప్రాంతముల యందు రచియింపఁబడియుండును. పల్నాటివీరులచరిత్రద్విపద నోరుగంటిపురములో నాడిన ట్లు ౧౪౨౦ వ సంవత్సరప్రాంతములందు వల్లభరాయనిచే రచియింపఁబడిన క్రీడాభిరామమునం దిట్లు చెప్పఁబడినది——

..విప్రుఁ డీక్షించెఁ బలనాటివీరపురుష
పరమ్ముదై వతశివలింగభవనవాటి.

మ. ద్రుతతాళంబున..................
యతిగూడం ద్విపదప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నొ
క్కత ప్రత్యేకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునన్ దూలఁగన్.
గీ. ....వడఁతి పల్నాటివీరులఁ బాడు నపుడు.

ఈపుస్తకమువలనఁ గలిగినప్రోత్సాహమును బట్టి శ్రీనాథుఁడు గొప్పవారికిఁ గృతు లిచ్చి ధనార్జనము చేయవచ్చు నన్నయాశగలవాఁ డయి స్వగ్రామమును విడిచి స్వస్థలమునకు మిక్కిలిసమీపమున నున్నయొక చిన్నసంస్థానమునకుఁ బోయెను. ఆసంస్థానమున కప్పు డధిపతి పెద్దకోమటివేముఁడు. అప్పు డాతనిముఖ్యపట్టణము దువ్వూరో యేదో యయి యుండును. ఎంతటివిద్వాంసుల కయినను రాజమంత్రియొక్కయు తదితరోద్యోగులయొక్కయు ననుగ్రహము లేక రాజదర్శన మగుటయు రాజానుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁ డగుటయు సంభవింపనేరవు. అందుచేత శ్రీనాథుఁడు పెద్దకోమటివేమనమంత్రి యైన మామిడిసింగన్నయన్న యైనపెద్దన్న నాశ్రయించి యాతనికిఁ బండితారాధ్యచరిత్ర మంకిత మొనర్చెను. అప్పటి కీపెద్దకోమటివేమన్న యొకచిన్నసంస్థానాధిపతి యయి కొమరగిరిరెడ్డిరాజ్యకాలములో నుం

డినవాఁడు. పెద్దకోమటివేమభూపాలుఁడు రెడ్డిరాజ్యసంస్థాపకుఁ డైన ప్రోలయవేమారెడ్డియన్న యైనమాచన్నయొక్క రెండవకుమారుని కుమారుఁడు. మాచన్నయొక్క ప్రథమపుత్రుఁడు రెడ్డిపోతనృపాలుడు; ద్వితీయపుత్రుఁడు పెద్దకోమటిభూపాలుఁడు; తృతీయపుత్రుఁడు నాగనరపాలుఁడు. ఈయంశమును శృంగారదీపికలోని యీశ్లోకము తెలుపుచున్నది—

శ్లో. మాచక్షోణిపతి ర్మహేంద్రవిభవో వేమక్షితీశాగ్రజో
హేమాద్రేస్సదృశో బభూవసుగుణాస్తస్యాత్రయోనందనాః
కీర్త్యా జాగ్రతి రెడ్డిపోతనృపతి శ్శ్రీకోమటీంద్రస్తతో
నాగక్ష్మాపతి రిత్యవాత్తవపుషో ధర్మార్థకామాఇవ.

మాచన్నయొక్క చిన్నసంస్థానమునకు తండ్రియనంతరమున నాతనిపెద్దకొడుకు రెడ్డిపోతభూపాలుఁడు రాజయ్యెను; రెడ్డిపోతభూపాలుని యనంతరమున నాతనితమ్ముఁడు పెద్దకోమటి రాజయ్యెను. ఇతఁ డనవేమభూపాలునిరాజ్యకాలములోనే మృతినొందఁగా ననవేమభూపాలుని చివరదినములలోనే పెద్దకోమటివేమభూపాలుఁడు తనతండ్రిరాజ్యమునకు వచ్చెను. అనవేమభూపాలునకు మామిడిసింగన్నతండ్రి పెద్దనామాత్యుఁడు మంత్రిగా నుండినట్లును, వేమభూపాలునకు పెద్దనామాత్యుని తమ్ముఁ డైన నామామాత్యుఁడు మంత్రిగా నుండినట్లును, శ్రీనాథునిశృంగారనైషధములోనున్న రెండుపద్యములును పయి నింతకుముందే యుదాహరింపఁబడెను.

కుమారగిరిరాజ్యకాలమునం దేహేతువుచేతనో తండ్రియనంతరమునమంత్రిత్వములభింపకపోఁగా మామిడిసింగన్న తనపినతండ్రియనంతరమున వేమనృపాలునకు మంత్రి యయ్యెను. కుమారగిరిరెడ్డిరాజ్యకాలములోనే శ్రీనాథుఁడు మొట్టమొదట తనపండితారాధ్యచరిత్ర

మునకు ప్రెగ్గడన్న కంకితము చేసెను. ఈవిషయమును శ్రీనాథుని గూర్చి మామిడిసింగన్న యన్న ట్లున్న నైషధములోని యీక్రింది పద్యము వ్యక్తపఱుచుచున్నది——

క. జగము నుతింపఁగఁ జెప్పితి
ప్రెగడయ్యకు నాయనుంగుపెద్దనకుఁ గృతుల్
నిగమార్థసారసంగ్రహ
మగునాయారాధ్యచరిత మాదిగఁ బెక్కుల్.

దీనినిబట్టి చూడఁగా నొక్కయారాధ్యచరిత్రమునే గాక యితరపుస్తకములను గూడ మఱికొన్నిటిఁ బ్రెగడయ్య కంకితమొనర్చినట్లు కనుపట్టుచున్నది. శాలివాహనసప్తశతిగూడ నీతనికే యంకితముచేయఁబడిన దేమో!

"నూనూగుమీసాలనూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి"

అని కవియే చెప్పుకొనియుండుటచేత నిరువదిరెండేండ్లప్రాయమున ననఁగా ౧౩౮౭ వ సంవత్సరప్రాంతమున శాలివాహనసప్తశతి రచియింపఁబడి యుండును. అటుతరువాత రెండు మూఁడేండ్లకనఁగా ౧౩౯౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున శ్రీనాథుని కిరువదియైదేండ్లుండి నప్పుడు పండితారాధ్యచరిత్రము రచియింపఁబడి యుండును. శ్రీనాథుని ప్రసిద్ధి యంతయు నైషధకావ్యరచనమునుండి యారంభమైనది. అంతకుఁ బూర్వపుగ్రంథము లన్నియు నించుమించుగా నామమాత్రావశిష్టము లయినవి. ఒక్కపల్నాటివీరచరిత్రములోని కొంత భాగము మాత్రము కనఁబడుచున్నది. అవి నామమాత్రావశిష్టము లయినను కాకపోయినను నాకుమాత్రము దొరకలేదు. శ్రీనాథుని

సప్తశతిలోని దని యే గ్రంథములోనుండియో యెత్తి శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగా రీపద్యము నుదాహరించి యున్నారు—

ఉ. వారణసేయ దావగొనవా నవవారిజమందుఁ దేఁటి క్రొ
వ్వారుచు నుంట నీవెఱుఁగవా ప్రియ హా తెఱగంటిగంటి కె
వ్వారికిఁ గెంపు రాదె తగవా మగవారల దూఱ నీవిభుం
డారసి నీనిజం బెఱుఁగునంతకు నంతకు నోర్వ నెచ్చెలీ.

నైషధమునుగూర్చి శ్రీనాథుఁడే తనకాశీఖండమునందు

“సంతరించితి నిండుజవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాష”

నని సంపూర్ణయౌవనదశయందు రచించినట్లు చెప్పెను కాఁబట్టి శ్రీనాథుఁడు తాను ముప్పదిసంవత్సరములవయస్సులో నున్నప్పు డనఁగా ౧౩౯౫ వ సంవత్సరప్రాంతమున నైషధమును రచియించి యుండును. ఇది పెద్దకోమటివేమన్న చిన్నసంస్థానాధిపతిగా నున్నకాలములోనే యాతనిమంత్రి యైనమామిడిసింగన్న ప్రేరణముచేత తదంకితముగా రచియింపఁబడినది. ఈవేమన్న పెద్దకోమటివేమన్న కాఁ డని కొందఱు భ్రమపడి యేమేమో వ్రాసిరి కాని యతఁడు పెదకోమటివేమన్న యనుటకు గ్రంథములోనే కొన్నినిదర్శనము లున్నవి.

క. శ్రీమహిత పెద్దకోమటి
వేమక్షితిపాలరాజ్యవిభవకళార
క్ష్మామణికి సింగసచివ
గ్రామణికిం బౌండ్యరాయగజకేసరికిన్.

మధ్యంతపద్యములలో ని ట్లుండుటచే కాక పుస్తకాంతమున ఫల
శ్రుతిలో

"భారద్వాజగోత్రుండును నాపస్తంబసూత్రుండును
నుభయకులపవిత్రుండును మామిడిపెద్దనామాత్య
పుత్రుండును పెద్దకోమటివేమభూపాలకరుణాపా
త్రుండును నైన వినయవివేకసాహిత్యసింగనామాత్య
పుణ్యశ్లోకుండు."

స్పష్టముగా పెదకోమటివేమభూపాలుఁ డని చెప్పఁబడి యున్నది. నైషధమును ముద్రింపించినవారు షష్ఠ్యంతపద్యారంభమును "శ్రీమహితు పెద్దకోమరుఁడు" అని యర్థములేకుండునట్లు సవరించి పద్యమును [illegible]చేసిరి. నైషధకావ్యకృతిపతి యైనమామిడిసింగనామాత్యుఁడు వేమనృపాలునిమంత్రి యైనట్లు కవి యీపద్యమునఁ జెప్పియున్నాఁడు.

సీ. తనకృపాణము సముద్ధతవైరిశుద్ధాంత
        తాటంకముల కెగ్గుఁ దలఁపుచుండఁ
    దనబాహుపీఠంబు ధరణిభృత్కమఠాహి
        సామజంబులకు విశ్రాంతి యొసఁగఁ
    దనకీర్తినర్తకి ఘనతరబ్రహ్మాండ
        భవనభూముల గొండ్లిఁ బరిఢవిల్లఁ
    దనదానమహిమ సంతానచింతారత్న
        జీమూతసురభుల సిగ్గు పఱుపఁ
    బరఁగు శ్రీవేమమండలేశ్వరునిమంత్రి
    యహితదుర్మంత్రివదనముద్రావతార
    శాసనుఁడు రాయవేశ్యాభుజంగబిరుద
    మంత్రి పెద్దయసింగనామాత్యవరుఁడు.

కవి యీపద్యమునందుఁ బెదకోమటివేమనృపాలుని మండలేశ్వరుఁడని చెప్పుటచేత నైషధగ్రంథరచనకాలమునాటి కతఁడు రెడ్డిసామ్రాజ్య

పట్టభద్రుఁడు కాలే దనియు రెడ్డిరాజ్యములోనిమండలేశ్వరుఁడుగానే యుండె ననియుఁ దెల్ల మగుచున్నది. కృతిపతి తన్ను ద్దేశించి పలికినట్లుగా శ్రీనాథుఁడు నైషధావతారికలో నీక్రిందిపద్యములను వేసియున్నాఁడు.

శా. బ్రాహ్మీదత్తవరప్రసాదుఁడ వురుప్రజ్ఞావిశేషోదయా
జిహ్మస్వాంతుఁడ వీశ్వరార్చనకళాశీలుండ వశ్రాంతని
బ్రహ్మాండాదిమహాపురాణచయతాత్పర్యార్థనిర్ధారిత
బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానమవు నీభాగ్యంబు సామాన్యమే.

క. జగము నుతింపఁగఁ జెప్పితి
ప్రెగడయ్యకు నాయనుంగుపెద్దనకుఁ గృతుల్
నిగమార్థసారసంగ్రహ
మగునాయారాధ్యచరితమాదిగఁ బెక్కుల్.

* * * *

గీ. భట్టహర్షుండు ప్రౌఢవాక్పాటవమున
నెద్ది రచియించి బుధలోకహితముఁ బొందె
నట్టినైషధసత్కావ్య మాంధ్రభాష
ననఘ యొనరింపు నాపేర నంకితముగ.

ఆంధ్రనైషధకావ్యాంతమునందు శ్రీనాథుఁడు

“నైషధశృంగారకావ్యం బాంధ్రభాషావిశేషంబున నశేషమనీషి హృదయంగమంబుగా శబ్దంబు ననుసరించియు నభిప్రాయం బుగురించియు భావంబుపలక్షించియు రసంబుఁ బోషించియు నలంకారంబు భూషించియు నౌచిత్యం బాదరించియు ననౌచిత్యంబు పరిహరించియు మాతృకానుసారంబునఁ జెప్పఁబడిన యీభాషానైషధకావ్యంబు”

అని తాను జేసినభాషాంతరీకరణమునుగూర్చి చెప్పుకొనెను. తాన నౌచిత్యంబు పరిహరించితి నని కవి చెప్పుకొన్నను నశ్లీలములును ననౌచిత్యములు నయిననియీ క్రిందిపద్యమువంటివానిని వేయక మాన లేదు.

ఉ. అవ్వలిదిక్కు మోమయి ప్రియంబున నొండులతోడ ముచ్చటల్
ద్రవ్వుచు నొక్కకోమలి పరాకున నుండఁగ ధూర్తుఁ డొక్కరుం
డివ్వల వచ్చి వంచనమెయిన్ నునుమించుమెఱుంగుటద్దముల్
నవ్వుచుఁ బట్టె దానిచరణంబులకు న్నడుమైనమేదినిన్.

ఆకాలమునం దిట్టి వనౌచిత్యములుగా భావింపఁబడ కుండెనేమో! నైషధమును దెనిఁగించుటలో శ్రీనాధుఁడు సంస్కృతము నత్యధికము గా నుపయోగించి బహుస్థలములలో సాంస్కృతికదీర్ఘసమాసములతో నింపి యున్నాఁడు.

"శ్లో. సువర్ణదణ్డైకసితాతపత్రిత
జ్వలత్ప్రతాపావళికీర్తిమండలః."—ప్రథమసర్గము. శ్లో ౨.
అనుభాగము

సీ. "తపనీయదండైకధవళాతపత్రితోద్దండతేజఃకీర్తిమండలుండు"
అని తెనిఁగింపఁబడినది. ఇందు "సువర్ణ" యనుటకు "తపనీయ" యనియు, "సిత" యనుటకు "ధవళ" యనియు, సంస్కృతపదము లకు సంస్కృతపర్యాయపదములు వేసి గణయతిప్రాసముల కనుకూ లముగా దీర్ఘసమాసమును జేయుట తప్పఁ దెనిగించిన దేదియు లేదు. కడపట "కీర్తిమండలః" అనుదానిని "కీర్తిమండలుం" డని తెనుఁగువిభక్తితోఁ గూర్చుటమాత్రమే యిం దున్న తెలుఁగు.

శ్లో. సరసీః పరిశీలితుం మయా
గమికర్మీకృతనైకనీవృతా

అతిథిత్వ మనాయి సాదృశో
వదనత్సంశయగోచరోదరీ.—సర్గ. ౨. శ్లో. ౪౦.

అనుదానిలోని గమికర్మీకృతేత్యాదిభాగమును

మ. "గమికర్మీకృతనైకనీవృతుఁడ నై కంటిన్ విదర్భంబునన్"

అని మార్పేమియుఁ జేయక తుదను విభక్తి ప్రత్యయ మైనదువర్ణకమునుమాత్రము చేర్చి తెనుఁ గనిపించెను.

శ్లో. మందాక్షమందాక్షరముద్ర ముక్త్వా
తస్యాం సమాకుంచితవాచి హంసః
తచ్ఛంసితే కించన సంశయాళు
ర్గిరా ముఖాంభోజ మయం యుయోజ.—సర్గ. 3 శ్లో. ౬౧.

అనుదానిలోనిమందాక్షేత్యాది ప్రథమచరణమును

గీ. "రమణి మందాక్షమందాక్షరంబు గాఁగ"

అని తెనిఁగించెను. ఇందును మూలములోనిపదములలో మార్పేమియు లేక తెలుఁగగుటకు కడను బువర్ణకము చేర్పఁబడెను. ఇటువంటి వనేకములు గలవు. ఇట్టిభాషాంతరములను జూచి యాకాలపు విద్వాంసులు శ్రీనాథునితో "నీడాలును మూలునుదీసికొనిమానైషధమును మామీఁదఁ బాఱవేయుము" అని పరిహాసముగాఁ బలికి రని యొకకథ చెప్పుచున్నారు. దానికి బహుస్థలములయందు సంస్కృత విభక్తికి మాఱుగా తెలుఁగువిభక్తి ప్రత్యయము లై నదుములను జేర్చుట తప్ప వేఱుభాషాంతరము లేదని తాత్పర్యము. తెనుఁగున గమనార్థక మైనసకర్మక క్రియ లేనప్పుడు "గమికర్మీకృతనైకనీవృతుఁడ నై" యనుటకంటె "అనేకదేశములను దిరిగినవాఁడనై" యనునర్థ మిచ్చెడువేఱొకవాక్యమును వాడుటయే సముచిత మని తోఁచుచున్నది. ఇట్టిభాషాంతరములు సంస్కృతపాండిత్యము గలవిద్వాం

సులకే కాని సామాన్యాంధ్రభాషాజ్ఞానము గలవారికి బోధపడవు. కొన్ని చోట్ల భాషాంతర మెట్లున్నను మొత్తముమీఁద నైషధాంధ్రీకరణము సర్వజనశ్లాఘాపాత్రముగా నున్నదనుటకు సందేహము లేదు.

శ్లో. విజ్ఞాపనీయా న గిరో మదర్థాః
క్రుధా కదుష్ణే హృది నైషధస్య
పిత్తేన దూనే రసనే సితాపి
తిక్తాయతే హంసకులావతంస.

గీ. అధికరోషకషాయితస్వాంతుఁ డైన
నరపతికి విన్నవింపకు నాయవస్థ
పైత్యదోషోదయంబునఁ బరుస నైన
జిహ్వకును బంచదారయుఁ జేదు గాదె.

ఇత్యాదిస్థలములలో భాషాంతర మెంతో మనోహరముగా నున్నది. గుణవిశేషము కలిగియున్న దగుటచేతనే యాంధ్రనైషధ మాంధ్ర పంచకావ్యములలో నొక్కటిగాఁ బరిగణింపఁబడుటయే కాక వానిలో నగ్రగణ్యముగా భావింపఁబడుచున్నది. ఈనైషధకావ్యరచన వలన శ్రీనాథున కాంధ్రకవులలో నత్యంత ప్రసిద్ధి కలిగినది. ఎంతటి ప్రసిద్ధి కలిగినను శ్రీనాథున కింతవఱకు రాజాస్థానములలోఁ బ్రవేశము కలిగినది కాదు. ధనార్జనమున కయి పెదకోమటివేమనృపాలునిసంస్థానమునకుఁ బోయి యతనిమంత్రులు మొదలైనవారి నాశ్రయించి నట్టే శ్రీనాథుఁడు స్వస్థలమును విడిచి వచ్చినయారంభదశలోనే రెడ్డి రాజ్యమునకుఁ బ్రధాననగర మయినకొండవీటికిఁ బోయి కుమారగిరి రెడ్డియొక్క మంత్రులు మొదలయినవారి నాశ్రయించి యుండును గాని యిచ్చటివారి రీతని కచ్చటఁ బ్రవేశము కలుగనీయలేదు. ఉభయు లును శైవమతస్థులగుటచేతనో మఱి యేహేతువుచేతనో యట్టి

ప్రయాణములయందు శ్రీనాథునకు కుమారగిరిభూపాలునిసుగంధభాండాగారాధ్యక్షుఁ డయి కోటీశ్వరుఁడుగా నుండినయవచితిప్పయసెట్టితోడిమైత్రి కలిగినది. అందుచేతనే శ్రీనాథుఁడు తిప్పయసెట్టికి బాలసఖుఁ డయ్యెను. అప్పటికి శ్రీనాథుఁ డిరువది యిరువదియైదుసంవత్సరములబాలుఁడే యయినను తిప్పయ్యసెట్టి యాతనికంటె మిక్కిలి పెద్దవాఁ డయి యుండును. కొండవీటియందు తప్ప శ్రీనాథున కవచితిప్పయసెట్టితోడిమైత్రి కలుగుట కవకాశము వేఱొకచోటఁ గానఁబడదు. శ్రీనాథుఁడు నైషధరచనానంతరమునఁ దనబాలసఖుఁ డయిన తిప్పయసెట్టిని జూచి సన్మానమును బొందుటకు మరలఁ గొండవీటికిఁబోయెను. అప్పుడు శ్రీనాథుఁడు ధనస్వీకారము చేసి హరవిలాసమును రచించి తిప్పయసెట్టి కంకిత మొనర్చెను.

హరవిలాస మేడాశ్వాసముల గ్రంథము. నైషధకావ్యరచనానంతరమున నెల్లవారును దానిని సంస్కృతపదభూయిష్ఠముగాను దీర్ఘసంస్కృతసమాసబహుళముగాను నుండిన దని నిందింపఁగా నానిందను బాపుకొనుటకయి శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసము నాంధ్రపదభూయిష్ఠముగాను విశేషదీర్ఘసంస్కృతసమాసవిరహితముగాను జేసెను. శ్రీనాథుని గ్రంథము లన్నిటిలో నిది కడపటి దని కొందఱు వ్రాసిరి గాని యది సరి గాదు. ఇది తప్పక కొమరగిరిరెడ్డికాలములోనే రచియింపఁబడినది. దీనికృతిపతి యైనకోమటియవచితిప్పయ్యసెట్టి కొమరగిరిభూపాలునికాలములో నుండి యాతనికి సుగంధద్రవ్యంబులు తెప్పించి యిచ్చువాఁ డనియు, తిప్పయసెట్టి కవి నుద్దేశించి తనకు శైవప్రబంధ మొకటి యంకితము చేయు మని యడిగె ననియు, హరవిలాసములోని యీక్రిందిగద్యపద్యములు స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నవి.

"గద్యము.........కొమరగిరివసంతనృపాలువలన నాందోళికాఛత్త్ర చామరతురంగాదిరాజ్యచిహ్నములు వడసి యమ్మహారాజునకుఁ బ్రతిసంవత్సరోత్సవంబునకుం దగినకస్తూరీకుంకుమఘనసారసంకుమదహిమాంబుకాలాగురుగంధసారప్రభృతిసుగంధద్రవ్యంబు లొడఁగూర్చియుఁ జీనిసింహళతవాయిహురుమంజిజలలోఁగి పరిభృతినానాద్వీపనగరాకరంబు లగు ధనకనకవస్తువాహనమాణిక్యగాణిక్యంబులు తెప్పించియుఁ గవిగ్న గమికవాదివాంశికవై తాళికాదు లగునర్థిజనంబులకు వర్ధంబులు గుప్పించియు ధీరుండును నుదారుండును గంభీరుండును సదాచారుండును నన విఖ్యాతి గాంచినయవచిదేవయతిప్పప్రభుం డొక్కనాఁ డాస్థానమంటపంబున సుఖోపవిష్టుం డయి.

సీ. కమలనాభునిపౌత్త్రుఁ గవితామహీరాజ్య
భద్రాసనారూఢుఁ బరమపుణ్యుఁ
బాత్త్రు నాపస్తంబసూత్త్రు భారద్వాజ
గోత్త్రు సజ్జనమిత్త్రుఁ గులపవిత్త్రు
భీమాంబికామారనామాత్యనందను
నఖిలపురాణవిద్యాప్రవీణు
నధ్వర్యు వేదశాఖాశిధినిష్ణాతు
నంధ్రభాషానైషధాబ్జభవుని
నుభయభాషాకవిత్వప్రయోగకుశలు
బాలసఖు గారవించి తాత్పర్య మొప్ప
నవచిదేవయత్రిపురారి యక్షరాజు
హితమితోక్తులు వెలయంగ నిట్టు లనియె.

క. కంటిని విశుద్ధసంతతి
వింటిఁ బురాణములు పెక్కు విశ్వము పొగడన్

మంటి బహువత్సరంబులు
గొంటి యశోధనము సుకవికోటి నుతింపఁగా.

గీ. ఆగమజ్ఞాననిధివి తత్త్వార్థఖనివి
బహుపురాణజ్ఞుఁడవు శుభభవ్యమతివి
బాలసఖుఁడవు శైవప్రబంధ మొకటి
యవధరింపుము నాపేర నంకితముగ."

పయివాక్యములవలన తిప్పయ్యసెట్టిపై కొమరగిరినృపాలునకుకస్తూరిఘనసారాదులు సమకూర్చువాఁ డయినట్టును, ఏండ్లు చెల్లినవాఁ డయినట్టును, కవిబాలసఖుఁ డయినట్టును, కనుపట్టుచున్నది. ఇందలి మొదటిరెండంశములవిషయములోను సందేహము లేదు. తిప్పయ్యసెట్టితండ్రి దేవయ్యసెట్టి ౧౩౨౦ మొదలుకొని ౧౩౫౦ వఱకును రాజ్యము చేసినప్రోలయవేమారెడ్డికాలములో నుండినవాఁ డగుటచేతను, ప్రోలయవేమారెడ్డికొడుకు కొడుకైన కొమరగిరిరెడ్డికాలములో తిప్పయసెట్టి యుండుటచేతను, తిప్పయసెట్టి కుమారగిరిభూపాలుని తండ్రి యైనయనపోతభూపాలునియీడువాఁ డయి యుండ వలెను. అప్పుడు తిప్పయసెట్టికుమారులే కొమరగిరిరెడ్డియీడు వారయి యుండ వలెను. అందుచేత తిప్పయసెట్టి కప్పటి కఱువదిసంవత్సరముల వయస్సుండి యుండవలెను. అంతే కాక తృతీయాశ్వాసారంభములోని యీపద్యము తిప్పయసెట్టికూడ ప్రోలయవేమారెడ్డి కాలములో నుండి నట్టు తెలుపుచున్నది—

క. శ్రీపర్వతసోపాన
స్థాపకవేమక్షితీశసామ్రాజ్యశ్రీ

వ్యాపారిముఖ్య యన్వయ
దీపక యలకాధిరాజ దేవయతిప్ప.

ప్రోలయవేమారెడ్డికాలములోనే తిప్పయ్యసెట్టి వ్యాపారిముఖ్యుఁ డయినందున నప్పటి కిరువదిసంవత్సరములవాఁ డయిన నయి యుండి, కుమారగిరిరెడ్డిరాజ్యారంభకాలమునకే యేఁబదిసంవత్సరముల వాఁ డయి, హరవిలాసరచనకాలమునకే యఱువదేండ్లు దాటినవాఁ డయి యుండవలెను హరవిలాసము ౧౪౪౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున తిప్పయ సెట్టి కంకితము చేయఁబడిన దని చెప్పెడిబుద్ధిమంతులయభిప్రాయ ప్రకారము తిప్పయసెట్టికి నూటపదియేండ్లు దాఁటినతరువాత శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసము నంకితము చేసె నని యేర్పడును గనుక నది గొప్పయసంగతము. కాఁబట్టి హరవిలాసము కుమారగిరిభూపాలుఁడు జీవించియుండఁగానే ౧౪౦౦ వ సంవత్సరమునకు లోపలనే తిప్పయ సెట్టి కంకితము చేయఁబడుట నిశ్చయము. అప్పటికి తిప్పయసెట్టికి దాదాపుగా డెబ్బదిసంవత్సరములయి యుండును. ౧౩౬౦ వ సంవత్స రమునకులోపల జననమొందనిశ్రీనాథుఁడు వృద్ధుఁడైనతిప్పయసెట్టికి బాలసఖుఁ డెట్లగును? ఇద్దఱును సమానవయస్కులు కాకపోవుట నిశ్చయము. తిప్పయసెట్టి వృద్ధుఁడే. శ్రీనాథుఁడు బాలుఁ డయి యుం డినప్పుడు సఖ్యము కలుగుటచేతనే తిప్పయసెట్టికి శ్రీనాథుఁడు బాల సఖుఁ డయ్యెను గాని యుభయులును బాలు రయి యుండినప్పుడు కలిగినమైత్రిచేతఁ గాదు. పయి సీసపద్యములో

"ఆంధ్రభాషానైషధాబ్జభవుని"

అని యున్నందున, హరవిలాసము నైషధమునకుఁ దరువాత రచింపఁ బడె ననుటకు సందేహము లేదు. ఇఁక హరవిలాసమును రచియించిన కాలమును సరిగా నిర్ధారణము చేయుటకుఁ బ్రయత్నించెదము. కవి

తిప్పయ్యసెట్టితమ్ముఁడైన తిరుమలనాథసెట్టిని వర్ణించుచు నీరీతిని జెప్పెను—

చ. హరిహరరాయ ఫేరొజసహాసురధాణ గజాధిపాదిభూ
వరులు నిజప్రభావ మభివర్ణన చేయఁ గుమారగిర్యధీ
శ్వరునివసంతవైభవము సర్వము నొక్కఁడ నిర్వహించు మా
తిరుమలనాథసెట్టికిని ధీగుణభట్టికి నెవ్వఁడీ డగుర్.

ఈపద్యమునందు హరిహరరాయలు, పేరొజిసహా, మొదలయినవారు మెచ్చునట్లుగా కుమారగిరిభూకాంతునివసంతోత్సవవైభవమును తిరుమలనాథసెట్టి యొక్కఁడే నిర్వహించు చుండినట్లు చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి హరవిలాసము రచియించునప్పటికి సమకాలీనులైనయీ ముగ్గురురాజులును జీవించి యుండుట స్పష్టము. ఈముగ్గురిలో (రెండవ) హరిహరరాయలు ౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను; పేరోజిసహా ౧౩౯౭ మొదలుకొని ౧౪౨౨ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను; కుమారగిరిభూపాలుఁడు ౧౩౮౩ మొదలుకొని ౧౪౦౦ వ సంవత్సరము వఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను. అందుచేత నీముగ్గురును నుండి రాజ్యపాలనము చేయు చుండినకాలము ౧౩౯౭, ౧౩౯౮, ౧౩౯౯, ౧౪౦౦ సంవత్సరములు. కాఁబట్టి ౧౩౯౭ నకును ౧౪౦౦ లకును నడిమి కాలములో ననఁగా ౧౪౦౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున హరవిలాసము రచి యింపఁబడెను. అప్పటికి శ్రీనాథునికి ముప్పదినాలుగు ముప్పదియైదు సంవత్సరములవయ స్సుండును. కవి ధనలాభముకొఱకు కృతిపతిని "తిప్పప్రభుఁ" డనియు, "ఆస్థానమంటపంబున సుఖోపవిష్టుం డై" యనియు, అతిశయోక్తులతో నెంత యెక్కువగా వర్ణించినను, తిప్ప యసెట్టి సముద్రవ్యాపారమును జేయుచు, కుమారగిరికివలెనే యితర

రాజులకును కస్తూరీకుంకుమాదిసుగంధద్రవ్యములను చీనాంబరాదులను హయరత్నాదులను విదేశములనుండి తెప్పించి విక్రయించుచు పెద్ద యంగడి పెట్టినలక్షాధికారి యైనపెద్దకోమటియే గాని మహారాజు కాఁడు. ప్రథమాశ్వాసాంతమునందలి

క. కొమరగిరివసంతనృపా
గమకవివరగంధసారకస్తూరీకుం
కుమకర్పూరహిమాంభ
స్సముదంచితబహుసుగంధిశాలాధ్యక్షా!

అన్నపద్యములోని సంబోధనము తిప్పయసెట్టి కుమారగిరినిమిత్తము తెప్పించినకర్పూరమును గంధసారమును కస్తూరిని విక్రయించు గొప్ప సుగంధద్రవ్యములవాణిజ్యశాలను బెట్టినవాఁ డని చెప్పుచున్నది. ఆఱువదేండ్లు దాఁటినముసలికోమటి యైనతిప్పయసెట్టిని ద్వితీయాశ్వాసాంతమున "లలనాజనతారుణ్యలక్ష్మనిభా" స్త్రీజనమునకు మన్మథతుల్యుఁడా యనియు, సప్తమాశ్వాసాంతమున "కామినీహృద్యమూర్తీ" యనియు, పంచమాశ్వాసాంతమున 'సమరఫల్గుణ' యనియు, సప్తమాశ్వాసాంతమున 'సంగరపార్థ' యనియు, షష్ఠ్యంతములలో "వాణీనఖముఖముఖరితవీణానిక్వాణనిభకవిత్వఫణితికిన్" అనియు స్తుతి చేసినయతిశయోక్తుల నటుండ నిచ్చినను, ఆకాలమునందలి యాంధ్రవణిజులు విదేశవాసులతోను ద్వీపాంతరఖండాంతరవాసులతోను సముద్రవ్యాపారమును విశేషముగా జరపుచుండిన ట్లీక్రింది పద్యములు సహస్రముఖముల ఘోషించుచున్నవి.—

సీ. పంజాబుకర్పూరపాదపంబులు దెచ్చి
జలనోగిబంగారుమొలక తెచ్చి

సింహళంబున గంధసింధురంబులు తెచ్చి
హురుమంజిబలు తేజిహారులు తెచ్చి
గోవసంశుద్ధసంకుమదద్రవము తెచ్చి
యాపగనాణిముత్యాలు తెచ్చి
చోటంగిఁ గస్తూరికాటంకములు తెచ్చి
చీనిచీనాంబర శ్రేణి తెచ్చి
జగదగోపాలరాయవేశ్యాభుజంగ
పల్లవాదిత్యభూదానపరశురామ
కొమరగిరిరాజదేవేంద్రకూర్మిహితుఁడు
జాణజగజెట్టి దేవయచామిసెట్టి.

గీ. తమ్ము లిద్దఱుఁ దనయాజ్ఞ తల ధరించి
యన్నిదీవులఁ దెచ్చులాభార్థకోటి
యర్థులకు నిచ్చి కీర్తి బేహారమాడు
నవచిత్రపురాంతకుండు వంశాబ్ధివిధుఁడు.

మ. తరుణాచీనితవాయిగోవరమణస్థానంబులం జందనా
గరుకర్పూరహిమాంబుకుంకుమరజఃకస్తూరికాద్రవ్యముల్
శరధిం గప్పిలిజోగులన్ విరివిగా సామాన్లఁ దెప్పించునే
ర్పరియా వైశ్యకులోత్తముండవచితిప్పండల్పుఁడేయిమ్మహిన్.

ఇటువంటియోడలవ్యాపారి యైనతిప్పయసెట్టి కిద్దఱు తమ్ములును, ముగ్గురు కొడుకులును, కలిగియుండిన ట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁ బడినది___

ఉ. ధీచతురు ల్సహోదరులు తిర్మలసెట్టియుఁ జామిసెట్టియున్
మాచనవిశ్వనాథచినమల్లకుమారులు వీర లాత్మజుల్

శ్రీచెలువంబు గైకొనినచేడియ యన్నమదేవి భార్యగా
గోచరమే నుతింప నయకోవిదునిం ద్రిపురాంతకాధిపున్.

భాగవతముదశమస్కంధము శ్రీకృష్ణునిలీలలను దెలుపు నట్లుగానే యీహరవిలాసము హరునివిలాసములను దెలుపు చున్నది. ఇందలి శివవిలాసములలో మొదటిది చిఱుతొండనంబి చరితమును గూర్చినది. శైవాచారపరాయణుఁడైనచిఱుతొండనంబి కృతిపతి యైన తిప్పయసెట్టివంశమునకు మూలపురుషుఁడైన ట్లీగ్రంథమునఁ జెప్పఁబడినది. వీరశైవశిఖామణి యైనచిఱుతొండనంబి యనునైశ్వర్యరత్నము నిత్యమును దనపంక్తిని జంగమప్రమథులు లేక భుజించెడువాఁడు కాఁడఁట! ఒకసారి యిరువదిరెండుదినము లేకవృష్టి గురిసి తనవాసస్థాన మైనకాంచీనగరమునందు సహపంక్తిని గుడుచుటకు జంగమమాహేశ్వరుఁడొక్కఁడును దొరకక పోఁగా వ్రతభంగము కలుగకుండుట కయి చిఱుతొండనంబి యూరంతయు వెదకుచుఁ బోయి పోయి తుద కూరిబైట నున్న యొకపాడుదేవాలయములో భార్యయైన గ్రుడ్డిముసలియవ్వతో నుండినవృద్ధుఁడై కుష్ఠవ్యాధిపీడితశరీరుఁడైన జంగమమాహేశ్వరుఁ డొక్కఁడు కానఁబడె నఁట! చిఱుతొండనంబి యాతనిని దనతోడిసహభోజనమునకుఁ బిలువఁగా నతఁడు క్రొత్తగా నుపనీతుఁ డయి పదియేండ్లయీడుగలకుమారునిఁ దల్లియే చంపి వండి వడ్డించెడుగృహస్థునిపంక్తిని గాని భుజియింప రా ననె నఁట! దుష్కరమగునాకోరికను జెల్లించుటకు చిఱుతొండనంబియు నాతని దేవి యైన తిరువెంగనాంచియు నొప్పుకొని యాముసలిజంగమును సకళత్రముగా స్వగృహమునకుఁ గొనిపోయి యావటుకే తాను జంగమమాహేశ్వరున కాహార మగుటకు సంతోషపూర్వకముగా నంగీకరించి యుండిన సిరియాలుని పాఠశాలనుండి కొనివచ్చి యుపనీతునిఁ జేసి తల్లి యైన

తిరువెంగనాంచియే యాబాలుని తఱిగి వండి మగనిపంక్తిని గూరుచుం డినయాముసలిజంగమునకు వడ్డించె నఁట. అప్పు డాజంగము చిఱుతొండనంబియొక్కకొడుకు కొకఁడుకూడఁ గూరుచుండక యపుత్రకుని పంక్తిని భుజింప నొల్ల నని నఁట! దానికి చిఱుతొండనంబి తనకు సిరియాలుఁ డేకపుత్రుఁ డగుటచేత వేఱొకపుత్రుఁడు లేఁ డని విన్న వింపఁగా వానినే తల్లిచేతఁ బిలిపింపు మని యావృద్ధమాహేశ్వరుఁ డాజ్ఞాపించె నఁట! తదాజ్ఞానుసారముగాఁ దల్లి యైనతిరువెంగనాంచి 'సిరియాలా' యని కేకవేయఁగా నందఱు నాశ్చర్యసంతోషమగ్నమానసు లగునట్లుగా మృతిఁబొందినసిరియాలుఁడే కనుగందనిశరీరముతో బ్రతికి వచ్చె నఁట! ఆముసలిజంగమును ముసలియవ్వయు నావీరశైవ దంపతీపుత్రులయొక్క భక్తిని నిశ్చలశైవాచారానురక్తిని పరీక్షించుటకయి కైలాసముననుండి కపటవేషముతో భూమి కవతరించి వచ్చిన పార్వతీపరమేశ్వరు లఁట! పార్వతీపరమేశ్వరు లాకుటుంబముయొక్క శైవాచారపరాయణత్వమునకు మెచ్చి కడపట వారికి ముగ్గురకు మాత్రమే కాక కాంచీపురములో నుండినవారియాప్తబంధువు లైన వైశ్యుల కందఱికిని గూడ కైలాసనివాసప్రాప్తి ననుగ్రహించి రఁట! కవికల్పన కొంత యున్నను హరవిలాసములోనిశివలీల లన్నియు శ్రీనాథుని యితరగ్రంథములవలెనే సంస్కృతమునుండి భాషాంతరీకరింపఁబడినవే. శ్రీనాథుఁ డావఱకు వాడుకలో లేనిపదములను నన్యదేశభాషాపదములను హరవిలాసములోఁ బ్రయోగించుట కారంభించెను. "తరుణాచీనితవాయి" యన్నపద్యములో 'సామాను' లని ప్రయోగించుట కనిపెట్టియున్నారుగదా! ఈక్రిందిపద్యమున 'ఖుసిమీఱ' నని వాడి యున్నాఁడు.—

మ. ఖుసి మీఱంగ సురథాణి నిండుకొలువై కూర్చున్నచో నీకరా
భ్యసనంబున్ నుతియించురా యవచితిప్పా చంద్రసారంగనా
భినముత్పాదితతాళవృంతపవన ప్రేంఖోలనప్రక్రియా
వసరోదంచితసారసౌరభరసవ్యాలంబరోలంబముల్.

హారవిలాసము రచియింపఁబడినతరువాత నత్యల్పకాలములోనే కుమారగిరినరపాలుఁడు పరలోకగతుఁ డయ్యెను. ఆతనియనంతరమునఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడే కొండవీటిరాజ్యమున కంతకును ప్రభు వయి ౧౪౦౦ వ సంవత్సరములోఁ దనమంత్రి యైనమామిడిసింగనామాత్యసహితముగా వచ్చి కొండవీటియందుఁ బ్రవేశించెను. అటుతరువాతఁ గొంతకాలమునకు సింగనామాత్యునియనుగ్రహమువలన శ్రీనాథునకుఁ మొదట రాజాస్థానప్రవేశము కలిగెను. శ్రీనాథుఁడు వేమనృపాలుని యాస్థానమునందు విద్యాధికారిగా నియమింపఁబడినందున నప్పటి నుండి స్థిరముగా కొండవీటినివాసుఁ డయ్యెను.

ఈపెదకోమటివేమభూపాలునియొద్ద శ్రీనాథుఁడాంధ్రకవిగాను, పార్వతీపరిణయమును రచించినవామనభట్టు సంస్కృతకవిగాను, ఉండిరి. వామనభట్టు సంస్కృతమున వేమభూపాలీయ మనుపేర నీతనిగూర్చియే యొకవచనకావ్యమును రచించెను. వేమభూపాలీయమునందు వామనభట్టీతనిని సర్వజ్ఞచక్రవర్తినిగాను, ఈతనిపూర్వులను మహాచక్రవర్తులనుగాను పొగడెను. వేమభూపాలునకు దాను గ్రంథభర్తయగుటకంటె గ్రంథకర్త యగుటయం దెక్కువయిష్టము కలిగియుండినట్టు కనుపట్టుచున్నది. వేమభూపాలుఁడు సంస్కృతాంధ్రములయందు మంచిపాండిత్యము కలవాఁ డయినట్టు చెప్పుచున్నారు. అమరుక మనుశృంగారకావ్యమునకు సంస్కృతమున శృంగారదీపిక యను వ్యాఖ్యానము నీతఁడు రచించెను. ఈగ్రంథరచనమునందు శ్రీనాథ

వామనభట్టు లీతనినహాయులుగా నుండినట్టు కొందఱును శ్రీనాథుఁడే గ్రంథము నంతను వేమభూపాలునిపేరు పెట్టి రచించెనని కొందఱును చెప్పుచున్నారు. శ్రీనాథునిశాసనములలోనిశ్లోకములే భేద మించుకయు లేక సరిగా నిందుఁ గనఁబడుచున్నందున శ్రీనాథుఁడే శృంగారదీపికను రచించియుండును. ఫిరంగిపురశాసనము ౧౩౧౦ వ సంవత్సరమునందు శ్రీనాథునిచే రచింపఁబడినది. ఇది గుంటూరుమండలములోని సత్తెనపల్లితాలూకాయందలిఫిరంగిపురగ్రామమున శ్రీవీరభద్రస్వామి వారియాలయమున కెదుట నున్న శిలాస్తంభముమీఁదఁ జెక్కఁబడినందున నీశిలాశాసనము ఫిరంగిపురశాసన మనఁబడును. ఇది ధరణికోటకు ప్రభు వయినగన్నమనాయనికూఁతురును వేమభూపాలునిభార్యయును సైనసూరాంబ త్రవ్వించినసంతానసాగర మనుచెఱువును శకసంవత్సరము ౧౩౩౧ విరోధిసంవత్సరఫాల్గుణబహుళ ద్వితీయా శుక్రవారమునఁ బ్రతిష్ఠ చేయుసందర్భమున శ్రీనాథునిచే రచియింపఁబడినది. ఈసంతానసాగరప్రతిష్ఠాతిథి క్రీస్తుశకము ౧౩౧౦ వ సంవత్సరము ఫిబ్రేవరినెల ౨౧ వ తేదీ యగును. ఈశాసనము నిందు క్రిందఁ బూర్ణముగాఁ బ్రకటించుచున్నాను.

పడమటివైపు.

శ్లో. కళ్యాణం జగతాం తనోతు స విభుః కాందంబినీమేచకః
క్రీడాక్రోడతనుః పయోధిపయసో విశ్వంభరా ముద్వహన్
ధారాపేతఫణావివ రత్నవళా న్మోదాయ య స్యాభవన్
నిర్యత్నా భుజగేంద్రమౌళిమణిభి ర్నీ రాజనప్రక్రియా. ౧
తమో హారేతాం తవ పుష్యవంతౌ రాకాసు పూర్వాపరశైలభాజౌ
రథాంగలీలా మివ దర్శయంతౌ పురా పురారేః పృథివీరథస్య. ౨

మానుషాకారకిమ్మీర స్తంబేరమవపు ర్మహః
ఉన్నిద్రయతు భద్రాణి రుద్రాణీ యేన సుప్రజాః ౩

య శ్శైలా నిహితం చిరాయ నిగమై ర్ధ్యేయం చ య ద్యోగిభి
ర్యల్లక్ష్మీ మృదుపాణిపద్మయుగళీసంవాహనై ర్లాలితం
జాతా యత్ర వియన్నదీ త్రిజగతీసంతాపనిర్వాపణీ
తస్మా త్కంసభిదః పదా దుదభవ ద్వర్ణో గుణార్ణోనిధిః. ౪

తత్రాభవ త్సప్తమచక్రవర్తీ వేమక్షితీశో జగరక్షపాలః
ఏకాద శీతి ప్రతిభాతి శంకా యే నావతారాః పరమస్య పుంసః. ౫

రాజ్యం వేమ స్స చిర మకరో త్ప్రాజ్యదానైకతానో
భూమీదేవై ర్భువ మురుభుజో భుక్తశేషా మభుఙ్క్త
శ్రీశైలాగ్రా త్ప్రభవతి పథి ప్రాప్తపాతాళగంగే
సోపానాని ప్రమథపదవీ మారురుక్షు శ్చకార. ౬

మాచక్షోణిపతి ర్మహేంద్రమహిమా వేమక్షితీశాగ్రజో
రామాద్యైః సదృశో బభూవ సుగుణై స్తస్య త్రయో నందనాః
కీర్త్యా జాగ్రతి రెడ్డిపోతనృపతిః శ్రీకోమటేంద్ర స్తతో
నాగక్ష్మాపతి రి త్యుపాత్తవపుషో ధర్మార్థకామా ఇవ. ౭

అసూత పుత్రం పెదకోమటీంద్రో విశ్రాణనేకర్ణ మనూతపుత్రం
వేమాభిధానం సుగుణైకతానం పాథోనిధిర్నాథమివౌషధీనాం. ౮

ధాటీదుందుభిభాంకృతిం కలయతో నిర్ఘాతరావం రిపూన్
నామాని ద్రుత మర్జునస్య జపతో య స్యాజిగాండీవినః
సంగ్రామోపపదాని తాని భవతాం రక్షాకృతే సర్వదా
వర్ణ్యంతామితి బోధయం త్యధిపతిం ధీయంత్రిణో మంత్రిణః. ౯

శ్రీశైలే స్థిరమూలతా ముపగతా వృద్ధిం కుమారాచలే
పంచారామతలే ప్రతాపసుషమా సింహాచలేంద్రే తతః

శ్రీకూర్మే పురుషోత్తమే కుసుమితా యద్ధర్మకీర్త్యోర్లతా
కాశ్యాం విశ్వపతేః పురః ఫలవతీ నిత్యోపహారోచితం. ౧౦
అభిమన్యుకరగ్రాహ్య ముత్తరాం ఖడ్గపుత్రికాం
నర్తయత్యాహవే రంగే యః సంగ్రామధనంజయః. ౧౧
అశ్రాంతం గృహరాజసౌధనివసల్లక్ష్మీకరాభ్యంతర
క్రీడాంభోరుహతాలవృంతనటనప్రస్తావవిస్తారితః
వాయుః కేసరవాసనాసురభితో య స్యాగ్రిచింతామణే
ర్ద్రాగ్గాచామతి దానకేళిజనితం స్వేదాంభసాం జాలకం. ౧౨
సప్తసంతానవత్యాసీ ద్యేన సర్వం సహా త్వలం
స్పర్ధయేవ ధృతాః కీర్త్యా గర్భే లోకా శ్చతుర్దశ. ౧౩
రాజ్ఞ స్తస్య మహాదేవీ రాజమాళేరి వాంబికా
రత్నసింహాసన స్యార్ధే రాజతే సూరమాంబికా. ౧౪
శాకాబ్దేశశిరామరామధరణీసంఖ్యే విరోధ్యాహ్వయే
వర్షే ఫాల్గుననామ్ని మాసి బహుళే పక్షే ద్వితీయాతిథౌ
దేవీసా పెదకోమటీశ్వరభువః శ్రీవేమపృథ్వీపతేః
శ్రీసంతానపయోనిధేః కృతవతీ సమ్యక్ప్రతిష్ఠావిధిం. ౧౫
లీలాలీఢతరంగశీకరకణం రాకావిధౌ రంకుణా
హేరంబేణ మదోష్మశాంతివిధయే హేలావగాఢం ముహుః
రాజీవాసనరథ్యహంసపరిషచ్చంచూపుటీచర్విత
స్వచ్ఛాంభోజమృణాళికాకిసలయచ్ఛేదం యదీయం పయః. ౧౬
ఘూంటాకంఠకఠోరగర్భకుహళీపాళీమధూళీరస
స్రోతస్సారభటీకమానసమధులిడ్ఝంకారకోలాహలైః
వాచాలాని వనాని యస్య సవిధే సోయం సుధానిర్మల
శ్రీసంతానసముద్ర ఏష పయసాంరాశి ర్జయ త్యష్టమః. ౧౭

వైడూర్యరత్నశకలామల వారిపూరే
మంక్తుం కిమత్ర భగవా న్మధుకైటభారిః
అంగీచకార గజతా మవనచ్ఛలేన
పాఠీనకచ్ఛపవరాహమహావతారాన్ శ్రీమహాభారతే. ౧౮
దేవా మనుష్యాః పితరో గంధర్వోరగరాక్షసాః
స్థావరాణి చ భూతాని సంశ్రయంతి జలాశయం. ౧౯
తటాకే యస్య గా వస్తు పిబంతి తృషితాం జలం
మృగపక్షి మనుష్యాశ్చ సోశ్వమేధఫలం లభేత్. ౨౦
ఆస్ఫోటయంతి పితరః ప్రనృత్యంతి పితామహాః
అపి నః సకులే జాతో య స్తటాకం కరిష్యతి. ౨౧
విద్యాధికారీ శ్రీనాథో వీరశ్రీవేమభూపతేః
అకరో దాకరో వాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం. ౨౨

సీ. శాకాబ్దములు సహస్రమునుమున్నూటము
ప్పదియొక్కఁడును నైనభవ్యసంఖ్య
వఱలువిరోధిసంవత్సరంబున ఫాల్గు
నంబున బహుళపక్షంబు విదియ
శుక్రవారంబున శుభముహూర్తంబున
శ్రీధాన్యవాటీపురాధిపతియుఁ
గృష్ణవేణ్ణాజలక్రీడావినోదుండు
నగుగన్నభూపాలునను(గుఁబుత్రి
వీరనారాయణుఁడు వేమవిభునిదేవి
భూరిసద్గుణనికురుంబ సూరమాంబ
జగము వినుతింప సంతానసాగరాఖ్య
వరతటాకప్రతిష్ఠోత్సవం బొనర్చె. ౨౩

సీ. జాహ్నవీయమునాదిసకలపావననదీ
విమలతీర్థాంభఃపవిత్రితంబు
సవిధదేశస్థాయి శివమౌళిబాలేందు
కామినీసంఫుల్లకైరవంబు
బహుమహాపరివాహపాథోభరధ్వన
ఘుమఘుమాయితదిశాగోళకంబు
జలసారణీసేకసంవర్ధితానేక
వనివినీతాధ్వగాధ్వశ్రమంబు
బలవదురుమత్స్యకచ్ఛపఘటికులీర
తిమితిమింగిళవిక్రమక్రమవిహార
తరళతరతుంగభంగకదంబచుంబి
తాభ్రవీథి సంతానమహాపయోధి. ౨౮

సీ. కపటసూకరమైనకైటభాసురవైరి
ఖురపుటంబులఁ బగిలిచూర్ణ మయ్యె
రఘుకులోద్వహధనుర్యంత్రముక్తములైన
చిచ్చుటమ్ములవేఁడిఁ జేవ దఱిగెఁ
కుంభసంభవునిహస్తాంభోరుహంబున
నాపోసనం బయి హ్రాసమొందెఁ
పాషాణముల నచ్ఛభల్లగోలాంగూల
కపియూథములచేతఁ గట్టుపడియె
వనధి యేభంగి సరివచ్చు ననఁగ వచ్చు
నారసాతలగంభీరవారి యగుచు
నపగతాపాయ మగుచు శోభాఢ్య మగుచు
ననుపమం బైన సంతానవనధితోడ. ౨౯

(శ్రీనాథవిరచిత మైనరెండవశాసనము ఫిరంగిపురమున కంటియున్న యమీనాబాదుగ్రామసమీపమునం దున్నయొకగుట్టమీఁదఁ జెక్కఁబడి యున్నశిలాశాసనము. అందుచేత దీని నమీనాబాదుశాసనమందురు. ఈశాసనము సంతానసాగర మనుపూర్వోక్తతటాకమునకు నీరు వచ్చుట కయి జగనొబ్బగండకాలువ యనుపేరితో ౧౩౩౭ వ శకవర్షమునకు సరి యైనమన్మథసంవత్సర మాఘశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు సూరాంబయొక్కయుఁ బెదకోమటివేమభూపాలునియొక్కయు కుమారుఁ డైన రాచవేమారెడ్డి త్రవ్వించి ప్రతిష్ఠించిన సందర్భమునఁ జెక్కింపఁబడినది. ఈకాలువ త్రవ్వించినకాలము క్రీస్తుశకము ౧౪౧౬ అగును. ఈ కాలమునాటికిఁ గోమటివేమారెడ్డి జీవించియేయుండెను. అతఁడు జీవించి యుండఁగానే యీకాలువ యేల కొడుకుపేరఁ ద్రవ్వింపఁబడెనో తెలియకున్నది. ఆసంవత్సరమునఁ గాటయవేమారెడ్డి మృతినొందఁగా రాజమహేంద్రవరరాజ్యము నాక్రమించుకొనుటకు కోమటివేమభూపాలుఁడు దండెత్తిపోయినపు డక్కడను నైనభవ్యసంఖ్య రాచవేమారెడ్డిని నియమించి యుండును. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రవరరాజ్యసంపాదనప్రయత్నమునందు లబ్ధమనోరథుఁడు గాక యల్లాడరెడ్డిచేత నపజితుఁడయి హతశేషసైన్యముతో నిజరాజధానిని మరలవలసినవాఁ డయ్యెను. (కొండవీటిరెడ్డిరాజులకు జగనొబ్బగండబిరుద ముండెను. దానికి జగదేకవీరుఁ డని యర్థము.) అందుచేతనే కాలువకు జగనొబ్బగండకాలువ యని పేరు పెట్టఁబడెను. శ్రీనాథకవివిరచిత మయిన యీశాసనము నిందుక్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను—

సీ. శాకాబ్దములు సహస్రంబును మున్నూట
ముప్పదియేడును నొప్పుమిగుల

మహనీయ మైనమన్మథవత్సరంబున
మఘమాసమునఁ బూర్ణిమాదినమున
హేమాద్రిదానచింతామణి యరిరాయ
బసవశంకరుఁ డాజిఫల్గుణుండు
సమదారిరాయవేశ్యాభుజంగుండు వే
మయరాచవేమనక్ష్మావరుండు
తల్లి సూరాంబచే సముత్పన్న మగుచుఁ
బరఁగుసంతానవార్ధికి వరుసగాఁగ
నొలయుగిరివాహినుల జగనొబ్బగండ
కాలువ ఘటించె నాతారకంబు గాఁగ.

"శ్రీనాథకృతి"

ఈ రెండుశాసనములకును నడిమికాలములో శ్రీనాథునిచే రచియింపఁబడినతామ్రశాసన మొకటి కనఁబడుచున్నది. దాని నాలపాడుశాసన మందురు. అది ౧౩౧౩ వ సంవత్సరమున రచియింపఁబడినది. ఆతామ్రశాసనము నిందు క్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను—

శ్లో. కళ్యాణం జగతాం తనోతు సవిభుః కాదంబినీమేచకః
క్రీడాక్రోడతనుః పయోధిపయసో విశ్వంభరా ముద్వహన్
భారాపేతఫణావివర్తనవశా న్మోదాయ యస్యాభవ
న్నిర్వత్నా భుజగేంద్రమౌళిమణిభి ర్నీరాజనప్రక్రియా ౧
లీలాద్యూతజితాం కళాధరకళాం మౌళౌ దృఢం కీలితా
మాహర్తుం యుగ మున్నమయ్య భుజయో ర్విశ్లేషయంత్యా మిథః
పార్వత్యాః కుచకుంభపార్శ్వయుగళే సప్రేమలోలేక్షణః
కాలక్షేపణ మిందుమోచనవిధౌ కాంక్షన్ శివః పాతు నః. ౨
భవతు భవతాం ఫలాప్త్యై కల్పలతా కాపి కరటిరాజముఖీ

మధురసుధారసధారామధులవలలితేందుమంజరీమంజు: 3

తమో హరేతాం తవ పుష్పవంతౌ
రాకాసు పూర్వాపరశైలభాజౌ
రథాంగలీలా మివ దర్శయంతౌ
పురా పురారేః పృథివీరథస్య. ౪

య న్మౌళౌనిహితం చిరాయ నిగమై ర్ధ్యేయం చ య ద్యోగిభిః
య ల్లక్ష్మీమృదుపాణిపద్మయుగళీసంవాహనై ర్లాలితం
జాతా యత్ర వియన్నదీ త్రిజగతీసంతాపనిర్వాపణీ
తస్మా త్కంసభిదః పదా దుదభవ ద్వర్ణో గుణార్ణోనిధిః. ౫

తస్మా దభూత్ ప్రోలయవేమనామా
శ్రీశైలసోపానవిధానశాలీ
హేమాద్రికల్పోదితదానదక్షో
నిస్సీమభూదాననిరూఢకీర్తిః. ౬

వేమక్షితీశో వృష మేకపాదం
ఖంజప్రచారం కలికాలదోషాత్
దత్తాగ్రహారద్విజవేదశక్త్యా
పథి క్రమై రస్ఖలితం చకార. ౭

మాచక్షోణిపతి ర్మహేంద్రమహిమా వేమక్షితీశాగ్రజో
రామాద్యై స్సదృశో బభూవ సుగుణై స్తస్య త్రయో నందనాః
కీర్త్యా జాగ్రతి రెడ్డిపోతనృపతిః శ్రీకోమటీంద్ర స్తతో
నాగక్ష్మాపతి రి త్యుపాత్తవపుషో ధర్మార్థకామా ఇవ. ౮

వేమాధిపో మాచవిభు శ్చ నందనౌ
శ్రీకోమటీంద్రస్య గుణైకసంశ్రయా
భూలోక మేకోదరజన్మ వాంఛయా

భూ యోవతీర్ణా వివ రామలక్ష్మణౌ. ౯
చూడామణి ర్నృపాణాం దుర్మదపరిపంథిశిఖరిదంభోళిః
సర్వజ్ఞచక్రవర్తి పెదకోమటివేమభూపతి ర్జయతి. ౧౦
సోయం వేమమహీపాలో భూపాలపరమేశ్వరః
భూదానవీరమూర్ధన్యో ధీరోదాత్తగుణోత్తరః. ౧౧
శ్రీశాకాబ్దే పయోరాశిరామరామేందుసమ్మితే
నందనే మాసి మాఘాఖ్యే శివరాత్ర్యాం రవిగ్రహే. ౧౨
పితుః పితామహో యస్య మహనీయయశోనిధిః
మాధవోనామ మేధావీ విశ్వవిద్యావిహారభూః. ౧౩
పితామహో మహావిద్వాన్ యస్య శ్రీగుండయాభిదః
వేదాదీనాం విశుద్ధానాం విద్యానాం జన్మమందిరం. ౧౪
శాపానుగ్రహదక్షో లక్ష్మీనరసింహమంత్రసంసిద్ధః
సకలకవిసార్వభౌమో మాధవభట్టః పితా యస్య. ౧౫
శ్రీవిశ్వేశ్వరవిదుషే భారద్వాజాన్వయావతంసాయ
స్మయవిరహితాయతస్మై విద్యావినయాన్వితాయపుణ్యాయ. ౧౬
ప్రదా త్త్రిలింగవిషయే వెలనాండౌ మనోరమే
తుంగభద్రాతరంగిణ్యాః ప్రాక్తీరే పర్యవస్థితం. ౧౭
అలపాడు రితి ఖ్యాతం గ్రామ మాచంద్రతారకం
సాష్టైశ్వర్యం హ్యాష్టభోగం ధారాపూర్వం ధరాధిపం. ౧౮

ఈదానశాసనము శాలివాహనశకము ౧౩౩౭ నందనసంవత్సరమాఘమాసమునందు శివరాత్రినాఁ డనఁగా ౧౪౧౩ వ సంవత్సరము జనేవరు నెల ౩౧ వ తేదిని భారద్వాజగోత్రుఁ డైనవిశ్వేశ్వరపండితునకు వెలనాటిసీమలో తుంగభద్రాతీరమునం దుండినయాలపాడుగ్రామము నగ్రహారముగా నిచ్చినసందర్భమున వ్రాయఁబడినది. పయిమూఁడవ

శాసనములును గాక శ్రీనాథవిరచిత మయినది పొన్నుపల్లిశాసనమనఁ బడెడియింకొకతామ్రశాసనము కూడఁ గానఁబడు చున్నది. పొన్నుపల్లిగ్రామము గుంటూరుమండలమునందలి రేపల్లెతాలూకాలోనిది. ఈశాసనములోని మొదటిపదిశ్లోకములును సరిగా ఆలపాడుశాసనములో నుండినవే.

శ్లో. యత్కీర్తిగానసమయే ఫణిసుందరీణాం
 ఆలోకితుం చ ముఖరాగ మనంగమూలం
 శ్రోతుం చ గీతరచనాం యుగప న్న దక్షో
 నాగాధిపో న సహతే నయనశ్రుతిత్వం. ౧౧

అనుపదునొకండవశ్లోకము క్రొత్తది. పండ్రెండవశ్లోకము వెనుకటిశాసనములో నుండినదే. దానితరువాతిశ్లోకములు ప్రత్యేకముగా నీశాసనములో సంబంధించినవి—

శ్లో. సోయం వేమమహీపాలో భూపాలపరమేశ్వరః
 భూదానవీరమూర్ధన్యో ధీరోదాత్తగుణోత్తరః. ౧౨
 ఖరామరామేందుమితే శాకాబ్దే సర్వధారిణే
 ఉపరక్తే సహస్రాంశౌ మాసే చాశ్వయుజాహ్వయే. ౧౩
 సప్త్రి శ్రీ పేర్యపేళ్ళస్య కళ్యాణగుణశాలినః
 అకర్త్రకాణాం సాంగానాం మధ్యానాంవచసా న్నిధేః. ౧౪
 శ్రీభట్టభాస్కరార్యస్య పౌత్రాయ బ్రహ్మవాదినే
 అష్టాదశానాం విద్యానాం మధ్వన్యస్య మహా వసోః. ౧౫
 పుత్రాయ విర్లయార్యస్య వేదవేదాంగవేదినః
 ఆయుర్వేదం చ సాష్టాంగం నిర్నిరోద మధీతినః. ౧౬
 ఫణిరాజమహాభాష్యఫక్కికాపరమేష్ఠినే
 శబ్దబ్రహ్మపరాసక్తమీమాంసామాంసలాత్మనే. ౧౭

కణభుగ్గ్రంధిత గ్రంధసింధు మంథానభూభృతే
అక్షపాదమత ప్రేక్షపక్షిణీకృతచేతసే. ౧౮.

తస్మై కాశ్యపగోత్రాయ సింగనార్యాయ ధీమతే
శాంతాయ శివభక్తాయ యజురామ్నాయవేదినే. ౧౯.

ప్రాదా త్త్రిలింగవిషయే వెల్నాడ్గోద్రివిసీమని
కృష్ణవేణ్యా స్తరంగిణ్యాః ప్రతీరే పర్యవస్థితం. ౨౦.

పొన్నుపల్ల్యాహ్వయం గ్రామం నిధానం సర్వసంపదాం
సాష్టైశ్వర్యం సాష్టభోగం ధారాపూర్వంధరాధిపః. ౨౧.

అస్య గ్రామస్య చిహ్నాని దేశభాషయా లిఖ్యంతే

... ...

శ్రీనాథభట్టశాసనాచార్యదక్షిణ - భాగం వకటి.

* * * *

శ్లో. విద్యాధికారీ శ్రీనాథో వీరశ్రీవేమభూపతేః
అకరో దాకరో వాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం.

ఈశాసనము శాకాబ్దములు ౧౩౩౦ సర్వధారిసంవత్సరాశ్వయుజ మాసమునందు సంభవించినసూర్యోపరాగసమయమున ననఁగా క్రీస్తుశకము ౧౪౦౮ వ సంవత్సరములో వైద్యశిఖామణియు మహావిద్వాంసుఁడు నైనసింగనార్యునకు వెల్నాటిసీమలో కృష్ణాతీరమునం దుండిన పొన్నుపల్లిగ్రామమును దాన మిచ్చినసందర్భమున వ్రాయఁబడినది. "శ్రీనాథభట్టశాసనాచార్యదక్షిణ-భాగం వకటి." అని శాసనాంతమునం దుండినందున శ్రీనాథున కీగ్రామములో నొకభాగ మీయఁబడినట్టు కనుపట్టుచున్నది. పూర్వోదాహృతము లైనయంగానాలు మొదలగు శాసనములలో నీపొన్నుపల్లిశాసనమే మొట్టమొదటిది. [illegible] శ్రీనా

ఘుఁడు ౧౪౦౮ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునందే విద్యాధికారిగా నియమింపఁబడినట్టు స్పష్టపడుచున్నది.

ఈనాలుగుశాసనములును దప్ప శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటి వేమారెడ్డి కొండవీటిరాజ్యపరిపాలనము చేసినయిరువదిసంవత్సరముల లోను వేఱుగ్రంథ మేదియు జేసినట్టు కానఁబడదు. చేసినచో శృంగారదీపికను గూడఁ జేసి యుండవచ్చును. అమరుకవ్యాఖ్యయైనశృంగారదీపికలోని మొదటియెనిమిదిశ్లోకములు ని ట్లున్నవి—

౧. శ్లో. విశంకటకటస్థలీగళదమందదానప్రవా
భ్రమద్భ్రమరకాకలీకలితనిత్యకర్ణోత్సవమ్
ప్రణమ్రజనమస్తకప్రకటడిండిమాడంబరం
ముఖే గజ ముపాస్మహే వపుషి మానుషం దైవతమ్.

౨. అన్యోన్యమేళనవశాత్ ప్రథమం ప్రవృద్ధం
మధ్యే మనా గ్వ్యవహితం చ కుతోపి హేతోః
ప్రాప్తం దశా మథ మనోరథలాభయోగ్యాం
పాయా చ్చిరం రతిమనోభవయో స్సుఖం వః.

౩. రాజ్యం వేమ స్స చిర మకరోత్ ప్రాజ్యహేమాద్రిదానో
భూమీదేవై ర్బువమురుభుజో భుక్త శేషా మభుంక్త
శ్రీశైలాగ్రాత్ ప్రభవతి పథి ప్రాప్తపాతాళగంగా
సోపానాని ప్రమథపదవీ మారురుక్షు శ్చకార.

౪. మాచక్షోణిపతి ర్మహేంద్రవిభవో వేమక్షితీశాగ్రజో
హేమాద్రే స్సదృశో బభూవ సుగుణా స్తస్య త్రయో నందనాః
కీర్త్యా జాగ్రతి రెడ్డిపోతనృపతి శ్శ్రీకోమటీంద్ర స్తతో
నాగక్ష్మాపతి రిత్యుపాత్తవపుషో ధర్మార్థకామా ఇవ.

౫. వేమాధిపో మాచవిభుశ్చ నందనౌ
శ్రీకోమటేంద్రస్య గుణైకసంశ్రయౌ
భూలోక మేకోదరజన్మవాంఛయా
భూయో వతీర్ణావివ రామలక్ష్మణౌ.

౬. స వేమభూప స్సకలాసువిద్యా స్వతిప్రగల్భో జగనబ్బగండః
కదాచి దాస్థానగతః కవీనాంకావ్యామృతాస్వాదనతత్పరోభూత్.

౭. అమరుకకవినా రచితాం శృంగారరసాత్మికాం శతశ్లోకీమ్
శ్రుత్వా వికసితచేతా స్తదభిప్రాయం ప్రకాశితాం నేతుమ్
మూలశ్లోకాన్ సమాహృత్య ప్రక్షిప్తా న్పరిహృత్య చ
విధత్తే విదుషామిష్టాం టీకాం శృంగారదీపికామ్.

౮. అవతా రోర్థ సంబం ధోభిప్రాయో భావలక్షణమ్
నాయికా తదవస్థా శ్చ నాయక శ్చ తథారసః
అంగాని కైశికీవృత్తే రలంకార స్తతః క్రమాత్
ఇ త్యేతాని ప్రవక్ష్యంతే యథాసంభవ మంజసా.

పుస్తకాంతమునం దీగద్య మున్నది.—

ఇతి శ్రీవీరనారాయణసకలవిద్యావిశారదపెద్దకోమటివేమభూపాలవిరచితా శృంగారదీపికాఖ్యా అమరుకవ్యాఖ్యా సమాప్తా.

ఈశృంగారదీపికయందలి ౪, ౫ పద్యములు శ్రీనాథునిశాసనములలోనివి. ఈపుస్తకము శ్రీనాథకృత మనుట కీరెండుశ్లోకములే యాధారములు. ౧౪౦౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౨౦ వ సంవత్సరమువఱకును మహాకవి యైనశ్రీనాథుఁ డొక్కగ్రంథము నైనను జేయక యూరకుండఁ జాలఁడు. ఇట్లు వృథ పుచ్చఁబడిన దనుకొన్నకాల మిరువదిసంవత్సరములే యన నేల? ఇరువదినాలుగు సంవత్సరములు కావచ్చును. శ్రీనాథుఁడు విద్యాధికారిగా నున్నకా

లకు పెదకోమటివేమునరాజ్యకాలము మాత్రమే కాక యాతని కుమారుఁడైనరాచవేమునరాజ్యకాలము కూడ నయి యున్నది. ౧౪౦౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౨౦ వ సంవత్సరమువఱకును పెదకోమటివేమునయు ౧౪౨౦ నుండి నాలుగుసంవత్సరములు రాచవేమునయు భూమిపాలనము చేసి రని కొందఱును, రాచవేముని నాలుగుసంవత్సరములును ౧౪౨౪ వఱకును గాక తండ్రిరాజ్యకాలమని చెప్పఁబడెడిదానిలోఁ గడపటినాలుగుసంవత్సరములే యయి ౧౪౨౦ వ సంవత్సరమువఱకు మాత్రమే యనియు ౧౪౨౦ వ సంవత్సరప్రాంతమునందే కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యము కర్ణాటప్రభువుల పాలయ్యె నని కొందఱును, శాసనసంశోధకులు చెప్పుచున్నారు. ఎట్లయినను వింశతిదీర్ఘసంవత్సరములు నిరర్గళకవితాధారగల కవిచేతిలేఖినియు ననల్పకల్పనసమర్థమైనబుద్ధియు స్వసామర్థ్యమును మఱచి యస్వాభావికనిద్రను వహించుట సంభావ్యము కాదు. అందుచేత శ్రీనాథుఁ డీకాలములో నేదో మహాగ్రంథమును రచించుచుండి యుండవలెను. ఆమహాగ్రంథము శివరాత్రిమహాత్మ్య మని తోఁచుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు దీనిని తనప్రభు వైనపెదకోమటివేమవిభున కంకితము చేయవలె ననియే యుద్దేశించి యుండును. కాని యింతలోపల కొండవీటిరాజ్య మన్యాక్రాంత మగుటయుఁ దనకాశ్రయులైనవేమన్నపాలసింగనామాత్యాదులు పరలోకగతు లగుటయుఁ దటస్థించినందున శ్రీనాథమహాకవి రాజధాని యైనకొండవీటియందు నిలువ నాధారము లేక తనగ్రంథపరికరములతో నావీడు విడిచి దేశాంతరగమనోన్ముఖుఁ డయి ౧౪౨౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయందు మఱిదుగా స్వార్థమును తీర్థమును గలిసివచ్చునట్లుగా శ్రీశైలయాత్రకు వెడలెను. దక్షిణహిందూస్థానములో వైష్ణవులకు విష్ణుస్థల మయిన

చిత్తూరుమండలములోని తిరుమల యెట్లు ముఖ్యస్థలమో యట్లే శైవు లకు శివస్థల మయినకర్నూలుమండలములోని శ్రీశైలము ముఖ్యస్థల ము. ఒకటి సంస్కృతముగాను రెండవది యఱవముగాను నున్నను శ్రీశైలము తిరుమల యనురెండుపదములకు నర్థ మొక్కటియే. రెంటి కిని పవిత్ర మైనపర్వత మని యర్థము. శ్రీశైలస్థలాధిదేవతలు మల్లి కార్జునుఁడును భ్రమరాంబయు నయి యున్నారు. అట్టిపుణ్యస్థల మయిన శ్రీశైలదివ్యక్షేత్రమునకు కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యనాశనానంతర మున శ్రీనాథుఁడు యాత్రకుఁ బోయి దేవతాదర్శనము చేయుటయే కాక యచ్చట మఠాధికారు లయి లక్షాధికారు లయి యుండిన జంగమగురుపీఠమువారిదర్శనము చేసి వారియనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁ డయి తాను రచియించినశివరాత్రిమాహాత్మ్యమును ముమ్మయపుత్రు డైనశాంతయ్య కంకిత మొనర్చెను. ఈశివరాత్రిమాహాత్మ్యమును ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారు సంపాదించి తమగ్రంథాలయమునం దుంచియున్నారు. వారియొద్ద నున్న తాళపత్రపుస్తకము పురాతన మయి కొంతవఱకు భాగనామకక్రముల కాహార మయి మిక్కిలి శిథిల మయి యున్నది. ఆపుస్తకములోని మొదటిపద్యములోని మొదటిపాదమే మొదలు చెడి యిట్లున్నది.—

శా. ....వాత్రితోరస్థలీ
నాగాధీశవిశిష్టసంస్తవలసన్నాళీకపాదద్వయ
ప్రాగల్భ్యం డగుశంకరుండు మనుచుం బ్రత్యక్షు మై యెప్పుడున్
యోగీంద్రాఖ్యుని ముమ్మడీంద్రసుతు నయ్యుద్యుక్తశాంతాత్మునిన్.

శివరాత్రిమాహాత్మ్యములోని రెండవపద్య మిది—

శా. శ్రీరామారమణుం డశేషజగతీక్షేమంకరప్రక్రియా
భారాయత్తమనస్కుఁ డార్యజనసంభావ్యుండు భవ్యాత్ముఁ డై

గారా మారఁగ నొమ్మమాంబికసుతుఁ గారీశభక్తాగ్రణిన్
ధీరుం బుమ్మడిశాంతునిన్ మనుచు సందీర్ఘాయురర్థాఢ్యుఁగన్.

"స్వస్తి శ్రీ పర్వతస్వయంభూశ్రీలింగచక్రవర్తి శ్రీమన్మల్లికార్జున శ్రీమహాదేవునిముఖమండపంబున సుఖాసీను లయి................ బలసి యుండ శ్రీశాంతభిక్షావృత్తియతీశ్వరుండు శివకథావిధానంబులఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచుఁ దనమూలభృత్యుం డగుపువ్వులబుమ్మదేవయ్య శాంతునిం గనుంగొని నీపేరన......కవిత్వంబున నీకథయుపన్యసింప నగు నన మహాప్రసాదం బని సత్కవిసార్వభౌముం డగు శ్రీనాథకవివరేణ్యుని "కృపావిశేషంబున" నీశివరాత్రిమాహాత్మ్యము చెప్పఁబడె నని పుస్తకమునందు వ్రాయఁబడినది. శ్రీశాంతభిక్షావృత్తియతీశ్వరునిమూల భృత్యుఁ డగుపువ్వులశాంతయ్య కీకృతి యియ్యఁబడినట్లు పయివాక్య ములవలన విదిత మగుచున్నది. కృతిపతియైనశాంతయ్యతండ్రి బుమ్మడి దేవయ్య; తల్లి యొమ్మమాంబ. వీరిరువురు శివరాత్రిమాహాత్మ్యమునం దిట్లు వర్ణింపఁబడిరి—

సీ. పంచాక్షరీమంత్రపారిజాతోద్భూత
  ఫలము లేగురువుసంభాషణములు
 వీరశైవాచారవిమలమార్గానూన
  శాశ్వతం బేగురుస్వామిమహిమ
 నిఖలదేవాధీశనివహాప్రమేయక
  పాత్ర మేగురుమూర్తిపాదయుగళి
 శంకరపూజాప్రశస్తదీక్షాజనా
  హ్లాద మేగురువుహస్తాంబుజాత
 మనఁగఁ బండితచెనమల్లికార్జునునకుఁ
 బాత్రరత్నంబు సెట్టియప్రభుసుతుండు

మారమాంబాతనూజుండు మహితయశుఁడు
వెలయు ముమ్మడిదేవయ వినుతకీర్తి.

సీ. పరమపాతివ్రత్యభావంబు తలఁపంగ
　　గౌరి కాఁబోలు నీకాంత తలఁప
సకలసంపత్స్ఫూర్తిచాతుర్యమహిమల
　　నిందిర కాఁబోలు నిందువదన
సకలవిద్యాప్రౌఢి నడిసన్నగరిమల
　　భారతి కాఁబోలు భామ యెపుడు
సర్వలక్షణగుణసంపన్నతోన్నతి
　　నింద్రాణి కాఁబోలు నిగురుబోఁడి
యనఁగ నిద్ధాత్రి నేప్రొద్దు నతిశయిల్లెఁ
బరఁగ ముమ్మడిదేవయ్యభామ జగతిఁ
గామితార్థకసంధానకల్పవల్లి
యుజ్జ్వలద్గుణనికురుంబ యొమ్మమాంబ.

అటు తరువాత నీదంపతులపుత్త్రుఁడు కృతిపతి మైనశాంతయ్య యి
ట్లభివర్ణింపఁబడెను—

సీ. పరవాదిమత్తేభపంచాననాఖ్యుండు
　　పరవాదిమండూకపన్నగుండు
పరవాదినవమేఘపవమానధీరుండు
　　పరవాదిసాగరబాడబుండు
పరవాదికులశైలభాసురదంభోళి
　　పరవాదికేంధనపావకుండు
పరవాదిచయతమఃపటలోగ్రభానుండు
　　పరవాదిబోగిసుపర్ణుఁ డనఁగఁ

జటులజై నకోలాహలసమరబిరుద
ఘనుఁడు సంగ్రామపార్థుండు వినుతయశుఁడు
శుభుఁడు ముమ్మడిదేవయ్యసుతుఁ డనంగ
వెలసె శాంతయ్య విక్రమవీరవరుఁడు.

గీ. వేఁడెఁ గవిసార్వభౌముని విమలచరితు
స్కాందపౌరాణికము లైనకథలలోన
ఘనత శివరాత్రిచరితంబు తెనుఁగు గాఁగఁ
గరుణఁ జేయుము శ్రీనాథకవివరేణ్య

వ. అనవుడు నమ్మహీసురాగ్రగణ్యుండు కమలనాభామాత్యపౌత్రుండు మారయామాత్యపుత్రుండు శ్రీనాథకవివరేణ్యుండు సంతుష్టమాన సుం డై శాంతస్వామి యొసంగినకర్పూరతాంబూలజాంబూనదా భరణంబుల నంగీకరించి స్కాందపురాణంబున నీశానసంహితఁ...... జెప్పంబడ్డ............శివరాత్రిమాహాత్మ్యంబు................"

* * * *

క. వరముమ్మయశాంతునకుఁ
బరమపరజ్ఞాననిధికిఁ బావనమతికిన్
నిరుపమవిక్రమయశునకుఁ
గరుణారసపూరితాత్మకవితాంగునకున్.

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధియు సత్యధర్మక్రియావృద్ధియు నగున ట్లష్టాదశవర్ణ నాగర్భంబుగా నిత్యైశ్వర్యకరం బై యుండ నారచి యింపం బూనినకథానిథానంబు...................నానేర్చినవిధంబున రచియించెద"

అని శ్రీనాథుఁడు గ్రంథావతారికయందుఁ జెప్పెను. ఆవటికిఁ దాను గోమటివేమనృపాలునిజీవితకాలములోనె రచియించు చుండినగ్రం

థమునే యుపశిష్టమును ముగించి యవతారికను వ్రాసి యాశ్వాసా ద్యంతపద్యములను జేసి శ్రీశైలయాత్రాసమయమునం దర్థసంభావన మును బడసి శ్రీనాథుఁడీశివరాత్రిమాహాత్మ్యమహాకావ్యమును మహా ధనసంపన్నుఁడై నముమ్మడిశాంతయ్య కంకిత మొనర్చినట్లు తోఁచు చున్నది. ఈగ్రంథము ౧౪౨౫ సంవత్సరప్రాంతమునందు సంపూర్తి చేయఁబడి యుండును.

ఇట్లు శ్రీశైలయాత్రవలన తీర్థమును స్వార్థమును గలిసి వచ్చి యభిమతార్థసిద్ధి యయినతరువాత శ్రీనాథుఁ డక్కడనుండి వెలువడి ధనాగమసమ్మానసముపార్జనార్థ మయి స్థలాంతరాన్వేషణము చేసి కొన వలసినవాఁ డయ్యెను. ఎంతటిసమర్థుఁ డయినను రాజాశ్ర యము లేనిచోట చిరకాలము నిలిచినయెడల ధనాగమము గాని గౌరవము గాని తగినంత యుండదు. అందుచేత నాతఁ డిప్పుడు రాజాశ్రయము లభింపఁ గలస్థల మేదో యొకటి చూచుకొని యచ్చ టికిఁ బోవలెను. దేశాభిమానముచేత స్వస్థల మయినకొండవీటి సీమకు మరలఁ బోఁ దలఁచినచో నాదేశము శత్రుభూకాంతాక్రాంత మయి రాజు లేనిభూమియైనది. ఇఁక నప్పుడు ప్రబల మయి యుండిన రెండవరెడ్డిరాజ్య మైనరాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోవలె నన్నచో దానిని పాలించు చుండినరెడ్డిరాజులు తన కేలిక యయి యుండిన పెదకోమటివేమభూపాలునితోఁ బోరాడి కష్టములపా లయినయాతని గర్భశత్రువు లయి యుండిరి. ఒకవేళ సాహసము చేసి పోయినను వారు తమశత్రురాజుయొక్కకవీశ్వరు నాదరించి గౌరవింతు రనుట యసంభావ్యము. ఈహేతువులచేత శ్రీనాథుఁ డాకాలమునందు మహా బలిష్ఠ మయి యుండినకర్ణాటరాజధానికిఁ బోవలసినవాఁ డయ్యెను. కర్ణాటకరాజ్య మాకాలమునందు ప్రౌఢదేవరాయలచేతఁ బాలింపఁ

బడుచుండెను. అతఁడు ౧౪౨౩ వ సంవత్సరమునందు సింహాసన మెక్కి ౧౪౪౭ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపరిపాలనము చేసెను.

శ్రీనాథకవీంద్రుఁడు కర్ణాటరాజ్యరాజధానికి బోయి నప్పుడాతని కోకపట్టున రాజదర్శనము లభించినది కాదు. సాధారణముగా పండితు లన్యోన్యమాత్సర్యము గలవా రగుటచేత క్రొత్తగా విదేశమునుండి వచ్చినవిద్వాంసునకు భగీరథప్రయత్నముమీఁదఁ గాని రాజసందర్శనము కానియ్యరు. రాజసేవకుల నాశ్రయించి ముందుగా వారిని సంతోషపెట్టి వారియనుగ్రహమును సంపాదించువఱకును వారు సహిత మభినవాగతుల కనేకవిధము లైన ప్రతిబంధములను గల్పించుచుందురు. అందుచేత శ్రీనాథుఁడు రాజసందర్శన మగుటకు ముందాపురమునందు పూటకూటియిండ్లలో వేళగానివేళలో నపాత్రపు భోజనములు చేయుచు నోట మెతుకులు పడఁగానే యంగీలు తొడిగి కుళ్ళాయలు పెట్టి తెల్లబట్టలు కట్టి ప్రతిదినమును రాజాస్థానమునకుఁ బోయి రాజసేవకుల ననుసరించుచు బహుదినములు పరదేశములో కష్టపడవలసినవాఁ డయ్యెను. ఆసమయములో విసుఁగు చెంది కవి చెప్పినపద్యమును చూడుఁడు—

శా. కుళ్ళా పెట్టితిఁ గోక చుట్టితి మహాకూర్పాసముం దొడ్గితిన్
వెల్లుల్లిం దిలపిష్టము న్మెసవితిన్ విశ్వస్త వడ్డింపఁగాఁ
జల్లాయుంబలి ద్రావితిన్ రుచులు దోసం బంచుఁ బో నాడితిన్
దల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి! దయలేదా? నేను శ్రీనాథుఁడన్.

ఈ పద్యములో "తల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి!" యని కర్ణాటకదేశము సంబోధింపఁబడి యుండుటనుబట్టి శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటదేశస్థుఁ డని యొకానొకరు విషయవిచారము చేయక వ్రాసిరి గాని యది గ్రాహ్యము గాదు. శ్రీనాథుఁ డెప్పుడును దాను పాకనాటి

సీమవాఁడ ననియు, కొండవీటివాసుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొనుచుండెను. కర్ణాటకరాజధానియందు రాజసందర్శనము కాకముందో ప్రథమసందర్శన సమయమునందో మీవాసస్థల మేది యని యడుగఁగా శ్రీనాథుఁడు కొండవీ డని యీ క్రిందిపద్యముతోఁ జెప్పినట్లు చెప్పుదురు—

సీ. పరరాజ్యపరదుర్గపరవైభవశ్రీలఁ
గొనకొని విడనాడు కొండవీడు
పరిపంథిరాజన్యబలముల బంధించు
కొమరు మించినబోడు కొండవీడు
ముగురురాజులకును మోహాంబు పుట్టించు
గుఱు తైనయుఱిత్రాడు కొండవీడు
చటులవిక్రమకళాసాహసం బొనరించు
కుటిలాత్ములకుఁ గాడు కొండవీడు
జవనఘోటకసామంతసరసవీర
భటనటానేకహాటకప్రకటగంధ
సింధురారావమోహనశ్రీలఁ దనరు
కూర్మి నమరావతికి జోడు కొండవీడు.

ఈపద్యము కర్ణాటకరాజదర్శనార్థ మరిగినప్పుడు చెప్పఁబడినది కాకపోయినను శ్రీనాథునిచేఁ జెప్పఁబడిన దగుటకు సందేహము లేదు. బహుదినములు విజయనగరములో ప్రవాసాయాసము ననుభవించిన తరువాత తుదకు శ్రీనాథునకు రాజసందర్శన మయి బహూకరణము జరగినది. రాజదర్శనము క్రీడాభిరామకర్త యైనవినుకొండవల్లభరాయని నాశ్రయించి నాతని కంకితముగా వల్లభాభ్యుదయమును జేయుట వలన నాతనిమూలమున లభించిన దని చెప్పుదురు. వల్లభాభ్యుదయమును నేను జూడలేదు. శ్రీమానవల్లిరామకృష్ణకవిగారు క్రీడాభిరామ

పీఠికలో "శ్రీనాథునివల్లభాభ్యుదయములోఁ గృష్ణాతీరమున నుండు శ్రీకాకుళస్వామితిరునాళ్ళలో జరుగునసభ్యములు దీనికంటెఁ బచ్చిగా నున్నవి................మఱియు వల్లభాభ్యుదయమున నాంధ్రవల్లభుని తిరునాళ్ళలోనివిధవామర్వర్తనములు శ్రీనాథుఁడు విశదముగా వర్ణించి యున్నాఁడు......... .. ..శ్రీనాథుఁడు శ్రీకాకుళాధీశ్వరుఁ డగు తెలుఁగురాయని దర్శించి యతని కంకితముగా వల్లభాభ్యుదయము చెప్పెను గదా." అని వ్రాసియున్నారు. ఈవాక్యములను బట్టి చూడఁగా వల్లభాభ్యుదయము శ్రీకాకుళాంధ్రదేవునియుత్సవములలో నడచుచుండెడువిశ్వాస్త్రాదులమర్వర్త నాదివర్ణనములనుగలదియనియు, అది యాంధ్రవిష్ణుదేవునికే యంకిత మొనర్పఁబడిన దనియు. తెలియవచ్చుచున్నది.

ఎవరియనుగ్రహమువలన నైన నేమి శ్రీనాథునకు రాయలసందర్శనలాభము కలుగుటయే కాక తదాస్థానమునందు విపక్షవిద్వాంసవిజయలాభమును తద్బిరుదాంకనంపాదనలాభమును కనకాభిషేకలాభమునుగూడఁ గలిగినవి. లాభములు రాఁదొడఁగినప్పుడు లాభములమీఁదనే లాభములువచ్చును గదా! రాయలసంస్థానమునందు శ్రీనాథమహాకవికి తదాస్థానవిద్వాంసుఁ డగుడిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదాంకితునితో నుద్భటవివాద మొకటి సంప్రాప్త మయ్యెను. మహారాజాశ్రయముగల యావిద్వాంసుఁడు స్వవిజయనిశ్చయాహంకారముచేతను విద్యాగర్వముచేతను దన్నాతఁ డోడించినయెడల తనవిజయడిండిమమును బగులఁగొట్టించుకొని తనకవిసార్వభౌమబిరుదము నిచ్చివేయుదునని పంతములు పలికి యుండును. తా నొకటి తలఁచిన దైవ మొకటి తలఁచును గదా! వివాద మేవిషయములోనో దెలియదు గాని యిరువురకును నడచినయుద్భటవివాదములో శ్రీవాణీప్రసాదలబ్ధసకలవిద్యా

ననాథుఁ డగు శ్రీనాథుఁడే విజయము నొంది యాగౌడడిండిమభట్టు కంచుఢక్కను బగులఁగొట్టించి యాతనికవిసార్వభౌమబిరుదమును లాగుకొన సమర్థుఁ డయ్యెను. ఈకవిసార్వభౌమబిరుదసమార్జనమునకు మనకవిరాజునకు చంద్రశేఖరక్రియాశక్తితో డయినట్టు చెప్పుదురు. “చంద్రశేఖరక్రియాశక్తి రాయలయొద్దఁ బాదుకొల్పితి సార్వభౌమ బిరుద” మని శ్రీనాథుఁడే పయిసీసపద్యపాదమునందుఁ జెప్పెను. “శ్రీనాథుఁడు సాళ్వగుండనరసింహరాయలకాలములో నుండినట్లును తదాస్థానమునకుం బోయి డిండిమభట్టు నోడఁగొట్టినట్లును తెలియు చున్నది. ‘కొల్లాయెత్తితిఁ గోకఁ జుట్టితి......తల్లీ కన్నడరాజ్యలక్ష్మి దయలేదా నేను శ్రీనాథుఁడఁగా’ అని చెప్పినది నరసింగరాయలయాస్థానమునందే. డిండిమకవిని శ్రీనాథుఁ డోడించెను గదా! ‘పగులఁ గొట్టించి తుద్భటవివాదప్రౌఢి గౌడడిండిమభట్టుకంచుఢక్క’ అనునది నిక్కమే. ఈడిండిముఁడే జైమినిభారతముఁ గృతినందినసాళ్వగుండనర సింహరాజువిజయములను వర్ణించుచు సాళువాభ్యుదయ మను సంస్కృతకావ్యమును రచించెను ....చంద్రశేఖరుఁ డనునియోగిపుంగవుఁడు నరసింగరాయల మంత్రి యని సాళువాభ్యుదయమున నున్నది. కావున ‘చంద్రశేఖర క్రియాశక్తి రాయలయొద్దఁ బాదుకొల్పితి సార్వభౌమబిరుదు’ అనునది స్పష్టముగా నర్థ మగుచున్నది. ఈనరసింహరాయలు ౧౪౫౦ క్రీ.శ.లో నున్నట్లు తెలియుచున్నది.” అని రామకృష్ణకవిగారు క్రీడాభిరామ పీఠికలో వ్రాసి యున్నారు. సాళువగుండనరసింహరాయలు ౧౪౫౦ వ సంవత్సరమునకు పైని ౧౪౭౦-౮౦ సంవత్సరప్రాంతములయం దుండి నవాఁ డగుటచేతను, శ్రీనాథకవి ౧౪౫౦ వ సంవత్సరమునకు ముందే ౧౪౪౦-౪౫ సంవత్సరప్రాంతములయందే మృతి నొందియుండుటచేతను,

మకవిసార్వభౌమబిరుదసమార్జనకథ ౧౪౩౫ వ సంవత్సర ప్రాంతమున రచియింపఁబడినకాశీఖండరచనమునకుఁ బూర్వమునందే నడచి యుండుట చేతను, శ్రీనాథుఁడు సాళువగుండనరసింహరాయలయాస్థానములో నుండినడిండిమభట్టుతో వాదము చేసి జయించుట సంభవింపనేరదు. కాఁబట్టి శ్రీనాథునిచే నోడఁగొట్టఁబడిన డిండిమభట్టు వేఱొకఁ డయి యుండవలెను. ఇప్పుడు డిండిమభట్టు లెందఱున్నా రను ప్రశ్న వచ్చును. ఆపేరుగలవారు ముగ్గురునలుగు రున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది.

యోగానందప్రహసనమునందు తత్కర్త యైనయరుణగిరినాథుఁడు తనమాతామహుఁడు "బ్రహ్మాండభాండపిచండమండలితవిజయడిండిమచండిముఁ" డనియు, "డిండిమప్రభుఁ" డనియు, చెప్పి యున్నాఁడు. అందుచేత మొట్టమొదట విజయడిండిమమును సంపాదించినవాఁ డష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తుఁ డైనయీడిండిమభట్టకవిసార్వభౌముఁడే యనియు, ఆతనిదౌహిత్రుఁ డయినయరుణగిరినాథునకు డిండిమకవిసార్వభౌమత్వము లభించుట తాతవలననే యనియు, విశద మగుచున్నది. "శ్రీకంఠాగమపారంగతుఁడై విజయడిండిమము నార్జించినమాతామహునియొద్ద నుండియే యీయోగానందప్రహసనకర్తకు డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదమును, విజయడిండిమమును లభించినవి." అని శ్రీవేటూరిప్రభాకరశాస్త్రిగారు తమకనకాభిషేకమునందుఁ దెలిపి యున్నారు. ఈ ప్రథమడిండిమభట్టు ౧౨౭౦ వ సంవత్సరమునందు జనన మొంది ౧౩౭౦ వ సంవత్సరమువఱకును నూరేండ్లు జీవించె నని చెప్పఁబడెడువేదాంతదేశికులవారితో సమకాలీనుఁడు. వైష్ణవమతప్రచారకుఁ డైనవేదాంతదేశికులకును శైవమతప్రచారకుఁ డైనడిండిమభట్టునకును మతవిషయమున ననేకవాదములు జరిగినట్లును

వారు వాదప్రతివాదసందర్భమున నొండొరుల నాక్షేపించుచు వచ్చి నట్లును, తెలిపెడుకథలును శ్లోకములును దక్షిణదేశమునందు వ్యాపించి యున్నవి. ౧౩౬౦-౭౦ సంవత్సరప్రాంతములయం దుండిన యీప్రథమ డిండిమభట్టును ౧౩౬౦వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతఁగాని పుట్టని శ్రీనాథుఁడు వాదములో నోడించె ననుట పొసఁగ నేరదు. ఇఁక శ్రీనాథు నితో వాదించి యపజయము నొందినడిండిమభట్టు రెండవడిండిమభట్టో మూఁడవడిండిమభట్టో యయి యుండవలెను.

రెండవడిండిమభట్టుపే రరుణగిరినాథుఁడు. ఇతఁడు సంస్కృత మున యోగానందప్రహసనమును రచించెను. ఆప్రహసనమునం దతఁడు తన్నుఁగూర్చి "శ్రీడిండిమకవిసార్వభౌమ ఇతి ప్రథితబిరుదాంక నామధేయః, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితాసనాథః, శ్రీమానరుణగిరినాథః తేనకృతేనయోగానందనామ్నా ప్రహసనేనసభానియోగమనుతిష్ఠామి" అని వ్రాసికొని యున్నాఁడు. డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదాంకుఁడును సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితాసనాథుఁడును నైనయరుణగిరినాథుఁడు తన యోగానందప్రహసనములో భరతవాక్యముగా "దీర్ఘాయుర్దేవరాయో దధతు వసుమతీచక్రమాచంద్రతారమ్"అని దేవరాయని నాశీర్వదించి యున్నాఁడు. ఈకవి వర్ణించిన దేవరాయఁడు విజయనగరాధీశ్వరుఁ డైనప్రౌఢదేవరాయ లని యితరదృష్టాంతములవల్లఁ దేలుచున్నది. ఈ ప్రౌఢదేవరాయలు ౧౪౨౩ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౪౬ వ సంవత్సరమువఱకును కర్ణాటకరాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఈతనికాల ములో శ్రీనాథుఁ డుండె ననుటకు సందేహము లేదు. శ్రీనాథుఁ డుద్భటవివాదప్రౌఢిచేత నోడించి కంచుఢక్క పగులఁగొట్టించినది తప్పక యరుణగిరినాథనామము గలయీరెండవడిండిమభట్టునే ఇతఁడు ప్రౌఢదేవరాయనిరాజ్యకాలములో నుండినవాఁ డగుటచేత నితఁడి

శ్రీనాథుఁ డోడించుట ౧౪౨౩ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నయి యుండవలెను. ౧౪౨౬ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నని తోఁచుచున్నది. ప్రౌఢదేవరాయలు దేవరాయనామధేయము గలకర్ణాటకరాజులలో రెండవవాఁడు. మొదటివాఁడు ప్రౌఢదేవరాయనితండ్రియైనదేవరాయ మహారాజు. అతఁడు ౧౪౦౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౨౨ వ సంవత్సరమువఱకును కర్ణాటరాజ్య మేలెను. ఈతనికాలమునందునసహితము శ్రీనాథకవి యుండెనుగాని యతఁడీయనరాజ్యకాలములో కొండవీటినగరమును విడిచి దేశసంచారము చేయ నారంభింపలేదు. అంతేకాక గౌడడిండిమభట్టుసహిత మీరాయనిరాజ్యావసానదశయందు తప్ప నుండక యీతనికొడుకైన ప్రౌఢదేవరాయని యేలుబడిలోనే తదాస్థానకవి యయి యుండినవాఁడు. ఈగౌడడిండిమభట్టుయొక్క కవిసార్వభౌమ బిరుదమును లాగుకొని శ్రీనాథుని కిప్పించుటలో సహాయుఁ డయిన వాఁడు సాళువగుండనరసింహరాయనిమంత్రిగా నుండినచంద్రశేఖరుఁడు కానేరఁడు. ప్రౌఢదేవరాయనియాస్థానములో మఱియొకచంద్రశేఖరుఁ డుండి యుండవచ్చును. చంద్రశేఖరక్రియాశక్తి యన్నచోట చంద్రభూషక్రియాశక్తి యని పాఠాంతరము గలదు. ఈచంద్రభూషక్రియాశక్తిపాఠమే సరియైన దైనపక్షమున, ౧౩౪౦ వ సంవత్సరమునందు శ్రీవీరబుక్కరాయలరాజ్యకాలములో వ్రాయఁబడిన కొండూరు శాసనములో

శ్లో. శ్రీచంద్రభూషణాచార్యపదపంకజయో స్తథా
గ్రామం కొండూరునామానం బుక్కక్ష్మాపతి రార్పయత్.

అని రాజగురువైనచంద్రభూషాచార్యునిపేరు కనఁబడుచున్నదిగాని ప్రౌఢదేవరాయనికాలములో చంద్రభూషునిపే రెక్కడను వినఁబడదు. ఈచంద్రభూషుఁడు "యతీంద్రస్య క్రియాశక్తిగురోః ప్రీతయే

శ్రీచంద్రభూషణాచార్యః" అని పై శాసనములోనే యుండుటనుబట్టి క్రియాశక్తియతీంద్రుని శిష్యుఁ డగుట స్పష్టము. క్రియాశక్తిపీఠ మా కాలమునందు శంకరాచార్యపీఠమువంటి శైవమతపీఠమై కర్ణాటక రాజులకు గురుపీఠ మయి యుండెను. ఆపీఠాధికారి విరూపాక్షాదిశంక రమఠములకువలెనే యతీంద్రుగా నుండెను. అయినను వీరబుక్కరా యలనాటిచంద్రభూషాచార్యుఁడు గాని క్రియాశక్తియతీంద్రుఁడు గాని ప్రౌఢదేవరాయలకాలములో నున్న శ్రీనాథునికవిసార్వభౌమ బిరుదముతో సంబంధించి యుండుట పొసఁగనేరదు. క్రియాశక్తి మఠశిష్యుఁ డయి శాసనములోనిచంద్రభూషాచార్యునికి మనుమఁ డై నమటేయొకచంద్రభూషాచార్యుఁడు రాజగురు వయి ప్రౌఢదేవ రాయనికాలములో నుండిన నుండవచ్చును. మధురావిజయకృతిక ర్త్రియు బుక్కరాయనికోడలును కంపరాయనిరాణియు నైనగం గాంబ తనమధురావిజయ మనువీరకంపరాయ చరిత్రలో క్రియాశక్తి నిట్లు స్తుతించెను.—

శ్లో. అసాధారణసార్వజ్ఞ్యం విలసత్సర్వమంగళమ్
క్రియాశక్తిగురుం వందే త్రిలోచనమివాపరమ్.

౧౩౭౭ మొదలు ౧౪౦౪ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యము చేసిన ద్వితీయహరిహరరాయనిపుత్రుఁ డిమ్మడిబుక్కరాయనిమైసూరుదాన శాసనములో కులగురు వయినకాశీవిలాసక్రియాశక్తి పేర్కొనఁ బడెను—

శ్లో. శ్రీమత్కాశీవిలాసాఖ్యక్రియాశక్తీశసేవినా
శ్రీమత్త్ర్యంబక పాదాబ్జసేవానిష్ణాతచేతసా.

మనచరిత్రాంశమునకు చంద్రభూషునికథ గాని చంద్రశేఖరునికథ గాని యంతగా ప్రధాన మయినది కాదు. మనశ్రీనాథునిచే నోడఁ గొట్టఁబడి కవిసార్వభౌమబిరుదమును గోలుపోయినవాఁడు రెండవ

డిండిమకవిసార్వభౌముఁ డయినయరుణగిరినాథుఁ డనుట నిశ్చయము. విజయడిండిమమును కవిసార్వభౌమబిరుదాంకమును స్వీయముగా సంపాదించుకొన్నవి గాక మాతామహునివలన సంక్రమించినవే యయినను, అరుణగిరినాథుఁ డసామాన్యపాండిత్యమును నిరుపమానకవితాసామర్థ్యమును గలవాఁ డయినందునకు సంశయము లేదు. ఇతఁడు యోగానంద ప్రహసనాది కావ్యములను రచియించి ప్రసిద్ధి కెక్కిన ట్లీవఱకే చెప్పఁబడెను.

ఇఁక మూఁడవడిండిమకవిసార్వభౌమునిగూర్చి విచారింతము. ఇతఁడు ద్వితీయడిండిమకవిసార్వభౌముఁ డయినయరుణగిరినాథుని పుత్రుఁడు; రాజనాథదేశికనామధేయుఁడు; తండ్రివలనను తండ్రితాత వలనను సంక్రమించినడిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదమును వహించినవాఁడు; మహావిద్వాంసుఁ డయి సాళువాభ్యుదయాది గ్రంథములను రచియించినవాఁడు. ౧౪౯౦ సంవత్సర ప్రాంతమున విద్యానగరరాజ్యమును వశపఱుచుకొని పరిపాలించినసాళువగుండనరసింహరాయని కాలములోను తరువాతఁ గృష్ణదేవరాయలతండ్రి యైనవీరనరసింహరాయనికాలములోను మూఁడవడిండిమకవిసార్వభౌముఁ డైనరాజనాథదేశికుఁ డాస్థానకవిగా నుండి ప్రసిద్ధికెక్కెను. ఇతఁడు సాళువగుండనరసింహరాయనివిజయములను వర్ణించుచు సంస్కృతమున సాళువాభ్యుదయ మనుపదునాలుగుసర్గములు గలకావ్యమును జేసెను. ఈ కావ్యమునం దితఁడు తా నష్టదిగ్విజయపటహీకృత బిరుదడిండిమాడంబరుఁడ ననియు డిండిమకవిసార్వభౌముఁడ ననియుఁ జెప్పుకొనెను. ఈ బిరుదము లీవంశమువారికి పితృపితామహపారంపర్యముగా నడచుచున్నట్టు కనఁబడుచున్నది. తృతీయడిండిమకవిసార్వభౌముఁడు వీరనర

సింహదేవరాయనికాలములోఁ గూడ నుండినట్లు కుమారధూర్జటికవి కృత మయినకృష్ణరాజవిజయములోని యీ క్రిందిపద్యములు తెలుపుచున్నవి.

మ. రమణీయాభ్రతరంగిణీఘుమఘుమారావార్భగంభీరవా
క్క్రమజంఝానిలధూతదుష్కవిమహాగర్వాభ్రసంఘుండు ది
గ్రమణీమౌక్తికహారబంధురయశోరాజన్మనాథ్యుండు డిం
డిమపుంభావసరస్వతీంద్రుఁ డవిమేల్ తివిం బ్రకాశించుచు.

* * * * *

మ. అని యాడిండిమసార్వభౌమకవి ప్రఖ్యాతంబుగాఁ దత్పురా
తనవృత్తాంతము నెల్ల దెల్పినఁ జమత్కారంబు వీక్షించియా
జననాథాగ్రణియున్ సభాసదులు నుత్సాహంబునం బొందికాం
చనభూషాదు లొసంగి రెంతయు దయాసంరంభధౌరేయులై.

పయిపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడినజననాథాగ్రణి వీరనరసింహరాయలు. ఇట్లు ౧౪౯౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయం దుండినడిండిమకవిసార్వభౌముఁడు శ్రీనాథునిచే జయింపఁబడినవాఁడు కాఁజాలఁడు. శ్రీనాథుఁడు ద్వితీయడిండిమకవిసార్వభౌముని నుద్దండవివాదప్రౌఢిచే నోడించి యతనికంచుఢక్కను బగులఁ గొట్టించి యాతనికవిసార్వభౌమబిరుదమును స్వవశము చేసికొన్నట్లు చెప్పఁబడినను, తరువాత నాతనిసంతతివారు సహితము వశాగత మైనవిజయడిండిమమును ధరించుచు కవిసార్వభౌమబిరుదమును వహించుచునే యుండిరి. ఈ మువ్వురు డిండిమకవిసార్వభౌములలోను ప్రథముఁడు ౧౩౮౦ సంవత్సరప్రాంతమునందును, ద్వితీయుఁడు ౧౪౨౦ సంవత్సరప్రాంతమునందును, తృతీయుఁడు ౧౪౮౦ సంవత్సరప్రాంతమునందును, ఉండినవారగుటచేత మన శ్రీనాథకవి జయించినవాఁడు ద్వితీయడిండిమకవి

డిండిమకవిసార్వభౌముఁ డయినయరుణగిరినాథుఁ డనుట నిశ్చయము. విజయడిండిమమును కవిసార్వభౌమబిరుదాంకమును స్వయముగా సంపాదించుకొన్నవి గాక మాతామహునివలన సంక్రమించినవే యయినను, అరుణగిరినాథుఁ డసామాన్యపాండిత్యమును నిరుపమానకవితాసామర్థ్యమును గలవాఁ డయినందునకు సంశయము లేదు. ఇతఁడు యోగానందప్రహసనాదికావ్యములను రచియించి ప్రసిద్ధి కెక్కినట్టీవఱకే చెప్పఁబడెను.

ఇఁక మూఁడవడిండిమకవిసార్వభౌమునిగూర్చి విచారింతము. ఇతఁడు ద్వితీయడిండిమకవిసార్వభౌముఁ డయినయరుణగిరినాథుని పుత్త్రుఁడు; రాజనాథదేశికనామధేయుఁడు; తండ్రివలనను తండ్రితాతవలనను సంక్రమించినడిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదమును వహించినవాఁడు; మహావిద్వాంసుఁ డయి సాళువాభ్యుదయాదిగ్రంథములను రచియించినవాఁడు. ౧౪౯౦ సంవత్సరప్రాంతమున విద్యానగరరాజ్యమును వశపఱుచుకొని పరిపాలించినసాళువగుండనరసింహరాయనికాలములోను తరువాతఁ గృష్ణదేవరాయలతండ్రి యైనవీరనరసింహరాయనికాలములోను మూఁడవడిండిమకవిసార్వభౌముఁ డైనరాజనాథదేశికుఁ డాస్థానకవిగా నుండి ప్రసిద్ధికెక్కెను. ఇతఁడు సాళువగుండనరసింహరాయనివిజయములను వర్ణించుచు సంస్కృతమున సాళువాభ్యుదయ మనుపదునాలుగుసర్గములు గలకావ్యమును జేసెను. ఈ కావ్యమునం దితఁడు తా నష్టదిగ్విజయపటహీకృతబిరుదడిండిమాడంబరుఁడ ననియు డిండిమకవిసార్వభౌముఁడ ననియుఁ జెప్పుకొనెను. ఈ బిరుదము లీవంశమువారికి పితృపితామహపారంపర్యముగా నడచుచు వచ్చుట కనఁబడుచున్నవి. తృతీయడిండిమకవిసార్వభౌముఁడు వీరనర

సింహదేవరాయనికాలములోఁ గూడ నుండినట్లు కుమారధూర్జటికవి కృత మయినకృష్ణరాజవిజయములోని యీక్రిందిపద్యములు తెలుపుచున్నవి.

మ. రమణీయాభ్రతరంగిణీఘుమఘుమారావార్ధగంభీరవా
క్క్రమఝంఝానిలధూతకుమతకవిమహాగర్వాభ్రసంఘుండు ది
గ్రమణీమౌక్తికహారబంధురయశోరాజన్మహాధుర్యుండు డిం
డిమపుంభావసరస్వతీంద్రుఁ డనియెక్కటి విం బ్రకాశించుచు.

మ. అని యాడిండిమసార్వభౌమకవి ప్రఖ్యాతంబుగాఁ దత్పురా
తనవృత్తాంతము నెల్ల దెల్పినఁ జమత్కారంబు వీక్షించి యా
జననాథాగ్రణియున్ సభాసదులు నుత్సాహంబునం బొందిరాం
చనభూషాదు లొసంగి రెంతయు దయాసంరంభధౌరేయులై.

పయిపద్యమునందుఁ జేర్కొనఁబడినజననాథాగ్రణి వీరనరసింహరాయలు. ఇట్లు ౧౪౯౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయం దుండినడిండిమకవిసార్వభౌముఁడు శ్రీనాథునిచే జయింపఁబడినవాఁడు కాఁజాలఁడు. శ్రీనాథుఁడు ద్వితీయడిండిమకవిసార్వభౌముని నుద్దండవివాదప్రౌఢిచే నోడించి యతనికంచుఢక్కను బగులఁ గొట్టించి యాతనికవిసార్వభౌమబిరుదమును స్వవశము చేసికొన్నట్లు చెప్పఁబడినను, తరువాత నాతనిసంతతివారు సహితము పరంపరాగత మైనవిజయడిండిమమును ధరించుచు కవిసార్వభౌమబిరుదమును వహించుచునే యుండిరి. ఈ మువ్వురు డిండిమకవిసార్వభౌములలోను ప్రథముఁడు ౧౩౮౦ సంవత్సరప్రాంతమునందును, ద్వితీయుఁడు ౧౪౨౦ సంవత్సరప్రాంతమునందును, తృతీయుఁడు ౧౪౮౦ సంవత్సరప్రాంతమునందును, ఉండినవారగుటచేత మనశ్రీనాథకవి జయించినవాఁడు ద్వితీయడిండిమకవి

సార్వభౌముఁడే కాని తక్కినయుద్దఱును కా రని సిద్ధాంత మగుచున్నది. ఈడిండిమభట్టురొక్క కవిసార్వభౌమబిరుదమును స్వాధీనము చేసికొన్నను గొంతకాలమువఱకు దాని నుపయోగించుట కేహేతువుచేతనో శ్రీనాథుఁడు సందేహించుచుండెను.

తమయాస్థానకవి కిట్లు విద్యావివాదములో పరాభవము జరగిన తరువాత విజయశాలి యైన శ్రీనాథసుకవిరాజమౌళికి దీనారములతోను టంకములతోను తమముత్యాలశాలలో కనకాభిషేకము చేయించి సత్కరించి రాయలవారు తనిని బంపివేసిరి దీనారములును టంకములును రాయలకాలములో వాడుకలో నున్న బంగారునాణెములు. బంగారునాణెముల నిట్లు జలమునువలె శిరస్సుపైఁ గ్రుమ్మరించి స్నానము చేయించినప్పు డవి బహుసహస్రములు కాకపోయినను సహస్రమునకు దక్కువ కాకుండ నైన నుండవచ్చును. డిండిమకవి సార్వభౌమునకు సభలో నవమానమును తత్ప్రతిపక్షికి బహుమానమును జరగినయనంతరమున సహితము డిండిమభట్టును తత్పుత్రుడును పూర్వగౌరవముతోను పూర్వబిరుదావళితోను పూర్వవిజయడిండిమములతోను రాయలయాస్థానకవీశ్వరులుగాను విద్వాంసులుగాను యథాపూర్వముగా నుండినట్టే కనఁబడుచున్నది. శ్రీనాథున కిట్లు స్వర్ణాభిషేకసమ్మానము జరగినది రాయలయాస్థానమునందుఁ గాదనియు నొకానొకదక్షిణదేశాధీశునిసభలో ననియు

"దీనారటంకాలఁ దీర్థ మాడించితి
దక్షిణాధీశుముత్యాలశాల"

అని యుండుటను బట్టి యొకానొకరు వ్రాసి యున్నారు. ఆకాలమునందు కర్ణాటకరాజులను దక్షిణాధీశ్వరు లనియు వ్యవహరించు చుండెదువారు. ఈస్వర్ణస్నానసత్కారము జరిగినది కర్ణాటమహారాజసం

స్థానమునం జే యని శ్రీనాథకృత మైనకాశీఖండములోని యీకృతిపతి సంశోధనపద్యము విస్పష్టపఱుచుచున్నది—

శా. కర్ణాటక్షితినాథమౌక్తికసభాగారాంతసంకల్పిత
స్వర్ణస్నానజగత్ప్రసిద్ధకవిరాట్సంస్తుత్యచారిత్ర! దు
గ్ధార్ణోరాశిగభీర! ప్రాహ్ణముఖమధ్యాహ్ణవాహ్ణపరాహ్ణార్చితా
పర్ణావల్లభ! రాజశేఖరమణీ! పంటాన్వయగ్రామణీ!

అంతట శ్రీనాథుఁడు రాయలకొలువు వీడ్కొని బహుధనకనకసంచయములతో మరల యశోధనార్జనముకొఱకు దేశసంచారమునకు బైలుదేఱెను. ఈసంచారములలో నితఁ డాంధ్రవల్లభుని, మైలారురెడ్డినాయకుని, సర్వజ్ఞసింగమనాయునిని, సందర్శించి సత్కారముఁబడసె నని చెప్పుదురు. ఆంధ్రవల్లభుఁడు దక్షిణమున కాంచీనగరాధీశ్వరుఁడుగా నుండినసంపరాయని (శంభురాయని) కుమారుఁడైన తెలుఁగురాయఁడు. వీరబుక్కరాయల (౧౩౫౫-౭౭) కుమారుఁడైన కంపరాయలు తండ్రియాజ్ఞనుసారముగా మధురాసురత్రాణుని జయించుట కయి దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర వెడలినప్పుడు త్రోవలో కాంచీపురము రాజధానిగా రాజ్యమేలుచుండినసంపరాయని తనసేనాపతి యైనసాళువమంగునిసాహాయ్యము చేత జయించి కాంచీపురమును దనముఖ్యపట్టణముగాఁ జేసికొనెను. మధురావిజయమునం దీక్రిందిశ్లోకములలో

శ్లో. అంతర్బింబితచంపేంద్రా కంపేంద్రస్యాసిపుత్రికా
అప్సరోభ్యః పతిం దాతు మంతర్వత్నీ కిలాభవత్
అథ వంచితతత్ఖడ్గప్రహారః కంపభూపతిః
అకరో దసినా చంప మమరేంద్రపురాతిథిమ్.

గంగాదేవి తనభర్తృపౌరుషమును వర్ణించెడియుత్సాహములో కంపరాజు

చంపరాయని (సాంపరాయని) తనఖడ్గధారతో ఖండించి చంపెనని గొప్ప చెప్పినను, పరాజితుఁ డయినచంపరాజు స్వర్గాతిథి గాక బ్రతికియుండి మధురాసురత్రాణుని జయించుటలో కంపభూపతికి సహాయుఁడు సహిత మయ్యెను. కంపరాజు సేనాధిపతియు నిరుపమానపరాక్రమశాలియు నైనసాళువమంగరాజు సంపరాయనిరాజ్యములోఁ గొంతభాగ మతనికి మరల నిప్పించి యాతనిని మిత్రునిఁగాఁ జేసి సంపరాయస్థాపనాచార్యుఁ డని పేరు పొందెను. జైమినిభారతములో పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరభద్రుఁడు సాళువమంగును వర్ణించుచు నీయంశము నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పి యున్నాఁడు—

సీ. దురములో దక్షిణసురతాను నెదిరించి
కొనివచ్చి సంపరాయనికి నిచ్చి
సామ్రాజ్యమున నిల్పి సంపరాయస్థాప
నాచార్యబిరుదవిఖ్యాతి గాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వదివేలు
మాడ లద్దేవునుమ్మడికి నొసఁగె
మధురాసురత్రాణు మడియించి పరపక్షి
సాళువబిరుదంబు జగతి నెరపె
గబ్బి తనమునఁ దేజిమొగంబు గట్టి
తటిమి నగరంపుగవకులు విఱుగఁ ద్రోలి
తాను వ్రేసినగారు నుద్దవిడిఁ దెచ్చె
సాహసంబున నుప్పొంగుసాళ్వమంగు.

ఈప్రకారముగా సంపరాయని సామంతరాజునుగా రాజ్యమునందు మరల నిలిపినకాలము ౧౩౭౦ వ సంవత్సరప్రాంతము. స్వరాజ్యమునందు పునస్సంస్థాపితుఁ డయి సంపరాయఁడు ౧౪౦౦ సంవత్సరప్రాం

తమువఱకును రాజ్యభారమును వహించి యుండును. అనంతరమున (సంపరాయనిపుత్రుఁ డయిన తెలుగుఁరాయఁడు రాజ్యమునకు వచ్చి ౧౪౩౫ వ సంవత్సర ప్రాంతమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసి యుండును. ఈ తెలుఁగురాయఁడు ౧౪౩౮ సంవత్సరమునందు సింహాచల యాత్ర చేసి యచ్చటనృసింహస్వామివారిదేవాలయములో నీక్రింది శాసనము వ్రాయించెను—

"స్వస్తి శ్రీశకవర్షంబులు ౧౩౫౦ అగునేఁటిప్లవసంవత్సరఫాల్గుణకృష్ణ ౭ గురువారానను కన్నడదేసమందుల సంబురాయనికొడుకు తెలుంగురాయండు తనకు అభీష్టార్థసిద్ధిగాను శ్రీనరసింగనాథునికినిత్యమును సన్నిధిని వెలుంగను అఖండదీపాలు రెండు సమర్పించెను."

శ్రీనాథుఁ డీతనిని ౧౪౩౫వ సంవత్సర ప్రాంతమునందు దర్శనము చేసి యుండును. ఈతనిరాజ్యప్రదేశ మేదో సరిగా తెలిసినది కాదు| గాని

శా. ధాటీఘోటకరత్నఘట్టనమిళద్ద్రాఘిష్ఠకల్యాణఘం
టాటంకారవిలుంఠలుంఠితమహోన్మత్తాహితక్షోణిభృ
త్కోటీరాంకితకుంభినీధరసముత్కూటాటవీఝాటక
ర్ణాటాంధ్రాధిపసాంపరాయనితెలుంగా నీకు బ్రహ్మాయు వౌ.

అను|శ్రీనాథునిపద్యమును బట్టి చూడఁగా కర్ణాటాంధ్రదేశమధ్యస్థమయినయేదోయరణ్యప్రాంతరాజ్య మయినట్టు కన్పట్టుచున్నది. ఈ తెలుఁగురాయఁడు కవులకుకస్తూరిదానము చేయుటలోఁ బ్రసిద్ధుఁడు.) శ్రీనాథునియీక్రిందిపద్య మీయంశమును దెలుపుచున్నది—

శా. అక్షయ్యం బగుసాంపరాయనితెనుంగాధీశకస్తూరికా
భిక్షాదానము చేయురా సుకవిరాడ్బృందారకస్వామికిన్
దాక్షారామపురీవిహారవరగంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుఁదద్వాసనల్.

శ్రీనాథకవీంద్రుఁ డీపద్యమును జెప్పునప్పటికే తాను ద్రాక్షారామమునకుఁ బోవ నుద్దేశించుకొన్నట్టు కనుపట్టుచున్నది. తెలుఁగురాయని వలన సంభావనమును బడసి శ్రీనాథుఁ డక్కడనుండి వెడలి మహావిద్వాంసుఁడయి సర్వజ్ఞసింహనామము వహించి రాచకొండసంస్థానమునకు ప్రభువుగా నుండినసర్వజ్ఞసింగమనీని సందర్శించి సత్కారముఁ బొందుట కయి తదాస్థానమునకుఁ బోయెను. శ్రీనాథుఁడు రాజదర్శనము చేయుటకు ముం దక్కడఁ గూడఁ దనకు విజయము కలిగింపవలె నని తనయిష్టదేవత యయినసరస్వతి నీక్రిందిపద్యముతో వేఁడుకొనె నని చెప్పుదురు—

సీ. దీనారటంకాలఁ దీర్థ మాడించితి
దక్షిణాధీశుముత్యాలశాల
పలుకుతోడై తాంధ్రభాషామహాకావ్య
నైషధగ్రంథసందర్భమునకుఁ
బగులఁగొట్టించి తుద్భటవివాదప్రౌఢి
గౌడడిండిమభట్టుకంచుఢక్క
చంద్రశేఖరుక్రియాశక్తి రాయలయొద్దఁ
బాదుకొల్పితి సార్వభౌమబిరుద
మెటులు మెప్పించెదో నన్ను నింకమీఁద
రావుసింగమహీపాలు దీవిశాలు
నిండుకొలువున నెలకొని యుండి నీవు
సరససద్గుణనికురుంబ శారదాంబ.

ప్రౌఢదేవరాయాంధ్రవల్లభాదులమహాసంస్థానములకుఁబోయి వారలచే మెప్పొందినకవిసార్వభౌముఁ డీసింగమనాయనిచిన్నసంస్థానమునకుఁ బోయి యచ్చటఁ దనకు పరాభవము కలుగకుండఁ జేయు మని

శారదను వేఁడియుండునా యని యొకరీవిషయమున సంశయపడు చున్నారు. దేవరాయాదులు మహారాజు లయినను వారు పండితజన పరివేష్టితులే గాని స్వయముగా పండితులు గారు; ఇఁక నీసింగమ నాయఁ డన్ననో చిన్నసంస్థానాధిపతి యైనను పండితులవలనఁ గృతుల నందుటయే కాక తానును స్వయముగా కావ్యవిరచనసామర్థ్యము గలవాఁ డయి బహుశాస్త్రములయందుఁ బ్రవీణుఁ డయి సర్వజ్ఞబిరు దమును వహించినవాఁడు. అటువంటివానియొద్దఁ దనపాండిత్యమును జూపుటకుఁ బోవునప్పు డెంతటివిద్వాంసుఁ డైనను కొంచెము జంకి తనకు విజయ మియ్యవలసిన దని తనయిష్టదైవతమును ముందుగాఁ బ్రార్థించుట యసహజ మగునా? శ్రీనాథునకు సరస్వతి యిష్టదేవత యగుట నైషధమునందు గృతినాయకుఁ డైనమామిడిసింగనామా త్యుఁడు తన్నుఁ బిలిపించి పలికినట్లు చెప్పఁబడినయీశార్దూలములు ఘోషించుచున్నవి—

శా. భారద్వాజపవిత్రగోత్రుని శుభాపస్తంబసత్సూత్రు వి
ద్యారాజీవభవుండు మారయకుఁ బుణ్యాచార భీమాంబకుం
గారా మైనతనూజు నన్ననఘు శ్రీనాథాఖ్యునిం బిల్చి స
త్కారం బొప్పఁగ గారవించి పలికె న్గంభీరవాక్ప్రౌఢిమన్.

శా. బ్రాహ్మీదత్తవరప్రసాదుఁడ వుదుప్రజ్ఞావిశేషోదయా
జిహ్మస్వాంతుఁడ వీశ్వరార్చనకళాశీలుండ వభ్యర్హిత
బ్రహ్మాండాదిమహాపురాణచయతాత్పర్యార్థనిర్ధారిత
బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానమవు నీభాగ్యంబు సామాన్యమే.

సర్వజ్ఞబిరుదము రావువంశమూలపురుషుఁ డైనబేతాళనాయని కేడవ తరమువాఁ డయినసింగభూపాలునికే గాని పదవతరమువాఁ డయిన యీసింగమనాయనికి లే దనియు, రసార్ణవసుధాకరాదిగ్రంథములను

రచించినవాఁ డతఁడే కాని యితఁడు కాఁ డనియు, కాలవ్యత్యాసమును బట్టి సింగభూపాలీయాది గ్రంథకర్త యయినసర్వజ్ఞసింగమనాయనికాలములో శ్రీనాథుఁ డుండియుండఁజాల డనియు, అందుచేత నీమహాకవి యీసింగభూపాలునియొద్ద నపజయము సంభవించు నేమో యని భయపడవలసినపని యుండ దనియు, కాఁబట్టి శ్రీనాథుఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయనియాస్థానమునకుఁ బోయె ననుటయే యసత్యమనియు, కొందఱు వాదించుచున్నారు. ఆవిషయము నిచ్చట నించుక విమర్శింతము.

బేతాళనాయనికి నేడవతరమువాఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁ డగుటకు సందేహము లేదు; రసార్ణవసుధాకరాదిసంస్కృతగ్రంథములను రచియించినవాఁ డతఁడే యగుటకును సందేహము లేదు. శ్రీనాథపోతనార్యు లాతనికాలపువారు కాకపోవుటయు నందుచేత నాతనియాస్థానమునం దుండకపోవుటయు నిశ్చయమే. అంతమాత్రముచేత పదవతరమువాఁ డైనసింగమనాయఁడు విద్వాంసుఁడును సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుఁడును గాఁ డన్నసిద్ధాంత మేర్పడనేరదు. ఇద్దఱును విద్వాంసులు కావచ్చును; ఇద్దఱును సర్వజ్ఞబిరుదాంచితులు కావచ్చును; ఇద్దఱును గ్రంథకర్తలు కావచ్చును; ఇద్దఱును కృతిపతులు కావచ్చును. వేదాంతిదేశికులు సుభాషితనీవి లోనగు గ్రంథములను బంపినవాఁడును వైష్ణవగ్రంథకర్తలు తమవ్యాఖ్యానములలో సర్వజ్ఞబిరుదనామములోఁ బేర్కొనినవాఁడును బేతాళనాయనియేడవతరమువాఁ డయిన మొదటిసింగమనాయఁడే యయి యుండును. అయినను పదవతరమువాఁ డయినసింగమనాయఁడును సర్వజ్ఞబిరుదాంకుఁడే. ప్రౌఢదేవరాయనికాలములో నుండినయీసర్వజ్ఞసింగమనాయనియాస్థానమునకే శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడును బమ్మెరపోతనామాత్యుఁ

డును పోయి యాతనిపయిని పద్యములను జెప్పి బహుమానములను బడసిరి. ఈవిషయము వెల్గోటివారివంశచరిత్రములో నీక్రిందిపద్య మునఁ జెప్పఁబడినది—

సీ. క్షితిలోన సర్వజ్ఞసింగభూపాలుండు
　　　బలవైరిసన్నుతపౌరుషుండు
లలి కావ్యనాటకాలంకారచతురుండు
　　　సకలశాస్త్రార్థవిశారదుండు
వలనొప్ప సింగభూపాలీయనామక
　　　గ్రంథంబు రచియించెఁ గౌతుకమున
మును భాగవతమును దెనుఁగు చేసినయట్టి
　　　బమ్మెరపోతన బాగుమీఱ
తనకుఁ జెప్పినభోగినీదండకమును
వెలయ శ్రీనాథనామకవిప్రవరుఁడు
కోరి చెప్పినపద్యము ల్గొని ముదాప్తిఁ
బెంపుతో వారి మన్నించి పేరు వడసె.

ఉభయసింగభూపాలురను గూర్చియు సింగభూపాలీయములు చేయఁ బడినవి కాని రెంటికిని మిక్కిలి భేద మున్నది—మొదటిది రసార్ణవ సుధాకరము; రెండవది చమత్కారచంద్రిక. మొదటిది సింగభూపాల రచితము; రెండవది సింగభూపాలాంకితము. రెండును నలంకారవిషయ కములే. చమత్కారచంద్రిక యనఁబడెడు రెండవసింగభూపాలీయము విశ్వేశ్వరకవిచంద్రునిచే రచియింపఁబడినది. అందలిలక్షణములలక్ష్య ములు నరసభూపాలీయమునందు నరసభూపాలునిపేరఁ జెప్పఁబడినట్టే సింగభూపాలునిపేరఁ జెప్పఁబడినవి. కవి యీగ్రంథమునకు సింగభూ

పాలకీర్తిసుధాసారశీతలనామాంతర ముంచెను. అందలివిలాసాంత గద్య మును జూడుఁడు—

"ఇతి సరససాహిత్యచాతురీధురీణవిశ్వేశ్వరకవిచంద్ర
ప్రణీతాయాం శ్రీసింగభూపాలకీర్తిసుధాసారశీతలాయాం
చమత్కారచంద్రికాయాం అష్టమో విలాసః."

రసార్ణవసుధాకరము మూఁ డుల్లాసములను గలది; చమత్కారచంద్రిక తొమ్మిది విలాసములను గలది. చమత్కారచంద్రికలోని రెండుశ్లోకముల నిం దుదాహరించు చున్నాను—

శ్లో. కృతి రభిమతకృతిచతురా యది చతురోదాంతనయోగుణోదారా
ఇతి లక్షణకృతిరత్నం రచయే సింగనృపగుణోదాహరణం.

శ్లో. లోకే రాఘవపాండవాద్భుతకథాగ్రంథానుసంథాయినౌ
తౌ గ్రంథా వివ తన్మని ప్రణిహితౌ శ్రీసింగభూపాశ్రయః
యాయా దాదరణీయతం కృతధియాం గ్రంథోయ మస్మత్కృతీ
నాహం యద్యపి తాదృ శోస్మయ మసౌ రాజా హి తాదృగ్గుణః.

చమత్కారచంద్రిక సింగభూపాలకృతము గాక యన్యకృత మయినం దున పయిసీసపద్యములోని మూఁడవచరణమునందలి 'రచియించె' నను దానిని గృతి నందె నని మార్చినపక్షమున సింగభూపాలుని కది సరిపోవును. విల్సనుదొరగారు తమపుస్తకవివరణపట్టికలో ౨౧ వ సంఖ్య గలయీచమత్కారచంద్రికను గూర్చి "విశ్వేశ్వరకవిచే రాజమహేంద్రవరముజిల్లాలోని పిఠాపురపుజమీందారీయొక్క చిన్నరాజైనసింహభూపాలునియొక్క పద్యస్తవరూపచరిత్రము. ౧౬ వ సంఖ్య చూడుము (A poetical and panegyrical account of *Sinha Bhupala,* a petty *Raja* of the Zamindari of *Pithapur,* in the Rajahmundry district, by *Visweswara kavi.* See No, 16," అని వ్రాసి యున్నారు. ౧౬ వ సంఖ్య గల

ప్రసంగరత్నావళినిగూర్చి చెప్పుచు దానిలో "౭౭వ ప్రకరణము విక్రమాదిత్యుఁడు మొదలుకొని మొట్టమొదట కనకగిరిలో చిన్నరాజుగా యుండి తనయధికారమును రాజమహేంద్రమండలములోనిరొుక భాగముపైకి వ్యాపింపఁ జేసి పిఠాపురమునో పెద్దాపురమునో తనరాజధానిని జేసికొన్న సింహాభూపుఁ డనెడుసర్వజ్ఞసింహానాయఁడువఱకును గలప్రసిద్ధరాజులయొక్క సంక్షిప్తచరిత్రములను కలిగి యున్నది. (The 77th chapter contains short accounts of celebrated Princes from *Vikramaditya* to *Sinha Bhupah* or *Sarvajna Sinha Nayudu* a petty prince originally of *Kanakagiri,* who extended his power over part of the *Rajamahendri* district and *Pithapur* or *Peddapur* his capital.)" అని వ్రాసియున్నారు. దొరగారు రావుసింగభూపాలుఁ డన్నపేరు చూచి పిఠాపురములో రావువారు సంస్థానాధిపతులుగా నుండుటను బట్టి రాజమహేంద్రమండల మని భ్రమపడియుందురు. దేశికులవారి 'సుభాషితనీవి' వ్యాఖ్యోపోద్ఘాతములో "రాజమహేంద్రవరనగరస్థితసర్వజ్ఞసింగక్ష్మావల్లభేన" అని యేల వ్రాయఁబడెనో తెలియరాకున్నది. ఈరెంటినిబట్టి కాఁబోలును వెలుగోటివారివంశచరిత్రమును వ్రాసినవా రుపోద్ఘాతములో

"తొమ్మిదవతరమువాఁడైన లింగమనాయఁడు సింహాద్రి మొదలగునబ్బినాటిరాజ్యము నాక్రమించి యేలినట్లును మఱియొక శాఖాంతరమునందు ౯వ తరమువాఁడైన యనపోతానాయఁడు రాజమహేంద్రవరము రెడ్లను గొట్టి యాదేశము నేలినవాఁ డనియు, వంశావళిలో వారిచరిత్రములలో వ్రాయఁబడి యున్నది..................... లింగమనాయఁడు అనపోతానాయఁడుగార్ల చరిత్రములలో పీఠ సిం

కోద్రి రాజమహేంద్రవరము మొదలగు రాజ్యముల నాక్రమించినా రనియు...............కాఁబట్టి నిజముగ తొమ్మిదవతరమువా రాదేశముల నాక్రమించి యేలి తమపుత్త్రాదుల నచట నిలిపి యుండవలెను”

అని వ్రాసి యున్నారు. ఈసింగభూపాలునిరాజ్యము రాజమహేంద్రమండలములోని కొంతభాగమువఱకును కొంతకాలము వ్యాపించినను వ్యాపింపకపోయినను సర్వజ్ఞబిరుద మీతనికిఁ గూడనుండినది. ఈబిరుదము రెండువిధముల రావచ్చును. ఒకవిధమునఁ దాను స్వసామర్థ్యము చేత సంపాదించుకొన్న దైనను కావచ్చును; డిండిమకవిసార్వభౌములకువలె పూర్వులనుండి వచ్చిన దైనను కావచ్చును. ఎట్లువచ్చినను పదవతరమువాఁ డైనయీసింగభూపాలుఁడు పాండిత్యప్రభావముచేతను పండితజనసమాదరణచేతను కావ్యప్రియత్వముచేతను సర్వజ్ఞనామమున కర్హుఁ డయినట్టు కనుపట్టుచున్నాఁడు. శ్రీనాథుఁ డీరావుసర్వజ్ఞసింగభూపాలునియాస్థానమునకుఁ బోయి యుండినకాలములో

క. సర్వజ్ఞనామధేయము
శర్వునకే రావుసింగజనపాలునకే
యుర్విం జెల్లును నితరుని
సర్వజ్ఞుం డనుట కుక్క సామజ మనుటే.

అని రాజునుగూర్చి చెప్పెను. ఈపద్యవిషయ మయి యిటీవలివా రొక వింతకథను గల్పించియున్నారు. కోమటిపెదవేమభూపాలునియాస్థానములో నుండఁగానే శ్రీనాథుఁడు సింగభూపాలునికడకుఁ బోయి యీ పద్యముచే నాతని స్తుతించి మరల స్వస్థానమునకు రాఁగా వేమభూపాలుఁ డిట్లు చెప్పితి వేమని యడుగఁగా అదిస్తుతి కా దనియు ‘సర్వజ్ఞ నామధేయ మొక్క శర్వునకే కాని సింగభూపాలుని కేయుర్విని

జెల్లు?' నని చేసినపరిహాస మనియు సమాధానము చెప్పి కవి తన ప్రభువును సంతోషపెట్టె నఁట. వేమభూపాలునిమరణానంతరముననే శ్రీనాథుఁడు సింగభూపాలునియాస్థానమునకుఁ బోయినవాఁ డగుటచేతఁ దరువాతి ప్రబుద్ధులచే నీకథ కల్పింపఁబడుట స్పష్టము. శ్రీనాథుఁ డీపండిత ప్రభువునొద్దకుఁ బోయి సమ్మానముఁ బొందినది ౧౪౨౫ వ సంవత్సర ప్రాంతము. తరువాత శ్రీనాథుఁడు మైలారురెడ్డి మొదలైన సామంత సంస్థాన ప్రభువులను గూడ సందర్శించి యర్థసంభావనలుపొంది దేశ సంచారము ముగింపవలసినవాఁ డయ్యెను. ఈసంచారమును ముగింపక ముందే శ్రీనాథుఁడు ధాన్యవాటీపురమునకో దారిలో కృష్ణాగోదావరీ మధ్యాంతర్వేదిసీమకో పోయి యచ్చటియప్పటి సంస్థానాధిపతియైన దంతులూరిగన్నభూపాలునికడఁ గొంతకాల ముండి యాతనికి ధనంజయ విజయ మంకితము చేసినట్టు కనఁబడు చున్నది./ ధనంజయ విజయ మెక్కడను గానరాలేదు గాని యీవిషయము గోదావరిమండలములో నుండిన దంతులూరిబాపనృపాలునిపేరట నూఱుసంవత్సరముల క్రిందట రచియింపఁబడినమూర్తిత్రయోపాఖ్యానమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. బాపరాజు గోదావరీమండలములో నుండినను నాతనివంశమూలపురుషుఁ డైన హరిసీమకృష్ణుఁడు ధాన్యవాటీపుర ప్రభు వయినట్టు మూర్తిత్రయో పాఖ్యానములోని యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది—

మ. కురియించెన్ బహుధాన్యవర్ష మఖిలక్షోణీప్రదేశంబునన్
హరియించెన్ విమతాంధకారములు బాహాగ్రాసిసూర్యప్రభన్
సిరి మించెన్ నృపవర్యు లెంచ ఘనుఁడై శ్రీధాన్యవాటీపురీ
చిరసామ్రాజ్యరమానమాశ్రయమహాసింహాసనాసీనుఁ డై.

ఈహరిసీమకృష్ణునికులమునందు భీమరాజు జనించె నఁట! ఆభీమరాజు

కొడుకు గన్ననరపతి. ఈగన్ననరపతిని వర్ణించుచు గ్రంథకర్త

సీ. అహితదుర్గాధ్యక్షు లందఱు భయ మంద
గ్రిడ్డికై వడి నిల్చెఁ దాడినాఁడ
నత్యుద్రదానవిద్యాశాస్త్రములచేతఁ
ప్రతి యెవ్వరును లేక ప్రతిభఁ గాంచెఁ
దనకీర్తి దశదిగంతరగీయమాన మై
కనుపట్టు ధర్మమార్గంబు నెఱపె
శ్రీనాథసుకవీంద్రుచే ధనంజయవిజ
యం బనుసత్కావ్య మంది వెలసె
నృపతిమాత్రుండె నిజపాదనీరజాత
ఘటితకోటీరవైరిభూకాంతమాన
సాంతరభయాపహారి శ్రీదంతులూరి
గన్నభూపాలమౌళి దోర్గర్వశాలి.

అని యతఁడు శ్రీనాథకవీంద్రునిచే ధనంజయవిజయకావ్యము నందెనని చెప్పెను. అప్పటికి గన్ననరపాలుఁడు ధాన్యవాటీపురములోనేయుండెనో తరువాత నాతనిసంతతివారు నివాసముగా నేర్పఱుచుకొన్న కృష్ణాగోదావరీమధ్యసీమకు వచ్చి యుండెనో తెలియదు.

ఇంతటితోఁ జూడఁ దగినసంస్థానము లన్నియు నయిపోయినవి. పోయినసంస్థానమునకే మరలఁ బోయిన కార్యము లేదు. ఇఁక నెక్కడనైనను మహాదాశ్రయము సంపాదించి యక్కడ స్థిరపడవలెను. అట్టియాశ్రయ మేదియాయని విచారింపఁగా నప్పటి కనుకూల మయినది రాజమహేంద్రవరములో రెడ్లసంస్థాన మొక్కటి కనఁబడిన ట్టున్నది.

ఇప్పుడు తనకడపటిరేలిక యైన పెద్దకోమటివేమునకు గర్భ

శత్రువులుగా నుండినయల్లాడరెడ్డి మొదలైనవా రంతరించి వారిపుత్రులు రెడ్డిసంస్థానమునకు ప్రభువు లయిరి; అంతకంటెను ముఖ్యముగా తాతనాటినుండియుఁ దనకుటుంబము నెఱిఁగినవాఁడును బంధువుఁడు నైనబెండపూడియన్నామాత్యుఁడు రాజమహేంద్రప్రభువు లైనవేమ వీరభద్రారెడ్లకడ మంత్రిగా నుండుట తటస్థించెను. అందుచేత శ్రీనాథుఁడు ౧౪౨౭-౨౮ వ సంవత్సరప్రాంతమునందు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి యన్నయామాత్యు నాశ్రయించి తదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁ డయ్యెను. అల్లాడరెడ్డి ౧౪౨౯ వ సంవత్సరమువఱకును రాజమహేంద్రరాజ్యపాలనము చేసి యుండుటచేతను, తదనంతరమున రాజ్యభారమును వహించిన వేమవీరభద్రరెడ్లరాజ్యకాలములోనే శ్రీనాథుఁడు వారిమంత్రి యైనబెండపూడి యన్నామాత్యునికడకు వచ్చుటచేతను, అతఁడు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చుట ౧౪౨౭ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వ మయి యుండదు. అప్పుడు శ్రీనాథుని ముఖ్యోద్దేశము బెండపూడియన్నామాత్యు నాశ్రయించి తన్మూలమునఁ దనపూర్వపు ప్రభు వయిన పెదకోమటివేమారెడ్డి శత్రు వయినయల్లాడరెడ్డిపుత్రులయనుగ్రహమును సంపాదించి సాధ్యమయినంత శీఘ్రముగా వారియాస్థానమునఁ బ్రవేశించి యచ్చట స్థిరపడుట. ఈయభీష్టసిద్ధి కయి యతఁడు మొట్టమొదట నన్నామాత్యునిఁ బొగడి యతని దయను సంపాదింపవలెను; తరువాత వేమవీరభద్రారెడ్లను బొగడి వారిదయకుఁ బాత్రుఁడు కావలెను. ఈరెండుపనులును నెఱవేఱుట కయి యతఁడు భీమేశ్వరపురాణమును తొందరతొందరగా రచియించి దానిని శివభక్తుఁ డయినయన్నయమంత్రి కంకిత మొనర్చెను. ఇతఁడు నైషధమహాకావ్యము నాంధ్రీకరించి పెదకోమటివేమునిమంత్రి యైన మామిడిసింగన్నమంత్రి కంకిత మొనర్చినప్పుడు

సీ. తనకృపాణము సముద్ధతవైరిశుద్ధాంత
తాటంకముల కెగ్గు దలఁచుచుండఁ
దనబాహుపీఠంబు ధరణిభృత్కమఠాహి
సామజంబులకు విశ్రాంతి యొసఁగఁ
దనకీర్తి నకిత్తి ఘనతరబ్రహ్మాండ
భవనభూముల గొండ్లిఁ బరిఢవిల్లఁ
దనదానమహిమ సంతానచింతారత్న
జీమూతసురభుల సిగ్గుపఱుపఁ
బరఁగు శ్రీవేమమండలేశ్వరునిమంత్రి
యహితదుర్మంత్రివదనముద్రావతార
శాసనుఁడు రాయవేశ్యాభుజంగబిరుద
మంత్రి పెద్దనసింగనామాత్యవరుఁడు.

అని యొక్కపద్యములో వేమభూపాలునిమంత్రి యైనట్టు చెప్పి తరువాత కృతిపతివంశాభివర్ణనము చేసెను. ఈప్రకారముగానే యీ భీమఖండమును బెండపూడియన్నయమంత్రికిఁ గృతి యిచ్చునప్పుడు

సీ. ఏమంత్రికులదైవ మిందుశేఖరుఁడు ద
క్షారామభీమేశుఁ డఖిలకర్త
యేమంత్రియేలిక యిక్ష్వాకుమాంధాతృ
రామసన్నిభుఁ డైనవేమనృపతి
యేమంత్రిసితకీర్తి యేడువారాసుల
కడకొండయవలిచీఁకటికి గొంగ
యేమంత్రిసౌభాగ్య మిగురుఁ గైదువజోదు
లాలిత్యలీలకు మేలుబంతి
యతఁడు కర్ణాటలాటభోటాంగవంగ

కురుకుకురుకుంతలావంతి ఘూర్జరాది
నృపసభాస్థానబుధవర్ణనీయసుగుణ
మండనుఁడు బెండపూఁడన్నమంత్రివరుఁడు.

అనియొక్కపద్యములో వేమభూపాలునిమంత్రి యైనట్టు చెప్పి, యంత టితో నిలువక తరువాత ననావశ్యకముగా తదనుగ్రహసంపాదనార్థ ముగా వేమభూపాలునివంశాభివర్ణనమును నడుమఁ బెట్టి

సీ. పాతాళభువనాధిపతికి శేషాహికిఁ
ప్రియులతో మసకానఁ బెనఁగఁ గలిగె
దిక్సింధురములకు దివ్యవాహినిలోనఁ
దేఁటిరాయిడి మానఁ దేల నొదవె
నుర్వీధరములకు నుదధిలోఁ గాఁపున్న
కులముసాములయిండ్లఁ గుదువ నబ్బెఁ
గుహనాకిటికి లక్ష్మికుచకుంభములమీఁది
కుంకుమంబున నును ల్గొనఁగఁ గూడె
రాయవేశ్యాభుజంగ వీర ప్రతాప
భాసి యల్లాడవిభువీరభద్రనృపతి
సర్వసర్వంసహాచక్ర సర్వభరము
పృథుభుజాపీఠమున సంభరించుటయును.

లోనగుపద్యములలో వీరభద్రారెడ్డిని తదగ్రజుఁ డైనవేమారెడ్డిని యథేచ్ఛముగా స్తుతించెను. అన్నయమంత్రి తన్నుఁ బిలిపించి

సీ. వినిపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణవిద్యాగమములు
కల్పించినాఁడవు గాఢపాకం బైన
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాష

భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణ వేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందుఁ
బాకనాటింటివాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభునిమనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁ గృపచేయు మొక ప్రబంధంబు నీవు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథకవివరేణ్య.

అని వేఁడఁగా,

సీ. ధారాసురత్రాణధాటీసమారంభ
గర్వపాథోరాశికలశజులకు
సప్తమాడియరాజర్షూడియుత్క్ష్మాపాల
వందితశ్రీపాదవనరుహులకు
సింహాద్రిపర్యంతసీమాంధ్రమేదినీ
మండలీపాలనాఖండలులకు
హరిదంతదంతిదంతావళీలిఖ్యమా
నానేకజయశాసనాతురులకు
వీరభద్రేశవేమపృథ్వీధవులకు
నసుఁగుమంత్రి మహాప్రధానాగ్రగణ్యు
బెండపూఁడన్న జగనొబ్బగండబిరుద
సచివదేవేంద్రుఁ గృతి కధీశ్వరునిఁ జేసి.

భీమేశ్వరపురాణమును రచియించినట్టు కవి చెప్పుకొని యున్నాఁడు. పయివానిలోని మొదటిసీసపద్యముయొక్క నాలవచరణమువలనఁ గవి తా నావఱకే దేశాంగణములు తిరిగి కీర్తి నొందినట్లును, రెండవ

సీసపద్యములోనిమూడవచరణమువలన వీరభద్రారెడ్డిరాజ్యము సింహాచలము పర్యంతమును వ్యాపించి యుండినట్టును దెలియవచ్చుచున్నవి.

ఈకవికి విష్ణుకథలకంటె శివకథలమీఁద నాదర మత్యధికము. అందుచేత నీతడు భీమఖండములో సర్పపురకథయు శ్రీకూర్మకథయు రెండు సర్గములలో నున్నను వానిని దెనిగించుటలో నొక్కపద్యముతోను పద్యపాదముతోను సరిపెట్టెను. ఈతఁడు భీమఖండమును జేయుటలో ౫ వ సర్గమునందలి

శ్లో. అహో కి మేత స్మే బ్రూహి వైవర్ణ్యం వదనే తవ
దృశ్యతే నేత్రయో ర్దైన్యం మానసవ్యథ యానఘ.
కశ్చి న్న జాతో వాగ్వాదః లోలార్కేణ సమం తవ
దుండీ విఘ్నేశ్వరః కశ్చిత్ నత్వాం ధిక్కృతవా న్రుషా.
కశ్చి త్త్వం క్షుధితః కాలే విశాలాక్ష్యా న వంచితః
న కశ్చి త్త్వ ద్య్యనుచితం భైరవేణ కృతం ముధా.
కథం త్యక్తం త్వయా గంగావాహినీస్సై కతస్థలం
కథం తత్పరమం స్థానం వ్యసృజ త్క్రోశపంచకం.
కథం త్వ ముక్త్వా న్ప్రాప్య మవిముక్తవసుంధరా
కథం విశ్వేశ్వరం దేవం సతా ముజ్ఝితవా న్ధనం.

ఈశ్లోకములను

గీ. ఆననమునందు వైవర్ణ్య మగలించెఁ
గన్నుఁగవయందు దైన్యంబు గానఁబడియె
నార్తి యేదేని యొకటి నీయంతరంగ
మూని యున్నది యిది యెట్టు లొక్కొ యనఘ.

సీ. లోలార్కునకు నీకు లోలోన నేమేని
  పోటు వుట్టదు గదా మాటమాట
వెనకయ్య శ్రీదుంఠివిఘ్నేశ్వరస్వామి
  ధిక్కరింపఁడు గదా తెగువ నిన్ను
నాఁకొన్ననిన్ను మధ్యాహ్నకాలంబున
  నరయకుండదు గదా యన్నపూర్ణ
నెప మేమియును లేక నీయెడాటమ్మునఁ
  బాటి తప్పఁడు గదా భైరవుండు
ఎట్టు పాసితి మిన్నేటియిసుకతిప్ప
నెట్టు పాసితి వాస్థలం బేనుక్రోను
లెట్టు పాసితి యవిముక్తహట్టభూమి
యెట్టు పాసితి విశ్వేశు నిందుధరుని.

అనిమూలానుసారముగా నెంతో మనోహరముగా తెనిఁగించినట్టే కొన్నిస్థలములయందు మూలము ననుసరించియే యాంధ్రీకరించినను బహుస్థలములయందు మూలము నతిక్రమించి తన యిష్టానుసారముగా

శ్లో. సప్తగోదావరతట క్రీడాసక్తస్య శీకరైః
  గజాస్యస్య కరోన్ముక్తైః క్లిన్నమార్తాండమండలమ్.

(సప్తగోదావరతటమున క్రీడాసక్తుఁ డయి యున్నగజాననునియొక్క తుండముచేత నెగఁజిమ్మఁబడినశీకరములచేత నార్ద్రమైనసూర్యబింబ మును గలది) అనుదానిని,

"వేదండవదనశుండాకాండచుళికితోన్ముక్తసప్త
గోదావరసలిలధారాఝుణత్కారబృంహిత
బ్రహ్మాండగోళంబు"

అనియు,

శ్లో. సత్సమాగమమన్నామకథా శ్రవణేన యోగతః
పాపక్షయో భవే ద్దేవి మనుష్యాణాం కలౌ యుగే.

(దేవీ! సత్సమాగమమువలనను నానామకథా శ్రవణమువలనను కలియుగమునందు మనుష్యులకు పాపక్షయ మగును) అనుదానిని

"పాపంబు లోకభంగిఁ బ్రక్షయం బందిన
నామీఁద దృఢభక్తి నాటుకొనును"

అనియు, మూలమునకు భిన్నముగా భాషాంతరీకరించుటయే కాక యొకానొకచోట "సమర్థిస్సహి దేవరాట్" అనుదానిని "సంతతము దేవవేశ్యాభుజంగుఁ డతఁడు" అన్నట్లు సభ్యముగానున్నదాని నసభ్యముగాను తెనిఁగించుచు వచ్చి యున్నాఁడు. ఈకడపటిదానిమూలమును దానిభాషాంతరమును జూడుఁడు—

శ్లో. కాలకూటోపసంహారీ, త్రిపురాసురమర్దనః
నిగ్రహానుగ్రహప్రౌఢః, సమర్థిస్సహి దేవరాట్.

గీ. కాలకూటోపసంహారకారి యతఁడు
త్రిపురదైత్యాధిపతుల మర్దించె నతఁడు
నిగ్రహానుగ్రహప్రౌఢనిపుణుఁ డతఁడు
సంతతము దేవవేశ్యాభుజంగుఁ డతఁడు.

"దృఢసమర్థుండు చూ దేవదేవుఁ డతఁడు" అను రీతి నేదో యొకవిధముగా మూలానుసారముగాఁ దెనిఁగింపక దేవతావర్ణనలోఁగూడ స్వకపోలకల్పితముగా శృంగారమును జొప్పించుట కవియొక్క శృంగారనాయకనిపుణత్వమును వెల్లడించుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు స్త్రీలోలుఁడని లోకములో బలమైనవాడుకయు, తదనుగుణములైనకథలును, పారంపర్యముగ వచ్చుచున్నవి. ఈపద్యమే కాక గ్రంథములోని యితరపద్యములు సహిత మనేకము లాతనిశృంగారనాయికా ప్రియత్వ

మును దెలుపుచున్నవి. భీమేశ్వరపురాణమును మొట్టమొదట బ్రకటించినవారు తమపీఠికలో "పంచారామవధూటీ। పంచాస్త్రవిహార కేళిపాంచాలునకున్" అన్నమధ్యాంతపద్యభాగమునుదాహరించి, ఇది యాకృతిపతికేరిఁ బంచారామవాసు లగుపుణ్యాంగనలకేరి గౌరవజనకంబుగ మాకుఁ దోఁచదు" అని వ్రాసియున్నారు. ఇది గాక పుస్తకములో దీనిని మించినపద్యము లున్నవి.

శా. కాంచీకంకణతారహారకటకగ్రైవేయభూషావళుల్
లంచం బిత్తురు దూతికాతతికి లీలన్ బెండపూ డన్ననిన్
బంచాస్త్రోపముఁ దారతార కవయం బ్రార్థించి లోలోపలన్
బంచారామములందుఁ బల్లెలఁ బురిం బ్రౌఢేందుబింబాననల్.

పంచారామములందు పల్లెలలోను పట్టణములోను గలప్రౌఢస్త్రీలు తాము తామే బెండపూఁడియన్నయను గవయుటకు కాంచీకంకణాదులైనభూషణములను తారుపుకత్తెలకు లంచము లిత్తు రఁట! అత్యంత శివభక్తుఁడైనబెండపూడియన్నయ్య నిజముగానే జారుఁ డయినను శాశ్వతముగా నుండదఁగి యాతఁడు కృతిపతిగాఁ గలగ్రంథములలో నిట్లుండుట సిగ్గులచేటు కాదా? ఈవిషయమున శివునకే గతి లేనప్పుడు శివభక్తునిమాట చెప్ప నేటికి ?

మ. ఎనయంగల్గినకూర్మి భృంగిరిటిఁగానీ దుండిఁ గానీ నికుం
భునిఁ గానీ కయిదండ పట్టుకొని సంభోగేచ్ఛ నంతఃపురాం
గనలం గన్ను మొఱంగి యప్పురములోనం గన్నె కాఁదారిఁ బ్రా
ద్దున భీమేశుఁడు సానివాడ కరుగున్ ధూర్తప్రకారంబునన్.

చీఁకటిపడఁగానే భీమేశ్వరస్వామి దాక్షారామములో భృంగిరిటినో మఱి యొకరినో కైదండగొని యంతఃపురస్త్రీలను టక్కుపెట్టి సంభోగేచ్ఛతో సానివీధి కరుగు నఁట! దీని పయిపద్యములో "దక్షపురిసానికూఁ

తులఁ దవిలినాఁడు । విశ్వేశ్వరకుటుంబిభీమేశ్వరుండు" అని చెప్పఁబడి నది. దీని క్రిందిపద్యములో

క. పదునాల్గుమహాయుగముల
ముదు కగుభీమేశ్వరునకు మొగచాలై యుం
డదు సానిపెండ్లి యెప్పుడు
నది దాక్షారామమహిమ మగునో కాదో!

దాక్షారామముయొక్క యీమహిమ యత్యద్భుత మైనది. ఈమహిమ శ్రీనాథునికాలముననే తగినది. ఆకాలమునందు జారత్వము తప్పుగా గణింపఁబడకపోవుటయే కాక యది కలిగి యుండుటయే ప్రతిష్ఠావహము గాను పురుషుల కది వర్ణనీయ మైనగుణవిశేషము గాను తలఁపబడు చుండినట్లు శ్రీనాథమహాకవివర్ణనలవలనఁ గనఁబడు చున్నది. శ్రీనాథుఁడు కథారంభమునకు ముందు భీమఖండమునందు దాక్షారామపురవర్ణనము చేయుచు నాపురములో సానులు తప్ప బ్రాహ్మక్షత్రియవైశ్యశూద్రు లెవ్వరును లేనట్టుగా నొక్కసానులనుమాత్రమే యత్యధికముగా బహుపద్యములలో నభివర్ణించెను. సప్తగోదావరము "దేవగంధర్వాప్సరోవధూటీస్త నస్థానక శ్రీగంధధవళితం" బఁట! ఇందుఁ జెప్పఁబడినగంధర్వాప్సరోవధూటులు సానివారట. వారి నెప్పుడు వర్ణించినను శ్రీనాథుఁడు వారిగౌరవమునకు కొఱఁతరాకుండు నట్లుగా సాధారణముగా నిటువంటిపదములనే వారియెడఁ బ్రయోగించు చుండును. అట్టి దొక్కపద్యము మాత్రము భీమఖండములోని దుదాహరించెదను—

మ. వెరయించుకొ మరుఁ డిక్షుచాప మనిశంబుం బణ్యవాటీమహా
పురమధ్యంబున ముజ్జగంబు గెలువం బుత్తెంచులీలం బురం

దరవిశ్రాణితదేవతాభువనగంధర్వాప్సరోభామినీ
చరణాంభోరుహనూపురస్వనములన్ జంకించు ఝుంకారముల్.

"గంధర్వాప్సరోభామినీ" శబ్దసామ్యముచేతఁ దెలుఁగుఁరాయనిఁ గస్తూరి వేఁడిన పద్యము నిచ్చట మరల నుదాహరింప బుద్ధి పుట్టుచున్నది—

శా. అత్యుయ్యంబగు, సాంపరాయని తెనుంగాధీశ! కస్తూరికా
భిక్షాదానము చేయురా సుకవిరాడ్బృందారకస్వామికిన్
దాక్షారామపురీవిహార "గంధర్వాప్సరోభామినీ"
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించు నవ్వాసనల్.

ఇది తెలుఁగురాయని కస్తూరి వేఁడినపద్యము. ఈకస్తూరికాభిక్షాదాన మెవ్వారికి? సుకవిరాడ్బృందారకస్వామికి. సుకవిరాడ్బృందారకస్వామి యెవరు? సుకవిరాజేంద్రుఁ డయినశ్రీనాథకవి. కోరఁబడినకస్తూరికా దాన మెట్లు సార్థక మగును? దాక్షారామపురీగంధర్వాప్సరోభామినీ వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుటచేత. ఈగంధర్వాప్సరో భామిను లెవ్వరు? సానివారు ఈపద్యము సాధారణముగా "సుకవిరాడ్బృందారకశ్రేణికిన్" అని చదువఁబడుచున్నది. గాని యది సరియైన పాఠము గాదు; శ్రీనాథుఁడు కస్తూరి వేఁడినసందర్భమునఁ బొసఁగదు. దీనినిబట్టి శ్రీనాథునకును దాక్షారామగంధర్వాప్సరోభామినులకును గలసంబంధ మేదో బుద్ధిమంతులు సులభముగా నూహించి గ్రహింపవచ్చును. మానవల్లిరామకృష్ణకవిగారు తమక్రీడాభిరామ పీఠికలో "నత్యుయ్యంబుగ" అనుపద్యము నుదాహరించి యాసందర్భమున "దీనిచే శ్రీనాథునకు దాక్షారామవేశ్యలతో సంబంధము గల దని వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేదు. వీధినాటకములోనిచిన్నిపోలిమే

శ్రీనాథునకుఁ గూర్చుమగువయో యని సందియము కలుగుచున్నది." అని వ్రాసిరి.

సీ. అలకాపురంబున నంగారవర్ణుఁ డను
గంధర్వపతికన్య కమలపాణి
యాదివ్యగంధర్వి కవరావతారంబు
మధుమావ తోర్గంటిమండలమున
నాసుందరాంగి దాక్షారామమునఁ బుట్టు
భువనమోహిని చిన్నిపోతియనఁగ—

[క్రీడాభిరామము.]

ఈభీమేశ్వరపురాణము శృంగారనైషధమువలెనే సంస్కృతపదభూయిష్టముగా నున్నను చక్కనిలోకోక్తులతోను భావములతోను నిండియుండి మంచికవిత్వశైలిని నేర్చుకొనఁ గోరువారి కనుకరణీయములైనరచనావిశేషములతోడఁ గూడి రసికజనహృదయంగమముగా నున్నది.

ఎక్కడనుండి యైనఁ గ్రొత్తగా నొకకవీశ్వరుఁడు గాని పండితుఁడు గాని తమపట్టణమునకు వచ్చినప్పు డచ్చటిపండితులు మత్సరగ్రస్తు లయి యానూతనవిద్వాంసుని నాక్షేపించుటయుఁ బరాభవింపఁ జూచుటయు సామాన్యములే గదా. శ్రీనాథకవి కర్ణాటకదేశము నుండి రాఁగానే రాజమహేంద్రవరమునందలిపండితులు శ్రీనాథుని కవిత్వమంతయు సంస్కృతభాషయే యనియు, మాటలచమత్కారముచేతఁ దెలుఁగుభాషలాగునఁ గనఁబడుచున్నను నిజముగా కర్ణాటభాషాధోరణియే యనియు, ఆక్షేపింపఁ జొచ్చిరి. ఈయాక్షేపణములను మనస్సునం దుంచుకొనియే శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్రపురపండితులమీఁదికోపముచేత కుకవిదూషణ మనునెపముచేత భీమఖండ

ములో నీ క్రిందిపద్యములను వేసెను—

గీ. బోధ మల్పంబు గర్వ మభ్యున్నతంబు
శాంతి నిప్పచ్చరంబు మచ్చరము ఘనము
కూపమండూకములఁ బోలెఁ గొంచె మెఱిఁగి
పండితంమన్యు లైనవైతండికులకు.

గీ. నికటమున నుండి శ్రుతిపుటనిష్ఠురముగ
నదరి కాకులు బిట్టు పెద్దఱచినప్పు
డుదధి రాయంచ యూరక యుంట లెస్స
సైఁప రాకున్న నెందేనిఁ జనుట యొప్పు.

గీ. ప్రౌఢిఁ బఱికింప సంస్కృతభాష యంద్రు
పలుకునుడికారమున నాంధ్రభాషయందు
రెవ్వ రేమన్న నంద్రుగా కేమికొఱఁత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష!

ఈకడపటిపద్యములోనివి తన్నితరు లాక్షేపించినప్పుడు సమాధానముగాఁ జెప్పఁబడినపరిహాసగర్భితము లైనమాటలేకాని తనకవిత్వము కర్ణాటభాష యని శ్రీనాథునియభిప్రాయ మెంతమాత్రమును గాదు. ఇట్లన్యాపదేశముగా దూషించుటయే కాక రాజమహేంద్రపండితులను శ్రీనాథుఁడు బహుపద్యములయం దాక్షేపించి యున్నాఁడు—

శా.... ... ...
... ... వి
ద్వాంసుల్ రాజమహేంద్రపట్టణమునన్ ధర్మాసనం బుండి ప్ర
ధ్వంసాభావము ప్రాగభావ మనుచుం దర్కింతు రశ్రాంతమున్.

మ. శ్రుతిశాస్త్రస్మృతు లభ్యసించుకొని విప్రుం డంత నానాధ్వర
వ్రతుఁడై పోయి కనున్ పురందరపురారామద్రుమానల్పక

ల్పతరు ప్రాంతలతాకుడుంగసుఖసుప్త ప్రాప్త రంభాంగనా
ప్రతిరోమాంకురపాటనక్రమకళాపాండిత్యశౌండీర్యముల్.

"వ. కీర్తి విహారఘంటాపథం బైనపంటకులాన్వయంబునఁ బాకనాటి దేశంబున భద్రపీఠంబున నధివసించిన... ....పోలయవేమాన్నపోతాన్న వేమకుమారగిరీశ్వరాదుల .... సంబంధబాంధవ్యంబున వసుంధరాభారధౌరంధర్యంబు నంది............... అల్లాడభూవల్లభుండు రాజమహేంద్రంబు రాజధానిగా సింహాద్రి పర్యంతంబు...............విశ్వవిశ్వంభరాభువనమండలంబుఁ బరిపాలించెఁ దదనంతరంబ.

గీ. రాజరఘురాము లల్లాడరమణసుతులు
ధాత్రిఁ బాలింతు రాచంద్రతారకముగ
వేమభూవల్లభుండును వీరవిభుఁడు
నన్నదమ్ములు హలియును హరియుఁ బోలె.

ఉ. తమ్ముని వీరభద్రవసుధాధిపు విక్రమవీరభద్రునిన్
సమ్మదలీల రాజ్యభరణస్థితిఁ బట్టముఁ గట్టి బావదర్పమ్మున వేమభూవరుఁడు వ్రాసె జగద్విజయప్రశస్తివర్ణమ్ములు దిగ్ధురంధరసురద్విపకుంభవిషాణమండలిన్."

అనుభీమపురాణములోనిగద్యపద్యములవలన నల్లాడభూపతి కొండవీటిరెడ్డిరాజులతోడిసంబంధబాంధవ్యమువలన రాజ్యలాభమును బొందినట్లగపడుచున్నది గాని యాబాంధవ్య మెట్టిదోమాత్ర మీపురాణమువలన బోధపడదు. కొండవీటిరెడ్డిరాజులతోడిబాంధవ్యమువలన రాజమహేంద్రపురరాజ్యము కాటయవేమారెడ్డికి లభించినవిధము కొంతకాలముక్రిందట చింతామణిలోఁ బ్రకటింపఁబడిన 'రుూక్రింది

మల్లాంబిక (కాటయవేమునిభార్య) యొక్క తొత్తరమూడిదానశాసనము వలనఁ దేటపడుచున్నది.—

శ్లో. తత్ర పంటకులం నామ ప్రసూతం బహుశాఖిని
తారావివ ఫలం రమ్యం వృత్తం సరస ముజ్జ్వలం,
తత్రాసీ ద్వేమభూపాలః కులే విబుధరంజకః
పయోదావివ సంతానో రాజరత్నోద్భవాకరే
శ్రీమాన్వేమమహీపతి స్సవిదధే పాతాళగంగాతటే
శ్రీశైలే జగనొబ్బగండబిరుద స్సోపానవీథీం శుభాం
యాసౌ దీవ్యతి దివ్యసీమ నగరారోహోద్యతానాం నృణాం
నిశ్శ్రేణిః పరికల్పి తేన నితరా మాబ్రహ్మకల్పస్థిరా
యస్మిన్నిస్సీమభూదాన ఖ్యాతి సౌభాగ్యశాలిని
ద్విజై ర్నబహుమన్యంతే బలిభావనభార్గవాః
అనపోత ప్రభు స్తస్మా దజాయత భుజాయతః
మహాసేనో మహాదేవో దివారాతికులాంతకః
అనపోతమహీపతౌ ధరిత్రీం పరితో బిభ్రతి పన్నగేంద్రముఖ్యాః
చిరముచ్ఛ్వసితాలఘూకృతే స్వేభరణే జీవనమస్య సంస్తువంతి.
తస్యానుజ స్సుజన నోస్తి వసంతరాయో
వీరాన్న వేమనృపతి శ్చురికాసహాయః
యస్మిన్మహీ మవతి సార్థ మభూ చ్ఛిరాయుః
న్నామావనౌ సుమనసాం బహుశో వదాన్యే.
హేమాద్రిదాననిరతే యస్మిన్ననవేమభూపతౌ ముదితాః
అవలోక్యభూమిదేవాన్ దేవాః స్పృహయంతి భూమివాసాయ
యస్మిన్ కిరతి వసంతే దిశిదిశి కామోత్సవేషు కర్పూరం
అధివాసితపరిధానానుభవన్నోభూ చ్ఛిరాయ గిరిశోపి,

కుమారగిరిభూపోభూ దనపోతవిభోస్సుతః
జయంతో వాసవస్యేవ ప్రద్యుమ్న ఇవ శార్ఙ్గిణః.
కొండవీడు రితి ఖ్యాతే పురే స్థిత్వా కులాగతే.
కుమారగిరిభూపోయం చిరం భూమి మపాలయత్.
తులాపురుషరత్నస్య శ్రీకుమారగిరేః కుతః
తులాపూరుషముఖ్యాని మహాదానాని యోతనోత్.
ఆసీదమాత్యరత్నం కాటయవేమప్రభు స్తస్య
అతిసురగురుభార్గవమతి రతిభార్గవవిజయవిఖ్యాతిః
సింహాసనే సిధాయాసౌ కుమారగిరిభూవరం
అతేజయ న్మహాతేజా శ్రీకృష్ణ ఇవ ధర్మజం.
కుమారగిరిభూనాథో యస్మై విక్రమతోషితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీభువం రాజమహేంద్రనగరీముఖాం.
నప్తా కాటమహీంభుజో గుణగణోదారస్య మారప్రభోః
పౌత్రః కాటయవేమభూమిరమణః శ్రీవేమపృథ్వీపతేః.
దౌహిత్రః పునరన్నపోతనృపతే ర్ధాత్రీశచూడామణే
ర్జామాతా జయతి క్షితిం చిరమవన్ దొడ్డాంబికానందనః
కాటయవేమకటాక్షే ప్రభవతి సదయేచ నిర్దయేచ తదా
గజపతిముఖనృపతీనాం చిత్రం ముక్తాతపత్రతా భవతి.
భూపాలాన్నమయ న్ప్రజాన్నియమయన్ కాంతాజనంకామ
[యన్
భూదేవా న్రమయ న్నరి న్విరమయన్ మిత్రాణివిశ్రామయన్
కీర్తిం విభ్రమయ న్నఘాని శమయన్ ధర్మం సమారోపయన్
సోయం వేమమహీపతి ర్విజయతే కాటావనీశాత్మజః
అథా త్కాటయవేమస్య జాయా మల్లాంబికా సతీ

అశేషగుణసంపూర్ణ పాతివ్రత్యధురంధరా.
రాజద్రాజమహేంద్రనామనగరే గోదావరీతీరగం
మార్కండేశ్వరశివాలయం పతిహితా మల్లాంబికా ధార్మికా
కృత్వా శుద్ధసువర్ణరత్నఖచితం బ్రహ్మప్రతిష్ఠాస్తదా
సత్రాణ్యధ్వనిచ ప్రపాదిజ కృతే నేకాన్తటాకానపి.
శ్రీశాకే గుణ రామ విశ్వ గణితే కాలక్యహేబ్దే ఖరే
ప్రాదాత్కాటయవేమయస్యవనితా మల్లాంబికా నామతః
గ్రామం మల్లవరం.నృసింహవిదుషే గార్గ్యద్విజాయాదరా
దాచంద్రార్క మదర్కలాలసమతే స్సైశ్వర్యభోగాష్టకం.
కోనదేశే గ్రహారోయం భాతి మల్లవరాభిధః
తీరేచ వృద్ధగౌతమ్యాః పుణ్యే ముక్తేశ్వరాంతికే

ఈశాసనమును బట్టి పంటకులమునందు శ్రీశైలమునకు మెట్లు కట్టించినవేమభూపాలుఁ డుదయించినట్లును, అతని కనపోతభూపాలుఁడును అనవేమభూపాలుఁడును పుట్టినట్లును, అనపోతభూపాలుని కుమారుఁ డయినకుమారగిరిభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్య మేలుచుఁ దనతోఁబుట్టు వగుమల్లాంబికకు భర్తయుఁ దనకు మంత్రియు నగు కాటయవేమభూపాలునకు రాజమహేంద్రవరము మొదలుగాఁ గల తూర్పుదేశము నిచ్చినట్లును, ఆమల్లాంబ రాజమహేంద్రవరమున మార్కండేయశివాలయము గట్టించి శాలివాహనశకము ౧౩౩౩ వ సంవత్సరమునకు సరి యైన క్రీస్తుశకము ౧౪౧౧ ఖరనామసంవత్సర కార్తీకశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు కోనసీమలోనిమల్లవరమును నృసింహశాస్త్రికి దానము చేసినట్లును, తెలియవచ్చుచున్నది.

ఈ శాసనము ౧౪౩౦ వ సంవత్సరప్రాంతమునం దనఁగాఁ గవి కేఁబదిసంవత్సరములకు, దాఁటినతరువాత సో' చేయఁబడినది. ఈ

గ్రంథరచనము చేసినతరువాతఁ గాని శ్రీనాథుఁడు తనకవిసార్వభౌమ బిరుదాంకాదికథల నంత బహిరంగముగాఁ జెప్పుకొన నారంభింపలేదు. భీమఖండముతుదిగద్యమునందు "సుకవిజనవిధేయ సకలవిద్యాసనాథ శ్రీనాథనామధేయ ప్రణీతం" బని మాత్రమే వేసికొనియెను. తాను కవిసార్వభౌముఁడ నని భీమఖండములో మఱియెక్కడను జెప్పుకొన లేదు. ఈభీమేశ్వరపురాణరచనముచేత శ్రీనాథునకు రాజాశ్రయము లభించి సంపూర్ణమనోరథసిద్ధి కలిగెను. అతఁ డప్పటినుండియు రాజాను గ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడయి వేమవీరభద్రారెడ్ల యాస్థానకవి యయి మహాగౌరవపదము ననుభవింపఁ దొడఁగెను. తరువాత శీఘ్రకాలము లోనే శ్రీనాథమహాకవి కాశీఖండమును దెనిఁగించి దానికి వీరభద్రా రెడ్డిని కృతిపతిని జేసి రాజసమ్మానమును బడసెను. కాశీఖండము ౧౪౩౫ వ సంవత్సరప్రాంతమునందు రచియింపఁబడియుండును. కవి కప్పటికి దాదాపుగా డెబ్బదిసంవత్సరములప్రాయముండును. తన గ్రంథ రచనమును గూర్చి శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండములో నిట్లు చెప్పుకొనెను.—

సీ. చిన్నారిపొన్నారి చిఱుతకూకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగుమీసాలనూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండుజవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాషఁ
బ్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకమునఁ గొని
యాడితి భీమనాయకునిమహిమఁ

బ్రాయు మింతకు మిగులఁ గై వ్రాలకుండఁ
గాశికాఖండ మనుమహాగ్రంథ మేను
దెనుఁగుఁ జేసెదఁ గర్ణాటదేశకటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథభట్టసుకవి.

ఈపద్యమునందు 'కర్ణాటదేశకటకపద్మవనహేళి' యని తనకు విశేష ణము వేసికొని తాను గర్ణాటరాజ్యరాజధానియందు విద్యావిజయము నొంది యుచ్చటిపండితులను సంతోషపెట్టితినని సూచించియున్నాఁడు. 'కర్ణాటదేశకటకపద్మవనహేళి' యనఁగా కర్ణాటదేశరాజధాని యనెడు పద్మరాజికి సూర్యుఁ డని యర్థము. సూర్యుఁ డెట్లు పద్మవనము నలరించునో యట్లు తానును కర్ణాటకటకవాసు లైనవిబుధబృందము నలరించినవాఁడ నని కవియభిప్రాయము. ఇట్లు రాజాశ్రయబలమున ధైర్యమును వహించి కాశిఖండమునందు తనయాశ్వాసాంతగద్యమున వెనుకటిగద్యములోని 'సకలవిద్యాసనాథ' కు మాఱుగా కవిసార్వ భౌమవిశేషణమును దనపేరునకు ముందుఁ బెట్టి 'సుకవిజనవిధేయ కవిసార్వభౌమ శ్రీనాథనామధేయప్రణీతం' బని బహిరంగముగాఁ దాను కవిసార్వభౌముఁడ నని చెప్పుకొన సాహసించెను. ఇంతేకాక సప్తమాశ్వాసాంతపద్యములలో నొకదానియందుఁ గృతిపతిని సంబో ధించుచు

శా. కర్ణాటక్షితిపాలమౌక్తికసభాగారాంతరాకల్పిత
స్వర్ణస్నానజగత్ప్రసిద్ధకవిరాట్సంస్తుత్యచారిత్ర! దు
గ్ధార్ణోరాశిగభీర! ప్రాఙ్ముఖముఖ్యావన్నివరార్ణోర్చితా
పర్ణావల్లభ! రాజశేఖరమణీ! వంటాన్వయగ్రామణీ!

అని తాను కర్ణాటాధీశ్వరునిముత్యాలశాలలోఁ గనకాభిషేకగౌరవ మును బొందినకథను గూడ నిశ్శంకముగాఁ జెప్పుకొనెను. దీనినిబట్టి

కొండఱు భీమఖండమును రచియించినతరువాతను కాశీఖండమును రచియింపకముందును శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటకదేశమునకుఁ బోయి యచ్చటఁ దనపాండిత్యప్రకర్షముచేత డిండిమభట్టు నోడించి కవిసార్వభౌమబిరుదమును కనకాభిషేకమును గాంచె నని చెప్పుదురు గాని శ్రీనాథమహాకవి రాజమహేంద్రవరమున స్థిరపడినతరువాత దేశాంతరగమనము చేయుట కావశ్యకముకాని యవకాశముకాని కానరాదు.

అల్లాడరెడ్డి పోలయవేమాదు లగుకొండవీటిరెడ్లతోడి సంబంధ బాంధవ్యంబున వసుంధరాభారధౌరంధర్యంబు నొందె నని చెప్పఁబడుటయే కాని భీమఖండములో నాబంధుత్వ మెట్టిదో వివరింపఁ బడలేదు. కాశీఖండములోని యీ క్రిందిపద్యమువలన నల్లాడభూపతి యనవేమారెడ్డిపౌత్రి యైనవేమాంబను వివాహ మాడి వేమవీరభద్రాదిపుత్రులను బడసినట్లు బాంధవముమాత్రము తేటపడుచున్నది—

మ. అనవేమక్షితిపాలపౌత్రి యగువేమాంబామహాదేవికిఁ
ఘనుఁ డయ్యల్లడభూమిపాలునకు సంగ్రామస్థలీగాండివుల్
తనయుల్ వేమవిభుండు వీరవసుధాధ్యక్షుండు దొడ్డప్రభుం
డును నన్నయ్యయు బాహువిక్రమకళాటోపప్రతాపోద్ధతుల్.

అల్లాడరెడ్డి వేమాంబికను వివాహ మాడుటచేత నరణముగా రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును బడసె నేమో యని పయిపద్యమువలన భ్రమ కలుగవచ్చును గాని పూర్వోదాహృత మయిన మల్లాంబిక యొక్కతొత్తరమూడిశాసనమువలన రాజమహేంద్రవరరాజ్యమల్లాడ రెడ్డికిఁ గాక కాటయవేమారెడ్డికి వచ్చినట్లు స్పష్ట మయి భ్రమకొంత వఱకు నివారణ మగుచున్నది. అయినను దానివలన నారాజ్య మల్లాడ రెడ్డికిని దత్సంతతివారికిని నెట్లు వచ్చెనో తెలియరాదు. ఈయంశమును మఱికొన్నినూతనాంశములును వీరభద్రారెడ్డిభార్య యైన యనితల్లి

రయొక్క కలుపచేయుశాసనములవలన తెలియ వచ్చుచున్నవి. కాబట్టి యాశాసనమును చరిత్రాంశములతో సంబంధించినంతవఱకు నిం దుదా హరించుచున్నాను—.

శ్లో. కాకత్యాః వరశక్తేః కృపయా కూశ్మాండవల్లికా కాచిత్
పుత్ర మసూత తదేత త్కుల మనఘం కాకతీయసంజ్ఞ మభూత్ ౨౧
పిత ర్యుపరతే తద్వ దరక్ష దఖిలాం క్షితిం
వీరరుద్రమదేవీతి దుహితా మహితా గుణైః. ౨౨
అథ సా రుద్రమదేవీ ప్రతాపరుద్రే హ్యతారినృపభద్రే
దౌహిత్రే సుచరిత్రే సర్వా మూర్వీం నిధాయ ముదితవతీ. ౨౩

*   *   *   *

వరాహవ ద్వారిధివారిమగ్నాం ధరా మశేషాం యవనోదరస్థాం
సముద్ధరన్ ప్రోలయనాయకేంద్రస్తతః ప్రతిష్ఠాపయతి
[స్మతద్వత్ ౨౮

స్వర్గాతిథౌ ప్రోలయభూమిపాలే విశ్వేశ్వరాజ్ఞా మధిగమ్య గత్వా
అపాలయత్కాపయనాయకేంద్ర స్తదీయరాజ్యం తరణిప్రతాపః
అథ పంచోత్తరసప్తతినాయకసంసేవ్యమానపదపద్మః
కాపావనీశ్వరః శ్రీవిశ్వేశ్వరకరుణయా క్షితి మరక్షత్. ౩౦

తురుష్కై ర్యే సమాక్రాంతా స్తే చాన్యే కాపభూభుజా
అగ్రహారాః పున ర్దత్తా భూయో భువ మభూషయన్ ౩౧

విశ్వేశ్వరాయ వివిధాం ప్రవిధాయ సేవాం
యాతే విభౌ దివి చ తత్పదసేవనాయి
తై ర్నాయకై స్వనగరాణ్యధిగమ్య సర్వై
స్సంరక్షితాగతవిరోధకథై స్స్వదేశాః ౩౨

తేషాం వేమునరేశ్వరః క్షితిభుజాం ధర్మాత్మనా మగ్రణీ

శ్రుత్వా ద్భారతదివ్యపూరుషకథాధౌతాంతరంగ స్సుధీః
శ్రీమత్పంటకులోద్భవ శ్శివపదద్వంద్వైకసేవాపరో
విప్రాశీర్వచనోన్నతో జితరిపు స్ఫూర్జత్ప్రతాపోదయః. 33

ప్రాప్తిః పాతాళగంగాయా యాఽర్పితా వేమభూభుజా
సా సోపానావళీ చిత్రం స్వర్గంగా ప్త్యధిరోహిణీ. ౩౪

పుత్రా ధాత్రీపతే స్తస్య త్రిమూర్త్యయ ఇవ త్రయః
అన్నపోతాన్నమాచాన్న వేమనామవిభూషణాః. ౩౫

అన్నపోతవిభోః పుత్రః కుమారగిరి రున్నతః
శివాశాసనతయా భాతి భూభృత్కులశిరోమణిః ౩౬

అస్తి ప్రశస్తగుణభూ రరిజిద్భుజశ్రీః
కీర్తిప్రియో జగతి కాటయవేమభూపః
భక్త్యా కుమారగిరిభూమిపతే ర్య ఆసీ
త్సూనన్వగ్రజానుజసుహృ త్సచివాదిరూపః. ౩౭

శ్రీమత్కాటయభూపతే ర్భుజభృతో నప్తా ప్రతాపోన్నతేః
పౌత్రో మారమహీశ్వరస్య తనయ శ్శ్రీకాటయోర్వీవిభోః
జామాతా ప్రభు రన్నపోతనృపతే ర్వేమక్షమాధీశ్వరో
యస్యాసీ త్స కుమారగిర్యధిపతిస్స్యాలః పతి ర్దైవతం. ౩౮

మాలా మమ్లానపుష్పా మివ శిరసి వహా న్యస్య భూభర్తు రాజ్ఞా
ముర్వీం ఖర్వీకృతారిక్షితిపతి రఖిలా మప్రతిమప్రతాపః
జిత్వా సామ్రాజ్యలక్ష్మీ మనుపమవిభవాం జృంభయ న్సంభృతశ్రీ
కీర్తి స్సేవాప రోభూ త్కుమరగిరివిభోః కాటయాధీశవేమః. ౩౯

వేమవిభు ర్లక్ష్మ్యేవా నంగీకృతసర్వమంగళో జిష్ణుః
ప్రద్యుమ్నం శక్తిధరం జయంత మయతి స్మ సుతకుమారగిరిం. ౪౦

జాతమాత్రేణ జాతోసా సర్వసర్వంసహేశ్వరః

ఆదిగర్భేశ్వర, ఖ్యాతః కుమారగిరిభూపతిః ౪౧
యస్యా వేమనృపాలో జనకో దొడ్డాంబికా తు జనయిత్రీ
సా దివ్య త్యనితల్లీ సమూర్తి రివ దేవభూమిదేవశ్రీః. ౪౨
వేమక్షితీశతిలకేథ కథావశేషే
భర్తా కుమారగిరి రస్య సుతో భువోభూత్.
పశ్చా ద్ధరాధిపతిభావజుగుప్సయేవ
స్వస్థాన ఏవ స కుమారగిరీశ్వరోపి. ౪౩
అథ వేమేశ్వరబంధు ర్విలసతి భువనప్రశస్తగుణసింధుః
దొడ్డయఅల్లనరేంద్రః ప్రథితమహాసమరకేళినిస్తంద్రః. ౪౪
స్వామిద్రోహపరాయణకున్నృపతిజలరాశిజలనిమగ్నధరాం
దొడ్డయయల్లనరేంద్రో హరి రివ సౌకర్యత స్సముద్ధృతవాన్. ౪౫
దురితరహితచిత్తో దొడ్డయాల్లాడభూపో
భువ మరిజనవశ్యాం భూయ సాహృత్య దోష్ణా
విమలగుణయుతాయాం వేమభూపాత్మజాయా
మవనిసురసుధాయా మన్నితల్ల్యాం న్యధత్త. ౪౬
భూలోకభాగ్యోదితకల్పవల్లీ శిష్టాశ్రితానిష్టవిభేదభల్లీ
పవిత్రచారిత్రవధూమతల్లీ వేమక్షితీశస్య సుతాన్నతల్లీ. ౪౭
తస్యాః పతిః పతి రశేషమహీపతీనాం
వేమాంబికాల్లయనృపాలవరేణ్యసూనుః
శ్రీవీరభద్ర ఇతి సర్వగుణైకభద్రః
కీర్తిప్రతాపతులితేశ్వరవీరభద్రః. ౪౮
తస్యాగ్రజో జయతి వేమయభూతలేంద్ర
శ్రీ కామినీవివిధచారువిలాససాంద్రః
అన్యాయభిజ్ఞసముపాశ్రితరామచంద్రః

ప్రత్యర్థివంశకమలాకరపూర్ణచంద్రః. ౪౯

వినతనరపాలపాళీకనదురుమాళిస్రగుదితగంధపదాబ్జా
అనితల్లీ పతిదైవా ఘనసచివీభూతభావుకా భువ మవతి. ౫౦

శాకే శరయుగవిశ్వై వైశాఖే మాసి భువ మవ త్యనితల్లీ
సురవిప్రక్షేత్రకరం మార్కండేయేశసన్నిధౌ త్యక్తవతీ. ౫౧

... ...

శాకాబ్దే శరవేదరామశశభృత్సంఖ్యే శుభేశోభకృ
ద్వర్షేశ్రావణకృష్ణవిష్ణుదివసే శ్రీకల్వచేఱుం శుభం
గ్రామం దత్తవతీ సతీ పరహితాచార్యాయ శైలాధిప
శ్రీరామేశ్వరసన్నిధౌ పతిహితశ్రీ రన్నతల్యంబికా. ౬౮.

గ్రామస్య కలువచేఱో రన్నవరాఖ్యాం విధాయ నిజనామ్నా
పరహితభిషజే ప్రాదా దనితల్లీ గ్రామ మష్టభూతియుతం. ౬౯.

ఈశాసనము శాలివాహనశకము ౧౩౪౫ శోభకృత్సంవత్సర శ్రావణ బహుళఏకాదశినా డనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౪౨౩ వ సంవత్సరమునందు కలువచేఱుగ్రామమును అన్నవర మనుస్వనామముతో ననితల్లి పరహితాచార్యుఁ డనువైద్యశిఖామణి కగ్రహారముగా నిచ్చినసందర్భమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనమును బట్టి రాజమహేంద్రవర రాజ్యము కాటయవేమారెడ్డియనంతరమున నాతఁడు పుత్రహీనుఁ డైనతరువాత నాతనిపుత్రిక యైనయనితల్లికి వచ్చినట్టును, ఆమెపేరనే మొదట మామయయినయల్లాడరెడ్డియు పిమ్మట బావయైనవేమారెడ్డియు భర్తయైనవీరభద్రారెడ్డియు రాజ్యపాలనము చేసినట్టును, స్పష్టపడుచున్నది. రాజమహేంద్రవరరాజ్యము ననితల్లిపక్షమునఁ దన జీవితకాలములో నల్లాడరెడ్డి ౧౪౧౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౨౬ వ సంవత్సరమువఱకును పాలనము చేసెను. ఆతనిపాలన

కాలములోనే ౧౪౧౩ వ సంవత్సరమున ననితల్లిపేర దానశాసన ముం డుట యితఁ డామె ప్రతినిధిగానే భూపరిపాలన మొనర్చినట్లు స్పష్ట ముగాఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. ౧౪౧౬ వ సంవత్సరము మొదలు కొని భర్త యైనవీరభద్రారెడ్డియు బావ యైనవేమారెడ్డియు రాజ్య మేలుట యనితల్లిపక్షముననే యని వేఱుగఁ జెప్పవలసినపనియే లేదు. కాశీఖండమునందు రాజ్య మనితల్లిదే యని కాని యనితల్లిమూల మున వచ్చిన దని కాని యెక్కడను జెప్పక

సీ. త్రైలోక్యవిజయాభిధం బైనసౌధంబు
చంద్రశాలాప్రదేశంబునందు
సచివసైన్యాధీశసామంతనృపవర
సీమంతినీజనశ్రేణి గొలువ
శాస్త్రమీమాంసయు సాహిత్యగోష్ఠియు
విద్వత్కవీంద్రులు విస్తరింపఁ
గర్పూరకస్తూరికాసంకుమదగంధ
సారసౌరభము దిక్పూరితముగ
నిజభుజావిక్రమంబున నిఖలదిశలు
గెలిచి తను రాజ్యపీఠ మెక్కించినట్టి
యన్న వేమేశ్వరునియంక మాశ్రయించి
నిందుకొలువుండెఁ గన్నులపండువుగను.

అని యొకచోటను

సీ. ధరియింప నేర్చిరి దర్భ పెట్టెడు వ్రేళ్ల
లీల మాణిక్యాంగుళీయకములు
కల్పింప నేర్చిరి గంగమట్టియమీఁదఁ
గస్తూరికాపుండ్రకములు నొసల

సవరింప నేర్చిరి జన్నిదంబుల మ్రోలఁ
　　దారహారములు ముత్యాలసరులు
చెఱువంగ నేర్చిరి శిఖలనెన్నడుములఁ
　　గమ్మనిక్రొత్త చెంగల్వవిరులు
ధామముల వెండిపైఁడియుఁ దడఁబడంగ
బ్రాహ్మణోత్తము లగ్రహారములయందు
వేమభూపాలుఁ డనుజన్మ వీరభద్రు
ధాత్రి నేలింప గౌతమీతటమునందు.

అని యింకొకచోటను, అల్లాడభూపతియగ్రపుత్త్రుఁ డైనవేమభూపాలుఁడు నిజభుజావిక్రమమున నిఖలదిశలు గెలిచి రాజ్యపీఠ మెక్కించి యనుజన్ముఁ డైనవీరభద్రుని ధాత్రి నేలించె నని మాత్రము శ్రీనాథుఁడు చెప్పి యున్నాఁడు. భీమఖండమునందు వేమవీరభద్రనరపాలుర రాజ్యము సింహాద్రివఱకు మాత్రమే వ్యాపించిన దని చెప్పఁబడినను కాశీఖండమునందు

ఉ. ప్రాకటవిక్రమస్ఫురణ రాజమహేంద్రము రాజధానిగా
　నేకసితాతపత్త్రమున నేలెను వీరనృపాలుఁ డుత్తమ
　శ్లోకుఁడు వేమశౌరియనుజుండు సమున్నతవైభవాఢ్యుఁ డై
　చీఁకటియుం గళింగయును జిల్కసముద్రము సింహశైలముం.

అని వీరభద్రారెడ్డిరాజ్యము చిల్కసముద్రమువఱకును వ్యాపించినట్లు చెప్పఁబడినందున పయిసీసపద్యములోఁ జెప్పఁబడినట్లు వేమారెడ్డితమ్ముని పక్షమున సింహాద్రిమొదలుకొని చిల్కసముద్రమువఱకును గలరాజ్యమును నిజముగానే గెలిచి తమ్మున కిచ్చి యుండును. వీరభద్రారెడ్డి కారాజ్యము భార్య యైనయనితల్లిమూలమునఁ గాక తండ్రిమూలమున నసే వచ్చినదనెడుపక్షమున నల్లాడరెడ్డికి జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁ డుండఁగా ద్వితీయ

పుత్రునకు వచ్చుటకుఁ గారణ ముండదు. తనప్రభువునకు భార్యమూల మునఁ బ్రభుత్వము వచ్చిన దనుట గౌరవలోప మని భావించి శ్రీనాథుఁ డీసత్యమును మఱుఁగు పఱిచి యుండును. రాజ్యలాభక్రమమును జెప్పకపోయినను కవి యనితల్లి వీరభద్రునియిల్లా లగుటను మాత్రము చెప్ప విడువక యీక్రిందిపద్యములలో వర్ణించెను—

ఉ. రాజశశాంకశేఖరుఁడు రాజకిరీటవతంస మప్పది
గ్రాజమనోభయంకరుఁడు రాజులదేవర రాజరాజు శ్రీ
రాజమహేంద్రభూభువనరాజ్యరమారమణీమనోహరుం
డాజిఁ గిరీటి కీర్తినిధి యల్లయవీరనరేంద్రుఁ డున్నతిన్.

మ. మనుతుల్యుం డగుకాటభూవరునివేమక్ష్మాతలాధీశునం
దనఁ బాణిగ్రహణంబు చేసెఁ బ్రియమొందన్ వీరభద్రేశ్వరుం
డనితల్లిన్ వనితామతల్లి నుదయాస్త్రాద్రీంద్రసీమావనీ
ఘనసామ్రాజ్యసమర్థసుప్రథిమ సాక్షాదిందిరాదేవతన్.

గీ. అట్టియనతల్లి పుణ్యగుణాభిరామ
దనకుఁ బట్టంపుదేవిగా ధన్యలీల
వసుధయెల్ల నేకాతపవారణముగ
నేలు నల్లయవీరభద్రేశ్వరుండు.

ఈకవి యనితల్లివలన రాజ్యప్రాప్తి యయినకథను విడిచినను కృతి పతి తన్నుఁ గూర్చి చెప్పినను తాను కృతిపతిని గూర్చి చెప్పినను దాక్షా రామాప్సరసలను మాత్రము విడిచినవాఁడు కాఁడు—

శా. ఈక్షోణి న్నినుఁ బోలుసత్కవులు లే రీనేఁటికాలంబునన్
దాక్షారామచళుక్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినీ

వక్షోజద్వయగంధసారఘుసృణద్వైరాజ్యభారంబు న
ధ్యక్షించుం గవిసార్వభౌమ భవదీయప్రౌఢసాహిత్యముల్.

శా. పారావారపరీతవిశ్వవసుధాభారోద్ధతిప్రక్రియా
ధౌరంధర్య! సరోరుహేక్షణ! సమిద్గాండీవకోదండ! దా
క్షారామప్రమదాకఠోరకుచకుంభాభోగసంకస్త్ర్రుత
స్తూరీస్థానకముద్రితస్థగితవక్షోవీథికాభ్యంతరా!

ఈవీరభద్రారెడ్డి తనరాజ్యపరిపాలనకాలములో చుట్టుపట్ల నున్న కర్నాటకకటకతురుష్కరాజులతో పరమమైత్రి కలిగినవాఁ డయి యుండినట్టు ద్వితీయాశ్వాసాంతమునందలియీ క్రిందిపద్యమువలన కనఁబడుచున్నది.

మ. బలవద్బాహారహాదొంతిమన్నె ధరణీపాలావరోధాంగనా
విలసన్మంగళసూత్రరక్షణకళావిఖ్యాతకారుణ్యా! యు
త్కలకర్ణాటతురుష్కరాట్పరమమిత్రా! కుండలస్వామికుం
డలపూజాపరతంత్రసీవిభవ! పంటక్ష్మాపచూడామణీ!

అనతల్లి శాసనమువల్ల కాటయవేమునకు కుమారగిరిచెల్లె లయిన మల్లాంబగాక దొడ్డాంబ యనువేఱొకభార్య యుండినట్టును, అనితల్లి దొడ్డాంబికకూఁతు రయినట్లును దెలియవచ్చుచున్నది. తనసవతితల్లియు కొండవీటివారియాడుఁబడుచును నైనమల్లాంబ తనపేర మల్లవరగ్రామమును బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగా నిచ్చి తొత్తరమూడిశాసనము వ్రాయించినట్లే యీయనతల్లి తనపేర నన్నవరమును వైద్యునకగ్రహారముగా నిచ్చి కలువచేఱుశాసనమును వ్రాయించెను. మల్లాంబ కట్టించిన మార్కండేయాలయములోనే యనతల్లి మార్కండేయశివసన్నిధిని ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమునందు దేవబ్రాహ్మణక్షేత్రములవిూఁదిపన్నును తీసివేసెను.

కలువచేఱుశాసనమువలనఁ దెలియ వచ్చినవిశేషాంశములలో నొకటి యేకశిలానగరరాజ్యపరిపాలనము చేసినరుద్రమదేవి గణపతిదేవునిదేవి గాక కూఁతు రని స్థిరపడుట. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమువఱకును దేశపరిపాలనము చేసినగణపతిదేవునియనంతరమున నాతని రాజ్యమునకు వచ్చి ౧౨౬౧ మొదలుకొని ౧౨౯౫ వ సంవత్సరము వఱకును ప్రజారంజకముగా నోరుగంటిసామ్రాజ్యము నేలినరుద్రమదేవి గణపతిదేవునిభార్య యని యేలాగుననో యొకవాడుక కలిగినది. తరువాతఁ గొంతకాలమున కామెమనుమఁడైనప్రతాపరుద్రునిపైని విద్యానాథకవిచేఁ జెప్పఁబడినప్రతాపరుద్రీయమునకు మఱికొంత కాలమునకు వ్యాఖ్య చేసినకుమారస్వామిసోమయాజి యెట్లో భ్రమపడి మూలవిరుద్ధముగా "పురా కిల కాకతికులసంభూతే గణపతినామ్ని మహారాజే దుహితృమాత్రసంతానే కదాచి ద్దైవయోగేన కాలపరిపాక ముపేయుషి తన్మహిషీ రుద్రదేవీనామ రాజ్ఞీ బహూని వర్షాణి తద్రాజ్య మకంటకం పరిపాల్య పరిణతా సతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే" అని పూర్వము కాకతికులసంభూతుఁడైనగణపతిమహారాజు పుత్త్రికామాత్రసంతానముకలవాఁ డయి దైవయోగముచేత కాలధర్మము నొందఁగా నాతనిభార్య రుద్రమదేవి బహుసంవత్సరము లారాజ్యము నకంటకముగాఁ బరిపాలించి వృద్ధురా లయి రాజ్యభారమును దౌహిత్రుఁడైనప్రతాపరుద్రునియందుంచె నని వ్రాసెను. ఈభ్రమ యెంతకాలమునకో వ్యాఖ్య చేసిన కుమారస్వామిసోమయాజికి మాత్రమే కాక రుద్రమదేవిరాజ్యకాలములోనే హిందూదేశయాత్ర చేసినమార్కోపోలో యనునిటలీదేశీయునకును గలిగెను. అతఁడు తనయాత్రాచరిత్రములలో రుద్రమదేవి వెనుకటిరాజురాణి యని వ్రాసెను. దీనిని జూచి తరువాతిచరిత్ర

కారు లనేకులు రుద్రమదేవిని గణపతిదేవునిదేవినిగాఁ జెప్పుచు వచ్చిరి. రుద్రమదేవియొక్క వృద్ధదశలో నామె రాజ్యమునకు వచ్చి యామెదౌహిత్రుఁ డైనప్రతాపరుద్రునిపైనిఁ జెప్పఁబడినప్రతాపరుద్రీయనామకాలంకారశాస్త్రములో గణపతిదేవుఁడు తనకు పుత్రిక కలుగఁగా నామెను పుత్రప్రతినిధినిగా భావించి రుద్రనామము పెట్టె ననియు, తదనంతరమునం దామె రాజ్యభారమును వహించి బహుకాలము మహీపాలనము నిర్వహించి కడపట నాభారము నామె దౌహిత్రుఁ డైనప్రతాపరుద్రునియందుఁ బెట్టె ననియు, చెప్పఁబడినది. వీరరుద్రమదేవి గణపతిదేవునిదుహితయనియు, ఆరుద్రమదేవి రాజ్యమును సుచరిత్రుఁ డైనదౌహిత్రునకుఁ బ్రతాపరుద్రున కిచ్చె ననియు, ఈశాసనము ఘోషించుచున్నది. |కాకతియనుదేవతదయచేత నొకగుమ్మడితీఁగ కొకకుమారుఁడు కలిగె నఁట! ఆగుమ్మడితీఁగకొడుకుయొక్క వంశము కాకతీయవంశ మయ్యె నఁట ! గణపతిదేవమహారాజాదులు తద్వంశసంభవు లఁట !|

ప్రతాపరుద్రునియంత్యదశలో యవనాక్రాంత మయిన యాంధ్రరాజ్యమును పోలయనాయకుఁ డుద్ధరించె ననియు, అతనియనంతరమున కాపయనాయకుఁడు కొంతకాలము రాజ్యము చేసి కాలధర్మము నొందఁగా నాతనిని గొలుచుచుండిన డెబ్బదియైదుగురునాయకులు త్రిలింగదేశమును తమలో విభజించుకొని వేఱువేఱుభాగముల నేలుచుండిరనియు, వారిలో పంటకులోద్భవుఁ డయి పాతాళగంగకు సోపానములు కట్టించినవేమారెడ్డి ప్రముఖుఁ డనియు, చెప్పుట యీశాసనములోనియింకొకవిశేషము. పోలయ యవనాక్రాంత మైనయాంధ్రదేశమును తురుష్కులచేతులలోనుండి యుద్ధరించినట్టును, అతనియనంతర

మునఁ గాపయనాయకుఁ డాంధ్రదేశరాజ్యభారమును వహించినట్టును, దీనికిఁ బూర్వమునం దుండినయేశాసనములోను జెప్పఁబడలేదు. త్రిలింగ దేశము యవనాక్రాంత మయినసన్నిహితకాలములయందు వ్రాయఁబడినయన్నిశాసనములును పుస్తకములును తురుష్కులనుండి యాంధ్రరాష్ట్రము నుద్ధరించినవాఁడు ప్రోలయవేముఁడనియు, అతఁడే శ్రీశైలమున పాతాళగంగకు సోపానములు కట్టించినవాఁ డనియు, ఏకముఖముగా ఘోషించుచున్నవి. నూటయిరువదిసంవత్సరములకుఁ దరువాత వ్రాయఁబడిన యీశాసనములోఁ జొప్పింపఁబడిన యీనూతనకథ విశ్వాసార్హ మయినదిగా కనఁబడదు. యవనులు త్రిలింగరాజ్యము నాక్రమించుట ప్రతాపరుద్రుని రాజ్యావసానదశలో ౧౩౨౦ వ సంవత్సర ప్రాంతములయందు ఆరాజ్యమును తురుష్కులనుండి యుద్ధరించుట యటుతరువాత జరగియుండవలెను. ప్రోలయవేమునిశాసనము లించుమించుగా ౧౩౨౦ వ సంవత్సరమునుండియుఁ గానఁబడుచున్నందున, ఆసంవత్సర ప్రాంతమునందే యాతనియాంధ్రదేశపరిపాలనకాల మారంభమయియుండవలెను. పోలయనాయకుఁడు త్రిలింగదేశమును ముష్కర తురుష్కహస్తములనుండి విడిపించి కొంతకాలము నేలుటయు తదనంతరమునందు కాపయనాయకుఁ డారాజ్యభారమును వహించి కొంతకాలమేలి స్వర్గస్థుఁడగుటయు, అతనితరువాత పోలయవేముఁడు ప్రభుత్వమునకు వచ్చుటయు, అంతయు నొక్కసంవత్సరములోపల జరగెననుట యసంభావ్యము గాన నిది కల్పితకథ యయి యుండవలెను. ఇందుఁ జెప్పఁబడినపోలయనాయకుఁడు పోలయవేమునితండ్రియే యయి, వేముఁడు ప్రోలయయనంతరముననో కాపయయనంతరముననో రాజ్యమునకు వచ్చుట నిజ మయి యుండినయెడల ప్రోలయవేమారెడ్డికే

యంకితము చేయఁబడిన హరివంశమునం దెఱ్ఱాప్రెగడ యాయంశము నించుకయైన సూచించియైన నుండఁడా?

శ్రీనాథవిరచితము లయినగ్రంథములలో నెల్ల కాశీఖండమే కడపటి దయినట్టు కనఁబడుచున్నది. ఇది రచియించునప్పటి కీకవికి డెబ్బదిసంవత్సరము లుండినను దీనియందు కవితాపటిమయెంతమాత్రమును కొఱవడక బహుకావ్యరచనచేత నాటితేఱినదానివలెనే చూపట్టుచున్నది. కాశీఖండరచనానంతరమున నల్పకాలములోనే రాజమహేంద్రవరపు రెడ్డిరాజ్యమునకు సహితము వినాశము సంభవించెను.

శ్రీనాథుఁడు లాక్షణికుఁ డయినగొప్పకవి; ఇతనికవిత్వము సంస్కృతపదభూయిష్ఠ మయి రసవంత మయి యుండును. మొత్తముమీఁద నీతనిశైలి సులభ మైనదికాదు. ఇతఁడు రచియించినగ్రంథము లన్నిటిలోను నైషధము శృంగారరసప్రధానమై ప్రౌఢముగానుండును. దీని నాంధ్రకావ్యపంచకములోఁ బ్రధానమైనదానినిఁగాఁ జెప్పుదురు. ఇతఁడు శివభక్తుఁడు. యౌవనదశయందు శృంగారనాయకుఁ డయి స్త్రీలోలుఁ డై తిరిగెనని చెప్పుదురు. అది యెంత నిజమోకాని వయసు ముదిరినతరువాత శివభక్తుఁ డయి యుండెనని యీతఁడు రచియించిన గ్రంథములే సహస్రముఖముల ఘోషించుచున్నవి. ఆకాలమునందు భక్తికిని నీతికిని నంతగా సంబంధ మున్నట్టు కనఁబడదు. ఒకఁ డఖండ శివభక్తుఁడును గావచ్చును; జారశిరోమణియయి యఖండవేశ్యాభక్తుఁడును గావచ్చును. ఇతఁడు మరుత్రాజచరిత్రము, పండితారాధ్యచరిత్రము, శాలివాహనసప్తశతి, నైషధము, భీమపురాణము, కాశీఖండము, శివరాత్రిమాహాత్మ్యము, హరవిలాసము, అనుగ్రంథములను జేసెను. వీనిలో పండితారాధ్యచరిత్రమును వేమారెడ్డి సేనానాయకుఁడై నమామిడిప్రెగ్గడయ్యకును, నైషధము నాతనితమ్ముఁ డై నమంత్రి

సింగనకును, భీమేశ్వరఖండమును వీరభద్రరెడ్డిమంత్రి యైన బెండపూడి యన్నయ్యకును, కాశీఖండమును వీరభద్రరెడ్డికిని, అంకితముచేసెను.

శ్రీనాథుఁడు వీధినాటక మనఁ బడెడిరియొకయపాత్రపుగ్రంథ మును గూడఁ జేసె నని చెప్పుదురుగాని యిప్పుడు ప్రకటింపఁబడి యున్నయాపేరిటిచిన్నపుస్తక మాతనిచే పుస్తకరూపమున రచియింపఁ బడినది కాదు. అందు శ్రీనాథవిరచితము లయినపద్యములు కొన్ని యున్న వనుటకు సందేహము లేదు. కాశీఖండాదిగ్రంథములలోని పద్యములను గొన్నిఁటిని శ్రీనాథుఁడు దేశసంచారము చేసినప్పు డక్కడక్కడఁజెప్పినపద్యములనుగొన్నిఁటిని ఏర్చికూర్చి వానికిఁదోడుగా ననమర్థు లయినదుష్కవులు చెప్పినబూతుపద్యములను జేర్చి వీధినాటక మనుపేరు పెట్టి యేఁబది యఱువది పద్యములు గలచిన్నపుస్తకము నొకదానిని పలువురు ప్రకటించియున్నారు. అందలిపద్యములలో ననేకములు నీతిబాహ్యములుగాను, అసభ్యములు నశ్లీలములు నగునవాచ్యములు గాను, ఉన్నవి. దుర్నీతిపోషకము లైనయీయా నుచితపద్యరచనమును శ్రీనాథకవి కారోపించుట యాతని కపకీర్తి కలిగించుట. శ్రీనాథుఁడు తాను వీధినాటకమును జేసిన ట్లేగ్రంథము లోను జెప్పుకొనలేదు. శ్రీనాథునిభీమేశ్వరపురాణాదులవలన నతఁడ ఖండశివపూజాధురంధరుఁ డని తెలియవచ్చుచున్నది. అటువంటి శివ భక్తాగ్రేసరుఁడు తనయిష్టదైవతము లయినపార్వతీపరమేశ్వరులను గూర్చి యిటువంటిదూష్యపద్యములను జెప్పి యుండునా? కాశీశ్వరి యనఁబరఁగినపార్వతీదేవిని గూర్చినపద్య మిది.—

చ. గొఱియల మేఁకపోతులను గొమ్ముపోటేళ్ళను గావుఁ గొందు వే
డుకయుఁగ నందెకాడఁ దగవత్తు నటంచు భవచ్ఛిరంబుపైఁ

గర మిడి పోయినట్టితిలఘాతుకురాలితదీయ……
పెలుకఁగలేవు నీవు నొకభీకరమూర్తివె కాళికేశ్వరీ!

ఒకానొకతిలఘాతుకురాలు వ్యభిచారార్థము సందెకడ వచ్చెద నని కాళికాదేవినెత్తిమీఁద చేయి పెట్టిబాస చేసి పోయె నఁట! అట్టిఘోర ప్రమాణము చేసియు నట్టి సత్కార్యమునిమిత్త మాతెలికది తా నన్న వేళకు రాకుండె నఁట! అందుమీఁద భక్తుఁ డలిగి నీవు గొఱ్ఱెలు మొదలయినజంతువులను బలిగొనుటయే కాని నీశిరస్సుపైని జేయివేసి వచ్చెద నని బాస చేసి రాకపోయినతిలఘాతుకురాలిరోమములు పీఁకఁ గలిగితివా యని మృదువచనములతో పార్వతీదేవి నడుగుచున్నాఁడు. ఇట్టియర్థమును శివభక్తాగ్రేసరుఁ డైనశ్రీనాథునకేకాదు భక్తిహీనుఁ డైనసామాన్యహీనమానవున కారోపించుట నహిత మవమానకరమే. అనర్థదాయక మైనయర్థము న టుండనిచ్చి యిఁక నీపద్యమునందలి పద సౌష్ఠవసౌభాగ్యమును విచారింతము. సందెకడనని యుండవలసినదానికి సందెకాడ ననియున్నది. తిలఘాతుకురాలి తదీయశ…ములనుచోట నమానమధ్యమునందున్నతదీయ కర్థములేదు; శ…ము లన్నపదమునకు పామరజనవ్యవహారములోనే కాని సంస్కృతమునఁ గవి యుద్దేశించిన యర్థము లేదు. ఈపద్యమే శ్రీనాథుని దనెడుపక్షమున నాతనికి శబ్ద జ్ఞానములేదు, వ్యర్థపదప్రయోగశంకలేదు, అశ్లీలభయములేదు. రేఫ శకటరేఫజ్ఞానము లేదు, అని చెప్పవలసివచ్చును. ఈపద్యమునఁ బ్రాస స్థానము లైనగొఱియలలో నిది శకటరేఫము; అరయఁగలోనిది రేఫము. ఈపుస్తకములోని పార్వతీనాథుఁ డయి గరళకంఠుఁడనఁ బరఁగెడుపర మేశ్వరుని గూర్చిన పద్య మిది—

గీ. కాలకంధర యీశాన గరళకంఠ
విసము మెసవినఁ గలుగునక్కసటు వోవఁ
గొమ్మ మేడూరికమ్మచకోరనేత్ర
పనసతొనవంటితలము చుంబనము గొనుము.

ఇంచు గరళము తిన్న చేఁదు పోవునట్లుగా మేడూరికమ్మపడుచుయొక్క తియ్యనిగోప్యాంగమును నాకు మని భక్తాగ్రగణ్యుఁడు శివునికి హితబోధ చేయుచున్నాఁడు. మాంసము తినువాఁ డయినను, ఎమ్ముకలను మెడను గట్టుకొని తిరుగఁడు కదా. శ్రీనాథుఁడు జారుఁడేయైనను తన యిష్టదైవతములను గూర్చి యిటువంటిదూష్యము లయినబూతులఁ బ్రయోగింప సాహసించునా? ఈపుస్తకమునిండను 'గొంతుకూర్చొని' 'భాగోతులబుచ్చిగానికి' 'కుల్లాయెట్టితి' అని వ్యాకరణదుష్టము లైన గ్రామ్యపదప్రయోగములు కానఁబడుచున్నవి. కూరుచుండి, భాగవతులు, పెట్టితి, అనుటకు మాఱుగా సకలలక్షణవేత్తయైన శ్రీనాథుఁడు కూర్చొని, భాగోతులు, ఎట్టితి, అని యపలక్షణప్రయోగములు చేయునా? ఇందలికడపటి దైన 'యెట్టితి' యనుచోట 'పెట్టితి' యని పెట్టి, 'కుళ్ళాయి' కు 'కుళ్ళా' యన్న రూపాంతర మున్నందున సాధుప్రయోగముగాఁ జేయవచ్చును.

లయగ్రాహి. బంగరవుచెక్కులఁ జెలంగు చవుకట్లుల మెం
డుంగు బిలుచుక్కలపయిం గిదిసి జంగల్,
చెంగునఁ గొనక్కొ నరిగ రంగు గలకుట్టుపన
కంగులఁ గడల్కొనినయంగివయి దోర,
శ్లాంగదము కుంకుమతరంగముల గుప్ప జిగి
పొంగుబురుసాపని మెఱుంగు గలకుళ్ళా,

నింగికిఁ దశత్త్రళ లోనంగ నతఁ డంత నృప
పుంగవుహజారమునకుంగదలి వచ్చెన్.— అ. ౨.

అని రాజవాహనవిజయప్రయోగము.

శ్రీనాథునివీథినాటక మని ప్రకటింపఁబడినదానికి వీథీరూపక లక్షణమే పట్టదు. వీథిలక్షణము ధనంజయువిరచిత మైనదశరూపకము నం దిట్లు చెప్పఁబడినది—

శ్లో. వీథీ తు కైశికీ వృత్తౌ సంధ్యంగాంకై స్తు భాణవత్
రస స్సూచ్య స్తు శృంగారః స్పృశే దపి రసాంతరమ్. ౬౨.
యుక్తా ప్రస్తావనాఖ్యాతై రంగై రుద్ఘాత్యకాదిభిః
ఏవం వీథీ విధాతవ్యా ద్వ్యేకపాత్రప్రయోజితా. ౬౩

దీనివలన వీథి కైశికీవృత్తియందు రచియింపఁబడి, భాణమునందువలె సంధ్యంగాంకములను గల దయి, అధికముగా శృంగారరసమును కొంచెముగా నితరరసములను గలిగి, ఉద్ఘాత్యకాద్యంగములతో ప్రస్తావనను గలిగి, పాత్రముల నొకటిరెంటిని గల దయి యుండవలెనని యేర్పడుచున్నది. విశ్వనాథకవికృత మైనసాహిత్యదర్పణమునందు వీథిలక్షణ మీక్రిందిరీతిని వివరింపఁబడి యున్నది—

శ్లో. వీథ్యా మేకో భవే దంకః కశ్చి దేకోఽత్ర కల్ప్యతే
ఆకాశభాషితై రుక్తై శ్చిత్రాం ప్రత్యుక్తి మాశ్రితః
సూచయే ద్భూరిశృంగారం కించి దన్యాన్ రసా నపి
ముఖనిర్వహణే సంధా అర్థప్రకృత యోఽఖిలాః.
అస్యా స్త్రయోదశాంగాని నిర్దిశంతి మనీషిణః
ఉద్ఘాత్యకావలగితే ప్రపంచ స్త్రిగతం ఛలమ్
వాక్కేళ్యధిబలే గండ మవస్యందిత నాళికే
అసత్ప్రలాప వ్యాహార మృదవాని చ తాని తు.

ఏకాంకసంయుత మయి, ఆకాశభాషితములచేత చిత్రప్రత్యుక్తులాడుపాత్రములను గల దయి, విస్తారముగా శృంగారమును కొంచెముగా నన్యరసములను ముఖనిర్వహణసంధులను గల దయి, ఉద్ఘాత్యకము, అవలగితము, ప్రపంచము, త్రిగతము, ఛలము, వాక్కేళి, అధిబలము, గండము, అవస్యందితము, నాళికము, అసత్ప్రలాపము, వ్యాహారము, మృదవము, అను త్రయోదశాంగసహిత మయి వీధియుండవలె నని సాహిత్యదర్పణము విధించుచున్నది.

"వీథ్యాం కల్పిత మితివృత్తం ధీరోద్ధతో నాయకః."

అని ప్రతాపరుద్రీయము వీధియం దితివృత్తము కల్పితముగాను, ధీరోద్ధతుఁడు నాయకుఁడు గాను, ఉండవలె నని విధించుచున్నది. నాయిక పరకీయగా నుండవలె ననుట లోనుగాఁ గలయితరలక్షణముల నితరలక్షణగ్రంథములు బోధించుచున్నవి. ఈపేర్కొనఁబడినలక్షణము లేవియు నీయల్పకావ్యమునందు లేవు. ఇందు నాయకుఁడు లేఁడు; నాయిక లేదు; ప్రస్తావన లేదు; పాత్రములు లేవు; సంధులు లేవు; ఇతివృత్తము లేదు; వీధి కుండవలసినయంగము లేవియు లేవు. ఈ పుస్తకమువలన శ్రీనాథమహాకవి దశరూపకజ్ఞానము లేనియపండితుఁడని యాతని కపయశము కలుగుచున్నది. ఇందులో నున్నశృంగారమంతయు నశ్లీల మయిజారత్వవిషయ మైనబూతుప్రసంగము; శృంగారనాయకుఁ డిందు శ్రీనాథమహాకవియే—

గీ. చెమటచేఁ దిరునామంబు చెమ్మగిల్ల
హాళిగాఁ జేత విడియంబుఁ గీలుకొలిపి
రంగపురిరాజవీధిఁ గానంగ నయ్యె
నాదుమదిఁ గోర్కె లూర వైష్ణవవధూటి.

ఈయసభ్యగ్రంథముయొక్కకర్తృత్వము నూరకయారోపించి మవవారు కొందఱు శ్రీనాథుని ముంపదలఁచుకొన్నదుర్యశఃపంకమునుండి యతఁ డిది శ్రీనాథకవికృతము కా దని సిద్ధాంత మయినప్పుడే లేచి బైలఁ బడి గట్టెక్కి కృతార్థుఁడు కాఁ గలుగును.

మాకు దొరకినశ్రీనాథవిరచితము లయినగ్రంథముల నుండి కొన్నిపద్యముల నుదాహరించి యీకవిచరిత్రము నింతటితో ముగించుచున్నాము.

౧. శృంగారనైషధము—

చ. అటు తగునే సురేశ్వరునియంతటివాఁ డఖిలాప్సరోంగనా
విటుఁ డొకమర్త్యభామినికి వేడుక చేయుచు నున్నవాఁడు వి
స్ఫుటబహురత్నభూషణవిభూషితు లయ్యెడురాచవారికిన్
గటకట యారకూటకటకంబు రుచించునొ కాక యొక్కెడన్.

ఉ. నీచరితంబు చూడ నతినిష్ఠుర మయ్యెడు లోకపాలదు
ర్వాచికసూచికాంకురపరంపర దూర్చెదు మాటిమాటికిన్
నాచెవులందు నీకుఁ దగునా యిటు చేయఁగఁ దప్పు దన్న బా
ధాచరణంబు నైజమెకదా తలపోయఁ గృతాంతదూతకున్.

చ. అడిగితి నొక్కనాఁడు కమలాసనుతేరికి వారువంబ నై
నడచుచు నుర్విలో నిషధనాథున కెవ్వతెయొక్కొ భార్య య
య్యెడు నని చక్రఘోషమున నించుక యించుక కాని యంతయే
ర్పడ విన నైతి నీ వనుచుఁ బల్కెడు చందము తోఁచె మానినీ.

ఉ. నైషధుఁ డంతరంగమున నవ్వుచు నుండు విరోధు లాడుదు
ర్భాషణముల్ వినిన్ వినిభంగిన యట్టిద విద్విషన్నృపా
దోషగుణాధిరోపణ మదోషతఁ దెల్పుచు నుండుఁ గానఁ ద
ద్దూషణ మెప్పు విన్నఁ బరితోషము నొందు మనీషి యాత్మలోన్.

శా. లాలామూత్రపురీషఘర్మజలకీలాలాత్మిక ల్కాంతలం
చేలా రోఁతలు పుట్ట నాడుదురు యోగీంద్రుల్ వృథాలాపముల్
లాలామూత్రపురీషఘర్మజలకీలాలాత్ములో తా రహః
ప్రాలేయాంబుపటీరపంకఘనసారక్షోదదివ్యాంగులో.

౨. భీమఖండము—

ఉ. జాదురజాదురంబు మృదుచర్చితగీతులు వారుణీరసా
స్వాదమదాతిరేకములఁ జంద్రిక గాయఁగ దక్షవాటికా
వేదులమీఁదటం గనకవీణలు మీటుచు బాడి రచ్చరల్
మోద మెలర్పఁగా భువనమోహనవిగ్రహు భీమ నాథునిన్.

శా. రక్షోనాయకులార ! నిర్జరవరవ్రాతంబుచేతన్ సుధా
భిక్షాపాత్రము పోయె నంచు మదిలో బెగ్గిల్లఁగా నేటికిన్
రక్షార్థంబు భజింప రాదె? యభవుం ద్రైలోక్య కుక్షింభరున్
దాక్షారామపురాధినాథుని సుధాధామార్ధచూడామణిన్.

గీ. పువ్వు ముడిచిన పురవీధిభూమియందుఁ
గట్టె మోవంగ వలసిన కారణమున
వీరభద్రునిచే దైన్యవృత్తి నొందె
దక్షుఁ డట్టిమహాధ్వరస్థానమునను.

మ. జగతీమౌళి వతంసభూషణము విశ్వఖ్యాతముం గాశికా
నగరంబుం బెడఁబాసి నీకును జగన్మాన్యైకచారిత్ర యీ
చిగురుంబోఁడికి నాకునుం గటకటా చేడ్పాటు వాటిల్లనే
ముగురిం గూర్చినముండదైవమునకు న్నొమ్మాట లేదే సుమీ.

శా. కాశీస్థాన నివాసులన్ యతుల భిక్షావృత్తులంగాంచి పా
కాశర్యుం డెటఁ బోయె నంచు నడుగన్ బ్రహ్మవిష్ణ్వాత్మకుం

డాశౌత్ర్యం డెటఁ బోయెనో యెఱుఁగమయ్యామీరుపోఁపొందు వి
శ్వేశద్రోహి నెఱుంగ నేమిపని వాఁ డెచ్చోటికిం బోయెనో.

3. కాశీఖండము—

చ. కొసరి వసంతకాలమునఁ గోయిల క్రోల్చినభంగి నేడ్చె న
బ్జసరుహనేత్ర కొండచఱిఁ బెద్దయెలుంగున వెక్కివెక్కి వె
క్కసమగుమన్యువేగమునఁ గాటుకకన్నులనీరు సోనలై
యుసరికకాయలంతలు పయోధరముల్ దిగఁజాఱుచుండఁగన్.

ఉ. ఎట్టు పురాణము ల్పదియు నెమ్మదిఁ జెప్పితి వెట్టు వేదముల్
గట్టితి వేర్పఱించి నుడికారము సొం పెసలార భారతం
బెట్టు రచించి తీవు ఋషి వెట్టయి తొక్కదినంబుమాత్రలోఁ
బొట్టకు లేక తిట్టెదవు పుణ్యగుణంబులరాశిఁ గాశికన్.

చ. బిసరుహపత్రలోచన! కృపీటములందు మునింగి యాడవే
మొసళులు మీలు కర్కటకముల్ గమఠంబులు? వాని కబ్బునే
యసదృశమైనతీర్థఫల? మట్టివిధంబు సుమీ తలంప మా
నస మగుతీర్థ మాడనిజనంబులకుం బహుబాహ్యతీర్థముల్.

చ. విడువక నీవు పట్టణమువీధుల వీధుల వెఱ్ఱివాఁడవై
చెడుగులఁ గూడి ధౌర్త్యములు చేయ మహీరమణుం డెఱింగనే
న్వెదుచును సోమయాజి మనువృత్తులు చేకొను నెల్లవెంటలన్
జెడుదుము గాదె నీకతనఁ జీరయుఁ గూడును లేక పుత్రికా!

శా. ఆకంతంబుగ నీవు మాధుకరభిక్షాన్నంబు భక్షింపఁగా
లేకున్నం గడు నంగలార్చెదవు మేలే లెన్న శాంతుండవే
నీకంటె న్మతిహీనులే కటకటా నీవారముష్టింపచుల్
శాకాహారులు కందభోజులు శిలోంఛప్రక్రముల్ తాపసుల్.

౪. శివరాత్రిమాహాత్మ్యము—

శా. ఏలా వచ్చెదు డాయ నెవ్వఁడవు నీ వెచ్చోటికిం బోయె దీ
వేలా మ్రొక్కవు నాకు గర్వ మిఁక నెంతో నోర్వఁగుండుం జుమీ
త్రైలోక్యాధిపతిన్ సురాసురశిరోరత్నప్రభామండలీ
వ్యాలీఢాంఘ్రిశిరోరుహాండ విను గర్వారంభసంరంభమున్. ఆ౧.

మ. జవ మేపారి మురారిపద్మజభుజాచక్రభవచ్ఛార్ఙ్గగాం
డివకోదండవిసిర్గతప్రబలసందీప్తాస్త్రసంఘాతముల్
భువనక్రోడము నిండి భానుకిరణంబుల్ దూఱనీకుండఁగన్
బవలుం బర్వె మహాంధకారములు పైపై సూచినిర్భేద్యముల్.

శా. ఆవింధ్యాచల మేలుమేటి శబరాధ్యక్షుండు హేమాంగమం
డావార్ధిద్వితయద్వయావధిగ, జక్రాధీశ్వరుల్ గొల్వ నా
నావేదండఘటాకపోలతలమూర్ఛద్దానధారాజల
ప్లావప్రక్రమసంవిశుద్ధబహుళప్రస్ఫూర్తిమత్కీర్తియై. ఆ ౨

ఉ. సంపదపేరికట్టెఁడిపిశాచము సోఁకినమానవుండు పూ
జింపఁ డభీష్టదేవత భజింపఁడు సజ్జను లైనవారి మ
న్నింపఁడు మిత్రబంధుల గణింపఁడు ధర్మరహస్యము ల్విచా
రింపఁడు (మేలు మాన్యుల) భజింపఁ డహంకరణంబు పెంపునన్.

చ. అరుణగభస్తిబింబ ముదయాద్రిపయిం గనుపట్టఁ గిన్నెలోఁ
బెరుగును వంటకంబు వడపిందియులుం గుడువంగఁ బెట్టుని
ర్భరకరుణాధురీణ యగు ప్రాణము ప్రాణము తల్లి యున్నదే
హరహర! యెవ్వ రింకఁ గడుపారఁగఁ బెట్టెద రీప్సితాన్నముల్.

మ. వసుధానిర్జరుఁడున్ మహాసరసిలో వార్వీచులం దేలెఁ ద్రా
పె సుధాసన్నిభ మైనవారి తటవృక్షావళిచ్ఛాయలన్
వసియించెన్ లహరీసమీరమున నధ్వశ్రాంతిఁ బోకార్చెన్
బిసకాండంబుల మెస గుంజె వలువ ల్నిర్మోకసంకాశముల్. ఆ ౩.

చ. కలఁగఁగఁ బాఱె నాతనియఘంబులు పంచమహాపాతకసంభవం
బులు బహుకాలసంకలితముల్ దవవహ్ని చిటచ్చిటధ్వనిం
గలఁగఁగఁ బాఱువత్తులప్రకారమునన్ దొలుజాముపూజకై
కలపటహమ్ము ధమ్మనుచు గర్భనిగేహమునందు మ్రోసినన్.

చ. కమలవనాళి శాకిణీశకంటకకోటులచేతఁ జూడ్కి కిం
పలవడిచెన్ ధరిత్రి తుహినాగమవేళఁ దటాకసారణిన్
సలిలము పాఱి పండినయజాంగలసీమము లెన్ని యన్నిటన్
దలముగ సీతుపేర్మి గరుదాల్చినభావము ప్రస్ఫుటంబుగన్. ఆ ౪,

౫. హారవిలాసము —

చ. వికవికనవ్వి యక్కపటవిప్రకుమారుఁడు మేలు లెస్స వా
నికినయి రాగబంధమును నిల్పె మదిం దరళాయతాక్షి యీ
నకియ వివాహవేళఁ బురళానను పాణి పరిగ్రహించుచో
మొకమున బుస్సుమంచునహిమ్రోఁగిన నెట్లుభయంబునొందునో.

ఉ. మంచిగ మేనయత్తలు సమాదరణం బడరంగఁ బెట్టి పు
త్తెంచినమంచికజ్జెములు తేనియ నేతను దోఁచి తోఁచి భ
క్షించుచుఁ దల్లిఁదండ్రిఁ దనచిన్నికరాంగుళి వంచివంచి యూ
రించుచు నాడె మిన్న గమిరేడుకుమారకు డింటిముంగటన్.

ఉ. వెగ్గల మైనమోవు గడు వీఁకున నెత్తగఁబోయి ముందటన్
మ్రొగ్గతిలంబడెం జెమట మోమునఁ గ్రమ్మఁగఁ దా ద్విజోత్తముం
డగ్గణముఖ్యుతోడ నొకఁడై నరియాచకులన్ భరింపఁ దా
దిగ్గన వచ్చె శంకరుఁడు దెవ్వర మైనపడిం జెమర్చుచున్.—అ. ౧,

శా. అయ్యార్యాద్భవవంశసంభవుని నేకామ్రాదినాథాంబికా
శయ్యామందిరనిర్మలాత్మకుని భిక్షావృత్తిజంగం బౌశం

డాయ్యం జేరఁగ వచ్చి మాశివుని నేఁ డోలార్చెదంగాని తే
వయ్యా యిత్తురసంబుతూమోఁ డనుచుం బ్రార్థించి నేమించినన్.

చ. మునురుదినంబులందు మనమోసలపంచయరుంగుమీఁదటన్
భసితవిభూషణుల్ పరమపావనమూర్తులు శైవసంహితా
భ్యసనపరాయణుల్ గిరిశభక్తు లనేకులు నిండియుంద్రు నేఁ
డసితసరోరుహాక్షి యొకఁడైనను లేఁ డిది యేమిచోద్యమో.—

ఉ. మాటలు వేయు నేమిటికి మంగళలక్షణలక్ష్మి యైనయీ
బోటికి భర్త గాఁగలఁడు సోమకిరీటుఁడు సర్వదేవతా
కోటికిరీటకోటిపరికుంచితభవ్యమణిద్యుతిచ్ఛటా
పాటలపాదపీఠుఁ డగుపట్టి కృతార్థుఁడ వైతి భూధరా.—ఆ. 3.

ఉ. కమ్మనియూర్పుగాడుపులగందము గ్రోలఁగ వచ్చి యోష్ఠబిం
బమ్మునమీఁదవేశమునఁ బాయక యాడెడితేఁటిఁ దోలెఁ బ
ద్మమ్మున మాటిమాటికి సమంచితసంభ్రమలోలదృష్టియై
యమ్మదిరాక్షి చారుదరహాసవికస్వరగండపాళి యై.—ఆ. 3.

చ. అరు దగునీతపంబునకు నమ్ముదుపోయితి నేలుకొమ్ము నీ
వరువుఁడ నంచు శూలి ప్రియవాక్యములం దగ గౌరవించినన్
ధరణిధరేంద్రనందన యుదగ్రతపోమహనీయవేదనా
భర మఖిలంబు వీడ్కొలిపి భావమునం బరితోష మొందుచున్.

మ. అని దేవర్షి బహుప్రకారమధురవ్యాహారసందర్భముం
బనిగొంచుండఁగఁ దండ్రిపార్శ్వమున సద్భావంబు లజ్జాభరం
బును హార్ద్యంబును దోఁప నమ్రవదనాంభోజాతయై గౌరి యు
ల్లన లెక్కించుచు నుండెఁ బాణి నవలీలాపద్మపత్రంబులన్. ఆ. 3

ఉ. ఎంచి నుతింప శక్యమె యహీశ్వరునంతటివాని కైన ర
త్నాంచితరోచిరుద్గమనిరస్తరవీందుమరీచిజాలమున్

గాంచనకందరాయవనికాయుతవారిధరాంతరాళని
ర్వంచిత దేవతామిథునవాంచితమూలము శీతశైలముగా—ఆ. ౫.

శా. ఆయావేళల మౌనిభార్యలు గృహవ్యాపారలీలాభవ
త్కాయక్లేశము లుజ్జగింతురు లసత్కర్పూరరంభాతరు
చ్ఛాయన్ శీతలచంద్రకాంతమణిసోపానప్రదేశంబులన్
వాయుప్రేరణఁ బచ్చకప్పురము పై వర్షింప నక్కోనలోన్. ఆ. ౫.

మ. వికటభ్రూకుటిఫాలభాగుఁడును బ్రస్వేదాంబుపూర్ణాఖిలాం
గకుఁడుం బాటలగండమండలుఁడు నై కల్పాంత సంహారరు
ద్రకఠోరాకృతి మున్నిరీక్షుఁ డగుచుం దట్టించి దుర్వాసుఁ డు
గ్రకటాక్షంబుననింద్రుఁ జూచిపలికెన్ గాథాగ్రహవ్యగ్రతన్. ఆ. ౬.

చ. జలధరమంతయై కరటిచందము గైకొని సూకరాకృతిన్
నిలిచి పికంబుతో దొరసి నేరెడుపండును బోలుపుట్టు వై
కలశపయోధిమంథనముఖంబునఁ బుట్టినయమ్మహాహాలా
హాలము క్రమంబునన్ శివునిహస్తసరోరుహ మెక్కె వింతయై.—

ఉ. చక్కనివాఁడ వెంతయును జల్లనివాఁడవు భాగ్యరేఖఁ బే
రెక్కినవాఁడ వీవిపిన మెక్కడ నీసుకుమారతాగుణం
బెక్కడ ఘోరవీరతప మీామెల ప్రాయమునందుఁ జేయ నే
యక్కట యెవ్వఁడైన సుకృతాత్ముఁడ వీ వొకరుండు తక్కఁగన్.

చ. అతులితధైర్యశౌర్యమహిమాద్భుతసాహసులై మహోగ్రతా
ప్రతతనిశాతనిష్కృపకృపాణ విదారితదేహులై రణ
క్షితిఁ బడి వత్తురైదుపది చేయకనాకయి యుట్టినన్ను నీ
వితరులఁబోలెఁ గైకొనక యెంచెద విప్పుడు పాండునందనా. ఆ. ౭.

౬. పల్నాటివీరచరిత్రము—

ద్వి. పేరి బాలుఁడు గాని బిరుదుమగండఁ

బగవారిఁ గొట్టనిబాలత్వ మేల?
తలిదండ్రులను బ్రోవ దనయుఁడౌ కర్త
మానాభిమానముల్ మగఁటిమి మించఁ
బ్రబలింపఁగలవారు బాలురె సుమ్ము
బాలురె పెద్దలు బల్లిదు ల్వారె
బాలురకే బుద్ధి పరికించి చూడఁ
బెద్దలు మతి చెడి పిఱికిపాఱుదురు
పాంచభౌతిక దేహపటిమ క్షీణించు
ధైర్యంబు తగ్గు నుత్సాహంబు లుడుగు
వయసు మీఱినవేళ వచ్చునా బలిమి
కీర్తి కైనను నపకీర్తికి నైన
బాలురపై నుండు భార మంతయును. ౧

* * * *

ద్వి. కుటిలాత్మురాల! నీగుణములు తెలిసె
మటుమాయచేఁ జిక్కి మానము ధనము
నీపాలు చేసితి నేఁ గాన నైతిఁ
గామాంధకారంబు కష్టపువిద్య
నీతి మాలినచర్య నేటికిఁ దెలిసె
నింటిలో భోజనం బిచ్చుకు రాక
పరులయెంగిలి కాసపడితిని నేను.

* * * *

వారకాంతలరీతి వర్ణింపరాదు
బిడ్డ కొసంగక ప్రియురాలి కీక
చీమలు గూర్చినచెలువునఁ గూర్చి

ధనవంతు లగువారిధనమెల్ల దోఁచి
ముంజికాంద్రను జేసి మురిప మడంప
వ్యర్థులై విటవృత్తి వసుమతిమీఁదఁ
బోయిరి బ్రతికెడుపొందిక లేక.

... ...

ద్విపద. నినుఁబాసి భువిమీఁద నిల్వ నోపుదుమె
వనజాక్షి నీవెంట వత్తు మటంచు
నెరి బ్రాహ్మపుత్రుఁడు నీవిధి యనుచుఁ
గరియాన లిరువంకఁ గదిసి చల్లఁగను
భామ లందఱు గూడి పలుదెఱంగులను
గోమలిచరణంబు కొంత గై సేయఁ
జిలికికప్పిన మూర్ఛ తెలిసి శీఘ్రముగఁ
దలవంచి తనకాలు తప్పక చూచి
యిది యేరిబంగరం బింతచక్కనిది
యిది యెవ్వరిదె యమ్మ యీవులవెండి &c

... ...

ఘనుఁ డైన శ్రీనాథకవిరాజరాజు
చెన్నునికృపచేతఁ జిత్త ముప్పొంగి
బాలునివిక్రమప్రౌఢి యంతయును
విరచించె జనులకు విశదంబుగాను—

శ్రీనాథుఁడు పల్నాటివీరచరిత్రమును రచియించినతరువాతనో రచియింపకముందో యొకసారి పల్నాటిసీమకుఁ బోయినట్టు తెలియవచ్చుచున్నది. అప్పు డాతఁడు స్వానుభవమునుబట్టి చెప్పిన పద్యములఁ గొన్నిటి నుదాహరించుచున్నాను—

క. రసికుఁడు పోవఁడు పల్నా
డెనఁగంగా రంభ యైన నేకులు వడుకున్

వసుధేశుఁ డైన దున్నను
గుసుమాస్త్రుం డైన జొన్నకూడే కుడుచున్.

ఉ. అంగడి యూర లేదు వరియన్నము లేదు శుచిత్వ మేమి లే
దంగన లింపుగారు ప్రియ మైనవనంబులు లేవు నీటికై
భంగపడంగఁ దోడ్పడుకృపాపరు లెవ్వరు లేరు దాత లె
న్నంగను సున్నగానఁ బలనాటికి మాటికిఁ బోవ నేటికిన్.

ఉ. దోసెడుకొంపలోఁ బసుల త్రొక్కిడి మంచము దూడరేణముల్
పాసినవంటకంబు పసిబాలురశౌచము విస్తరాకులున్
మాసినగుడ్డలున్ దలకుమాసినముండలు వంటకుండలున్
రాసెడు కట్టెలుం దలపరాదు పురోహితునింటికృత్యముల్.

గీ. చిన్న చిన్న రాళ్ళు చిల్లరదేవళ్లు
నాగులేటినీళ్లు నాఁపరాళ్లు
సజ్జజొన్నకూళ్లు సర్పంబులును దేళ్లు
పల్లెనాటిసీమపల్లెటూళ్లు.

క. జొన్నకలి జొన్నయంబలి
జొన్నన్నము జొన్నపిసరు జొన్నలె తప్పన్
సన్నన్నము సున్నసుమీ
పన్నుగఁ బల్నాటిసీమప్రజలకు నెల్లన్.

క. గరళము మ్రింగితి నంచున్
బురహర! గర్వింపఁబోకు పోపోపో నీ
బిరు దింకఁ గాన వచ్చెడు
మెరసెడిరేనాటిజొన్న మెతుకులు తినుమీ.

ఈకవిచేతనే రంచియింపఁబడిననందనందనచరిత్రములోని దన్నపద్యము నొకలక్షణగ్రంథమునందుఁ జదువుటయే కాని నాకు గ్రంథము లభించినది కాదు. పేరునుబట్టి చూడగా శ్రీనాథుఁ డట్టిగ్రంథమును

రచియించి యుండునని తోఁచదు.| భీమఖండాదిశైవపురాణములలోనే విష్ణుకథ వచ్చినప్పుడు విడిచిపెట్టినమహానుభావుఁడు కేవలకృష్ణకథయైన నందనందనచరిత్రమును రచించి యుండునా? శ్రీనాథుఁడు తనకాశ్రయులైనవేమారెడ్డియు వీరభద్రారెడ్డియు మరణము నొందినతరువాతఁ గూడఁ గొంతకాలము బ్రతికియుండెను. ఆకాలమునం దతఁడు కృష్ణాతీరమునందు బొడ్డుపల్లె యనునొకగ్రామము గుత్తచేసి నదీప్రవాహము వలన సస్యముపోఁగా గుత్తధనము రాజునకుఁ గట్ట లేక వారిచేత బహువిధము లయినబాధలను పొంది తుదకు మిక్కిలి బీదతన మనుభవించెను. ఈసంగతులను మెకన్జిదొరవారు సేకరించిన స్థానికచరిత్రములలో నుదాహరింపఁబడినశ్రీనాథకృతము లైన యీక్రిందిపద్యములవలన నెఱుఁగ వచ్చును—

సీ. కవిరాజుకంఠంబుఁ గౌఁగిలించెను గదా
పురవీధి నెదురెండ పొగడదండ
సార్వభౌమునిభుజాస్తంభ మెక్కెను గదా
నగరివాకిట నుండునల్లగుండు
ఆంధ్రనైషధకర్త యంఘ్రియుగ్మంబునఁ
దగిలియుండెను గదా నిగళయుగము
వీరభద్రారెడ్డివిద్వాంసుముంజేత
వియ్య మందెను గదా వెదురుగొడియ
కృష్ణవేణమ్మ కొనిపోయె నింతఫలము
బిలబిలాక్షులు తినిపోయెఁ దిలలుఁ బెసలు
బొడ్డుపల్లెను గొడ్డేలి పోసపోతి
నెట్లు చెల్లింతు టంకంబు లేడునూర్లు.'

సీ. కాశికావిశ్వేశుఁ గలిసె వీరారెడ్డి
రత్నాంబరంబు లేరాయఁ డిచ్చుఁ
గైలాసగిరిఁ బండె మైలారువిభుఁ డేగి
దినవెచ్చ మేరాజు దీర్పఁగలఁడు
రంభఁ గూడెఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు
కస్తురి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు
స్వర్గస్థుఁ డయ్యె విస్సనమంత్రి మఱి హేమ
పాత్రాన్న మెవ్వనిపంక్తిఁ గలదు

భాస్కరుఁడు మున్నె దేవునిపాలి కరిగెఁ
గలియుగంబున నిఁక నుండఁ గష్ట మనుచు
దివిజకవివరుగుండియల్ దిగ్గు రనఁగ
నరుగుచున్నాఁడు శ్రీనాథుఁ డమరపురికి.

అవసానదశయం దిట్టికష్టముల కెల్లను గారణము యౌవనదశయందుఁ గామవశముచేత స్వేచ్ఛముగా విహరించి దేహమును ధనమును జెడఁ గొట్టుకొన్నపాపఫలము తక్క వేఱొక్కటి గానరాదు. నే నీవాక్యమును వ్రాసినందునకుఁ గినుక వహించి చిలుకూరివీరభద్రరావుగారు తమయాంధ్రులచరిత్రమూఁడవభాగములో "కామోద్రేకముకలిగించువిధమున మిక్కిలి పచ్చిగా స్త్రీవర్ణనములఁ గావించి రసికజనమనోరంజనము గావించెడుకవులను, లోకములోనివిటపురుషులదుర్వర్తనముల హాస్యప్రబంధరూపమునను ప్రహసనరూపమునను వెల్లడించెడుకవులను, కామపరవశు లనియు వ్యభిచారు లైనమహాపాపు లనియు.........చెప్పవలసి వచ్చును గదా!" అని ద్వేషబుద్ధితో దురభిమానపూరితము లైనయుక్తిరహితదూషణభాషణములను వ్రాసి యున్నారు. ఇట్టి వాక్యరత్నము "లుపేక్షణీయములు. రసికజనమనో

రంజనము సర్వకళాశాలవారిచే ప్రథమశాస్త్రపరీక్ష (F. A.) కును శాస్త్రోపాధ్యాయపరీక్ష (M. A.) కును పఠనీయగ్రంథముగా నిర్ణయింపఁ బడెననియు, అందలి శృంగారము శ్రీనాథునిదాతూరామాప్సరోభామాదులదానివలె జారస్త్రీపురుషసంబంధ మయినది గాక యనింద్యమైనభార్యాభర్తృసంబంధ మయిన దనియు, ప్రహసనముల లోని విటపురుషదుర్వర్తనప్రకటనము వీధినాటకములోనిదానివలె దుర్ణయపోషణమునకుఁ గాక దుర్ణయశోషణమునకును నీతిభంజనమునకుఁ గాక దుర్నీతిభంజనమునకును, ఉద్దేశింపఁబడెననియు, మామిత్రు లెఱుంగుదురు గాక ! శ్రీనాథునిపై మోపఁ బడినదోషము స్త్రీవర్ణనములు చేసినందునకును విటపురుషుల దుర్వర్తనముల వెల్లడించినందునకును గాను; స్త్రీలోలుఁ డయి వయఃకాలమున విచ్చలవిడిగాఁ దిరిగి కాయమును ధనకాయమును జెడఁగొట్టుకొని కష్టపడవలసిన వృద్ధదశను దెచ్చుకొన్నందునకు. శ్రీనాథుడు వేశ్యాప్రియుఁ డని యాతనినిగూర్చి వ్రాసినవా రందఱును నైకకంఠ్యముతోఁ జెప్పుచున్నారు. వేశ్యలపొందుధనైకలభ్య మని యెల్లవారును నెఱుఁగుదురు. శ్రీనాథుడు మహారాజులయొద్ద నాస్థానకవి యయి యపరిమితధనము నార్జించుటయే కాక వివిధ దేశాధీశుల సభల కరిగి కనకాభిషేకాదులను బొందినమహానుభావుఁడు. కనకాభిషేకము సామాన్య మయినది కాదు. జలమువలె శిరస్సుపైని కనకకలశములతో సువర్ణముద్రలతో స్నానము చేయించినధనమే బహుసహస్రరూప్యములవిలువ గల దయి యుండును. కనకాభిషేకము చేసినమహారాజు కవిశిరోమణిశిరస్సుపయిని గ్రుమ్మరింపఁబడినసువర్ణసహస్రములను కవి కియ్యక తాను మరలఁ గైకొని యుండఁడు, రసికశిఖామణి యయినకవి కియ్యఁబడిన యటువంటిధనరాశి వేశ్యల వలలలోఁ దగులుకొన్నప్పు డల్పకాలములో నద్మశ్యమగుట వింత

కాదు. వేశ్యల యింటిబంటులైన లక్షాధికారులు నిమిషములో భిక్షాధికారు లగుచుండుట మనము లోకములో నాలోకించుచుండలేదా? పండితుడు చేసినను పామరుఁడు చేసినను దోషము దోషమే. పండితుఁడు చేసినది యొప్పిదమును పామరుఁడు చేసినది తప్పిదమును గానేరదు. శ్రీనాథునికవితా చమత్కారమును నాంధ్రసారస్వతము నకుఁ జేసినమహోపకారమును మెచ్చి యానందించువారిలో నెవ్వరికిని నేను దీసిపోవువాడను గాను. అయినను సత్యము నపేక్షించియు యువజనాభివృద్ధిని గాంక్షించియు నిష్టములేకయే పెద్దలనుగూర్చిన యప్రియమైనసత్యమును బలుకవలసినవాఁడ నైతిని. విద్యావివేకసంపన్నులైనవారు నన్ను మన్నింతురుగాక !

బమ్మెర పోతరాజు

ఈకవి శాలివాహనశకము ౧౩౦౦ వ సంవత్సరమునం దనఁగా హూణశకము ౧౩౭౮ వ సంవత్సరమునందు జనన మొందినట్టు తెలుఁగు భాగవతమును ముద్రించినవారు పీఠికయందు వ్రాసియున్నారు. కాని యిది సరియైనసంవత్సర మని తోఁచదు. పోతన మఱి యిరువది సంవత్సరములతరువాత ననఁగా హూణశకము ౧౪౦౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమున జనన మొంది యుండును. ఈతనినివాసస్థలము నైజాము రాజ్యములోనిఓరుగల్లు. ఇదియే భాగవతమునం దేకశిలానగర మని చెప్పఁబడియున్నది. ప్రథమమున భాగవతమును ముద్రింపించినవారు బమ్మెరపోతనార్యునివాసస్థలము కడపమండలములోనియొంటిమెట్ట యు నియు, అదియే భాగవతమునందుఁ జేర్కొనఁబడిన యేకశిలానగర మనియు, ఆతనిచరిత్రమును దెలుపుపురాతనగ్రంథ మేదియో తమకు లభించిన దనియు, పీఠికలో వ్రాసియుండుటచేత గతానుగతికు లయి జను లాకథనే మొన్న మొన్నటివఱకు నమ్ముచు వచ్చిరి. ఇటీవల విమర్శకులు కొందఱు సత్యమును శోధించి పోతనామాత్యునివాస స్థాన మోరుగల్లు గాని యొంటిమెట్ట కా దని సహేతుకముగా లోక మునకు వెల్లడించుటచేత మహాజను లిప్పుడు కన్నులు తెఱచి తమ తొంటిప్రమాదమును దెలిసికొని పూర్వాభిప్రాయమును మార్చుకొను చున్నారు. అయినను స్థలాభిమానముచేతఁ గొంద ఱిప్పటికిని పోతన జననభూమి కడపమండలమే యని వాదించువా రందందుఁ గనఁబడు చున్నారు. అందుచేత నట్టివారిభ్రాంతినివారణార్థముగా బమ్మెర పోతననివాస మోరుగల్లని స్థాపించుటకుఁ దగినహేతువులను గొన్నిఁటి నిందుఁ జూపుచున్నాను. ఇంటిపేరునుబట్టి పోతనపితృపితామహాదుల

వాసస్థానము బమ్మెర యనుగ్రామ మయినట్లు సులభముగా తెలిసికొనవచ్చును. అతఁ డాగ్రామములోనే పుట్టినవాఁ డయినను, ఓరుగల్లు రాజనివాస మయిన మహాపట్టణ మయి యుండుటచేత భాగవతరచన కాలమున కక్కడఁ జేరి యుండును. ఈబమ్మెరగ్రామ మోరుగంటికి రమారమి మూఁడామడదూరములో నల్లగొండమండలమునం దున్నది. బమ్మెర యనుపేరుగలయూ రేదియు నొంటిమెట్టచేరువను గాని తుదకుఁ గడపమండలములో నెక్కడ నైనను గాని లేదు. అందుచేత భాగవతమునందుఁ జెప్పఁబడినయేకశిలానగరము నైజామురాజ్యములోని యోరుగల్లే కాని కడపమండలములోనియొంటిమెట్ట కా దని యూహింపవచ్చును. భాగవతముద్రితపుస్తకములలో షష్ఠస్కంధ మెఱ్ఱాపరిసింగనయు నేకాదశద్వాదశస్కంధములు వెలిగందలనారయయుఁ దెలిఁగించిన ట్లున్నది. సింగనగృహనామ మయినయెఱ్ఱాపరు గోలకొండదేశములోని నల్లగొండమండలములోను, నారయగృహనామ మయినవెలిగందల కరీంనగరమండలములోను, రెండును బమ్మెరకు సమీపమున నిప్పటినిజామురాజ్యములోనే యున్నవి. భాగవతము నాంధ్రీకరించినపోతనామాత్యునియొక్కయు, శిథిల మయినషష్ఠస్కంధమును పూరించినసింగనయొక్కయు, ఏకాదశద్వాదశస్కంధములను దెనిఁగించినపోతనశిష్యుఁ డైననారనయొక్కయు, ఊళ్ళు మూఁడును పూర్వ మోరుగల్లు రాజధానిగాఁ గలకర్ణాటరాజ్యములోనివే యగుటచేత పోతన చెప్పినయేకశిలానగర మోరుగల్లే యని యించుమించుగా నిశ్చయింపవచ్చును. ఓరుగ ల్లప్పటికర్ణాటరాజ్యములోనిది. కర్ణాటభాషలో "ఓరు" అనగా "ఒక్క" "కల్లు" అనఁగా "రాయి" అని యర్థము. ఒక్కరాయి యని యర్థ మిచ్చెడియోరుగల్లునకు సమానార్థక మయినసంస్కృతపద మేకశిల, అందుచేత

నేకశిలానగర మనఁగా నోరుగల్లుపుర మనుట స్పష్టము. ఒంటిమెట్ట యెప్పుడును నేకశిలానగరము కాఁజాలదు. మెట్ట యనుదానికి శైల మర్థ మగును గాని శిల యర్థము కాదు. ఒంటిమెట్ట యన్నచో నేక శైలగ్రామము కావచ్చును గాని యేకశిలానగరము గాదు. అది గాక యొంటిమెట్ట యొకచిన్నగ్రామమే గాని యెప్పుడును నోరుగంటివలె నగర మయినది కాదు. ఒంటిమెట్టకుఁ బూర్వకాలమునందుఁ గాని మఱి యేకాలమునందు గాని వ్యవహారమునందును గ్రంథములయందును గూడ నేకశిలానగర మన్న పేరు లేదు. ఇఁక నోరుగంటి కన్ననో భాగవతరచనమునకుఁ బూర్వమునందు సహితము "రాజన్నేకశిలానగరాధీశ" అని విద్యానాథుఁడు ప్రతాపరుద్రీయమునందు చెప్పినట్లుగా నేకశిలానగరవ్యవహార ముండినది. దీనినిబట్టి యేకశిలానగరము సుప్రసిద్ధ మయినయోరుగల్లే గాని యప్రసిద్ధ మయిన యొంటిమెట్ట గా దని నిస్సందేహముగా సిద్ధాంత మగుచున్నది. శబ్దార్థము నటుండనిచ్చి యిఁక వాస్తవార్థమునకు వత్తము.

బమ్మెరపోతనార్యుఁడు తాను భాగవతంబు రచింపఁబూనుటకుఁ గారణము నాగ్రంథములోనే యీక్రిందివాక్యములలోఁ దెలిపి యున్నాఁడు—

"మదీయపూర్వజన్మసహస్రసంచితతపఃఫలంబున శ్రీమన్నారాయణకథాప్రపంచవిరచనాకుతూహలుండ నై యొక్కరాకానిశాకాలంబున సోమోపరాగంబు రాకఁ గనుంగొని సజ్జనానుమతంబున నభ్రంకషశుభ్రసముత్తుంగభంగ యగుగంగకుం జని క్రుంకులిడి వెడలి మహనీయమంజులపులినప్రదేశంబున మహేశ్వరధ్యానంబు సేయుచుఁ గించిదున్మీలితలోచనుండ నయి యున్నయెడ...... మెఱుఁగు చెంగట నున్నమేఘంబు కైవడి......

విపులభద్రమూర్తి యైనరాజముఖ్యుఁ డొక్కరుఁడు నాకన్నుఁగవకు నెదురఁ గానఁబడియె. ఏను నారాజశేఖరుం దేఱిచూచి భాషింప యత్నంబు సేయునెడ నతండు నే రామభద్రుండ మన్నామాంకితంబుగా శ్రీమహాభాగవతంబుఁ దెలుంగు చేయుము నీకు భవబంధంబులు తెగు నని యానతిచ్చి తిరోహితుం డయిన సమున్మీలితనయనుండ నయి వెఱఁగుపడి చిత్తంబున..............ఇట్లు భాసిల్లెడు శ్రీమహాభాగవతపురాణపారిజాతపాదపసమాశ్రయంబున హరికరుణావిశేషంబునఁ గృతార్థత్వంబు సిద్ధించె నని బుద్ధి నెఱింగి లేచి మరలి కొన్ని దినంబుల కేకశిలానగరంబునకుం జనుదెంచి యందు గురువృద్ధబుధబంధుజనానుజ్ఞాతుండనై" ఇతఁడు మొదటినుండియు శైవుఁడయి యుండియు నొకచంద్రగ్రహణసమయమునందు గంగాస్నానమునకుఁ బోయినప్పు డక్కడ నాకస్మికముగా స్వప్నమున రామభద్రుండు ప్రత్యక్ష మయి తన్నామాంకితముగా శ్రీమహాభాగవతమును దెలుఁగు చేయు మని యాన తిచ్చుటచేత భాగవతరచనమునకుఁ బూనెను. ఇతఁడు చంద్రగ్రహణస్నానమునకుఁ బోయినగంగ యీతనినివాసగ్రామమునకు సమీపముగా నుండియుండవలెను. సాధారణముగా భాగీరథిని గంగ యందురు; గౌతమినిసహితము గంగ యనుట గలదు. ఇట్లు రెండుగంగలకును భేదము తెలియుట కయి యుత్తరమున నున్నగంగను (భాగీరథిని) ఉత్తరగంగ యనియు, దక్షిణమున నున్నగంగను (గోదావరి యనఁబడెడు గౌతమిని) దక్షిణగంగ యనియు, వ్యవహరింతురు. పోతన్న స్నానార్థము పోయినది యిం దే గంగ యయి యుండును. కొన్ని దినముల ప్రయాణములో నుండక బహుదూరమున నాకాలమునఁ గొన్ని మాసముల ప్రయాణములో నుండినదగుటచేత నుత్తరగంగ యయి యుండదు; అది తప్పక కొన్ని

దినముల ప్రయాణములో నున్న దక్షిణగంగ యనఁబడెడుగోదావరి యగుటకు సందేహము లేదు. ఒంటిమెట్టకు సమీపమున గోదావరీనది లేకుండుటయు గోదావరీనది యోరుగంటికి సమీపముననే యుండుటయు విచారింపఁగా, బమ్మెరపోతనామాత్యునివాసస్థాన మైనయేక శిలానగర మోరుగల్లే కాని యొంటిమెట్టగా దని నిశ్చయ మగుచున్నది. గోదావరికి గంగ యన్న పేరు లోకవ్యవహారమునందు మాత్రమే కాక పూర్వకాలమునుండియు గ్రంథములయందుసహిత ముండిన ట్లీక్రింది నిదర్శనములవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును—

సీసపాదము.

౧. "దక్షిణగంగ నాఁ దద్దయు నొప్పినగోదావరియు జగదాదియైన" అని భారతాదిపర్వమున నన్నయభట్టారకుఁ డర్జునునితీర్థయాత్రాసంబంధమున గోదావరిని దక్షిణగంగ యని చెప్పెను.

౨. సీ. ఉండు నేవీట మార్కండేయమునినాథ
సజ్జలింగ మనంగ శానసుండు
ప్రవహించు నేవీటిపశ్చిమప్రాకార
మొరసి గంగమ్మ సాగరముకొమ్మ
యావిర్భవించినాఁ డేవీటికోటలో
బలభేది మదనగోపాలమూర్తి
పాలించు నేవీటిప్రాగుదకోణంబు
నుమప్రోది శ్రీమల్లగూరిశక్తి
ప్రబలధారాసురత్రాణభద్రజాతి
కరిఘటాసైన్యదుస్సాధకనకలోహ
గోపురద్వారకవాటప్రదీపిత మతి
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము.

అని శ్రీనాథుఁడు పోతనామాత్యునికాలమునందే కాశీఖండములో రాజమహేంద్రపురమును వర్ణించుచుఁ బయిపద్యములో గోదావరిని గంగ యని చెప్పియున్నాఁడు.

3. సీ. గంభీరపరిఖనాగస్త్రీల కశ్రాంత
కేళీవిహారదీర్ఘిక యనంగ
నుత్తాలసాలమన్యుల కుబ్బి దివిఁబ్రాఁకఁ
జేసినదీర్ఘని శ్రేణి యనఁగ
చతురచాతుర్వర్ణ్యసంఘ మర్థులపాలి
రాజితకల్పకారామ మనఁగఁ
బ్రాంతసుస్థిత మైనభవజూటవాహిని
భక్తిముక్తిప్రదస్ఫూర్తి యనఁగ
నెప్పుడును నొప్పురాజమహేంద్రవరము
ధరణిఁ గల్పించె నేరాజు తనదుపేర
నట్టిరాజమహేంద్రునియనుఁగుమనుమఁ
డెనఁగుఁ జాళుక్యవిశ్వనరేశ్వరుండు.

అని నన్నయకుఁ దరువాతను శ్రీనాథునికిఁ బూర్వమునందును నుండిన పిన్నకోటపెద్దన్న కావ్యాలంకారచూడామణిలో రాజమహేంద్రవర వర్ణనమున గోదారిని "భవజూటవాహిని (గంగ)" యని చెప్పి యున్నాఁడు.

ఆప్రాంతములయందు గంగ యని వ్యవహరింపఁబడెడుగోదావరి యేకశిలానగరమునకు నాలుగయిదుదినముల ప్రయాణములో పదియామడలదూరమున నున్నది. ఆపుణ్యనదీప్రవాహమునందు స్నానము చేయుటవా రక్కడనుండి యానదీతీరమున నున్నమంథెనకుఁ బోవుదురు.

పోతనామాత్యుఁడు తనకవిత్వారంభదశలో గోలుకొండసీమలోని రాచకొండదుర్గాధీశ్వరుఁడైన (రేచర్ల) రావుసింగభూపాలుని ప్రేరణముచేత రచియించినభోగినీదండకముకూడ నీమహాకవి యోరుగల్లుప్రాంతములవాఁడని దృఢీకరించుచున్నది. ఇతఁ డీదండకమును ౧౪౩౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున నిరువదియైదేండ్లలోపలివయస్సులోఁ జేసియున్నట్టు కనఁబడుచున్నది. పోతన ౧౪౦౫ సంవత్సరప్రాంతమున జనన మొంది ౧౪౬౦-౧౪౭౦ సంవత్సరములవఱకును జీవించి యుండును. ఈతనికాలమును నిర్ణయించుటకు వేంకటగిరిసంస్థానమునకు మూలపురుషుఁడైనభేతాళనాయనికిఁ బదవతరమువాఁడయి ౧౪౨౩ మొదలుకొని ౧౪౪౭ వ సంవత్సరమువఱకును కర్ణాటరాజ్యపరిపాలనము చేసిన ప్రౌఢదేవరాయలకాలములో నుండిన సింగభూపాలునికథమాత్రమే కాక పోతనామాత్యునిమునిమనుమ లగు కేసనమల్లనకవులచేత రచియింపఁబడిన "దాక్షాయణీవివాహము" కూడ కొంతతోడుపడుచున్నది. ఈ దాక్షాయణీవివాహము గురుజాలమల్లనసోమయాజి కంకితము చేయఁబడినది. కవులు కృతిపతి యైనమల్లనసోమయాజి తమ్ముఁ బిలిపించిన ట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొని యున్నారు.

సీ. శ్రీరామలింగాంఘ్రిసేవావరప్రౌఢిఁ
గవితాచమత్కృతు ల్గాంచువారి
నప్పలమ్మయును వీరాంబయుఁ బ్రాథన
రస్వతికిని గన్నప్రజ్ఞవారి
కౌండిన్యగోత్రవిఖ్యాతి బమ్మెరభవ్య
వంశాఢ్యులై సిరి వఱలువారి
నివటూరిముక్తిసాగేశసద్గురుభక్తి
నాదిమశైవులై నట్టివారి

కేసకవిమల్లకవినామకీర్తిపరుల
మమ్ముఁ బిలిపించి మన్నించి మదిఁ దలంచి
ఘనత నుచితాసనంబుల నునిచి వేడ్క
వినయనయవాక్యములచేత నెనయఁ బలికె.

ఈపద్యమునుబట్టి పోతనయు నాతనిసంతతివారును పరమశైవు లని స్పష్టమగుచున్నది. గోలకొండదేశములో వాడుకలోనున్న యీ క్రిందిపాట యీయంశమును మఱింతస్థిరపఱుచుచున్నది—

"పాలకుర్తినిలయా సోమయలింగా పాదములకు శరణు॥"
పురపుగ బమ్మెరపోతరాజుకు మీరు కోరినవరములు
కృపచేసినా రఁట "పాలకుర్తినిలయా" &c..

దాక్షాయణీపరిణయకృతికర్తలు తమగ్రంథములోఁ గవిస్తుతి నిట్లు చేసియున్నారు—

చ. నెరి గుఱిగల్గునన్నయమనీషినిఁ దిక్కన శంభుదాసునిన్
బరువడి మత్పితామహుని బమ్మెరపోతన భాస్కరాహ్వయున్
వరకవిసార్వభౌముని నవారితభక్తి నుతింతు మెప్పడున్
గురుకరుణాఢ్యు లంధ్రకవికుంజరులం దగభూతి శోభిలన్.

పయిపద్యములోఁ గవులు బమ్మెరపోతనామాత్యునిఁ దమపితామహుఁడని చెప్పుకొన్నను నాశ్వాసాంతగద్యములనుబట్టి యతఁడు ప్రపితామహుఁ డయినట్టు తెలియవచ్చుచున్నది.

"ఇది శ్రీమద్భవానీశంకరపర్వతాలగురుప్రసాదాసాదితసారస్వత బమ్మెరకులపవిత్ర కౌండిన్యమునిగోత్ర పోతయామాత్యపౌత్ర మల్లయామాత్యపుత్ర సంస్కృతాంధ్రభాషాచమత్కారకవితాధురీణతాబుధవిధేయ ప్రౌఢసరస్వతికవినామధేయ వరతనూభవ కేసనకవిమల్లనకవిప్రణీతం బైనదాక్షాయణీవివాహం బనుమహాప్రబంధంబునందు—"

పయిగద్యమునుబట్టి బమ్మెరపోతనామాత్యునికుమారుఁడు మల్లయ; మల్లయామాత్యునికుమారుఁడు ప్రౌఢసరస్వతి; ప్రౌఢసరస్వతికుమారులు కేసనమల్లనలు. ఇంతమాత్రము తెలియుటచేత పోతనకాలమును నిర్ణయించుట కాధారము కానరాలేదు. దాక్షాయణీవివాహకృతిపతియైనమల్లనసోమయాజిమనుమనిమనుమఁడైనపేరమంత్రికి శివరామాభ్యుదయనామకద్వ్యర్థికావ్యకర్తయైన పోడూరిపెదరామకవి శాలివాహనశకము ౧౬౭౮ అనగా హూణశకము ౧౭౫౬ ధాతసంవత్సరాశ్వయుజశుద్ధదశమీసోమవారమునాటి కొకతాటాకులప్రతిని దాక్షాయణీవివాహమును వ్రాసి యిచ్చి దానియడుగున నీక్రింది సీసపద్యమును వ్రాసెను—

సీ. ధాతాశ్వయుజకృష్ణదశమీందువారంబు
వఱకు దాక్షాయణీపరిణయంబు
తత్కృతినాథుఁడై తనరినగురుజాల
చినమల్లసోమయాజికిఁ దనూజుఁ
డగులింగఘనసుతుఁడై నట్టియజ్ఞన
త్రిభువనకుఁ దనయుఁడౌ పార్వతీశ్వ
రునకుఁ దిమ్మమకుఁ బుత్రుఁడయి షోడశమహా
దానము ల్సప్తసంతానములును
జేసి వంశవర్ధనుఁడయి సిరులవెలయు
పేరమంత్రీశ్వరునకుఁ బోడూరిపెద్ద
రాముఁ డెనుబదిసంవత్సరములనాటి
ప్రతి విమర్శించి వ్రాసిచ్చెఁ బక్షమునకు.

పోడూరిపెదరామహస్తలిఖితమైన యీపురాతనతాళపత్రపుస్తకమును సంపాదించి యీసదుమును నాకు బాలాంత్రపువేంకటరావుగా రిచ్చిరి.

దీనినిబట్టి చూడఁగా దాక్షాయణీవివాహకృతిపతి యైనమల్లనసోమయాజికుమారుఁడు లింగన్న; లింగన్నకుమారుఁడు యజ్ఞన్న; యజ్ఞన్నకుమారుఁడు పార్వతీశ్వరుఁడు; పార్వతీశ్వరునికుమారుఁడు పేరమంత్రి. ఈపేరమంత్రి ౧౭౫౬ వ సంవత్సరమునం దుండెను. పోతనమునిమనుమనికాలములో నుండినమల్లనసోమయాజికిని పేరమంత్రికిని నడుమ నాలుగుపురుషాంతరములును మల్లనసోమయాజికినిపోతనకును నడుమ మూడుపురుషాంతరములును మొత్తము ౧౭౫౬ వ సంవత్సరమునం దుండిన గురజాలపేరమంత్రికిని బమ్మెరపోతనామాత్యునికిని నడుమ నేడుపురుషాంతరములు గడచినందున నొక్కొక్కతరమునకు నలుబదేసిసంవత్సరములచొప్పునఁ జూచినచో నేడునలుబదులిన్నూటయెనుబదిసంవత్సరములు ౧౭౫౬ నుండి తీసివేయఁగా ౧౪౭౬ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును బమ్మెరపోతనార్యుఁడు జీవించి యుండవలెను. ఇందులోనుండి పదిపదునేనుసంవత్సరములు త్రోసివేసినను పోతన ౧౪౬౦ వ సంవత్సరమువఱకైనను జీవించియుండవలెను. అతఁ డఱువదిసంవత్సరములు జీవించె ననుకొన్నచోఁ బోతనజన్మదినము ౧౪౦౦ సంవత్సరప్రాంతమునం దయి యుండును. ప్రౌఢసరస్వతి యనుబిరుదందిన కేసనకవి (పోతనమనుమఁడు) యొక్క దౌహిత్రుఁడు అజ్జరపు పేరయలింగము తెలుఁగునన్నొడయనంబివిలాసమను కావ్యమును జేసెను. ఈతనితండ్రి కేసన; తల్లి లక్కమ్మ; కొడుకు మల్లన. ఇతఁడు కౌండిన్యగోత్రుఁడు; నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; ఇతనికి శ్రీనాథకవి బావమఱఁది యని చెప్పుదురు. పోతన శ్రీనాథునిమఱఁది యైనను కాకపోయినను వీ రిరువురును గొంతవఱ కేకకాలమువా రయియుండిరనుటకు సందేహము లేదు. పోతన శ్రీనాథునికంటె నిరువదిముప్పదియేండ్లు చిన్నవాఁడు. వేంకటగిరిప్రభువులకుఁ బూర్వుఁ డయి యాకాలమునందు రాచకొం

డదుర్గాధీశ్వరుఁ డయియుండిన సర్వజ్ఞసింగమనాయుఁడు భాగవతమును దన కంకితము చేయుమని కోరఁగా బమ్మెరపోతరాజు నిరాకరించెనన్న కథకూడఁ బయికాలమును స్థాపించుచున్నది. కాఁబట్టి పోతరాజు శాలివాహనశకము ౧౪౭౫ వ సంవత్సరమువఱకును జీవించి యుండును. అంతకాలము జీవించియున్న పక్షమున మరణకాలమునం దతనికి డెబ్బది యైదుసంవత్సరముల ప్రాయ మయి యుండును. ఏహేతువుచేతనో బమ్మెరపోతరాజవిరచిత మైనయాంధ్ర భాగవతము విశేషభాగము నశింపఁగా వెలిగందలనారయ గంగన మొదలైనవా రాయాభాగములను పూరించినారు. కాని గ్రంథ మట్లు నశించుటకు కారణ మిదియే యని నిశ్చయించుటకుఁ దగిన ప్రబలాధారము లేవియుఁ గానరావు. బమ్మెర పోతరాజు వ్యాసవిరచితభాగవతపురాణము నాంధ్రీకరించె నన్నవార్తను సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు విని యాకవిని తనయాస్థానమునకు రప్పించి గ్రంథమును చదివి తన కాగ్రంథమును కృతి యిమ్మని యడిగెననియు, అతఁడు తనగ్రంథమును నరాంకితము చేయ నని రాజుప్రార్థన నంగీకరింపకపోఁగా రాజు రోషముతో నాతనిగ్రంథమును భూమిలో గోయి తీయించి పాతిపెట్టించెననియు, శ్రీరామమూర్తి యారాజుభార్యయొక్క స్వప్నములో వచ్చి భర్తను వేఁడుకొని భాగవతపురాణము లోకములో వ్యాపింపఁజేయ నియ్యకొల్పుమని యామెతోఁ జెప్పిపోయె ననియు, ఆమె తనస్వప్నవృత్తాంతమును భర్తకు విన్నవించి పాతిపెట్టినపుస్తకమును పయికితీయింపఁగా నందలితాళపత్రములు పురుగులు తిని బహుభాగములు శిథిలమయి పోయి యుండెననియు, పిమ్మట గంగనాదికవులు చెడిపోయినభాగములనెల్లఁ బూరించి రనియు, కొందఱు చెప్పుచున్నారు. లక్షణసారసంగ్రహమునందుఁ గూచిమంచితిమ్మకవి చెప్పినయీక్రింది పద్య మీకథ కుపబలముగా నున్నది.

సీ. ఘనుఁడుపోతనమంత్రి మునుభాగవతము ర
    చించి చక్రికి సమర్పించునెడల
సర్వజ్ఞసింగయక్ష్మావరుం డది తన
    కి మ్మని వేఁడఁగా నీయ కున్న
నలిగి యాపుస్తకం బవనిఁ బాతించినఁ
    జివికి యం దొకకొంత శిథిల మయ్యెఁ
గ్రమ్మఱ నది వెలిగందలనారవ
    రాజును మఱి బొప్పరాజు గంగ
రాజు మొదలగుకవివరుల్ తేజ మెసఁగఁ
జెప్పి రా గ్రంథములయందె తప్పు లొదవెఁ
గాని పోతకవీంద్రునికవితయందు
లక్షణం బెందుఁ దప్పునా దక్షహరణ.

వేంకటగిరిరాజు లయినవెలుగోటివారికి మూలపురుషుఁ డైనబేతాళ రెడ్డి కేడవతరమువాఁ డైనసింగమనాయనికే కాని పదవతరమువాఁ డైనయీసింగమనాయనికి సర్వజ్ఞబిరుదము లే దని కొంద ఱను చున్నారు. పోతరాజు భాగవతమును రచించి దాని నెవ్వరికిని జూపక పదిలముగా దేవతార్చనపెట్టెలోఁ బెట్టి పూజించుచుండినట్లును, అవసానకాలమునం దతఁడు తనకుమారునిఁ బిలిచి తా నార్జించిన యా ధనమును కాపాడు మని చెప్పి కాలధర్మము నొందినట్లును, తదనంతరమున కుమారుఁడు దానిని విప్పి శోధింపఁగా బాల నుసుపురుగుచే గ్రంథపత్రములు తినఁబడి యున్నందున వెలిగందలనారయామాత్యుల సాహాయ్యమున గ్రంథమును పూరింపించినట్లును, మఱికొందఱు చెప్పుచున్నారు. ఈకడపటివృత్తాంతమే కొంతమార్పుతో భాగవత పీఠికయందును వ్రాయఁబడి యున్నది. అందుఁ బోతనామాత్యుని

పుత్త్రుఁడు కూడ నీపైతృకధనమును ముట్టక కాపాడి తనయవసాన కాలమునందు వెలిగందలనారయకు జెప్పఁగా నతఁ డనంతర మా గ్రంథమును విప్పి చదివి భ్రష్టము లైనభాగములను పూరించెనని చెప్పఁబడి యున్నది. ప్రౌఢకవిమల్లనయే పోతనామాత్యునిపుత్త్రుఁ డయిన పక్షమున మహాకవి యైనయతఁడు తండ్రి రచియించినపుస్తకమును విప్పియైనఁ జూడకుండెననుట యంతవిశ్వాసార్హముగా నుండదు. పోతరాజునకు మల్లన యనుకుమారుఁడు గలఁడు. ఆమల్లనయే ప్రౌఢకవిమల్లనయనుటను గూర్చి యింకను విచారింప వలసియున్నది. ఏదియెట్లుయినను పోతరాజకృతభాగవతము కొంతవఱకు ప్రభ్రష్టమగుటయు దాని నీగంగనాదులు పూరించుటయు మాత్రము వాస్తవము. పోతన సంస్కృతాంధ్రములను తాను గురుముఖమునఁ జదువక స్వయంకృషి వలననే యనర్గళ మైనయుభయభాషాపాండిత్యమును సంపాదించినవాఁడు. ఈయొక్కయంశమే యీకవియొక్క ప్రతిభావిశేషమును వేయినోళ్ళఁ జాటుచున్నది. గురుముఖమునవిద్య యభ్యసింపకపోవుట చేతనే యితఁడు గద్యమునందు "సహజపాండిత్య" యని వేసికొన్నాఁడు. సహజపాండిత్యుఁ డగుటచేత నీతనికవిత్వమునం దక్కడక్కడఁ గొన్ని వ్యాకరణాదిదోషములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని కవిత్వముమాత్రము నిరుపమాన మయినదయి సర్వజనశ్లాఘాపాత్రముగా నున్నది. పోతన చిన్నతనములో గోవులను మేపుకొనుటకై గ్రామసమీపమున నున్నయడవికిఁ బోయినప్పుడు చిదానందుఁ డను యోగి యాతనికి రామమంత్రము నుపదేశించినట్లును, దానినిబట్టియే సమస్తవిద్యలును నిరవద్యకవిత్వమును వచ్చినట్లును, కొందఱు చెప్పుచున్నారు. అయినను "శ్రీపరమేశ్వర కరుణాకలిత కవితావిచిత్ర" యనుభాగవతగద్యమునుబట్టియు వీరభద్రవిజయమునుబట్టియు విచా

రించిచూడఁగా శివప్రసాదమువలన నీతనికిఁ గవిత్వ మలవడుట కవి యభిప్రాయ మయినట్టు స్పష్ట మగుచున్నది. శ్రీరామమూర్తి భాగవత మును తెనిఁగింపవలసినదని చెప్పినట్టు స్వప్నమురాఁగా నితఁడు శ్రీరా మాంకితముగా భాగవతపురాణమును తెనిఁగించెను.

ఈకవి ధనికుఁడుగాక రాజుల నాశ్రయింపక కృషికర్మచేఁ గాలము గడపుచుండెను. ఇతనిమహాత్మ్యాదులను గుఱించి యిటీవలివా రనేకకథలను గల్పించినారు. వానిలోఁ గొన్నిటిని నిందుఁ జెప్పు చున్నాను. పోతనామాత్యునిబావ యైనశ్రీనాథుఁడు భాగవతమును తనయేలిక యైనకర్ణాటప్రభువున కంకితము చేయింపవలెనని పల్లకిమీఁద నోరుగంటికి వచ్చి, ఊరిబయలి పొలములో పోతన యరకకట్టించి కుమారునిచేత దున్నించుచుండఁగాఁ దనమహాత్త్వమును వారికి జూప నెంచి పల్లకి మోచుచున్నబోయీల నొకప్రక్క బొంగు వదలివేయఁ డని యాజ్ఞాపించెనఁట! మోచువారు లేకయే పల్లకి నడుచుచుండుట చూచి పోతనపుత్త్రుఁ డయినమల్లన తండ్రితోఁ జెప్పఁగా నతఁడు నాగలికాడికిఁ గట్టిన యొకదున్నపోతును విప్పుమని యాజ్ఞాపించెనఁట! ఒకప్రక్కదున్నపోతు లేకయే యరకసాగుచుండుట చూచి శ్రీనా థుఁడు రెండవదండినికూడ విడువుఁడని బోయీల కాజ్ఞాపించి పల్లకిని నడిపింపుచుండఁగా పోతన రెండవప్రక్క నున్నదున్నపోతునుకూడ విప్పించి నాగలి సాగునట్లు చేసెనఁట! అటుపిమ్మట శ్రీనాథుఁడు పోతనను సమీపించి హాలికులు సుఖముగా నున్నారా యని పరిహాస పూర్వకముగా కుశలప్రశ్నము చేయఁగా నతఁడు—

ఉ. బాలరసాలసాలనవపల్లవకోమలకావ్యకన్యకన్
కూళల కిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్

హాలికు లైన నేమి గహనాంతరసీమలఁ గందమూలకౌ
ద్దాలికు లైన నేమి నిజదారసుతోదరపోషణార్థమై.

అని ప్రత్యుత్తరము చెప్పెనఁట! అందుకు శ్రీనాథుఁడు మనసులో లజ్జపడియు పైకితోఁపనీయక ముఖమున లేనివికాసము తెచ్చుకొని బావమఱఁదుల మేలమున కాడినమాటకుఁ గోపగింపఁ జెల్లునా యని సమాధానపఱిచెనఁట! తరువాత మల్లన ముందుగా నింటికిఁ బోయి భోజనపదార్థములనిమిత్తమై ప్రయత్నము చేసి లభ్యములుకాక విచారముతో నూరివెంటఁ దిరుగుచుండఁగా విష్ణుమూర్తి పోతనరూపమునవచ్చి పంచభక్ష్యపరమాన్నములతో విందుచేయుటకు తగిన సమస్త పదార్థముల నిచ్చి పోయెనఁట! భోజనము లయినపిమ్మట శ్రీనాథుఁడు పోతనయొక్క దారిద్ర్యవిషయమును ప్రస్తావించి భాగవతము నొకరాజునకో ధనికునకో యంకితముచేయునట్లొడఁబఱుచుట కయి ప్రయత్నించుచున్నప్పుడు సరస్వతి యెదుట నిలిచి కన్నీరు పెట్టుకొనుచున్నట్లాతనికిఁ బొడకట్టఁగా పోతన

ఉ. కాటుకకంటినీరు చనుకట్టుపయిం బడ నేల యేడ్చె దో
కైటభదైత్యమర్దనునిగాదిలికోడల యోమదంబ యో
హాటకగర్భురాణి నిను నాఁకటికిం గొనిపోయి యల్లక
ర్ణాటకిరాటకీచకుల కమ్మఁ ద్రిశుద్ధిగ నమ్ము భారతీ.

అని సరస్వతి నూఱార్చెనఁట. ఈపద్యములోఁ గర్ణాటకిరాటకీచకులని చెప్పుట శ్రీనాథుఁడు తనగ్రంథములను రాజులకును కోమటులకును దుష్టులకును ధనమున కాశించి యమ్ముకొనె నని యాతని నాక్షేపించుట యని కొందఱభిప్రాయపడుచున్నారు. ఆకాలమునం దాంధ్రరాజులను కర్ణాటరాజు లని చెప్పుచు వచ్చిరి. అందుచేతనే శ్రీనాథుఁడు భీమఖండమునందు,

గీ. ప్రౌఢి పరికింప సంస్కృతభాష యంద్రు
పలుకునుడికారమున నాంధ్రభాష యందు
రెవ్వ రేమన్న నంద్రు నా కేలకొఱంత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష.

అని తనతెనుఁగుకవిత్వమును గర్ణాటభాషగాఁ జెప్పి యుండెనఁట! ఇట్లు చెప్పుటకు వేఱుకారణము గలదు. అంతట శ్రీనాథుఁడు విఫల ప్రయత్నుఁడై మరలఁ దనయూరు చేరెనఁట! పోతన తనగ్రంథము ను నరాంకితము చేయకపోవుటను గొప్పగా భాగవతమునం దీక్రింది పద్యముచేతఁ జెప్పుకొన్నాఁడు.—

ఉ. ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి పురంబులు వాహనంబులున్
సొమ్ములుఁ గొన్ని పుచ్చుకొని సొక్కి శరీరము వాసి కాలుచే
సమ్మెటవ్రేటులం బడక సమ్మతి శ్రీహరి కిచ్చి చెప్పె నీ
బమ్మెరపోతరా జొకఁడు భాగవతంబు జగద్ధితంబుగన్.

పోతరాజు తృతీయస్కంధమును తెనిఁగించునప్పుడు విష్ణుమూర్తి శ్వేత వరాహరూపమున నాతనివాకిటఁ బరుండుచు వచ్చెననియు, భాగవతము తన కంకితము చేయనన్నాఁ డన్నకోపముచేత కవిని బాధించి కట్టి తెచ్చుటకై పంపినకర్ణాటాధీశ్వరునిభటులను పాఱఁదోలె ననియు, మఱియొకకథ చెప్పుదురు. పోతరా జష్టమస్కంధములోనిగజేంద్ర మోక్షకథను వ్రాయుచు "అలవైకుంఠపురంబులో నగరిలో నా మూల" యనువఱ కొకపద్యమును వ్రాసి పైభాగము తోఁచకచింతి ల్లుచు వెలుపలికిఁ బోయినప్పుడు విష్ణువు వచ్చి "సౌధంబుదాపల" యని వ్రాసిపోయె ననియు, ఇంకొకకథచెప్పుదురు. భాగవతమును రచియించునప్పుడు కవి చెప్పినసంగతియెల్లను ప్రత్యక్షముగా జరుగు చువచ్చెననియు, రుక్మిణీకల్యాణమును రచించుచు "దేవకీసుతుకొర్కి

టీఁగలుపీడంగ" ననుపద్యములో "బాల కమరె" యనుభాగమును జెప్పునప్పు డాతనికొమార్తె కుంపటిలోఁబడి కమరిపోయె ననియు, "పద్మనయనువలనఁ బ్రమదంబు నిండారె" ననుభాగమును జెప్పఁగానే మరల లేచి యథాప్రకారముగా నాచిన్నది సుఖముగా నుండెననియు, వేఱొకకథ చెప్పుదురు. చెప్పఁబూనినచో నిటువంటికథల కంత ముండదు. అయినను మఱియొకచిన్నకథనుమాత్రము వ్రాసి వీని నింతటితో పరిసమాప్తి నొందించెదను. పోతన గజేంద్రునికథఁజెప్పుచు గజేంద్రుఁడు ప్రాణసంశయదశలో నున్నప్పుడు శ్రీమహావిష్ణువు

మ. సిరికిం జెప్పఁడు శంఖచక్రయుగముం జేదోయి సంధింపఁ డే
పరివారంబును జీరఁ డభ్రగపతిం బన్నింపఁ డాకర్ణికాం
తరధమ్మిల్లము చక్కనొత్తఁడు వివాదప్రోద్ధతశ్రీకుచో
పరిచేలాంచల మైన వీడఁడు గజప్రాణావనోత్సాహియై.

అనివ్రాయఁగాఁ జూచి శ్రీనాథుఁడు విష్ణుమూర్తి మకరమునుజంపి భక్తునిప్రాణములఁ గాపాడఁబోవునప్పుడు, చక్రాద్యాయుధములను వెంటఁగొనక కఱవఁ బోయెనా గిల్లఁ బోయెనా లేక వేడుకచూడఁ బోయెనా యని యాక్షేపించె ననియు, పోతన యప్పుడేమియుఁ బ్రత్యుత్తరముచెప్పక భోజనకాలమునందుఁ దనకేదోపని యున్నదని చెప్పి ముందుగా లేచిపోయి శ్రీనాథునికొమారు నెక్కడనో దాఁచివచ్చి నూతిలో పెద్దఱాయి వేసి శ్రీనాథునికొమారుఁడు నూతిలోఁబడెనని కేక వేసె ననియు, శ్రీనాథుఁ డాకేక విని తానుతినుచున్నపెరుగన్నమును విడిచి యెంగిలిచేతితో పరుగెత్తుకొనివచ్చి విచారముతో నూతిలో తొంగిచూచుచుండఁగాఁ జూచి బావా త్రాళ్ళును నిచ్చెనయు దిగు మనుష్యులును లేక నూతిచుట్టును గంతులువేయు వచ్చినావా వేడుక

చూడవచ్చినావా యని యడిగి, నీ కున్న పుత్త్రవాత్సల్య మిప్పు డెట్లు పరికరములమాట విచారింపనీక నిన్ను పరుగెత్తించినదో విష్ణుమూర్తి కున్న భక్తవాత్సల్య మట్టే యాతనిని పరికరములమాట విచారింపనీక పరుగెత్తునట్లు చేసిన దనియు, కావలసినప్పుడు పరికరము లన్నియు వెనుకవచ్చు ననియు, ప్రత్యుత్తరము చెప్పెనఁట!

పోతనకవిత్వమునందుఁ గొన్ని లక్షణవిరుద్ధము లైన ప్రయోగము లుండుటచేత వెల్లంకి తాతంభట్టు మొదలయిన పూర్వలాక్షణికులు దానిని సలక్షణగ్రంథముగా నంగీకరించినవారు కారు. అట్లంగీకరింపకపోవుటకుఁ గారణము రేఫఱకారములకు యతిప్రాసములందు మైత్రి యుండుట యని వా రెక్కడను జెప్పి యుండలేదు. రేఫఱకారములకు మైత్రి యుండఁగూడ దని నన్నయభట్టారకాదులయభిప్రాయమగునా యనియు సంశయింపవలసి యున్నది. నన్నయభట్టు రేఫములనుగాఁ బ్రయోగించినవానిఁ గొన్నిఁటిని శకటరేఫములనుగాను శకటరేఫములనుగాఁ బ్రయోగించినవానిని గొన్నిఁటిని రేఫములనుగాను తిక్కన ప్రయోగించియున్నాఁడు. అయినను రేఫశకటరేఫములవిషయమయి పెనఁగులాడువారు వానికన్నిఁటికిని ద్విరూపములు కల వనిచెప్పుదురు. అట్లనినపక్షమున రేఫములకును ఱాలకును మైత్రి లేదనుమతవాదము పడిపోవు నన్న భీతిచేత పన్నినపన్నుగడ కాని యిది మఱియొకటి కాదు. ఒకపదమునందలి యొకక్షరము రేఫమును శకటరేఫము నగు ననుటవలనఁ దన్మైత్రి కూడ దనువాదమునకే దౌర్బల్యము కలుగు నని నాయభిప్రాయము. ఒకపదమునందలి రేఫము ఱకారముగా మాఱునప్పుడు ప్రత్యేకముగా రేఫఱకారములకు మైత్రి కలిగియున్న నేమి బాధ కలుగునో నే నూహింపఁజాలకున్నాను. తెలుఁగుపదములం దివి ఱాలని నిర్ధారణ చేయుటకు వారి కేమి యాధారములున్నవో మొట్ట

మొదట నాకుఁ దెలియకున్నవి. కవిత్రయమువారి ప్రయోగము లందు సంస్కృతపదములతో యతిప్రాసములయందుఁ జేరనివాని నన్నిఁటిని శకటరేఫములనుగా నిర్ణయించి యున్నారు. రేఫములను గలిగియుండియుఁ దెలుఁగుపదములు యతి ప్రాసములయందు భారతాదులలో సంస్కృతపదముతోఁ జేరక యుండరాదా? "నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం రయోస్తు నిత్యం స్యాత్" అని వాగనుశాసనుఁడు చెప్పియుండుటచేత లఘ్వలఘురేఫములకు మైత్రి కూడదందురేమో! ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టు చెప్పిన దయియుండదనియాతనిచరిత్రమునందునిదర్శనపూర్వకముగాఁ జూపఁబడియున్నది. కాఁబట్టి రేఫఱకారవైరము నన్నయభట్టుమతము కాదని సందేహింపవలసియున్నది. ఈభేద మావశ్యక మని చెప్పినబాలసరస్వతి సహిత మీభేదమును గనిపెట్టలేక తనచంద్రికాపరిణయమునందు రేఫఱకారములకుఁ బ్రాసమైత్రి చేసి యున్నాఁడు. రేఫఱకారమైత్రి కూడదని పూర్వకాలమునందుఁ గొందఱిమత మైనను కూడుననియు పలువుర మతమై యున్నది. భారతాదుల నామూలాగ్రముగాఁ బరిశోధించి యుభయభాషలయందును సర్వతోముఖపాండిత్యము గలవారైన బమ్మెరపోతన, పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరభద్రుఁడు, పింగళిసూరన, అలసాని పెద్దన, మొదలయినతొంటికవు లనేకులు రేఫఱకారమైత్రి నంగీకరించినపక్షమువారు.

క. న ణ లను రెండక్కరముల
కును వడిఁ బ్రాసంబుఁ బెట్టుకొనవచ్చుఁ గృతిన్
వినుర ఱ ల కట్ల పెట్టం
జను ల ళ ల కభేద మరయ సర్వజ్ఞనిధీ.

అని కవిజనాశ్రయమునందు రేఫఱకారములకు మైత్రి చెప్పఁబడి

యున్నది. రేఫఱకారములు ప్రాసలయందు మైత్రిఁ జెందఁగూడకున్నను యతులయందుఁ జెందవచ్చు నని కొందఱియభిప్రాయము.

గీ. చఛజఝులకును మొదలియూష్మములు మూడు
సరసవడి నిల్వఁగా నేకజాతి యైన
బండిఱాను రేఫము వడి కుండ రాదె
ప్రాసవర్ణంబులకుఁ గూర్పరాదు గాని.

అని శారదాదర్పణమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. కాని యిటీవలివా రందఱును రేఫఱకారమైత్రి నన్నయభట్టమతము కా దని భ్రమించి రేఫఱకారమైత్రిని దూషించి యామత మవలంబించినవారిని కుకవు లని దూషించియున్నారు. అట్లు దూషించినవారిలో నొకఁ డయిన కాకునూర్యప్పకవి రేఫఱకారముల ప్రాముఖ్యమును స్థాపింప నెంచి భాగవతమును బూర్వలాక్షణికులు లాక్షణికగ్రంథమునుగా నంగీకరింపకపోయినందుకు రేఫఱకారములు ప్రాసలయందు మైత్రి చెందుట యొక్కటియే కారణ మని యీ క్రిందిపద్యముచేతఁ జెప్పియున్నాఁడు.

ఉ. బమ్మెరపోతరాజకృతభాగవతంబు సలక్షణంబు కా
కిమ్మహి నేమిటం గొదవ? యెంతయు నారసిచూడఁగాను రే
ఫమ్ములు ఱాలునుం గలిసి ప్రాసము లైనకతంబునం గదా
యిమ్ముల నాదిలాక్షణికు లెల్లను మాని రుదాహరింపఁగన్.

ఇట్లు రేఫఱకారములనిమిత్త మయి యింతగాఁ బెనఁగులాడినయప్ప కవియే తన కా భేదము తెలియక వానికి యతిప్రాసములయందు మైత్రికూర్చి తానును తా నభివర్ణించినకుకవినమూహములోనే చేరినందున కొగిరాలరంగనాథకవీశ్వరుఁడు ద్విరేఫదర్పణమునం దుదాహరించినయప్పకవిపద్యముల రెంటిని మాత్ర మిందుఁ జూపుచున్నాను.—

క. కేరుచు నొయ్యన డగ్గఱఁ
జేరుచు నురుముష్టిహతికిఁ జిక్కక వేగం
దాఱు చహంకృతిఁ గ్రమ్మఱ
దూఱు చధోక్షజుఁడు మల్లుఁ ద్రుంచె ననంగన్.

మ. పురుటింటం బసిబిడ్డచందమున వాపోవంగ నాఁ డాత్మలో
మురువొప్ప న్విషదుగ్ధయుక్తకుచయై ముద్దాడురాకాసిగు
త్తెఱఁ గిట్టంబుగఁ బాలు ద్రావుమిషచే నిర్దైవనకాలంబునం
ధరణిం గూల్చిననందపుత్త్రువలనం దార్కొణ ధర్మస్థితుల్.

ఇ ట్లొక్కయప్పకవిమాత్రమేగాక రేఫఱకారములకు యతిప్రాసమైత్త్రి కూర్చిన యితర మహాకవులపద్యములను గూడ సర్వలక్షణసారసంగ్రహమునందుఁ గూచిమంచి తిమ్మకవి చూపినవానిలోఁ గొన్నిఁటి నిందుదాహరించుచున్నాను—

౧. అలసాని పెద్దన, మనుచరిత్రమునందు—

శా. శ్రేణుల్గట్టి నభోంతరాళమునఁ బా* ఱెం బక్షు లుష్ణాంశుపా
షాణవ్రాతము కోష్ణమయ్యె మృగతృష్ణావార్ధు లిం కెం జపా
శోణం బయ్యెఁ బతంగబింబము దిశాస్తోమంబు శోభాదరి
ద్రాణం బయ్యె సరోజషండములు నిద్రాణంబు లయ్యెం గడున్.

౨. కృష్ణరాయలు, ఆముక్తమాల్యదయందు—

మ. ఇలకు న్స్రేఁగుగఁ బండుతీరవనపుం డ్రేక్షుచ్ఛటల్ తీపు ల
గ్గలమై వ్రాల నురుస్వనంబు లెనఁగంగాఁ ద్రిప్పురాట్నంపుగుం
డ్రలు నాఁ దేనెకొలంకులం బొరలి పా * ఱన్విచ్చుపం కేరుహాం
కుల నాడెం దొలుపంటఁ దేఁటివలయుంబు ల్ఝంకారముల్,

౩. పింగళి సూరన్న, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమునందు—

క. గ్రక్కునఁ జని వాలుదునో
తెక్కలుఁ గట్టుకొని దివిజ* రిపుమేడలపై
నక్కొమ్మఁ జూచు టెపు డెపు
డొక్కో యనునంతలమక మున్నది మదిలోన్.

౪. అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు, రామాభ్యుదయమునందు—

ఉ. సైరిభవారిభద్విరదశాసనఖడ్గఖరాధిరోహులై
తారలు బూరగొమ్ములును దప్పెటలుం బటహంబులుం బదు
ల్వా*ఱులు వేలు మ్రోయఁ గవను ల్వడి హత్తి యుత్తర
ద్వారమువంకఁ దాఱ కిరువంకలఁ జొఁజులు దీర్చి రయ్యెడన్.

౫. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న జైమినిభారతమునందు—

ఉ. తూరుపు తెల్లవాఱుటయుఁ దోడనె మంగళపాఠకస్తుతుల్
మీ*ఱఁ దదీయరాగముల మేల్కని కాల్యసమంచితక్రియల్
దీఱిచి పాండుపుత్ర వసుదేవసుతుల్ ప్రమదంబు మోములం
దేరఁగ వేడ్కతో నరుగుదెంచి సభాస్థలి నిల్చి రయ్యెడన్.

౬. నంకుసాల నృసింహకవి, కవికర్ణరసాయనమందు—

గీ. పనధి నర్వంకషం బయ్యె వలయుపనికి
తేపులనకాని దొరసాని*రీతిదనరి
విశ్వరూపకుఁ డయ్యె శ్రీవిభుఁడు కూర్మ
రూపమున సేవ్యుఁ డగు నారురుక్షులకును.

తిమ్మకవి చూపినట్లు రేఫఱకారములకు మైత్రి చేసినమహాకవు లింత మందియుండఁగా వీరినందఱిని లాక్షణికులనుగా నంగీకరించి వీరిపద్యముల నుదాహరించినయప్పకవి యొక్క బమ్మెరపోతరాజునుమాత్రము రేఫఱకారములకు యతిప్రాసములయందు పొత్తుగలిపె నన్నహేతువు

చేత నేల నిరాకరింపవలయునో యూహించుట మానవగోచరము కాకున్నది. ద్విరేఫ భేదవిషయమున నిప్పటివారు పూర్వపువారిని మించినారు. పూర్వులలోఁ గొందఱు తద్భవమున శకటరేఫము లే దన్నారు. తాతంభట్టు కవిలోకచింతామణియందు "నచ్చ తెనుఁగులను దీర్ఘముల మీఁద బండికాను లేదు పద్మనాభ" యని చెప్పి యున్నాఁడు. ఇప్పటివా రన్నిచోట్లను బండికాలు కనిపెట్టినారు.

గీ. అరయ గురురేఫ హల్లుతోఁ బెరసినపుడు
ప్రాసముల విశ్రమముల రేఫములతోడఁ
గలసియుండును సుకవిపుంగవులకృతుల
జగదవనసూత్ర గిరితనూజాకళత్ర.

అని తిమ్మకవి సార్వభౌముఁడు లక్షణము వ్రాసి యీ క్రిందిపద్యములను లక్ష్యములనుగాఁ జూపియున్నాఁడు—

ఉ. నూఱ్వురు నొక్కచందము మనోగతి స్వైరణ చేసి నన్ను నా
సర్వకులంబు నుత్తమయశంబున నుంచితి రమ్మలార మీ
కుర్విని సాటియే యబల లొండులు దేవతలుం బటుక్షమా
నిర్వహణం బొనర్చుటకు నేరరు మర్త్యులఁ జెప్ప నేటికిన్—

ఎఱ్ఱాప్రెగడరామాయణము.

క. కాఱ్చిచ్చు గవిసి మృగముల
నేర్చుకరణి నేఁడు భీష్ముఁ డేచినకడిమిం
బేర్చి మనభీముఁ బొదవె క
రార్చుల నవ్వీరుఁ గన్నులారఁగఁ గంటే— భీష్మపర్వము.

క. చెలఁగి పటుసింహనాదం
బులు అంకెలుగాఁగ వారు పొలిచిరి వృషభం

బుల క్రియ సౌందర్యులకు మా
ర్మలయుచుఁ దాకుచు నుదాత్తరభసోజ్జ్వలులై. ద్రోణపర్వము.

మనవారు కొంద ఱిప్పుడు సంయోగమునందు అకారము రేఫముగా మాఱునని చెప్పుచున్నారు. మఱికొందఱు భారతమునందుగూడ,

క. తెంపును బెంపును గదుర ని
లింపులు వెఱఁ గంది చూడ రిపుసైన్యములుం
గంపింపఁ దమబలంబులు
ఱంపిలి బిట్టార్వ సింధురాజుం దాఁకెన్.

ఇత్యాదిస్థలములలో గురులఘురేఫముల మైత్రి యంగీకరింపఁబడిన దని చెప్పుచున్నారు. ఒకవేళ నిప్పటివా రెవ్వరయిన ఱంపిలుశబ్దము నకు ద్వివరూపములు గలవని చెప్పవత్తురేమో! ఈద్వైరూప్యము వలసి ప్రయోజన మేమో నాకుఁ దెలియరాకున్నది. కవిత్రయమువా రొక్కపదములోని యొకక్షరమునే యొకప్పుడు రేఫముగాను మఱి యొకప్పుడు శకటరేఫమునుగాను బ్రయోగించుటచేతనే వారి కాభేద మంత సమ్మతము కాదని స్పష్టపడుచుండలేదా? అప్పకవి లోనైనవా రీద్విరూపములను నడుమఁ దెచ్చి పెట్టినారు. మఱియొక హల్లుతోఁ జేరియున్నప్పుడు బండిఱా రేఫముతో యతిప్రాసలయందు మైత్రి చెందుచుండఁగా, రేఫము సవర్ణములుగాని ఋకారముతోను లకారముతోను మహాకవిప్రయోగములందు యతిప్రాసలమైత్రిని బొందు చుండఁగా సవర్ణమయిన బండిఱాతో నేల మైత్రి చెందరాదో తెలియ రాదు. అనావశ్యకము లయిననిర్బంధములను దీసివేసి భాషను సుసా ధ్యముచేయుట పరమప్రయోజనకర మగుటచేతను, రేఫ ఱకార భేదమువలన భాష కొకప్రయోజనము కలుగ కుండుటచేతను, పూర్వ కవు లనేకులు వానిమైత్రి కంగీకరించియుండుటచేతను, మహాపండితులు

దుర్గ్రాహ్య మయిన యీభేదమును పాటింపక భాషచిక్కు కొంత వదల్ప నమ్మతింతు రని నమ్ముచున్నాను. పదములు రేఫభేదమును గలిగియున్నచో నర్థభేదము కూడఁ గలిగియుండు నందురేమో, మనల క్షణవేత్తలు చేసిన నిర్ణయమునుబట్టియే యెన్నిపదములు సమానార్థములుగలవే యుభయరేఫములుగా నుండలేదు? అర్థభేదమును నిర్ణయించుటకు ప్రకరణసాహచర్యాదులు సాధనములు గాని వ్రాయఁబడిన రూపము కాదు.

రేఫ అకారముల ప్రాసమైత్రిని బట్టి పూర్వలాక్షణికులు భాగవతమును నిరాకరింపలేదనియు, వారు దాని నుదాహరింపకపోవుట కితరదోషములే కారణమనియు నాయభిప్రాయము. కొందఱు భాగవతమును తప్పులకుప్పఁగా నెంచఁగా మఱికొందఱు భాగవతమునందు దోషములే లేవని సాధింపఁ జూచుచున్నారు. ఈకడపటితెగవారిలో కూచిమంచితిమ్మకవి సర్వలక్షణసారసంగ్రహమునందు,

సీ. అఖిలవేదాంతవిద్యారహస్యవిదుండు
సహజపాండిత్యవిశారదుండు
మర్త్యక్షితీశాధమస్తోత్రవిముఖుండు
శంభుపదాబ్జపూజారతుండు
పటుతరకవితావిభాసితప్రముఖుండు
సకలాంధ్రలక్షణచక్రవర్తి
రఘుకులేశనిదేశరచితమహాభాగ
వతపురాణుఁడు పుణ్యవర్ధనుండు
బుధజనహితుండు బమ్మెరపోతసుకవి
యెన్న రేఫఱకారంబు లెఱుఁగఁ డనుచు

వజ్ఞ లోకకొంద ఱాడుదు రామహాత్మ
కవిత కెందును లోపంబు గలుగ దభవ.

అని వ్రాసి, "పోతరాజుచెప్పినవి ప్రథమస్కంధమును ద్వితీయస్కంధము కొంతయు షష్ఠస్కంధము సప్తమాష్టమ నవమస్కంధములును దశమపూర్వభాగంబు కొంతయునున్న" దనిచెప్పి, యీభాగములలో రేఫఱకారముల మైత్రి లేనందున కుదాహరణము లిచ్చి యున్నాఁడు. అంతేకాక వెలిగందల నారయామలకవిత్వమునందు రేఫ ఱకారమైత్రి యున్నందుకు ద్వితీయస్కంధము నుండియు, తృతీయస్కంధము నుండియు, చతుర్థస్కంధమునుండియు, పంచమస్కంధము నుండియు, దశమోత్తరభాగమునుండియు, పద్యముల నుదాహరించి యున్నాఁడు. ముద్రింపఁబడిన భాగవతమునందలి షష్ఠస్కంధకృత్యాదినిబట్టియు నాశ్వాసాంతగద్యములను బట్టియుఁ జూడఁగా షష్ఠస్కంధము సింగయకవిచేఁ జెప్పఁబడినట్టు స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ద్వితీయతృతీయచతుర్థస్కంధములు పోతనార్యవిరచితము లయినట్టే కనఁబడుచున్నవి. అయినను మన మేభాగము పోతకవివిరచితమో యేభాగము తచ్ఛిష్యవిరచితమో యే యేపద్యములు శిష్యజనపూరితములో యేవి యెవరిదోషములో దృఢముగా నిర్ధారణము చేయఁజాలము. పూర్వ లాక్షణికు లందఱు నంగీకరింపని పోతనకవిత్వమునందుఁ బొత్తిగా దోషములే లేవని సాధింపఁ జూచుటకంటె భాగవతమునకు తరువాత రచియించిన వీరభద్రవిజయమునందుఁ గూడఁ గొన్నిదోషములు కనుపట్టుచుండుటచేత పోతనకృతభాగవతమునందును గొన్ని దోషములున్న వని యొప్పుకొనుటయే న్యాయము. షోడశకళాపరిపూర్ణ మయినచంద్రబింబమునందుఁ గొంచెముకళంక మున్నట్టుగా సర్వజనసమాదరణీయ మయిన యీతని కవితాసుధా

సముద్రమునందుఁ గొన్ని నెఱసు లున్నను దాని కొక కొఱఁత గలుగఁబోదు.

పోతనకవిత్వము భక్తిరసప్రధాన మయినది;. పదలాలిత్యము గల దయి, యమకాదిశబ్దాలంకారభూయిష్ఠ మయి, శ్రావ్యముగా నుండును. ఇతఁడు భారతమును రచియించినకవులవలెఁ గాక తన భాగవతమును మూలగ్రంథమునకంటెఁ బెంచి వ్రాసెను. మూలమైన సంస్కృతభాగవతగ్రంథసంఖ్య యిరువదివేలుగా నున్నను, ఇతఁడు రచియించిన తెలుఁగుభాగవతము ముప్పదివేలగ్రంథము కలదిగా నున్నది.

భగవద్గుణవర్ణనాదులు వచ్చినప్పుడు తనభక్తి తేటపడునట్లుగా స్వకపోలకల్పితవర్ణనలు గూర్చియు, భాగవతములోలేని విష్ణుపురాణాదులలోని కథలను జేర్చియు, కొన్నిస్థలములలో గ్రంథమును బెంచినను తక్కినభాగమంతయు విషయభేదము లేక వ్యాసవిరచిత మూలగ్రంథమునకు టీకవలె నుండును. భాగవతములోలేని సత్యభామయుద్ధాదులు విష్ణుపురాణమునుండి గ్రహింపఁబడినవి. తెలుఁగు పురాణములలో భాగవతము మిక్కిలి జనసమ్మత మైనపుస్తకము. అందలి రుక్మిణీకల్యాణము, గజేంద్రమోక్షము మొదలైనకథలను సమస్తజనులును జదువుదురు. ఈకవి భాగవతము రచియించినతరువాత వీరభద్రవిజయ మనుమఱియొకగ్రంథమును రచియించెను. భాగవత చతుర్థస్కంధమునందలి దక్షయజ్ఞకథలో "అనయంబు లుప్తక్రియాకలాపుఁడు మానహీనుఁడు మర్యాదలేనివాఁడు మత్తప్రచారుఁ డున్మత్తప్రియుఁడు" అనియు, "వసుధనెవ్వారుదూర్జటివ్రతులు వారు వారి కనుకూలు రగుదు రెవ్వారు వారలట్టిసచ్ఛాస్త్రపరిపంథులైనవారు సమఁ బాషండు లయ్యెద" రనియు, శివదూషణము విశే

షముగాఁ జేయఁబడి యుండుటచేఁ దత్పాపపరిహారార్థ మయి వీర భద్రవిజయమును జేసిన ట్లాపుస్తకములోనియీ క్రిందిపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.—

ఉ. భాగవతప్రబంధ మతిభాసురత న్రచియించి దక్షకృ
ద్యాగకథాప్రసంగమున నల్పవచస్కుఁడ నైతిఁ దన్నిమి
త్తాగమవక్తృదోషపరిహారతకై యజనైకశైవశా
స్త్రాగమవీరభద్రవిజయంబు రచించెద వేడ్కతోడుతన్.

ఈకవియొక్కయు భాగవతమును పూరించినయితరకవులయొక్కయు శైలి తెలియుటకయి కొన్నిపద్యము లుదాహరించి యీకథను ముగించు చున్నాను.

౧. బమ్మెరపోతరాజు, భాగవతము.—

ఉ. త్రిప్పకు మన్న మామతము దీర్ఘము లైన త్రివర్గపాఠముల్
దప్పకు మన్న నేఁడు మనదైత్యవరేణ్యుని మ్రోల మేము మున్
జెప్పినరీతిఁగాని మఱిచెప్పకు మన్న విరోధిశాస్త్రముల్
విప్పకు మన్న దుష్టమగువిష్ణుచరిత్రకథార్థజాలముల్.—సప్తమ.

ఉ. పుణ్యుఁడు రామచంద్రుఁ డటుపోయి ముదంబునఁ గాంచె దండకా
రణ్యముఁ దాపసోత్తమశరణ్యము నుద్ధతబర్హిబర్హలా
వణ్యము గౌతమీవిమలవాఃకణపర్యటనప్రభూతసా
ద్గుణ్యము నుల్లసత్తరునికుంజవరేణ్యము నగ్రగణ్యమున్.—
నవమస్కంధ.

వీరభద్రవిజయము.

శా. ఏరా దక్ష యదక్షమానస వృథా యీదూషణం బేలరా
ఘోరీ పాపము లెల్లఁ బో విడువురా యుగ్రాత్ముఁ జేపట్టురా

స్థైరం బొప్పదురా శివుం దలఁపురా వర్ణింపురా రాజితో
త్కారాత్మ్యం డగునీలకంఠుఁ దెగడంగా రాదురా దుర్మతీ.—ఆ. ౧.

శా. వీరాంభోనిధి నేఁడు మీయలుకకు న్వీరెంతవారయ్య న
త్కారుణ్యంబునఁ గాతుగాక యని యాకష్టాత్ములం బోరిలోఁ
గారింపం గబళింప నీప్రమథుఁ డొక్కండైనఁ జాలండె దు
శ్చారు ల్దివ్యులు వీరి నెన్నక మది న్సైరించి రక్షింపవే.—ఆ. ౪.

౨. గంగన, పంచమస్కంధము—

మ. పటుతాటంకరథాంగయుగ్మమునకుం బల్మాఱు భీతిల్లుచు న్
నటనం బందెడుకన్నుమీనములలో నానన్నలీలామహో
త్కటభృంగావళితో ద్విజావళిలసత్కాంతి న్విడంబించు మా
రటకాసారముఁబోలి నెమ్మొగము దా రంజిల్లు నత్యున్నతిన్.—

మ. ధనవంతుం డగుమానవుండు గడఁకన్ ధర్మోపకారంబులన్
ఘనతం జేయకయుండెనేని యమలోకంబందు సూచీముఖం
బనునాదుర్గతిఁ బట్టి త్రోచి యిది కాపై యున్నభూతంబటం
చును బాళంబులఁ బట్టికట్టి వడితో నొప్పింతురత్యుగ్రులై. ఆ. ౨.

౩. ఏర్చూరిసింగన, షష్ఠస్కంధము—

మ. కనిరెన్ బ్రాహ్మణుఁ డంత్యకాలమున వీక న్రోషనిష్ఠ్యూతలం
ఘనపీనోష్ఠవికాసవక్త్రవిలసద్దర్వేక్షణోపేతులన్
జననంత్రాసకరోద్యతాయతనుపాశశ్రేణికాహేతులన్
మానసవ్యాప్తివిభీతులన్ మువుర నాత్మానేతలన్ దూతలన్.

ఉ. నెట్టనఁ బాపకర్మమున నేరమిచేసితి రేమి చెప్ప మీ
పుట్టిననాఁటనుండియును బుద్ధులు చెప్పి జగంబు లేలఁగాఁ
బట్టము కట్టి పెంచినకృపానిధి బ్రహ్మకళావిధిజ్ఞుఁ జే
పట్టక గుట్టు జాటి సిరివట్టునఁ దొట్టినపొట్టత్రొవ్వనన్.

౪. వెలిగందలనారయ, ఏకాదశ ద్వాదశస్కంధములు—

ఉ. మూకలు గూడి యాదవులు ముందటఁ బెట్టుక యార్చి నవ్వుచున్
బోకలఁ బోవుచున్ మునిసమూహము కొయ్యన సాగి మ్రొక్కుచున్
బ్రాకట మైనయీనువతిభారపుగర్భమునందుఁ బుత్రుఁడో
యేకతమందు బాలికయొ యేర్పడఁ జెప్పఁ డటన్న నుగ్రులై—

ఏకాదశస్కంధము

చ. మృతియును జీవనంబు నివి మేదినిలోపల జీవకోటికిన్
సతతము సంభవించు సహజం బిది చోరమహాతాళసర్పసం
హతులను దప్పి నాఁకటను బంచత నొందెడునట్టిజీవుఁడున్
వెతలను బూర్వకర్మభవవేదనలొందుచుఁ గూడు నెప్పుడున్.—

ద్వాదశస్కంధము.

బమ్మెరపోతరాజు నైజాముమరాజ్యములోనిరాచకొండసంస్థానము నకు ప్రభు వగుసర్వజ్ఞసింగమనాయనియాస్థానమునకుఁ బోయి యాతని యిష్టానుసారముగాఁ గవిత్వము చెప్పినందునకుఁ బోతరాజప్రణీత మయినభోగినీదండకము సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఈదండకము సర్వజ్ఞ సింగమనాయఁ డుంచుకొన్నవేశ్యవిషయ మయి చెప్పఁబడినది. దాని కవిత్వ మించుమించుగా భాగవతమును బోలియుండును. ఈసర్వజ్ఞ సింగమనాయఁడు ౧౪౨౨ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౪౬ వ సంవత్సరమువఱకును విజయనగరాధీశ్వరుఁడుగా నున్న ప్రౌఢదేవరా యనితో సమకాలికుఁడు. భోగినీదండకములోని కొంతభాగము నిందు వ్రాయుచున్నాను—

కామానలజ్వాలల స్వేఁగి చింతాభరభ్రాంతయై యున్నయుంతిం బరీక్షించి తన్మాత మాయావచాభూతజామాత మిథ్యానయోపేత విఖ్యాతనానావశీకారమంత్రౌషధ వ్రాత లోకైకవిఖ్యాత వారాం

గనాధర్మశిక్షాధిసంఖ్యాత సమ్మోహితానేకరాజన్యసంఘాత పా
చాలకాబద్ధనానామహాభూత యేతెంచి కూతుఁన్ బరీక్షించి నీతి
న్విచారించి బుద్ధి న్వివేకించి బాలన్ మిళత్కుంతలవ్రాతఫాలన్
గరాంభోజరాజత్కపోలన్ సమందోష్ణనిశ్వాసతాలన్ విపర్యస్త
నన్యావచేలన్ మహాందోళనప్రేంఖితస్వర్ణడోలన్ మృగేంద్రావ
లగ్నన్ దయావృష్టిమగ్నన్ మనోజాగ్నిభగ్నన్.....................
విలోకించి లోనం బరాయత్తయై చిత్తజాతాసిధారాచలచ్చిత్తయై
విన్నయై ఖిన్నయై భిన్నయై యున్నభావంబు భావించి నెయ్యంబుగావించి
బాలాజితత్వంబు మేలావిచారింప వేలా వినోదింపనేలా వయోధర్మ
ముల్ రిత్తగాఁ బుచ్చ నీవృత్తికి న్మత్తురే వత్తురే కాముకుల్
డాయఁ గాయంబు విద్యున్నికాయోపమేయంబు ప్రాయంబు
ధారాధరచ్ఛాయ మెన్నే నుపాయంబులన్ విత్త మాయత్తముం
జేయుమా రిక్థవారంబు వేరంబు గా దీవిచారంబు వంశానుచారంబు
సంసారసారంబు లాభాధికారంబు &c.

దండకము తుద నీక్రిందిపద్యము చేర్పఁబడి యున్నది—

ఉ. పండితకీర్తనీయుఁ డగుబమ్మెరపోతన యాసుధాంశుమా
ర్తాండకులాచలాంబునిధితారకమై విలసిల్ల భోగినీ
దండకము న్రచించె బహుదానవిహర్తకు రావుసింగభూ
మండలభర్తకు న్విమతమానవనాథమదాపహర్తకున్.

చిలుకూరివీరభద్రరావుగారు ౧౯౧౬ వ సంవత్సరమునందుఁ బ్రకటిం
చినయాంధ్రులచరిత్రముమూఁడవభాగమునందు "ఈపై నుదాహ
రింపఁబడినపద్యము బమ్మెరపోతన రచించినది గాక మఱియొకరు
రచించినట్టు పండితకీర్తనీయుఁ డగుబమ్మెరపోతన యను ప్రథమ
చరణములో నుండినపలుకులే సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. పండితకీర్త

నీయుఁడ నని బమ్మెరపోతనవంటి భక్తాగ్రేసరుఁ డగుకవి యాత్మశ్లాఘనీయ మగువిశేషణము వ్రాసికొనునా యని సంశయింపఁదగి యున్నది." అని వ్రాసిరి. భోగినీదండకము బమ్మెరపోతరాజకృతము కా దని చూపఁదలఁచినవారయి తమయభిప్రాయమును సాధించుట కయి వీరభద్రరావుగారు రెండుహేతువులను జూపిరి. వానిలో నొకటి పద్యములో బమ్మెరపోతన యని ప్రథమపురుషములో నుడువుట; రెండవది పండితకీర్తనీయుఁ డని యాత్మశ్లాఘన ముండుట. ఈరెండును హేతువు లని చెప్పఁదగినవే కావు. కంఠోక్తిగాఁ జెప్పఁబడిన యంశ మును కా దని కొట్టివేయుటకు నమోఘము లైన ప్రబలహేతువు లుండ వలెను గాని దుర్బలము లయినహేత్వాభాసములు పనికిరావు. కవులు తమ్ముఁగూర్చి ప్రథమపురుషములోఁ జెప్పుకొనుట సర్వసాధారణ మని భాషాజ్ఞానముగల బాలురకు సహితము తెలియును. ఈ క్రిందియుదాహరణములను జూడుఁడు—

సీ. తనకులబ్రాహ్మణు............నిత్యసత్యవచను మత్యమరాధిపా
చార్యు సుజను నన్నపార్యుఁ జూచి"

అని భారతాదిపర్వములో నన్నయభట్టారకుఁడు తన్నుఁ గూర్చి 'నన్నపార్యు' నని ప్రథమపురుషములోఁ జెప్పుకొన లేదా?

"ఎఱ్ఱనార్యుండు.........అరణ్యపర్వశేషము పూరించెఁ గవీంద్ర
కర్ణపుట పేయముగాన్"

అని భారతారణ్యపర్వాంతమున నెఱ్ఱాప్రెగడ తన్నుఁ గూర్చి "యెఱ్ఱనార్యుఁడు పూరించె" నని ప్రథమపురుషములోఁ జెప్పుకో లేదా? ఎవ్వరెవ్వరినో చెప్పనేటికి? బమ్మెరపోతన్ననే చూతము.

ఉ. "ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి పురంబులు వాహనంబులున్
సొమ్ములు గొన్ని పుచ్చుకొని చొక్కి శరీరము వాసి కాలుచే

నమ్మంట వ్రేటులం బడక నమ్మతి శ్రీహరి కిచ్చి చెప్పె నీ
బమ్మెరపోతరా జొకఁడు భాగవతంబు జగద్ధితంబుగన్."

అని భాగవత ప్రథమస్కంధములో బమ్మెరపోతనామాత్యుఁడే తన్నుఁ గూర్చి "బమ్మెరపోతరా" జని ప్రథమపురుషములోఁ జెప్పుకొన లేదా? బమ్మెరపోతరా జని ప్రథమపురుషములోఁ నుడువుటచేత భాగవతము పోతన రచించినది గాక మఱియొకరు చెప్పిన దని చెప్పి కంఠోక్తిగాఁ జెప్పఁబడినదాని నంతను వీరభద్రరావుగారు కొట్టివేయుదురా?

ఇఁకఁ బండితకీర్తనీయుఁ డన్నదానిలోఁ గలదన్నయాత్మశ్లాఘయు నిటువంటిదుర్బల మైనహేతువే. భోగినీదండకములోనిరచనభాగవత రచనమువలెనే పండితశ్లాఘాపాత్రముగా నుండలేదా? ఉన్న దానిని జెప్పుకొనుట సత్యమే యగును గాని యాత్మస్తుతి కానేరదు. ఒకవేళ నిందుఁ గొంచెము స్తుతియున్నదనుకొన్నను పయిపద్యములో "నిత్యసత్యవచను మత్యమరాధిపాచార్యు" నని నన్నయభట్టు చేసి కొన్నదానిలో నిది యెన్నవపాలు? "కవీంద్రకర్ణపుటపేయముగా" నని యెఱ్ఱాప్రెగడ చెప్పుకొన్న దానిలో నింతమాత్రపుస్తుతి లేదా? పోతరాజు చెప్పినపద్యములోనే "శ్రీహరి కిచ్చి చెప్పె నీబమ్మెరపోతరా జొకఁడు భాగవతంబు జగద్ధితంబు గ" ననుచోట నించుక యాత్మస్తుతియు, "ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి" యనుచోట నించుకపరనిందయు, కనఁ బడుచుండలేదా?

బమ్మెరపోతరాజువంటి భక్తాగ్రేసరుఁ డొకరాజుంచుకొన్న వేశ్యనుగూర్చి దండకము చెప్పునా యన్నది మూఁడవ హేతువు! ఈదండకము చెప్పునాటికి పోతన్న భక్తాగ్రేసరుఁడు కాఁడు. చంద్రోపరాగపర్వదినమున గంగాస్నానమునకుఁ బోయినప్పుడు రాముఁ డుఁడు

స్వప్నములో సాక్షాత్కరించి శ్రీమద్భాగవతమును దెనిఁగింప నియోగించినతరువాత నీతనివిష్ణుభక్తి యారంభ మైనది. తోడనే యితఁడు భాగవతరచన కుపక్రమించెను.

పోతన బాల్యమునుండియు విశేషవిత్తవంతుఁడు కాకపోవుట చేతను సహజపాండిత్యముగలవాఁ డగుటచేతను నిరుపమానకవిత్వ నైపుణి గలవాఁ డగుటచేతను రాజాశ్రయమును సంపాదించి తనపాండిత్యమును ప్రకటించి విత్తమార్జించి పేరుపొందవలె నన్నయపేక్షతో మహావిద్వాంసుఁ డని పేరొందిన సమీపరాజ్యపదస్థుఁడై యున్నసింగమనాయని దర్శించుట కయి యౌవనారంభదశలోఁ బోయి యుండును. ఆప్రభువు తనప్రియురాలిపైని దండకమును జెప్పి నీకవననైపుణిని జూపు మని నియమించినప్పుడు యువజనస్వాభావికదౌర్బల్యము చేతనో దాక్షిణ్యముచేతనో పాండిత్యప్రకటనాభిలాషచేతనో రాజుకోర్కె చెల్లించి యుండును.

భోగినీదండకము పోతనవిరచితము కా దని చెప్పుటయే మనస్సులో నాక్షిప్త మయినను భాగవతకవిత్వముతో భోగినీదండకకవిత్వమును బోల్చి చూచినప్పుడు నామన న్నట్లు వ్రాయుట కొప్పినది కాదు. మొట్టమొదట భోగినీదండకమును ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారములోఁ జూచినప్పుడు నాకత్యాశ్చర్యము కలిగినది. అవలకెవ్వరైనను పోతన్న భోగినీదండకమును జేసె నని చెప్పుచువచ్చినప్పుడు నేను వారినినమ్మక యబద్ధమని నిరాకరించుచు వచ్చితిని. దండకమును ప్రత్యక్షముగాఁ జూచినతరువాతను దానికవిత్వము పోతనదే యని దృఢముగా తోఁచినతరువాతను పరులాతనిపేరుపెట్టి కల్పించి యుండు రని నమ్ముటకుఁ దగినహేతువులు కనఁబడకపోవుటచేతను నేను సత్యమని నమ్మినదానిని నాకవులచరిత్రములోఁ బ్రకటింపవలసివచ్చి

నైతిని. నాపుస్తకము ప్రకటింపఁబడఁగానే యప్పుడు ప్రభుత్వము చేయు చుండి యిప్పుడు కీర్తిశేషు లైనవేంకటగిరిరాజుగారు సర్వజ్ఞ సింగమనాయఁడు వేశ్యాగమనదోషదూషితుండు గానియకళంకచరిత్రుఁడయినవిద్వాంసుఁ డనియు నట్టిమహనీయునిపయిని వేశ్యాసంపర్కదోష మారోపించుట తమ కవమానకర మనియు నాపేర వ్రాసిరి. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములో నున్న భోగినీదండకమును దెప్పించి చూచి యావిషయమునఁ దృప్తిపొందవలసిన దని నేను బదులు వ్రాసితిని. అందుపైని వారు తమపురాతనగ్రంథములను వెదకింపఁగాఁ వానిలోఁ దమయాస్థానమునందే యాగ్రంథము దొరకిన దని కొంతకాలము నకు మరల వ్రాసిరి. ఎటువంటిమహానుభావులకును నవస్థాభేదము లుండును. ప్రథమావస్థలోనిదోషములు తదనంతరావస్థలయందు నివారణము లగును. ప్రథమదశలోనియనుభవమునుబట్టి కడచినప్రమాదమునకు పశ్చాత్తప్తుఁ డయి పోతనార్యుఁడు ముందు రాజాస్థానములకుఁ బోఁగూడ దనియు రాజులకుఁ గృతులియ్యఁగూడ దనియు నియమము చేసికొని యుండును. కర్ణాటరాజులచేత నెప్పుడయిన నవమానితుఁడయి పోతన్న రాజులను ద్వేషించువాఁ డయియు నుండవచ్చును. భ్రమప్రమాదములు మనుష్యస్వభావము లగుటచేత నెటువంటి విద్వాంసులకును నొకానొకప్పుడు ప్రమాదము సంభవింపవచ్చును. అటువంటిది పూర్ణచంద్రునిలోనికళంకమువలె మహనీయులకీర్తిచంద్రికకు మాలిన్యము తీసికొని రాఁజాలదు.

శేషాద్రిరమణకవులు కృష్ణాపత్రికలో నెల్లుట్లనారాయణకవిని గూర్చి వ్రాయునప్పుడును తత్పూర్వమున నెల్లుట్లనృసింహారావుగారిని గూర్చి వ్రాసినప్పుడును వారు బమ్మెరపోతరాజువంశమువా రని వ్రాసి యున్నారు. ఈకథ యెంతమాత్రమును విశ్వాసార్హ మయినది కాదు.

బమ్మెరపోతనామాత్యుసంతతివా రాఱువేలనియోగిశాఖవారు; నెల్లుట్ల వారుగోలకొండవ్యాపారిశాఖవారు; బమ్మెరవారుశైవులు; నెల్లుట్లవారు వైష్ణవులు. పదునాఱవశతాబ్దమునకుఁ గడపటిభాగముననో పదునేడవ శతాబ్దారంభముననో యుండిననారాయణకవిపూర్వులు మొదట రాజ భండారమువా రయి తరువాత నెల్లుట్లవా రయి రఁట! ౧౬౩౬ వ సంవత్సరప్రాంతమునం దుండినయజ్జరవు పేరయలింగము (ఒడయనంబి విలాసకర్త) బమ్మెరపోతరాజునకు నాలవతరమువాఁ డయినకేసనకవి యొక్కకూఁతు రైనయెల్లమను వివాహ మాడుటచేతఁ బోతనసం తరివారు పదునేడవశతాబ్దారంభమునందుఁ గూడ నెల్లుట్లవారుగా మాఱక బమ్మెరవారుగానే యుండి రనియు శైవులతో సంబంధములు చేసికొనుచుండి రనియు నొడయనంబివిలాసములోని యీక్రిందిపద్యము వలన స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది—

ఉ. బమ్మెరవంశమందునను బ్రౌఢసరస్వతిపద్దు గాంచి తా
నెమ్మె దలిర్పఁ గేసనకవీశ్వరుఁ డప్పమనామసాధ్వియం
దిమ్మహిఁ గూర్మిఁ గన్నసుత యెల్లమయందును దేరయాఖ్యుఁడన్
సమ్మతిఁ గంటి వీరనరసమ్మను గంగనమంత్రియుగ్మమున్.

బమ్మెరపోతనామాత్యుఁడు భాగవతరచనాప్రారంభకాలముననే బమ్మె రను విడిచి యేకశిలానగరమును జేరెను. బమ్మెరవారికిని నెల్లుట్లవారికిని కౌండిన్యగోత్రసామ్య మొక్కటి దక్క వేఱుసంబంధ మేదియులేదు. పదునాఱవశతాబ్దాంతమునందు బమ్మెరప్రౌఢసరస్వతిపుత్త్రుఁడు కేసన్న రచియించిన హైమవతీవివాహోవతారికవలన సహిత మీయంశములు దేటతెల్ల మగును.

నిశ్శంక కొమ్మన్న.

ఈకవి శివలీలావిలాసమును రచించెను. ఈగ్రంథములోని మొదటిరెండాశ్వాసములు మాత్రమే శ్రీవేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి యొద్ద నున్నవి. అందు మొదటిరెండుపత్రములు లేవు; మిగిలినపత్రములు సహితము మిక్కిలి శిథిలములు నయి యున్నవి. ఈకవిచే శివలీలావిలాసము వేమవీరభద్రారెడ్లతమ్ముఁడును నల్లాడరెడ్డిపుత్త్రుఁడునునయిన దొడ్డారెడ్డి కంకితము చేయఁబడినది. పుస్తకావతారికయం దల్లాడరెడ్డి పెదకోమటివేమారెడ్డిని గజపతిని జయించినట్లు చెప్పఁబడినది. కాటయవేమునియనంతరమున రాజమహేంద్రవరరెడ్డిరాజ్యము నాక్రమించుకోవలె నని యావల కొండవీటిరాజయినపెదకోమటివేమారెడ్డియు నీవల కటకాధీశ్వరుఁ డైనగజపతియుఁ బ్రయత్నించిరి కానివా రల్లాడరెడ్డియొక్క నిరంతరజాగరూకతవలనను పరాక్రమమువలనను విఫల ప్రయత్ను లయి పరాజితు లై వెనుక మరలవలసినవా రయిరి. వీరభద్రారెడ్డి రాజయినతరువాత నాతనియగ్రజుఁ డైనవేమారెడ్డియు ననుజుఁ డయినదొడ్డారెడ్డియు మహాబాహుపరాక్రమశాలు లయి శత్రురాజులతో యుద్ధములు చేసి సోదరునిరాజ్యమును పెంపుచెందించిరి. ఈయిరువురపరాక్రమములును కాశీఖండమునం దిట్లు వర్ణింపఁబడెను—

మ. కొనియెం గంచుకముల్ సముద్భటనటద్ఘోటీభటప్రౌఢిఁ గై
కొనియెన్ స్వేదుక జీడికోట యహితక్ష్మోణీశు లల్లాడఁ జే
కొనియెన్ నాకవరంబు వీఁక మదవద్ఘోరారిసంహారి యై
ఘనుఁ డల్లాడమహీశు వేమన నిరాఘాటైకఘాటీగతిన్.

శా. ఔరా! యల్లయరెడ్డి దోర్దండవసుధాధ్యక్షుండు ధాటీచమూ
భేరీభాంకృతిఘోర ఘోషమున నిర్భేదించె నొడ్డాది శృం
గారంకోటయు లోఁతగడ్డయును నుద్ఘాటించె నత్యుద్ధతిం
క్షీరాంభోధితటంబున న్నిలిపె దిక్సీమాజయ స్తంభముల్.

వీరితండ్రి యైనయల్లాడరెడ్డి భీమనరపాలకునిపుత్రి యైనవేమాంబికను వివాహ మాడినట్లు శివలీలావిలాసములో నీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది—

మ. భరితశ్రీనిధి యమ్మహీరమణుఁ డొప్పం జోళభక్తక్షితి
శ్వరసూనుం డగుభీమలింగమనుజేశశ్రేష్ఠుసత్పుత్రి భా
స్వరకారుణ్యదశాజనావనవిధాసంధాత్రి వేమాంబికన్
వరియించెం బతిభక్తిగౌరవదృఢవ్యాపారసత్యాంబికన్.

ఈవేమాంబ యనవేమారెడ్డి దౌహిత్రి. అల్లాడభూపాలపుత్రుల కీరాజ్యము పితృపితామహపరంపరాగత మయినది గాక వీరభద్రారెడ్డి భార్య (కాటయవేమునిపుత్రి) యైన యనతల్లిమూలముననే లభించిన దైనను

ఉ. తమ్ముని వీరభద్రవసుధాధిపు విక్రమవీరభద్రునిం
సమ్మదలీల రాజ్యభరణస్థితిఁ బట్టము గట్టి బాహుద
ర్పమ్మున వేమభూవరుఁడు వ్రాసె జగద్విజయప్రశస్తివ
ర్ణమ్ములు దిగ్ధురంధరసురద్విపకుంభవిషాణమండలిన్.

అని భీమేశ్వరపురాణములోఁ జెప్పినట్లే

ఉ. తేజ మెలర్ప నవ్వసుమతీధవశేఖరుఁ డొప్పు సర్వధా
త్రీజనరక్షణక్రమధురీణుని దమ్ముని వీరధీమణిన్
రాజమహేంద్రనామనగరంబునఁ బట్టము గట్టె నంచిత
శ్రీజయకీర్తిసారభవిశేషవిజృంభితదిక్సమేతుఁ డై.

అని శివలీలావిలాసములోను, వేమభూపాలుఁడుతమ్ముఁ డైనవీరభద్రుని దయదలఁచి సింహాసనముపై నిఁ గూర్చుండఁ బెట్టినట్టు చెప్పఁబడినది. శివలీలావిలాసములోని యాశ్వాసాంతగద్య మిట్లున్నది—

"ఇది శ్రీమదష్టభాషాకవితాప్రవీణబుధజనస్తుత్యనిశ్శంకకొమ్మనా మాత్యప్రణీతం బయినశివలీలావిలాసంబునందు"

శివలీలావిలాసము ౧౪౩౫ వ సంవత్సరప్రాంతమునందు రచియింపఁబడి యుండును. అందుచేత నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యకవి ౧౪౩౦ వ సంవత్సరముమొదలుకొని ౧౪౭౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును కవి యై యుండియుండును. ఈకవిచేఁ రచియింపఁబడినవీరమాహేశ్వరములోని వని యనేకపద్యము లాంధ్రపరిషత్పత్రికవారియుదాహరణగ్రంథమునం దుదాహరింపఁబడియున్నవి. ఈశివలీలావిలాసమునకే వీరమాహేశ్వర మన్నది నామాంతరమో యది వేఱుగ్రంథమో తెలియరాదు. గ్రంథము దొరకువఱకును వీరమాహేశ్వరము ప్రత్యేకగ్రంథ మనియే భావింతము. కృతిపతివంశజులు కొండవీటిరెడ్డివంశజులవలెనే దేనటివారు ఇరువురును పంటకులమువా రయి దాయాదు లయి యుందురు. శివలీలా విలాసములో వీరు దేనటివా రయిన ట్లీపద్యములోఁ జెప్పఁబడినది—

ఉ. అందు జనించి మించిరి సమగ్రనిరూఢిఁ గ్రమక్రమంబునన్
మందరధీరు లాగతసమస్త (విచా) రులు సంతతప్రజా
నందనకార్యకారులు గుణస్ఫుటహారులు ధర్మరక్షణా
మందవిచారు లంగజితమారులు దేనటు లత్యుదారు లై.

కొమ్మనామాత్యునికవిత్వ మనర్గళధార కలదయి బుధజనమనోరంజకముగా నుండును. శైలి తెలియుట కయి యాతనిగ్రంథములలోని పద్యములఁ గొన్నిటిని నిం దుదాహరించుచున్నాను—

ఉ. శ్రీవిభుసెజ్జ మేదినికిఁ జెల్వగువుట్టము దివ్యసవ్యర
త్నావళిమన్కిపట్టు దివిజారులదుర్గము వాహినీపతుల్
భావముగట్టుతావు బడబాజ్వలనంబున (వంటయిల్లు) నాఁ
గా విలసిల్లు నావనధిగాధమహత్త్వము చెప్ప నొప్పగున్.

చ. వరయశుఁ డింకఁ గల్గుఁ గురువంశమునన్ జనమేజయుండు నాఁ
బరఁగి పరీక్షి తాత్మజుఁడు పాయక యాతఁడు సర్పయాగ ము
ద్ధురమతిఁ జేయు నప్పు డతిదుస్సహతద్దహనార్చులందు సో
దరహితపుత్రపౌత్రసహితంబుగ మ్రగ్గుఁడు మీర లందఱున్.

ఉ. అశ్వముజాడ గానక భయంపడి యానగరాత్మనందనుల్
నిశ్వసనాహతిన్ వదననీరజము ల్గములంగ మొత్త మై
యాశ్వనురూపయానమున నక్కడ కక్కడ కేఁగి యేఁగి యీ
విశ్వవసుంధరాస్థితి గవేషణ చేసిరి పెక్కుభంగులన్.

ఉ. తన్మదిరాక్షివిభ్రమము దక్కక కన్నులఁ గ్రోలఁ జొచ్చెఁ బ్రే
మ న్మరుచేత బిట్టడరి మానస మాతుల మయ్యె నిట్లు గ
న్ను న్మనసున్ వశంబు లయి నూల్కొనమిన్ బహిరంతరంబులన్
దన్మఱచెం గరం బజుఁడు దండడి వేడ్కలు సందడింపఁగన్.

పయిపద్యములు శివలీలావిలాసములోనివి. ఈక్రిందిపద్యములు వీర
మాహేశ్వరములోని వని యుదాహరింపఁబడినవి.—

సీ. పులుఁగురాయఁడు తమ్మికొలఁకులచెలికాని
బండిబోయనితోడిపాలివాఁడు
కన్నుగ స్త్రీలకుఁ బాలిండ్లపసవాస
మగడింప నోపినమగలమగఁడు
దంభోళి కొకయీఁకఁ దాఁకు కానిక చేసి
యమృతంబుఁ దెచ్చినయమవభుఁడుండు

వినతముద్దులపట్టి వనధిచెంగట బోయ
పగకు నాఁకలి గొన్న భవ్యబలుఁడు
పక్షములు దాల్చి వచ్చినపసిఁడికొండ
యట్టు విలసిల్లుమేటి వాహనము గాఁగ
నడచె హతశేషదైవసైన్యములు దాను
నసురకులమర్దనుండు జనార్దనుండు.

సీ. తల్లిదండ్రులతోడితగు లొల్ల కుండియుఁ
దల్లిదండ్రులతోడితగులు వలచి
కందర్పుమీఁ దియక్కటికంబు చెల్లియుఁ
గందర్పుమీఁదియక్కటిక మొదవి
సంసారకేళీప్రసక్తి పోఁ దట్టియు
సంసారకేళిప్రసక్తి కలిగి
సగుణవిశేషయోజనముల్ లఘించియు
సగుణవిశేషయోజనము మరిగి
సగము పురుషుండు కఁజాక్షి సగము గాఁగ
నర్ధనారీశ్వరాకృతి ననువుపఱచి
హరుఁడు తల్లింగమధ్యంబునందు నుండి
హరివిరించుల కంతఁ బ్రత్యక్ష మయ్యె.

శా. ఆజ్ఞాసిద్ధికరంబు ముక్తిదము చిత్తానందసంధాయి శై
వజ్ఞానాంకురశిష్టబీజము ప్రభావప్రౌఢసంచిత్కళా
జిజ్ఞాసావిభవప్రదాయకము లక్ష్మీకారణం బూర్జితో
పజ్ఞామూలము భక్తలోకమునకుం బంచాక్షరం బిమ్మహిన్.

సీ. కమలజాండంబులు కందుకంబులు చేసి
యొండొండ తాటింప నోపువారు

విలయవహ్నులఁ బట్టి వెన దండలుగఁ గ్రుచ్చి
యురమున ధరియింప నోపువారు
శివిరి సంహారభైరవు నైనఁ బొలివోవ
నొకమాత్ర వసి మాల్ప నోపువారు
కాలచక్రక్రియాఘటనంబు ద్రిప్పి యొం
డొకలాగు గావింప నోపువారు
ప్రమథవీరులు వివిధరూపములతోడ
హావన.........ద్యలఘుగతులు
వెలయఁ గోటానకోటులు గొలిచి వచ్చి
రతఁడు హరుఁ గొల్వ నేతెంచునవసరమున.

సీ. కఱకుచీఁకటులమూఁకల నుగ్గు నూచగ
నుఱిచి నూఱక త్రాగునెఱితనంబు
పొట్టేటికాయనిబొళయంబు గదలించి
వాహ్యాళి గదలెడికైభవంబు
క్రతుభాగములు తెచ్చి కై తప్పు గాకుండ
వేల్పుల కందించువెరవుసొంపు
మూఁడుమూర్తులు దాల్చి మురువుతో జన్నంపు
వేదిపైఁ గొలువుండు విభ్రమంబు
నీక చెల్లు నొరుల నీతోడిసాటికిఁ
బేరుగ్రుచ్చి యెన్న లేరు జగతి
వశమె నిన్నుఁ బొగడ స్వాహావధూకుచా
భ్యున్నతప్రకాశ మోహహుతాశ.

గౌరనమంత్రి.

ఈకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును నవనాథచరిత్రమును ద్విపద కావ్యములనుగా రచించెను. ఇతఁడు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందుఁ దన్నుఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పుకొనియెను—

ద్వి. సింగనమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి మంత్రియై జగతిఁ
బొగడొందు పెద్దనపోతరాజునకుఁ
దగినతమ్ముఁడు యశోధనుఁ డెల్లమంత్రి
చెట్ట పట్టంగ నోచినభాగ్యవతికిఁ
జుట్టాలసురభికి సుందరీమణికి
ఘనుఁడు వల్లభమంత్రి గంగాంబ గోరి
కనినపోచాంబకు గారాబుసుతుఁడ
ధరణి నమాత్యరత్నం బనఁ బరఁగు
ధరణిమంత్రికిఁ గూర్మితమ్ముఁడ ఘనుఁడ
భూతనాయకపాదపూజాభిరతుఁడ
గౌతమగోత్రుండ గౌరనాహ్వయుఁడ
సరససాహిత్యలక్షణవిచక్షణుఁడ
బిరుదవిఖ్యాతిచేఁ బెంపొందువాఁడ.

ఇచ్చట నెల్లమంత్రికిని పోచాంబకును బుత్త్రుఁ డయినట్లు చెప్పఁబడినను పుష్పకాంతమునందు

మతిమంతుఁ డయ్యలమంత్రిపుంగవుని
సుతుఁడు గౌరనమంత్రి సుకవిశేఖరుఁడు
కవు లెన్న నుత్తరకథ రచియించె.

అని యయ్యలమంత్రిసుతుఁ డయినట్టు చెప్పఁబడి యున్నది. అయ్యల యని పొరపాటున నెల్లనకు మాఱుగా పడియుండును. మొదట నున్న దాని నయ్యల యని దిద్దుటకు వలను పడదు. ఎల్లనామము రెండు చోట్లను సరిపడును. ఈద్విపదకావ్యమును మొట్టమొదట ముద్రించినబ్రౌన్‌దొరవారీకవి ౧౬౦౦ వ సంవత్సరప్రాంతమునం దుండిన ట్లభిప్రాయపడిరి. తనపెదతండ్రి యైనపెద్దనపోతరాజు సింగనమాధవ క్షితిపాలునిమంత్రి యైనట్టు కవి చెప్పెను గాని యీపుస్తకమును బట్టి (యీమాధవక్షితిపాలుఁ డెవ్వఁడో యేకాలమునం దుండినవాఁడో తెలి యదు.) ఈకవియే సంస్కృతమున లక్షణదీపిక యనుఛందశ్శాస్త్రము నొకదానిని రచియించెను. దానియం దీమాధవక్షితిపాలునిగూర్చి యీక్రిందిశ్లోకములోఁ గొంతవివరముగాఁ జెప్పెను——

శ్లో. అస్తి ప్రశస్తావనిపాల మౌళిరత్నావళీరంజితపాదపీఠః
రేచర్లవంశార్ణవపూర్ణచంద్రో మహాబల స్సింగయమాధవేంద్రః

పయిశ్లోకమునందు రేచర్లగోత్రము చెప్పఁబడి యుండుటచేత నీమాధవ క్షితిపాలుఁడు బేతాళరెడ్డి కెనిమిదవతరమువాఁ డయినరావుసింగయ మాధవనృపాలుఁ డని తేటపడుచున్నది. ఈమాధవనృపాలునికి పెద్దన సుతుఁ డైనపోతరాజు మంత్రి యైనట్టు వెలుగోటివంశచరిత్రమునం దుదాహరింపఁబడినయొకశిలాశాసనములోని యీక్రిందిశ్లోకములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

శ్లో. శ్రీమతో మాధవేంద్రస్య రాజ్యాంగైకధురంధరః
మంత్రీ పోతనామాసీత్ సర్వశాస్త్రవిశారదః. 31

యస్యామాత్యశిఖామణేః కవివరస్తోత్రైకపాత్రీకృతాం
మత్వా వాక్పతి రిద్ధనీతి సుభగాం వాగ్వైఖరీం లజ్జతే
సోయం పెద్దనమంత్రివర్యతనయః శ్రీపోతరాజోన్వహాం
దేవస్యాస్యమహోపకారరచనాం నమ్యం జ్ఝుదాచీకరత్. ౩౨

రాచకొండ కీశాన్యమూలను రెండుక్రోసులదూరములో నున్న నాగార గ్రామమునందలిమాధవనృపాలునిభార్య శాసనములో

శ్లో. శాకాఖ్యే నిధివార్ధిరామశశిగే వర్షే ప్లవంగే శుభే
మాసే ప్యాశ్వయుజే రఘూద్వహపదే యో రాఘవీయాహ్వయమ్
టీకా మర్థపటుప్రబోధఘటనా మాణిక్యపుష్పాంజలిం
కృత్వా రాజతి రావుమాధవనృపో రామాయణస్య శ్రియే.

అని శాలివాహనశకము ౧౩౪౯ ప్లవంగసంవత్సరాశ్వయుజమాసమున ననఁగా క్రీస్తుశకము ౧౪౨౭ వ సంవత్సరమునందు రావుమాధవనరపాలుఁడు శ్రీమద్రామాయణమునకు రాఘవీయ మనుటీకను జేసె నని చెప్పఁబడినది. ౧౪౨౭ వ సంవత్సరమునం దుండినరావుమాధవనృపాలునిమంత్రి గా నుండినపోతరాజుతమ్మునికుమారుఁ డైనమనగౌరన కవి ౧౪౪౦-౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతములం దుండి యుండవలెను. అందుచేత గౌరనమంత్రి శ్రీనాథకవియొక్కయు త్యకాలములోను తదనంతరమునను నుండినందుకు సందేహము లేదు.

గౌరనమంత్రి చేసినరెండుద్విపదకావ్యములలోను హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన మొకటి యైన ట్లీవఱకే చెప్పఁబడెను గదా? హరిశ్చంద్రుని కథ వేదములనాటినుండియు సుప్రసిద్ధ మయి యీభరతఖండమునం దంతటను పండితులలో మొదలుకొని పామరులవఱకును వ్యాపించి యున్నది. ఈకథ సంస్కృతమున మార్కండేయపురాణములోను స్కాందపురాణములోను జెప్పఁబడి యున్నది. కథ కొంతవఱకు రెండు

పురాణములలోను సమానముగానే యున్నను గొన్నిచోట్లఁ జరిత్రాంశములలో మాత్రమే కాక పేరులయందు సహితము భేదించియున్నది. మార్కండేయపురాణములో హరిశ్చంద్రునిభార్యపేరు శైబ్య యని యున్నది; స్కాందపురాణములో చంద్రమతి యని యున్నది. మార్కండేయపురాణములో హరిశ్చంద్రుఁడు భార్యాసహితముగా మృతపుత్త్రునిచితిలోఁ బడి చావఁబోవుచుండఁగా దేవతలు ప్రత్యక్షమయిన ట్లున్నది; స్కాందపురాణములో హరిశ్చంద్రుఁడు భార్యశిరస్సును చేతిఖడ్గముతో నఱకఁబోవుచుండఁగా దేవతలు ప్రత్యక్షమయిన ట్టున్నది.

౧. శ్లో. స్వపత్న్యా శైబ్యయాసార్థం బాలకే నాత్మజేనచ
వ్రజతో సర్వతోరుధ్వా పంథానం ప్రాహతం మునిః—

మార్కండేయపురాణము.

"వ. ఇట్లు వర్ధితాశేషవిభూషణుం డై తరువల్కలంబులు ధరియించి యన్నరేంద్రుండు శైబ్య యైనధర్మపత్ని యుందనయుండునుదాను నిలు వెడలునవసరంబున నమ్మునికుంజరుం డతని కడ్డంబు వచ్చి"—మారనకృతాంధ్రమార్కండేయపురాణము.

౨. శ్లో. శ్రుత్వా రాజా తదా వాదీ దేవమస్తు శుచివ్రతే
తతః కృత్వా చితాంరాజా చారోప్యతనయంస్వకమ్.
భార్యయా సహిత శ్చాసౌ బద్ధాంజలిపుట స్తదా
చింతయన్పరమాత్మాన మీశం నారాయణం హరిమ్—

మార్కండేయపురాణము.

క. అనవుఁడు నోడఁబడి విభుఁ డిం
ధనములు సొదగా నొనర్చి దానిపయిఁ దనూ

జని నిడి భార్యయుఁ దనపిఱుఁ
దన నిలువం గేలు మొగిచి తత్పరమతి యై.
... ...

క. నారాయణుఁ బీతాంబరు
శ్రీరమణీరమణు భక్తచింతామణి దు
ర్వార విపద్ద్విపకుంభవి
దారణనిపుణాభిధానదై వతసింహాఖ్యున్.

సీ. తలఁచుచు నున్నయాధరణీశునొద్దకు
ధర్ముండు మొదలుగాఁ దత్క్షణంబ
..........................వచ్చి రవుడు.—
మారయకృతమార్కండేయపురాణము.

౧. శ్లో. భార్యాం చంద్రమతీం ప్రాహ దుస్స్వప్నపరిపీడితః
మయినిద్రాముపగతే దుస్స్వప్న స్సమజాయత—
స్కాందపురాణము.

౨. శ్లో. తతో రాజా మహేష్వాసో నిశితేన వరాసినా
జఘాన తచ్ఛిరః స్త్రీవ్రం పశ్యతాం త్రిదివౌకసాం.
... ...
పున రాదాయతం ఖడ్గం తచ్ఛిరః చ్ఛేత్తుముద్యతః
తస్యాశ్శిరసితత్ఖడ్గః పపాత సుమదామవత్.
తత్రాంతరే సర్వదేవా హాహేతి ప్రియవాదినః
తత్రాగత్యముదావిష్టా స్తత్కారం జగృహుస్తతః—
స్కాందపురాణము.

ఈ రెండుకథలలో మార్కండేయపురాణములోనిది యుత్తరహిందూ స్థానములోను పశ్చిమహిందూస్థానములోను వ్యాపించి యున్నది.

స్కాందపురాణములోనిది దక్షిణహిందూస్థానములో వ్యాపించియున్నది. ఈస్కాందపురాణములోని హారిశ్చంద్రకథనే మొట్టమొదట గౌరనకవి ద్విపదకావ్యముగాఁ దెనిఁగించెను. తరువాత శంకరకవి, శరభకవి, మల్లారెడ్డి మొదలైనవారు దీనిని పద్యకావ్యములనుగాఁజేసిరి. గౌరనకవి ద్విపదకావ్యము మృదుమధురపదసంఘటిత మయి లోకోక్తిస్వభావోక్తి సంయుత మయి ప్రౌఢ మయి హృదయంగమముగా నున్నది. ఈతని భాషాంతరీకరణకౌశలమును తదితరకవులకు నీతనికిం గల తారతమ్యమును దెలుపుట కయి రెండు మూఁడుదాహరణముల నిచ్చుచున్నాను—

౧. ద్వి. ఓజదధ్యాజ్యశాల్యోదనమాంస
భోజనంబులు పరిపూర్తిగా మెసఁగి
మత్తులై వర్తిల్లుమానవేశ్వరులు
నత్తుగా బొంకుట నత్య మెయ్యెడను
జనపతు లేయూరు నత్య మేయూరు
వినఁగూడ దీమాట విడువుము చాలు.— గౌరనమంత్రి.

శ్లో. శాల్యన్నం సఘృతాపూపం భక్షయిత్వా వద త్యసౌ
నిర్వాహ్య మేవవక్తవ్యం సభాయాం దేవసత్తమ
క్వ రాజానః పాపకృత్యాః క్వసాత్యం దేవదుర్లభమ్. స్కాందము.

ఉ. ఒత్తుగ మాంసము న్మదుగుటోగిరముల్ ఘృతశర్కరాదులున్
గుత్తుకబంటిగా మెసఁగి క్రొవ్విప వధూరతితంత్రలీలలన్
మత్తిలి దేహము ల్మఱచి మాటికి బొంకునృపాలకోటికిన్
సత్తు దలంప నెక్కడిది సంయమి నీ కిటు పల్కఁ బాడియే.—

శంకరకవి.

ఉ. మోదముతో నిరంతర మపూపఘృతప్లుతశాకమాంసశా
లోదనము ల్భుజించి వివిధోరువధూరతితంత్రలీలచే
మాదృశు లెవ్వ రంచుఁ గడు మత్తిలి యున్ననరేంద్రకోటికిన్
బాదుకొనంగ నేర్చిన శుభప్రదసత్యవిశేషచిహ్నముల్ —
శరభకవి.

౨. ద్వి. ఆటదానికి వశ మమ్మ యీమేటి
కోటలు దాటి యీగోడలు దాటి
తాళంబు లెడలించి తలుపులు దెఱచి
కేళిమై రొప్పజాగిలముల మొఱఁగి
దాది వాకట్టి భూతలనాథుపట్టి
నాదట నీరీతి నట్టొత్తి చంప.—గౌరనమంత్రి.

శ్లో. మానుషీ చేత్కథం కుర్యాదియం ప్రాకారలంఘనం
కథం గచ్ఛతి భూపాలసదనం జనరక్షితం
ఆయుధైః కీలకై ర్వ్యాప్తాన్ కవాటపిహితాన్ బహూన్
ఉత్పాట్యాంతఃపురం గత్వా కథం పుత్రం హనిష్యతి.-స్కాందము.

మ. జలజాతాక్షికి శక్యమే మనమునం జర్చింప నిర్భీతిఁ గో
టలు లంఘించి కవాటము ల్దెఱచి చండస్ఫూర్తి మై నుండు కు
క్కల వాకట్టి నృపావరోధగృహభాగంబు ల్ప్రవేశించి ని
శ్చలత న్సాహసలీల రాకొమరు నాశ్చర్యంబుగాఁ జంపఁగన్.—
శంకరకవి.

3. ద్వి. ఱంతుగా నా బోతు ఱంకె వేసినను
గంతులు దక్కునే కంఠీరవంబు
కల్లజంజాటంబు కౌశిక యిచటఁ
జెల్లదుసుమ్ము వసిష్ఠుఁ డుండంగ

సురగకంకణులతోడ సూరజోగులను
సరిచేసి యెన్నినచందాన నీవు
నమితసత్యవ్రతుం డగుహరిశ్చంద్రు
సమముగా నృపపిశాచముల లెక్కింతు—గారన.

చ. క్రమ మెఱుఁగంగలేక ఫణికంకణులతోడుత సూరజోగులన్
సమముగఁ జూచిన ట్టమితసత్యచరిత్రు జగత్పవిత్రు దు
ర్దమరిపురాజికాననవిదాహసముజ్జ్వలవీతిహోత్రు స
ద్విమలవిచిత్రగాత్రుఁ బృథివీజనచారుసరోజమిత్రునిన్.

క. నిరతప్రతాపజితభా
స్కరుఁడు హరిశ్చంద్రసుగుణసాంద్రునితోడన్
గురు తెఱుఁగలేనికతమున
సరిచూతురె నృపపిశాచసంఘమునెల్లన్—శరభకవి.

ర. ద్వి. నీ వొకండవె కావు నినువంటిమునులు
వేవురు గూడి వేవేలచందముల
మాయలు పన్నిన మరులు కొల్పినను
పాయనియిడుమలపాలు చేసినను
జననుతుఁ డగుహరిశ్చంద్రభూవిభుఁడు
మనసున వాక్కున మఱి చేతలందుఁ
గలలోన నైనను..................
......తా నాడినమాట బొంకండు—గారన.

ఉ. భూతలమందుఁ జేరి నినుఁ బోలుమునిప్రవరుల్ సహస్రసం
ఖ్యాతశతాయుతంబు లధికంబుగ మాయలు పన్ని దుఃఖసం
జాతమనస్కుఁ జేసిన నిజంబుగ నెమ్మది నిల్పఁ డెన్న ని
ర్ధూతకళంకుఁ డాతఁ డనృతోక్తులు దాఁ గలలోన నేనియున్—
శరభకవి.

౫. ద్వి. వరుస నిక్ష్వాకుభూవరునాటనుండి
పరిణామ మెసఁగ మీపదములచెంతఁ
జల్లగా మహి నెల్లచనువులు మాకుఁ
జెల్లఁగా నుంటిమి చెల్లఁబో నేఁడు
మదిలోన నిటు దయమాలి కుయ్యిడఁగ
వదలక యీమునివ్యాఘ్రంబువాతఁ
బొదివి త్రోచెదుపశుపుంజంబు వోలె.

* * * *

గజిబిజి నొంది యిక్కడఁ దల్లిలేని
ప్రజలమై బాములఁ బడఁ జాల మేము—గౌరన

మ. అలఘుప్రాభవ మమ్ము మీఱ లిది పర్యంతంబు సత్ప్రేమచేఁ
దలిఁదండ్రిక్రియ మనుపించి పెంచి చటులోద్యత్క్రోధివై. నేఁడు బె
బ్బులివాతం బడఁ ద్రోచి పోవఁ దగునే భూనాథ మానేర మే
వలనం జూచితి వైనఁ గావఁ దగదే వర్ణింప మున్మాటికిన్—

శంకరకవి.

౬. ద్వి. అనఘాత్మ నీకోమలాంఘ్రిపద్మమ్ము
ఘనవజ్రమకుటసంగతమైనయట్టి
నామస్తకంబు మిన్నక సోఁకి నొచ్చె
నేమి తప్పాదవె నాయెడఁ జెప్పు మనిన
గిటగిట పండ్లను గీటి కౌశికుఁడు
చిటచిట మిడుగుర్లు చెదర వీక్షించి
తలపోయ నొకపాదతల మన నేల
కలయంగ నిఖిలాంగకంబులు నొచ్చె—గౌరన.

చ. అనఘచరిత్ర నీమృదుపదాబ్జము మామకరత్నయుక్తకాం
చనమకుటంబుతో నొరసి చాలఁగ నొప్పి వహించె నే నొన
ర్చినయపరాధ మేది యిటు చేయఁగ నానతియిందు నావుడున్
మునికులముఖ్యు డిట్లనియె మో మరుణాంబుజకాంతి నీనఁగన్.

క. ఒకపాద మనఁగ నేటికి
సకలాంగంబులును నొచ్చె సాహసవృత్తిన్
మొకమోడక నీచేసిన
నకుటిలకృత్యముల మాకుఁ జర్చింపంగన్ —శంకరకవి.

శ్లో. వీడితో య స్మహాభాగ । పాద స్తే నీరజోపమః
కఠినోజ్జ్వలపాషాణ । కిరీటే వినియోజితః
తత స్తం ప్రాహ కుపితో । విశ్వామిత్రో మహాతపాః
న మేఽభూన్నం పాదమాత్రం । సర్వాంగం త్వద్విచేష్టితైః. స్కాందము.

గౌరనకవి రచియించినరెండవద్విపదకావ్యము నవనాథచరిత్రము. ఈశివకథలలోని మూడవయాశ్వాసములోనిముఖ్యకథ యొకబ్రాహ్మణుఁడు సౌందర్యవతియు యౌవనవతియు నైనరాజపుత్రిని గామించి మాయోపాయముచేత నామెను దక్కించుకొనఁ దలఁచి యారాజపుత్రి రాజమందిరమునం దుండుటవలన రాజ్యమును రాజవంశమును నిర్మూలమగు ననియు, ఆయాపద తొలఁగించుట కయి యామెను స్వర్ణరత్నాభరణపూర్ణ మయినయొకమందసయం దుంచి తలుపులు మూసి దాని నొకతెప్పమీఁదఁ బెట్టి నదీప్రవాహములో విడువవలయు ననియు, చెప్పి రాజును నమ్మించి యొప్పించి, రాజాప్రకారముగాఁ జేసినపిమ్మట నేటివాలునఁబడి కొట్టుకొని పోయెడిపెట్టెను బట్టుకొని యొడ్డునఁ బెట్టి మఠముఁగుస్థలములోఁ బదిలపఱుపుఁ డని ముందుగానే శిష్యులను నియమించి యుంచెను. జ్యోతిషఫలమునందు మూఢవిశ్వాసము గలయా

రాజశిఖామణి విప్రవాక్యమును వేదవాక్యముగా విశ్వసించి తనకన్న కూఁతును ప్రజాహితార్థముగా మందసలోఁ బెట్టి దుఃఖముతో నేటి నీటఁ ద్రోయింపఁగాఁ బ్రవాహవేగమునఁ గొట్టుకొని పోవుచున్న యా పెట్టెను పరిసరారణ్యమునందు వేఁటాడి డస్సి దప్పితీర్చుకొనుటకయి యేటియొడ్డునకు వచ్చినయొకరాజకుమారుఁ డొడ్డునకుఁ బట్టించి తలుపులు తెఱచి దానిలో రెంపవరతీదేవివలెఁ బ్రకాశించుచున్న యారాచకన్నెను చూచి వలచి తద్వృత్తాంత మడిగి తెలిసికొని స్వర్ణాలంకారసహితముగా గాంధర్వవివాహమున నామెను పరిణయమయి యామందసలోఁ దాను వేఁటాడి పట్టుకొన్నభల్లూకము నొకదానిని బెట్టి తలుపులు వేయించి యథాపూర్వముగా మందసను నదీప్రవాహమునఁ ద్రోపించెను. పెట్టె నెదురుచూచుచు నేటియొడ్డున దిగువను వేచియున్న శిష్యులు తమవంకకు వచ్చుచున్నపెట్టెను దరికిలాగి యొకసురక్షితస్థలమునఁ జేర్చి గురువురాకకు ప్రతీక్షించుచుండఁగా నింతలో సంధ్యాసమయమున బ్రాహ్మణుఁ డక్కడకు వచ్చిచూచి సంతోషించి శిష్యులను శ్లాఘించి శిష్యులకు వేఱుపనులుకల్పించి వారి నందఱిని సాగనంపి తానొంటిగా మందసను తెఱచునప్పటి కందులో నున్నయెలుఁగుగొడ్డాతని మీఁదఁ బడి కఱచి కండ లూడఁదీసెను. ఈకథలోనిభాగము లక్కడక్కడివి కొన్ని యిం దుదాహరింపఁబడుచున్నవి.—

ద్వి. చెడితిరా నీఁక నేమి చేయుదు ననుచుఁ
గడుపును బిసుకుచుఁ గటకటా యనుచు
నిలిచినచో నొకనిమిషార్థ మైన
నిలువ నోపక కూడు నీళ్ళును బాసి
కడుజాలిఁ బొందుచుఁ గన్నంబులోన

వడి తేలు కుట్టినవానిచందమున
వెఱఁగుఱితిని కడు వేదనఁ జాల
నడరుచు నొకయుపాయమును జింతించి.

* * * *

విను వినకుండుము వివరించుకొనుము
కొనకుండు మనుచును గుఱిలాత్మఁ దతని
చెవి డాసి కూఁతురుచేవ్రాఁతఫలము
వివరించి చూచితి విను మీకుమారి
నీయింట నుండిన నీవు నీప్రజలు
నీయేలుదేశంబు నిర్మూల మగుదు
రన విని భీతితో నతఁ డామమాట
తనకు నంతకుమున్న తార్కాణ యగుట
తలపోసి యక్కట తల్లి పెంచినది
మెలమి నీబాలిక నేగతి విడువ
నోడఁబడు బుద్ధి నీయువిదమె నాకుఁ
గోడు కైనఁ గూఁతైనఁ గూర్మి నెక్కొన్న.

* * * *

వెఱతుము నీమాట వేలెడుఁ గడవ
నెఱిఁగింపు మీపాప నేమి చేసెడిది
నావుడు సిద్ధించె నాకోరి కనుచు
భావంబులోపలఁ బ్రమదంబు నొంది
యాతఁ డిట్లనె వసుధాధిప మిగుల
చాతురిగా మందసంబును జేసి
దానిలోన మణికనకాంబరాభరణ

జాలంబుతోడ నీచపలాక్షి నునిచి
తలుపులు వదలించి తగుతెప్పమీఁదఁ
బాలుపొంద నునిచి యుప్పొంగుపెన్నీట
వెసఁ బాఱవిడిచిన వేవేగ శుభము
లెసఁగు మీకెల్లను నెలనాగభాగ్య.

... ...

నృపతి యాకన్యపాణిగ్రహణంబు
విపులసమ్మదమున వెలయఁ గావించి
మనమార మొదల నమ్మందస నున్న
ఘన మైనవస్తువుల్ గైకొని యందుఁ
బూని తా నంతకు మున్ను వేటాడి
బోనిలోఁ దెచ్చినభూరిభల్లుకముఁ
జేరఁగొట్టి తలుపు లచ్చ్చలు వదలించి
తిరముగాఁ దొల్లిటితెప్పపై నునిచి
యేటఁ బో విడిచి యాయింతిఁ దోడ్కొనుచు
ఘోటకభటదంతికోటులతోడఁ
దనపురి కేగెను దదనంతరంబ
యనువునఁ జను చున్నయామందసంబు
వడుగులు గని యుబ్బి వడిఁ గుప్పిగంతు
లిడుచు నొండొరుల బల్విడిఁ గేక లిడుచుఁ
గొట్టి అంకెలు వేసికొనుచుఁ జెలంగి
పట్టి మందసఁ దెచ్చి పరఁగ సయ్యోటి
పొంత ప్రబ్బినప్రబ్బపొదలలో నునిచి
సంతసం బెసఁగ నొజ్జలరాక కెదురు

చూచుచు నుండ నచ్చోటను విప్రు
డేచేటుపాటుఁ దా నెఱుఁగక దక్కె
రాచకూఁతురు మనోరథసిద్ధి యెసఁగె
నాచపలాక్షిఁ జయ్యనఁ బొందకున్న
నేచినయీమనం బెట్లాప వచ్చు?

... ...

చలమున బ్రహ్మరాక్షసుఁడ నై నిన్నుఁ
బొలియింప కిఁక నెటుఁ బోవనీ న్నమ్ము
మలయజగంధి నామాటకు మాఱు
పలుకవు నక్కెళ్లు పడియెనో చెవుడు
తొడరెనో పెనుమద్ద దురిగిరో నోర
నెడదవ్వులను మాట లేల మా కనుచు
వెలుపల దోవతి వేసి లోపలికిఁ
దలయెత్తి మోకాళ్ళు తడవుచుఁ జొచ్చె.

నలుపారునెలుఁగుతిన్ననితోఁకఁ జూచి
ప్రీతిమై రాకొమారితవేణి యనుచుఁ
జేతఁ బిగ్గరఁ బట్టి చేరఁ దివ్వటయు
గొటగొట గోండ్రించి కోఱ లొండొంటిఁ
గటకటఁ దాఁకింప గర్భంబు గలఁగి
హాతాత హామాత యనుచు మోచేతు
లూఁతగా వెనుకకు నొరిగి వెలికలఁ
బడి పొఱుకొని గుండె బలువిచ్చి నడిచి
పడఁగ నెలుం గని భీతిళింపఁ గను

పత్తఱి విప్రుపై నదరంట నుఱికి
క్రొత్తనెత్తురు లొత్తఁ గ్రొవ్వాడిగోళ్ళ
జిల్లులు వోవంగ శిరమును నురము
గుల్లలత్తిగాఁ గొట్టియు మెడయుఁ
జరణయుగంబుఁ గక్షములు నురంబుఁ
గరములు జిగిబిగిగా నొగిలించి
విడిచె నంతటితోడ విటశిఖామణికి
నడఁగెఁ దొల్లిటివిషయపువేధ లెల్లఁ
గెరలి భల్లూక మీక్రియఁ దన్నుఁ గఱుప
హరిహరి గోవింద యయ్యారో యనుచుఁ
దఱియంగఁబడియె నంతయుఁ బోలఁ జూచి
మఱివచ్చి వడుగులు మందవఁ గదిసి
వగచుచుఁ జేరి మీవంటిపెద్దలకుఁ
దగిలె నీదురవస్థ దైవయోగమున.

దగ్గుపల్లి దుగ్గయ్య.

ఈకవి భారతానుశాసనికపర్వములోఁ జెప్పఁబడినకథ ననుసరించి నాచికేతూపాఖ్యానమును రచియించి యనంతామాత్యగంగన కంకితము చేసెను. దుగ్గయకవి శ్రీనాథమహాకవిశిష్యుఁడును మఱఁదియు నయి యుండెను; శ్రీనాథునిభార్యతమ్ముఁ డనియు నాతనియొద్దనే యుండి చిన్నతనమునందు విద్యాభ్యాసము చేసె ననియు తోఁచుచున్నది. నాచికేతూపాఖ్యానాశ్వాసాంతగద్య మి ట్లున్నది—

గద్య. ఇది శ్రీమత్కమలనాభపౌత్ర మారయామాత్యపుత్ర కవిసార్వభౌమ సకలవిద్యాసనాథ శ్రీనాథమహాకవీంద్ర ప్రసాదలబ్ధకవితావిశేష దగ్గుపల్లితిప్పనార్య ప్రియతనూజ దుగ్గననామధేయ ప్రణీతం బైన నాసికేతూపాఖ్యానం బనుమహాప్రబంధంబు నందు&c.

కృతిపతి కవి నుద్దేశించి యిట్లనియెను—

క. హితమతివి సకలవిద్యా
చతురుండవు చాటుపద్యజాలంబుల నా
కతులితకీర్తులు కలిగిం
చితి దుగ్గనకవివరేణ్య శివకారుణ్యా.

సీ. సంస్కృత ప్రాకృత సౌరసేనీముఖ్య
భాషాపరిజ్ఞానపాటవంబు
పన్నగపతిసార్వభౌమభాషితమహా
భాష్యవిద్యానమభ్యాసబలము

షట్పాదకణాదపతంజలోదీరిత
న్యాయకళాకౌశలాతిశయము
శ్రుతిపురాణాగమస్మృతిసాంఖ్యసిద్ధాంత
కబళనవ్యుత్పత్తిగౌరవంబు
పూర్వకవిముఖ్యవిరచితాపూర్వకావ్య
భావరససుధాచర్వణప్రౌఢతయును
గందళింపంగఁ గాశికాఖండనైష
ధప్రముఖవివిధప్రబంధము లొనర్చి.

సీ. కవిసార్వభౌముఁడై కర్ణాటవిభుచేతఁ
గనకరత్నాభిషేకములు గనిన
శ్రీనాథసుకవి కూరిమి చేయుమఱఁదివి
దుగ్గయకవిరాజ దగ్గుపల్లి
తిప్పనార్యునకు సతీమణియెఱ్ఱమ
కును దనూజుఁడవు పోతనకు నెఱ్ఱ
నామాత్యవరునకు ననుఁగుఁదమ్ముండవు
శాండిల్యగోత్రుఁ డౌసరసమతివి
చెప్ప నేర్తువు కృతులు సుస్థిరముగాఁ గఁ
గాన నీవు రచింపంగఁ గడఁగియున్న
నాసికేతుచరిత్రంబు నాదుపేర
నంకితము సేయు కవిరాజు లాదరింప.

ఉ. మాపినతండ్రి గంగయయమాత్యశిఖామణి తత్తనూభవుం
డై పెనుపొందు దేవసచివాగ్రణి కిచ్చితి వంధ్రభాషఁ గాం
చీపురనాథుదివ్యకథ చిత్రతరంబుగ విస్తరించి నీ
వోపుదు వార్యహృద్యమధురోక్తుల సత్కృతులొప్పఁ జెప్పఁగన్.

ఇతఁడు తనవిద్యాగురువును బావయు నైనశ్రీనాథునిపాండిత్య ప్రభావమును వర్ణించుచు నాతఁడు కర్ణాటవిభునిచేత కనకరత్నాభిషేకమునుపొందినవృత్తాంతమును గూడఁ జెప్పి యున్నాఁడు. కవి దగ్గుపల్లితిప్పనార్యునకును నెఱ్ఱమకును పుత్రుఁడు; శాండిల్యగోత్రుఁడు; పోతనకును నెఱ్ఱనకును దమ్ముఁడు. ఈగ్రంథమును రచియించుటకు ముందే యీకవి కాంచీపురమాహాత్మ్యమును రచియించి కృతిపతి పినతండ్రి కుమారుఁ డైనదేవయామాత్యున కంకిత మొనర్చెను. కృతిపతి యైనచెందలూరి గంగామాత్యుఁడు మాధవవర్మవంశమువాఁ డైనతమ్మరాజుయొక్క కుమారుఁ డగుబసవన్నృపాలున కాప్తసచివుఁ డైన ట్లీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడెను—

సీ. చతురంగబలము విజయవాడదుర్గాంబ
వరమునఁ బడసి దుర్వారలీల
జగతీస్థలం బెల్ల సాధించి జయశాస
నములు దిగ్గంతదంతముల నలిపి
పేదబాలునకుఁ గాఁ బ్రియసుతమోహంబు
పట్టక బెజవాడపాడి నిలిపి
కలయఁ బురమునఁ గాంచనవర్షంబు
గురియించి దేవతాకోటి పొగడ
వసుధ నెగడినమాధవవర్మవంశ
వర్ధనుం డగుతమ్మభూవరునిబసవ
పార్థివున కాప్తుఁ డై కృపాపాత్రుఁ డగుచు
ఘనత మెఱసె ననంతయగంగవిభుఁడు.

విశాఖపట్టణమండలములోని విజయనగరసంస్థానాధిపతు లగుపూసపాటి

వారు తా మీమాధవవర్మసంతతివార మని చెప్పుకొందురు. కృతిపతి యైనగంగామాత్యు డొకనాడు కొలువుండి

"క. సరసులు సుకవీంద్రులుఁ దను
బరివేష్టింపంగఁ గావ్యబంధురగోష్ఠీ
పరుఁ డగుచు నుండి యస్మ
త్సరసవచోవైఖరుల హృదయమునఁ దలఁచెన్.

వ. తలఁచి యప్పుడుపరమానందంబున సామాజికులం జూచియిట్లనియె.

చ. శ్రుతుల విహారదేశములు సుస్థిరవాక్యపదప్రమాణశా
స్త్రతతులయిక్క లాగమపురాణచయమ్ముల కేళిసద్మముల్
స్మృతులనివాసముల్ కవిసమీహితసత్కవితాగుణప్రసా
దితములు దగ్గుపల్లికవితిప్పయదుగ్గనిగద్యపద్యముల్."

అన్నట్లు కవి కృత్యాదిని జెప్పెను. దుగ్గన శ్రీనాథునికాలములో బాల కవి యయి యాతనియనంతరముననే కాంచీమాహాత్మ్యమును నాచి కేతూపాఖ్యానమును జేసినట్టు కనఁబడుచున్నాఁడు. కృతిపతికాలమును బట్టి విచారింపఁ గా నీకవి ౧౪౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకు నుండి కావ్యరచనము చేయుచుండిన ట్లూహింపఁ దగియున్నది. నందిమల్ల య్య యు ఘంటసింగయ్యయుఁ గలిసి తాము రచించినప్రబోధచంద్రో దయ పద్యకావ్యము నీగంగయామాత్యునకే యంకితము చేసిరి. అటు తరువాత నీకవులే తమవరాహపురాణమును ౧౫౦౩ వ సంవత్సరప్రాం తమునందు రాజ్యపాలనము చేయుచుండినకృష్ణదేవరాయనితండ్రి యైన నరసింహదేవరాయనికిఁ గృతి యిచ్చిరి. గంగయామాత్యుఁడు సాళువ నరసింహరాయనికాలములో నుండక తత్పూర్వమునందే యుండినవాఁ డనుకొన్నను ౧౪౫౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకైన నుండి యుండ వలెను. అవలకే కాంచీపురమాహాత్మ్యమును రచియించి తరువాతనే

నాచికేతూపాఖ్యానమును రచియించి యుండుటచేత నీకడపటిపుస్తకము ౧౭౮౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయందు రచియింపఁబడియుండును. నాచికేతూపాఖ్యానములోని మొదటిమూఁడాశ్వాసములు మాత్రమే యిప్పుడు కనఁబడుచున్నవి గాని సంపూర్ణ గ్రంథ మెక్కడను లభింప కున్నది. ఈతఁడు రచియించినకాంచీపురమాహాత్మ్యమును జదువఁగల భాగ్యము నాకు లభింప లేదు. దుగ్గనకవిత్వము సలక్షణ మయి సరస మయి సకలజనాదరణీయముగా నున్నది. ఈతనికవిత్వశైలి తెలియుట కయి యీతనిపుస్తకములలోనికొన్నిపద్యముల నిం దుదాహరించు చున్నాను—

మ. మకరందంబులఁ దొప్పఁ దోఁగి వికచన్మందారమాకంద చం
పకసౌరభ్యముఁ బూని లేఁజిగురుజొంపంబు ల్మొగిం జొచ్చి పా
యక మందానిలుఁ డెందుఁ గ్రుమ్మఱుఁ దపోవ్యాప్తిభ్రమత్తాపసీ
సకలాంగోదితఘర్మవారికణికాజాలంబు నింకించుచున్. ఆ ౧.

ఉ. ము న్నొకనాటిరాత్రి కనుమూసినచోఁ గలవచ్చి వేడుకన్
నన్ను దృఢోపగూహనమునం గరఁగించి మొఱంగి చన్నయా
చిన్నది గాదె యీయువతి పెక్కువ నొందిన దిప్డు నాటికిం
గన్నియ గానఁ బ్రాయ మిది గామి నెఱుంగఁగరాదు గ్రక్కునన్.

ఉ. కోమలి వింటివే యతఁడు కూరిమిపుత్త్రుఁడు నాకు మున్ను పెం
తామరమొగ్గలోన విదితంబుగ డాచినయట్టితేజమున్
తామక యించుకేని యనుమానము లే దిది తథ్య మిమ్మెయిన్
తామరసప్రసూతిచెయిదంబులు వట్రిలె నిట్టిచందముల్.

చ. జిలిబిలిముద్దుచేతలకు సిగ్గు లనిగ్గులు వన్నెవెట్ట వే
వలి యురవీడుచుండఁ జరణంబులు తొట్రిలఁ గ్రాలుఁగన్నులం

దోలఁ కెడుమందహాసములు తొంగలిఱెప్పలలోన డాఁగఁ గా
నలికులవేణి యోసరిలె నల్లన పయ్యెద నోసరించుచున్.

ఉ. సౌహృద మొప్పఁగా గురునిసమ్మతి నాథుఁడు వేలిఁపంప వై
వాహికవహ్నికీలముల వామవిలోచన లీల వేల్చులా
జాహుతి చూడ నొప్పెనఁగె నప్డు కళాధరఖండభృజ్జటా
వ్యూహములోపలం దొరుగుచుండెడు వేలుపుటేటికై వడిన్.

ఆంధ్రపరిష త్పుస్తకభాండాగారములోని యుదాహరణగ్రంథములో దగ్గుపల్లిదుగ్గనశివకంచిమాహాత్మ్యములోనిదని యీక్రిందిపద్య ముదాహరింపఁబడినది—

సీ. బంధూక మెఱమించెఁ బరువయ్యె గేదంగి
కడిమి పుష్పిత మయ్యె గ్రంథి పూచె
నర్జునం బలరారె నరవిందములు గ్రుస్సె
భూస్థలి నేరులు పుక్కిలించె
గండూపదము లుబ్బెఁ గలఁగె హంసచయంబు
నటియించెఁ గప్పలు నమిలి చెలఁగె
చాతకంబులు మించె సాగరం బెడయించె
హరిగోపములతోడ నాఱె వేళ్ళు
ఉత్తభృంగములకుఁ దేనె రిత్త యయ్యె
గండుఁగోయిలకూఁతలు కట్టువడియె
చూలుకొనె స్వాతి కొక్కెరజూటిఁ బాదవె
విష్ణునకు నిద్రపోయెడువేళ యయ్యె.

అపుస్తకమునందే విష్ణుకంచిమాహాత్మ్యమును ఆంధ్రకవిరామయ్య చెప్పిన ట్లందులోనిపద్యము లుదాహరింపఁ బడినవి.

భైరవకవి.

ఈకవి శ్రీరంగమహాత్త్వమును, రత్నశాస్త్రమును, కవిగజాంకుశమును జేసెను. వీనిలో శ్రీరంగమాహాత్మ్యము ప్రధానమైనది. ఈగ్రంథము చాగయామాత్యునిపుత్రుఁ డైనరాఘవమంత్రి కంకితము చేయఁబడినది. రామామాత్యుఁ డని నామాంతరము గలయీరాఘవమంత్రి మాధ్వుఁ డని తోఁచుచున్నది. ఇతఁ డేకాలమునందుండెనో యేరాజుమంత్రియో పుస్తకమువలనఁ దెలియరాదు. అయినను కృతిపతి యన్న విఠలేశ్వరుఁ డీవిధముగా వర్ణింపఁబడెను—

సీ. చండదిగ్వేదండకాండధూర్వహామహీ
మండలోద్ధరణసమర్థ మగుచు
దుర్వారపరిపంథిసర్వసంపద్గర్వ
నిర్వాపణక్రియానిపుణ మగుచు
వేదాదివిద్యావినోదవిద్వజ్జనా
మోదాతిశయసముత్పాది యగుచు
జంభజిన్మదకుంభికుంభీనసాధీశ
శంభుభూభృద్ద్యుతిస్వచ్ఛ మగుచుఁ
బరఁగు నేమంత్రిభుజబలప్రకటశౌర్య
దానసత్కీర్తు లప్రతిమానమహిమ
నాతఁ డిమ్మడిసై పఖానాధిరాజ్య
ధూరధుర్యుఁడు విఠలప్రభువరుండు.

ఇం దిమ్మడియనియు, సైపఖా ననియు, రెండుపేరు లుదాహరింపఁబడి యున్నవి. ఈరెంటిలో నిమ్మడి యనునది ప్రౌఢదేవరాయని

నామాంతరము. ఇమ్మడిదేవరాయ లనఁబడెడు ప్రౌఢదేవరాయలు ౧౪౨౩ మొదలుకొని ౧౪౪౭ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసెను. ఈవిఠ్ఠలప్రభుఁ డిమ్మడికి సామంతుఁడుగా నుండినపైపఖానునొద్దనో యిమ్మడిపైపఖాను లిద్దఱియొద్దనో కొలువుండి రాజ్యభారమును తీర్చుచుండి యుండును. అందుచేత విఠ్ఠలప్రభునితమ్ముఁడైనరాఘవమంత్రి ౧౪౫౦-౬౦ సంవత్సర ప్రాంతములయం దుండెనని యూహింపవలసి యున్నది. చతుర్థాశ్వాసాంతమునందలి యీ క్రింది పద్యమువలనఁ గృతిపతి పైపఖానునొద్దనే కొలు వుండినట్లు తోఁచుచున్నది—

శా. ఘాటీవిభ్రమజృంభమాణనిజయోధవ్యూహబాహాధను
ర్జ్యాటంకారవిశంకటధ్వనివిశేషధ్వస్తనిస్తంద్రక
ర్ణాటోదీర్ణబలార్ణ వార్భటితురంగారోహణోదారలీ
లాటోపార్కతనూజ చాగవిభురామామాత్యచూడామణీ.

కృతిపతి యైనరాఘవమంత్రి సభామండపంబునఁ గొలు వుండి తన్నుఁ బిలిపించి "శ్రీరంగమహత్త్వంబు మదంకితంబుగా నాంధ్రభాషాకౌశలంబు పచరించి రచియింపవలయు నని యభ్యర్థించి" నట్లు చెప్పుచోఁ గవి త న్నిట్లు చెప్పుకొనెను—

మ. కృతవిద్యాఖురళీపరిశ్రమకళాకేళీవిలాసుండు జన
స్తుతచారిత్రుని గౌతమాన్వయపవిత్రుండు గౌరనామాత్యన
త్పుత్రుఁ గళ్యాణకవిత్వలక్షణసమర్థున్ సూక్తిముక్తాఫలా
తతకాంతిస్ఫుటచంద్రికోల్లసితవిద్వత్కైరవుండు భైరవుండు.

అని తాను గౌతమగోత్రుఁడ ననియు గౌరనామాత్యపుత్రుఁడననియుఁ జెప్పుకొని యుండుటచేత భైరవకవి హరిశ్చంద్రనవనాథచరిత్రములను రచించినగౌరనమంత్రిపుత్రుఁ డేమో యని యూహ కలుగుచున్నది.

గౌరనమంత్రి గౌతమగోత్రుఁ డగుటయు ప్రౌఢదేవరాయలకాల ములో నుండుటయు నీయూహను మఱింత బలపఱుచుచున్నవి గాని నిజముగా తనతండ్రి గొప్పకవీశ్వరుఁ డై యుండినపక్షమున భైరవ కవి యావిషయమును దనగ్రంథమునందుఁ జెప్పఁడా యని సందే హము పొడముచున్నది. ఈసందేహముమాట యటుండఁగా గౌరనా మాత్యుఁడు భైరవామాత్యునికుమారుఁ డనుట కొకగొప్పయాక్షే పణ కనఁబడుచున్నది. భైరవుఁడు కవిగజాంకుశమును రచించెను గదా. గౌరనమంత్రి తాను రచించినలక్షణదీపికలో కవిగజాంకుశము లోనిపద్యముల నుదాహరించెను. తండ్రి తాను జేసినగ్రంథములో కుమారుఁడు ముందు చేయఁబోయెడుగ్రంథములోనిపద్యముల నుదా హరించుట సంభావ్యము కాదు గదా? అందుచేత లక్షణదీపికలో నుదాహరింపఁబడినకవిగజాంకుశము భైరవునిది గాక మఱియెవ్వరి దైనఁ బూర్వకవి దయి యైన నుండవలెను; లేదా, గౌరనమంత్రి కీభైరవుఁడు కుమారుఁ డైనఁ గాకుండవలెను. లక్షణదీపికలో నుదా హరింపఁబడినకవిగజాంకుశ మిది గాక యెప్పటిదో పూర్వపు దనియు, వివిధదేశములనుండి సంపాదించినతమయొద్దినాలుగు (భైరవకవికృత) కవిగజాంకుశప్రతులలోను లక్షణదీపికలో నుదాహృతము లైనపద్య ములు లేవనియు శ్రీమానవల్లిరామకృష్ణకవిగారు చెప్పుచున్నారు. అల్పకాలములోనే కవిగజాంకుశనామము గలగ్రంథములు రెండు పుట్టె ననుటయు నంతనమ్మఁ దగినదిగా లేదు. దీనికి సమాధానముగా నొకటి కవిగజాంకుశ మనియు నింకొకటి కవిరాడ్గజాంకుశ మనియుఁ జెప్పుదురు. ఇది యంతతృప్తికర మయినహేతువు గాదు. అయినను గౌరనభైరవకవులకాల మించుమించుగా సరిపోవుచున్నది గనుకను, ఇరువురును గౌతమగోత్రులే యగుటచేతను, భైరవకవితండ్రి

ధముప్వరో గౌరనయేయగుటచేతను, ప్రమాణాంతరములవలన సన్యథా సిద్ధాంత మగువఱకును భైరవకవితండ్రి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానాదులు రచించినగౌరనమంత్రియే యని యంగీకరింతము.

"ఇది శ్రీమద్భ్రమరాంబావరప్రసాదలబ్ధసిద్ధసారస్వతగౌరన" అని శ్రీరంగమాహాత్మ్యమునందును,

క. భ్రమరాంబికామహావర
సముదితనిరవద్యహృద్యసాహిత్యకళా
క్రమవిమలప్రతిభానం
క్రమణుఁడ మతిశాలి యైనగౌరనసుతుఁడన్.

అని రత్నశాస్త్రమునందును,

క. శ్రీమత్పరమశివానన
తామరసవికాసలీలఁ దనరినభ్రమరాం
బామధుమత్తభ్రమరిక
నామానసనరసిరుహమునన్ వసియించున్.

అని కవిగజాంకుశమునందును, భ్రమరాంబావరప్రసాదమువలనఁ దనకుఁ గవిత్వసంపద గలిగినట్లు కవి చెప్పుకొని యున్నాఁడు. ఈతని కవిత్వము పీఠికయందు పొగడినంత యుత్తమ మైనది కాకున్నను గంగాప్రవాహమువలెననర్గళధార కల దయి, యుభయభాషాపాండిత్యాతిశయసంసూచక మయి, హృదయంగమముగా నున్నది. రత్నశాస్త్ర మగస్త్యుఁడు సంస్కృతమున రచించినమణిలక్షణమునకుఁ దెనుఁగని యీపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది—

క. తన్నుఁ బ్రియ మార వేఁడిన
మున్ను మునీంద్రుల కగస్త్యముని చెప్పినయా

సన్నుతమణిలక్షణములు
చెన్నుగఁ గ్రోడీకరించి చెప్పెదఁ దెలియన్.

ఈతనిగ్రంథములలో నొక్కొక్కదానినుండి రెండేసిపద్యముల నిం దుదాహరించు చున్నాను—

1. శ్రీరంగమాహాత్మ్యము—

చ. తలపులు నిక్క నిక్కపుముదమ్ములఁ దమ్ముల సంచలించున
ళ్యలులకు లోఁగి లోఁ గినుకనందెద నందెద వేల చంపకా
వలి వలి నున్న మొగ్గ లనివారణ వారణయాన కోయు మిం
పలరఁగ దానఁ దేఁటి రస మానదు మానదు లేఁతపూవులన్.

ఉ. ధీరులు దోషదూరులు సుధీజనసంస్తవనీయసద్గుణో
దారు లుదారు లాహవజితప్రతివీరు లపూర్వనిత్యశృం
గారులు శూరు లుజ్ఝితవికారులు వార్ధిగభీరు లంగనా
మారులు శక్తినిర్జితకుమారులు రాజకుమారు లప్పురిన్.

2. రత్నశాస్త్రము.

ఉ. నీరదము ల్దిగంతముల నిండి తటిద్ఘనగర్జితంబు లిం
పార మహోగ్రవృష్టి కురియం బ్రభవించునితాంతకాంతితో
నారయఁ గుక్కుటాండసమ మై పడుముత్యము లంతరిక్షసం
చారులు పట్టుకొందురు వెసన్ వసుధం బడకుండ నేర్పునన్.

ఉ. చేత ధరింప మానవులచెంతను జేరవు భూతకోటు లే
రీతిని దుష్టవిద్య లొనరించిన నెక్కవు క్రూరజీవముల్
ఘాతము సేయ లేవు సతిగర్భము మోవ సుఖప్రసూతి యా
నాథతభాతితోఁ బ్రతిదినంబును బ్రీతి యొనర్చుఁ గేతువుల్.

8. కవిగజాంకుశము-

క. ఒదుగుచు లక్షణ మెఱుఁగక
గొందుకుచు బ్రాసంబు వడియుఁ గూడక మీఁదుల్
వెదకుచుఁ బదసంధులు చెడ
నదుకుచు వెడకవిత చెప్పునతఁ డుం గవియే.

క. కమలహితుఁ డున్న నక్ష
త్రము మొదలుగ నేఁడుదోషశమములు నడుమన్
ప్రమదప్రదములు పంద్రెం
డమరఁగ నశుభములు తొమ్మి దగుఁ బద్యాదిన్.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న యనెడియీకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; గాదయామాత్యునకును నాగాంబకును పుత్త్రుఁడు; పెదవీరన్నతమ్ముఁడు; భారతీతీర్థులశిష్యుఁడు; నిరుపమాన మైనకవిత్వధార గలవాఁడు. ఇతఁడు తాను రచియించినజైమినిభారతాశ్వమేధపర్వమునకు సాళువగుండనృసింహనృపాలుని నాయకునిఁగాఁ జేసెను. అతఁడు కృష్ణదేవరాయలపూర్వు లయినబుక్కరాజాదులసంతతివాఁ డయినట్టును బళ్ళారిమండలములోని యానెగొందిసంస్థానమును పాలించుచుండిన ట్లును తెలియవచ్చుచున్నది. సాళువగుండరాజొకఁడు హాలాణశకము ౧౩౬౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౬౭ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసినట్టును, రెండవసాళువగుండరాజు ౧౪౨౧ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౪౨౫ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యము చేసినట్టును బళ్ళారిమండలచరిత్రసంగ్రహమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈకడపటఁ జెప్పఁబడిన సాళువగుండరాజునకు జైమినిభారతము కృతి నందిననరసింహభూపాలుఁడు పుత్త్రుఁ డైనట్టు కానఁబడుచున్నది గనుక, పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న ౧౪౨౫ వ సంవత్సరమునకుఁ దఱువాతనే యున్నట్టు స్పష్ట మగుచున్నది. సాళువగుండనరసింహరాజు ౧౪౫౫ మొదలుకొని ౧౪౭౯ వ సంవత్సరము వఱకును రాజ్యము చేసినవిరూపాక్షరాయనిసేనానాయకుఁడుగా నుండి ౧౪౭౯ వ సంవత్సరమునం దాతనిరాజ్యము నాక్రమించుకొని ౧౪౮౭ వ సంవత్సరము.

పటిక్తో ౧౪౯౩ వ సంవత్సరమువఱకు స్వతంత్రముగా రాజ్యముచేసె నని చరిత్రకారులు చెప్పుచున్నారు. ౧౪౮౭ వ సంవత్సరము మొదలు కొని తుళువనరసింగరాయనిశాసనములు కనఁబడుచున్నందున నప్పటితోనే యీతనిరాజ్యసమాప్తి యయి యుండును. సాళువనరసింహ రాజుపూర్వులు సహితము బుక్కరాజాదికర్ణాటాధీశ్వరులదండనాథు లయి యుండి ప్రభుదత్తసంస్థానపరిపాలకు లయి యుండిరి. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న ౧౪౮౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున జైమినిభారతము నీతని కంకితము చేసి యుండును. వరాహపురాణమునందలియవతారికను బట్టి సాళువగుండనరసింహునికాలము స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కృష్ణదేవరాయలతాత యైనయీశ్వరరాజీనరసింహనృపాలునియొద్ద దండనాథుఁడుగా నున్నట్లీపురాణపీఠికయందుఁ జెప్పఁబడినందున, సాళువగుండ నరసింహరాజును తదాస్థానకవీశ్వరుఁ డయినపిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుఁడును క్రీస్తుశకము ౧౪౫౦-౮౦ వ సంవత్సరప్రాంతముల యం దున్నట్లేర్పడుచున్నది. ఈకవికాలమును నిర్ణయించుట కొక విధ మైనయాధార మింకొకటి కానఁబడుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్రపురెడ్లయాస్థానములోఁ జేరకమునుపు సాంపరాయని కుమారుఁ డయినతెలుఁగురాయనివద్దకుఁ బోయి కస్తూరి వేఁడినట్లీ క్రిందిపద్యము తెలుపుచున్నదిగదా?

శా. అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని తెలుంగాధీశ కస్తూరికా
భిక్షాదానము చేయురా సుకవిరాడ్బృందారకస్వామికిన్
దాక్షారామపురీవిహారవరగంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుఁ దద్వాసనల్.

ఈతెలుఁగురాయనితండ్రి యగుసాంపరాయనికి జైమినిభారతకృతిపతి యగునృసింహరాజుయొక్కముత్తాత యగుసాళువమంగరాజు ర్యాజ్య

ప్రతిష్ఠాపనము చేసినట్లు జైమినిభారతములో నీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది—

సీ. దురములో దక్షిణసురతాను నెదిరించి
కొనివచ్చి సాంపరాయనికి నిచ్చి
సామ్రాజ్యమున నిల్పి సాంపరాయస్థాప
నాచార్యబిరుదవిఖ్యాతి గాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యుర్విదివేల
మాడ లద్దేవు నుమ్మడికి నొసఁగె
మధురాసురత్రాణు మడియించి పరపక్షి
సాళువబిరుదంబు జగతి నెరపె

గబ్బితనమునఁ దేజి మొగంబు గట్టి
తటిమి నగరంపుగవఁకులు విఱుగఁద్రోలి
తాను వ్రేసినగొరు నుద్దవిడిఁ దెచ్చె
సాహసంబున నుప్పొంగుసాళ్వమంగు.

ఈసాళ్వమంగు వీరబుక్కరాయనిపుత్రుఁ డైనకంపరాయఁడు తండ్రియాజ్ఞానుసారముగా ౧౩౬౭ వ సంవత్సరప్రాంతమున దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర వెడలినప్పుడు సేనానాయకుఁడుగా నుండెను. నృసింహరాజుయొక్క ముత్తాతచే రాజ్యమున నిలుపఁబడినసాంపరాయఁడు నృసింహరాజుతాతకాలములోఁగూడ రాజ్య మేలియుండును. అప్పు డాతని పుత్రుఁ డగు తెలుఁగురాయఁ డీనృసింహరాజుయొక్కతండ్రితాతల కాలములో నుండి యుండుటకు సందేహ ముండదు. యౌవనదశలోఁ దెలుఁగురాయునివద్దకుఁ బోయి కవిత్వము చెప్పి యాతనిని మెప్పించిన శ్రీనాథుఁడు నృసింహరాజుయొక్కతండ్రి కాలములోనే కాక కొంతవఱకీనృసింహరాజుయొక్కరాజ్యకాలములోఁ గూడ నుండి యుండును.

కాఁబట్టి కృతిభర్త యైనయీసాళువనృసింహరాజును కృతిభర్త యైన పినవీరన్నయు శ్రీనాథునియంత్యకాలములోను తదనంతరకాలములోను జీవించియుండిన ట్లిందువలన దేలుచున్నది. ఈమహాకవి ౧౪౮౦ వ సంవత్సరప్రాంతమువఱకును జీవించియుండవచ్చును గనుక, శ్రీనాథ కవి వార్థకదశలో నున్నప్పు డితఁడు యౌవనదశయం దుండియుండును. దానినిబట్టి చూడఁగా శ్రీనాథుఁడు తా నాంధ్రీకరించిననైషధమును గొనిపోయి యిప్పుడు జను లనుకొనుచున్నట్లు కవిజనాగ్రగణ్యుఁ డని యభినవముగాఁ బేరొందుచుండిన మహావిద్వాంసుఁ డయినపినవీరనకుఁ జూపి యుండును. పినవీరభద్రుని కాలములోనే శ్రీనాథుఁ డాతనికిఁ బూర్వకవి యయినందున శృంగారశాకుంతలకృతిపతి యయిన వెన్న మంత్రి "సీ. శ్రీనాథభట్టభాషాగుంభంబుల పరిమళంబులఁగూడఁ బలుక నేర్చు" నని పినవీరనకవిత్వమును శ్లాఘించెను. ఈవీరభద్రకవి యాకాలమునందు మిక్కిలి సుప్రసిద్ధుఁ డయినట్లు నరసింహరాజునొద్ద నాతనియాస్థానమునందలిపండితు లన్నట్లు జైమినిభారతమునందుఁ జెప్పఁ బడినయీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది—

క. తాతయుఁ దండ్రియు నగ్ర
భ్రాతయునుం దాను భువనభాసురకృతిని
ర్మాతలు పిల్లలమఱ్ఱి
ఖ్యాతుని బినవీరుఁ బోలఁగలరే సుకవుల్.

సీ. అమృతాంశుమండలం బాలవాలము గాఁగ
మొలచె నొక్కటి జగన్మోహనముగఁ
జిగురించె విలయసింధుగతకైతవడింభ
శయనీయవరపలాశములతోడఁ

విశ్వదేవతలకు సంచితసత్త్రశాల యై
చెట్టు గట్టెను గయాక్షేత్రసీమ
నిలువ నీ దయ్యె నిందీవరప్రియకళా
కోటీరునకు భోగికుండలునకు

మట్టిమాత్రంబె పిల్లలమట్టి పేరు
పేరువలెఁ గాదు శారదాపీఠకంబు
వారిలోపలఁ బినవీరువాక్యసరణి
నరసులకు నెల్లఁ గర్ణరసాయనంబు.

శ్రీనాథాదులకుఁ దరువాతికాలములో నుండిన వెల్లంకితాతంభట్టను లాక్షణికుఁడు తనకవిలోకచింతామణియందుఁ బినవీరనపద్యముల నుదాహరించుట కూడ నీమహాకవి యించుమించుగా శ్రీనాథాదుల కాలమువాఁ డనుటను స్థాపించుచున్నది. కాఁబట్టి యిప్పటి కితఁడు నాలుగువందలనలువదిసంవత్సరముల క్రిందట నున్నవాఁ డని చెప్ప వచ్చును. ఈకవిమహిమలనుగూర్చి కొన్నికథలు చెప్పుదురు. ఈతని యన్న నిష్ఠాపరుఁ డయి జపతపములయందుఁ గాలక్షేపము చేయు చుండఁగా నితఁడు స్నానసంధ్యాదులు లేక నోట మెతుకులు పడుట యే తడవుగాఁ బోయి వేశ్యలయింటఁ గూరుచుండుచు వచ్చెననియు, అన్నగారు జపసమయమునందు దనభార్యకాభరణములు చేయించుట కాలోచించుచుండఁగా తమ్ముఁ డది గ్రహించి యాతనికోసర మెవ్వరో వచ్చి మీయన్నగా రేమి చేయుచున్నా రని యడిగినప్పుడు మాయన్న గారు భార్యకాభరణములు చేయించుట కయి యాలోచించు చున్నాఁ డని యుత్తర మిచ్చె ననియుఁ జెప్పుదురు. అంతేకాక రాజు జైమినిభారతమును జేయుటకై పినవీరభద్రున కాజ్ఞయిచ్చి పంపునప్పు డతఁడు గడువులోపల సావకాశముగాఁ బుస్తకము రచియింపక యు

పేశు చేసి యహోరాత్రములు భోగభామినులయింట కాలక్షేపము చేయుచు వచ్చె ననియు, మితిదినమునాఁటికి గ్రంథమును జేసి సమర్పింపనియెడల రాజుచేత మాటవచ్చు నని యన్నగా రెన్నివిధముల హితోపదేశము చేసినను లక్ష్యముచేయక యాతనిమాటలు పెడచెవులఁ బెట్టి యథేష్టముగాఁ దిరుగుచు వచ్చె ననియు, పుస్తకము ముగింపవలసిన దినము తే పనఁగా నాఁటిరాత్రి తనగది యలికించి లోపల దీపము పెట్టించి పెందలకడ భోజనము చేసి గదిలోఁ బ్రవేశించి తలుపు లోపల వేసికొనఁగానే పదిమంది చేరి లోపల పుస్తకము వ్రాయుచున్నట్టు గంటముచప్పుడు వినఁబడె ననియు, అద్భుతజనక మయిన యాచప్పుడు విని మనసు పట్టలేక పెదవీరన్న తలుపునందునుండి తొంగి చూడఁగా సర్వాభరణభూషితురాలై దీపము వెలుతురున శరవేగమున వ్రాయుచున్న యొకస్త్రీ బావగారు చూచుచున్నా రని చివాలున లేచి తొలఁగిపోయె ననియు, అటుపిమ్మటఁ బుస్తకమునఁ గొంచెము భాగము మిగులఁగాఁ జినవీరన్న దానిని పూర్తిచేసి మఱునాఁడు రాజసభకుఁ గొనిపోయె ననియు, అతఁడు "వాణి నారాణి" యని పంతము పలుకఁగాఁ గొలువులోనివారు సహింపక యాతని నిరాకరించినప్పుడు రాణి నవరత్నఖచితము లయిన కంకణములు గదల తనహస్తము తెరలోనుండి పయికిఁ జాఁపి చూపి యాతనిమాట సత్య మని యశరీరవాక్కునఁ బలికె ననియుఁ జెప్పుదురు. అతఁ డాశుధారగా కవిత్వము చెప్పఁగలవాఁ డనియు, వాణి యతనికి వశ్య యనియు, చూపుటకై యీకథ కల్పింపఁ బడినది. ఈకవి తనకు భారతీతీర్థగురుకృపావిశేషముచేతఁ గవిత్వము వచ్చినట్లు జైమినిభారతమునం దీపద్యముచేతఁ జెప్పినాఁడు.—

సీ. వరగంగ మల్లమాంబాకుమారునకు సో
మకులాంబునిధిపూర్ణిమావిధునకు
భరతకీర్తికిఁ దులాపురుషాదిదానాంబు
జంబాలితాస్థానసాధునకును
బరరాజభీకరధరణీవరాహున
కాత్రేయగోత్రపవిత్రునకును
గుండయనరసింహమండలేశ్వరునకు
నభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధి

కరముగా భారతీతీర్థగురుకృపాన
మృద్ధసారస్వతుఁడు సత్కవీంద్రసఖుఁడు
కుకవిమల్లకపోల్లసత్కులిశహస్త
పల్లవుఁడు చెప్పెఁ బినవీరభద్రసుకవి.

ఈకవి యనేకగ్రంథములను రచించెను గాని వానిలో నీజైమినిభారతము గాక శృంగారశాకుంతల మొక్కటిమాత్రమే యిప్పుడు కానఁబడుచున్నది. కవి యావఱకుఁ జెప్పిన గ్రంథములు శృంగారశాకుంతలములోఁ గృతిపతి కవిని గూర్చి చెప్పినయీ క్రిందిపద్యమునఁ బేర్కొనఁబడినవి—

సీ. రచియించినాఁడవు రమణీయవాగ్రీతి
నవతారదర్పణం బభినవముగఁ
బలికినాఁడవు తేటపడఁ జేసి నారదీ
యము సత్కవిశ్రేణి యాదరింపఁ
జెప్పినాఁడవు శేముషీవిశేషంబున
మాఘమాహాత్మ్యంబు మంజువాణిఁ

గావించినాఁడవు ఘనబుద్ధి మానసో
ల్లాససారము నముల్లసితశయ్య
భారతీతీర్థయతిసార్వభౌమగురుకృ
పాతిశయలబ్ధకవితావిభూతి గలిగి
గౌరవము గాంచినాఁడవు కవులచేత
విపులచాటూక్తినిర్ణిద్ర వీరభద్ర.

ఈపద్యమును జూచియే కాఁబోలును నిన్నూతేండ్లకుఁ దరువాత సీమంతినీకళ్యాణ మనుసోమవారవ్రతకథను రచియించినయీతనివంశపువాఁ డగుసోమనామాత్యుఁడు పినవీరభద్రునిపుస్తకములను గూర్చి తనకావ్యములో నీక్రిందిపద్యమును జెప్పెను—

సీ. అవతారదర్పణం బన్నకావ్యముఁ జేసె
నారూఢి నారదీయంబు పలికె
మహనీయ మగుమాఘమాహాత్మ్యము రచించె
శాకుంతలముఁ జెప్పె సరసఫణితి
నొక్కరాతిరియందు నొనరించె మధురవా
క్ప్రౌఢిచే జైమినిభారతంబు
లలిత మామానసోల్లాససారం బన్న
కబ్బంబు భాషించె నబ్బురముగ
మఱియు బహురూపకావ్యనిర్మాణనిపుణుఁ
డగుచు నుతి గాంచె సకలదిగంతరములఁ
గుకవిజనగర్వతిమిరసంకోచకృత్ప్ర
భాతరవి యైనపినవీరభద్రసుకవి.

ఇందులోనియొక్కరాత్రిలో జైమినిభారతము రచియించె ననుట మొదలయినవి వాడుకలో నున్నకట్టుకథల ననుసరించి వ్రాయఁబడి

యుండును. ఈకవియే తనపుస్తకమునందుఁ బినవీరభద్రునితండ్రి యైన గాదిరాజు చిరకాలము సంతానము లేనివాఁ డయి కడపట వీరభద్ర ప్రసాదమువలన నిరువురు కవలబిడ్డలను గాంచి వారికి వీరభద్రనామ ములు పెట్టె ననియు, వారిలోఁ బెదవీరభద్రుఁడు కర్ణాటరాజుల మంత్రి యయ్యె ననియుఁ బినవీరభద్రుఁడు కవి యయ్యె ననియు, నీక్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పెను—

క. ఆగాదిరాజువనిత మ
హాగుణవతి పరమసాధ్వి యన విశ్రుత యా
నాగాంబ రూపలీలా
భోగాఢ్యులఁ గవలవారిఁ బుత్త్రులఁ గాంచెన్.

... ...

సీ. అతిలాలితాకారు లాకుమారులు పెద
వీరభద్రుఁడు పినవీరభద్రుఁ
డన్న నామములచే నధికప్రసిద్ధు లై
యభివృద్ధి గాంచి రనంతరమునఁ
బెదవీరభద్రుఁడు పృథ్వీ ధీనుతకార్య
దక్షుఁ డై కర్ణాటధరణి కరిగి
ఖాసీగా రాయసింహాసనమున నుండి
యధికు లౌరాయదాయాదులకును

మఱియు డెబ్బదివేలసామంతులకును
దాన యధికారి యై మహాస్థానులందు
సకలమంత్రివరేణ్యులు సన్నుతింప
భూనుతం బైనకీర్తివిస్ఫూర్తిఁ గనియె.

సీ. మహానీయపిల్లలమఱ్ఱివంశభవుండు
గాదిరాజసుతుండు ఘనయశుండు
వీరేశ్వరునియవతార మై యిలలోన
జను లెన్నఁ దగినసౌజన్యశాలి
పినవీరభద్రుఁడు పిన్నప్రాయమునంద
యఖిలశాస్త్రంబులు నభ్యసించి
కాళిదాసాదిసత్కవులకు హెచ్చుగా
బహుకావ్యవిరచనప్రౌఢిఁ గాంచె
వాణి యిల్లాలుగాఁ గవిశ్రేణి కెల్లఁ
బ్రథితరాశ్చర్యకర మైనబిరుదు పూనె
తుహినగిరిరాజరామసేతువులనడుమ
నితని కెన మైనకవివరుం డెందుఁ గలఁడు.

పూర్వోదాహృతపద్యములోఁ జెప్పఁబడినయవతారదర్పణము, నారదీయము, మాఘమాహాత్మ్యము, మానసోల్లాససారము, అనునాలుగు పుస్తకములును గాక పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరభద్రకవి "పురుషార్థసుధానిధి" యను వేఱొకపుస్తకమును గూడ రచియించిన ట్లాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిపుస్తకభాండాగారములో నున్నయుదాహరణగ్రంథమునం దుదాహరింపఁబడినయీ క్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

సీ. కాళకర్పూరనికాశగా భావింపఁ
గవితానిరూఢిప్రఖ్యాతి నెసఁగు
యావకారుణదేహయష్టిగాఁ జింతింప
మదకుంభియానల మరులు గొలుపు
నీలజీమూతసన్నిభగా విలోకింప
సకలమాయాప్రపంచంబు నడచు

కనకచంపకదామగౌరిగా శీలింప
సంహాసృమూహాంబు సంహరించు
శంభుదేవి విశాలాక్షి సదనుకంప
యోగిజనసేవ్య యోగపయోదశంప
శ్రీకరకటాక్షలేశరక్షితనిలింప
మజ్జగంబును మొలపించుమూలదుంప.

సీ. భర్గభట్టారకపర్యాయమూర్తికి
షాణ్మాతురునికూర్మిజనకునకును
మేషరాజము నెక్కుమేటిరాతున కమ
రాధీశుపొరుగుదిశాధిపతికి
హరిణవాహునినెయ్యపుసంగడీనికి
సామిధేనీప్రియస్వాంతునకును
యాయజూకులయిండ్లయనుఁగుఁజుట్టమునకు
స్వాహాస్వధాప్రాణవల్లభునకు

దండములు పెట్టెదము మోడ్చెదము కరములు
సేవ యొనరించెదము మమ్ముఁ గావు ప్రోవు
యాగవేదికి విచ్చేయు మారగింపఁ
బ్రథమజన్ములయింటికల్పద్రుమంబ.

శృంగారశాకుంతలము నెల్లూరుమండలములోనిబిట్రగుంటకు సమీపము నం దున్నసోమరాజుపల్లినివాసుఁడును భూస్వామియు ధనసంపన్నుఁడు నైనచిల్లరవెన్నమంత్రి యనఁబడెడునియోగిప్రభువున కంకితముచేయఁ బడెను. శాకుంతలములో సోమరాజుపల్లి యిట్లు వర్ణింపఁబడెను—

సీ. లవణాబ్ధివేలహేలాకాంచి యగునంధ్ర
ధరణిమండలికి ముత్యాలజల్లి
సంగ్రామపార్థరాజన్యరాజశ్రీకిఁ
బెంపుమీఱినజగజంపువల్లి
దాతలు సముదంచితప్రసూనములు గాఁ
గామితార్థము లిచ్చుకల్పవల్లి
యఱువదినాల్గువిద్యలకు నపూర్వఘుం
టాపథంబైనపట్టణమతల్లి
వంటనృపకౌస్తుభములకుఁ బాలవెల్లి
కదనజయలక్ష్మితొలుచూలు గన్నతల్లి
విపులభుజగర్వదర్పితవిమతరాజ
రాజహృద్భల్లి ధర సోమరాజుపల్లి.

పైతామహం బైనసోమరాజుపల్లియం దుండిన

సీ. సకలభూపాలకాస్థానసౌధంబుల
వర్ణింతు రేమంత్రివాగ్విభూతి
సంతానసురధేనుచింతామణులపెంపు
దట్టించు నేమంత్రిదానమహిమ
యాశాంతదంతిదంతాఘాటములమీఁద
విహరించు నేమంత్రివిమలకీర్తి
సుకవిగాయకబహుస్తుతిఘోషణంబున
నలరు నేమంత్రిగేహాంగణంబు
వాఁడు కౌండిన్యగోత్రాభివర్ధనుండు
మదవదరిప్ప [illegible]

నాగయామాత్యతనయుండు నయవివేక
విజితసురమంత్రి చిల్లరవెన్నమంత్రి.

కవిని గూర్చి

సీ. నన్నపార్యుఁడు ప్రబంధప్రౌఢవాసనా
సంపత్తి సొంపు పుట్టింప నేర్చుఁ
దిక్కనయజ్వవాక్ఛక్తికామోదంబు
చెలువు కర్ణముల వాసింప నేర్చు
నాచిరాజునిసోమువాచామహత్త్వంబు
సౌరభంబులు వెదచల్ల నేర్చు
శ్రీనాథభట్టుభాషానిగుంభంబుల
పరిమళంబులఁ గూడఁ బఱవ నేర్చు
మహితగుణశాలి పిల్లలమఱ్ఱివీర
నార్యుఁ డాయింటఁ బైతామహం బగుచును
వెలయుచున్నది నేఁడు కవిత్వలక్ష్మి
యఖిలసత్కవినికరంబు లాదరింప.

అని విచారించి, కవిని బిలిపించి సంబోధించి

గీ. కలదు చాలంగఁ బ్రేమ నీవలన నాకు
వేడ్క నడిగెదఁ గవులెల్ల వేడ్కపడఁగ
షట్సహస్రకులోద్భవసచివులందు
సుకృతిగాఁ జేయు నా కొకసుకృతిఁ జేసి.

... ...

సీ. సరపువ్వులుగ మాలకరి పెక్కుతెఱఁగుల
విరుల నెత్తులుగఁ గావించునట్లు
కర్పూరకస్తూరికావస్తువితతిచే
శ్రీఖండచర్చ వాసించునట్లు

ఒడికంబుగా గంధవాడికి నానాసూన
పరిమళంబులు గూడఁ బఱచినట్లు
వరఘులు వివిధపుష్పమరందలవములు
గొనివచ్చి తేనియఁ గూర్చినట్లు

భారతప్రోక్తకథమూలకారణముగఁ
గాళిదాసునినాటకక్రమము కొంత
తావకోక్తికి నభినవశ్రీ వహింపఁ
గూర్మిఁ గృతిచేయు నాకు శాకుంతలంబు.

అని ప్రార్థించెను. "వినుతతన్మాపాలకామాత్యవేదండానీకమృగేంద్ర" అని ప్రథమాశ్వాసాంతపద్యమునను, "శీతశైలాబ్ధివేలామధ్యక్షితిపాల మంత్రి మకుటాలంకారహీరాంకురా" అనియు, "సదాస్వామికార్య ప్రియాచారనీతిక్రియా" అనియు, తృతీయాశ్వాసాంతపద్యములయందును, కృతిపతి యైనవెన్నమంత్రి సమస్తరాజమంత్రులను మించినట్టును స్వామిహితకార్యతత్పరుఁడైనట్టును కవి యెంతవర్ణించినను వెన్నయామాత్యుఁ డేరాజున కమాత్యుఁడో యెక్కడను జెప్పలేదు. ఈకృతిపతినిబట్టి రెండవకృతిపతి యైనసాళువగుండనృసింహరాజును బట్టి తెలియవచ్చినట్టు కవికాలనిర్ణయాదులై నచరిత్రాంశము లేవియుఁ దెలియరావు. ఈనరసింహరాజు కృతిభర్త యగుటయే కాక కృతికర్తసహితమయి సంస్కృతమున రామాభ్యుదయమను గ్రంథమును జేసెను. శ్రీనాథునికాలములో నుండినగౌడడిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదాంకితుని కుమారుఁ డగురాజనాథుఁ డనుతృతీయడిండిమకవిసార్వభౌముఁ డీసాళువగుండనరసింహునినాయకునిగాఁ జేసి సంస్కృతమున సాళువాభ్యుదయమనుకావ్యమును జేసెను. ఈసాళువనరసింహరాజు మహాప్రసిద్ధుఁ

డగుటచేత నాతనిమీఁదఁ గవు లనేకులు పద్యములు చెప్పిరి. అట్టి పద్యములలో రెంటి నిం దుదాహరించెదను—

సీ. దినదినంబును నెల్లదివిజులఁ బోషించుఁ
గైరవబంధుఁ డేకార్యకాంక్షి?
అప్పటప్పటికి లోకాంధకారము మాన్చి
నినుఁ డేమిలాభంబు నిచ్చగించి?
సచరాచరం బైనజగతి యెల్ల భరించు
ఫణిపతి యేఫలప్రాప్తిఁ జూచి?
అదనున వర్షించి యఖిలజీవులఁ బ్రోచు
జలధరం బేప్రయోజనముఁ గోరి?
పరహితం బాత్మహిత మని పరమపుణ్యు
లన్య లొనరించుమేలు తా మానపడరు
సకలభాగ్యోదయ! కఠారిసాళువాంక
గుండభూపాలనరసింహమండలేంద్ర!

సీ. బంగారునకు సౌరభము జనించినయట్టు
కులజుఁ డుత్తమగుణకలితుఁ డేని
కస్తూరి నికరంపుఁగాంతిఁ జెందినయట్టు
లుత్తమోత్తముఁడు శ్రీ నొందెనేని
భావింపఁ జెఱకునఁ బండుపండినయట్టు
నెఱదాత ప్రియవచోనిరతుఁ డేని
అలరుగందవుమ్రాన నలరు పూచినయట్టు
శ్రీమంతునకుఁ గీర్తి చెందెనేని
భవ్యగుణసాంద్ర! సకలసైభవసురేంద్ర!
సహజదానశిబీంద్ర! భాషాఫణీంద్ర!

సాళువక్షోణిపతివంశజలధిచంద్ర!
గుండభూపాలనరసింహమండలేంద్ర!

ఇతనికవిత్వ మనర్గళధారగాఁ బ్రవహించుచు, నాతికఠిన మయి రస పుష్టి కలిగి యుండును. కవిత్వశయ్యబోధపడుట కయి కొన్నిపద్యము లిం దుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

౧. జైమినిభారతము.

ఉ. కాఁక నెవిచ్చి సాగరముఖంబున హెచ్చినరాజవంశముల్
గూఁకటివేళ్ళతోఁ బెఱికి గోత్రవధంబును జేసినట్టియా
ప్రేఁకపుఁగీడు గాక ప్రజ వేఁచఁ దలంచిన గోరుచుట్టుపై
రోఁకటిపోటు చందముగ రోసి జను ల్ననుఁ జూచి తిట్టరే.

ఉ. క్రమ్మెడుచిమ్మచీఁకటులు కార్కొన మార్కొనుచోఁ బరస్పరా
స్యమ్ములు గానరాక విరసమ్ముగఁ గైకొనునట్టిసాంపరా
యమ్మునఁ జెంగలించి లవుఁ డన్నకుఁ దోడయి దీప్తబాణజా
లమ్ముల నంధకారపటల మ్మఖిలమ్ము ఖిలమ్ము చేయుచున్.

ఉ. పట్టినకార్య మీశ్వరుఁడు పట్టి పెనంగినఁ జేరనీక చే
పట్టుట రాజధర్మ మని పల్కెడునీతిఁ దొఱంగి కీర్తిం
బట్టగుసాహసంబు నిజబాహుబలంబును వీటఁబుచ్చి యీ
పట్టినవాహముం దిరుగఁ బంపిన నవ్వర తోడిభూపతుల్.

మ. నను నే మన్నఁ గొఱంత లేదు నభలోనం బుణ్యచారిత్ర మి
జ్జననిం దప్పఁగ నాడి తీనిక్కృతికిన్ సైరింపఁగా నేర నా
వినయం బింతకుఁ దెచ్చెఁ జాలుఁ బలుకు ల్వేయేల నేక్షత్రియుం
డనో వైశ్యుండనో చూడుమంచు మగిడెఁ సంగ్రామసంరంభియై.

౨. శకుంతలాపరిణయము.

మ. జననం బొందితి దుగ్ధవారినిధి నాసర్వేశుజూటంబుపై
జను లేప్రొద్దుఁ బ్రశంస సేయ నవతంసం బైతి నీప్రాభవం
బునకుం బాంథజనాపకారి యగునాపూవిల్తునిం గూడి వా
రనిదుష్కీర్తిగఁ దిట్టులం బడకు చంద్రా రోహిణీవల్లభా.

మ. నవలావణ్యపయోధిఁ జిత్త మనుమంథానాద్రికిం జంద్రికా
పవనాళిం దరిత్రాడుగాఁ బెనఁచి యుబ్జాతాననుం డేర్చినన్
రవళిం గోకిలకీరము ల్గరువ నారత్నాకరంబందు ను
ద్భవముం బొందినలక్ష్మి గావలయు నప్పద్మాక్షి వీక్షింపఁగన్.

చ. కొనకొని తావి మూర్కొనని క్రొవ్విరి యొయ్యెడ వజ్రసూచి రా
యనిరతనంబు జిహ్వ చవియానని తేనియ గోరు మోపి గి
ల్లనిచిగురాకు లాలితవిలాసనికేతన మాలతాంగి తా
ననుభవకర్త యేఘనుఁడొ యావిధి యత్నమెఱుంగ నయ్యెడున్.

ఉ. నాపయికూర్మి తద్గురుజనంబులపై నిడి మానికన్యకా
స్థాపితవృత్తి బంధువనితాతతియందు ఘటించి యిష్టస
ల్లాపములందు నిచ్చటుఁ దలంపక నిచ్చలుఁ బ్రాణనాథసే
వాపరతంత్ర వై యెటులు వన్నియఁ దెచ్చెదొ నాకుఁ బుత్రికా!

నందిమల్లయ్య, ఘంటసింగయ్య.

ఈయిరువురుకవులును కలిసియే గ్రంథములను జేయుచు వచ్చిరి. వీరు చేసిన గ్రంథములలో ప్రధానము లైనవి ప్రబోధచంద్రోదయమును వరాహపురాణమును. వీనిలో ప్రబోధచంద్రోదయము నవంతామాత్యునిపుత్త్రుఁ డైనగంగయ్యామంత్రికిని, వరాహపురాణమును కృష్ణదేవరాయలతండ్రి యైననృసింహరాజునకును, వీరంకితము చేసిరి. ఈయిరువురుకవులలో మొదటివాఁడయిననందిమల్లయ్యకు రెండవకవి యైనఘంటసింగయ్య మేనల్లుఁడు. ఘంటసింగయ్యకు మలయమారుతకవి యని బిరుదాంకము గలదు. వీ రిరువురకును గలబంధుత్వాదులు ప్రబోధచంద్రోదయములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నవి—

సీ. కలరు కౌశికగోత్రకలశాంబురాశిమం
దారంబు సంగీతనంది నంది
సింగమంత్రికిఁ బుణ్యశీలపోతమ్మకు
నాత్మసంభవుఁడు మల్లయమనీషి
యతనిమేనల్లుఁ డంచితభరద్వాజగో
త్రారామచైత్రోదయంబు ఘంట
నాగధీమణికిఁ బుణ్యచరిత్ర యమ్మలాం
బకుఁ గూర్మితనయుండు మలయమారు
తాహ్వయుఁడు సింగనార్యుఁడు నమృతవాక్కు
లీశ్వరారాధకులు శాంతు లిలఁ బ్రసిద్ధు

లుభయభాషల నేర్పరు లుపమరులు న
మర్థ లీకృతిరాజనిర్మాణమునకు.

వీరు తమయాశ్వాసాంతగద్యములలోఁగూడ నుభయనామములను జేర్చుకొని

"ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసారస్వతాభినందినంది సింగయామాత్యపుత్ర మల్లయమనీషితల్లజమలయమారుతాభిధాన ఘంటనాగయప్రధానతనూభవసింగయకవిపుంగవప్రణీతంబయిన"

అని వ్రాసికొని యున్నారు. వీ రిరువురును షట్సహస్రనియోగిబ్రాహ్మణులు. వీరిలో మొదటివాఁ డయిననందిమల్లయ్య కౌశికగోత్రుఁడు; ఆపస్తంబసూత్రుఁడు; దక్షిణామూర్తిగురుశిష్యుఁడు. రెండవవాఁడయినఘంటసింగయ్య భరద్వాజగోత్రుఁడు; ఆపస్తంబసూత్రుఁడు; అఘోరశివశిష్యుఁడు. ఈయంశములనే కవులు తమవరాహపురాణమునం దిట్లు చెప్పుకొనిరి—

సీ. అవుడు సభావేదికాగ్రస్థితుల మైన
మమ్ము వాగీశ్వరీమంత్రరాజ
సిద్ధిపారగులఁ గౌశికభరద్వాజగో
త్రుల మహాదేవాంఘ్రిజలజభక్తి
పరతంత్రమతుల నాపస్తంబసూత్రుల
గురుదక్షిణామూర్త్యఘోరశివుల
శిష్యుల నతిశాంతచిత్తులఁ దనకు నా
శ్రితుల భాషాద్వయకృతినిరూఢ
శేముషీభూషణుల నందిసింగనార్య
తనయుమల్లయకవికులోత్తముని ఘంట

నాగధీమణికూర్మినందనుని మలయ
మారుతాంకితు సింగయమంత్రిఁ జూచి.

ప్రబోధచంద్రోదయకృతిపతి యైనయనంతామాత్యగంగయ్య తమ్మ రాజపుత్త్రుఁ డయినవీరబసవనృపాలునకు మంత్రి యయి మన్ననలఁ బొందిన ట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది—

సీ. మాధవవర్మభూమండలేశ్వరవంశ
జలధికి నేరాజు చందమామ
యేరాజుదయశైల మెలమి విభేదించె
గపటాహితమదాంధకార మడఁగ
గజపతిసురధాణిగడిదుర్గముల కెల్ల
నేరాజు వజ్రంపుబోరుతలుపు
మహిమచే నేరాజు మఱపించె నలభగీ
రథపృథుమాంధాతృరఘురమణుల

నట్టిగుణశాలి తమ్మరాయనికుమార
వీరబసవక్షమాచక్రవిభునిచేత
మన్ననలఁ గాంచి మించిన మహితుఁ డితఁడు
మనుజమాత్రుండె గంగయామాత్యవరుఁడు.

గంగయామాత్యునిప్రభు వయినబసవనృపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్య మును గజపతు లాక్రమించుకొన్నతరువాత వారిగడిదుర్గముల కధ్యక్షుఁ డయి పదునైదవశతాబ్దోత్తరభాగమున నుండినసామంతరాజు. బసవ మహీశునిసచివుఁ డైనగంగయామాత్యుఁడు ప్రబోధచంద్రోదయము కృతినందకముందే దగ్గుపల్లిదుగ్గయ్యచేత రచియింపఁబడిన నాచికేతూ పాఖ్యానమును గృతి నందెను, ప్రబోధచంద్రోదయముయొక్క చతు

శ్వాశ్వాసాంతమునందలికృతిపతిసంబోధన మయినయీక్రిందిపద్యము వలన నీయంశము తేటపడుచున్నది—

క. ప్రఖ్యాతనాచికేతూ
పాఖ్యానమహాప్రబంధపరిమళితసుధీ
వ్యాఖ్యానశ్రవణోదిత
సౌఖ్యా! సంఘటితచిత్తశంకరసఖ్యా!

౧౪౬౫ వ సంవత్సరప్రాంతమునందు శ్రీనాథునిముద్దుమఱఁది యైన దుగ్గనకవిచేత నాచికేతూపాఖ్యాన మీతని కంకితము చేయఁబడెను. అటుతరువాత ౧౪౭౦-౭౫ సంవత్సరప్రాంతమున నీజంటకవులు ప్రబోధ చంద్రోదయము నీతని కంకిత మొనర్చిరి. పెనుమాయాన్వయవంశాబ్ధి చంద్రుఁ డైన మనగంగయామాత్యుఁడు ముందు జైమినిభారతకృతిపతి యైనసాళువనృసింహనృపాలునిసచివుఁ డై యుండినట్లు ప్రబోధచంద్రో దయద్వితీయాశ్వాసాదిపద్యమువలన నెఱుఁగ వచ్చును—

క. శ్రీకరవీక్షణ దాన
శ్రీకర నరసింహనృపవశీకర నయవి
ద్యాకరణ చతుర్దశవి
ద్యాకర ధీరంగమతి యనంతయగంగా.

అందుచేతఁ బ్రబోధచంద్రోదయకర్తలు కొంతకాలము పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవిశిఖామణితో సమకాలీనులు. వీరు తమద్వితీయగ్రంథ మైనవరాహపురాణమును కృష్ణదేవరాయలతండ్రి యైనతుళువనరసింహ రాయని కంకిత మొనర్చిరి. ఈయీశ్వరనరసింహరా జప్పటికి రాజు గాక జైమినిభారతకృతిపతి యైనసాళువగుండనృసింహరాయునిదండ నాథుఁడుగా నుండెను. ఈశ్వరనరసింహరాయలు ౧౪౮౭ వ సంవత్స రమునందు కర్ణాటరాజ్యాధీశ్వరు డయ్యెను. అతఁడు రాజు కాక

ఘుండే వరాహపురాణ మతని కంకిత మొనర్పఁబడినందున ౧౪౮౭ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునం దనఁగా ౧౪౮౦-౮౫ సంవత్సరప్రాంతములయందు వరాహపురాణము రచియింపఁబడి యుండును. కవులీ క్రిందిసీసపద్య భాగమున శ్రీనాథునిఁ గూడఁ బూర్వకవులలోఁజేర్చి పొగడిరి—

గీ. నన్నపాచార్యునకు వందనంబు చేసి
తిక్కయజ్వకు మ్రొక్కి కీర్తితము లైన
శంభుదాసునివాగ్విలాసములు నెమ్మ
నంబులోపల నిలిపి శ్రీనాథుఁ బొగడి.

కృతిపతి యయిననరసింహరాయఁడు నిండుకొలు వుండి తమ్ముఁ జూచి వరాహపురాణమును తన కంకితము చేయుఁ డని కోరినట్లుగా కవులీ క్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పియున్నారు—

సీ. అష్టభాషాకవితాబ్జసంభవు లైన
సుకవిపుంగవులు సంస్తుతులు చేయ
సంకీర్ణరాగరంజకు లైనగాణల
గములు గీతప్రబంధములు పాడ
కలకంకణక్వాణకరసరోరుహ లైన
రమణులు వింజామరములు వీవ
వరబలాధికు లైనశరణాగతారాతి
సామంతు లుభయపార్శ్వములఁ గొలువ
కూర్మితనయుఁడు నరసయ్య గుణనిధాన
మంతికంబున సేవింప నలఁదికొన్న
సురభికాశ్మీరగంధంబు సోఁడుముట్ట
నుండెఁ బేరోలగము నయనోత్సవముగ.

* * * *

క. మీ రిరువురు నెప్పుడును శ
రీరప్రాణముల క్రియఁ జరింతురు మిగులం
గూరిమిఁ గృతిఁ బ్రతిపద్యముఁ
జారుగతిం జెప్పఁగలరు చాటువు గాఁగన్.

క. కావున మీరు దలంచిన
శ్రీవారాహంబు మంచికృతి మాపేరం
గావింపుఁ డనుచు సుముఖుం
డై విద్యముఁ గప్పురంబు నర్పించుటయున్.

ఇందలిమొదటిసీసపద్యమువలన నరసింహరాయనికొడుకైన (వీర) నరసింహరాయఁ డప్పటికే పెద్దవాఁ డయి సభలో జనకునిసమీపమున నుండినట్టు తెలియవచ్చుచున్నది.

ఈకవులు వరాహపురాణమునందు గృతిపతి యైనసరసింహరాయని ప్రభు వగుసాళువనృసింహరాజుయొక్క వంశాభివర్ణనము చేయుచు, చంద్రవంశపురాజయినగుండరాజునకు సాళువమంగరాజును సాళువమంగరాజునకు గౌతరాజును గౌతరాజునకు గుండరాజును గుండరాజునకు జైమినిభారతమును కృతి నందిననరసింహరాజును పుట్టినట్టును, ఆనృసింహరాజుచక్కవరాహపురాణమునకుఁ గృతీశ్వరుఁ డైననరసింగరాజుతండ్రి యైనయీశ్వరరాజు సేనానాయకుఁ డయియుండినట్టును, వీరిది తుళువాన్వయ మయినట్టును, చెప్పి యున్నారు. ఈనృసింహరాజునే నరసింగరాయఁ డనియు పుస్తకములయందు వాడుదురు. ఈయంశమును దెలుపుపద్యాదులలోఁ గొన్నిటిని వరాహపురాణమునుండి యిం దెత్తి చూపుచున్నాను—

సీ. తుహినాంశువంశపాథోరాశిమాణిక్య
మష్టదిగ్రాజభయంకరుండు

కర్ణాటరాజ్యరక్షణదక్షబాహాసి
వరవసంతత్యాగవైభవుండు
శివరాత్రిసమయసంశీలతాగుణశాలి
ధరణీసుపర్వవిస్తారకుండు
విరచితాతులతులాపురుషదానవిభూతి
సమదరాయకటారిసాళువంబు
గుండవిభునారసింహమండలేశ్వ
రుండు గణుతింప రాజమాత్రుండు గాఁడు
కిన్నరస్త్రీసమూహాజేగీయమాన
వర్తనంబులు గలచక్రవర్తి గాని.

5. అట్టినరసింగరాజరత్నంబుచేత మన్నన వడసి సైన్యనాయకపట్టభద్రత్వంబున నిర్నిద్రవిజయలక్ష్మీమహత్వంబున మదవదభియాతిభయదసత్వంబున దీర్ఘాయురైశ్వర్యధుర్యుం డైన యీశ్వరనాయకునకుఁ బ్రియతనూభవుండు నరసవసుధాధ్యక్షుండు నిర్వంచితానుగ్రహంబునం బరిగ్రహించినయిమ్మహాప్రబంధంబునకు శృంగారవిభూషణంబుగా తదీయవంశావతారంబు &c.

ఉదయాద్రి భేదించె హుత్తరి నిర్జించె
గండికోటపురంబుఁ గదలఁ ద్రవ్వెఁ
పెనుగొండ సాధించె బెంగుళూరు హరించెఁ
గోవెల గుంటూరు గుంపపఱిచెఁ
గుందాణి విదళించె గోదుగు చింతజయించె
బాగూరు పంచముపాడుచేసె

నరుగొండ పెకలించె నామూరు మర్దించె
సీరంగపట్నంబు బారిసమరె
రాయచౌహత్తిమల్లధరావరాహ
మోహనమురారి బర్బరబాహుసాళ్వ
నారసింహప్రతాపసన్నాహనుఁ డగుచు
విశ్వహితకారి తిమ్మయయీశ్వరుండు.

గీ. ఇట్లు తుళువాన్వయాగ్రణి యీశ్వరుండు
పూర్వజన్మతపఃఫలంబునఁ గులంబు
ధన్యత వహింపఁ గన్నపుత్రకులలోనఁ
బ్రభుత గైకొనె నరసింహపార్థివుండు.

సీ. చర్చించి చూచిన సర్వజ్ఞతాపటు
ప్రౌఢిమ మరువంబుపరిమళంబు
పరికించి చూచిన నిరుపమత్యాగల
క్ష్మీవిలాసము దేవతావరంబు
భావించి చూచిన బహుమానసమ్యగ్ద
యావిశేషోక్తి శిలాక్షరంబు
తర్కించి చూచిన ధర్మసంపాదన
క్రీడావివేకంబు తోడునీడ
దుర్మదారాతిహరణచాతుర్యధైర్య
వీర్యగాంభీర్యగుణములు వెన్నతోడఁ
బెట్టినవి సాటి చెప్పుట యెట్టు నృపుల
నీశ్వరప్రభునరసపృథ్వీశ్వరునకు.

పైని జెప్పఁబడినతిమ్మయయీశ్వరరాజు సాళ్వగుండనరసింహరాజునకు సేనానాయకుఁ డగుటయే కాక దాయాదుఁడు కూడ నయి యుం డుటచేత నుభయులయనంతరమునను నీశ్వరరాజుపుత్త్రుఁడును సాళ్వ గుండనృసింహరాయనియప్పటిసేనాధిపతియు నైనబలవంతుఁ డగు తుళువనరసింహరాయఁడు సంతానహీనుఁ డయి కాలధర్మము నొందిన తన ప్రభువుయొక్క రాజ్యభారమును వహించినట్టు తోఁచుచున్నది. వరాహపురాణమును కృతి నం దెననరసింహరాయనికాలము మనకుఁ దెలియును గనుక, ఇంచుమించుగా నీకవులకాలమును దెలియును. కృష్ణదేవరాయలతండ్రి యైనయీనరసింహదేవరాయలు క్రీస్తుశకము ౧౪౮౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౫౦౮ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపాలనము చేసినట్లు శిలాశాసనాదులవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కంచిలో నున్న దేవాలయములలో నొకదానిమీఁద శాలివాహన శకము ౧౪౦౯ వ సంవత్సరమునం దనఁగా హూణశకము ౧౪౮౭ వ సంవత్సరమునందు నరసింహదేవరాయలు భూదానము చేసిన ట్లొక శిలాశాసనమువలనఁ దేటపడుచున్నది. ఇంతకుఁ బూర్వమునం దీతని పేరు శిలాశాసనాదులలో నెక్కడను ఉదాహరింపఁబడి యున్నట్లు కానఁబడదు. అందుచేత నితఁ డాసంవత్సరమునందే రాజ్యమునకు వచ్చిన ట్లూహింపఁబడుచున్నది. అనంతపురమండలములో పెన్నేటి యొద్దున నున్న రామపురమునందలిరామేశ్వరస్వామియాలయపుగోడ మీఁద నరసింహదేవరాయలు శాలివాహనశకము ౧౪౧౯ వ సంవత్స రమునకు సరి యైన క్రీస్తుశకము ౧౪౯౭ వ సంవత్సరమునందు రాజ్య ము చేయుచుండినట్టు శిలాదానశాసన మొక్కటియున్నది. ఈ ప్రకార ముగా నీతనిదానశాసనములు ౧౫౦౮ వ సంవత్సరమువఱకును గానఁ బడుచున్నవి. ఆ యిరువదియొకటవసంవత్సరమునందు కృష్ణదేవరాయలరాజ్య

మారంభ మయినది. ఈనరసింహారాయనియనంతరమున నాతనిజ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు వీరనరసింహరాయఁడైదుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసి ౧౫౦౮ వ సంవత్సరమునందు మృతి నొందెననియు, అందుచేత కృష్ణదేవరాయలతండ్రి నరసింహరాయలు ౧౫౦౩ వ సంవత్సరమువఱకే రాజ్యపాలనము చేసె ననియు, తండ్రికొడుకులపేరు లొక్కటియే యగుటచేత శాసనపరిశోధకు లిద్దఱు నొక్కరే యని భ్రమపడి రనియు, కొందఱు చెప్పుచున్నారు. సత్య మిదే. కృష్ణదేవరాయలు జనకుని యనంతరమునఁ గాక యగ్రజుఁడైనవీరనరసింహరాయనియనంతరమునసే రాజ్యమునకు వచ్చినట్లు మనుచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యములు తెలుపుచున్నవి—

క. వీరనృసింహుఁడు నిజభుజ
దారుణకరవాలపరుషధారాహతవీ
రారి యగుచు నేకాతప
వారణముగ నేలె ధర నవారణమహిమన్.

క. అవిభుననంతరంబ ధ
రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా
దేవియు శుభమతి తిరుమల
దేవియునుం దనకుఁ గూర్చుదేవేరులుగన్.

కాఁబట్టి నరసింహదేవరాయలకాలములో నున్న యీకవులు హూణశకము ౧౪౮౦ వ సంవత్సరమునకును ౧౪౮౫ వ సంవత్సరమునకును మధ్యకాలమునందు వరాహపురాణమును రచియించి యున్నారు. ప్రబోధచంద్రోదయము నంతకు ముందే ౧౪౭౦-౭౫ ప్రాంతములందు రచించిరి. వరాహపురాణము కృతి నందునాటి కింకను నరసింహరాయఁడు సాళువగుండనరసింహరాయని దండనాథుఁడుగానే

యుండినట్లు కృతినాయకుని సంబోధించినవరాహపురాణములోని యీ క్రిందియాశ్వాసాంతపద్యములు తెలుపుచున్నవి—

క. తుళువకులజలధికల్పక
సాళువశ్రీనారసింహజనపాలన్వ
ర్ధాళీభకంఠీరవ మణి
గాల్వతులాకోటిరుచివికస్వరచరణా.— ఆ. ౪

క. బుధవినుత సాళ్వనరసిం
గధరాధవదండనాథ కాంతాపంచా
యుధ సుమనస్తరుసుమనో
మధురసమధురిమధురీణమంజులఫణితీ.— ఆ. ౬

క. ధరణినుత దేవకీపుర
వరనిలయశ్రీగిరీశవనసంపన్నే
శ్వరవిభుతనయా సాళువ
నరసింహనృపాలదండనాయకతిలకా.— ఆ ౧౧.

ఈయిరువురుకవులును గ్రంథరచన చేసినట్లు చెప్పఁబడియున్నను వీరిలో మలయమారుతకవి యనఁబడుఘంటసింగన్నయే ప్రసిద్ధుఁడైన మంచి కవి యైనట్లు గ్రంథాంతరములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈసింగన్న తండ్రిపేరు నాగయ్య, తల్లిపేరమ్మలాంబ. పారిజాతాపహరణమును రచియించిననందితిమ్మకవి యీమలయమారుతకవికి మేనల్లుఁడు. నంది మల్లయతండ్రిపేరు సింగన్న, తల్లిపేరు పోతమాంబ. సాధారణముగా ముక్కుతిమ్మన్న యనఁబడెడునందితిమ్మకవి యీమల్లయకవికి మనుమఁ డని చెప్పుదురు. కాని పారిజాతాపహరణమునందు కవి తనవంశమును జెప్పుచో నీక్రిందిపద్యమునం దానంగతిచెప్పి యుండలేదు.—

సీ. కౌశికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుఁ డార్వేలపవిత్రకులుఁడు
నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకుఁ
దనయుండు సకలవిద్యావివేక
చతురుండు మలయమారుతకవీంద్రునకు మే
నల్లుఁడు కృష్ణరాయక్షితీశ
కరుణానమాలబ్ధఘనచతురంతయా
నమహాగ్రహారసన్మానయుతుఁడు
తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమతి య
ఘోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత
హరణ మనుకావ్య మొనరించె నంధ్రభాష
నాదివాకరతారాసుధాకరముగ.

మల్లయసింగయకవులలో నెవ్వరికవిత్వ మేదో యుభయులరచనలకును గలతారతమ్య మెట్టిదో నిర్ణయించుట కాధారము లేవియుఁగానరావు. అక్కడక్కడఁ గొన్నియపూర్వప్రయోగములు గానఁబడుచున్నను మొత్తముమీఁద కవనము రసవంతముగాను, నాతికఠినముగాను, శ్రావ్యముగాను ఉన్నది. కవిత్వరీతి తెలియుట కయి కొన్నిపద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను—

ప్రబోధచంద్రోదయము.

మత్తకోకిల.

ఏను మున్నొకనాఁడు పద్మజునింటి కేగినఁ గొల్వులో
వాను లెల్లరు లేచి రప్పుడు మమ్ముఁ జూచి పితామహుం
డాన వెట్టి ప్రియంబు చెప్పుచు నంబుగోమయమార్జితం
బై నయట్టినిజోరుపీఠికయందు నిల్పఁడె నాపుడుక. ఆ ౨.

మత్తకోకిల.

ఓరిభిక్షుక చెప్పరా నిను నొక్కశాస్త్రరహస్య మోఁ
జేరి వేఁడెద నన్ను బౌద్ధుఁడు చిట్టిముట్టి యటంచు నో
రోరి జైనపిశాచ నగ్నుఁడ యోరి దుర్మలభాండ నీ
కూరకేటికి శాస్త్రగర్వము లోరి కాఱులు మానురా. ఆ.3.

ఉ. మెత్తనిదుప్పటంబులను మెత్తినకస్తురికప్పురంబులన్
ముత్తెపుఁబేరులన్ సురభిపూరితపుష్పములన్ వృథా వెలిన్
హత్తిన వేడ్కఁ జూతు రహహా మతిహీనులు లో నెఱుంగ కీ
బిత్తఱివారనారు లనుపేరిటిదంగమునారకంబులన్. ఆ.౪.

మ. ధన మధ్యన్నిధనంబు దేహము విపత్సంతానగేహంబు భా
మ నితాంతంబు ననర్థసీమ విషయోన్మాదంబు ఖేదంబు గ
న్గాన లోకంబున శోక మిట్లెఱిఁగి నూల్కొలేరు ప్రాణు లక్కటా
యనవద్యాత్మసమేధమానసుఖసంధ్యాహృద్యసంచారముల్. ఆ.౫.

వరాహపురాణము.

ఉ. చూచె నృపాలునెమ్మొగము చూపు సరోజగతాళిసన్నిభం
బై చరియింపఁ జూచి హృదయంగమరూపవిభేదనార్థమై
చూచె నిజార్చితాంగజునిఁ జూపు మహీవిభు నేయ నిచ్చనా
రాచముకై వడిన్ మెఱయ రాజకుమారిక ఘర్మవారియై. ఆ.3.

చ. అతివిశదప్రభావిలసనాస్పదమైనపదాంగుళీనఖ
ప్రతతి వెలుంగు నాహిమధరాధరపుత్త్రికిఁ బద్మనేత్రకున్
గతజననంబునం దమకు గాదిలిసోదరి గాన భక్తితో
సతతముఁ గొల్వ దత్తనుజాతలు తారలు వచ్చెనో యనన్ ఆ.౬.

ఉ. కమ్మనితేనియల్ దొఱఁగు కాలువలై ప్రవహింప మీఁద జుం
ఝుమ్మని మ్రోయుతుమ్మెదలఁ జొంపము మళ్ళకు నీళ్ళు కట్టుచో

బమ్మినవేడ్కఁ బాడువనపాలకబాలకదంబకంబుచం
దమ్మున నొప్పు నప్పురము నాలుగువంకలఁ బువ్వుతోఁటలన్. ఆ.౮.

ఉ. ఆలలనావతంసముల నమ్మునులం గని జారరానల
త్క్వేళభరంబు నేత్రములఁ జీఁకటి గొల్పఁగ నాట లేల యీ
యాలతు లేటికిం జెవుల నంతకుపల్కులు పోవ నిన్నియుం
జాలును దుఃఖతే మనసి సర్వ మసహ్యమటం చెఱుంగవే. ఆ.౧౨.

నందిమల్లన్న ఘంటసింగన్నకవులు మదనసేనము, షష్ఠస్కం ధము, భారతము, బలరామవిజయము, చేసి రని యొకరు వ్రాసియు న్నారు. మలయమారుతసింగన్నకవులషష్ఠములోని దని శ్రీమాన వల్లి రామకృష్ణకవిగారు కుమారసంభవటిప్పణములో నీక్రిందిపద్యము నుదాహరించి యున్నారు—

సీ. ....
వారిధిశయనుఁ జేయూరఁ బూజింపని
ఖలుఁ బట్టి పెడకేలు గట్టి తెండు
హరిమందిరమున కత్యాశుఁడై నడవని
హీనాత్ముఁ గాల్పట్టి యీడ్చి తెండు
వలవదు భయంబు వా రెంతవార లైన
నట్టివారలు మన కగ్గ మైనవారు
వారు నిరయంబునకుఁ గాఁపు వచ్చువార
లనుచు బుద్ధిగఁ జెప్పె మార్తాండసుతుఁడు.

దూబగుంట నారాయణకవి.

ఇతఁడు పంచతంత్రమును పద్యకావ్యమునుగా రచియించి తిమ్మభూపాలునిపుత్రుఁడైనబసవభూపాలుని కంకితము చేసెను. కృతిపతి పిలిపించి తన్నుఁ గూర్చి పలుకుట మొదలైనవిషయము లను పుస్తకములో కవి యిట్లు చెప్పుకొని యున్నాఁడు—

చ. హరిహరభక్తు నార్యనుతు నాంధ్రకవిత్వవిశారదు న్మహే
శ్వరవరమాననీయుఁ గులవర్ధను శాంతుఁ బ్రబంధవాచికా
భరణము నాగమాంబికకు బ్రహ్మయమంత్రికి నాత్మసంభవుం
నరసుని దూబగుంటపురశాసను నారయనామధేయునిన్.

క. తలఁపించి హితులు చెప్పఁగఁ
బిలిపించి కవిత్వగోష్ఠిఁ బ్రియ మెసఁగంగాఁ
బలుకుచు నితాంతకాంతిం
దళుకొత్తఁగ నంకురించుదరహాసమునన్.

క. తనముఖచంద్రమరీచులు
జననయనచకోరములకు సాంద్రానందం
బొనరింప వేడ్క నన్నుం
గనుఁగొని యిట్లనియె వినయగౌరవ మెసఁగన్.

చ. సురచిర మైననీకవిత సూరిసభాంతరయోగ్యతామనో
హరనరసార్థగుంభనల నందము గావున నారనార్య ను
స్థిరమతిఁ గీర్తి నన్నొరయఁ జేసి సమస్తజగత్ప్రసిద్ధి మైఁ
బరఁగుచునుండ మా కొకప్రబంధ మొనర్పు ప్రియం బెలర్పఁగన్.

గీ. పంచతంత్రి యనఁగ పంచితగీర్వాణ
భాష మున్ను చెప్పఁబడినయట్టి

కావ్యమాంధ్రభాషఁ గర్ణామృతంబుగాఁ
గూర్పవలయు నీవునేర్పు మెఱయ.

కృతిపతియింటిపే రేమో యేకాలమునం దుండినవాఁడో యీగ్రంథమునుబట్టి తెలియ రాలేదు గాని యితరగ్రంథములనుబట్టి తెలియ వచ్చుచున్నవి. కృతిపతి యయినబసవక్షితీశ్వరుఁడు శ్రీరామునికు మారుఁ డగుకుశునివంశమువాఁ డగుమాధవవర్మసంతతివాఁ డయినట్లు చెప్పి, కవి మాధవవర్మ నిట్లు వర్ణించి యున్నాఁడు—

చ. మును బెజవాడదుర్గమున ముగ్ధతనంబున మెచ్చఁజేసెఁ బెం
పున రథదంతివాజిభటభూరిబలంబులచేఁ గళింగభూ
జనపతిఁ ద్రుంచి చేవఁ దనసంతతికై మహిఁ బాడి నిల్పి గ్ర
మ్మనఁ జిరకీర్తులం గనినమాధవవర్మనిజాన్వయంబునన్.

పూసపాటివారు మొదలైనయీప్రాంతములయందలి క్షత్రియసంస్థానాధిపతు లందఱును దా మీమాధవవర్మసంతతివార మనియే చెప్పు కొనుచున్నారు. ఈమాధవవర్మవంశమునందు కొమ్మావనీశుఁడు పుట్టినట్టును, అతని కబ్బలదేవుఁ డుద్భవించినట్టును, అతనికి సింగభూపాలుఁ డుదయించినట్టును, అతనికి వల్లభరాజు ప్రభవించినట్టును, అతనికి తమ్మరాజు కలిగినట్టును, అతనికిఁ గృతిపతి యైనబసవధరాధినాథుఁడు జనియించినట్టును, చెప్పఁబడి

మ. మనుమార్గం డగుతమ్మభూపతికి దేమాజాంబకుం బుత్త్రుఁడై
జనియించెన్ బసవేంద్రుఁ డర్థిజనభాస్వత్కల్పభూజాతమై
వనితామన్మథుఁడై వివేకనిధియై వారాశిగాంభీర్యుఁడై
యనతారాతిమహాంధకారపటలీహంసప్రతాపాఢ్యుఁడై.
సీ. రమణీయదానధారాప్రవాహంబులు
పాథోధి కతివిజృంభణము గాఁగ

నిరుపమానప్రభానిర్మలసితకీర్తి
త్రిభువనసాంద్రచంద్రికలు గాఁగ
నతులవిక్రమబలోద్యత్ప్రతాపస్ఫూర్తి
పరులకు నుగ్రాతపంబు గాఁగ
సముధికశృంగారసౌందర్యరేఖ దాఁ
దరుణీలతావసంతంబు గాఁగ
రామరఘురంతినగరధర్మజదలీప
భోజసర్వజ్ఞసోమేశరాజసరణి
ధాత్రిఁ బాలించెఁ దమ్మభూధవసుతుండు
శాశ్వతంబుగ బసవభూమీశ్వరుండు.

ఇత్యాదిపద్యములలో గ్రంథమునందుఁ గృతిపతి వర్ణింపఁబడెను. నెల్లూరిమండలములోని యుదయగిరియందు కుంటమరాజువల్లభయ్య కుమారుఁడు తమ్మరాజు ౧౪౬౦ వ సంవత్సరమున గోపాలకృష్ణదేవాలయము కట్టించిన ట్టొకశిలాశాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ తమ్మరాజే మనకృతిపతితండ్రి యైనతమ్మరా జని తోఁచుచున్నది. అతఁడే యితఁ డయినపక్షమునఁ బసవనృపాలునియింటిపేరు కుంటమరాజువారనియు బసవనృపాలునికాలము ౧౪౭౦-౮౦ సంవత్సరప్రాంతమనియు స్పష్ట మగుచున్నది. ఈబసవనృపాలునిమంత్రి యనంతయగంగామాత్యుఁడు

గీ. వసుధ నెగడినమాధవవర్మవంశ
వర్ధనుం డగుతమ్మభూవరునిబసవ
పార్థివుని కాప్తుఁ డై కృపాపాత్రుఁ డగుచు
ఘనత మెఱసె ననంతయగంగవిభుఁడు.

అని దగ్గుపల్లిదుగ్గనకవి రచియించి గంగనామాత్యున కంకితముచేసిన

నాచికేతూపాఖ్యానమునందుఁ జెప్పఁబడినది. ఈదుగ్గనకవి శ్రీనాథమహాకవిమఱఁది యగుటచేత నాచికేతూపాఖ్యానకర్తయు భర్తయు పదునైదవశతాబ్దియుత్తరార్ధమున నుండి యుండవలెను. ఈయనంతయగంగామాత్యునకే ౧౪౮౦-౯౦ సంవత్సరప్రాంతమునం దుండినవరసింహరాయనికి వరాహపురాణ మంకిత మొనర్చిన నందిమల్లనఘంటసింగన కవులు ప్రబోధచంద్రోదయము నంకితము చేసిరి. ప్రబోధచంద్రోదయమునందు

గీ. అట్టిగుణశాలి తిమ్మరాయనికుమార
వీరబసవక్షమాచక్రవిభునిచేత
మన్ననలు గాంచి మించినమహితుఁ డితఁడు
మనుజమాత్రుండె గంగయామాత్యవరుఁడు.

అని చెప్పఁబడినది. ౧౪౬౦ మొదలు ౧౪౯౦ వ సంవత్సరమువఱకు నుండిన యనంతయామాత్యుని కాప్తప్రభువైనతిమ్మయబసవభూపాలుఁడు ౧౪౭౦-౮౦ సంవత్సరప్రాంతములయందు తప్పక యుండినవాఁడు. అందుచేత తిమ్మయ బసవభూపాలునికి పంచతంత్రము నంకిత మొనర్చిన దూబగుంటనారాయణకవి ౧౪౭౦-౮౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయం దుండె ననుటకు సందేహము లేదు. నారాయణకవి దూబగుంటకరణము; ఆపస్తంబసూత్రుఁడు; మైత్రావరుణగోత్రుఁడు; బ్రహ్మయామాత్యపుత్రుఁడు; ఆఱువేలనియోగికులపవిత్రుఁడు. ఈతని పంచతంత్రము వేంకటనాథునిపంచతంత్రమంతటిరసపుష్టి కలది కాక పోయినను, సలక్షణ మయిన దయి చక్కనిలోకోక్తులతోను మృదువు లయిన తెలుఁగుపదములతోను నిండి తేనె లొలుకు నది గా నున్నది. ఈతనిపంచతంత్రమునుండి కొన్నిపద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను—

చ. శరనిధి దాఁట నావయును సంతమసం బడఁగింప దీపమున్
బరకరిశిక్ష కంకుశము వాయువుఁ గూర్పఁగఁ దాళవృంతమున్
పొరవునఁ జేసె బ్రహ్మ పదివేలవిధంబుల మూర్ఖచిత్తవి
స్ఫురణ మడంప లేక తలపోయుచు నివ్వెఱ నున్నవాఁ డొగిన్.--

మిత్రభేదము.

చ. మిగులహితుండు నావలన మేలును బొందె నితండు నాయెడం
దెగఁ డని ధూర్తు నమ్మి చెడుఁ దెల్లము సజ్జనశబ్దమాత్రమే
నెగడును గాని యిప్పు డవనిన్ సుజనుం డనువానిఁ గాన ని
మ్ముగ ధనలేశమాత్రమున మోహనిబద్ధము లోకమంతయున్.—

సుహృల్లాభము.

చ. అతులితసత్త్వతాపమహిమాస్పదుఁ డైన విరోధి దూరసం
స్థితుఁ డగునేనిఁ దద్విపులతేజముఁ దా నడఁగించు నల్పుఁ డా
యతశితశస్త్రహస్తుఁ డయి యాదలదగ్గఱనుండె నేనియున్
జతురుఁడు గాఁడు వైరిజనసంహరణంబునకు న్నిజంబుగన్.—

సంధివిగ్రహము.

ఉ. గుండియ పుచ్చి పెట్టుకొని కొమ్మపయిం బదిలంబు చేసి నే
నుండుదు నట్టిభారమున కోర్వక యెప్పుడు నేఁడు నే నభా
గ్యుండను నీకు నక్కఱకుఁ గూర్చినసొమ్మని మున్నెఱింగి తే
కుండుటఁజేసి యేమని ప్రియోక్తులుపల్కుదు నేమి చేయుదున్.—

లబ్ధనాశనము.

ఉ. అక్కఱ లెల్లఁ దీఱవు నృపాగ్రణికిం బొడచూప కున్న నా
కిక్కడ వెన్నపాపనికి నెవ్వరు కాఁ పిఁక వేళ దప్పెఁ బో
నక్కడ నేప్రయోజనము లబ్బు మనంబున మానవుండు దా
నొక్కటి చింత చేయ విధి యొక్కటి వేఱ తలంచు నక్కటా.—

అసంప్రేక్ష్యకారిత్వము.

వెన్నెలకంటి - సూరన్న.

ఈకవి విష్ణుపురాణమును తెనిఁగించెను. ఇతఁ డించుమించుగా పదునేనవశతాబ్దాంతమునం దుండినట్లు తోఁచుచున్నది. విక్రమార్క చరిత్రమును కృతినందినసిద్ధన్నమంత్రికి పెద్దతండ్రి యయినవెన్నెల కంటిసూరయ్య యనుకవి యొకఁడు వేమారెడ్డికాలములో నున్నట్లు విక్రమార్కచరిత్రములోనియీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది—

ఉ. వెన్నెలకంటిసూర్యుఁడు వివేకగుణాఢ్యుఁడు వేదశాస్త్రసం
పన్నుఁడు రెడ్డివేమనరపాలకుచేత మహాగ్రహారముల్
గొన్నకవీంద్రకుంజరుఁ డకుంఠితతేజుఁడు పెద్దతండ్రిగా
సన్నుతి గన్నసిద్ధనకు సంతతదానకళావినోదికిన్.

ఇందుఁ జెప్పఁబడినరెడ్డివేముఁడు ప్రోలయవేముఁడు. విష్ణుపురాణము నందు కవిచే నీకవిని గూర్చియే యీ క్రిందిపద్యమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది—

ఉ. ఈనిఖిలంబు మెచ్చ నమరేశ్వరదేవుఁడు చూడఁ గృష్ణవే
ణీనది సాక్షిగా ననికి నిల్చినరావుతుఁ గేసభూవిభుం
గానకుఁ దోలి వెన్నడిచి కాచినవేమయయన్నపోతభూ
జానికి పత్త్రిబంధము లొసంగినవెన్నెలగంటివారిలోన్.

ఈరెండుపద్యములలోను వర్ణింపఁబడినవెన్నెలగంటియతఁ డొక్కఁడే యనుటకు సందేహము లేదు. మొదటిపద్యములో "వేమనరపాలకు

చేత మహాగ్రహారముల్ గొన్నకవీంద్రకుంజరుఁ" డనియు, రెండవ పద్యములో "వేమయ యన్నపోతభూజానికి నప్రబంధము లొసంగిన వెన్నలగంటివా" రనియుఁ, జెప్పఁబడియున్నను, వేమారెడ్డియు నాతని పుత్రుఁడైనయనపోతరెడ్డియు నేకకాలమునందే యుండినందున వెన్నలకంటిసూరయ్య తండ్రికొడుకుల కిద్దఱికిని ప్రబంధము లంకితము చేసి బహుమానము లొంది యుండవచ్చును. అంతేకాక యనపోతరెడ్డి దండనాథుఁడుగా నుండి తండ్రిజీవితకాలములోనే ప్రసిద్ధి చెంది యుండె నని యెఱ్ఱాప్రెగడహరివంశమునందు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. వేమారెడ్డిప్రభాణశకము ౧౩౨౦ వ సంవత్సరము మొదలు కొని ౧౩౪౯ వ సంవత్సరము వఱకును, ఆతనిపుత్త్రుఁడైన వేమయ యనపోతారెడ్డి ౧౩౫౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౬౧ వ సంవత్సరమువఱకును, రాజ్యము చేసినందున వారియాస్థానమునం దుండినకవి వెన్నలగంటిసూరన్న యాకాలమునందే నిస్సంశయముగా నుండినవాఁడు. ఈకవి రచియించి యనపోతరెడ్డి కంకితముచేసిన ప్రబంధము లేవో తెలిసినవి కావు. మనలో సాధారణముగా తాత పేరు మనుమనికి పెట్టుచుండుట యాచార మయినందున, విష్ణుపురాణ మును రచించినయీసూరన్న పయిసూరన్నకు మనుమఁడో మనుమని మనుమఁడో యయి యుండవలెను. ఈకవి తాను అనపోతరెడ్డికి ప్రబంధము లొసంగినవెన్నలగంటివారివంశజుఁడ ననియు వెన్నలకంటి సూర్యునిమనుమఁడ ననియు, వేఱువేఱుగాఁ జెప్పుకొనుటచేత నీతఁడు వేమారెడ్డికాలములో నున్న సూరన్నకు మనుమనిమనుమఁడగుట స్పష్టము. కవి మొదటిసూరన్న కయిదవతరము వాఁడగుటచే నిరువుర కును నూఱుసంవత్సరములకంటె నెక్కువవ్యత్యాస ముండి యుండ వలెను. కాఁబట్టి యీకవి ౧౪౬౦ వ సంవత్సరమునకును ౧౪౮౦ వ సంవత్సరమునకును నడిమికాలములో నుండినట్లు నిశ్చయింపవలసి

యున్నది. ఈకవి విష్ణుపురాణమునందు తన్నుఁ గూర్చి చెప్పుకొన్న పద్యము నిం దుదాహరించుచున్నాను—

సీ. భవ్యచరిత్రు నాపస్తంబమునిసూత్రు
శుద్ధసారస్వతస్తోత్రపాత్రు
హారితగోత్రపవిత్రు నాంధ్రభాషాకావ్య
రచనాభినయవిశారదుఁ బ్రబంధ
కర్తను వెన్నెలకంటిసూర్యనిమను
మనిఁ జెఱుకూరియమరయమంత్రి
సత్పుత్త్రు నాశువిస్తారవిచిత్రమా
ధుర్యకవిత్వచాతుర్యశీలు
నిజకులాచారమార్గైకనిపుణుఁ బరమ
సాత్త్వికోదయహృదయు వైష్ణవపురాణ
వేది సారస్వవిద్యాప్రవీణు సుకవి
మాననీయుని సూరనామాత్యవరుని.

ఈవిష్ణుపురాణ మలసానిపెద్దన్న ప్రబంధరచనకు దారితీయుటకుఁ గొంత కాలము ముందుగా పదునైదవశతాబ్దాంతనమునఁ జేయబఁడినది గా నున్నది. ఈకవి శ్రీనాథాదులను దనపుస్తకమునందుఁ బూర్వకవు లను గా స్తుతింపక

ఉ. మున్నిటికాళిదాసకవిముఖ్యులకుం బ్రణమిల్లి వారిలో
నెన్నికగాఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁ దిక్కనసోమయాజినిన్
నన్నయభట్టు భాస్కరుని నాచనసోముని రంగనాథునిన్
వెన్నెలగంటిసూర్యుఁ బదివేలవిధంబుల గొల్చి భక్తితోన్.

అని వెన్నెలగంటిసూర్యునికాలమువఱకు నున్నకవులను మాత్రమే

స్తుతించినను, ఇతఁడు శ్రీనాథాదులకాలమునకుఁ దరు వాతివాఁ డయి నట్టు విష్ణుపురాణకృతిపతి యైనరావూరిరాఘవరెడ్డి కృతు లందినతన పూర్వులను గూర్చి చెప్పిన యీ క్రిందిపద్యమువలన తేటపడు చున్నది—

క. అనవేమమండలేశ్వరుఁ
డును నళ్ళయవీరభద్రుఁడును మొదలుగఁ గ
ల్గినతొంటిరెడ్డిరాజులు
ఘనకీర్తులు గనిరి కృతిముఖంబున ననుచున్.

శ్రీనాథునిచేఁ గాశీఖండము కృతినంది ౧౪౩౫ వ సంవత్సరప్రాంతము లం దుండినవీరభద్రరెడ్డిని తనపూర్వులలో నొకనిగా కృతిపతి యైన రాఘవరెడ్డి చెప్పుటచేత విష్ణుపురాణము రచియింపఁబడినకాల మటు తరువాత నేఁబదియిరువదిసంవత్సరము లయిన నయి యుండవచ్చును. కృతిపతి యైనరాఘవరెడ్డి యనవేమారెడ్డివంశజుఁ డని చెప్ప నుద్దేశించిన పద్యము లీవిష్ణుపురాణములోఁ గొన్ని కలవు—

గీ. అట్టిపంటకులమునందు నేడవచక్ర
వర్తి యన్న వేమవసుమతీశుఁ
డుద్భవించి కీర్తియును నత్ప్రతాపంబు
నెనఁగ భూమి యెల్ల నేలుచుండె.

క. తన బ్రతుకు భూమిసురులకుఁ
దనబిరుదులు పంటవంశధరణీశులకున్
దననయము భూమిప్రజలకు
ననవేమన యిచ్చెఁ గీర్తి నధికుం డగుచున్.

ఈపద్యములతరువాత సంబంధ మేమియుఁ దెలుపకయే లింగారెడ్డి తేఁబడి తన్వాదిగా కృతిపతి యైనరాఘవరెడ్డివఱకును వంశము చెప్పఁ

బడినది. కృతిపతిని సంబోధించెశిచతుర్థాశ్వాసాంతమునందలియీ క్రిందిపద్యమునందు బసవయరాఘవరెడ్డి సరిగా ననవేమభూపాలునివంశమువాఁడనియే చెప్పఁబడినది—

మ. అనవేమక్షితిపాన్వయోత్తమ ! సముద్యద్వైభవోపేంద్ర ! కాం
చనభూమీధరధైర్య ! శాశ్వతయశస్సంపన్న ! దైతేయశా
సనపూజాపరతంత్ర ! నామిశరిపుక్ష్మాపాలకోటీర ! శాం
తనవప్రాభవ ! సత్కవీంద్రకవితాతాత్పర్య ! శౌర్యోన్నతా !

కృతిపతి యైనరాఘవరెడ్డి పైనిజెప్పఁబడిన ట్లనవేమక్షితిపాన్వయుఁడే యయినపక్షమున, అనవేముఁడు పురుషసంతానము లేనివాఁ డగుటచేత నాతనిపుత్రసంతతివాఁడు గాక దుహితృసంతతివాఁ డయి యుండవలెను. లేదా యనవేమునిపినతండ్రి పెదతండ్రిసంతతిలోనివాఁ డయి జ్ఞాతివర్గమునఁ జేరినవాఁ డయి యుండును. కృతిపతిజనకుఁ డైన తమ్మయబసవరెడ్డియుఁ దరువాత నీరాఘవరెడ్డియు ప్రౌఢదేవరాజాదులగుకర్ణాటక చక్రవర్తులచేత నుదయగిరిరాజ్యపరిపాలకులుగా నియమింపఁబడి చిన్నసంస్థానమునకు ప్రభువు లయి యుండినట్టు కనుపట్టుచున్నది—

క. వారలలోపల బసవ
క్ష్మారమణుఁడు పేరుపెంపు గలమన్నీఁ డై
భూరిప్రతాపజయల
క్ష్మీరతుఁ డై వెలసె నుదయగిరిరాజ్యమునన్.

సీ. కటకాధిపతి యైనగజపతిరాజుచేఁ
బ్రతిలేనిపల్లకిపదవి నొంది

మహిమచేఁ గర్ణాటమండలాధిపుచేత
గడలేనిరాజ్యభాగములు గాంచెఁ
బ్రౌఢపౌరుషమున రాజిల్లి మెఱయఁగా
మలకవజీర్ల కుమ్మలికఁ జేసెఁ
దెలుగాణభూములఁ గలమన్నె వారిచే
బలవంతమునను గప్పములు గొనియెఁ
జాటుధాటీనిరాఘాట ఘోటకావ
ళీఖురోద్ఘాతనిబిడధూళీవిలి ప్త
మండితాశాంగనాకుచమండలుండు
బాహుబలశాలి తమ్మయబసవవిభుఁడు.

రాఘవరెడ్డి విష్ణుపురాణషష్ఠాశ్వాసాంతపద్యములలో నొకదానిలో నిట్లు సంబోధింపఁబడెను—

ఉ. చాటుతరప్రబంధకవిసన్నుత! సంగరపార్థ! ధీరతా
హాటకశైల! నిత్యవినయప్రతిభావిభవాఢ్య! భూమిభృ
త్కూటగుహావహిత్థ నృపకుంజర! సంగడిరక్ష కర్ణాటన రేంద్రదత్త సముదంచిత శాశ్వతరాజ్యవైభవా!

ఈరావూరిరాఘవరెడ్డికి గుడ్లూరు రాజధానిగా నుండిన ట్లీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది—

సీ. గౌరీసమేతుఁడై గరిమతో నేవీట
నేపాఱు నీలకంఠేశ్వరుండు
వారాశికన్యతో వర్తించు నేవీట
గిరిభేదిసుతుఁడైన కేశవుండు
యోగినీసహితులై యొప్పారు నేవీటఁ
బసిఁడిపోలేరమ్మ భవునికొమ్మ

పాపవినాశ మై ప్రవహించు నేవీట
మన్నేఱు మిన్నేటిమార టగుచుఁ
గుంజరములు వేయి కొలువంగ నేవీటఁ
గొడగుచక్రవర్తి పుడమి యేలె
నట్టిరాజధాని యై యొప్పుగుడ్లూరి
నొనర నేలుచుండి యొక్కనాఁడు.

సీ. వేదాంతవిదు లైనవిద్వాంసు లొకవంక
నుభయభాషాకవు లొక్కవంక
సకలాప్తభాంధవసంబంధు లొకవంక
నుదుటుమన్నెకొమారు లొక్కవంక
నీతికోవిదు లైననెఱమంత్రు లొకవంక
నుద్దండరణశూరు లొక్కవంక
సంగీతసాహిత్యసర్వజ్ఞు లొకవంక
జొక్కంపుభరతజ్ఞు లొక్కవంక
రాజురాజులు పంచినరాయబారు
లొక్కవంక విలాసిను లొక్కవంక
బలసికొలువంగ నతులవైభవములోడ
రమణఁ గొలువుండె బసవయరాఘవుండు.

ఈపద్యములపయిగద్యమునందు రాఘవరెడ్డి "రావూరిపురాధీశ్వరుఁ" డని చెప్పఁబడినది. రావూరు గుంటూరునకును కొండవీటికిని మధ్యను గుంటూరుమండలమునం దున్నది. గుడ్లూరు నెల్లూరుమండలములో పాకనాటిసీమలోని కందుకూరుతాలూకాలో నున్నది.

కృతికర్త యైనవెన్నెలగంటిసూరన్నకవి యించుమించుగా ౧౫౮౦-౯౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయందు విష్ణుపురాణమును చేసెనని

చెప్పవచ్చును. ఈకవికాలమును నిర్ణయించుటకు విష్ణుపురాణమునం దింకొకచిన్నయాధారముకూడఁ గానఁబడు చున్నది. కృతిపతి యైన రాఘవరెడ్డికి తిరుమలతాతాచార్యులమనుమఁ డైనసింగరాచార్యుఁడు గురు వయినట్లీక్రిందిపద్యమునందుఁ జెప్ప బడియున్నది—

సీ. వేదాంతవిద్యావివేకి షడ్దర్శన
పారంగతుఁడు పరావరరహస్య
వేది బ్రహ్మాండాదివివిధపురాణజ్ఞుఁ
డనమానధర్మశాస్త్రాభినేత
కుశలుండు పరమార్థకోవిదుం డఖిలాధ్వ
రక్రియానిపుణుఁ డవక్రకావ్య
నాటకాలంకారనానాకళాభిజ్ఞుఁ
డుభయభాషాకవితోజ్జ్వలుండు
పరమవైష్ణవమార్గతత్పరుఁడు కీర్తి
ధనుఁడు తిరుమలతాతయ్యమనుమఁ డైన
సింగరాచార్య గురువుఁ గా సేవచేసి
రమణఁ జెలువొందె బసవయరాఘవుండు.

ఈపద్యములో రాఘవరెడ్డి తిరుమలతాతాచార్యునిమనుమఁడైన సింగరాచార్యునికి శిష్యుఁ డని చెప్పఁబడినను షష్ఠ్యంతపద్యములలో నొక్కటి యైన యీపద్యమునందు సరిగా తిరుమలతాతాచార్యునిశిష్యుఁడే యని చెప్పఁబడెను—

క. తిరుమలతాతయదేశిక
వరశిష్యున కనుపమేయువై దుష్యునకుఁ
బరభూపాలతమస్సం
హారణాదిత్యునకుఁ బల్లవాదిత్యునకున్,

రాఘవరెడ్డి బాల్యమున వృద్ధుఁడైనతిరుమలతాతాచార్యునకును తదనంతరమునఁ దత్పౌత్రుఁ డైనసింగరాచార్యునకును గూడ శిష్యుఁడయి యుండ వచ్చును. ఇది యిట్లుండఁగాఁ గళాపూర్ణోదయమునందు నంద్యాలకృష్ణరాజును గూర్చి చెప్పఁబడినషష్ఠ్యంతపద్యములలో

క. విశ్రుతతిరుమలతాతా
ర్యశ్రేష్ఠాన్వయసుదర్శనాచార్యతనూ
జశ్రీనివాసగురుచర
ణాశ్రయణసమార్జితాఖిలాభ్యుదయునకున్.

అని పింగళిసూరన్న ౧౫౮౦ వ సంవత్సరప్రాంతములయం దుండిన కృష్ణరాజునకు తిరుమలతాతాచార్యవంశజుఁ డయినసుదర్శనాచార్యపుత్రుఁ డగుశ్రీనివాసాచార్యుఁడు గురువయినట్లు చెప్పుటచేత సరిగా తిరుమలతాతాచార్యునకును నాతనిమనుమఁ డైనసింగరాచార్యునకును శిష్యుఁ డైనరాఘవరెడ్డి యంతకుఁ బూర్వము డెబ్బదియేనుఁబది సంవత్సరములు పూర్వుఁ డయి యుండవలెను. పయిని జెప్పఁబడినరెండు మూఁడుహేతువులను మొత్తముమీఁద విమర్శించి చూడఁగా విష్ణుపురాణకర్త యగువెన్నెలగంటిసూరన్న హూణశకము ౧౪౬౦-౯౦ సంవత్సరప్రాంతములం దున్నవాఁ డని నిరాక్షేపముగా నిరూపింప వచ్చును.

వెన్నెలగంటిసూరన్న నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; అమరమంత్రికుమారుఁడు. ఈతనికవిత్వము మృదుమధురపదభూయిష్ఠ మయి ద్రాక్షాపాక మయి యనర్గళధారకలిగి ప్రవహించుచున్నది. ఇతనిది సలక్షణ మయినమంచికవిత్వము. ఈతనికవనధోరణిఁ జూపుట కయికొన్ని పద్యముల విష్ణుపురాణములోనివాని నిం దుదాహరించుచున్నాను.—

ఉ. ఆపద లెల్ల మాన్చి సుఖ మైనపదంబులఁ బూన్చి యాత్మసం
తాపము లెల్లఁ బుచ్చి విదితం బగుసంపద లిచ్చి భక్తులం
దేవయఁ బోలె దుఃఖజలధిం బడకుండఁగఁ దేల్చి ప్రోవ ల
క్ష్మీపతి యున్నవాఁడు మదిఁ జింత దొలంగుము పాకశాసనా. ఆ. ౧.

ఉ. అందనిపంటి కేమిటికి నఱ్ఱు నిగిడ్చెదు విష్ణుఁ డున్నయా
కందువ చందమా మగుటకల్ వినుమీ పని కట్టిపెట్టి నా
డెందములోనియమ్మలిక డిందుపడం జనుదెమ్ము పోద మిం
పొంద సమస్తభోగములఁ బొందెదు తండ్రికి వేడ్కచేయఁగన్. ఆ. ౨.

చ. ఎనిమిదిమాసముల్ రవి మహీవలయంబునఁ గల్గుతోయముల్
తనకిరణంబులందుఁ గొని తక్కినమాసచతుష్టయంబునన్
ఘనతరవృష్టిరూపములు గా జలము గ్గురియింప లోక మె
ల్లను బరితృప్తిఁ బొందును జలంబును నన్నముఁ గల్గి పెంపుతోన్.

మ. పరకాంత న్మదిలోన నైనఁ దలఁపం బాపంబు దుఃఖంబునున్
బరివాదంబును నొంది ఘోరనరకప్రాప్తవ్యథల్ పెక్కువ
త్సరముల్ చెందుదు రట్టియన్యవనితాసంభోగదోషంబు దా
నరనాథోత్తమ యింత యంత యని యెన్న న్వచ్చునే యేరికిన్.

ఉ. కారుమెఱుంగులో మెలపు గైకొన నేర్చినపైడిబొమ్మలో
మారునిదీములో కలికిమాటలచంద్రికలో చెలంగుశృం
గారరసాధిదేవతలొ కమ్మనిక్రొవ్విరితీఁగెలో యనన్
వారిజపత్రలోచనలు వచ్చిరి మోహవిలాసమూర్తులై. ఆ. ౫.

ఉ. కాయజుచేత గాసిపడి గౌతముభార్యకుఁ బోయి కొక్కొరో
కో యని కోఁడికూఁత లొగిఁ గూసి మునీంద్రునిచేత శప్తుఁడై
పోయినవజ్రి మేటిదొరపోలె బృహస్పతిపత్నికై ననున్
రోయఁగ నాడ నేల తనరోఁతలు లోకమువారు నవ్వఁగన్. ఆ. ౬.

ఉ. ఈయవివేకపుంబనుల కెట్లు తొడంగితి వొప్ప దింత య
న్యాయము గాలిపోయెదుదురాగతముల్ విని పాపబుద్ధి న
య్యో యిటువంటిముద్దులసహోదరి ముందల పట్టి యీడ్చి కో
కో యని కూయఁగాఁ గుతిక కోసిన లోకమువారుతిట్టరే?- ఆ. ౭.

మ. మదిరాపానముచేత నొక్కసతి తా మత్తిల్లి వేఱొక్కతెన్
హృదయేశుం డని కౌఁగిలించె నది దానిం బ్రాణనాథుం డటం
చొదవన్ గమ్మని మోవి యిచ్చె నటు లన్యోన్యప్రవృత్తక్రియల్
ముదిత ల్కొందఱు చూచి నవ్వి సరసంబు ల్పల్కి రత్యంతమున్.

ఫణిభట్టు.

ఈకవి పరతత్త్వరసాయన మను నైదాశ్వాసములవేదాంతగ్రంథ మును రచించెను. ఇందు ప్రథమాశ్వాసమున కర్మయోగప్రకారము, ద్వితీయాశ్వాసమున ననాత్మవివేకము, తృతీయాశ్వాసమున నాత్మవివేకము, చతుర్థాశ్వాసమున యోగత్రయలక్షణము, పంచమాశ్వాసమున రాజయోగప్రకారము చెప్పఁబడినవి. శ్రీమహాభారతమునందు భీష్ముఁడు ధర్మరాజున కుపదేశించిన ట్లున్నహారసనత్కుమారసంవాద మునే తాను ప్రబంధరూపముగా రచించినట్లు కవి చెప్పెను గాని భారతమునందలి హారసనత్కుమారసంవాదములో నిందలియుపదేశములు గానరావు. ఈకవి సకలవేదాంతసిద్ధాంత మైనయద్వయబ్రహ్మవిద్యా రహస్యమును తన కుపదేశించినసదానందయతి కీకావ్యము నంకిత మొనర్చెను. సదానందయోగి తనగృహమునకు విచ్చేసి తనవలన నర్ఘ్యపాద్యాదిసంపూజనముల నొంది తనకు వేదాంతోపదేశము చేసినట్లు కవి చెప్పుకొన్నాఁడు.

గీ. ఏమునీంద్రునికరుణామయేక్షణంబు
లాశ్రితాఘౌఘరోగరసాయనంబు
లాతఁ డలరసదానందయతి యనంగ
నవనిఁ బెంపొందు భువనత్రయంబుఁ బొగడ.

గీ. తనదునల్లావరుచి పార్శ్వజనులశ్రుతుల
దప్పి దీర్పంగ వేంచేసెఁ దగ మదీయ

మందిరంబున కలసదానందమూని
విభుఁడు మత్పూర్వభవపుణ్యవిభవమునను.

ఈకవి తనవంశము నిట్లు చెప్పుకొనెను—

క. శ్రీకరకవిత్వవిద్యా
సాకల్యం బఖలశాస్త్రచతురము నిగమ
వ్యాకీర్ణ మీశ్వరాన్వయ
మాకల్పయశోభిరామ మై ధర వెలయున్.

ఈశ్రోత్రియవంశమునందు

సీ. సురుచిరాపస్తంబసూత్రుఁ డీశ్వరవంశ
పాత్రుఁడు గార్గ్యసగోత్రుఁ డఖల
వేదశాస్త్రపురాణవిఖ్యాతుఁ డభినవ
వ్యాసుండు సద్యశోభాసురుండు
ఫణిపతిభట్టనఁ బ్రఖ్యాతుఁ డతనికి
లక్ష్మమ్మ యనుశుభలక్షణాంగి
పరమపాతివ్రత్యగరిమచే గిరిజాత
యన నుతి గన్నయయ్యతివ పత్ని

... ...

క. ఆదంపతులకుఁ బుట్టెను
మేదిని వెలుఁగొందువిబుధమిత్రుం డనఁగా
వేదవిదుం డీశ్వరభ
ట్టాదరమున సరణులందు నగ్నియ పోలెన్.

గీ. విద్యలకు బ్రహ్మ ప్రావీణ్యవిభవమునకు
విష్ణుఁ డమలత కీశుండు వేదవిత్త్వ

మున కలవసిష్ఠుఁ డగు జ్ఞానమునకు గురుఁడు
వక్తృత కపీంశుఁ డీశ్వరభట్టు జగతి.

గీ. అతని కొనఁగెను దోర్ణాలచతురుఁ డనఘుఁ
డమలవాధూలగోత్ర తిరుమలభట్టుఁ
డఖిలవినుఁ డలలక్ష్మమ్మయందుఁ గనిన
కన్య రామమ్మ నధికసౌజన్య నెలమి.

క. ఆమిథునమునకుఁ బుట్టితి
మేము త్రిమూర్తులును బోలె నిల ముప్పుర ము
ద్దామయశుఁడు కొండయ శో
భామణి నారాయణయ్య ఫణిపతి నేనుఁగా.

పయిపద్యములయం దీశ్వరాన్వయమున నాపస్తంబసూత్రుఁడును గార్గ్యసగోత్రుఁడును నయినఫణిభట్టు పుట్టినట్టును, తద్వంశమున జనించినయీశ్వరభట్టునకును తత్పత్ని యైనరామమ్మకును తానును తన యన్న లైనకొండుభట్టును నారాయణభట్టును జనన మొందినట్టును కవి యైనఫణిభట్టు చెప్పుకొనెను. పుస్తకమునం దాశ్వాసాంతగద్య మిట్లున్నది—

“ఇది శ్రీమదద్వయబ్రహ్మవిద్యారహస్యావబోధననిపుణతాధురీణ సాక్షాన్మహేశ్వరశ్రీసదానందసద్గురురాయపట్టభద్రకరుణాతరంగిణీతరంగత్తుంగాభంగతరంగహేలాందోళిత హంసడింభాయమానేశ్వరాన్వయసంభూతేశ్వరభట్టతనూజఫణిభట్టప్రణీతం బైనపరతత్త్వరసాయనం బనుమహాకావ్యంబునందు...పంచమాశ్వాసము”

కృతికర్తవంశానువర్ణనమును బట్టిగాని కృతిభర్తవర్ణనమును బట్టిగాని కవికాలమును నిర్ణయించుటకు నా కాధార మేదియుఁ గానరాలేదు.

అందఱు నీతఁడు పూర్వకవి యనుచున్నారు గనుక కాఁ డనుటకుఁ దగినకారణ మేదియుఁ గనఁబడనందున నేనును నీతనిఁ బూర్వకవినిగానే పరిగణించెదను. శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు ముద్రింపించి ప్రకటించిన పరతత్త్వరసాయనముయొక్క పీఠికలో వారు కవికాలనిర్ణయమును జేసి యుందు రన్న భ్రమతో నే నాపుస్తకమును సంపాదించుటకు బహుప్రయత్నములు చేసితిని గాని యింతవఱకును నాకృషి సఫలము కాలేదు.*

కవికాలనిర్ణయమునకు గ్రంథములోని యీకవిస్తుతిపద్యమే ముఖ్యాధార మని చెప్పుచున్నారు——

సీ. ప్రథమకవిత్వహేవాకిని వాల్మీకి
భారతాదికథావిభాసు వ్యాసుఁ
గావ్యత్రయీప్రవికాసుఁ గాళిదాసు
హారికథాదళితమహాఘు మాఘు
వివిధప్రబంధవాగ్విశ్రాణు బాణుని
సారార్థవిజ్ఞానధీరుఁ జోరు

* రామకృష్ణకవిగారు ౧౯౧౦ వ సంవత్సరము ఏప్రియల్ నెలలో ప్రకటించిన నీతిశాస్త్రముక్తావళియొక్క యాచ్ఛాదనపత్రముపైని దీనివెల మూడణా లయినట్టు ప్రచురించిరి; ౧౯౧౨ వ సంవత్సరము జూన్ నెలలో ప్రకటించిన శ్రీరంగమహాత్త్వము తుదిపుస్తకప్రకటనములో పరతత్త్వరసాయనముయొక్క వెలను మూడణాలనుండి పండ్రెండణాలకు పెంపు చేసిరి; తరువాత ౧౯౧౪ వ సంవత్సరము అగష్టు నెలలో ప్రకటించిన నన్నెచోడునికుమారసంభవము ద్వితీయభాగముయొక్క యాచ్ఛాదనపత్రముపైని దానివెల పండ్రెండణాల నట్లే యుంచిరి. పరతత్త్వరసాయన సంపాదకులుగాని, ముద్రాపకులు గాని, ముద్రితగ్రంథమును గొని తమయొద్ద నుంచుకొన్నవారుగాని నాకొకప్రతిని వీ-పీగాఁ బంపి నాకృతజ్ఞతకుఁ బాత్రు లగుదురుగాక !

సకలవిద్యామనోహరు మయూరుని
సన్నుతకవివర్యు నన్నపార్యుఁ
దిక్కయజ్వాదిపూర్వ ప్రథితకవుల ను
తించి యేతత్కవీంద్రుల నెంచి భావి
కావ్యకరుల బహుక్రియాకలన నుంచి
పూని చేసెద నొకకృతి పుణ్యనియతి.

దీని నాధారము చేసికొని కవి నన్నయతిక్కనలను మాత్రమే స్తుతించినందున మిక్కిలిప్రాచీనకవి యనియు, తిక్కయజ్వాదిపూర్వప్రథిత కవు లనుటచేతఁ దిక్కనాదులకుఁ దరువాతఁ గొంతకాలమున కుండె ననియు చెప్పుచున్నారు. కర్తృకాలమును నిర్ణయించుట కిట్టివే యాధారము లైనయెడల, తమపుస్తకములలోఁ గవిస్తుతులను జేయనివా రందఱును నన్నయాదులకే పూర్వు లని చెప్పవలసివచ్చును. ఫణిభట్టారకునికవిత్వము మొత్తముమీఁద రసవంత మయి పండితజనశ్లాఘాపాత్రముగా నున్నది. ఈతనిశైలి తెలియుట కయి పరతత్త్వరసాయనములోనిపద్యములఁ గొన్నిటి నిందు క్రింద నుదాహరించుచున్నాను—

మ. చిర మై నిర్మల మై మహావిభవ మై చిన్మాత్ర మై సత్య మై
పర మై సంతతసంయమీశ్వరమనఃప్రత్యక్ష మై నిత్య మై
దురితారణ్యదవార్చి యై మదిని భక్తుల్గోరు నర్థంబు నై
స్థిరభావంబునఁ దోఁచు బ్రహ్మము మదిన్ సేవింతుఁ దత్త్వార్థి నై.

చ. అవికలభక్తి నెవ్వని మహాత్ములు చిత్తములందుఁ జేర్చి బా
హ్యావిరతిఁ బూని సత్కృతి సమర్పణ లొప్పఁగ నర్థిఁ జేయుచుం
దవిలి సమాధియోగములఁ దత్పరు లై భజియించి మృత్యుపా
శవిరహు లై సుఖంతు రనిశంబును నాహరి కేను మ్రొక్కెదన్.

మత్తకోకిల.

పాయరాని యపాయముల్ బహుపంకహేయ మమేయదో
షాయనంబు విషాదసంహిత మంతికస్థితమృత్యు వీ
కాయ మేమినిజంబు నమ్మఁగఁ గాదు దీనిని జంచలం
బేయెడల్ పత మంద్రు బుద్ధివిహీనచిత్తులు మూఢతన్.—ఆ. ౨.

చ. మదమున దుర్జనుం డితరుమాన మెఱుంగక నిందసేయుఁ బెం
పు దఱుఁగుకిల్బిషక్రియలఁ బూని యొన్చరును సాధుసేవకుం
గుదురఁడు సద్గుణాళి మదిఁ గూర్పఁడు దుర్విషయాభిలాషలం
బొదలెడిఁ గాని సద్గురునుబోధితమార్గము నంటఁ డెన్నఁడున్.—

ఉ. ఓమహితాత్మ నీకరుణ నుజ్జ్వల మైనవివేక మాత్మ్యమై
మామకచిత్తసన్నిహితమంజుల మై మది గల్గ దేఱ లోఁ
దామసవృత్తి మాని హరితత్పర మౌచు మనంబు గోరెడిన్
నీమహనీయవాక్సరభినిర్గతదేవమహత్త్వతత్త్వముల్.—ఆ. 3.

చ. అలయక నాసికాగ్రమున నంటఁగఁ జూపులు గూర్చి భానుమం
డలగతచిత్ప్రికాశ మచటం గని చిత్తము తద్గతంబుగా
నిలిపి నిరంకుశక్రమవినిర్గతవాయునిరోధనంబునం
దొలఁగక యోగి పొందుఁ బరితోషమహామృతవార్ధిమగ్నతన్.—

మ. అతితేజోమహనీయు నాత్మహృదయాభ్యంతస్థు నీశున్ సుని
శ్చితబుద్ధిం గురుబోధచే నెఱిఁగి పూజింపందగుం గానిచో
హితబుద్ధిం దృఢలోహమృచ్ఛిలల నూహింపంగ నొంటన్ మనో
హితమూర్తిన్ రచియించి పూజ లిడు టౌ నెన్నంగ నీశార్చనల్.

మ. పరమబ్రహ్మమె సద్గురుం డగుఁ జుమీ భావింప నెట్లన్న దు
స్తరమాయాంధులలో నొకం డెఱిఁగి తత్పాదాశ్రయుం డైనచోఁ

.గరుణ న్వానికి నొక్కయు క్తిన మహాకల్పంబులం బోనిడే
హరతిం ద్రోసి భవంబుఁ ద్రుంచి ఘనమోహాచ్ఛేదముం జేసెడిన్.

చ. ఇది యది యిందు నం దపుడు నిప్పుడు నా నశలేక పట్టుటల్
వదలుట లేమి లేక తనవర్తన లేరి కెఱుఁగనీక పెం
పొదవు వినోదలీలల మహోత్సవము ల్వెలయించుచుండఁగా
సదమలమూర్తి పూర్వభవసంచితపుణ్యసమాధిపూర్ణుఁ డై.—ఆ.౨.

చ. అనఘ యనేకజన్మసముపార్జిత మైనవివేకసంపదం
గన నగుఁ గాని యీనెఱి వికల్పమతిం బహువేదశాస్త్రముల్
పనివడి యారయన్ మదికిఁ బట్టగునే సుకరంపుఁదెల్వి దా
దినకరుఁ బోలె సద్గురుఁడు తెల్పినఁ గాక యవిద్యఁ ద్రోయుచున్.

ఉ. నే ననునాకు నే నన ననిత్యశరీరము తోఁచు భ్రాంతిచే
నే ననునేన నే ననిన నిర్మతనిత్యత గల్గు గావునన్
నే ననుదాని కాది యగునే గద యాత్మన దానిఁ గన్గొనన్
బూని యొనర్చుయోగమునఁ బొందఁగ వచ్చు సమాధిసౌఖ్యమున్.

మనుమంచిభట్టు.

ఈకవి హయలక్షణసార మను నైదాశ్వాసముల గ్రంథమును రచించి కుమారకంపభూపాలున కంకితము చేసెను. ఇతఁ డాశ్వాసముల కధికారము లని పేరు పెట్టెను. ఈ గ్రంథమునందు గుఱ్ఱముల మంచి చెడుగులును, వాని రోగలక్షణములును, రోగచికిత్సలును, ఆవర్తవిశేషములును, గతిస్వరవివరణములును చెప్పఁబడినవి. ఇవియన్నియు శాలిహోత్రునిసంస్కృతహయలక్షణానుసారముగాఁ జెప్పఁబడినట్టు కవి యీక్రిందిపద్యమునఁ దెలిపియున్నాఁడు—

చ. అనఘుఁడు శాలిహోత్రుఁడు హయంబులకు న్మను చెప్పినట్టియా
యనుపమలక్షణంబులు వయఃపరిమాణము రోమజంబులున్
దెనుఁగున నెల్లవారలకుఁ దేటపడన్ రచియింతు సత్కవుల్
విని కొనియాడ దానగుణవిశ్రుత కంపయమేదినీశ్వరా!

ఈ గ్రంథము మూఁడధికారములును నాలవయధికారములో నిరువదియైదు పద్యములును గలతప్పులతడిక యొకటి ముద్రింపఁబడియున్నది. గ్రంథాదినుండి పంచమాశ్వాసమున ౧౦౭ పద్యములవఱకును గల ప్రతియొకటి చెన్నపురిలో దొరతనమువారి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునం దున్నది. ఈరెండు ప్రతులలోను గూడ గ్రంథావతారిక లేదు. అందుచేతఁ గృతిపతికాలమునుగాని కృతికర్తకాలమునుగాని నిర్ణయించుటకుఁ గలయాధారములు గ్రంథములో నంతగాఁ గానరావు.

క. క్రోడావ ర్తతురంగము
వేదుక నెక్కంగఁ గోరువెట్టికి నూటున్
మూడుట నిక్కము యని ము
న్నాడిరి హయశాస్త్రవేదు లౌబళకంపా!

ఇత్యాదిపద్యములలోఁ గృతిపతి యౌబళునిపుత్త్రుఁ డయినట్టు చెప్పఁబడెను. కృతిపతి యైనకంపనరపాలుఁడు సాళువవంశజుఁడే యయినను గొన్నిస్థలములలో 'చాళుక్యచూడామణీ!' అని చళుక్యవంశజుఁడయినట్టు సంబోధింపఁబడెను. ఇతఁడు చళుక్యరాజులకడ దండనాథుఁడయినందున ప్రభువంశముతో సంబోధింపఁబడెను. ఈకంపమహీపాలునకు సాళువవంశమువారికిఁ గలబిరుదము లన్నియు నున్నందునను చళుక్యవంశజులబిరుదము లంతగా లేనందునను కంపన్నృపాలుఁడు సాళువవంశజుఁడే యని నిశ్చయింపవలసియున్నది. జైమినిభారతమునందు

గీ. ఔర! మీసరగండకటారిసాళ్వ
పంచఘంటానినాదాదిభయదబిరుద
కాహళారావసంపాతకంపితారి
దీప్తబలసీరి సాళువతిప్పశౌరి.

అని సాళువతిప్పరాజును

క. ధరణీవరాహునకు బ । ర్బరబాహునకు......

క. ...భీకరచౌహత్తిమల్లబిరుదాంకునకున్.

క. మీసరగండనికిఁ గటా । రీసాళువమునకు...

అని సాళువగుండనరసింహరాజునకును, మీసరగండ, కటారిసాళ్వ, ధరణీవరాహ, బర్బరబాహ, చౌహత్తిమల్ల, మొదలైనబిరుదము

లుపయోగింపఁబడినవి. ఈ క్రిందిపద్యములలో నించుమించుగా నీబిరుదములే కృతిపతి యైనకంపభూపతికిని ప్రయోగింపఁబడినవి—

గీ. ఇట్లు చెప్పినపాటిని నెల్ల నుల్లు
నిలిచె నేనియుఁ దమతిముఫలము నిచ్చు
నట్లు గాకుండు నం దల్ప మధిక మైనఁ
జండభుజబల! మీసరగండ! కంప! ఆ. ౨.

క. ఘోటంబుల సు ళ్లుండిన
ఘోటంబులు పతుల మీఁటి కులము నడంచుఁ
పాటించు చుండి నడచును
పాటించిరి శాస్త్రవిదులు బర్బరబాహా!— ఆ. 3.

గీ. అశ్వరత్నంబుమునుపల్లు హాయమునడిమి
పల్లు తురగముకడపటిపళ్ళకడను
క్రమములో నవమాదివర్షములమూట
హారిణ విలసిల్లు రాయచౌహత్తమల్ల!— ఆ. 3.

క. నిరుపమ తేజోవిభవా
కరమునఁ గడు నొప్పు మీఱుగంధర్వము దాఁ
బరికింప నింద్రసత్వము
ధరణీరమణీయబాహా! ధరణీవరాహా!—

ప్రభువులబిరుదములను దండనాథు లైనపాలకులును వహించుట యాచార మయినందుకు సాళువగుండరాజాదులబిరుదములను వారి దండనాథు లైనతుళువనరసింహారాజాదులు వహించినట్టుగా వర్ణింపఁబడినవరాహపురాణములోని యీ క్రిందివాక్యములే సాక్ష్య మిచ్చుచున్నవి—

వ. చాళుక్యనారాయణుండును .... బర్బరబాహుండును, నగు నరసవసుధాధీశ్వరుండు.

గీ. రాయచౌహత్తమల్ల ధరావరాహ
మోహనమురారి బర్బరబాహు సాళ్వ
నారసింహప్రతాపసన్నాహుఁ డగుచు
విశ్వహితకారి తిమ్మయయీశ్వరుండు.

ఈకడపటివాక్యములోనిబిరుదములు సాళ్వనరసింహరాజువే యన్న ననవచ్చును. ఇందలిమోహనమురారిబిరుదము మూడవయధికారము నందు కంపభూపాలునివిషయమునను వాడఁబడినది—

... ...

కాన నండదోషంబులు గానవచ్చు
హారుల నేలంగ వలదు మోహనమురారి.

ఈకంపనృపతి దండనాయకుఁ డైన ట్లీ క్రింది పద్యమువలన దెలిసికో వచ్చును—

క. కకుదంబున నలికంబునఁ
ద్రికమున సంధులను సుళ్ళు తీర మైయున్నన్
బ్రకటితదోషం బగు నిది
నకులాదులమతము దండనాయకతిలకా! ఆ. ౧.

ఈకంపభూపాలుఁడు దక్షిణమధురాపురవిజయయాత్రకయి ౧౩౬౫వ సంవత్సరప్రాంతమునఁ బంపఁబడినట్లు మధురావిజయములోఁ జెప్పఁ బడినకంపభూపాలుఁడు కాఁడు. ఆకంపభూపాలునితండ్రి వీరబుక్క రాయలు; ఈకంపభూపాలునితండ్రి యాబళరాయఁడు. ఆకాలము నందు సాళువవంశమున నౌబళభూపాలుఁ డొకఁ డుండెను. సాళ్వ తుంగ నృపాలున కగ్రభ్రాతయు గుండభూపాలునకు ద్వితీయపుత్రుఁ

డును వీరయాబళుఁ డయినట్టు జైమినిభారతములోనియీ క్రిందిపద్యము తెలుపుచున్నది—

మ. జననం బందిరి గుండభూవిభునకున్ సంధాకబంధారిగా
తనయుల్ శ్రీనిధి వీరయాబళుఁడు నుద్యత్కీర్తి మాదయ్యయున్
ఘనతేజోనిధి గుండబమ్మఁడును సంగ్రామస్థలీపార్థస
జ్జనమందారులు సాళ్వమంగనృపుఁడున్ సావిత్రిమంగాంకుఁడున్.

కృతిపతి యైనకంపపృథ్వీపతి యీయాబళునికొడు కయినను కావచ్చును; లేదా, మనుమనికొడు కయినను కావచ్చును. కొడుకే యైనపక్షమునఁ గృతిపతియుఁ గవియు పదునాల్గవశతాబ్దాంతమున నుందురు; కాకున్న యెడల పదునైదవశతాబ్దాంతమున నుందురు. ఇది యూహాయే కాని నిశ్చయ మని చెప్ప వలనుపడదు. మనుమంచిభట్టారకు నందఱును పూర్వకవులలోనివాఁ డనుచున్నారు. ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు; భైరవాచార్యునిపుత్రుఁడు. ఈతనియాశ్వాసాంతగద్య మిట్లున్నది—

ఇది సకలసుకవిజనసంస్తూయమానకవితాచాతురీధురీణ నిఖిలభాషాప్రవీణ భైరవాచార్యపుత్త్రి పరమపవిత్ర మనుమంచిభట్టప్రణీతం బైనహయలక్షణవిలాసంబునందు &c.

ఈతనికవిత్వము చక్కఁగానే యున్నది కాని యేహేతువుచేతనో లక్షణవిరుద్ధము లయినప్రయోగము లనేకములు కానఁబడుచున్నవి. కవిత్వరీతిని దెలుపుట కయి హయలక్షణవిలాసములోనిపద్యములఁ గొన్నిటి నిం దుదాహరించుచున్నాను—

ఉ. దూరము పోవునప్పుడును దుర్దమశత్రునృపాలసైన్యముం
బోరుల గెల్చునప్పుడును బొంకముగా మృగయావినోదవి

· జ్యారతిఁ దేలునప్పుడు నరాధిపకోటికి వాజులట్లు పెం
పార జయాదికారణము లారసి చూడఁగఁ గల్గ నేర్చునే. ఆ. ౧.

చ. అరయఁగ సర్వలక్షణసమంచిత మైనతురంగరత్న మే
నరునిగృహంబునం దొకదినంబుననుం దగురీతి నుండు నా
పరమపవిత్రగేహమునఁ బాయక నిల్చు రమావధూటి శ్రీ
ధరునియురస్థలిం బలె ముదం బెనలారఁ బ్రసన్నచిత్త యై. ఆ. ౧.

చ. తిరముగ రోచమానమును దేవమణిం దగఁ గూడి యున్నయ
తురగము పూర్వభాగకృతదోషము లన్నియుఁ ద్రెంచు నెంచఁగాఁ
బరఁగినయట్టిమేఖలిక పశ్చిమభాగము దోషరాసులన్
బోరిఁబోరిఁ ద్రుంచుమాడ్కి మతిభూవరగర్వముఁ దక్క నన్నిటన్.

ఉ. తిన్ననికుక్షిమూలములఁ దేరినరంధ్రయుగంబు క్రిందటన్
ప్రన్ననిదీప్తితోడ సుపరంధ్రము లుండు తురంగజాతికిన్
బన్నుగ గండపార్శ్వములఁ బైకొని వన్నెలు నిల్చుఁ జూడఁగా
సన్నుతచాళుకీతిలక సాళువకంపనృపాలమన్మథా!—ఆ. ౪.

మ. హరిరత్నంబున నుత్తమాంగభుజమధ్యస్థానసంప్రాప్త మై
కర మొప్పారును గ్రీవ గ్రీవకముపై గంఠంబుపై
సరికేశాళిశిరంబునంధి వెనుకం జెన్నొందుఁ గేశాంతముల్
సరసోదారకుమారకంపనృపతీ! చాళుక్యచూడామణీ!—ఆ. 3.

చ. కవ లగుచున్ హయంబులు తగన్ జనియించినవానియిల్లు దా
నవనితలంబుమీఁదఁ జటులానలరోచులఁ జూచి చూచి వా
చవి గొనుఁ గానఁ దక్కనవిచారము చేయక దేవతామహీ
దివిజుల కిచ్చు టొప్పు నని ధీరులు చెప్పిరి శాస్త్రపద్ధతిన్. ఆ. ౪.

శా. వేణుక్రౌంచమృదంగదుందుభిలసద్వేదండనాగోల్లస
ద్వీణావారిదమంజునాదములకు న్వియ్యంబులై యొప్పుని

క్వాణంబు ల్గలవాజి యిచ్చు బతికిం గళ్యాణముల్ కంపన
క్షోణీపాలక సుప్రతాప శుభముల్ స్తోత్రైకపాత్రంబుగన్. ఆ.౪.

చ. తులసియు వావిలాకు కరుదూపము శుంఠియుఁ దెల్లనైన యా
వలు వస యుప్పు మాగడియు వారక యొక్కటియున్ సమంబుగాఁ
దుల నిడి యావుపంచితముతో మృదు వారఁగ వత్తిఁ జేసి వా
జులగుదమాత్రరంధ్రములఁ జొన్పిన శూలలు మాను భూవరా.

కేతనమంత్రి

ఇతఁడు బాణభట్టకృత మైనకాదంబరికావ్యమును తెనుఁగున రచియించెను. కేతనకృత మయినకాదంబరిలోని దని రంగరాడ్ఛంద మునం దీపద్య ముదాహరింపఁబడి యున్నది—

గీ. జనవరేణ్యుఁ గాంచి సాష్టాంగ మెఱఁగిన
నావిభుండు వాని లేవ నెత్తి
కౌఁగిలించి వానిఁ గనుఁగొని కేయూర
కా భిధాన మొనఁగెఁ గడుముదమున.

ఈ కేతనకవి దశకుమార చరిత్రమును రచియించిన కేతనకవి కాఁ డనియు, భాస్కరుని కేతన యనియు కొట్టరువు కేతన యనియు శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారును శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారును వ్రాయుచున్నారు. ఈపుస్తకము నాకు లభింపలేదు. ఇదియే నిజమయిన పక్షమున కేతనకవి తిక్కనసోమయాజికిఁ బెదతండ్రి యయి యుండ వలెను. అప్పు డతనికాలము ౧౨౩౦—౫౦ ప్రాంతము లగును. కేతన ప్రెగడవిరచిత మైనకాందబరిలోని దని యుదాహరణగ్రంథములో నీక్రిందిపద్య ముదాహరింపఁబడినది—

సీ. దీనిలోపలఁ గొన్నిదినము లుండిన నుష్ణ
కరుఁ డైన నట శీతకరుఁడు గాఁడె
దీనిపెం పెఱిఁగినఁ దా నంబురాశిలోఁ
గాదని జలశాయి గాఁవు రాఁడె
దీనితియ్యనినీరు దివిజులు త్రాగి చూ
చినఁ దమయమృతంబు చేదు నాకె

దీనితోయము తలప్పై నల్కినంతనె
 పాపాత్ములును మోక్షపదులు గారె
యనుచుఁ గొలని యిట్టియతిశీతలత్వంబుఁ
బరవుఁ బెంపుఁ దీపుఁ బావనతయుఁ
గదుముదంబుఁ బెంపఁగా వాజి బడివాగె
త్రాటఁ దిగిచికొనుచుఁ దఱియఁ జొచ్చె.

ఈయుదాహృతగ్రంథములోనే కేతనప్రెగడ కువలయాశ్వచరిత్రము లోని దని యీపద్య-ముదాహరింపఁబడినది.—

ఉ. కోట తనర్చుఁ జూడ్కుల కగోచర మయ్యెను దేరిమీఁద బ
 ల్మాటున నేగు-చోటఁ దగులం బడమిన్ రవిమండలంబు నీ
 పాటిదయన్ దలంపునకుఁ బట్టగు చున్నది గాక దీనికిం
 బాటి యనంగ గు జ్జనఁగఁ బట్టవె యయ్యుదయాస్తశైలముల్.

కవిభల్లటుఁడు

ఈకవి యొకలక్షణగ్రంథమును, విక్రమార్కచరిత్రమును, రచియించె నని చెప్పుచున్నారు. ఈగ్రంథములు నాకు లభింపలేదు. ఈతఁడు సంస్కృతమున నిఘంటువులు రచియించెను. ఇతనిపదమంజరియం దీశ్లోకమున్నది—

శ్లో. లక్ష్మీర్బుద్ధనృపాలేన । యం ప్రాప్తా కవిభల్లటమ్
తేన కావ్యదృశా ప్రోక్తాః సప్రాసా పదమంజరీ.

దీనినిబట్టి యితఁడు బుద్ధనృపాలునికాలములో ననఁగా ౧౨౩౦ వ సంవత్సరప్రాంతముల రంగనాథరామాయణకాలములో నుండినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది.

"శ్రీమద్దాక్షారామభీమనాథవరప్రసాదలబ్ధనకలభాషాకవితానిర్వాహకకవిభల్లటవిరచితాగణమంజరీసమాప్తా."

అని యాతనిగణమంజరి కడపట నున్నందున నితఁడు గోదావరీమండలములోనివాఁ డనియు తనపుస్తకములను దాక్షారామభీమేశ్వరస్వామి కంకితము చేసె ననియు తెలిసికొనవచ్చును. ఈ క్రిందిపద్యము కవిభల్లటునివిక్రమార్కచరిత్రములోని దఁట—

గీ. చెప్పకున్న నీవు జీవంబు విడుతువు
జెప్పినపుడు తనకు జీవహాని
చెప్పి మున్న నీకు జీవంబు విడిచెద
నీవు చన్న వెనుక నిలువలేను.

(ఇతఁడును దాక్షారామనివాసుఁడే. ఇతఁడు కవిభల్లటునివలె
నన్నయభట్టునకును తిక్కనసోమయాజికిని నడిమికాలమునందుండినవాఁడ
ఇతఁడే వేములవాడభీమకవి యని కొంద ఱనిరి గాని యీత డాతఁ
గాక కవిరాక్షసీయమును రచించినవేఱొకకవి యయియున్నాఁడు) ఈఁ
గూర్చి యప్పకవి యీక్రిందికథను వ్రాసెను—

ఉ. ఆదిని శబ్దశాసనమహాకవి చెప్పినభారతంబులో
నేది వచింపఁగాఁబడియె నెందును దానినె కాని సూత్రనం
పాదనలేమిచేఁ దెలుఁగుఁబల్కు మఱొక్కటి కూర్చి చెప్పఁగా
రా దని దాక్షవాటికవిరాక్షసుఁడే నియమంబు చేసినన్.

క. ఉమూడుపర్వములలో
నామాన్యుఁడు నుడువుతెనుఁగు లరసికొని కృతుల్
తాము రచించిరి తిక్కను
ధీమణి మొదలైనతొంటితెలుఁగుకవీంద్రుల్.

కవిరాక్షసుని యాదినారాయణచరిత్రములోని దని యొకానొకలక్ష
గ్రంథములో నీక్రిందిపద్య ముదాహరింపఁబడినది—

ఉ. శ్రీయుతగోచనోజ్జ్వలమరీచులు భానుమరీచివిస్ఫుర
త్తోయజకాంతితోడ దులఁ దూఁగెడుపచ్చనిపట్టు గట్టియ
త్యాయతశంఖచక్రరుచిరాసిగదాధరుఁ డేఁగుఁదెంచె నా
రాయణుఁ డార్తర[illegible] డాకరిరాజపాలికిన్.